МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 14
Том 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – *доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – *доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Вереш М. Т. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Гвоздяк О. М. – *кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голик С. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ґжесяк Ян – *д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща*

Девіцька А. І. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Добровольська О. Я. – *доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет*

Мафтин Н. В. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Павлак Мірослав – *д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школи в Коніні, Конін, Польща*

Печарський А. Я. – *доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка*

Попович Н. М. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Рогач Л. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Фабіан М. П. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чендей Н. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чик Д. Ч. – *доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка*

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», протокол № 1 від 07.02.2020 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 23097-12927Р, видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
РОСІЙСЬКА МОВА

Каменева И.А. МЕТАФОРИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ «ХАОС – КОСМОС» В ПОЭЗИИ Ф.И. ТЮТЧЕВА…… 9

Циганенко В.В. АНОТУВАННЯ ТА РЕФЕРУВАННЯ В ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-НЕФІЛОЛОГІВ……14

РОЗДІЛ 2
СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

Арефьева Н.Г. О НЕКОТОРЫХ ПРИНЦИПАХ ФРАЗЕОГРАФИРОВАНИЯ: К ПРОБЛЕМЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ РАССОГЛАСОВАНИЙ……21

Гілецька З.І. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕДАЧІ УКРАЇНСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ СЛОВАЦЬКОЮ МОВОЮ…… 29

Саїк А.В. ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ОМОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ І ЧЕСЬКІЙ МОВАХ……38

Филипець О.З. СПОСОБИ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ЕТНОНІМА *ПОЛЯК* В «ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ» СТУДЕНТІВ СІЛЕЗЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ……42

РОЗДІЛ 3
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Андрієнко К.В. ЛЕКСИЧНІ МАРКЕРИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОСТІ АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТІВ ГАЛУЗІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ……49

Бойван О.С., Ковтун О.В. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ POWER НА ОСНОВІ ТВОРУ ДЖОРДЖА МАРТІНА «ГРА ПРЕСТОЛІВ»……53

Бондар К.С. МЕЛОДІЙНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОСОДИЧНОГО СКЛАДНИКА В МОВЛЕННІ ШОТЛАНДЦІВ…… 58

Бондаренко А.О., Бялик В.Д. СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА СПОСОБИ ТВОРЕННЯ АНГЛОМОВНИХ КІНЕМАТОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ……64

Бубнов Д.В. ПРОСОДИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЛЕННЯ ЧОТИРЬОХ РЕГІОНІВ ІРЛАНДІЇ…… 67

Gordiyenko O.V. ENGLISH MEDICAL LEXICOGRAPHY: DIACHRONIC ANALYSIS……72

Град Н.Я. РЕЗУЛЬТАТИ АКУСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОСОДІЇ АНГЛОМОВНИХ ВІДЕОПРЕЗЕНТАЦІЙ……77

Гродський І.Я. ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРТАНЬ У СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКИХ ЛИЦАРСЬКИХ РОМАНАХ XII – XV СТ.…… 84

Деде Ю.В. КОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ ПОМ'ЯКШЕННЯ ДИРЕКТИВІВ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ…… 89

Димирова О.П., Слободцова И.В. ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ДВУВОКАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ КОРНЯ В СРЕДНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ……93

Єлісєєва П.В. ЛІНГВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ ЦИФРОВОГО МИСТЕЦТВА……98

Калюжна А.Б. ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕННЯ ПРОСТОРУ В КЛАСИЧНОМУ ДЕТЕКТИВІ……102

Карачова Д.В., Мирошниченко В.М. СПЕЦИФІКА МУЛЬТИКОМПЕТЕНЦІЇ ПЕРЕКЛАДАЧА У ТЕКСТАХ МЕДИЧНОЇ ТЕМАТИКИ З ДОДАВАННЯМ НОВІТНІХ ТЕХНІЧНИХ ІННОВАЦІЙ……108

Карп М.А. КОНТАМІНОВАНА КОГЕРЕНТНІСТЬ У ДІАЛОГАХ І ПОЛІЛОГАХ АНГЛІЙСЬКИХ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗОК ФІЛІПА АРДА……112

Карпова Д.М. ТЕМПОРАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ МОВЛЕННЯ ВАЛЛІЙЦІВ……119

Ковалевська О.В. ГРЕКО-ЛАТИНСЬКІ АФІКСИ ТА ЇХ РОЛЬ У ТЕРМІНОТВОРЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕРМІНОСИСТЕМИ "ENVIRONMENTAL SCIENCE" СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)……127

Коваль Н.О. ЗАСОБИ ПРОСОДИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ АМЕРИКАНСЬКИХ ЛЕКЦІЙ ЯК ПОКАЗНИК КУЛЬТУРИ МОВЦЯ……131

Корнєлаєва Є.В. ПРОСОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ВИСТУПІВ БРИТАНСЬКИХ ПАРЛАМЕНТАРІВ)……138

Кришталь С.М. КОНВЕРСІЯ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОГОДНИХ ЯВИЩ У МЕТАФОРИЧНІ ДІЄСЛОВА В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ……143

Літвінова М.М. ХУДОЖНІЙ ДИСКУРС В ЕПОХУ ДИГІТАЛІЗАЦІЇ: НІМЕЦЬКОМОВНІ ЛІТЕРАТУРНІ САЙТИ……148

Марчук О.В. СТИЛЬОВА ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛІЙСЬКОМОВНОГО ФЕНТЕЗІЙНОГО ТЕКСТУ «ГАРРІ ПОТТЕР»……153

Махоніна Н.Г. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ «ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ» (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)……158

Огреніч М.А., Яковлєва М.Л. ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОМІЧНОГО ЕФЕКТУ В ОПОВІДАННІ Д. МІКЕША «ЯК УНИКНУТИ МАНДРУВАННЯ»……163

Оксанич М.П. ПОЗИЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПІДРЯДНИХ УМОВНИХ РЕЧЕНЬ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ……168

Плегуца А.А. ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ……173

Полякова Т.Л. ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ В ЖАНРІ ТВІТИНГ В АНГЛОМОВНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ……177

Присяжнюк О.Я. СОЦІАЛЬНЕ СИТУАТИВНЕ ВАРІЮВАННЯ МОВИ……181

Русавська О.О., Бондаренко О.К. ВАРІАТИВНІСТЬ ПРОСОДИЧНИХ ОЗНАК У МОВЛЕННІ КАНАДЦІВ……187

Скічко А.С. ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ TASTE ЗА ДОПОМОГОЮ ФРЕЙМОВО-СЛОТОВОЇ МОДЕЛІ……191

Томнюк Л.М. ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛЬНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДОМЕНУ МОВЛЕННЄВОЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ У СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЮРЕМНОМУ ДИСКУРСІ……196

Федоренко О.І. ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ТА СУБСТИТУТИВНА СИНОНІМІЯ ДІЄСЛІВ ***MAKE*** ТА ***DO*** У СКЛАДІ СТАЛИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ……201

Шапочкіна О.В. КАТЕГОРІЯ СТАНУ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ ПІД ЕФЕКТОМ ТИСКУ МОВНОЇ СИСТЕМИ……205

РОЗДІЛ 4
РОМАНСЬКІ МОВИ

Міхненко Г.Е., Кучерява Л.В. ПОЕТОНІМИ ЯК МАРКЕРИ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В ОНОМАСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ……211

Сіваченко І.В. СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ТА ПРОСОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ СПОРТИВНОГО КОМЕНТАТОРА……215

РОЗДІЛ 5
ТЮРКСЬКІ МОВИ

Каціон І.О. СЕМАНТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОДИНИЦЬ НОМІНАТИВНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТУ *ЖИТТЯ* У ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ……225

Покровська І.Л., Плешкун С.С. КОНЦЕПТОСФЕРА АФОРИЗМІВ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ……229

Чорна О.В. ВХОДЖЕННЯ ІНШОМОВНИХ ПОДАТКОВИХ ТЕРМІНІВ В УКРАЇНСЬКУ МОВУ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ……234

РОЗДІЛ 6
МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

Букрієнко А.О. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИНОНІМІВ, УТВОРЕНИХ ШЛЯХОМ ПЕРЕСТАНОВКИ КОМПОНЕНТІВ, У ЯПОНСЬКІЙ МОВІ (НА ПРИКЛАДІ 習慣 ТА 慣習)……239

Жила В.Г. ОПОЗИЦІЯ КОНЦЕПТІВ «ПРАЦЯ / НЕРОБСТВО» В КОРЕЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ)……243

РОЗДІЛ 7
КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

Микитка М.-Д.Ю. ЛАТИНСЬКА РЕЛІГІЙНА ТЕРМІНОЛОГІЯ: СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД……249

Петришин М.Й. КОНЦЕПТ *ЛЮБОВ* КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛАТИНСЬКИХ ПАРЕМІЙ……256

Савчук Г.О. КРИТЕРІЇ ВИОКРЕМЛЕННЯ ОКАЗІОНАЛЬНО СУБСТАНТИВОВАНИХ ПРИКМЕТНИКІВ І ДІЄПРИКМЕТНИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ РІЗНОЖАНРОВИХ ТЕКСТІВ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ)……261

Толстих Н.В. СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ СУЧАСНОЇ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ ЛАТИНСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ ФІЛОСОФСЬКОЇ КАЗКИ АНТУАНА ДЕ СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ «МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ»)……266

РОЗДІЛ 8
ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Бігунов Д.О. ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ……271

Богуцький В.М. ХАРАКТЕРНІ РИСИ ВЗАЄМОДІЇ МОВИ Й КУЛЬТУРИ У СВІТЛІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ……276

Віговська Л.А. СЛОГАН ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ……281

Караваєва Т.Л., Тер-Григорьян М.Г. ПОЛІТКОРЕКТНІСТЬ АНГЛОМОВНОЇ КУЛЬТУРИ І ГІПОТЕЗА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ВІДНОСНОСТІ……286

Матвєєва С.А. ЮРИДИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК СЕМІОТИЧНА КОНСТРУКЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ……291

Позніхіренко Ю.І. ЕРГОНІМІЯ: ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ЕРГОНІМІВ……296

CONTENTS

SECTION 1
RUSSIAN LANGUAGE

Kameneva Y.A. METAPHORICAL MODEL "CHAOS – SPACE" IN TYUTCHEV'S POETRY……9

Tsyhanenko V.V. ANNOTATING AND ABSTRACTING IN THE PRACTICE OF TEACHING OF FOREIGN STUDENTS-NON-PHILOLOGISTS……14

SECTION 2
SLAVIC LANGUAGES

Arefeva N.H. ABOUT SOME PRINCIPLES OF PHRASEOGRAPHY: TO THE PROBLEM OF TERMINOLOGICAL DISCREPANCIES……21

Hiletska Z.I. PROBLEMS OF REPRODUCTION OF UKRAINIAN ANTHROPONYMS AND TOPONYMS INTO SLOVAK……29

Saik A.V. REASONS FOR APPEARANCE OF THE HOMONYMY IN UKRAINIAN AND CZECH LANGUAGES……38

Fylypets O.Z. THE WAYS OF CATEGORYZATION *THE POLE* ETHNONYM IN THE "INTERPRETATION" OF STUDENTS IN THE UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE……42

SECTION 3
GERMANIC LANGUAGES

Andriienko K.V. THE INTERDISCIPLINARITY OF THE ENGLISH-LANGUAGE ARTIFICIAL INTELLIGENCE TEXTS……49

Boivan O.S., Kovtun O.V. VERBALISATION OF THE POWER CONCEPT BASED ON GEORGE MARTIN'S NOVEL "GAMES OF THRONES"……53

Bondar K.S. MELODIC COMPONENT OF PROSODY IN THE SPEECH OF THE SCOTS……58

Bondarenko A.O., Bialyk V.D. SEMANTIC PECULIARITIES AND WAYS OF FORMATION OF ENGLISH-LANGUAGE CINEMATOGRAPHIC TERMS……64

Bubnov D.V. PROSODIC CHARACTERISTICS OF SPEECH OF THE REPRESENTATIVES OF THE FOUR REGIONS OF IRELAND……67

Gordiyenko O.V. ENGLISH MEDICAL LEXICOGRAPHY: DIACHRONIC ANALYSIS……72

Hrad N.Ya. RESULTS OF ACOUSTIC ANALYSIS OF PROSODY OF ENGLISH VIDEOPRESENTATIONS……77

Hrodskyi I.Ya. PRAGMATIC PECULIARITIES OF ADRESSES IN THE MIDDLE ENGLISH ROMANCES OF THE 12TH – 15TH CENTURIES……84

Dede Yu.V. COMMUNICATIVE TACTICS OF MITIGATING DIRECTIVES IN ENGLISH FICTIONAL DISCOURSE……89

Dymyrova O.P., Slobodtsova Y.V. PECULIARITIES AND FUNCTIONING OF TWO-VOCAL STRUCTURE OF THE ROOT IN MIDDLE HIGH GERMAN……93

Yelisieieva P.V. LINGUAL FEATURES OF ENGLISH-LANGUAGE DIGITAL ART DISCOURSE……98

Kaliuzhna A.B. PECULIARITIES OF THE DESCRIPTION OF SPACE IN THE CLASSIC DETECTIVE FICTION……102

Karachova D.V., Myroshnychenko V.M. SPECIFICITY OF TRANSLATOR'S MULTI-COMPETENCE IN MEDICAL THEMATIC TEXTS INCLUDING ADDITIONAL TECHNICAL INNOVATIONS……108

Karp M.A. CONTAMINATED COHERENCE IN DIALOGUES AND POLYLOGUES OF ENGLISH MULTIMODAL LITERARY FAIRY TALES WRITTEN BY PHILIP ARDAGH……112

Karpova D.M. TEMPORAL ORGANIZATION OF THE WELSH ENGLISH SPEAKERS……119

Kovalevska O.V. GREEK AND LATIN AFFIXES AND THEIR ROLE IN TERM FORMATION (ON THE BASIS OF "ENVIRONMENTAL SCIENCE" TERM SYSTEM IN MODERN ENGLISH LANGUAGE)……127

Koval N.O. METHODS OF PROSODIC REALIZATION OF AMERICAN LECTURES AS AN INDICATOR OF SPEECH CULTURE……131

Kornielaieva Ye.V. PROSODIC FEATURES OF PUBLIC SPEECH
(BASED ON SPEECHES BY BRITISH PARLAMENTARIANS)……138

Kryshtal S.M. CONVERSION OF THE NOUNS THAT NAME WEATHER
PHENOMENA INTO METAPHORICAL VERBS IN ENGLISH……143

Litvinova M.M. LITERARY DISCOURSE IN THE AGE OF DIGITALIZATION:
GERMAN LITERATURE WEBSITES……148

Marchuk O.V. THE STYLE CHARACTERISTICS
OF THE ENGLISH FANTASY TEXT "HARRY POTTER"……153

Makhonina N.H. NATIONAL-CULTURAL FEATURES OF GERMAN AND UKRAINIAN
PHRASEOLOGICAL UNITS FROM THE THEMATIC GROUP "LEGAL RELATIONS"……158

Ohrenich M.A., Yakovlieva M.L. LEXICAL MEANS OF COMIC EFFECT
REPRESENTATION IN A SHORT STORY "HOW TO AVOID TRAVELLING" BY D. MIKES……163

Oksanych M.P. POSITIONAL CHARACTERISTICS OF SUBORDINATE
CONDITIONAL CLAUSES IN THE MIDDLE HIGH GERMAN LANGUAGE……168

Plehutsa A.A. BASIC FEATURES OF LINGUISTIC TEMPORALITY……173

Poliakova T.L. LEXICAL MEANS IN THE GENRE TWITTING
IN ENGLISH POLITICAL INTERNET-COMMUNICATION……177

Prysiazhniuk O.Ya. SOCIAL SITUATIVE LANGUAGE VARIATION……181

Rusavska O.O., Bondarenko O.K. THE VARIATION OF PROSODIC MEANS
IN THE SPEECH OF CANADIANS……187

Skichko A.S. RESEARCH OF THE TASTE CONCEPT WITH
THE HELP OF FRAME-SLOT MODEL……191

Tomniuk L.M. PECULIARITIES OF THE VERBAL REPRESENTATION
OF THE DOMAIN OF PERSON'S CONVERSATIONAL NONVERBAL BEHAVIOR
IN MODERN GERMAN LITERARY PRISON DISCOURSE……196

Fedorenko O.I. LEXICAL COLLOCABILITY AND SUBSTITUTIONAL SYNONYMY
OF THE VERBS *MAKE* AND *DO* IN VERBO-NOMINAL COLLOCATIONS……201

Shapochkina O.V. THE CATEGORY OF THE STATE IN THE GERMANIC
LANGUAGES UNDER THE LANGUAGE PRESSURE EFFECT……205

SECTION 4
ROMANIC LANGUAGES

Mikhnenko H.E., Kucheriava L.V. POETONYMS AS MARKERS
OF INTERTEXTUALITY IN ONOMASTIC SPACE OF A LITERARY WORK……211

Sivachenko I.V. STRUCTURAL, COMPOSITIONAL AND PROSODIC PECULIARITIES
OF SPORTS COMMENTATOR'S SPEECH……215

SECTION 5
TURKIC LANGUAGES

Katsion I.O. SEMANTICAL INTERPRETATION OF CONCEPT *LIFE*
NOMINATIVE FIELD UNITS IN TURKISH WORLDVIEW……225

Pokrovska I.L., Pleshkun S.S. CONCEPTUAL SPHERE OF TURSKISH APHORISMS……229

Chorna O.V. ENTRANCING FOREIGN LANGUAGE TAX TERMS
TO THE UKRAINIAN LANGUAGE: THE HISTORICAL ASPECT……234

SECTION 6
LANGUAGES OF THE PEOPLES OF ASIA, AFRICA, INDIGENOUS PEOPLES OF AMERICA AND AUSTRALIA

Bukriienko A.O. FEATURES OF FUNCTIONING
OF SYNONYMS CREATED BY PERMUTATION OF COMPONENTS
IN THE JAPANESE LANGUAGE (THE CASE OF 習慣 AND 慣習)……239

Zhyla V.H. OPPOSITION OF CONCEPTS "WORK / IDLENESS" IN KOREAN LINGVOCULTURE
(BASED ON PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE SOMATIC COMPONENT)……243

SECTION 7
CLASSICAL LANGUAGES SOME INDO-EUROPEAN LANGUAGES

Mykytka M.-D.Yu. LATIN RELIGIOUS TERMINOLOGY: STRUCTURAL APPROACH……249

Petryshyn M.Y. THE CONCEPT *LOVE* THROUGH THE PRISM OF THE LATIN PROVERBS……256

Savchuk H.O. CRITERIA OF SELECTION OF OCCASIONALLY SUBSTANTIVIZED ADJECTIVES AND PARTICIPLES (ON MATERIAL OF TEXTS OF DIFFERENT GENRES OF ANCIENT GREEK LITERATURE)……261

Tolstykh N.V. THE SPECIFICS OF THE TRANSLATION OF MODERN NON-EQUIVALENT VOCABULARY INTO THE LATIN LANGUAGE (BASED ON THE MATERIAL OF THE ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY'S PHILOSOPHICAL TALE "THE LITTLE PRINCE")……266

SECTION 8
GENERAL LINGUISTICS

Bihunov D.O. ADVERTISING TEXT PECULIARITIES……271

Bohutskyi V.M. SPECIAL FEATURES OF INTERACTION OF LANGUAGE AND CULTURE IN THE LIGHT OF LINGUOCULTURAL RESEARCHES……276

Vihovska L.A. SLOGAN AS A TYPE OF ADVERTISING TEXT……281

Karavaieva T.L., Ter-Hryhorian M.H. POLITICAL CORRECTNESS OF ANGLOPHONE CULTURE AND THE HYPOTHESIS OF LINGUISTIC RELATIVITY……286

Matvieieva S.A. LEGAL DISCOURSE AS A SEMIOTIC CONSTRUCTION OF A PROFESSIONAL COMMUNICATIVE SPACE……291

Poznikhirenko Yu.I. ERGONYMY: TASKS AND FUNCTIONS……296

РОЗДІЛ 1
РОСІЙСЬКА МОВА

УДК 811.161.1'42
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.1

МЕТАФОРИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ «ХАОС – КОСМОС» В ПОЭЗИИ Ф.И. ТЮТЧЕВА

МЕТАФОРИЧНА МОДЕЛЬ «ХАОС – КОСМОС» У ПОЕЗІЇ Ф.І. ТЮТЧЕВА

METAPHORICAL MODEL "CHAOS – SPACE" IN TYUTCHEV'S POETRY

Каменева И.А.,
orcid.org/0000-0002-5013-3210
старший преподаватель кафедры иностранных языков
Харьковского национального университета городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

Статья посвящена анализу языковой репрезентации понятия «хаос» в когнитивном аспекте. Интерес к творчеству Ф.И. Тютчева обусловлен яркостью его поэтической индивидуальности, своеобразием мировидения, в котором нашли отражение разные грани понятия «хаос». Актуальность статьи определяется важностью исследования языка поэзии Ф.И. Тютчева и прежде всего семантики абстрактных понятий, которые в поэтическом тексте приобретают новые значения и интерпретации. Новизна работы заключается в проведении системного анализа метафорических средств создания поэтического образа хаоса в творчестве Ф.И. Тютчева.

В статье проанализированы поэтические тексты Ф.И. Тютчева с целью выявления в них метафор, основными значениями которых являются когнитивные структуры понятия «хаос». Семантический анализ метафор основывался на данных лексикографических источников. Метафорическое представление понятия «хаос» в поэзии Ф.И. Тютчева отражает основные особенности его творчества и участвует в создании поэтической картины мира.

В статье описаны основные языковые средства, репрезентирующие индивидуально-авторские метафоры, связанные со стихией хаоса. Понятие «хаос» в поэзии Ф.И. Тютчева эксплицируется в метафорах: хаос – первооснова жизни, бездна, тьма, ночь, начало и конец, последний час, вода, гул, тишина. На основе проведенного анализа выявлено, что доминирующими являются ассоциативные метафоры, репрезентирующие признаки, присущие понятию «хаос», которые не находят отражения в денотативном содержании исходного значения этого понятия.

Индивидуально-авторское своеобразие средств репрезентации понятия «хаос» выявляется на уровне функционирования текстовых ассоциатов, актуализирующих анализируемое понятие и отражающих его связь с другими понятиями в поэтических текстах Ф.И. Тютчева. Различные метафорические репрезентации понятия «хаос» становятся важным элементом языковой картины мира Ф.И. Тютчева.

Ключевые слова: метафора, метафорическая модель, когнитивная структура, понятия «хаос» и «космос», языковые средства, ассоциаты, лексическая репрезентация.

Статтю присвячено аналізу мовної репрезентації поняття «хаос» у когнітивному аспекті. Інтерес до творчості Ф.І. Тютчева зумовлений яскравістю його поетичної індивідуальності, своєрідністю світобачення, в якому знайшли відображення різні грані поняття «хаос». Актуальність статті визначається важливістю дослідження мови поезії Ф.І. Тютчева, насамперед семантики абстрактних понять, що в поетичному тексті набувають нових значень і інтерпретації. Новизна роботи полягає у проведенні системного аналізу метафоричних засобів створення поетичного образу хаосу в творчості Ф.І. Тютчева.

У статті проаналізовано поетичні тексти Ф.І. Тютчева з метою виявлення у них метафор, основними значеннями яких є когнітивні структури поняття «хаос». Семантичний аналіз метафор ґрунтувався на даних лексикографічних джерел. Метафоричне уявлення поняття «хаос» у поезії Ф.І. Тютчева відображає основні особливості його творчості і бере участь у створенні поетичної картини світу. У статті описано основні мовні засоби, що репрезентують індивідуально-авторські метафори, пов'язані зі стихією хаосу.

Поняття «хаос» у поезії Ф.І. Тютчева есплікується у метафорах: хаос – першооснова життя, безодня, пітьма, ніч, початок і кінець, остання година, вода, гул, тиша. На основі проведеного аналізу виявлено, що домінуючими є асоціативні метафори, які репрезентують ознаки, властиві поняттю «хаос», які не знаходять відбиття у денотативному змісті початкового значення цього поняття.

Індивідуально-авторська своєрідність засобів репрезентації поняття «хаос» виявляється на рівні функціонування текстових асоціатів, що концентрують аналізоване поняття і відображають його зв'язок з іншими поняттями у поетичних текстах Ф.І. Тютчева. Різні метафоричні репрезентації поняття «хаос» стають важливим елементом мовної картини світу Ф.І. Тютчева.

Ключові слова: метафора, метафорична модель, когнітивна структура, поняття «хаос» і «космос», мовні засоби, асоціати, лексична репрезентація.

The article is devoted to the analysis of the linguistic representation of the concept “chaos” in the cognitive aspect. Interest in the poetry of Tyutchev is due to the brightness of his poetic personality, the peculiarity of the worldview, which reflected the different facets of the concept “chaos”. The relevance of the article is determined by the importance of studying the language of poetry Tyutchev, and above all the semantics of abstract concepts, which in a poetic text acquire new meanings and interpretations.

The novelty of the work is to conduct a systematic analysis of metaphorical means of creating a poetic image of chaos in Tyutchev’s poetry. The article analyzes the poetic texts of Tyutchev in order to identify metaphors in them, the main meanings of which are the cognitive structures of the concept “chaos”. The semantic analysis of metaphors was based on data from lexicographic sources. A metaphorical representation of the concept “chaos” in Tyutchev’s poetry reflects the main features of his work and is involved in creating a poetic picture of the world. The article describes the main linguistic means representing individual author’s metaphors associated with the element of chaos.

The concept “chaos” in Tyutchev’s poetry is explicated in metaphors: chaos – the fundamental principle of life, the abyss, darkness, night, beginning and end, the last hour, water, hum, silence. It has been found on base of the analysis, that the dominant are associative metaphors, representing the attributes inherent in the concept “chaos”, which are not reflected in the denotative content of the original meaning of this concept.

The individual author’s originality of the means of representing the concept “chaos” is revealed at the level of functioning of text associates, actualizing the analyzed concept and reflecting its connection with other concepts in Tyutchev’s poetic texts. Various metaphorical representations of the concept “chaos” become an important element of the linguistic picture of the Tyutchev’s world.

Key words: metaphor, metaphorical model, cognitive structure, the concept “chaos” and “space”, linguistic means, associates, lexical representation.

Постановка проблемы. Понятие «хаос» было предметом исследования философов, культурологов, литературоведов, среди которых особое место занимают личности А.Ф. Лосева, В.Н. Топорова, М.Н. Липовецкого, В.Е. Хализева, рассматривавших указанное понятие в системе взаимодействия когнитивной и поэтической картине мира.

Анализ исследований и публикаций. Попытки осмыслить место понятия «хаос» в лирике Ф.И. Тютчева предпринимались Г.В. Флоровским, С.Л. Франком, Н.А. Бердяевым, Д.С. Дарским, В.С. Соловьевым. Однако этот анализ носил либо философский, либо литературный характер, не привлекал широкий круг мифологических и культурологических параллелей и не являлся объектом специального лингвистического исследования: «Основным способом описания семантики мифопоэтической модели мира служит система мифологем и бинарных оппозиций, охватывающая структуру пространства (земля-небо, верх-низ), времени (день-ночь), оппозиции социального и культурного ряда (жизнь-смерть, свой-чужой)» [8, с. 161–166]. Автор поддерживает эту точку зрения, поскольку система оппозиций находит отражение в сознании человека и в соотносительных единицах фиксируется в языке.

Постановка задачи. Целью статьи является изучение средств лексической репрезентации понятия «хаос» в поэзии Ф.И. Тютчева.

Актуальность темы обусловлена тем, что она отвечает современным тенденциям лингвистики, ее стремлению к рассмотрению языка с антропоцентрических и когнитивных позиций, конкретным выявлением чего является описание метафорических образов понятия «хаос» на примере поэзии Ф.И. Тютчева.

Изложение основного материала. В языковой картине мира понятие «хаос» изучается с логической точки зрения – отражения в грамматической структуре языка и лексической семантике. В работах Н.Д. Арутюновой, посвященных анализу «лексикона порядка и беспорядка» в грамматической структуре языка и лексической семантики, выявлены некоторые признаки понятия «хаос»: непрерывность, безмерность, противоречивость, диалектичность, стихийность, динамичность; также хаос характеризуется как всепорождающее и всепоглощающее начало [1, с. 3–4].

Н.Г. Брагина рассматривала некоторые языковые образы, в которых понятие «хаос» представлено как семантический ряд: ад, беспорядок, космос, бездна и другие [2, с. 246]. Н.Б. Мечковская, раскрывая категорию красоты, исходила в своем понимании этой категории из бинарного противопоставления и исследует оппозицию космос-хаос, ее метафорическое осмысление [4, с. 21–24].

Анализ дефиниций, представленных в лексикографических источниках, позволил уточнить представления о понятии «хаос», выделить свойственные этим понятиям признаки, связанные с ассоциативными, образными, эмоционально оценочными представлениями. Толковые, философские словари определяют понятие «хаос» следующим образом: «неорганизованная стихия, неразбериха, беспорядок», «воплощение пустого пространства», «упорядоченный космос» [3; 5].

«Хаос» – понятие, окончательно оформившееся в древнегреческой философии, рассматривалось поэтом как трагический образ космического первоединства, начало и конец всего, вечная смерть всего живого и одновременно принцип

и источник всякого развития, он не упорядочен, всемогущ и безлик.

В творчестве Ф.И. Тютчева признаки понятия «хаос» – бездна, страх, тьма, ночь, начало и конец в их философском осмыслении нашли свое языковое отражение. Поэт строит свою модель хаоса, основной идеей которой является единство микрокосма и макрокосма, вселенной и человека, их гармоничное сосуществование. Представление о двойственном мире: мире видимом, внешнем, представляющемся ясным и гармоническим, и мире хаотическом, о котором говорят грозные космические силы, стихии и в природе, и в человеке, что является одной из характерных черт в поэзии Ф.И. Тютчева.

Понятие «хаос» связано с такими понятиями как «время» (оппозиция смерть-вечность), «пространство» (оппозиция космос-вселенная). Так, с понятием «время» понятие «хаос» связывают такие признаки: конец (смерть), память (характерная для вечности), таинственность, страх, ужас (характерные для смерти и вечности), с понятием «пространство» понятие «хаос» связывают безграничность, вечность, первооснова всего, таинственность, загадочность.

При анализе стихотворений Ф.И. Тютчева была выделена основная ассоциация понятия «хаос», которая легла в основу базовой метафорической модели «хаоса». Разные грани понятия «хаос» репрезентируются текстовыми ассоциатами в рамках метафорической модели: *хаос – первооснова бытия.*

В «Последнем катаклизме» центральным при описании хаоса выступает его мифологическое значение – основа мировой жизни:

Когда пробьет последний час природы,
Состав частей разрушится земных:
Все зримое ***опять покроют воды****,*
И божий лик изобразится в них!
(«Последний катаклизм»).

В стихотворении поэт показывает трагедию происходящего с помощью метафоры *последний час.* В ходе метафорического переноса создается новое значение – «конец», наполненный новым содержанием: хаос и космос. Разрушения, ведущие к первоначальному космосу (тишина, гармония, Бог = Космос). Метафора *божий лик* представляется поэтом в виде космической души вселенной, которая изобразится в водах хаоса. В семантической структуре предложения присутствует разделение двух образов: хаос и космос, что акцентируется благодаря использованию сложной синтаксической конструкции: *когда пробьет последний час природы, божий лик изобразится.*

Ф.И. Тютчев описывает беспредельность водной стихии, эксплицируя в метафоре, что *всё зримое опять покроют воды*. О конце мира говорится, как о его начале: с хаоса началось – хаосом завершится. С целью подчеркивания смысловой значимости происходящего поэт использует инверсию: *покроют воды, частей земных*.

Метафора *воды* используется поэтом как знак хаоса, но уже не просто разрушительной стихии, а содержащей в себе зерно космоса. Катастрофический компонент присутствует в тексте стихотворения в качестве его тематического ядра. Тема потопа влечет за собой ассоциативный ряд, построенный на основе оппозиции с акцентом на повторе лексемы *последний*: *последний катаклизм – последний час природы*. У Ф.И. Тютчева катастрофический комплекс маркирует модель мира одиночеством человека, заглянувшего в бездну. Одиночество метафоризируется и как наказание, и как условие жизни. Это представлено с помощью эпитета *последний час природы*.

Хаос представляется как величественный, трагический образ космического первоединства, где растворено все бытие, из которого оно появляется и в котором погибает. Поэтому хаос – универсальный принцип бесконечного и беспредельного становления.

Тютчевские воды – символ постоянного движения, символ вечности, неизменности, бессмертия природы, осознание поэтом тайны мироустройства, видение *божьего лика* над внешним *зримым* покровом бытия. О.В. Радчук, анализируя генетическую связь оппозитов наличие vs отсутствие, обращается к этимологическому рассмотрению слова *лик*: «С древних времен и до настоящего времени на иконах изображали святых, что сохранилось и отразилось в современном языке и встречается в выражении *лики святых*» [6, с. 95–96]. Устойчивое сочетание *лики святых* заменено в стихотворении поэта синонимичным окказионализмом: *божьего лика*.

В актуализации образного и символического представлений о понятии «хаос» наиболее частотны признаки движения, звучания.

Вербализация понятия «хаос» и его признаков представлена в языковых единицах, передающих звуковую палитру: *гул, слышный, роится.* Существительное *гул* несет в себе сему ‘не вполне ясный, сливающийся шум’, адъектив *слышный* – ‘различаемый слухом’, глагол *роится* ‘образовывать рой’. Синтагматические конструкции *гул непостижимый, мир слышный, роится в хаосе* наделяют ночную тишину звучанием.

Хаос у Ф.И. Тютчева в метафорическом образе осложняется зрительными и звуковыми ассоциациями. Отсюда и *гул слышный*, и колористические характеристики *мира – незримый*. Метафора *гул* является своего рода синтезом вечного движения ночного мира.

Хаос звуков может проявляться в метафорах, содержащих звукообозначения, объединенные семантическим компонентом ‘громкий, сильный’, выражающие негармоничное звучание с помощью глаголов настоящего времени: *бунтует, клокочет, хлыщет, свищет, ревет, субстантивов в творительном падеже с ревом, свистом, визгом, воем.*

И ***бунтует****, и* ***клокочет****,*
Хлыщет*,* ***свищет****, и* ***ревет****…*
С ревом*,* ***свистом****,* ***визгом****,* ***воем***
Бьет в утес береговой… («Море и утес»).

Глаголы, связанные с морем, характеризуют его с точки зрения производимых им звуков разной тональности и участвуют в создании антропоморфной метафоры: море у поэта *бунтует, клокочет, хлыщет, свищет, ревет*. Перечисление действий с помощью пяти глаголов нагнетает эмоциональный фон стихотворения, союз *и* также подчинен единому замыслу и выполняет функцию усиления, а не соединения.

Затем следуют субстантивные сравнения в творительном падеже *с ревом, свистом, визгом, воем*, которые передают звуковой контраст. Для передачи звуковой картины хаоса поэт также использует метафоры *молчанье, шепот, ропот, стоны, шорох, треск за треском, шуршат, баюкает, тихоструйною волною, гул,* которые имеют значение «слабое звучание». Интенсивность проявления признака можно расположить на оси переходности, где крайними членами будут *молчанье* vs *гул*.

Противопоставление звуков и тишины разнотонально. В привычном представлении тишина либо нарушается звуковым образом, либо беззвучие становится следствием угасания звукового комплекса. Причем в том или ином случае прослеживается символическое истолкование издаваемого звука или его отсутствия. Грань между звуком и его отсутствием зыбка, а возникающий в поэзии Ф.И. Тютчева звукообраз *молчанье* выступает номинантом беззвучного мира (полная тишина, отсутствие звуков), *гул* приобретает свойства звучащего объекта, получает символическое истолкование: тишина во многих стихах поэта ассоциировалась со сном: «*и баюкает их море* ***тихоструйною волной****…* («По равнине вод лазурных…»).

Тютчевский хаос связан и с движением в пространстве. Поэтому поэт так часто обращается к образу моря и соответствующей лексике, выраженной метафорами *буря, волны, морская пена* для его воплощения. Образ моря занимает особое место в формировании пространства и времени как источника метафоризации понятия «хаос» в поэзии Ф.И. Тютчева. Поэт в стихотворении «Как хорошо ты, о море ночное» описывает безбрежное ночное море в его бурном волнении:

Как хорошо ты, о море ночное, –
Здесь ***лучезарно****, там* ***сизо-темно****…*
В лунном сиянии, ***словно живое****,*
Ходит*, и* ***дышит****, и* ***блещет*** *оно…*
На бесконечном, на вольном просторе
Блеск и движенье, грохот и гром…
Тусклым сияньем облитое море
(«Как хорошо ты, о, море ночное…»).

Метафорическое представление о движении репрезентируют слова, образующие семантические группы ‘движения’, ‘звука’, ‘света’, распределенные по строфам следующим образом: в первой представлены свет (цвет), движение; во второй – свет, движение, звук; в третьей – движение, звук, свет; в четвертой – движенье, свет.

Автор олицетворяет море с живым существом, при этом использует сравнение (*словно живое*). Для поддержки сравнения Ф.И. Тютчев использует глаголы *ходит*, *дышит, блещет*. Благодаря смене глагольных форм и повторном употреблении союза *и* море описывается в динамике движения. Пространство низа представляется огромным, величественным, грандиозным, что подчеркивается использованием прилагательных, с пространственной семантикой: *бесконечный, вольный простор*. Указанные адъективы используются в качестве синонимов. Ощущение бесконечности усиливается также местоименными наречиями с адвербативами *здесь лучезарно*, *там сизо-темно*, которые охватывают дальнее и ближнее пространство. Существительные *блеск, грохот, гром, движенье* придают особую динамичность ночного хаоса: море представлено в красоте блеска, движения и звучания.

В древней мифологии хаос представлен в образе бездны, наполненной туманом и мраком, откуда произошло все сущее. В.С. Соловьев усматривал в тютчевском хаосе «темный корень мирового бытия» [7, с. 114]. Ф.И. Тютчев использует сравнение *густеет ночь, как хаос на водах*. В стихотворениях, где есть тема моря, океана, появляется образ окутанного таинственностью звездного неба, который является ключевым, объединяющим пространство верха и низа.

Мировая бездна у Ф.И. Тютчева отождествляется с безграничными водами океана, поскольку у поэта *все зримое покроют воды* («Последний катаклизм»).

Поочередно всех своих детей,
Свершающих свой подвиг бесполезный,
Она равно приветствует своей
Всепоглощающей и миротворной бездной
(«От жизни той, что бушевала здесь…»).

Описывая образ бездны, Ф.И. Тютчев использует метафоры, выраженные адъективами, которые имеют похожую семантику: *всепоглощающий* – 'поглощающий все другие звуки', *миротворный* – 'несущий с собой мир, тишину, спокойствие'. Образ бездны является и синонимом бесконечности, где все сливается [5].

Ф.И. Тютчева притягивала тайна ночного хаоса, бездны, его недоступная человеческому пониманию загадочная сила.

И, как ***виденье****, внешний мир ушел…*
И человек, как сирота бездомный,
Стоит теперь и немощен, и гол,
Лицом к лицу пред ***пропастию темной****.*
В душе своей, ***как в бездне****, погружен…*
(«Святая ночь на небосклон взошла… »).

Отрешившись от повседневного (*И, как виденье, внешний мир ушел*), человек лицом к лицу остается с вечностью. Тютчевский хаос ассоциируется с *пропастию темной*. Поэт сравнивает человека с *немощным,* с *сиротой*, поскольку не в силах ни понять, ни изменить вечного движения хаоса. Однако попытка определиться в хаотическом море приводит человека к необходимому погружению в глубины своего внутреннего мира. Ф.И. Тютчев использует одну и ту же метафору глагола *погружен* в сочетании со словами разных сфер.

Образы бездны, хаоса, ночи на первый взгляд предстают только отрицательными величинами, угрожающими *отрадой* дневной стороне. Бездну поэт метафорически называет *пропасть тёмная*, как источник постоянных страхов человека, беспредельность и неизвестность, единственная защита от неё – *покров, накинутый над бездной*, то есть светлое время суток, когда всё вокруг предстаёт знакомым и близким. С другой стороны человек, проходя испытание этой тёмной стороной, сталкиваясь с ней лицом к лицу, переходя установленные границы, внезапно ощущает себя частью и прежде враждебного:

И в ***чуждом****,* ***неразгаданном****,* ***ночном***
Он узнаёт наследье родовое
(«Святая ночь на небосклон взошла… »).

Ассоциативная связь с понятием «хаос» раскрывается посредством образов ночи, бездны. Их объединяет масштабность, стихийность.

Выводы. В лирике Ф.И. Тютчева *хаос* интерпретируется не только в узком смысле как отражение беспорядка. В отличие от узуальных представлений хаос автор рассматривает как проясняющее сущность явлений начало; как проявление дисгармонии в душе и взаимоотношениях людей.

В рамках вербализации в поэзии Ф.И. Тютчева наблюдается разнообразие метафор, которые репрезентируют понятие «хаос»: детально изображаются природные объекты (образ *ночи, бездны, водной стихии*), мир человека описывается благодаря разнообразию лексики этой денотативной сферы (*хаос шевелится, играет душой человека, дышит, роится, воет*).

Основная особенность тютчевской поэзии проявляется в том, что он создает высокопоэтические, запоминающиеся, оригинальные метафорические образы *хаоса* за счёт их контекстуального окружения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка: Хаос и космос. Концептуальные поля порядка и беспорядка. М., 2002., С. 3–4.
2. Брагина Н.Г. Языки славянских культур. М., 2003. 243с.
3. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. М. : ЭКСМО, 2010, 896 с.
4. Мечковская Н.Б. Общее языкознание: Структурная и социальная типология языка, М., 2003, С. 21–24.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов. М., 1989. 924 с.
6. Радчук О.В. Лингвокогнитивная репрезентация понятия «отсутствие» в русском языке : монография. Харьков : Юрайт, 2019. 288 с.
7. Соловьев В.С. Философия искусства и литературная критика. М. : Искусство, 1991. 701 с.
8. Топоров В.Н., Модель мира (мифопоэтическая). Мифы народов мира : энциклопедия. М., 1980. Т. 2, С. 161–166.

УДК 82.243
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.2

АНОТУВАННЯ ТА РЕФЕРУВАННЯ В ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-НЕФІЛОЛОГІВ

ANNOTATING AND ABSTRACTING IN THE PRACTICE OF TEACHING OF FOREIGN STUDENTS-NON-PHILOLOGISTS

Циганенко В.В.,
orcid.org/0000-0002-5388-3164
старший викладач кафедри гуманітарних наук
Національного фармацевтичного університету

У статті досліджується процес створення вторинних професійно спрямованих матеріалів на прикладі анотацій та рефератів у практиці навчання іноземних студентів-нефілологів російською мовою як іноземною (РМІ).

Підкреслюється необхідність глибокого сприйняття фахових іншомовних первинних текстів з метою їх критичного аналізу і створення логічних і чітко структурованих вторинних висловлювань, що мають відтворювати основний зміст, стилістичні та мовні особливості першоджерела, демонструвати глибину корисного професійного матеріалу.

Розглядається сутність термінів «вторинний текст», «анотація», «реферат» у сучасній методиці навчання РМІ. Першоджерелами на практичних заняттях використовуються тільки автентичні матеріали: навчальні посібники для фармацевтів, науково-популярні і наукові статті з фармацевтичних видань тощо.

Традиційна модель створення вторинних текстів модифікується і стандартизується в рамках відбору та аналітико-синтетичного відтворення конкретної фармацевтично цінної інформації.

Застосовується теоретично обґрунтована та апробована методика диференціального алгоритму читання під час створення анотації та реферату-резюме, що забезпечує поступове виділення та формулювання потрібного викладу, знімає завищений рівень складності матеріалів, заощаджує навчальний час студентів і забезпечує ефективне оволодіння знаннями і вміннями щодо свідомої побудови власних текстів із вживанням відповідних мовних кліше. Доведено ефективність пропонованої методики на просунутому етапі навчання з використанням розробленого комплексу теоретико-практичних засобів навчання (навчально-методичний посібник, запропонований комплекс вправ, методичні коментарі, додаткові матеріали для домашнього/індивідуального завдання/закріплення).

Окрема увага відводиться системі завдань, спрямованих на аналіз жанрових особливостей побудови висловлювань, виділення лексичних одиниць, характерних для наукового стилю мовлення, складання плану-схеми реферату-резюме під час опрацювання фармацевтичного тексту.

Проведене дослідження може бути корисне викладачам немовних вишів, які працюють з іноземними здобувачами вищої освіти подовженого етапу навчання та потребують сформованих вмінь та навичок письмової компресії аутентичних професійно спрямованих матеріалів у вигляді вторинних текстів – анотацій та рефератів.

Ключові слова: глибина тексту, вторинний текст, анотація, реферат-резюме, диференціальний алгоритм читання, мовне кліше.

The article examines the process of creating secondary vocational materials based on annotations and abstracts in the practice of teaching foreign non-philologist students in Russian as a foreign language.

The necessity of deep perception of professional foreign-language primary texts is emphasized in order to critically analyse them and to create logical and clearly structured secondary statements that should reproduce the main content, stylistic and linguistic features of the primary source, demonstrate the depth of useful professional material.

The essence of the terms “secondary text”, “abstract”, “abstract” is considered in the modern methodology of teaching Russian as a foreign language. Only original materials are used as primary sources for practical classes: pharmacist training guides, popular science articles, and pharmaceutical articles, and so on.

The traditional model of creating secondary texts is modified and standardized in the context of the selection, and analytical and synthetic reproduction of specific pharmaceutically valuable information.

The theoretically substantiated and tested technique of differential reading algorithm is used in the creation of abstract and abstract-summary, which provides gradual selection and formulation of the required presentation, reduces the excessive level of complexity of materials, saves students’ learning time and provides effective knowledge and knowledge of constructing your own texts with appropriate language clichés. The effectiveness of the proposed methodology at the advanced stage of training using the developed complex of theoretical and practical training tools (training manual, the proposed set of exercises, methodical comments, additional materials for home/individual tasks/fixing) is proved.

Particular attention is paid to the system of tasks aimed at analysing the genre peculiarities of constructing utterances, the allocation of lexical units, characteristic of the scientific style of speech, drawing up a plan-scheme of abstract-summary in the processing of pharmaceutical text.

The conducted research can be useful for teachers of non-linguistic higher education institutions who work with foreign higher education upper-level students and who need to develop the written and compression skills of authentic professional-oriented materials in the form of secondary texts – summary’s and abstracts.

Key words: depth of text, secondary text, summary, abstract, differential reading algorithm, language cliché.

Постановка проблеми. Іноземний студент, який отримує спеціальні знання іноземною мовою, має також готуватися до самостійної практичної діяльності, обізнаного активного навчання, оскільки йому належить протягом усього життя добувати і переробляти безперервно зростаючий потік інформації. Для успішної реалізації та накопичення наукового потенціалу студенту, що навчається в Україні, а в майбутньому, можливо, вченому, необхідно постійно читати спеціальну літературу іноземними мовами, якими для нього стають українська/російська мови навчання. У практиці сприйняття нових знань студенти стикаються з первинними і вторинними науковими текстами. До первинних наукових текстів відносять: наукову статтю, монографію, тези, курсову роботу, дисертацію. Подібні жанри наукового стилю створюються фахівцями для фахівців, відповідають вимогам логічності та точності, характеризуються абстрагованістю і узагальненістю подачі інформації, їх мова відрізняється суворою термінологічністю, відповідним синтаксисом. Проблемним є той факт, що іноземні студенти часто сприймають досліджуваний матеріал як єдино правильне і достовірне джерело, навіть не замислюючись над тим, про що читають, без глибокого розуміння сенсу. У зв'язку з цим на просунутому етапі навчання посилюється необхідність критичного аналізу іншомовних первинних текстів і створення логічних і чітко структурованих вторинних висловлювань, основний зміст, стилістичні та мовні особливості яких зберігають першоджерело, демонструють глибину корисного професійного матеріалу. Вторинні наукові документи містять уже кінцеві результати аналітико-синтетичної переробки первинних наукових документів. Надалі створюються вторинні тексти та як напрацювання використовуються для написання власних наукових робіт. Недостатня сформованість у іноземних студентів умінь і навичок із продукування певних жанрів вторинних текстів, серед яких особлива увага приділена анотуванню та реферуванню, являє серйозну методичну проблему, пов'язану з необхідністю глибокого сприйняття професійно спрямованої інформації з аутентичних джерел під час проглядово-реферативного читання на просунутому етапі навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія створення вторинних текстів розроблялась у методиці викладання іноземної мови А.А. Вейзе, М.В. Вербицькою, О.І. Цибіною, М.І. Четверніною, Н.Л. Журбенко та ін. [1–7]. Під вторинним текстом у цій статті розуміється текст про текст, створений у результаті сприйняття, аналізу та інтерпретації першоджерела для вирішення відповідних спеціальних завдань, отримання відповідних умінь. Такими формами компетенцій у практиці навчання УМІ/РМІ на етапах засвоєння іншомовного тексту є складання плану, тез, конспекту, анотації, рефератів різних типів.

Якщо первинні тексти «відображають результати пізнання реального світу та духовної діяльності людей у вигляді опису фактів, відносин між ними, виявлених закономірностей тощо», то вторинні містять «не тільки інформацію першоджерела… в згорнутому, скороченому та узагальненому вигляді, але й відомості про первинний документ, його форму (тип, вид, рік та місце видання тощо)» [8, с. 15]. На основі первинного тексту за допомогою певних механізмів і за збереження авторської основної думки першоджерела створюється перетворений вторинний текст іншого автора.

Як пише Н.Б. Агранович, «вчений має спочатку отримати огляд усієї спеціальної літератури у сфері своєї діяльності, щоб вибрати і прочитати в оригіналі саме ті тексти, які найбільш актуальні для направлення його досліджень. При цьому опорою йому служать анотації та реферати, які виникають шляхом скорочення і вибірки інформації, що міститься в первинному тексті». Анотацію і реферат дослідниця відносить до ядерної зони «прототипічних вторинних текстів». Анотація складається з первинного тексту, розташовується перед ним, має малий обсяг, тільки вербальні засоби представлення, інформативну ціль, нейтральну передачу змісту, стереотипність макроструктури і лексичного наповнення [9, с. 15].

Анотування і реферування вимагають від референта не тільки сформованих мовних знань, а й спеціальних умінь проводити компресію матеріалу, виділяти головне, не зважати на другорядне. Погоджуємось з думкою дослідника А.А. Вейзе, що «анотація являє собою гранично короткий з усіх можливих виклад первинного документа, що складений у результаті компресії тексту оригіналу і в декількох рядках дає уяву про його тематику», відрізняється лаконічною номінативністю, позначеною професійною спрямованістю, типовим вживанням певних лексичних форм. Разом із вченим визначаємо реферат як «стислий виклад головного змісту первинного документа, який зберігає семантичну цілісність першоджерела і призначений для його заміни з метою економії часу під час читання» [2, с. 102]. Метою реферату є передача в скороченому вигляді основного змісту тексту для отримання повного уявлення про зміст тексту першоджерела.

Постановка завдання. В умовах скорочення аудиторного та розширення позааудиторного часу мовного навчання актуальним *об'єктом дослідження* стає процес створення анотацій та рефератів із використанням автентичних навчальних матеріалів навчальних посібників, науково-популярних і наукових статей з фармацевтичних видань на просунутому етапі навчання (5 семестр) у спеціалізованому вузі. *Предмет дослідження* – методика навчання створення письмових вторинних іншомовних текстів у практиці написання анотацій та рефератів різних типів на практичних заняттях у іноземних студентів-фармацевтів просунутого етапу навчання. *Мета дослідження* – застосування теоретично обґрунтованої та апробованої методики диференціального алгоритму читання під час створення письмових вторинних іншомовних текстів (анотацій та рефератів різних типів) у іноземних студентів-фармацевтів просунутого етапу навчання.

Виклад основного матеріалу. Для розвитку у студентів навичок написання вторинних наукових текстів у вигляді анотації чи реферату на просунутому етапі навчання необхідна комплексна систематична послідовна робота на кожному занятті в системі поетапного засвоєння. На першому етапі студенти знайомляться з відмінностями між цими жанрами: якщо анотація дає уявлення тільки про тему першоджерела і полегшує пошук необхідної інформації із заданого предмета, то характерною рисою реферату є його об'єктивність. Матеріал у рефераті викладається з позицій автора вихідного тексту і не містить ніяких елементів інтерпретації або оцінки [2, с. 102]. Поняття «анотація» (латинське annotatio – зауваження, примітка) зазвичай тлумачиться дослідниками як «коротка, стисла характеристика змісту та перелік основних питань книги, статті, рукопису тощо» [10, с. 166], «гранично стисла характеристика матеріалу, що має суто інформаційне (або довідково-бібліографічне) призначення» [11, с. 2], «стислий виклад джерела з розкриттям його основного змісту з усіх порушених питань, супроводжуване оцінкою й висновками референта» [12, с. 4], «украй стислий з усіх можливих викладів головного змісту першоджерела, що укладене в результаті компресії тексту оригіналу, та який у декількох рядках надає уявлення про його тематику» [2, с. 105]. Процес пошуку і виявлення потрібної за темою інформації передбачає бібліографічний аналіз, без якого неможливий відбір творів друку; не вміючи робити бібліографічні описи та інструкції, не можна побудувати навіть найпростішу схему організації текстової інформації в повідомленні, рефераті і т. д. Анотація має приблизний обсяг 500 друкованих знаків. Методика її складання включає таке:

1. Анотація пишеться своїми словами з позицій референта, який критично переосмислює матеріал, компресує текст оригіналу і в декількох рядках узагальнює і стискає його від третьої особи, гранично коротко викладаючи головний зміст первинного документа, що дає уявлення про його тематику. У тексті анотації на першому плані містяться відомості про автора/-ів первинного документа; предмет, об'єкт.

2. Надається коротка характеристика змісту первинного документа.

3. Пишеться про читацьке призначення первинного документа.

Таким чином, складання анотації розвиває у іноземних студентів-фармацевтів критичне мислення, вміння узагальнювати, аналізувати. Уміло складені анотації дають змогу читачам економити час і здійснювати найбільш свідомий вибір літератури. Деякі з перелічених аспектів можуть бути відсутні, проте їх послідовність в анотації зберігається, вони входять в алгоритм роботи над побудовою цього жанру вторинного наукового тексту. Розглянемо алгоритм роботи над анотацією.

АЛГОРИТМ АНОТУВАННЯ СТАТТІ

1. Назва роботи іноземною мовою.

2. П.І.Б. автора на іноземній мові.

3. Вихідні дані, назва журналу іноземною мовою, рік і номер видання, місце видання, інтервал/кількість сторінок, кількість малюнків, таблиць.

4. Перелік основних проблем, порушених у роботі.

5. Практичне професійне призначення роботи, що анотується.

Після засвоєння алгоритму роботи з анотацією на кожному занятті з мови навчання відводиться достатній час для копіткої роботи з первинними науковими текстами, проведення аналізу їх граматико-стилістичної структури. З позиції фармацевта вправи можуть бути такими:

– Складіть бібліографічну частину анотації.

– Визначте тему і проблему.

– Розбийте текст статті на смислові частини, виділивши інформацію, важливу для характеристики описаного препарату/-ів у зазначеному аспекті/ -ах дії.

– Виділіть у кожній смисловій частині основну інформацію в авторському викладі за механізмом дії застосовуваного лікарського препарату/-ів.

– Сформулюйте основні положення своїми словами.

– Назвіть основні думки, проблеми, ідеї, порушені автором/ами за результатами експерименту щодо застосування препарату, його/їх висновки, пропозиції.

– Визначте значимість роботи та ефективність препарату/-ів.

– Викладіть професійне кваліфікаційне призначення обробленого матеріалу.

Слід зазначити, що реферат має викладати не тільки зміст документа – це більше функція анотації, а лише нову, цінну і корисну інформацію, якої до появи цього документа ще не було в системі відповідної науки, в системі професійного спілкування. Термін «реферат» походить від латинського reffere (повідомляти, сповіщати), під ним розуміють: «модель оригіналу, що пропорційно відображає його складові частини» [13, с. 24], «інтегральну модель первинного документа, в якій інформацію подано в узагальненому вигляді» [14, с. 145], «текст, побудований на основі смислової компресії першоджерела з метою передачі його головного змісту» [2, с. 102], «текст, що точно, але стисло подає зміст будь-якого документа без додаткової інтерпретації або критичних зауважень і без посилання на автора цього тексту» [15, с. 9].

Рекомендації, що стосуються обсягу реферату, коливаються від 200 до 1200 слів у разі скорочення тексту в 3 або 8 і навіть 10 разів. Реферату, що складається з 100–120 слів (7–9 речень), відповідають оптимальні розміри анотації від 40 до 60 слів (3–4 речення).

Під час складання реферату важливо розуміти, що він призначений для ознайомлення читача зі змістом оригіналу та в такий спосіб заміщення його. Це дає змогу заощадити час і робить реферат одним з основних інформативних документів. Широко використовується здатність ключових слів і фрагментів абстрагувати й узагальнювати зміст, у роботі слід керуватися такими правилами: не пов'язувати фрагменти один з одним, форма фіксованого фрагменту може не збігатися з оригіналом; порядок проходження фрагментів довільний: в одному абзаці можна виділяти кілька фрагментів, водночас низка абзаців може не містити жодного. Часто речення реферату монтуються з окремих слів і словосполучень, розкиданих по тексту. При цьому слід завжди пам'ятати про те, що реферат – це самостійний текст зі своєю логікою викладу. Тому монтаж нових висловлювань з ключових фрагментів оригіналу нерідко пов'язаний зі зміною функціональної перспективи уривку, що скорочується. Власна логіка викладу в рефераті часто вимагає також введення сполучних перехідних елементів, що дають змогу забезпечити зв'язність нового тексту та об'єднати запозичені фрагменти в новий цілісний твір.

Реферування розглядається в сучасній методиці як діяльність, що має високий контролюючий потенціал. Володіння технікою реферування – це показник сформованості умінь зрілого читання. Досить швидка переробка смислової інформації першоджерела свідчить про рівень володіння мовою, що вивчається. Самостійну роботу зі складання реферату слід розглядати як зворотний зв'язок, усвідомлення якого студентом у такому разі і становить суть самоконтролю [3, с. 103].

А.А. Вейзе розробив чітку послідовність дій під час складання реферату: 1. Дія з виділення ключових фрагментів. 2. Дія з аналізу логічної структури вихідного тексту. 3. Дія з перегрупування фрагментів і складання логічного плану тексту. Процедура складання плану полягає в підсумовуванні сенсу виділених зв'язок абзаців у вигляді узагальнюючих формулювань. Найчастіше узагальнюючі формулювання знаходять вираз у номінативних словосполученнях, але цілком доречні і констатуючі речення. 4. Дія за станом і редагуванням тексту реферату. Як було вже сказано, реферат будується на матеріалі ключових фрагментів. Деякі з них запозичуються з оригіналу без змін. З іншого боку, використання того чи іншого речення чи словосполучення з першоджерела може спричинити необхідність його трансформації [2, с. 109].

Розглянемо *алгоритм роботи над рефератом*.

АЛГОРИТМ РЕФЕРУВАННЯ СТАТТІ

1. Перегляд тексту та ознайомлення із його загальним змістом.

2. Більш уважне читання тексту, визначення значення незнайомих слів за контекстом або словником.

3. Змістовий аналіз тексту, виділення ключових фрагментів і розподіл матеріалу статті на 3 групи за ступенем важливості.

4. Ключові фрагменти. Виділення найбільш важливих повідомлень, що вимагають повного і точного відображення в рефераті.

5. Другорядна інформація, що передана в скороченому вигляді.

6. Малозначима інформація, яку можна опустити.

7. Організація відібраного матеріалу (логічний план), мовна обробка і виклад.

Окрема увага відводиться системі завдань, спрямованих на аналіз жанрових особливостей побудови висловлювань, виділення лексичних одиниць, характерних для наукового стилю

мовлення, складання плану тексту реферату. Наведемо приклад логічного плану-схеми для складання реферату-резюме з фармацевтичної статті в профільному журналі російською мовою навчання:

План-схема реферату-резюме:

I. *Вводная часть* (библиографическое описание: автор/-ы, название, выходные данные).

II. Основная часть

1. Введение

а) *Тема статьи* (указывается общая тема источника, фармацевтический препарат выбора автора/-ов).

б) *Проблема* (указывается вопрос, решаемый автором/-ами с помощью этого препарата; следует указывать патологии/заболевания, а не симптомы).

в) *Композиция* (указывается количество и наименования структурных частей источника).

г) *Наличие иллюстративного материала* (отмечается наличие иллюстраций, рисунков, таблиц, графиков и других наглядных материалов).

2. *Основное содержание*

а) *Объект и предмет исследования* (указываются вещества, препараты для лечения заболевания/-й и т.п., которые будут анализироваться в реферате).

б) *Методы проведения исследования* (указывается методика, принятая автором/-ами при проведении исследований, называются статистические методы исследований, данные по экспериментальному применению препарата выбора в стационаре, проведенные наблюдения, измерения и т.д.).

в) *Результаты исследования* (указываются реальные результаты, полученные при экспериментальном применении препарата выбора со ссылкой на цифровые данные, таблицы и т.д.).

III. *Заключение*

а) *Выводы* (перечисляются заключения, оценки, сделанные в работе автором/-ами по эффективности описанного препарата в данном аспекте лечения).

б) *Адресация* (указывается область применения прочитанной информации, практического использования полученных результатов в работе специалистов медицины и фармации, а также при обучении студентов профильных вузов).

Не менш ефективним є комплекс вправ на виявлення особливостей і змісту форми і жанру того чи іншого наукового тексту, характеристику їх переваг і недоліків. Студенти мають бачити стилістичні та жанрові помилки в наукових текстах. Тому буде доцільно пропонувати їм вправи на редагування текстів із зазначенням та виправленням помилок. Після теоретичної підготовки можна переходити до вправ, спрямованих на тренування побудови різних форм вторинних висловлювань. Однією з основних проблем, з якою стикаються студенти під час написання вторинних наукових текстів, – це трансформація тексту оригіналу. Часто студенти не можуть виділити основну думку в тексті, абзаці, реченні, в результаті неправильно структурують письмове висловлювання. У цій ситуації слід переробити фразу для переходу до осмисленого викладу фактів тексту першоджерела від імені нового учасника. Переробка фрази здійснюється за допомогою синонімічних еквівалентів, шляхом зміни граматичних конструкцій, виділенням головного без другорядного, об'єднанням декількох речень в одне зв'язне ціле, спрощенням складних конструкцій і фраз з метою полегшення сприйняття. Порушення стилістики висловлювання є ще однією проблемою під час створення вторинних наукових текстів і призводить до спотворення первісного комунікативного завдання. Тут необхідно домогтися, щоб студенти добре розбиралися в особливостях наукового стилю, користувалися необхідною лексикою, знали основні канони створення різних жанрів вторинних наукових висловлювань.

Наведемо приклади *деяких практичних завдань* для роботи зі смисловим змістом прочитаного оригінального тексту з метою реферування: 1. Знайдіть у кожному абзаці основну і допоміжну інформацію. Підкресліть основну інформацію. 2. Знайдіть конкретизуючу інформацію. Визначте, чи можна скоротити текст. 3. Знайдіть ілюструючу інформацію. Надайте варіанти її скорочення в тексті. 4. Знайдіть у тексті оціночну інформацію. Визначте її значущість для передачі основної інформації тексту. 5. Використовуючи дієприслівникові і прислівникові звороти, скоротіть речення. 6. Дайте відповідь на питання. Проведіть можливі скорочення. 7. Складіть реферат статті за схемою. 8. Виразіть свою оцінку проблеми, що розглядається в статті. 9. Ознайомтесь із прикладом інформативного реферату. Зверніть увагу на зміст, структуру і мовні засоби його оформлення.

Оскільки витяг нової інформації про прочитане – це основна мета письмової компресивної діяльності, для оптимізації складання анотації або реферату-резюме на мовних заняттях з іноземними студентами-фармацевтами також практикується диференційний алгоритм читання в роботі з текстом: 1) у кожному абзаці виділити ключові слова; 2) визначити тему тексту; 3) скласти план

по абзацах з опорою на ключові слова; в анотації це номінативний план; у рефераті – речення з предикаціями. Отриманий план характеризує проблеми, розглянуті в тексті. Сукупність проблем тексту становлять проблематику тексту; 4) скласти текст анотації або реферату, перерахувавши в основній частині всі пункти складеного плану (тобто його проблематику) [16, с. 56–57].

Висновки. Процес виділення опорних слів у кожному аналізованому тексті включає в себе кілька етапів. Більш того, у разі породження різних форм вторинних наукових висловлювань слід зберігати їх жанрово-стилістичну ідентичність, тільки в цьому разі комунікативна задача буде реалізована повною мірою, висловлювання буде зрозуміле адресату. Правильно складений вторинний науковий текст може стати основою для створення авторських первинних текстів: статей, монографій, звітів і т. ін.

Специфіка використання ресурсів автентичних фармацевтичних текстів періодичних видань зумовлює необхідність перегляду змісту навчання, методів навчання, системи засобів навчання під час створення письмових вторинних іншомовних текстів на їх основі.

У виданому на кафедрі гуманітарних наук Національного фармацевтичного університету Посібнику [17] розроблено комплекс теоретичних коментарів і практичних завдань для формування професійно орієнтованих інформаційно-аналітичних умінь під час створення письмових вторинних іншомовних текстів (анотацій та рефератів різних типів тощо) на основі автентичних першоджерел фармацевтичного характеру різних жанрів (наукові статті з періодичних видань, розділи підручників з фахових дисциплін, науково-популярні статті з газет та ін.) протягом просунутого етапу навчання на прикладі російської мови.

Традиційна модель створення вторинних текстів (анотацій, рефератів) модифікована і стандартизована в рамках відбору та аналітико-синтетичного відтворення конкретної фармацевтично цінної інформації, схема диференційованого читання забезпечує свідоме поступове виділення потрібного викладу, знімає завищений рівень складності матеріалів, заощаджує навчальний час студентів і забезпечує ефективне оволодіння знаннями і вміннями, що стосуються свідомої побудови текстів із застосуванням відповідних мовних кліше (див. Додаток у Посібнику).

Стандартизоване складання анотацій та рефератів різних типів із використанням розробленого комплексу теоретико-практичних засобів навчання (навчально-методичний посібник, запропонований комплекс вправ, методичні коментарі, додаткові матеріали для домашнього/індивідуального завдання/закріплення) підтвердило ефективність пропонованої методики в Посібнику, в результаті якої більшість студентів продовжать успішне отримання навчальних послуг після завершення академічних годин мовної підготовки.

Завдання на анотування та реферування неадаптованих спеціальних текстів з періодичних видань, що містяться в Посібнику, поступово готують іноземних студентів 3 курсу до поточного та підсумкового модульних контролів та дифзаліку в Національному фармацевтичному університеті, дозволяючи раціонально підходити до процесу читання, розвиваючи систему зворотного зв'язку і самоконтролю, формуючи навички та вміння зрілого читання для добування наукової інформації з оригінальної літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вейзе А.А., Чиркова Н.В. Реферирование технических текстов. Минск, 1983. 137 с.

2. Вейзе А.А. Чтение, реферирование и аннотирование иностранного текста. Москва : Высшая школа, 1985. 127с.

3. Вейзе А.А. Теория и практика порождения вторичного текста в курсе вузовского обучения иностранным языкам : дис. д-ра пед. наук : 13.00.02. Минск, 1993. 434 с.

4. Вербицкая М.В. Теория вторичных текстов : дис. д-ра фил. наук : 10.02.04. Москва, 2000. 312 с.

5. Цибина О.И. Обучение реферированию и аннотированию иноязычной литературы в неязыковом вузе : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. Москва, 2000. 190 с.

6. Четвернина М.М. Методика обучения учащихся старших классов созданию вторичных текстов на материале аутентичной информации Интернета (на материале английского языка) : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. Москва, 2003. 189 с.

7. Журбенко Н.Л. Методика обучения созданию письменных вторичных иноязычных текстов на основе ресурсов Интернета (на материале английского языка) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Москва, 2008. 26 с.

8. Леонов В.П. Реферирование и аннотирование научно-технической литературы. Новосибирск : Наука, 1986.176 с.

9. Агранович Н.Б. Вторичные тексты в коммуникативно-когнитивном аспекте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Москва, 2006. 23 с.

10. Блюменау Д.И. Проблемы свертывания научной информации. Ленинград : Наука, 1982. 166 с.

11. Ковальчук Т.И. Лингвистические характеристики реферативного жанра и обучающий потенциал реферирования. Київ : Наукова думка, 1980.

27 с.

12. Новиков А.И., Нестерова Н.М. Реферативный перевод научно-технических текстов. Москва : Наука, 1991. 149 с.

13. Жолкова А.И. К вопросу о реферировании научно-технической периодики. *Реферативный журнал ВИНИТИ/НТИ. Сер. 1*. 1970. № 5. С. 24–25.

14. Князева Е.Г., Нелюбин Л.Л. Обучение реферированию как речемыслительной деятельности. Переводоведческая лингводидактика : учебно-методическое пособие. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Флинта-Наука, 2009. С. 142–151.

15. Черный А.И. Подготовка баз данных и информационных изданий по естественным и техническим наукам: современный взгляд и перспективы. *Междунар. форум по информ*. 2000. № 2. С. 3–12.

16. Речевая коммуникация / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина и др. ; под ред. О.Я. Гойхмана. Москва : ИНФРА-М, 2003. 272 с.

17. Пособие по научному стилю речи для иностранных студентов 3–4 курсов медико-фармацевтического профиля / Н.Н. Филянина, В.В. Цыганенко, и др. Харьков : НФаУ, 2011. 424 с.

РОЗДІЛ 2
СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

УДК 811.161.1'373.46/.74'374:316.662.5
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.3

О НЕКОТОРЫХ ПРИНЦИПАХ ФРАЗЕОГРАФИРОВАНИЯ: К ПРОБЛЕМЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ РАССОГЛАСОВАНИЙ

ПРО ДЕЯКІ ПРИНЦИПИ ФРАЗЕОГРАФУВАННЯ: ДО ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ НЕУЗГОДЖЕНОСТЕЙ

ABOUT SOME PRINCIPLES OF PHRASEOGRAPHY: TO THE PROBLEM OF TERMINOLOGICAL DISCREPANCIES

Арефьева Н.Г.,
orcid.org/0000-0002-4974-9157
кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры языковой и общегуманитарной подготовки иностранцев,
докторант кафедры русского языка
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

В статье рассматриваются различные виды классификации принципов расположения фразеологических единиц в словарях и в современных фразеографических трудах в рамках следующих задач:

1) анализа типологии расположения и разработки фразем;

2) выработки единых подходов к данному типу классификации;

3) классификации принципов расположения и места разработки фразем в соответствии с достижениями современной фразеографии.

Отмечается наличие некоторых терминологических рассогласований, проявляющихся в смешении и параллельном употреблении терминов *структурно-семантический/структурно-грамматический, стержневой/гнездовой, структурно-семантический/стержневой/гнездовой* в современной фразеографии. На основании анализа типологии расположения и разработки фразем в словарях и современных фразеографических трудах автор стремится выработать единые подходы к данному типу классификации и дифференцировать принципы расположения и разработки фразем в соответствии с достижениями отечественной и зарубежной фразеографии. В статье выделяются, характеризуются и иллюстрируются такие принципы как *алфавитный (по первому компоненту), стержневой (алфавитно-стержневой, гнездовой, алфавитно-гнездовой, словарный, по ключевому слову), структурно-семантический, структурно-грамматический, идеографический (тематический, алфавитно-тематический), концептуальный (алфавитно-концептуальный), семантический (алфавитно-семантический), символический (алфавитно-символический), дискурсивный (алфавитно-дискурсивный), формальный (смешанный, комбинированный).* Автор приходит к выводу о том, что спектр расположения реестровых единиц в процессе создания фразеографических трудов не только коррелирует с функциональным назначением словаря, но и является зеркальным отражением результатов теоретических и прикладных исследований во фразеологии как в одном из наиболее актуальных научных лингвистических направлений и современной лингвистической науке в целом.

Ключевые слова: фразеография, фразеологические словари, фразеологическая единица, принципы фразеографирования, терминологические рассогласования.

У статті розглядаються різні види класифікації принципів розміщення фразеологічних одиниць у словниках та в сучасних фразеографічних працях у межах таких завдань:

1) аналізу типології розміщення та розробки фразем;

2) виробленні єдиних підходів до цього типу класифікації;

3) класифікації принципів розміщення та місця розробки фразем у відповідності із досягненнями сучасної фразеографії.

Зазначається наявність деякої термінологічної неузгодженості, що виявляється у змішуванні та в паралельному використанні термінів *структурно-семантичний/структурно-граматичний, стержневий/гніздовий, структурно-семантичний/стержневий/гніздовий* у сучасній фразеографії.

На засадах аналізу типології розміщення та розробки фразем у словниках та в сучасних фразеографічних працях авторка намагається виробити єдині підходи до цього типу класифікації та диференціювати принципи розміщення та розробки фразем, спираючись на здобутки вітчизняної та зарубіжної фразеографії. У статті виділено, схарактеризовано та проілюстровано такі принципи, як *алфавітний (за першим компонентом), стержневий (алфавітно-стержневий, гніздовий, алфавітно-гніздовий, словниковий, за ключовим словом), структурно-семан-*

тичний, структурно-граматичний, ідеографічний (тематичний, алфавітно-тематичний), концептуальный (алфавітно-концептуальний), семантичний (алфавітно-семантичний), символічний (алфавітно-символічний), дискурсивный (алфавітно-дискурсивний), формальный (змішаний, комбінований). Дослідниця доходить висновку про те, що спектр розміщення реєстрових одиниць у процесі створення фразеографічних праць не тільки корелює із функціональним призначенням словника, але й віддзеркалює результати теоретичних та прикладних досліджень у фразеології як в одному з найбільш актуальних наукових лінгвістичних напрямів та в сучасній лінгвістичній науці в цілому.

Ключові слова: фразеографія, фразеологічні словники, фразеологічна одиниця, принципи фразеографування, термінологічна неузгодженість.

In this article various types of classification of the principles of phraseological units' placing in the dictionaries and contemporary phraseographic works are delighted in the framework of the following tasks:

1) analysis of the typology of placement and development of phraseological units;

2) development of unified approaches to this type of classification;

3) the classification of the principles of the placement and development of phraseological units in accordance with the achievements of modern phraseography.

Some terminological discrepancies, manifested in the confusion and parallel using of the terms *structural-semantic / structural-grammatical, core-word / cluster, structural-semantic / core-word / cluster* in modern phraseology, are noted. Based on the analysis of the typology of placement and development of phraseological units in the dictionaries and modern phraseographic works, the author seeks to develop common approaches to this type of classification and to differentiate the principles of the placing and development of phraseological units in accordance with the achievements of domestic and foreign phraseography. The article highlights, characterizes and illustrates such principles as *alphabetic (by the first component), core-word (alphabetic-core-word, cluster, alphabetic- cluster, vocabulary, by keyword), structural-semantic, structural-grammatical, ideographic (thematic, alphabetic-thematic), conceptual (alphabetic-conceptual), semantic (alphabetic- semantic), symbolic (alphabetic-symbolic), discursive (alphabetic-discursive), formal (mixed, combined).* The author concludes that the range of placing of registry units in the process of creating phraseographic works not only correlates with the functional purpose of the dictionary, but also is a mirror image of the results of theoretical and applied research in phraseology as one of the most relevant scientific linguistic trends and modern linguistic science in whole.

Key words: phraseography, Phraseological Dictionaries, phraseological unit, principles of phraseography, terminological discrepancies.

Постановка проблемы. Современная фразеография, прошедшая долгий исторический путь формирования и становления, – многоаспектна и многопланова. О непрерывно возрастающем интересе к фразеографическим исследованиям, их интенсивном развитии красноречиво свидетельствуют статистические данные. Так, в книге «Вселенная в алфавитном порядке», изданной В.А. Козыревым и В.Д. Черняк в 2000-ом году, представлено 69 фразеологических словарей (далее ФС). В то время как в вышедшей через 15 лет книге этих же авторов «Лексикография русского языка: век нынешний и век минувший» в разделе «Словари идиоматики» насчитывается уже 187 изданий, не включая 75 учебных словарей соответствующих типов. Всего же – отмечают учёные, – словари идиоматики составляют приблизительно 10% всех описанных ими словарей русского языка [1, с. 434–435]. Тем не менее, вопрос о классификации ФС по способу расположения реестровых единиц, несмотря на свою разработанность и высокую прикладную значимость во фразеографии, относится к вопросам проблемным, не получившим однозначного решения в лингвистической науке.

Анализ последних исследований и публикаций. Типология ФС, несомненно, сопряжена с общей словарной типологией. В разработку последней большой вклад внесли такие учёные как академик Л.В. Щерба (по праву считающийся основоположником отечественной лексикографии, выделивший и охарактеризовавший основные типы лингвистических словарей на основе шести противопоставлений [2]), Ю.Н. Караулов, Б.Ю. Городецкий, С.В. Гринёв, В.В. Морковкин, В.Г. Гак, М.Л. Апажев, В.В. Дубичинский, С.А. Мызников и другие. Принципы расположения фразеологических единиц (далее ФЕ) разрабатывались в фундаментальных трудах А.И. Молоткова, А.И. Фёдорова, А.В. Кунина, К. Ничевой, В.М. Мокиенко, Н.Ф. Алефиренко, В.Н. Телия. В настоящее время проблемы расположения и разработки фразем в словарях освещаются в диссертационных исследованиях Л.Н. Корниенко, О.В. Ломакиной, а также в некоторых публикациях, смотрите, например, такие источники: [3; 4; 5; 6].

Постановка задачи. Целью настоящего исследования является обзор и характеристика принципов расположения и места разработки фразем в современной фразеографической практике, что обусловливает решение следующих задач:

1) проанализировать типологию расположения и разработки фразем в словарях и в современных фразеографических трудах;

2) выработать единые подходы к данному типу классификации;

3) классифицировать принципы расположения и места разработки фразем в соответствии с достижениями отечественной и зарубежной фразеографии.

Изложение основного материала. В процессе создания фразеологических словарей большинство учёных по-разному подходит к решению проблемы расположения фразем. Так, правило *первого компонента* (*алфавитный* принцип) имеет давние фразеографические и паремиографические традиции. Его использовали такие писатели:

– И.П. Котляревский в словаре к «Энеиде», содержащем также ФЕ и их русские эквиваленты (1798);

– А.П. Павловский в завершающей части «Краткого малороссийского словаря» «Фразы, пословицы и приговорки малороссійскія» (вошедшей в широко известную «Грамматику малороссійскаго нарѣчія», 1818);

– И.М. Снегирёв в книге «Русские народные пословицы и притчи» (1847);

– М.В. Закревский в сборнике «Малороссійскія пословиці, поговорки и загадки и Галицкія приповедки» (1860).

Алфавитный принцип используют также авторы академических и учебных ФС: Н.А. Батюк, Г.М. Удовиченко, В.П. и А.В. Жуковы, А.М. Чепасова, болгарские фразеографы К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова и другие. Широко используется данный принцип в крылатистике и переводных фразеологических словарях, смотрите, например: [7; 8]. В чистом виде, однако, алфавитный принцип не получил широкого распространения, надо полагать, из-за следующих недостатков: расположение ФЕ по правилу *первого компонента*, как правило, субъективно из-за наличия у неё вариантов и факультативных компонентов, что, в конечном счёте, затрудняет поиск нужной фраземы.

Подчеркнём, однако, следующее: несмотря на то, что определение *алфавитного* принципа не вызывает каких бы то ни было разночтений во фразеографии, в выделении и означивании других принципов расположения ФЕ наблюдается существенная терминологическая рассогласованность. По нашим наблюдениям, учёные по-разному подходят не только к определению принципов расположения фразеоматериала в словарях, но и по-разному определяют тип того или иного словаря в рамках одной и той же классификации.

Например, в учебном пособии «Лексикография русского языка» (Санкт-Петербург, 2013) профессор Л.И. Ивашко выделяет следующие типы:

– «*алфавитный* – по алфавиту первых компонентов фразеологизма, знаменательных или служебных;

– *алфавитно-гнездовой* – по алфавиту опорных (стержневых, ключевых, гнездовых) слов-компонентов. Слова-компоненты либо являются грамматически независимыми в структуре устойчивого оборота (***играть*** – *играть в бирюльки, играть в молчанку, играть первую скрипку, играть роль)*, либо выполнят в составе фразеологизма смыслообразующую функцию, являющихся семантическим центром (***огонь*** – *между двух огней, играть с огнём, из огня да в полымя, вызывать огонь на себя*);

– *идеографический* – фразеологизмы группируются под словами, выражающими определённые понятия (***обман*** – *водить за нос, обвести вокруг пальца, брать на пушку, втирать очки)*» [9, с. 512].

Как видим, определение термина «алфавитно-гнездовой» в первой его части совпадает здесь со значением термина «структурно-семантический». Этим термином принято именовать принцип, разработанный А.И. Молотковым и нашедший применение во «Фразеологическом словаре русского языка» (далее ФСРЯ) под его редакцией (Москва, 1967, 1968, 1978, 1987, 1994), «Фразеологическом словаре русских говоров Сибири» (Новосибирск, 1983) под редакцией А.И. Фёдорова (далее ФСРГС) и других фразеографических трудах [9, с. 483; 10, с. 4–5]. Определение термина «алфавитно-гнездовой» во второй его части коррелирует со *стержневым* принципом, предложенным А.В. Куниным в «Англо-русском фразеологическом словаре» (в некоторых фразеографических трудах данный принцип именуется *структурно-семантическим*, смотрите, например: [11, с. 237]), разработанным в трудах профессора В.М. Мокиенко и нашедшим широкое применение в трудах украинских фразеографов В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко, А.А. Ивченко, смотрите, например: [12, 13]. В соответствии с данным принципом ФЕ размещаются под неподменяемым или не поддающимся эллиптическому опущению константным компонентом, несущим основную смысловую нагрузку, – обычно первым существительным [14, с. 8; 15, с. 195]. Очевидно, так же понимает *гнездовой* принцип и В.М. Белоноженко в Энциклопедии «Українська мова», классифицируя ФС на *алфавитные, гнездовые* и *комбинированные* [16, с. 773].

Сравните классификацию способов презентации ФЕ в словарях, предложенную Н.Ф. Алефиренко и Н.Н. Семененко в учебном пособии «Фразеология и паремиология» (Москва,

2009). Авторы дают ссылку на классификацию Е.Ф. Арсентьевой: расположение *по первому компоненту*, *расположение под ведущим (стержневым) компонентом*, под которым понимается расположение *по грамматически (синтаксически) ведущему компоненту*; *формальный* способ расположения, при котором авторы выбирают место презентации условно; *структурно-семантический* принцип, под которым понимается помещение фраземы под константным словом-носителем основного значения, цит. по: [11, с. 235–237]. Наиболее оправданным Е.Ф. Арсентьева считает разработанный А.М. Молотковым способ расположения и разработки ФЕ *по ведущему грамматическому (синтаксическому) компоненту*, подкрепляя свою точку зрения принципами расположения фразеологического материала, которые легли в основу фундаментальных ФРСЯ и ФСРГС [11, с. 235–237].

Л.Н. Корниенко выделяет *алфавитные, алфавитно-стержневые, алфавитно-гнездовые, алфавитно-тематические, структурно-семантические* и *структурно-грамматические* ФС [17, с. 29–39].

Как видим, при определении типов ФС на основании способа расположения и разработки ФЕ наряду с терминами «алфавитный», «стержневой», «гнездовой», «идеографический» активно используются термины «структурно-грамматический» и «структурно-семантический». Причём в современных фразеографических трудах наблюдается явное смешение коррелятов «стержневой»/«гнездовой», «структурно-семантический/«структурно-грамматический» и даже «структурно-семантический»/«стержневой»/«гнездовой».

Как известно, принцип, на основе которого создана макроструктура ФСРЯ, «Академического словаря русской фразеологии», «Фразеологического словаря украинского языка» (1993), разработан А.И. Молотковым в монографии «Основы фразеологии русского языка» (1977). Он реализуется следующим образом. Несмотря на то, что ФЕ подаётся в словаре столько раз, сколько в её составе полнозначных компонентов со всеми их лексическими, видовыми и словообразовательными вариантами [18, с. 4; 19; 20], «фразеологизм получает место разработки в зависимости от своей структурной организации», «по структурно организующему компоненту»: ***не лыком шит*** на ***шит***, ***гол как сокол*** на ***гол***, ***спустя рукава*** на ***спустя***, ***мелко плавать*** на ***плавать***, ***считать ворон*** на ***считать*** и так потом [19, с. 22]. Тем самым, как отмечает А.И. Молотков, «вскрываются связи и отношения фразеологизма с другими фразеологизмами» [19, с. 22]. Данный принцип именуется в современных фразеографических трудах то *структурно-семантическим* [9, с. 483; 10, с. 4–5], то *структурно-грамматическим* [18, с. 4; 17, с. 56–57]. Так, Л.Н. Корниенко относит принцип, разработанный А.И. Молотковым, к «структурно-грамматическим». К Словарям, построенным по этому же принципу, автор относит академические Фразеологические словари украинского языка (1993, 2003), например ФСУМ (составитель В.М. Белоноженко и другие, 1993) и СФУМ [17, с. 56–57]. Учёный понимает данный принцип как «объединение структурных и грамматических характеристик реестровых единиц, которое основывается на выделении структурного стержня фраземы, главного, опорного слова, объединяющего все составляющие словарной статьи» (перевод наш – *Н. А.*) [17, с. 56].

Заметим, что в современной науке существует и иное понимание термина «структурно-семантический», когда расположение и разработка фраземы осуществляется по семантически главному, опорному компоненту [11, с. 235–237]. Так, по Л.Н. Корниенко, *структурно-семантический* принцип реализуется в труде «Немецко-украинском фразеологическом словаре» В.И. Гаврися и О.П. Пророченко (1981) [17, с. 55–56]. Сами составители Словаря, впрочем, квалифицируют его в качестве «гнездового», отмечая при этом, что основой отбора материала стала структурно-семантическая классификация, разработанная И.И. Чернышевой [21, с. 5].

Таким образом, можно констатировать, что в современных фразеографических трудах наблюдается рассогласованность терминологического аппарата, метаязыка, проявляющаяся в корреляции значений терминов *структурно-семантический/стержневой/гнездовой; стержневой/гнездовой; структурно-семантический/структурно-грамматический,* что обусловлено отсутствием чёткого определения каждого из вышеперечисленных терминов.

Наличие некоторых терминологических рассогласований на фоне параллельно сосуществующих терминов *стержневое слово, стержневой компонент, фразеологическое гнездо* отмечает О.В. Ломакина [22, с. 276; 4, с. 220–221].

В связи с вышесказанным и с учётом того, что *алфавитный* принцип в качестве основного или дополнительного используется всеми фразеографами, предлагаем выделять следующие принципы фразеографирования реестровых единиц:

– *алфавитный (по первому компоненту) принцип*, заключающийся в расположении ФЕ

по первому (знаменательному или служебному) компоненту в соответствии с алфавитом. Сравните фрагмент из «Фразеологического словаря болгарского языка» К. Ничевой, С. Спасова-Михайловой, К. Чолаковой:

БАБА ДЯДА ЗАБРАВИЛА. *Диал. Шег.* Употребява се за изразяване на недоверие към отговор на деца, когато твърдят, че са забравили дя ядят.

БАБА ЗНАЕ И ДРУГА УЛИЧКА. *Диа.* Употребява се при подчертаване, че може да се намери и друг начин, за да се постигне нещо.

БАБА НЕДА НЕ МУ ГЛЕДА. *Диал.* Употребява се, когато някой не проявява придирчивост и приема всичко, без да избира [23, с. 84];

– *стержневой (алфавитно-стержневой, гнездовой, алфавитно-гнездовой, словарный, по ключевому слову) принцип*, заключающийся в расположении и разработке ФЕ под стержневым (ключевым, гнездовым) словом (константным компонентом), обычно первым существительным, вокруг которого гнёздами группируются ФЕ по алфавиту первого слова или падежными формами стержневого слова, которые также подаются в алфавитном порядке. При отсутствии в составе фраземы существительного расположение реестровых единиц осуществляется под другой частью речи – компонентом ФЕ в определённом порядке, например: прилагательное, числительное, местоимение, глагол, наречие или одна из служебных частей речи [24, с. 91]; прилагательное, глагол, местоимение, числительное, наречие (перевод наш – *Н. А.*) [13, с. 11]. Сравните:

БАЙКА̀Л* Спать в Байка̀ле. *Прибайк. Шутл.* Рыбачить долго, без перерывов. СНФП, 19 [25, с. 25].

БѐДНЫЙ* Сдѐлать бѐдным *кого. Жарг. угол. Шутл.-ирон.* Обмануть кого-л. Балдаев 2, 32.

Дòлго ли бѐдному подпоѝсаться. *Сиб. Ирон.* О крайней бедности, нужде [Там же, с. 35].

– *структурно-семантический принцип,* заключающийся в том, что расположение и толкование фраземы осуществляется по семантически опорному компоненту. В значительной мере коррелирует со *стержневым* принципом, поскольку большинство фразем размещается под первым существительным при его наличии. В остальных случаях «фразеологические единицы разрабатываются под прилагательным, местоимением, наречием или числительным, если эти компоненты являются семантически главными» (перевод наш – *Н. А.*) [21, с. 8]. Существенным недостатком данного принципа можно считать субъективность при определении опорного слова как смысловой доминанты, а также то, что выделение такого компонента нарушает единое, целостное значение ФЕ [19, с. 22; 23, с. 22]. Сравните фрагмент из «Словаря стойких народных сравнений» украинских фразеографов А.А. Ивченко и А.С. Юрченко:

ВЧОРА

Як вчора родився. Сум. Про наївну, нетямущу людину [26, с. 34].

ЗМАЛЬОВАНИЙ

Гарна мов (як) змальована. Про дуже вродливу дівчину [26, с. 60]

– *структурно-грамматический принцип,* заключающийся, как правило, в расположении реестровых единиц по алфавиту всех входящих в их состав полнозначных компонентов или существительных; толкование фраземы, однако, осуществляется по грамматически независимому, ведущему компоненту, определяющему её функционально-синтаксический тип. Несмотря на то, что толкование нужной ФЕ позволяет найти развёрнутая система отсылок, фразеографы отмечают его громоздкость и неудобство в использовании, смотрите, например: [23, с. 22]. Сравните фрагмент из ФСРГС:

БРАТЬ. Брать в берёмя (бремя). Обхватывать кого-, что-либо руками. – *Мишка взял всех в беремя и повалил* (Ольхон. Иркут, 1972). – *Бери солому в беремя и неси* (Амур, 1980).

Брать в государстве. Покупать. – *Уток в государстве берем* (Татар. Новосибирск, 1973). – *Счас редко кто хлеб свой ест, все берем в государстве больше, редко кода квашню выставишь да домашнего хлебушка непечешь* (Енисей. Красноярск, 1964) [10, с. 15];

– *идеографический (тематический, алфавитно-тематический) принцип*, заключающийся в алфавитном расположении ФЕ в соответствии с логико-семантическими связями и понятийными сферами. Данный принцип имеет давнюю традицию и прочные корни в паремиологии. В соответствии с ним созданы:

– «Пословицы русского народа» В.И. Даля (1861–1862);

– сборник М. Номиса «Українські приказки, прислівъя и таке инше» (1864);

– «Русские пословицы и поговорки» М.А. Рыбниковой (1961);

– «Словарь-тезаурус русских пословиц, поговорок и метких выражений» В.И. Зимина (2010), состоящем из 47 глав и вобравшем в себя более 22 000 пословиц, поговорок, молвушек, присловий, приговорок, присказок, загадок, примет, дразнилок, считалок [27];

– сборник «Народная мудрость» В.М. Мокиенко и Т.Г. Никитиной (2011), репрезентирующий пословицы в рамках 24 бинарных оппозиций: «Богатство и бедность», «Война и мир», «Добро и зло» и другие [28].

В качестве недостатка можно отнести субъективность в соотнесении с тем или иным понятием или сферой. Сравните фрагмент из «Идеографического словаря русских фразеологизмов с названиями животных» Т.В. Козловой (2001):

I.0. ВСЕЛЕННАЯ

I.I. НЕОРГАНИЧЕСКИЙ МИР

1.1.1. Космос, небесные тела

1. Большая медведица – северное созвездие.
2. Малая медведица – северное созвездие.
3. Малый конь – созвездие.
4. Южная гидра – созвездие.
5. Созвездие Большого Пса.
6. Созвездие льва.
7. Мышины Тропки (2 наверху) – Млечный Путь.
8. Диал. сиб. уточное гнездо – созвездие… [29, с. 21];

– *концептуальный (алфавитно-концептуальный) принцип*, заключающийся в расположении ФЕ под выделенным концептом как ментальной единицей, эксплицированной в языке, концентрированным выражением духовно-эмоционального опыта нации. Первым опытом словаря данного типа может служить, на наш взгляд, Лингвострановедческий словарь «Русские фразеологизмы» В.П. Фелицыной и В.М. Мокиенко (1990), построенный, как нам представляется, в соответствии с *алфавитно-концептуальным* основанием, вобравший в себя ФЕ, компоненты которых транслируют ценную культурологическую информацию, и содержащий развёрнутую трактовку этих компонентов и систему отсылок. Сравните:

ПАР

ЗАДАТЬ / ЗАДАВАТЬ ПАРУ *кому.* Прост.

Пар – *зд.* сильно нагретый влажный воздух в русской бане (см. Баня).

Задать – *зд.* сделать что-л. неприятное.

Сильно ругать, бранить кого-л., делать строгий выговор кому-л.

Говорится об особо строгом или эмоционально-экспрессивном порицании [30, с. 98]. Ярким примером словаря данного типа может служить «Фразеологический словарь: Культурно-познавательное пространство русской идиоматики» Н.Ф. Алефиренко и Л.Г. Золотых (2008), вобравший в себя 365 культурно-маркированных фразем и 289 концептов, с которыми сопряжена та или иная фразема. Авторы словаря отмечают его ориентированность «на такие параметры русской фразеологии, которые позволяют ему погрузиться в её образное пространство во всех её взаимоотношениях с языком, познанием и культурой. И самое главное – Словарь раскрывает мощный культурологический потенциал фразеологии – «святая святых» образной речи» [31, с. 15]. Концептуальный принцип в сочетании с идеографическим планируется воплотить в проектируемом Словаре «Ключевые концепты русских народных сравнений (опыт идеографического словаря)» (составители Е.И. Зыкова, И.В. Кузнецова, Н.А. Кузьмина, В.М. Мокиенко, Е.К. Николаева), в котором компаративы будут представлены в рамках обобщённой типологии по концептам [32, с. 42].

семантический (алфавитно-семантический) принцип, заключающийся в алфавитном расположении под фразеологизмом-вокабулой близких по образному смыслу фразем. Впервые разработан по оригинальной методике В.Н. Телия и представителей её школы. Этот принцип реализован в книге «Большой фразеологический словарь современного русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий» (ответственный редактор В.Н. Телия). Его создание стало уникальном явлением в мировой лексической и фразеографической практике. Фразеостатья открывается фразеологизмом-вокабулой, под которой располагаются гнёздами по алфавиту фраземы, близкие заголовочной ФЕ по образному смыслу. Специальные пометы (индексы) указывают на количество статей, объединённых этим заголовком, например:

В РУКАХ ①, ②

В РУКАХ ①

*** в руках оставлять / оставить** ①

БРАТЬ/ВЗЯТЬ В [СВОИ <СОБСТВЕННЫЕ>] РУКИ ①

ДЕРЖАТЬ В [СВОИХ] РУКАХ ① [33, с. 15];

– *символический (алфавитно-символический) принцип*. Он заключается в алфавитном расположении фразем, группирующихся под тем или иным символом культуры. Сравните фрагмент из учебно-познавательного «Русско-украинского фразеологического словаря культурных символов» Н.Г. Арефьевой:

РУШНИК

Культурологический комментарий: Рушник в украинской культуре – символ согласия, супружеской верности, трудолюбия, гостеприимства, надежды, прощания. В Украине иконы в церк-

вях и хатах (смотрите **хата)** и сейчас украшают рушниками. Белый цвет рушников, их вышивка имели большое значение и символизировали надежду на добро и счастье в жизни. Рушниками и сейчас встречают дорогих гостей, повязывают молодых на свадьбе, а также участников траурной церемонии.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ

Рушникѝ тчу̀ться у кого (букв. рушники ткутся) – ‘девушка готовится замуж’: *Всі на мене залицялись / І сватати стали / А у мене, як на теє, / Й* ***рушники*** *вже* ***ткались*** *(Т. Шевченко).*

Сла̀ти (засила̀ти, присила̀ти, посила̀ти / засла̀ти (присла̀ти)) старостів [за рушника̀ми] [до кого] (буквально слать (засылать, присылать, посылать) / заслать (прислать) сватов за рушниками) – ‘просить согласия на брак в избранницы и её родителей; сватать кого-либо’: *Я вже двічі посилав / До дівчини за рушниками (Т. Шевченко).* Русск.: ***слать (посыла̀ть, засыла̀ть) сватȍв***)… [34, с. 106–107].

– *дискурсивный (алфавитно-дискурсивный) принцип,* в основе которого – коммуникативная значимость фразем, расположенных в азбучном порядке. Реализуется в работе Т.А. Космеды и Т.Ф. Осиповой «Комунікативний кодекс українців у пареміях : тлумачний словник нового типу» (2010), в котором 700 наиболее популярных паремиологических единиц представлены в соответствии с 13 законами, которые призваны, по мнению составителей словаря, повысить уровень коммуникативной компетенции современных украинцев [35];

– *формальный (смешанный, комбинированный) принцип,* когда авторы/составители определяют расположение и разработку фразем условно, как правило, творчески объединяя несколько принципов. В качестве примера может служить «Идиолектный словарь сравнений сибирского старожила» Е.В. Иванцовой (Томск, 2005), в котором фраземы помещаются в Словаре столько раз, сколько в их составе знаменательных компонентов, но при этом разрабатываются под заглавным словом, наиболее близким к началу алфавита (элементы *структурно-грамматического, стержневого* и *алфавитного* принципов) [36], ср.: **БЕЛЫЙ**[1] ●***как бе'ла луна.*** О седом человеке. – В.П. А сеча'с Таня и Гутя – одина'ковы. Кого тут… В.С. Годами-то, ага? В.П. Одна, как бе'ла луна… [седая, а другая темноволосая].

● ***как лебедь белый.*** Одобр. О чём-л. очень чистом. – [Отмыла желудок у свиньи]: Как лебедь белый.

● ***как белый галстук.*** Позит. Об окрасе животного со светлой поперечной полосой на груди. – А тут – ры'жа сама [собака], а тут как белый галстук, така' бе'ла полоса [36, с. 20].

Выводы. На основании вышеизложенного можно констатировать, что в современных фразеографических трудах наблюдается некоторая терминологическая рассогласованность, обусловленная отсутствием чёткой дифференциации и параллельным употреблением терминов *стержневой/гнездовой, структурно-семантический/структурно-грамматический, структурно-семантический/стержневой/гнездовой*. Не подлежит сомнению, однако, тот факт, что спектр расположения реестровых единиц в процессе создания фразеографических трудов не только коррелирует с функциональным назначением словаря, но и является зеркальным отражением результатов теоретических и прикладных исследований во фразеологии как в одном из наиболее актуальных научных лингвистических направлений и современной лингвистической науке в целом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Козырев В.А., Черняк В.Д. Фразеография в современном лексикографическом пространстве. *Полипарадигмальные контексты фразеологии в XXI веке*: материалы международной научной конференции, Тула, 17–19 мая 2018 г. Тула : ТППУ, 2018. С. 434–439.

2. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград : Наука. Ленингр. отд-ние, 1974. 427 с.

3. Бабич Н.Д. Способи реєстрації і тлумачення фразеологізмів в історичній та сучасній фразеографії. *Українська лексикографія в загальнослов’янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі. Григорівні Скрипник.* 2011. С. 85–98.

4. Ломакина О.В. Параметризация русских пословиц и поговорок в лексикографической практике. *Проблемы истории, филологии, культуры*. 2011. № 3. С. 218–225.

5. Кобелева И.А. Русская диалектная фразеология и фразеография. *Русская фразеология и фразеография. К 100летию А.И. Молоткова /* ред. А.А. Хуснутдинов, Е.Н. Золина. Иваново, 2016. С. 239–257.

6. Чепасова А.М. Теоретические и практические проблемы фразеографии. *Фразеология в контексте современных лингвистических исследований* : избранные труды : в 2 т. Челябинск, 2016. Т. 2. С. 146–164.

7. Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова: Литературные цитаты; образные выражения. Москва : Худож. лит., 1988. 528 с.

8. Русско-англо-латинский словарь крылатых слов и выражений / сост. А.С. Альбов. Москва : АСТ; Санкт-Петербург : Сова, 2006. 606 с.

9. Лексикография русского языка : учебник для высших учебных заведений Российской Федерации / А.С. Герд и др. ; под ред. Д.М. Поцепни ; Учебно-методический комплекс по курсу «Лексикография русского языка». Санкт-Петербург : Филологический факультет СпбГУ, 2013. 704 с.

10. Фразеологический словарь русских говоров Сибири / под ред. А.И. Фёдорова. Новосибирск : Наука, Сиб. отд-ние, 1983. 232 с.

11. Фразеология и паремиология : учебное пособие для бакалаврского уровня филологического образования / Н.Ф. Алефиренко, Н.Н. Семененко. Москва : Флинта : Наука, 2009. 344 с.

12. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. Київ : Освіта, 1998. 224 с.

13. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. Луганськ : «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

14. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь / лит. ред. М.Д. Литвинова. Москва : Рус. яз., 1984. 944 с.

15. Мокиенко В.М. Проект «Фразеологического словаря русских народных говоров». *Проблемы истории, филологии, культуры*. 2011. № 3. С. 190-198.

16. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с. іл.

17. Корнієнко Л.М. Українська фразеографія другої половини XX – початку XXI століть: тлумачні та перекладні словники : дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2017. 217 с.

18. Фразеологічний словник української мови / уклад. В.М. Білоноженко та ін. К. : Наукова думка, 1993. 984 с.

19. Фразеологический словарь русского языка / под ред. А.И. Молоткова. Москва : Советская энциклопедия, 1968. 543 с.

20. Академический словарь русской фразеологии / под ред. А.Н. Баранова и Д.О. Добровольского. Москва : ЛЕКСРУС, 2015. 1168 с.

21. Немецко-украинский фразеологический словарь : в 2 т. / сост. В.И. Гаврись, О.П. Пророченко. Київ : Рад. школа, 1981. Т. 1 : A–K. 416 с.; Т. 2 : L–Z. 383 с.

22. Ломакина О.В. Фразеология в языке Л.Н. Толстого: лингвистический комментарий и лексикографическое описание: автореф. дис. … д-р. филол. н. : 10.02.01. Санкт-Петербург, 2015. 383 с.

23. Фразеологичен речник на българския език : в 2 т. / К. Ничева и др. София : БАН, 1974–1975. Т. 1. 759 с.; Т. 2. 779 с.

24. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. К концепции полного словаря народной фразеологии: проблемы макроструктурирования. *Вопросы лексикографии*. 2018. № 14. С. 80–106.

25. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. Большой словарь русских поговорок / под общей ред. В.М. Мокиенко. Москва : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2007. 784 с.

26. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. 176 с.

27. Зимин В.И. Словарь-тезаурус русских пословиц, поговорок и метких выражений. Москва : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2010. 736 с.

28. Народная мудрость : русские пословицы / В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина. Москва : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2011. 416 с.

29. Козлова Т.В. Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных. Москва : Издательство «Дело и Сервис», 2001. 208 с.

30. Фелицына В.П., Мокиенко В.М. Русские фразеологизмы: Лингвострановедческий словарь / под ред. Е.М. Верещагина и В.Г. Костомарова. Москва : Русский язык, 1990. 220 с.

31. Фразеологический словарь: культурно-познавательное пространство русской идиоматики / Н.Ф. Алефиренко, Л.Г. Золотых. Москва : ЭЛПИС, 2008. 471 с.

32. Мокиенко В.М. Устойчивые сравнения в системе фразеологии. *Устойчивые сравнения в системе фразеологии*. Санкт-Петербург : Грайфсвальд, 2016. С. 37-49.

33. Большой фразеологический словарь современного русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / отв. ред. В.Н. Телия. Москва : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2010. 784 с.

34. Арефьева Н.Г. Русско-украинский фразеологический словарь культурных символов. Одесса : ОНУ имени И.И. Мечникова, 2018. 120 с.

35. Комунікативний кодекс українців у пареміях : тлумачний словник нового типу / Космеда Т.А., Осіпова Т. Дрогобич : Коло, 2010. 272 с.

36. Иванцова Е.В. Идиолектный словарь сравнений сибирского старожила. Томск : Изд-во Том. ун-та, 2005. 162 с.

УДК 811.161.2'373.2=162.4
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.4

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕДАЧІ УКРАЇНСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ СЛОВАЦЬКОЮ МОВОЮ

PROBLEMS OF REPRODUCTION OF UKRAINIAN ANTHROPONYMS AND TOPONYMS INTO SLOVAK

Гілецька З.І.,
orcid.org/0000-0001-6854-7430
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свєнціцького
Львівського національного університету імені Івана Франка

Одним із найважливіших національних складників як мовної, так і культурної картини світу є антропоніми й топоніми. Питання адекватної передачі українських власних назв засобами словацької мови є актуальним і водночас не розробленим. У сучасній лінгвістиці спостерігається значний інтерес до проблем ономастики, адже вони складають один із найважливіших національних складників як мовної, так і культурної картини світу.

Метою дослідження є аналіз та характеристика основних проблем і способів відтворення українських антропонімів словацькою мовою. У статті розглянуто правову основу правил передачі іншомовних власних назв словацькою мовою, проаналізовано основні особливості, способи і помилки відтворення українських антропонімів і топонімів словацькою мовою. Відтворенню українських топонімів у словацьких перекладах властива велика варіантність. Її причини у відсутності єдиного правила, як відтворювати іншомовні власні назви. Непослідовним є підхід різних державних установ і засобів масової інформації, які здебільшого антропоніми транслітерують, але топоніми наводять або в первісній українській формі, або у традиційному словацькому відтворенні.

Головною проблемою передачі українських власних назв є те, що всі вони відтворюються через російську мову. Україна і Словаччина мають давні культурні зв'язки, подібну історію, ці дві держави у центрі Європи довший час не мали власної незалежності. Саме відсутність власної державності ще й нині позначається на традиціях щодо передачі іншомовних онімів засобами словацької мови, які часто позначені деформаціями. Тому українські топоніми функціонують у системі словацької мови у формі транскрипцій із російської мови (Kyjev, Ľvov, Charkov, Rovno, Dneper).

Усі проблеми у відтворенні українських імен і прізвищ словацькою мовою в основному пов'язані з різним підходом перекладачів до передачі формальної структури власних назв: використовується або транслітерація (Natalia), або практична транскрипція (Natalija), але неприпустимою є передача українських онімів словацькими (Natália).

Проведений аналіз переконливо свідчить про гостру потребу вироблення чітких, належно вмотивованих принципів передачі української пропріальної лексики засобами словацької мови.

Ключові слова: антропонім, ономастика, топонім, транслітерація, транскрипція.

One of the most important national components of the linguistic and cultural picture of the world are anthroponyms and toponyms. The problem of adequate reproduction of Ukrainian proper names by means of the Slovak language is topical though it is not fully elaborated. There is considerable interest in the problems of onomastics in the modern linguistics, since it constitutes one of the most important national components of both the linguistic and cultural picture of the world.

The purpose of the study is to analyze and characterize the main problems and ways of Ukrainian anthroponyms reproduction into Slovak. The article deals with the legal basis of the rules of rendering of foreign proper names to the Slovak language, analyze the main features, methods and errors of reproduction of Ukrainian anthroponyms and toponyms into Slovak. The reproduction of Ukrainian toponyms in Slovak translations is highly variant. The reason for it is the absence of a unified rule for how to reproduce foreign-language proper names.

The approach of various state institutions and mass media is inconsequent; as a rule anthroponyms are transliterated but toponyms are provided in the original Ukrainian form or in traditional Slovak reproduction. The main problem with the Ukrainian proper names reproduction is that they are all rendered through the Russian language.

Ukraine and Slovakia have a long cultural connection, similar history; the two states in the central Europe did not have independence for a long time. The absence of their own state is still reflected today in the tradition of the reproduction of foreign-language onymes by means of the Slovak language, which are often marked by deformations. That is why Ukrainian place names function in the Slovak language system in the form of transcriptions from the Russian language (Kyjev, Ľvov, Charkov, Rovno, Dneper).

All problems in the reproduction of Ukrainian first and last names in the Slovak language are mainly connected with the different approaches of translators to the reproduction of the formal structure of proper names: either transliteration (Natalia) or practical transcription (Natalija) is used, but the reproduction of Ukrainian onyms using Slovak (Natália) is unacceptable.

The conducted analysis clearly demonstrates the urgent need to develop clear, properly motivated principles of the reproduction of Ukrainian proprietary vocabulary by means of the Slovak language.

Key words: anthroponym, onomastics, toponym, transliteration, transcription.

Постановка проблеми. Становлення України як незалежної держави, отримання українською мовою статусу державної, що зробило її повноправним суб'єктом міжнародної комунікації, вимагає розв'язання низки проблем, які досі перешкоджають гармонізувати рівноправну міжмовну комунікацію на рівні міждержавних контактів. Після підписання у 2016–2017 роках Угоди про безвізовий режим України з ЄС і Угоди про асоціацію та про вільну торгівлю з ЄС відбулося переорієнтування великої частки українського бізнесу на ринки європейських країн. Тому потреба адекватної латинської транслітерації українських власних назв – імен, прізвищ, найменувань компаній, топонімів, урбанонімів, національно-культурних процесів тощо стає ще гострішою. Жоден незалежний народ не погодиться, щоб його власні назви або назви реалій суспільно-політичного життя передавалися іноземними мовами через посередництво третьої мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці спостерігається значний інтерес до проблем ономастики, тобто вивчення власних імен, зокрема антропонімів, топонімів, які займають особливе місце в будь-якій мові світу. Правильне сприйняття, оцінювання та інтерпретація інформації, є неможливим без знання певного набору власних імен і їх функцій у мові й тексті.

Одним із найважливіших національних складників як мовної, так і культурної картини світу є антропоніми. Проблемі відтворення українських власних назв іноземними мовами, здебільшого англійською, присвячено чимало праць. Зокрема у 1993 році в Києві відбулася міжнародна наукова конференція, присвячена саме цій проблемі. На ній виступили провідні вітчизняні мовознавці, які наголосили на актуальності проблеми і запропонували свої шляхи її вирішення (В.М. Ажнюк, О.М. Вакуленко, Ю.О. Карпенко, І.В. Корунець, Р.П. Зорівчак, А.Г. Ґудманян, О.І. Чередниченко) [2]. Вагомий внесок у розв'язання порушених питань мали виступи українських вчених Л. Скрипник, О. Карпенка, В. Німчука у теоретичних дискусіях навколо нової редакції «Українського правопису».

Актуальність обраної теми зумовлюється великим інтересом науковців і перекладачів до феномену номінації. Вивченням антропонімів займалось чимало видатних лінгвістів, але питання адекватної передачі українських власних назв засобами словацької мови практично не розроблялося в мовознавчій літературі. Окрім спільної праці українського мовознавця Л. Белея й словацької україністки М. Чіжмарової «Особові імена в українсько-словацькій міжмовній комунікації» [1] та розвідки словацького лінгвіста Ю. Ванька "O prepise z cyrilského písma v ukrajinčine do slovenčiny (Janukovič či Janukovyč, Baťkivščina či Baťkivščyna, gopak alebo hopak?" [8] нам не відомо жодного ґрунтовного дослідження цієї проблеми.

Досі ця проблема залишається мало вивченою як на теоретичному рівні, так і слабо опрацьованою у прикладній площині. Чинні правові акти приділяють цій складній і надзвичайно важливій проблемі дуже мало уваги. На практиці брак теоретичних студій, прикладних розробок, що регламентували б відтворення українських власних назв засобами словацької мови, намагаються компенсували покликаннями на традицію.

Метою публікації є аналіз та характеристика основних проблем і способів відтворення українських антропонімів словацькою мовою. Відповідно до мети роботи ми визначили такі **завдання:** розглянути правову основу правил передачі іншомовних власних назв словацькою мовою, проаналізувати основні особливості, способи і помилки відтворення українських географічних назв, імен і прізвищ словацькою мовою.

Теоретична значущість статті зумовлена дослідженням основних проблем відтворення українських власних назв у словацькій мові.

Наукова новизна полягає у з'ясуванні особливостей правил передачі українських власних назв словацькою мовою.

Практична цінність цієї статті полягає в тому, що вона може бути використана при подальшій стандартизації українських антропонімів у словацькій мові, а її результати можуть використовуватися в курсах «Порівняльна лексикологія», «Теорія і практика перекладу».

Отже, незважаючи на те, що перекладацькою діяльністю займається багато спеціалістів як в Україні, так і в Словаччині, практично ніхто не звертає увагу на проблему відтворення власних назв.

Виклад основного матеріалу.

Правова основа правил передачі іншомовних власних назв словацькою мовою. Стандартизація географічних назв – це розроблення документів, які забезпечують єдність географічних назв і обов'язковість їх вживання. Вона організовується на рівні ООН, що координує та спрямовує цю діяльність шляхом прийняття резолюцій. Резолюції визначають основні напрями стандартизації на міжнародному рівні, забезпечують вживання єдиних форм назв усіх

географічних об'єктів на основі національної стандартизації.

Прийняті резолюції мають рекомендаційний характер, приймаються консенсусом, їх обов'язковість може підтвердити кожна країна-член ООН індивідуально шляхом імплементації прийнятих міжнародних принципів стандартизації до своєї системи правових актів. Починаючи з 1967 року при ООН діє Група експертів із географічних назв (United Nations Group on Standardization of Geographical Names – UNGEGN). Ця група складається з членів лінгвістично-географічних груп, які представляють окремі держави. Кожна держава може бути членом декількох регіональних груп. Поступово утворилося 23 такі групи. Словаччина (з 1971 року) є активним членом регіональної групи «Східна, Центральна і Південно-східна Європа», до якої належать також Албанія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Словенія, Сербія, Чорногорія, Македонія (нова назва Республіка Північна Македонія), Болгарія, Чехія, Кіпр, Греція, Угорщина, Польща, Україна і Туреччина.

Правова основа стандартизації географічних назв у Словаччині закладена у Законі Національної Ради Словацької Республіки № 215/1995 «Збірника законів про геодезію і картографію» та в Постанові Інституту геодезії, картографії і кадастру Словацької Республіки № 300/2009.

З метою забезпечення виконання стандартизації на професійному рівні у 1970 році в Словаччині створена термінологічна комісія, яка після проголошення незалежності Словацької Республіки була новостворена у 1996 році Рішенням голови Інституту геодезії, картографії і кадастру Словацької Республіки № Р-3902/1996 під назвою Термінологічна комісія Інституту геодезії, картографії і кадастру Словацької Республіки. Ця комісія виконує функцію дорадчого органу при уряді для експертної оцінки пропозицій стандартизації географічних назв. Окрім цього, її завданням є розробляти принципи й способи написання назв, обговорювати і надавати уряду пропозиції стандартизації географічної термінології, а також готувати до друку періодичні та неперіодичні видання.

Робочими органами Термінологічної комісії є дві секції, одна з яких займається стандартизацією назв географічних об'єктів на території Словацької Республіки, інша – на території поза межами Словаччини. Результатом роботи другої секції стала публікація таких видань: "A2 1996 Vžité slovenské názvy štátov a závislých území" («A2 1996 Традиційні словацькі назви держав і залежних територій»), "B2 2000 Slovenské vžité názvy štátov a závislých území" («B2 2000 Словацькі традиційні назви держав і залежних територій»), "B 5 1999 Slovenské vžité názvy geografických objektov ležiacich mimo územia SR" («B5 1999 Словацькі традиційні назви географічних об'єктів, які розташовані поза територією СР»), остання актуалізація якого відбулася 11 жовтня 2017 року.

Рішення щодо стандартизації традиційних словацьких назв географічних об'єктів, які лежать поза територією СР, приймає уряд згідно із рекомендаціями Групи експертів ООН з географічних назв. Що стосується екзонімів, то у прийнятих резолюціях ООН (№ II/28, II/29, II/35, III/18, III/19, IV/20, V/13, VIII/4) рекомендується усім країнам видати перелік власних екзонімів і одночасно скоротити їх кількість на користь відповідних офіційних назв, а також зазначається, що у публікаціях, картах та інших офіційних документах необхідно **надавати перевагу національним офіційним назвам**. Якщо ж вихідна форма написана нелатинською абеткою, то її заведено транслітерувати латиницею цієї ж мови.

Робоча група з латинізації при ООН регулярно засідає й оприлюднює результати роботи на своїй інтернет-сторінці (http://www.eki.ee/wgrs/). Зокрема, у 2013 році була розроблена і затверджена система латинізації для української мови (http://www.eki.ee/wgrs/rom1_uk.pdf). Отже, всі українські власні назви (антропоніми, топоніми, урбаноніми, найменування компаній, періодичних видань, фольклорних героїв, національно-культурних процесів тощо) мали б передаватися відповідно до принципів транслітераційного стандарту української латиниці. На жаль, це не відбувається.

Перекладаючи текст на словацьку мову, особливо це стосується офіційних документів, перекладач, крім наведених міжнародних і словацьких законів, повинен дотримуватися й інших правових актів та не може їх порушувати. Передусім йдеться про Закон Національної Ради СР № 270/1995 «Збірки законів про державну мову», прийнятий 15 листопада 1995 року. Основна вимога Закону про державну мову СР випливає з § 12 абзацу 1 Конституції Словацької Республіки, в якому йдеться про те, що державна мова (словацька) має перевагу над іншими мовами, які використовуються на території цієї держави.

Отже, з цього закону випливає, що науковою теоретичною основою для перекладача є «Правила словацького правопису» ("Pravidlá slovenského pravopisu") – основний документ

Словацької академії наук, у якому закладена неоднозначність принципів написання слів іншомовного походження. У розділі «Написання слів іншомовного походження (запозичених слів і власних назв іншомовного походження)» ("Písanie slov cudzieho pôvodu (prevzatých slov a cudzích vlastných mien") йдеться про те, що слова, запозичені з мов з іншими графічними системами, передаються у словацькій мові двома способами: транскрипцією, яка широко застосовується, і транслітерацією, яку використовують у наукових працях, бібліотекарській справі та бібліографіях [6, с. 42]. Про адміністративно-правові тексти не згадується в жодному законі. Тому перекладач мусить сам визначити: якщо ці тексти належать до наукових, тоді власні назви, зокрема й антропоніми, необхідно транслітерувати, якщо ж ні – транскрибувати. Звідси й такий різнобій відтворення українських (і не тільки) власних назв у словацьких перекладах.

Ми цілком погоджуємось з думкою відомого словацького мовознавця М. Майтана, що "úroveň štandardizácie je a môže byť výsledkom súčasného poznania a zvládnutia problematiky. Každá štandardizácia predstavuje úroveň poznania svojho obdobia" («Рівень стандартизації є і може бути результатом сучасного розуміння та володіння проблематикою. Будь-яка стандартизація представляє рівень пізнання свого періоду часу» [5, с. 20]. Саме тому стандартизація є живим процесом. Дослідник у своїй статті наголошує, що під час стандартизації географічної назви не йдеться і не може йтися лише про досягнення оптимального узгодження мовної форми назв із літературною нормою та з нормами закону. Мається на увазі про досягнення й стандартизацію відповідного зв'язку між стандартизованою назвою і названим об'єктом.

Звичайно, немає ідеальних принципів і правил єдиної міжмовної транслітерації (транскрипції), оскільки звуковий склад мов дуже різноманітний. Завдання ускладнюють ще й опосередковані іншими мовами запозичення, а також не потрібно забувати про те, що крім логічно вмотивованих і лінгвістично правильних рекомендацій фахівців існує мовна традиція, вплив якої на мовну практику має велике значення. Тому загальні принципи і конкретні правила міжмовної транслітерації (транскрипції) мають постійно вдосконалюватися на матеріалі різних мов світу.

Очевидно, що для кожної пари мов (української й англійської, української та німецької, української і французької, української та словацької тощо) існуватиме своя система, бо вироблення єдиної для всіх мов системи транслітерації навряд чи можливе й доцільне. Відтворення українських власних назв словацькою мовою повинне здійснюватися на основі сучасних українських і міжнародних стандартів, враховуючи сучасні тенденції розвитку антропоніміки та топоніміки, бути максимально точним і адекватним із фонетичної точки зору.

Відтворення географічних назв. Будь-яка географічна назва виникла в конкретний час і в конкретному просторі. З географічним об'єктом його назва пов'язана настільки міцно, що в ній відображається не лише історія (культура, господарська діяльність, політика) цього об'єкту, але й етнічна та соціальна віднесеність людей, які його називали. Географічна назва містить у собі інформацію про національність людей, які називали конкретний об'єкт. Знаючи, які назви мав певний об'єкт, ми можемо дізнатися про його історію.

Наприклад, які тільки назви не мала столиця Словаччини: словацьке *Братислава (Bratislava), Прешпорок (Prešporok), Прешпорек (Prešporek)*, німецьке *Пресбург (Pressburg)*, угорське *Пожон (Pozsony)*, латинське *Посоніум (Posonium)*, грецьке *Істрополіс (Istropolis)*. Українське місто *Львів* також впродовж своєї історії мало різні назви: польське *Львув (Lwów)*, російське *Львов*, німецьке *Лемберґ (Lemberg)*, латинське *Леополіс (Leopolis)*.

Тривалий час українські топоніми і антропоніми відтворювали не безпосередньо з української мови, а через російську, польську, угорську й деякі інші мови. Для української мови питання відтворення українських власних назв в інших мовах, не лише словацькій, є дуже актуальним з огляду на її недержавний у недалекому минулому статус. Недержавність української мови була причиною того, що в Україні питанню унормування її ономастикону, як і іншим проблемам суспільно повноцінного функціонування української мови, не надавалося належної уваги, бо державне життя республіки обслуговувалося російською мовою, і саме тому власні назви України світ сприймав через посередництво цієї мови.

Більше того, така опосередкованість передачі неросійських географічних назв російською мовою була офіційно узаконена. Відповідний державний стандарт колишнього СРСР (ГОСТ 16876-71 від 1981 року) прямо передбачав попередню русифікацію назв з інших (не російських) мов народів СРСР, а вже потім їх латинізацію з російської орфографії. Бездержавність української нації, недержавність української мови були причиною недопуску української мови на карту України. Проте самі по собі карти України та ще

й латиницею за часів Радянського Союзу були порівняно рідкісним явищем: поширювались виключно карти СРСР, у яких російські форми українських географічних назв в подальшому ставали підставою для представлення топонімікону України в латинографічному варіанті.

Незважаючи на столітні культурні, літературні зв'язки між Україною і Словаччиною, на більш як чвертьстолітню незалежність цих двох держав, традиції щодо передачі іншомовних онімів засобами словацької мови нерідко позначені деформаціями та впливами з попередньої, бездержавної епохи їх існування. Наслідком цього стало те, що словаки знали і знають ще досі *Kyjev, Ľvov, Charkov, Rovno, Dneper* тощо. Українські топоніми *Київ, Львів, Харків, Рівне, Дніпро* та й усі інші функціонують у системі словацької мови у формі транскрипцій із російської мови. Таке посередництво не тільки вносить чужі акценти в звучання власних назв, а й суперечить міжнародно-визнаним принципам транслітерування й ускладнює міжмовну ідентифікацію назв.

Ми хочемо висловити свою думку щодо традиції відтворення українських власних назв не лише у словацькій мові. Більшість словацьких мовознавців у приватному спілкуванні висловлювали думку про необхідність залишити цю тривалу традицію недоторканою, і лише деякі вважають, що треба її реформувати, подаючи власні назви відповідно до української мови. Перші кваліфікують вимогу змінити традиційні словацькі назви онімів як своєрідний вияв національної закомплексованості, зазначаючи, що серед іншомовних назв можна знайти «перекручення», утворені під впливом третіх мов.

Справді, чехи не роблять трагедії з того, що англійці пишуть назву їхньої столиці на французький лад – *Prague*, а не *Praha*; росіяни толерантно ставляться до різноманітних форм у записі їхньої столиці, не вимагаючи писати *Moskva* замість англ. *Moscow*, франц. *Moscou*, нім. *Moskau*, італ. *Mosca*, ісп. *Moscu* тощо. Якби не було століть етноциду до українців у російськомовній імперії, а взаємини наших держав складались подібно до взаємин між європейськими державами, то, можливо, написання *Kijev* сприймалось би по-філософському: така, мовляв, традиція.

Попри намагання лінгвістів максимально деполітизувати філологічну науку в ономастиці геополітичний чинник завжди позначався на встановленні нормативної форми насамперед географічних власних назв залежно від того, як пролягали державні кордони. Перебування географічного об'єкта в межах національної держави часто справляло вирішальний вплив на орфографію і звукову форму імені.

Виразним прикладом цього є полонізація українських ойконімів *Холм, Перемишль, Грубешів*, що на польських картах позначені як *Chelm, Przemyśl, Hrubieszów* і через посередництво польської мови відтворюються в іноземних виданнях. Такою є мовна практика. Повчальним є досвід інших держав і народів, які опинялися в подібних ситуаціях. Важко собі уявити, що литовці, зважаючи на минулу писемну традицію, погодилися б із тим, аби їхня столиця подавалася на англомовних картах як *Vilno*; а грузинські мовознавці не прийняли б традиційної колись форми Tiflis. Та й словаки б не толерували, якби в українській мові словацькі топоніми відтворювалися за посередництвом угорської мови. Подібні приклади непоодинокі.

Ми цілком погоджуємося з твердженням українських і провідних іноземних ономастів про те, що посередництва третьої мови при відтворенні українських онімів іноземною мовою не повинно бути, без жодних застережень. Хоча у збірнику матеріалів із семінару, присвяченого стандартизації географічної термінології у Словаччині, який відбувся у 2010 році в Братиславі, М. Ковачова у своїй статті "Uplatňovanie odporúčaní OSN" («Втілення рекомендацій ООН») стверджує, що кількість традиційних назв, які вживаються в картографічних працях у Словацькій Республіці, зменшилася і стабілізувалася [4, с. 51]. На жаль, це не стосується українських власних назв – усі вони залишаються і досі без змін.

Аналізуючи відтворення українських топонімів у словацьких перекладах офіційних документів, їх написання у різноманітних виданнях і пресі, ми зустрілися із варіантністю. Її причини полягають у тому, що немає єдиного правила, як відтворювати іншомовні власні назви. Тобто у Словаччині діє два правила: перше – згідно з останньою редакцією «Правил словацького правопису» ("Pravidlá slovenského pravopisu") назви географічних об'єктів, які лежать поза територією СР, пишуться так, як і в мові, з якої вони запозичені.

Але чинним є і друге правило – ці назви записуються так, як вони наведені в офіційному документі, який є обов'язковим для виконання, а це "Slovenské vžité názvy geografických objektov ležiacich mimo územia SR" («Словацькі традиційні назви географічних об'єктів, які розташовані поза територією СР»), остання актуалізація якого відбулася 11 жовтня 2017 року. Протиріччя містять і «Правила словацького правопису», бо вказують на обов'язковість вживання географічної назви згідно із стандартизаційним докумен-

том Інституту геодезії, картографії і кадастру СР, наводячи практичний приклад передачі з української мови як з іншої графічної системи, демонструється словацька версія практичної транскрипції міста *Київ*, яка суперечить згаданому документу, тобто *Kyjiv* [6, с. 79].

У "Slovenské vžité názvy geografických objektov ležiacich mimo územia SR" («Словацькі традиційні назви географічних об'єктів, які розташовані поза територією СР») [7], остання актуалізація якого відбулася 11 жовтня 2017 року, українські географічні назви наведені без змін, тобто за посередництва російської мови, що суперечить міжнародним нормам (табл. 1).

Окрім того, що тут не дотримуються усіх правил передачі, то ще й не є послідовними у передачі:

1) кириличного **г**, наприклад: *Буг* передається як *Bu**g**, Таганрозька затока – Ta**g**anrožský záliv*, але *Миргород* як *Mir**h**orod*;

2) кириличного **ль**, наприклад: *Чорнобиль – Černoby**ľ**, Львів – **Ľ**vov,* але *Нікополь – Nikopo**l**, Сімферополь – Simferopo**l**, Волино-Подільська височина – Volynsko-podo**l**ská vrchovina*;

3) кириличного **-о-**, наприклад: *Чорнобиль – Č**e**rnobyľ, Причорноморська низовина – Či**e**rnomorská nížina.*

Непослідовним є також підхід різних державних установ і засобів масової інформації, які здебільшого антропоніми транслітерують, але топоніми наводять або в первісній українській формі, або у традиційному словацькому відтворенні. Тому в різних офіційних документах паралельно використовується транслітерація і транскрипція. Якщо порівняти відтворення українських топонімів у різних словацьких документах, отримаємо ще одне підтвердження його непослідовності. Хоча вже частіше останнім часом можна зустріти відтворення українських власних назв саме з української мови (табл. 2).

Проаналізувавши дані найновішої версії Словацького національного корпусу (СНК) (prim-8.0-public-sane – bez textov s nesprávnou diakritikou, spred roka 1955, z oblastí mimo Slovenska a z lingvistických časopisov (73,75% publicistické, 16,33% umelecké, 8,91% odborné, 1,01% iné texty), 1 368 990 447 tokenov, 1 076 309 519 slov), ми отримали такі дані щодо співвідношення кількості разів вживання певної форми українського топоніма: Kyjiv / Kyjev – 8 / 16877; Ľviv / Ľvov – 10 / 2543; Žytomyr / Žitomir – 18 / 38; Zaporižžja / Záporožie – 0 / 443; Vynnycia / Vinnycja – 0 / 2; Mykolajiv – 7; Mukačeve / Mukačevo – 0 / 302; Černivci / Černovice – 19 / 30; Černihiv / Černihov – 4 / 0; Charkiv / Charkov – 4 / 1630; Rivne / Rovno – 75 / 0; Ternopiľ / Ternopoľ – 12 / 38; Čornobyľ / Černobyľ – 0 / 2057; Dnipropetrovsk / Dnepropetrovsk – 24 / 646; Sevastopoľ / Sevastopol – 24 / 646; Symferopoľ / Simferopoľ / Simferopol – 0 / 137 / 208; Nikopoľ / Nikopol – 9 / 94; Luhansk / Lugansk – 341 / 158.

Таблиця 1

Словацькі традиційні назви українських географічних об'єктів

Українська назва	Словацька традиційна назва української географічної назви
Берегове	Berehovo
Чорнобиль	Černobyľ
Чернівці	Černovice
Причорноморська низовина	Čiernomorská nížina
Дніпро	Dneper
Придніпровська низовина	Dneperská nížina
Дністер	Dnester
Харків	Charkov
Південний Буг	Južný Bug
Київ	Kyjev
Київське водосховище	Kyjevská vodná nádrž
Львів	Ľvov
Миргород	Mirhorod
Мукачеве	Mukačevo
Нікополь	Nikopol
Полісся	Polesie
Прип'ять	Pripiať
Сімферополь	Simferopol
Таганрозька затока	Taganrožský záliv
Волино-Подільська височина	Volynsko-podolská vrchovina
Запоріжжя	Záporožie

Таблиця 2

Українські топоніми у словацьких документах

Українська мова	Російська мова	Словацька мова		
		Традиційна словацька назва	Словацька карта автодоріг	Словацька Вікіпедія
Київ	Киев	Kyjev	Kyjiv	Kyjev
Вінниця	Винница	-	Vinnycja	Vynnycia / Vinnycja
Житомир	Житомир	-	Žytomyr	Žytomyr
Запоріжжя	Запорожье	Záporožie	Zaporižžja	Záporožie
Миколаїв	Николаев	-	Mykolajiv	Mykolajiv
Івано-Франківськ	Ивано-Франковск	-	Ivano-Frankivs´k	Ivano-Frankivsk
Кривий Ріг	Кривой Рог	-	Kryvyj Rih	Kryvyj Rih / Kryvoj Rog
Львів	Львов	Ľvov	Ľviv	Ľvov
Миргород	Миргород	Mirhorod	Myrhorod	-
Мукачеве	Мукачево	Mukačevo	Mukačevo	-
Чернівці	Черновцы	Černovice	Černivci	Černovice
Чернігів	Чернигов	-	Černihiv	Černihiv
Харків	Харков	Charkov	Charkiv	Charkov
Рівне	Ровно	-	Rivne	Rivno
Тернопіль	Тернополь	-	Ternopiľ	Ternopiľ
Чорнобиль	Чернобыль	Černobyľ	Čornobyľ	Černobyľ
Дніпро / Дніпропетровськ	Днепропетровск	Dnepropetrovsk	Dnipropetrovs´k	Dnipro
Севастополь	Севастополь	Sevastopol	Sevastopoľ	Sevastopoľ
Сімферополь	Симферополь	Simferopol	Simferopol	Simferopol
Кам'янець-Подільський	Камянец-Подольский	-	Kamianec-Podiľskyj	Kamianec-Podiľskyj
Нікополь	Никополь	-	Nikopoľ	Nikopol

Таблиця 3

Відтворення українських антропонімів у словацькій мові

Словацька мова	Українська мова	Російська мова
Vladimír	Володимир (Volodymyr)	Владимир (Vladimir)
Oľga	Ольга (Oľha)	Ольга (Oľga)
Sergej	Сергій (Serhij)	Сергей (Sergej)
Svetlana	Світлана (Svitlana)	Светлана (Svetlana)
Tatiana	Тетьяна (Tetiana)	Татьяна (Tatiana)
Oleg	Олег (Oleh)	Олег (Oleg)
Irina	Ірина (Iryna)	Ирина (Irina)
Iľja	Ілля (Ilľa)	Илья (Iľja)
Igor	Ігор (Ihor)	Игорь (Igor)
Galina	Галина (Halyna)	Галина (Galina)
Elena	Олена (Olena)	Елена (Jelena, Elena)
Alexej	Олексій (Oleksij, Olexij)	Алексей (Aleksej, Alexej)
Alexander	Олександр (Oleksandr, Olexandr)	Александр (Aleksandr, Alexandr)
Sofja (Sofija)	Софія (Sofija)	Софья, София (Sofja, Sofija)
Darja	Дарія (Darija)	Дарья (Darja)
Maxim	Максим (Maksym, Maxym)	Максим (Maksim, Maxim)
Michail, Michal	Михайло (Mychajlo)	Михаил (Michail)
Rastislav	Ростислав (Rostyslav)	Растислав (Rastislav)
Jekaterina	Катерина (Kateryna)	Екатерина (Jekaterina)
Andrej	Андрій (Andrij)	Андрей (Andrej)

Що стосується відтворення українських гідронімів, то тут, на жаль, все без змін: використовуються лише екзоніми, наприклад Дніпро – Dneper, Дністер – Dnester, Південний Буг – Južný Bug, Прип'ять – Pripiať. Аналіз даних найновішої версії СНК дав такі результати: Dnister / Dnester – 3 / 134; Buh / Bug – 1 / 110; Prypiať / Pripiať – 1 / 23.

Відтворення імен та прізвищ. Власні назви належать до лінгвістичних універсалій, оскільки існують в усіх мовах світу. Однак у кожній окремо взятій мові вони мають свої специфічні ознаки: характерні фонетичні, морфологічні, стилістичні, словотвірні засоби з певною продуктивністю. Власні імена – це об'єкт міжмовного і міжкультурного запозичення, але водночас як номінації вони слугують ідентифікації певної реалії.

Відтворення іншомовних власних назв – це складна проблема. Складність полягає в тому, що їм притаманна своєрідна функція у процесі людського спілкування. Система власних назв кожної мови є результатом багатовікового досвіду номінації, сукупністю різних ономастичних моделей, походження яких пов'язане з екстралінгвістичними факторами, такими як найдавніші традиції і звичаї найменування народу, первісні його культи й уявлення, різні етнокультурні процеси. Власне тому ономасти розглядають процес утворення власних імен як певний різновид кодування історико-культурної інформації. Проблему відтворення онімів у перекладі, різні її аспекти досліджувало багато вчених, зокрема Б. Ажнюк, І. Корунець, М. Кочерган, А. Ґудманян, О. Пономарів, В. Німчук, Г. Півторак, Р. Микульчик, О. Бешкарева, М. Вакуленко та інші.

У своїй статті «Українські антропоніми на Пряшівщині та їх відтворення словацькою мовою» відомий словацький україніст М. Штець зазначав, що «у повоєнні роки у відтворенні українських прізвищ (як і топонімічних назв) сталася повна їх словакізація. Зовсім нехтувалося звукове й граматичне оформлення місцевої української онімії» [3, с. 162]. Автор дослідження наводить такі приклади:

– українське ***и*** передається словацьким ***i*** (не ***y***): Мяцинський – Macinský, Дмитерко – Dmiterko, Блиха – Blicha;

– суфікс ***-ик*** транслітерується як ***-ік***: Мудрик – Mudrík, Петрик – Petrík;

– українське ***я*** в суфіксі ***-як*** передається як довге ***á*** або дифтонг ***ia***: Гривняк – Hrivňák, Гірняк – Hirňák, Онуфряк – Onufrák (с. Габура), Onufriak (с. Борів).

– українські м'які ***з, л, ц, р*** здебільшого транслітеруються як словацькі тверді ***z, l, c, r***: Кузьма – Kuzma, Яльч – Jalč, Васильцо – Vasilco, Галь – Zál, Лицько – Licko [3, с. 162].

Отже, дослідник робить висновок, що сучасна словацька транслітерація українських прізвищ не відтворює їхнього природного звучання, а навпаки прямує до відриву цього шару лексики від українського словникового складу. М. Штець також зазначає, що неправильне відтворення українських прізвищ словацькою мовою наявне в усіх офіційних документах місцевих українців і їх обмін у тогочасних умовах був практично не можливий [3].

До здобуття Україною незалежності всі офіційні документи колишнього Радянського Союзу, Україна не є винятком, перекладалися з російської мови, яка була загальнодержавною. Хоча такі документи як паспорт, свідоцтво про народження тощо видавалися у двох варіантах: російською й національною мовою союзної республіки, наприклад українською. Очевидно, що весь текст із національної мови перекладався на російську, власні назви не були винятком. Тому у словацькому перекладі ми зустрічали не українські імена, а їх російський відповідник (табл. 3).

Така передача власного імені, на жаль, зустрічається і нині. Це стосується передусім перекладу офіційних документів, виданих ще за Радянського Союзу, або документів вже незалежної України, текст яких продубльовано обома мовами (російською та українською). Перекладачі передають ім'я та прізвище особи так, як написано у російському варіанті.

Інколи зустрічається й інший тип відтворення імені людини, який, на нашу думку, є неприпустимим, адже втрачається пряме свідчення віднесеності особи до національно-мовної спільноти. Це ті випадки, коли українське ім'я громадянина України передається словацьким відповідником: *укр. Наталія (Natalija) – слов. Natália; укр. Юрій (Jurij) – слов. Juraj; укр. Михайло (Mychajlo) – слов. Michal; укр. Марія (Marija) – слов. Mária; укр. Катерина (Kateryna) – слов. Katarína; укр. Анастасія (Anastasija) – слов. Anastázia; укр. Данило (Danylo), Даниїл (Danyjil) – слов. Daniel; укр. Євген (Jevhen) – слов. Eugen, укр. Петро (Petro) – слов. Peter; укр. Павло (Pavlo) – слов. Pavol; укр. Ганна (Hanna) – слов. Anna; укр. Христина (Chrystyna) – слов. Kristína; укр. Йосип (Josyp) – слов. Jozef; укр. Стефан (Stefan) – слов. Štefan; укр. Юстина (Justyna) – слов. Justína; укр. Давид (Davyd) – слов. Dávid.*

Всі ці проблеми здебільшого пов'язані з різним підходом перекладачів до передачі формальної структури власних назв: дехто використовує

транслітерацію (Natalia), інші є прихильниками застосування практичної транскрипції (Natalija), решта передає іншомовні оніми словацькими (Natália). І це є ще однією причиною, чому необхідно виробити єдині норми для всіх.

Якщо залишити осторонь суто лінгвістичні, а звернутися до правових мотивів, тоді ми сміливо можемо наголосити на тому, що громадяни України, як і Словаччини, мають право вимагати дотримання їх мовних прав у сфері ономастики, тобто вимагати максимально точно, наскільки це дозволяє фономорфемна структура іноземної мови (а словацької це дозволяє), відтворювати в іншомовних текстах питому форму особових імен.

Людина сприймає ім'я, дане їй при народженні, й успадковане від батьків прізвище як частку своєї особистості й здебільшого болісно реагує на випадкові чи навмисні його перекручення. Адаптація імен українських історичних постатей, видатних особистостей або українців, які постійно проживають на території України, до словацької традиції, надмірне їх «підганяння» під норми словацької мови ми вважаємо неприйнятною, оскільки таке відтворення навіть близьких за звучанням особових імен є першим кроком до ономастичної травестії та втрати національної значущості.

Висновки. Проведений аналіз свідчить про гостру потребу вироблення чітких, належно вмотивованих принципів передачі української пропріальної лексики засобами словацької мови. Вироблення таких принципів має базуватися на здобутках сучасної теоретичної ономастики, які допоможуть розв'язати цю складну проблему, максимально зважаючи на специфіку онома як мовної одиниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белей Л., Чіжмарова М. Особові імена в українсько-словацькій міжмовній комунікації : Українсько-словацький та словацько-український словники особових імен. Ужгород : Ґражда, 2013. 91 с.

2. Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами : Міжнародна наукова конференція, м. Київ 7-8 грудня 1993 р. Київ, 1995. 175 с.

3. Штець М. Українські антропоніми на Пряшівщині та їх відтворення словацькою мовою. *Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами :* Міжнародна наукова конференція, Київ 7-8 грудня 1993 р. Київ, 1995. С. 161–165.

4. Kováčová M. Uplatňovanie odporúčaní OSN. *Štandardizácia geografického názvoslovia :* Zborník materiálov zo seminára. Bratislava, 2010. S. 40–57. URL: http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/aktuality/ZbornAk.pdf (дата звернення: 24.04.2019).

5. Majtán M. Interdisciplinárne aspekty štandardizácie geografického názvoslovia. *Štandardizácia geografického názvoslovia* : Zborník materiálov zo seminára. Bratislava, 2010. S. 20–26. URL: http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/aktuality/ZbornAk.pdf (дата звернення: 24.04.2019).

6. Pravidlá slovenského pravopisu upravené a doplnené. Bratislava : Veda, 2000. URL: http://www.juls.savba.sk/ediela/psp2000/psp.pdf (дата звернення: 11.06.2019).

7. Slovenské vžité názvy geografických objektov ležiacich mimo územia SR. URL: http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/nazvy-geografickych-objektov-z-uzemia-mimo-sr/ExonymA.pdf (дата звернення: 11.06.2019).

8. Vaňko J. O prepise z cyrilského písma v ukrajinčine do slovenčiny (Janukovič či Janukovyč, Baťkivščina či Baťkivščyna, gopak alebo hopak?) *Kultúra slova,* 2014. Roč. 48. Č. 4. S. 202–207. URL: http://www.juls.savba.sk/ediela/ks/2014/4/KS4-2014.pdf (дата звернення: 05.03.2019).

УДК 811.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.5

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ОМОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ І ЧЕСЬКІЙ МОВАХ

REASONS FOR APPEARANCE OF THE HOMONYMY IN UKRAINIAN AND CZECH LANGUAGES

Саїк А.В.,
orcid.org/0000-0001-5092-9481
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та мовної комунікації
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

У статті розглянуто причини виникнення омонімів у споріднених мовах (чеській та українській). Зазначено, що причинами українсько-чеської омонімії є різний фонетичний розвиток, відмінності в морфологічній структурі, словотворення, смислові та стилістичні зміни.

З'ясовано, що здебільшого міжмовні омоніми ґрунтуються насамперед на подібності формального аспекту слів і відмінностях у їх змісті. Установлено, що різниця в змісті виникає у зв'язку з різним культурним розвитком.

Виділено типи міжмовної омонімії в чеській та українській мовах. Порівнюючи формальний і семантичний аспекти двох слов'янських мов, ми розділити всю лексику української та чеської мов на п'ять основних груп. Із мовного погляду виділено кілька способів змін, що виникли у зв'язку з різним культурним розвитком чеської та української мов. До них належить узагальнення, розширення значення над початковим вузьким змістом.

На основі аналізу вже відомих і нових історичних, археологічних, етнографічних, антропологічних і лінгвістичних фактів по-новому осмислюється місце й значення української мови серед інших слов'янських.

Класифікуючи омоніми, важливо зазначити, що чеська відрізняється від української як графічно, так і фонетично. У статті йдеться про графічну різницю між українською мовою, яка використовує кирилицю, і чеською мовою, що послуговується власним латинським письмом. Крім того, виділено причини, за яких ми не можемо говорити про абсолютну звукову ідентичність українсько-чеських міжмовних омонімів.

З'ясовано, що складнощі в чесько-українських запозиченнях виникають через міжмовні омоніми, які далі будемо називати «ПІДСТУПНІ ДРУЗІ ПЕРЕКЛАДАЧА», скорочено – ПДП. Установлено, що причини конкретних помилок значною мірою індивідуальні й залежать від особливостей двох мов. У зв'язку з цим, відповідно до їх походження, наведено три групи ПДП.

Узагальнено, що вивчення міжмовних омонімів чеської та української мов, їх зіставний аналіз, класифікація з погляду походження, сфери вживання, сполучуваності, аналіз причин лексико-семантичної інтерференції належать до актуальних питань культури чеського та українського мовлення в умовах близькоспорідненого білінгвізму.

Ключові слова: міжмовні омоніми, слова спільнослов'янського походження, лексика, лексичні одиниці, фонетичний склад, мовлення, меліорація.

The article deals with the causes of homonyms in related languages (Czech and Ukrainian). It is noted that the reasons for the Ukrainian-Czech homonymy are: different phonetic development, differences in morphological structure, word formation, semantic and stylistic changes.

It has been found that mostly interlingual homonyms are based primarily on the similarity of the formal aspect of the word and the differences in their meaning. The difference in content is found to be due to different cultural development.

The types of interlingual homonymy in Czech and Ukrainian are highlighted. Comparing the formal and semantic aspects of the two Slavic languages, we divide the whole lexis of Ukrainian and Czech into five main groups. From a linguistic point of view, there are several ways of changing the cultural development of the Czech and Ukrainian languages. These include a generalization - an extension of value over the original narrow content.

On the basis of the analysis of already known and new historical, archeological, ethnographic, anthropological and linguistic facts, the place and meaning of the Ukrainian language among other Slavic languages are comprehended.

Classifying homonyms, it is important to note that the Czech differs from the Ukrainian both graphically and phonetically. The article deals with the graphic difference between the Ukrainian language which used Cyrillic script and the Czech language which is used Latin script. In addition, it is highlighted the reasons for which we cannot speak of absolute sound identity in Ukrainian-Czech interlingual homonyms.

Difficulties in Czech-Ukrainian borrowing arise from interlingual homonyms, which we will hereafter refer to as "TREACHEROUS TRANSLATOR'S FRIEND", abbreviated as TTF. It is found that the causes of specific errors are largely individual and depend on the individual characteristics of the two languages. In this regard, three TTF groups are listed according to their origin.

Generally speaking, the study of the interlingual homonyms of the Czech and Ukrainian languages, their comparative analysis, classification from the point of view of origin, usage, compatibility, analysis of the causes of lexical-semantic interference are relevant issues of culture of Czech and Ukrainian language in closely related bilingual.

Key words: interlingual homonyms, words of common Slavic origin, lexis, lexical units, phonetic composition, speech, melioration.

Постановка проблеми. Для споріднених мов ми часто говоримо про слова з однаковим значенням і походженням (загальний лексичний фонд слов'янських мов), значення яких настільки змінилося з незалежним розвитком чеської та української мов, що вони іноді навіть виражають протилежне від початкового значення або навпаки. Причинами українсько-чеської омонімії є різний фонетичний розвиток, відмінності в морфологічній структурі, словотворення, смислові та стилістичні зміни.

Отже, тема дослідження є актуальною для вивчення й аналізу лексичного рівня слов'янських мов (чеської та української) як у науковому, так і в науково-практичному значеннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвісти почали займатися проблемою мовних омонімів наприкінці 19 століття, коли вона ще не була достатньо досліджена. Питаннями компаративного зіставлення лексики української та чеської мов займаються вчені-славісти не тільки на території України, а й поза її межами. Наприклад, чеський дослідник Йозеф Влчек у статті «Лінгвістичні та історико-культурні аспекти споріднених мов» вивчає омонімію між мовами спільнослов'янського походження, називаючи основні причини їх виникнення. Науковець виділяє такі причини українсько-чеської омонімії: різний фонетичний розвиток, відмінності в морфологічній структурі словотворення, смислові та стилістичні зміни [9, с. 42].

Інший чеський лінгвіст Лотко Едвард, аналізуючи переклади міжмовної омонімії (чеської, польської, української мов) у науковій праці «Підступні слова польською та чеською мовами» говорить: «… виникають омоніми не лише між спорідненими мовами, що виявляється переважно в словах повсякденного вжитку, а й також у міжнародних словах. Вони утворюється також серед неспоріднених мов як феномен міжмовної асиметрії» [6, с. 14].

У монографії «Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри» український мовознавець Олександр Царук досліджував питання виділення української мови з праслов'янської, початкові щаблі її становлення як самобутньої лінгвістичної системи. На основі аналізу вже відомих і нових історичних, археологічних, етнографічних, антропологічних і лінгвістичних фактів по-новому осмислюється місце й значення української мови серед інших слов'янських [7, с. 246].

Постановка завдання. Мета статті – зробити контрастивний аналіз омонімів української та чеської мов; з'ясувати причини омонімії між спорідненими мовами.

Виклад основного матеріалу. У славістичній літературі часто можна почути тезу про особливий, специфічний рівень близькості лексиконів східнослов'янських і західнослов'янських мов [1, с. 535; 2, с. 199]. Отже, для мов слов'янського походження найбільш цікавим полем для дослідження є лексика.

Науковець Йозеф Влчек визначає відмінності між чеською та українською лексикою так: «Порівнюючи формальний і семантичний аспекти споріднених мов, ми можемо розділити всю лексику української та чеської мови на п'ять основних груп:

1. Слова, що відрізняються своїм фонетичним складом і не мають власного значення, еквівалентного в іншій мові, наприклад: борщ, вареник, ковбаси; knedlík, špekáčky.

2. Слова, що відрізняються звуковим складом, але мають однакове значення, наприклад: канікули – prázdniny, деньги – peníze.

3. Слова, однакові чи подібні за своїм фонетичним складом, а також однакові або приблизно однакові за значенням, наприклад: школа – škola, отець – otec, танк – tank.

4. Слова однакові чи подібні за своїм фонетичним складом, а також однакові або приблизно однакові за значенням, але з різною стилістичною реалізацією в обох мовах, наприклад: здоровий – zdravý, машина – mašina, війна – vojna.

5. Слова, однакові або схожі за звуковою структурою, але з різним значенням: стілець (židle) – stůl (стіл), запах (vůně) – zápach (сморід); запам'ятовувати (pamatovat) – zapomínat (забувати)» [9, с. 42].

Чеський мовознавець Станіслав Штепаник у науковій праці «Міжмовна омонімія та паронімія з дидактичного погляду» виділив такі типи міжмовної омонімії в чеській та українській мовах:

• лексична українсько-чеська омонімія, наприклад: запах (vůně) – zápach (сморід), ганьба (hanba) – pozor (увага), місце (místo) – město (місто);

• українсько-чеська словотвірна омонімія: рано (adv., brzy) – ráno (subst., ранок) [8, с. 38–49].

Класифікуючи омоніми, важливо зазначити, що чеська відрізняється від української як графічно (наприклад, українська літера «г», так і «х» відповідає чеській «h», а чеська літера «ř» узагалі не зустрічається в українській графічній системі. Українські букви «є», «йо», «ю», «я» відповідають двом буквам у чеській мові, тобто „je“, „jo“,

„ju“, „ja“), так і фонетично (наприклад, українська голосна «о», коли не під наголосом, вимовою схожа на чеське «а», коли «о» в українському слові, навпаки, під наголосом, вимовляється аналогічно чеському «о») [6, с. 14].

Науковець Йозеф Влчек пише про графічну різницю між українською мовою, яка використовує кирилицю, і чеською мовою, що послуговується власним латинським письмом.

Чеський мовознавець визначає причини омонімії між спорідненими мовами так:

• Омоніми створені випадковим акустичним збігом колись різних слів, наприклад: luk – лук (cibule) (цибуля) без найменших смислових зв'язків.

• Омоніми походять від тієї самої основи, наприклад: красний – krásný. Українське слово красний утворилося із загальнослов'янського краса й означало красивий, який і дотепер зберігається у фольклорі. Кількість цих слів досить велика, ці слова представлені в усіх стилістичних шарах мови, можна їх зустріти в книжковому, професійному та розмовному стилях [9, с. 41].

Порівняємо приклади омонімів із зовсім протилежними значеннями у двох слов'янських мовах: стілець (židle) – stůl (стол); живіт (břicho) – život (життя); тіло (mrtvola) – trup (тулуб); черствий (tvrdý) – čerstvý (свіжий) тощо.

Крім того, можна виділити причини, за яких ми не можемо говорити про абсолютну звукову ідентичність в українсько-чеських міжмовних омонімах:

• Часто при фонетичній тотожності спостерігаємо різницю в наголошенні чи кількості приголосних, наприклад, черствий (zastaralý) – čerstvý (свіжий).

• Різниця у вимові зумовлена якістю приголосних, наприклад, живіт (břicho, žaludek) – život (життя), пліт (vor) – plot (паркан), а також скороченням ненаголошених голосних в українській мові, наприклад, заняття (vyučovaní) – pozor (увага), сад (zahradá), і подовженням голосних у чеській мові, наприклад, школяр (školák, žák) – školník (шкільний сторож). Навіть, якщо акустична природа чеських і українських слів однакова, наприклад, сукня (šaty) – sukně (спідниця), це не зовсім одне й те саме слово через різну інтенсивність наголосу в обох мовах.

Багато відмінностей трапляється й у морфології, наприклад, у закінченнях прикметників. Порівняймо, в українській мові літера «й» зустрічається в прикметниках чоловічого роду, «а» – в прикметниках жіночого роду та «е» – в прикметниках середнього роду, а в чеській мові в прикметниках чоловічого, жіночого та середнього роду ці голосні є довгими (наприклад: сумний, сумна, сумне – smutný, smutná, smutné).

З мовного погляду ми можемо виділити кілька способів змін, що виникли у зв'язку з різним культурним розвитком чеської й української мов. До них належить узагальнення – розширення значення над початковим вузьким змістом. Слово PALEC, яке чеською мовою позначає «найсильніший палець» і так наближається до початкового значення, ніж українське ПАЛЕЦЬ, яке позначає палець загалом і тому зазнало узагальнення в українській мові.

Іншим явищем є протилежне під назвою спеціалізація – звуження початкового широкого значення до більш конкретного. Така спеціалізація мала місце в значенні чеського слова MÁSLO. Це означає певний продукт, виготовлений із молока. Українське слово МАСЛО має значення як «масло», так і «мастило, жир». Отже, українське слово ближче до початкового значення цієї форми.

Джерелом лексичного втручання також є погіршення (погіршення значення, тобто його перехід до негативного). Погіршення відбулося на українському слові ЧЕРСТВИЙ, що абсолютно протилежне чеському ČERSTVÝ. Якщо говорити про черствий хліб українською мовою, це старий і твердий хліб.

Протилежною категорією до погіршення є меліорація (поліпшення сенсу, його зміщення до позитивного тону). Меліорація існує, наприклад, в українському слові ПАХНУТИ, яке має позитивне значення в українській мові, на відміну від чеського PÁCHNOUT.

Втручання часто призводить до запозичень, що здебільшого є «простою» зміною форми й не впливає на зміст. Це створює заміну старої форми, яка може співіснувати з нею (і, можливо, змістити значення) або повністю замінити стару форму з часом. Запозиченням, що витіснило стару форму зі стандартизованої мови, є в українській мові слово «собака» (початкова форма «pes» збереглася як діалект). Навпаки, чеське слово «kopaná» та запозичення з таким самим значенням «футбол» є прикладом співіснування двох форм, обидві вважаються стандартними словами. У разі отримання декількох лексичних одиниць водночас може існувати й декілька різних способів їх передачі:

• частина запозичених одиниць пристосована до граматики чи синтаксису запозиченої мови. Слово «kostel» від лат. «Castellum» зазнало настільки значної зміни в чеській мові з моменту його появи, що його важко визнати запозиченням;

• передача в мові друготвору за допомогою еквівалентів з мови оригіналу називається «калькування» (створення нового терміна буквальним перекладом). Існує кілька варіантів кальок: чиста калька (чужа модель точно відтворена). Калькою в чеській мові є словом «mrakodrap», а в українській мові, очевидно, створюється так само «хмародряп» (українська літературне – «хмарочос»). Обидва слова походять від анг. «skyscraper»; семантична калька передає лише зміст. У чеській мові вживається слово «počítač» – комп'ютер, але в українській мові вживається запозичене «комп'ютер»; ці кальки виникають у зв'язку з необхідністю доповнити лексику мови друготвору запозиченими поняттями. У чеській мові слово «mše» походить від лат. «missa». Потреба в калькуванні виникла лише після прийняття християнства;

• гібридні фігури, створені з використанням як перенесення, так і перекладу (частина вислову перекладається, частина переноситься). Наприклад, у чеській мові слово «bavlna», в українській мові «бавовна» походить від німецького «baumwolle», перша частина («baum») була перекладена й адаптована до чеської лише тоді, коли було перекладено слово «wolle».

Сьогодні актуальним є питання чесько-українських запозичень власних назв. Назви міст та імена людей зазвичай не потребують перекладу. У деяких випадках, хоча вони можуть бути «переосмислені» відповідно до різниці фонетичних систем цих мов, питання полягає в тому, з якої причини це станеться.

Виходячи з історичного розвитку, більшість назв українських міст запозичені чеською мовою з російської, про що свідчать чеські назви таких міст, як KYJEV чи CHARKOV. Проте після розпаду СРСР у цій галузі лексики відчувається вплив української мови й уже можна зустріти (принаймні в розмовній мові) такі форми: KYJIV і CHARKIV. Складнощі в чесько-українських запозиченнях виникають через міжмовні омоніми, які, як стверджує О. Паламарчук, в українському перекладі називаються «ПІДСТУПНІ ДРУЗІ ПЕРЕКЛАДАЧА», скорочено – ПДП [3, с. 25–29]. Причини конкретних помилок значною мірою індивідуальні й залежать від індивідуальних особливостей двох мов. Отже, аналізуючи їх причини, можна поділити ПДП на три групи відповідно до їх походження:

• унаслідок фонетичної наближеності слів різного походження або втрати загального значення в одній із мов [4, с. 21];

• виникнення паралельних новоутворень;

• виникнення на основі звукової схожості, що базується на вживанні одних і тих самих морфем. Наприклад, чеське слово PODVÉST («обдурити, ошукати») та українське ПІДВЕСТИ («přivést, zavést, svést»).

Згідно з іншими аспектами, які орієнтовані насамперед на формальний аспект ПДП, можна виділити дві основні групи цих слів, а саме «формальну» та «графічну» ПДП.

Формальні слова є ризикованими, оскільки деякі їх форми в парадигмі збігаються й можуть спричинити проблеми. Такі слова можна розділити на дві підгрупи:

• повністю однакові ПДП, належать до одних і тих самих класів слів і погоджуються в більшості форм. До таких слів належить чеське слово GRUNT («фундамент; селянське господарство»), на відміну від українського слова ҐРУНТ («půda»);

• частково однаковий ПДП, формальне узгодження з'являється лише в деяких формах, часто належать до різних класів слів. Наприклад, чеське слово HROŠÍ («бегемот»), укр. ГРОШІ («peníze»).

Наступна група ПДП – це така, яку можна назвати графічною. Помилки, які вони викликають, в основному пов'язані зі збігом у написанні. Навіть між цими словами можна виділити дві групи:

• тотожні. Графічна форма однакова, різниця лише в розташуванні наголосу, який, проте, не відображається в українській мові. До цієї групи належить чеське слово HOLKA («дівчина»), на відміну від українського слова ГОЛКА («jehla»);

• близькі за графічним зображенням, причому схожі за вимовою. Серед таких слів – чеське SUKNĚ («спідниця») та українське СУКНЯ («šaty»).

Більшість ПДП – це багатозначні слова. Це означає, що вони мають більше значень і в деяких із них вони можуть збігатися, в інших вони можуть суттєво відрізнятися.

Висновки. Отже, вивчення міжмовних омонімів чеської та української мов, їх зіставний аналіз, класифікація з погляду походження, сфери вживання, сполучуваності, аналіз причин лексико-семантичної інтерференції належать до актуальних питань культури чеського та українського мовлення в умовах близькоспорідненого білінгвізму. Вивчення цього питання дасть можливість уникнути помилок під час перекладу лексики спільнослов'янського походження, не вдатися до автоматичного перекладу слів, що мають спільне звучання, але зовсім різне лексичне значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О.С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1966. С. 535.
2. Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология / под ред. А.С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1986. С. 199.
3. Паламарчук О. Чесько-українські «Підступні друзі перекладача» як проблема лінгводидактики. Словенія, 1995. С. 25–29. URL: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/117036/2_OperaSlavica_5-1995-4_4.pdf?sequence=1.
4. Про деякі явища чесько-української інтерференції. Наукова спадщина проф. С.В. Семчинського і сучасна філологія : збірник наукових праць. Київ : Видавництво КНУ, 2001. Ч. 2. С. 21.
5. Словник чеської мови : веб-сайт. URL: https://www.czechency.org/slovnik/HOMONYMIE.
6. Lotko E. Zákeřná slova v polštině a češtině (na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny). Olomouc, 1992. S. 14.
7. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія. Дніпропетровськ, 1998. С. 246.
8. ŠTĚPÁNÍK, Stanislav. (Mezijazyková) homonymie a paronymie z didaktického hlediska. Didaktické studie. ŠTĚPÁNÍK, Станіслав. (Міжмовна) омонімія та паронімія з дидактичного погляду. Дидактичні дослідження. Прага, 2011. Вип. 3. № 1. С. 38–49.
9. VLČEK,. Josef. Jazykové a historicko-kulturní aspekty souvisejících jazyků. Slovo a slovesnost. Praha, 2012. S. 41–42.

УДК 811.162.1
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.6

СПОСОБИ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ЕТНОНІМА *ПОЛЯК* В «ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ» СТУДЕНТІВ СІЛЕЗЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

THE WAYS OF CATEGORYZATION *THE POLE* ETHNONYM IN THE "INTERPRETATION" OF STUDENTS IN THE UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE

Филипець О.З.,
orcid.org/0000-0002-4161-408X
аспірант кафедри польської філології
Львівського національного університету імені Івана Франка

У пропонованій статті висвітлено способи категоризації етноніма *поляк* у мовній свідомості студентів Сілезького університету. Дослідження проведено шляхом анонімного анкетування серед польських студентів. Матеріал пропонованого дослідження обмежується до відповідей на одне запитання анкети: *Kto to jest Polak?* Інтерпретуючи назву *поляк*, польські студенти творили «наївні» когнітивні дефініції цього слова із притаманними способами категоризації та оцінною характеристикою. Анкетні «інтерпретації» етноніма *поляк* у цьому дослідженні називаємо «наївними» когнітивними дефініціями, адже вони відображають поточне студентське сприйняття навколишнього світу, способи його концептуалізації та впорядкування знань про аналізований об'єкт. Проаналізовано, що зафіксовані у словниках польської мови дефініції етноніма *поляк* відображають лише деякі способи категоризації цієї назви: етнічний, географічний, політичний та національний. Натомість на матеріалі анкетування виявлено, що студентські «наївні» когнітивні дефініції етноніма поляк, на відміну від словникових, репрезентують такі категоризації: географічну, політичну, самоідентифікації, мовну, етнічну, етичну, національну та категорію оцінки. З'ясовано, що у разі дефініювання етноніма *поляк* для студентів Сілезького університету важливими є критерій місця народження і проживання, критерій польського походження, критерій наявності польського громадянства, критерій наявності польської національності, критерій знання польської мови і володіння нею, критерій самоідентифікації і почуття приналежності до польського народу, критерій декларації активної позиції у житті Польщі. Студентські «інтерпретації» аналізованої назви *поляк* також демонструють суб'єктивну оцінку. Простежено, що в аналізованих студентських «наївних» когнітивних дефініціях етноніма *поляк* географічна, політична, самоідентифікації та етнічна категоризації домінують над мовною, етичною та оцінною характеристикою. Найменше з-поміж інших у студентських «наївних» когнітивних дефініціях відображена національна категоризація.

Ключові слова: категоризація, поляк, польські студенти, анкета, когнітивна дефініція.

The proposed article describes the ways to categorization the Pole ethnonym in the language consciousness of the students in the University of Silesia in Katowice. The research was conducted by anonymous questionnaire among Polish students. The material of the proposed study is limited to the answers to one question – Who is the Pole? Interpreting the name the Pole, the Polish students created "naive" cognitive definitions of the word, with the methods of categorization and evaluation characteristic. Questionnaire "interpretations" of the Pole ethnonym in this study is called "naive" cognitive definitions, because they reflect the current student perception of the world, ways of conceptualization of it, organizing knowledge about the object, which is analyzed. It is analyzed that the Polish definitions of the Pole ethnonym recorded in Polish dictionaries reflect only some ways of categorization of this name: ethnic, geographical, political and national. Instead, the survey material shows that students "naive" cognitive definitions of the Pole ethnonym, in contrast to dictionaries, represent the following categorizations: geographical, political, self-identification, linguistic, ethnic, ethical, national and assessment category. It has been found out that the criteria of place of birth and residence, the criterion of Polish origin, the criterion of having Polish citizenship, the criterion of having Polish nationality, the criterion of knowledge of Polish language and proficiency, the criterion of self-identification and sense of belonging, the criterion for declaring an active position in the life of Poland are important for the definition of the Pole ethnonym for the students in the University of Silesia in Katowice. Student's "interpretations" of the analyzed name the Pole also demonstrate a subjective evaluation. It has been observed that in the analyzed "naive" cognitive definitions of the Pole ethnonym geographic, political, self-identification and ethnic categorization dominate linguistic, ethical and evaluative characteristics. The national categorization is reflected in the students "naive" cognitive definitions least of all.

Key words: categorization, Pole, Polish Students, questionnaire, cognitive definition.

Постановка проблеми. Поточне сприйняття людиною об'єктів зовнішнього світу здійснюється через категоризацію [9] – «механізм, що допомагає впорядкувати та інтерпретувати знання про навколишній світ» [12, с. 53]. Так, саме із поточною категоризацією пов'язується інтерпретація – основний тип відношень між мовою і зовнішнім світом. Для процесу інтерпретації необхідними є підпорядковані потребам інтерпретатора досвід та знання про категоризований об'єкт [14, с. 109]. Відповідно, у поточній категоризації та процесі інтерпретації чітко виявляється антропоцентризм. Про антропоцентричну спрямованість категоризації згадували Дж. Лакоф і М. Джонсон, стверджуючи, що «природні виміри категорій з'являються у результаті наших взаємин зі світом, а риси, виокремлені на основі таких взаємин, не є рисами самими в собі, але рисами інтерактивними, які мають сенс лише стосовно функціонування людини» [11, с. 191]. Важливість людського фактора у процесі категоризації також підтверджує її мета, яка полягає не у «відкритті способів групування об'єктів у зовнішньому світі, а відображенні всіх необхідних і потрібних людині способів їхнього впорядкування» [14, с. 110]. Різноманітність способів мовного впорядкування об'єктів зумовлена тим, що «вони можуть підпорядковуватися одиничним – суб'єктивним асоціаціям або можуть бути власністю всієї мовної спільноти чи певної її гомогенної частини. Способи впорядкування показують міжсуб'єктний досвід членів такої спільноти» [14, с. 110].

У контексті цієї проблеми дослідники виділяють дві концепції категоризацій: класичну (логічну) та прототипну. У першому випадку йдеться про визначення чітких меж категорії, опис якої здійснюється за допомогою єдиного набору визначальних ознак, які мають містити всі категорійні представники. Важливим критерієм для класичної категоризації є те, що кожен із представників у межах категорії має однаковий статус і не може належати одночасно до двох категорій [див. 14, с. 118]. На відміну від класичної, прототипна категоризація не передбачає визначення чітких меж категорії, розміщуючи у її центрі прототип – елемент, що найкраще відображає її сутність, а також слабші і найбільш віддалені від центру елементи. Таке поступове визначення приналежності складових елементів до категорії вимагало виявлення відмінностей між окремими елементами, що творять цю категорію [14, с. 120]. У випадку прототипної категоризації важливими є не визначальні риси, а ті, що «характеризують найрепрезентативніших представників категорії» [12, с. 51]. Втім, науковці стверджують, що немає уніфікованої моделі для опису і категоризації всіх слів – класична, прототипна чи поєднання двох, адже різним частинам лексикону притаманні різні пізнавальні структури [14, с. 120].

Беззаперечним видається спостереження Р. Токарського, що «мовні категоризації найповніше виявляються у семантичних дефініціях слів» [14, с. 110]. Ідеться не лише про форми дефініції, яку приписують лексичній одиниці окремо, а також про загальні тенденції дефініювання лексичних груп, приналежних до спільної категорії. Риси, що найчастіше повторюються у семантичних дефініціях слів, свідчать про їх закріплення та значущість для певної гомогенної частини мовної спільноти [14, с. 110].

У пропонованому дослідженні використовуємо термін «інтерпретація», адже студентські відповіді відображають усі закріплені в мовній свідомості суб'єкта знання про інтерпретований об'єкт. Усі поточні «інтерпретації» етноніма

поляк мають форму дефініцій, тому в цьому дослідженні аналізу піддаємо поточні («наївні»[1]) когнітивні дефініції, що демонструють способи категоризації цього слова та оцінну характеристику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емпіричному дослідженню студентського розуміння етноніма *поляк* у польському та українському мовознавстві присвячено низку праць [1; 2; 3; 7; 8; 13; 19]. Окремі дослідження стосувалися способів категоризації цього етноніма у мовній свідомості польської чи української молоді. Наприклад, у праці А. Кравчук [1] на матеріалі анкетування студентів Львівського національного університету імені Івана Франка висвітлено стереотип поляка серед української молоді та звернено увагу, як українська молодь категоризує етнонім *поляк*. О. Филипець [2] проаналізувала особливості категоризації лексеми *поляк* у середовищі торунських студентів, утім ця праця не зосереджується на детальному вивченні проблеми, зокрема кожної категорії опису цієї лексеми і моделі її дефініцій. Водночас в українському та польському мовознавстві бракує ґрунтовних праць, які б стосувалися способів категоризації етноніма *поляк*.

Постановка завдання. Мета пропонованої статті полягає у виявленні всіх можливих способів категоризації етноніма *поляк* у анкетних дефініціях цього слова, запропонованих студентами Сілезького університету. Об'єктом дослідження є 128 виокремлених на основі анкетування «інтерпретацій» етноніма *поляк*. Матеріальна база пропонованого дослідження обмежується відповідями на одне запитання проведеного серед студентів Сілезького університету анонімного анкетування. Загалом опитано 128 респондентів, серед яких – 105 студентів усіх курсів філологічного факультету спеціальності «Польська філологія», а також 23 студенти, що здобувають післядипломну освіту за вказаною спеціалізацією.

Виклад основного матеріалу. Відповідаючи на анкетне запитання: *Kto to jest Polak?* та інтерпретуючи слово поляк, представники студентського середовища несвідомо формулювали «наївні» когнітивні дефініції етноніма *поляк* із широким спектром категоризацій досліджуваної назви: **географічною**, **політичною**, **національною**, **етичною**, **етнічною**, **мовною**, **категорією самоідентифікації** та **евалюативним** компонентом (**оцінкою**). У зв'язку з тим, що лінгвістичні описи не є операціями на об'єктах позамовної дійсності, виокремлені категорії відображають ментальне уявлення про поляка і той зміст, який надають йому польські студенти. Так, зібрані «наївні» когнітивні дефініції доволі відрізняються від зафіксованих у словниках польської мови дефініцій цієї лексеми, у яких способи категоризації обмежуються етнічним, географічним, національним та політичним. Наприклад, *поляк* – «хтось, хто походить з Польщі[2]» [10, с. 158; 18, с. 155], «людина польської національності, мешканець Польщі, громадянин цієї держави» [15, с. 307; 16, с. 660], «особа польської національності» [17].

Зафіксовані у словниках дефініції стали «точкою відліку» для виявлення додаткових способів упорядкування знань про етнонім *поляк* у мовній свідомості студентів Сілезького університету. Зрештою, зібрані анкетні дефініції етноніма *поляк* емпірично підтверджують важливість урахування поточної раціональності у разі дослідження механізму категоризації у мовній свідомості рідних носіїв польської мови, а отже, притаманної їм мовної картини світу.

Аналіз усіх студентських «наївних» когнітивних дефініцій етноніма *поляк* дав змогу виявити, що найпоширенішою категоризацією з-поміж інших є **географічна**, яка представлена у 59 дефініціях (46,1%), виступаючи первинним або вторинним способом категоризації цього слова. У такому виді категоризації на перший план висувається критерій місця проживання і місця народження, де студенти пишуть: *поляк* – це *osoba, która urodziła się w Polsce*[3] *(5)*[4]*; osoba mieszkająca w Polsce(5)*; *mieszkaniec Polski (4); mieszkańcy Polski; człowiek mieszkający na terytorium państwa polskiego*; *mieszkaniec Polski, osoba, która się w Polsce urodziła*; *osoba zamieszkująca Polskę*; *człowiek, który zamieszkuje lub zamieszkiwał Polskę*; *osoba, która mieszka w Polsce*. Звідси бачимо, що визначальним місцем проживання і народження для поляка має бути територія Польщі. Однак у одній із дефініцій місце проживання чи народження не є визначальним: *поляк* – це *osoba, która urodziła się w Polsce, mieszka tam, ale nie musi.* Ще одна «наївна» когнітивна дефініція поляка із **географічною** категоризацією відображає інтенцію респондента,

[1] На потреби цього дослідження зібрані студентські «інтерпретації» етноніма поляк називаємо «наївними» когнітивними дефініціями услід за концепцією «когнітивної дефініції» Є. Бартмінського. На думку вченого, «когнітивна дефініція» має на меті «показати спосіб розуміння предмета користувачами певної мови, а також показати суспільно закріплене знання про світ, категоризацію його явищ, оцінку, які можна пізнати через мову» [6 с. 42]. Як узагальнює О. Юдін, «дефініція такого типу відтворює способи «наївного» пізнання людиною навколишнього світу <...> та є формою інтерпретації людиною світу» [4, с. 15–16]. Вивчення мовних явищ через «наївне» пізнання людиною позамовної дійсності і способів її концептуалізації є основою концепції «наївної» картини світу [див. 5, с. 5–12].

[2] Переклад словникових дефініції етноніма *поляк* наш – *О.Ф.*

[3] Студентські «інтерпретації» етноніма *поляк* подаємо в оригіналі.

[4] Тут і далі в дужках подаємо кількість «наївних» когнітивних дефініцій етноніма *поляк* з однаковою категоризацією.

де місцем проживання вважається Центральна Європа, а не обмежується лише територією Польщі: *Polak to mieszkaniec Środkowej Europy*.

Помітним є факт, що **географічна** категоризація назви *поляк* часто поєднується з **етнічною**. У разі останньої визначальним є критерій польського походження і наявності польського коріння. Наприклад, «наївні» когнітивні дефініції із таким способом категоризації визначають *поляка* так: *osoba urodzona w Polsce, mająca polskie korzenie (4)*; *osoba, która urodziła się w Polsce, mieszka tam i ma polskie korzenie.* Респонденти наводять «інтерпретації» поляка лише з **етнічною** категоризацією: *osoba polskiego pochodzenia (4)*; *człowiek pochodzący z Polski*; *ktoś, kto ma polskie pochodzenie; osoba mająca rodziców polskiego pochodzenia*. У всіх інших випадках ця категоризація поєднується з іншими, наприклад, *osoba wychowywana w polskiej kulturze, polskiej rodzinie, która mówi po polsku, ale niekoniecznie mieszka na terenie kraju* (етнічна, мовна, географічна); *osoba pochodząca z Polski lub ze względu na pochodzenie utożsamiająca się z tą narodowością* (етнічна, категорія самоідентифікації); *osoba urodzona w Polsce lub której rodzice urodzili się w tym kraju, osoba, która czuje się Polakiem* (географічна, етнічна, категорія самоідентифікації); *mieszkaniec Polski, który ma polskie korzenie, zna język i kulturę Polski* (географічна, етнічна, мовна, етична); *osoba urodzona w Polsce lub mająca rodziców czy przodków polskiego pochodzenia. Polak musi też w pewnym stopniu utozsamiać się z narodem polskim i sam uznawać się za człowieka tej narodowości* (географічна, етнічна, категорія самоідентифікації). Загалом **етнічну** категоризацію як спосіб сегментування дійсності у мовній свідомості польських студентів репрезентують 24 дефініції (18,75%).

На підставі студентських анкетних дефініцій виявлено, що **географічна** категоризація виступає первинним складником, за яким слідує категорія **самоідентифікації**. Наприклад, на думку респондентів, *поляк* – це *osoba, która urodziła się na terenie Polski i czuje przynalezność do Polski (2); człowiek mieszkający lub utożsamiający się z RP; osoba mieszkająca w Polsce lub urodzona w tym kraju a mieszkająca poza jego granicami, ale czująca się obywatelem; mieszkaniec Polski, ktoś, kto się w Polsce urodził i uznaje się za Polaka, Polkę* тощо.

Інтерпретуючи етнонім *поляк*, представники студентського середовища демонструють ще один спосіб упорядкування позамовної дійсності – **політичну** категоризацію, яку виявлено у 48 (37,5%) студентських відповідях. Передусім наведемо приклади «наївних» когнітивних дефініцій поляка, у яких **політична** категоризація виступає як базова: *obywatel Polski (17)*; *osoba z polskim obywatelstwem (4)*; *osoba mająca, posiadająca polskie obywatestwo (6)*. Ці дефініції демонструють критерій наявності польського громадянства. Застосування у студентських «інтерпретаціях» *поляка* **політичної** і **географічної** категоризації як первинних чи вторинних (маргінальних) елементів підтверджують дефініції: *obywatel Polski, ale też który mieszka za granicami kraju*; *osoba, która ma obywatestwo polskie, została urodzona na terenie Polski, mieszka przez dłuższy okres życia w Polsce; człowiek mieszkający w Polsce i posiadający obywatelstwo polskie.*

Політична у анкетних дефініціях часто поєднується із категорією **самоідентифікації** або виступає одним з елементів більш розбудованих «наївних» когнітивних дефініцій із різними способами категоризації. Так, у ментальному лексиконі молодих носіїв польської мови *поляк* – це *osoba posiadająca polskie obywatelstwo lub silnie utożsamiająca się z Polską*; *osoba, która posiada obywatestwo polskie, posiada przynależność administracyjną, kulturową, obyczajową i religijną* (політична, категорія самоідентифікації) або *osoba, która ze strony administracyjno-prawnej posiada obywatelstwo polskie, z drugiej natomiast czuje ona przynależność do narodowości polskiej, utrwala i pielęgnuje ona tradycje* (політична, категорія самоідентифікації, етична) тощо.

У 3 дефініціях студентів виявлено лише категорію **самоідентифікації**, де поляка трактують як *osobę, która czuje, że jest polskiej narodowości; osobę, która czuje więź z Polską; osobę identyfikującą się z krajem, polską tradycją*. Ця категоризація відображає ще один важливий для сучасної польської молоді критерій польськості – почуття приналежності до польського народу, ототожнення себе з польською спільнотою тощо. Загалом категорію **самоідентифікації** містять 28 (21,9%) студентських «наївних» когнітивних дефініцій поляка, де такий спосіб упорядкування знань, з одного боку, є базовим та з іншого – додатковим чи маргінальним.

Мовна категоризація як первинний чи вторинний (маргінальний) елемент у 15 (11,7%) «інтерпретаціях» студентів Сілезького університету поєднується з іншими категоризаціями етноніма *поляк*. Здебільшого із **мовною** поєднуються **географічна**, **етична**, **етнічна**, **самоідентифікації, національна** та **політична** категоризації позамовної дійсності. Наведемо приклади таких «інтерпретацій» лексеми *поляк*: *osoba, która posługuje się językiem polskim i czuje*

się bardzo związana z polską kulturą, tradycjami, miejscami, która czuje dumę z Polski, czuje, że ma obowiązek służyć w życiu publicznym i odpowiednio reprezentować Polskę (мовна, самоідентифікації, етична); *osoba urodzona w Polsce, mówiąca po polsku, czująca się Polakiem, mająca przodków w tym kraju* (географічна, мовна, самоідентифікації, етнічна); *obywatel Polski, mówiący i piszący w języku narodowym, respektujący wielkie polskie symbole narodowe* (політична, мовна, етична); *osoba, która identyfikuje się z polską kulturą i mówi po polsku, zna w stopniu przyzwoitym hitorię kraju i „ma traumy" narodowe* (категорія самоідентифікації, мовна, етична); *mieszkaniec Polski, posługujący się językiem polskim* (географічна, мовна); *mieszkaniec Polski, mający polskie obywatestwo, posługujący się językiem ojczystym* (географічна, політична, мовна) тощо.

Декларація позитивного ставлення до Польщі, її традицій та культури і виразна позиція у політичному та суспільному житті польської держави – основні критерії **етичної** категоризації етноніма *поляк*, яку виявляємо у 15 «наївних» когнітивних дефініціях (11,7%). **Етична** категоризація у більшості студентських «інтерпретацій» *поляка* посідає вторинне і маргінальне місце. Наприклад, поляка респонденти трактують так: *jest to mieszkaniec Polski, posiadający tradycyją kulturę i wartości* (географічна, етична); *mieszkaniec Polski od pokoleń, zakotwiczony w tradycji, kulturze, szanujący inne tradycje, wychowywany w tradycji Bóg, honor, ojczyzna, pamiętający o bohaterach historii* (географічна, етична, етнічна); *osoba, która mieszka na terenie Polski, zna historię i kulturę tego kraju i potrafi się porozumiewać językiem polskim, kontynujący tradycje i kulturę narodową w swoich domach* (географічна, етична, мовна). Лише в одній «наївній» когнітивній дефініції **етична** категоризація займає ініціальну позицію, поєднуючись із **мовною** і категорією **самоідентифікації**: поляк – це *osoba, która żyje według tradycji i kultury polskiej, zna język, kraj, historię i tradycje oraz łączą ją silne więzi z Polską i Polakami*.

Найменше з-поміж інших – 11 разів (8,6%) – у поточних «інтерпретаціях» етноніма *поляк* відображена **національна** категоризація. Можна припустити, що для респондентів не є визначальним критерій приналежності до польського народу та його реалізація, щоб бути поляком. **Національну** категоризацію як основний і первинний елемент знаходимо у таких «наївних» дефініціях поляка: *człowiek/osoba narodowości polskiej (6)* (національна); *przedstawiciel narodu polskiego, człowiek mówiący po polsku i poczuwający się do wspólnoty narodowej polskiej* (національна, мовна, категорія самоідентифікації); *osoba narodowości polskiej, która publicznie potrafi się przyznać, że jest Polką Polakiem* (національна, етична); *osoba polskiej narodowości, która urodziła się w Polsce i identyfikuje się z tą narodowością* (національна, географічна, категорія самоідентифікації). Один із респондентів подає іменник у формі множини, що свідчить про типовість уявлення: *są to osoby polskiej narodowości, osoby, które mają obywatestwo polskie i takie, które czują się emocjonalnie związane z Polską* (національна, політична, категорія самоідентифікації). В одній із «інтерпретацій», наприклад, поляком респондент називає *narodowość, określoną grupę osób, która zamieszkuje na danym terenie, tutaj kraju i którą łączy kultura, tradycja, tożsamość oraz wspólna historia.*

Окреме місце серед усіх механізмів категоризації етноніма *поляк* займає категорія **оцінки**. Вона виявляється в аксіологічних компонентах «наївних» когнітивних дефініцій досліджуваної лексеми і відображає суб'єктивну оцінку представників гомогенної частини спільноти, у нашому випадку – студентів Сілезького університету. Виокремлюємо 13 (10,2%) студентських «інтерпретацій» назви *поляк* із аксіологічним компонентом: *ktoś, kto bardzo ceni wolność, kombinuje, podrywa się do walki, religijność w obliczu* (оцінна характеристика); *jest to obywatel Polski, którego obywatestwo wynika z korzeni rodzinnych, a nie jest zdobyte w inny sposób, np. przez małżeństwo* (політична, етнічна, оцінна характеристика); *ktoś, kto ma obywatelstwo polskie, kto czuje się wspólnotą z innymi Polakami, kiedy przychodzi trudna sytuacja, wiecznie narzeka, zaradny* (політична, категорія самоідентифікації, оцінна характеристика); *osoba należąca do Europy, dla Polaków zazwyczaj ważne jest dobro rodzinne, ale również rozwój osobisty* (географічна, оцінна характеристика). Натрапляємо на «наївні» когнітивні дефініції, у яких категорія **оцінки**, поєднуючись із **географічною**, виражає автостереотип поляка за допомогою слів *rodak*, *mojego*, наприклад, поляк – *osoba, która mieszka w tym kraju, pracuje, studiuje, jest częścią mojego społeczeństwa*; *mieszkaniec Polski, rodak*; *rodowity mieszkaniec Polski*.

Наведемо приклади «наївних» когнітивних дефініцій, у яких елементи із суб'єктивною **оцінкою** одночасно підтверджують стереотипи поляка-католика, поляка-патріота та устабілізовану словосполуку "matka-Polka": *ktoś, kto mieszka na terenie Rzeczypospolitej Polskiej lub z niej pochodzi, mówi po polsku, zna dobrze polską tradycję (2) i często jest katolikiem*; *katolik, czasem lekko*

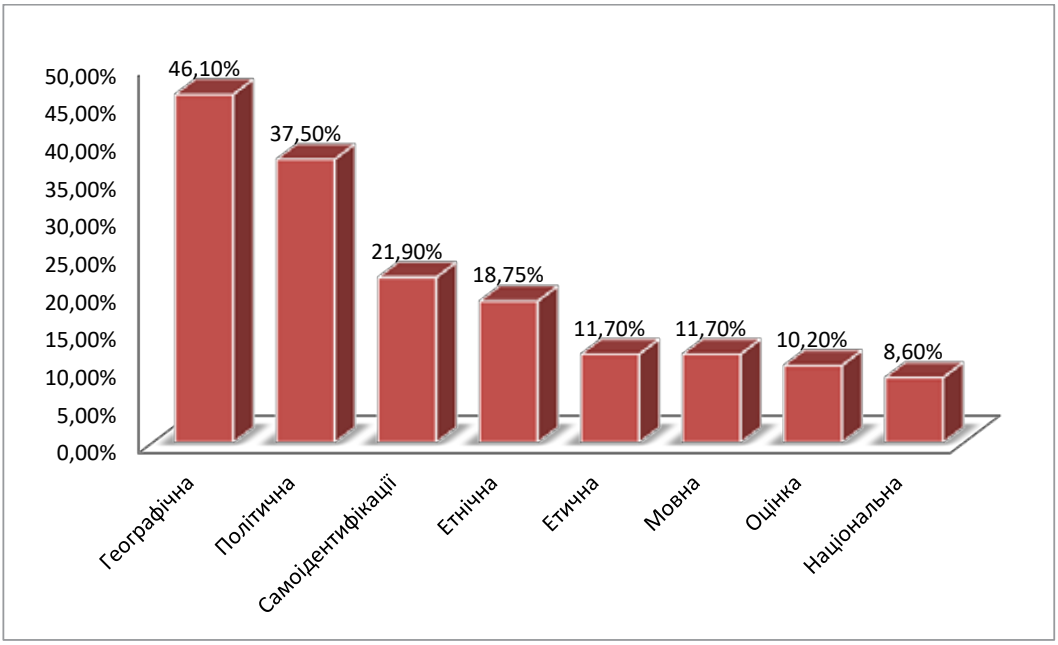

Рис. 1. Способи категоризації етноніма *поляк* у мовній свідомості студентів Сілезького університету у відсотках

pozytywny wariat, matka-Polka; *patriota, matka-Polka*. Одна дефініція відображає суб'єктивну інтенцію респондента і репрезентує не лише автостереотипні уявлення, але водночас стереотип Польщі як серця Європи, наприклад, поляк – це *mieszkaniec serca Europy, wesoły, życzliwy, kompan, lubi się zabawić, lubi tańczyć i śpiewać, nie stroni od alkoholu, religijny* (географічна, оцінна характеристика). Етнонім *поляк* викликав у одного респондента асоціацію зі спортсменом із важкої атлетики, адже у відповіді читаємо: поляк – це *Adrian Polak – słynny wojownik MMA*.

Висновки. Отже, аналіз виокремлених на підставі анкет студентських «наївних» когнітивних дефініцій засвідчує, що у мовній свідомості студентів Сілезького університету – представників академічного середовища – присутні такі категоризації етноніма *поляк, як*: **географічна (46,1%)**, **політична (37,5%)**, **мовна (11,7%)**, **національна (8,6%)**, **етична (11,7%)**, **етнічна (18,75%)**, **самоідентифікація (21,9%)** та категорія **оцінки (10,2%)** (див. рис. 1).

На відміну від словникових дефініцій, що репрезентують лише декілька способів категоризації – географічний, політичний, національний та етичний, *поляк* в очах польської молоді – це мешканець Польщі, особа, що походить з Польщі або народилася на території польської держави, особа польської національності, яка говорить польською мовою, ідентифікує себе з Польщею або відчуває себе поляком, має виразну позицію у житті держави, знає історію та культуру Польщі тощо. Студенти найчастіше категоризують етнонім *поляк* з огляду на **географічний** (місце проживання та народження), **політичний** (польське громадянство), **етнічний** (польське походження, коріння) критерій та категорію **самоідентифікації** (почуття приналежності до Польщі). Меншу репрезентативність у відповідях мають **етична**, **мовна** та категорія **оцінки** (аксіологічний компонент дефініцій). Найменше з-поміж інших у студентських формулюваннях відображений **національний** спосіб категоризації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кравчук А. Стереотип поляка у мовній свідомості української молоді. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2009. Вип. 48. С. 212–222.
2. Филипець О. Автостереотип поляка і гетеростереотип українця у середовищі торунських студентів. *Z bliska i z daleka. Język polski w badaniach językoznawców lwowskich i toruńskich* / pod red. M. Gębki-Wolak, A. Krawczuk, Toruń, 2019. S. 217–234.
3. Филипець О. Етностереотипні уявлення про поляка та українця серед студентів Жешівського університету (крізь призму асоціацій із предметами). *Zeszyt Naukowy Prac Ukrainoznawczych*. 2019. № 3. S. 155–165.
4. Юдін О. Етнолінгвістичне вивчення народної культури і проблема дефініювання. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2011. Вип. 52. С. 12–24.
5. Aprecjan J. Naiwny obraz świata a leksykografia. *Etnoligwistyka*. 1994. T. 6. S. 5–12.

6. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. Lublin, 2006.
7. Bartmiński J. Język – wartości – polityka: zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych. Lublin, 2006.
8. Bartmiński J. Wybrane koncepty w świetle danych ankietowych: Europa, Europejczyk, ojczyzna, Polska, Polak, świat, Wschód, Zachód. *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze* / pod red. S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, M. Nowosad-Bakalarczyk, S. Wasiuty. Lublin, 2014. S. 248–308.
9. Habrajska G. Kategoryzacja a klasyfikacja. Potoczne a naukowe widzenie świata (analiza badań ankietowych dotyczących kategoryzacji nazw roslin). *Językowa kategoryzacja świata* / pod red. R. Grzegorczykowej, A. Pajdzińskiej. Lublin, 1996. S. 221–241.
10. Inny słownik języka polskiego PWN / pod red. M. Bańki. Warszawa, 2000. T. 2.
11. Lakoff G., Johnson M. Metafory w naszym życiu. Warszawa, 1988.
12. Maćkiewicz J. Kategoryzacja a językowy obraz świata. *Językowy obraz świata* / pod red. J. Bartmińskiego. Lublin, 1999. S. 47–55.
13. Szadura J. Z badań nad autostereotypem Polaka: kryteria polskości. *Nazwy wartości: studia leksykalno-semantyczne* / pod red. J. Bartmińskiego i M. Mazurkiewicz-Brzozowskiej. Lublin, 1993. S. 239–256.
14. Tokarski R. Kategoryzacja w języku i tekście. *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej* / R. Tokarski. Lublin, 2013. S. 106–134.
15. Uniwersalny słownik języka polskiego / pod red. S. Dubisz. Warszawa, 2003.
16. Wielki słownik języka polskiego / pod red. S. Dubisz. Warszawa, 2018.
17. Wielki słownik języka polskiego URL: https://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=722&ind=0&w_szukaj=polak (дата звернення: 04.03.2020).
18. Wielki słownik ucznia / pod red. M. Bańki. Warszawa, 2008.
19. Zarzycka G. Stereotyp Polski i Polaków w świetle badań ankietowych przeprowadzonych w środowisku studentów zagranicznych. *Postscriptum Polonistyczne*. 2008. № 1 (1). S. 171–195.

РОЗДІЛ 3
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.111'25:007
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.7

ЛЕКСИЧНІ МАРКЕРИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОСТІ АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТІВ ГАЛУЗІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

THE INTERDISCIPLINARITY OF THE ENGLISH-LANGUAGE ARTIFICIAL INTELLIGENCE TEXTS

Андрієнко К.В.,
orcid.org/0000-0001-9548-827X
студентка V курсу гуманітарного факультету
Національного університету «Запорізька політехніка»

У статті розглядаються міждисциплінарні зв'язки в галузі штучного інтелекту, їх розпізнавання та аналіз. Англомовні тексти галузі штучного інтелекту насичені термінами з різних дисциплін. Основна складність розуміння та опрацювання таких текстів – це власне комплексність галузі, яка має багаті міждисциплінарні зв'язки та характеризується складністю термінології, процесами ретермінологізації, взаємопроникненням галузей. Штучний інтелект (або ШІ) – це штучна система, яка імітує рішення людиною складних завдань у процесі його життєдіяльності. Також це одна з найновіших галузей інтелектуальних досліджень. Існує прямий взаємозв'язок між лінгвістикою та штучним інтелектом, і обидві з цих галузей перетинаються в царині дослідження обробки природної мови. Обробка природної мови – важливий напрям досліджень штучного інтелекту, котрий продовжує традиції обчислювальної лінгвістики й потребує подальших інтердисциплінарних розробок. Можливість спілкуватись із комп'ютером за допомогою природних мов – одне із ключових завдань штучного інтелекту. Сприйняття, розуміння мови та опанування нею належать до найважливіших характеристик людського інтелекту. Природна мова входить до основних методів збереження, репрезентації й передачі знань та інформації про світ. До ключових досліджень у цій галузі належать розуміння, продукування мовлення, вивчення мови, що відображають класичні завдання штучного інтелекту такі як сприйняття, комунікація, знання, планування, мислення та навчання. Незважаючи на те, що штучний інтелект – це галузь інформатики, він також застосовується в медицині, робототехніці, біоніці, навчанні та в інших. Особливо важливу роль у теорії штучного інтелекту відіграє лінгвістика. Порівняно з комп'ютерними мовами, такими як Java та LISP, людська мова – надзвичайно складна система із силою двозначностей. Прикладні лінгвістичні завдання у сфері штучного інтелекту пов'язані з пошуком інформації, машинним перекладом, синтезом та розпізнаванням мовлення. У статті також проводиться виокремлення, переклад та аналіз особливостей англомовних уривків із текстів галузі штучного інтелекту. Особливу увагу приділено лексичним маркерам міждисциплінарності вищезазначеного типу дискурсу.

Ключові слова: штучний інтелект, термінологія ШІ, міждисциплінарність, ретермінологізація, лексичні маркери.

The article is dedicated to the interdisciplinary links in the field of artificial intelligence, their distinction and analysis. Eduction, translation and analysis of the AI english-language texts features are carried out. The main complexity of understanding and processing of such texts is the inherent complexity of the industry, which has rich interdisciplinary subjects and is characterized by complexity of terminology, terminology processes and industries interpenetration. Artificial Intelligence (or AI) is an artificial system that simulates a human's solution to complex problems in the course of human life. It is also one of the newest industries of intellectual research. There is a direct intercourse between linguistics and artificial intelligence, and both of these industries intersect in the branch of natural language processing. Natural language processing is an important area of artificial intelligence research that continues the tradition of computational linguistics and requires further interdisciplinary development. A key task of artificial intelligence is the ability to communicate with your computer in natural languages. The perception, understanding and mastery of language are among the most important characteristics of human intelligence. Natural language is one of the main methods of preserving, representing and transmitting knowledge and information about the world. The main studies in this area include understanding, production of speech, language learning, reflecting the classical tasks of artificial intelligence, such as perception, communication, knowledge, planning, thinking and learning. Despite the fact that artificial intelligence is a industry of information science, it is also used in medicine, robotics, bionics, training and others. Linguistics plays a particularly important role in the theory of artificial intelligence. Compared to computer languages such as Java and LISP, human language is an extremely complex system with ambiguity. Applied linguistic tasks in the industry of artificial intelligence are related to information search, machine translation, synthesis and speech recognition. The article also identifies, translates and analyzes features of English-language excerpts from texts in the field of artificial intelligence. The article also deals with lexical markers of interdisciplinarity in this discourse.

Key words: artificial intelligence, AI terminology, interdisciplinarity, reterminology, translation, lexical markers.

Постановка проблеми. У процесі розвитку інформаційних технологій та збільшення потоку знань відбувається поступовий перехід до впровадження нових технологій із використанням систем штучного інтелекту в різні сфери людської діяльності. Це стало можливим завдяки розробці більш ефективних алгоритмів обробки та аналізу даних, організацією процесу комунікації користувачів з ЕОМ. Штучний інтелект (або ШІ) – це штучна система, яка імітує рішення людиною складних завдань у процесі її життєдіяльності. Незважаючи на те, що ШІ вважається областю інформатики, він привертає увагу багатьох учених з інших галузей знань, зокрема лінгвістів.

Англомовні тексти галузі ШІ насичені термінами з різних дисциплін. Основна складність розуміння та опрацювання таких текстів – це власне комплексність галузі, що має багаті міждисциплінарні зв'язки та характеризується складністю термінології, процесами ретермінологізації, взаємопроникненням галузей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки ця галузь є ще досить новою, нині не так багато лінгвістів присвятили свої роботи лінгвальному аналізу штучного інтелекту. Досить ґрунтовно англомовну термінологію штучного інтелекту в контексті інших терміносистем досліджувала В.Д. Сліпецька. Також вивченням зазначеної теми займались Зубов В.А. та Зубова І.І. – автори посібника «Основи штучного інтелекту для лінгвістів». Автоматичну обробку природної мови досліджували А. Тьюринг, У. Вівер та І. Бар-Хіллель.

Постановка завдання. Завданнями нашого дослідження:

1. Виокремити й визначити особливості англомовних текстів в галузі штучного інтелекту.
2. Визначити, з якими галузями може пов'язуватись штучний інтелект.
3. Проаналізувати міждисциплінарність досліджуваного дискурсу.
4. Виокремити лексичні маркери англомовних галузей штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект – одна з найновіших галузей інтелектуальних досліджень. У сучасній науці не існує чіткого визначення інтелекту. Популярним є радше опис цього поняття як уміння справлятися з новими ситуаціями; вміння розв'язувати проблеми; давати відповіді на запитання, складати плани тощо.

Штучний інтелект передбачає використання методів, створених на основі розумної поведінки людей і тварин задля розв'язання складних проблем [7, с. 34]. Область штучного інтелекту охоплює розділи інформатики (розпізнавання природної мови, автоматичний переклад, експертні системи, розпізнавання зорових образів, генерація доказів у математиці, управління роботами, комп'ютерні ігри) й технічні системи розв'язання інтелектуальних завдань.

Основна мета досліджень у галузі штучного інтелекту – прагнення проникнути в таємниці творчої діяльності людей, їх здатності до оволодіння навичками, знаннями й уміннями. Така мета досліджень у галузі штучного інтелекту тісно пов'язує їх зі досягненнями психології – науки, одним із завдань якої є вивчення інтелекту людини. Крім психологічних досліджень, до сфери інтересів фахівців в області штучного інтелекту належать ті лінгвістичні дослідження, які тісно пов'язані із психологією. Цю прикордонну область активно досліджує психолінгвістика. Її результати стосуються моделювання спілкування не тільки з допомогою природної мови, а й із використанням інших засобів (жестів, міміки, інтонації і таке інше). Наприклад:

A key focus of the AI/LT Lab is learning – learning the language and culture of our society and the world (including grounded semantics and ontology). A very interdisciplinary approach is taken that seeks to model and develop neurologically plausible psycholinguistic theories as well as engineering commercially viable interface technologies. Learning human language goes beyond understanding speech or parsing sentences or disambiguating multiple senses of words and includes understanding body language, gesture, facial expression and a wide variety of emotions as well as research in AudioVisual Speech Recognition [8].

Отже, цей англомовний уривок іще раз доводить, що одним з основних напрямів роботи штучного інтелекту є вивчення мови та культури нашого суспільства та світу за допомогою міждисциплінарного підходу, який спрямований на моделювання та розвиток психолінгвістичних теорій.

Особливо важливу роль у теорії штучного інтелекту відіграє лінгвістика. Порівняно з комп'ютерними мовами (такими як Java та LISP), людська мова – надзвичайно складна система із безліччю двозначностей, ніби спеціально створених для того, щоб вводити в оману її користувачів. На початку розвитку штучного інтелекту дослідження природної мови викликали неабиякий ентузіазм у вчених. Праці Нома Хомського, який у 1950х роках сформулював теорію синтаксичних структур, тобто запропонував формальну теорію структури людської мови, теж були багатообіцяючими. За допомогою своєї теорії дослідник нама-

гався формалізувати структуру людських знань, засновану на структурі мови [2, с. 52].

Міждисциплінарність можна розглядати як сферу свободи, як можливість вирватися з-під жорсткого контролю дисциплінаристів, наблизитися до справжньої творчості, вільної від будь-яких обмежень. Виходячи саме з таких позицій, Г.Б. Клейнер пише, що «дисциплінарність − це порядок, а міждисциплінарність − це свобода». Е.М. Мірський кваліфікує міждисциплінарні дослідження як «об'єднання знань, методів, дослідницьких засобів і професійних навичок спеціалістів різних дисциплін під час вивчення певного спільного об'єкта» [3, с. 245].

Отже, для того щоб довести, що галузь штучного інтелекту є насправді міждисциплінарною, наведемо такий англомовний уривок:

To ensure a balanced discussion between computational sustainability and assistive computing throughout the ***semester****, the* ***course schedule*** *interleaved topics from both categories. In addition, the* ***course*** *reviewed the underlying* ***AI methods*** *and discussed project development (proposals, Heilmeier's Catechism, and other topics), presentation skills (including talk and poster design, and elevator pitches), and how to work with external organizations. As in the* ***advanced robotics course****,* ***classes*** *were a mix of lectures by the instructor or guest speakers,* ***student presentations*** *of* ***research papers****,* ***seminar discussions*** *on the readings, and* ***in-class workshops*** *on the* ***semester projects*** [5].

Завдяки таким термінологічним одиницям як *semester, course schedule, classes, student presentations, student presentations, research papers, seminar discussions, in-class workshops, semester projects* можна зрозуміти, що йдеться про навчання за допомогою штучного інтелекту (*AI methods*), у якому згадується про курс робототехніки (*advanced robotics course)*. Як бачимо, в цьому прикладі перетинаються разом три різні галузі науки.

Наведемо інший приклад:

One of the many ways AI can assist ***soldiers*** *during* ***battles*** *is to help them learn or process information at a much faster rate. A new AI technology developed by the U.S. Army Research Laboratory enables soldiers to learn 13 times faster than conventional methods, researchers say, by helping them decipher clues or hints of information faster so that they can quickly deploy solutions, whether the situation is recognizing threats in the form of* ***vehicle-borne improvised explosive devices*** *(IEDs) or spotting potential danger zones from aerial war zone images* [5].

Цей уривок насичений багатьма військовими термінами, але сенс поданих речень полягає в тому, що технології штучного інтелекту зможуть допомагати солдатам. Приклад того, як дві різні сфери можуть працювати одна з одною.

Можемо навести ще один приклад міждисциплінарності досліджуваного дискурсу:

Radiology *is the branch that has been the most upfront and welcoming to the use of* ***new technology****.* ***Computers*** *being initially used in clinical imaging for administrative work like image acquisition and storage to now becoming an indispensable component of the work environment with the origin of picture archiving and communication system. The use of CAD (****computer-assisted diagnosis****) in a screening mammography is well known.* ***Recent studies*** *have indicated that CAD is not of a lot of diagnostic aid, based on positive predictive values, sensitivity, and specificity. In addition, the false-positive diagnoses may distract the radiologist resulting in unnecessary work-ups. As suggested by a study, AI could provide substantial aid in radiology by not only labelling abnormal exams but also by identifying quick negative exams in computed tomographies, X-rays, magnetic resonance images especially in high volume settings, and in hospitals with less available human resources* [9].

Із цього уривку можна зрозуміти, що в такій галузі медицини (*diagnoses, tomographies, hospitals*) як радіологія (*radiology, radiologist, X-rays*) використовуються передові технології (*new technology, computers, computer-assisted),* які вивчені та розроблені вченими (*recent studies*, *resulting, values)* за допомогою штучного інтелекту. Як бачимо, чотири різні галузі науки можуть бути взаємозв'язаними.

Взаємозв'язки різних наукових й освітніх дисциплін лежать в основі широко розповсюджених нині міждисциплінарних проєктів, існування і зростання значення яких впливає на провідні дослідницькі течії. В сучасних лінгвістичних дослідженнях віддзеркалюються інтеграційні процеси, які спостерігаються в науці й освіті внаслідок необхідності системного функціонування в широкому полі всіх сфер суспільства [1, с. 93].

Інноваційні розробки галузі штучного інтелекту впроваджуються в усі сфери людської діяльності. Використання штучного інтелекту стає частиною життя. Як приклад можемо навести таке речення: *Environmentally-friendly agricultural alternative system produce fish and vegetables in symbiosis with soil.* Отже, з цього прикладу розуміємо, що система штучного інтелекту інтегрується у природні процеси. Перетин галузей штучного інтелекту найяскравіше демонструється у процесах «ретермінологізації», де відбувається перене-

сення готового терміна з однієї галузевої сфери в іншу з повним або частковим його переосмисленням та перетворенням у міжгалузевий омонім. Наведемо наступний приклад: термін *store* (магазин) перетворюється на термін в галузі штучного інтелекту *connected store* (онлайн маркетинг), або *vehicles* (транспортні засоби), вже перетворився на *autonomous vehicle* (автопілотна машина).

На рівні речення бачимо спільні лексичні маркери:

Artificial neural network (ANN).

An algorithm *that attempts to mimic the* ***human brain****, with layers of connected* ***"neurons"*** *sending information to each other* [9].

У наведеному прикладі представлені термінологічні одиниці з інших галузей науки, а саме математики (*algorithm*); анатомії *(human brain)* та генетики *(neurons)*. Розглянемо інший приклад:

The ENORASIS project uses a network of ***sensors*** *in the* ***fields*** *to determine how much water to give their crops through subsurface drip and micro-irrigation systems. The* ***sensors*** *collect* ***environmental and soil conditions*** *such as* ***soil humidity****,* ***temperature****,* ***sunshine****,* ***wind speed****,* ***rainfall*** *and the* ***water valves*** *to quantify water already added to the fields. ENORASIS combines weather forecast and sensor data about the farm's* ***crops*** *to create a detailed daily irrigation plan that best suits the needs of each crop. The model also includes* ***crop yield*** *data and energy and water costs, helping farmers decide whether extra irrigation will increase yields profitably or cause a loss* [6].

У цьому уривку йдеться про програму штучного інтелекту, яка допоможе фермерам із власним урожаєм. Як бачимо, текст насичений термінами з галузі садівництва (*crops, fields, yields*); метеорології (*temperature, sunshine, wind speed, rainfall, weather forecast, soil conditions*) та техніки (*sensors*).

Висновки. Отже, в дослідженні було виокремлено лексичні особливості та проаналізовано міждисциплінарність англомовних текстів галузі штучного інтелекту. За основну одиницю були взяті лексичні маркери різноманітних галузей науки. Так, терміни, використовувані в одній області, можуть «мігрувати» в іншу сферу, майже повністю змінюючи своє значення.

Підсумовуючи вищесказане, робимо висновок, що, незважаючи на те, що штучний інтелект – це більшою мірою галузь інформатики, він також застосовується в багатьох інших галузях науки. Можна стверджувати про міждисциплінарність досліджуваного типу дискурсу через перетин інтегрованих у ньому галузей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гусев С.С. Междисциплинарность. *Энциклопедия эпистемологии и философии науки.* Москва : «Канон+», РООН «Реабилитация», 2009. 1248 с.
2. Иванов В.М. Интеллектуальные системы. Екатеринбург : Амфора, 2015. 92 с.
3. Мирский Э.М. Междисциплинарные исследования и дисциплинарная организация науки. Москва : Наука, 1980. 304 с.
4. Artificial Intelligence and Translation Technology. URL: https://www.ata-chronicle.online/highlights/artificial-intelligence-and-translation-technology/.
5. Artificial intelligence can help warfighters on many fronts. URL: http://mil-embedded.com/articles/artificial-intelligence-help-warfighters-many-fronts/.
6. Artificial intelligence is changing these 9 industries. URL: https://www.businessinsider.com/sc/artificial-intelligence-companies?IR=T.
7. Luger G.F. Artificial Intelligence. Structures and Strategies for Complex Problem Solving . Addison-Wesley : Pearson Education Limited, 2005. 912 p.
8. Overview of artificial intelligence in medicine. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6691444/.
9. Teaching Integrated AI through Interdisciplinary Project-Driven Courses. URL: https://www.questia.com/magazine/1G1-604095242/teaching-integrated-ai-through-interdisciplinary-project-driven.

УДК 811'111'37
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.8

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ POWER НА ОСНОВІ ТВОРУ ДЖОРДЖА МАРТІНА «ГРА ПРЕСТОЛІВ»

VERBALISATION OF THE POWER CONCEPT BASED ON GEORGE MARTIN'S NOVEL "GAMES OF THRONES"

Бойван О.С.,
orcid.org/0000-0002-3512-0315
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Донецького національного університету імені Василя Стуса

Ковтун О.В.,
orcid.org/0000-0002-9139-8987
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Донецького національного університету імені Василя Стуса

У статті на матеріалі твору «Гра престолів» Дж. Мартіна – американського письменника-фантаста – проаналізовано та надано детальну характеристику концепту POWER, що, насамперед розглядається як категорія сили та влади, тому для виявлення його глибинної природи була акцентовано на особливості реалізації та репрезентації досліджуваного концепту. На основі аналізу останніх досліджень та публікацій було встановлено, що концепт виявляється, перш за все, на лексичному рівні й постає основною, повноцінною одиницею, яка реалізує творче індивідуально-авторське сприйняття й розуміння дійсності. У працях багатьох учених знаходить підтвердження ідея, що концепти відбивають цілісну картину всесвіту, яка існує поза мовним простором і лише вербалізується в ньому.

В науковій розвідці поставлено завдання дослідити структуру концепту POWER у мовно-літературному просторі на основі твору Дж. Мартіна «Гра престолів», а також визначити структурні складники цього концепту. Отже, подану проблематику можна вважати актуальною з погляду на те, що вивчення концепту як лінгвістичної категорії є важливим не лише для мовних дисциплін, а й для інших фундаментальних гуманітарних галузей, а також для міждисциплінарних наук.

Концепція влади та сили в романі розкривається через застосування лексеми "power". У роботі розглянуто багато прикладів використання та зазначено, яке значення має слово в кожному випадку. Найчастіше ми бачимо, що концепт POWER перекладається як «Сильний», «Могутній», «Маючий владу», «Сила». Але ми виокремили також додаткові значення цього слова – «Військові сили», «Вплив», «Здібності». Таким чином, концепт є одночасно поняттям індивідуальним та соціальним, що дозволяє науковцям досліджувати його в мовній картині світу певної спільноти або в мовній свідомості окремого індивіда.

Ключові слова: концепт, структура, категорія, лексична одиниця, вербалізація, цілісність.

An article deals with the POWER concept based on the novel "Games of Thrones" by George Martin, an American science fiction writer, and it is analysed as category of power. In order to identify the deep nature of it we focused on the features of realization and representation of the following concept. Based on the analysis of the recent research and publications, it has been established that concept is primarily given at the lexical level and becomes the basic, full-fledged unit that realizes creative individual perception of the author and understanding of the reality. In the writings of many scholars, there is the idea that concepts reflect a holistic picture of the universe that exists outside of the linguistic space and is only verbalized in it.

In the process of work, the purpose of this scientific research was to investigate structure of the POWER concept in the linguistic and literary space on the basis of the work of John Martin "Games of Thrones" and to determine the structural components of concept. Therefore, this issue can be considered relevant in view of the fact that the study of concept as a linguistic category is important not only for the language disciplines but also for other fundamental branches as well as for the interdisciplinary sciences.

Concept of power in the novel is revealed through the use of the word "power". Many examples of usage are considered in the paper and the meaning of the word in each case is indicated. Most often, we see that the POWER concept translates to "Strong", "Powerful", "Holding Power", "Power". But we have met the additional meanings of this word – "Military Forces", "Influence", "Abilities". Thus, concept is both an individual and a social, allowing the scientists to explore it in the linguistic picture of the world of a particular community or in the linguistic consciousness of an individual.

Key words: concept, structure, category, lexical unit, verbalization, integrity.

Постановка проблеми. Дослідження концептів, особливостей їх використання є сьогодні одним із пріоритетних напрямків науково-теоретичних пошуків не лише для лінгвістів та філологів, а й для дослідників інших наукових галузей. У мовознавстві концепт є одним із фундаментальних понять когнітивної лінгвістики, яка розглядає його в різноманітних аспектах. Розуміння природи певного концепту необхідне, оскільки при його дослідженні цілком природно й неви-

мушено виникає цілісна структура всього роду понять, термінів й особливостей їх існування та функціонування.

Концептуально значущі елементи картини світу, відбиті в мовній формі, розкривають усі сторони свого значення завдяки семантичному аналізу, що включає методологічні прийоми теорії прототипів, прийоми опису слів концептів, які відображають суму текстуальних тлумачень змісту. Дослідження кожного окремого концепту авторської художньої системи сприяє узагальненню й виокремленню особливостей у тому чи іншому фрагменті і глибшому розумінню загальних системних закономірностей мови в цілому.

Сучасне розуміння концепту, його структури має за свою основу тривалу традицію аналізу мовних одиниць крізь призму логічно-лінгвістичних категорій. Незаперечним є факт спільності й водночас відмінності тлумачення концепту в когнітивному й культурологічному аспектах, урахування низки ознак концепту за особливостями його вияву, змісту, структури, ступенем, можливостями вербалізації та його співвідношенням з усталеними моделями й наявними стереотипами.

В нашому дослідженні зупинимось на характеристиці концепту POWER, беручи за основу твір Дж. Мартіна «Гра престолів». Джордж Мартін (George R.R. Martin) – американський письменник-фантаст, сценарист і продюсер, який власною самобутністю, неабияким талантом зумів створити роботу, яка не залишає байдужими представників різних поколінь. Він є автором популярного циклу книг у жанрі фентезі «Пісня льоду та вогню», де розповідається красива легенда про магів, воїнів, героїв, чаклунів та вбивць, які зібралися разом для виконання стародавнього пророцтва. Це історія про жорстокого принца драконів, який піде на все, щоб повернути втрачений трон, про дивне плем'я, яке доводить ворогів до шаленства, про таємничих воїнів, які б'ються мечами з невідомого металу, а також про дитину, яка блукає у світі темряви. Цей роман про перемоги та поразки, інтриги та битви, зради і трагедії, а також про те, наскільки іноді буває висока ставка – POWER, яка дістається різноманітними способами, і далеко не завжди вони керуються толерантністю і справедливістю. Оскільки POWER розглядається передусім як категорія сили та влади, то для виявлення природи концепту доцільно буде звернути увагу на особливості реалізації та репрезентації концепту. Цінним дослідження концепту POWER серед мовознавчих дисциплін є насамперед для когнітивної лінгвістики. Нині існує достатня кількість ґрунтовних праць із теорії концепту, кожна з яких відзначається науковою новизною та покроковим дослідженням проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що термін «концепт» походить від латинського conceptus й означає «думка», «поняття». Словник іншомовних слів за редакцією О. Мельничука подає таке значення: загальна думка, формулювання [7, с. 360]. Очевидним є той факт, що тут відображене лише загальнофілософське (логічне) трактування, хоча термін введений був у науковий практикум у зв'язку з дослідженням проблеми мови і мислення.

О. Кубрякова подає таке визначення: «концепт (concept, konzept) – термін, який служить поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку (lingua mentalis), усієї картини світу, відображеної в людській психіці. Поняття концепту всієї картини світу відповідає уявленню про ті смисли, якими оперує людина у процесах мислення і які відображають зміст досвіду і знання, зміст результатів усієї людської діяльності і процесів пізнання світу у вигляді деяких «квантів знання» [4, с. 90]. Для виділення концептів, вважає дослідниця, необхідна й перцептуальна відокремленість деяких ознак, і предметні дії з об'єктами, і їх кінцеві цілі, й оцінка таких дій тощо. Два й більше різних об'єктів за наявності спільних ознак можуть бути розглянуті як представники однієї категорії. Концепти можуть бути представлені одним словом (прості) й реченнями та словосполученнями (складні).

В сучасній науковій думці існує два основні погляди на структуру концепту: когнітивний (Й. Стернін, З. Попова, М. Мінський, М. Джонсон, тощо) та лінгвокультурологічний (Ю. Степанов, В. Карасик, Г. Слишкін тощо). У сфері власне когнітивної лінгвістики існує декілька моделей структури концепту: фреймова – структурування даних у стереотипній ситуації (М. Мінський), польова – складається з ядра та шарів периферії (З. Попова, Й. Стернін), схемна – опора на концептуальні метафори (Дж. Лакофф).

Незважаючи на певні розбіжності у визначеннях концепту, більшість когнітологів визнає, що цьому феномену властива певна структура. Розглядаючи концепт з позиції лінгвокультурології, С. Воркачев виділяє три його основні компоненти:

1) поняттєвий складник, який відображає дефініційну структуру;

2) образний складник, котрий фіксує когнітивні метафори в мовній свідомості;

3) ціннісний (значущий) складник, що визначається місцем, яке займає концепт у лексико-граматичній системі певної мови, сюди входять також етимологічні та асоціативні характеристики [5, с. 80].

Ю. Степанов розуміє концепт як конгломерат смислу поняття, його етимології, історії існування, сучасних оцінок, асоціацій [8, с. 40–41] і групує його компоненти залежно від їхнього поширення в сучасній мові та важливості для сьогодення [8, с. 41]. Науковець пропонує виділяти три шари в основі концепту: основний («активний») – відомий усім носіям певної мови; додатковий («пасивний») – релевантний лише для певних соціальних груп, а також «буквальне значення» («внутрішню форму»), яке не усвідомлюється мовцями безпосередньо і його можна виявити шляхом етимології [8, с. 44].

В. Карасик розглядає концепт як складне лінгвістичне утворення, яке має понятійну основу, внутрішню форму, дистрибутивні якості, валентні зв'язки і культурологічні якості [3, с. 29]. Він виокремлює три сторони у структурі концепту: поняттєву – означення концепту в мові; образну – сприйняття предметів через органи чуття або пам'ять; ціннісну, яка визначається актуальністю концепту для людини й суспільства.

Постановка завдання. Мета цієї наукової розвідки – дослідити структуру концепту POWER у мовно-літературному просторі на основі твору Дж. Мартіна «Гра престолів», а також визначити структурні складники концепту. Тож подану проблематику можна вважати актуальною з погляду на те, що вивчення концепту як лінгвістичної категорії є важливим не лише для мовних дисциплін, а й для інших фундаментальних гуманітарних галузей, а також для міждисциплінарних наук.

Виклад основного матеріалу. Концептуальний аналіз художнього тексту передбачає знаходження способів мовної об'єктивації понятійних категорій, тобто концептів. Концепт, який виявляється, перш за все, на лексичному рівні, постає основною одиницею, яка реалізує творче індивідуально-авторське сприйняття дійсності. Художній текст служить засобом вираження образності твору, що, як правило, співвідноситься дослідниками зі змістом тексту, або із задумом, як якимсь психологічним образом тексту.

О. Кагановська зазначає, що мовленнєвий план текстового концепту є виявом його вербального характеру, й у такому разі текстовий концепт постає як реальність, віддзеркалена у свідомості не безпосередньо, а через мову. Концептуальний аналіз художнього тексту передбачає виявлення способів мовної об'єктивації понятійних категорій, тобто концептів [1]. Художній текст служить планом вираження образної будови твору, яка знаходить відображення в іменуванні – «текстовий концепт» – «мовленнєво-розумове утворення змістового плану, що характеризується багатою смисловою напруженістю й надкатегоріальністю й на текстовому рівні імплікує сукупність певних ознак метаобразів художнього твору з метою їхньої подальшої імплікації» [1]. Текстовий концепт, як правило, співвідноситься дослідниками зі змістом тексту або із задумом, як якимсь психічним образом тексту. О. Кагановська зазначає, що мовленнєвий план текстового концепту є виявом його вербального характеру, й у такому разі текстовий концепт постає як реальність, віддзеркалена у свідомості не безпосередньо, а через мову [1].

В. Маслова описує концепт як комплекс, який, крім змісту, оцінки й відношення мовця до описуваного об'єкта, містить також такі компоненти: загальнолюдський (універсальний); національно-культурний, зумовлений життям у певних культурних умовах; соціальний – такий компонент визначає приналежність до певного соціального прошарку; груповий, що визначається приналежністю до певного віку чи статі; індивідуально-особистісний, на формування якого здійснюють вплив особисті характеристики (освіта, виховання, індивідуальний досвід, психофізіологічні особливості) [6, с. 45].

За форматом репрезентації традиційно виокремлюють такі концепти:

1) одиничні (ДРУЖБА, ЛЮБОВ, МОГУТНІСТЬ);

2) подвійні гештальтні (ЖИТТЯ/СМЕРТЬ, ЛЮБОВ/НЕНАВИСТЬ, ЧОЛОВІК/ЖІНКА, СМУТОК/РАДІСТЬ), тобто ті, що виступають як одиничні концепти, але поєднуються з опозиційною парою, утворюючи цілісний гештальт;

3) кластерні (ДОРОГА ДО УСПІХУ) – це ті концепти, які неможливо виразити однією мовною одиницею, проте які сприймаються як цілісна єдність, в якій певні ознаки експлікуються, тоді як інші залишаються емплікованими;

4) кумулятивні (SAVOIR VIVRE) концепти як конгломерат концептуальних ознак, об'єднаних в одне ціле шляхом накопичення;

5) картинні (ЗОЛОТА ОСІНЬ, БУРЕМНИЙ ШЛЯХ) – дескриптивність домінує над вербальністю;

6) параболічні (ПРАЗЬКА ВЕСНА, АРАБСЬКА ВЕСНА) – концепти, які містять історію чи сюжет, хоча і знаходяться у стиснутому вигляді;

7) картинно-параболічні (ПОСМІШКА ЧЕШИРСЬКОГО КОТА) − параболічні концепти, що репрезентуються не лише вербально, а й за допомогою візуальної емблеми;

8) есеїстичні (МОДЕРНІЗМ, АБСТРАКЦІОНІЗМ) концепти, тобто ті, що, будуючись за принципом мінімалізації [9, с. 20], зберігають у стислому вигляді великий обсяг філософської інформації.

Найпоширенішою класифікацією вважають поділ концептів на універсальні та національні. Універсальні представляють у вигляді загальнолюдських знань. Вони не мають культурної специфіки (наприклад, РАДІСТЬ–ГОРЕ, ДОБРО–ЗЛО, ЛЮБОВ–НЕНАВИСТЬ). Окрім універсальних, виділяють концепти, орієнтовані на конкретний етнос.

Отже, концепт – це провідник інформації всіх соціально-культурних галузей. Концепти є тими ідеальними, абстрактними одиницями, які людина використовує у процесі мислення. Вони відображають зміст отриманих знань, життєвого досвіду та результати пізнання навколишнього світу. Людина мислить концептами, й ці думки проходять крізь призму філософських, релігійних, національно-культурних, психологічних та інших позамовних чинників, які відбивають комплексний характер концепту. Концепт є своєрідним зв'язковим між словом та реальністю.

У нашому дослідженні ми застосовуємо метод польового структурування концепту, який передбачає виділення в ньому ядра і периферії. Концепту не характерна стабільність і незмінність, компоненти ядра однієї системи можуть бути периферіями для іншої, а через периферію кожна система концептуальних ознак перетинається й переходить у межі інших систем. Таким чином, вони утворюють безперервну цілісну концептуальну мережу.

Концепт POWER включає в себе базовий та периферійний рівні, які відповідно є фундаментальним та факультативним, що виділяються завдяки поглибленню знань та конкретизації змісту концепту. Ядро концепту складається з центрального змістовного елементу, який характеризується семантичною стабільністю, та первинних яскравих образів, а периферія – з абстрактних ознак, що ніяк не свідчить про їх малозначимість. Коли концепт активізується в нашій свідомості, ми не замислюємося про складники його структури і, лише оперуючи концептом, починаємо виділяти його конкретні характеристики. Ознаки відображають у свідомості об'єктивні й суб'єктивні характеристики предметів і явищ. Вони розрізняються за ступенем абстрактності, наближеності до ядра.

Тому робимо висновок, що концепт має дуалістичну природу. З однієї сторони, він – матеріальний (особливо лінгвоконцепти, оскільки вони мають формальне вираження), а з іншої – він має енергетичну природу, яка притаманна художнім концептам. Перевага тієї чи іншої природи концепту визначається середовищем його перебування – мовне середовище, культурне, художньо-естетичне. Таким чином, ми дійшли висновку, що концепт – це засіб формування понять у свідомості людини, який застосовується для категоризації й систематизації дійсності. За допомогою концепту слово проникає в мовну картину світу і знаходиться в ній, взаємодіючи з іншими лексичними одиницями.

Тобто концепт – центрально-смислова категорія в науково-лінгвістичному описі мовного відображення навколишніх реалій і світу в цілому. Маючи за основу культурно-традиційний досвід, концепти є також духовним спадком у свідомості народу, результатом пізнання себе та навколишнього світу, що є віддзеркаленням мовної картини й національного менталітету.

Роман «Гра Престолів» поєднав у собі елементи фантастичної казки, такі як: блукання по чарівній країні, світ іншої реальності, помічник (провідник), бої з неймовірними чудовиськами, мудрі люди похилого віку, фантастичні істоти, різні чарівні предмети, нагорода за подвиги, низка випробувань, всілякі перетворення. Але насамперед Мартін намагався створити свою епопею більше в історичному жанрі, ніж у казковому.

Наведемо декілька прикладів використання концепту POWER:

"Power to find the truth of Lord Arryn's death, to bring his killers to the king's justice" [10]. – «Здатність знайти правду смерті лорда Арріна, щоб привести своїх вбивць до справедливості царя». В поданому реченні слово "Power" подається в нестандартному значенні. Ідеться не про фізичні можливості, а про успішний збіг обставин, або майбутня «Влада» та вплив.

"Power to protect Lady Arryn and her son, if the worst be true" [10]. У цьому прикладі слово «Power» використовується як фізична можливість захистити дитину, не дати змогу іншим причинити їй шкоди, також у цьому реченні його можна розглядати як «Влада», «Вплив», які не дають змоги скривдити. "My brother is undoubtedly arrogant", Tyrion Lannister replied. "My father is the soul of avarice, and my sweet sister Cersei lusts for power with every waking breat" [10]. Досить неординарний приклад, в якому Тіріон указує саме на бажання

його сестри мати вплив, владу, саме в таких прикладах розкривається концепт влади в романі.

Картина фантастичного світу, в якому героям доводиться зустрічатися з найзагадковішими істотами, обрамляється в "A Game of Thrones", як і в чарівній казці, картиною реального світу: вона, як правило, і починається, і закінчується на реальній Землі. В цій «кільцевій картині» все реально: і оточення, і герої тощо, а потім починається нереальне, фантастичне.

Концепт "Power" у романі також використовується в інших значеннях, таких як «Сила», «Могутній». Наведемо декілька прикладів використання: "He was highborn, the son of the most powerful lord in the realm, the brother of the queen" [10]. "Powerful" у цьому випадку означає «Могутній», «Той, що має Владу». Автор дуже часто застосовує саме таку лексему у своїй роботі, щоб підкреслити значення. "I will do all in my power, my lord, but the wound has mortified". В цьому випадку слово "power" можна розуміти в контексті «Все, що в моїх силах».

Головна тема роману – це боротьба за владу, яка торкається кожного з великих королівств. Символ влади – залізний трон, про який мріє майже кожен із головних героїв. Трон дасть право керувати всіма сімома королівствами. В контексті цієї боротьби переплітаються інші лінії: помста і благородство, любов і ненависть, жіноче начало і чоловіче начало. Звернемося до основних жіночих образів, які є представницями великих королівств. Із нашої точки зору, представлені жіночі образи можна умовно поділити на кілька груп: перша група охоплює жінок, які прагнуть заволодіти залізним троном (Серсея, Дейенеріс); друга складається з жінок, що прагнуть відплати, помсти за тих, ким вони дорожили і хто був убитий (Еллара і Арья). Разомі з тим умовність груп визначена тим, що в деяких героїнь немає яскраво вираженого наміру отримання влади або помсти, наприклад, Санса, яку складно віднести до однієї із груп. Вона хоче вижити й повернутися до Вінтерфелу. В кожної із груп є своя специфіка. Незважаючи на те, що Серсея і Дейенеріс є представниками однієї групи, вони антиподи одна одній: якщо перша жорстока й розважлива, готова піти на все, щоб досягти свого, не піклуючись про інших людей, то Дейенеріс, хоча і прагне влади, може турбуватись про інших, наприклад, звільняє від рабства цілі міста. Що стосується другої групи, то її члени сильні, рішучі й готові йти до самого кінця, щоб отримати свою відплату [10].

Із цього всього випливає, що у випадку Серсеї Ланністер і Дейенеріс Таргаріен автор використовував принцип контрасту, оскільки особисті якості й зовнішність цих персонажів полярні. Їх об'єднує лише прагнення здобути владу в семи королівствах, але в кожної з них свій шлях досягнення мети. В романі автором було використано багато мовних засобів для створення образів. Наприклад, уперше Дж. Мартін описав Серсею Ланністер так: "Men called her beauty. The tiara, adorned with precious stones, sparkled on long golden hair, the rubies emphasized the green eye" [10]. Він не описує її обличчя в деталях, а лише акцентує увагу на особливостях зовнішності сім'ї Ланністерів, яким притаманні золотисте волосся й зелені очі: "Her curling blond hair moved in the wind, and her eyes were green as the leaves of summer" [10]. У цьому разі автор використовує епітети, а у наступних прикладах – порівняння: "But the queen seemed cold beside him, like an icy statue", "Cersei sat like a stone, while her golden locks fell to the floor. In prison she was not allowed to take care of them properly, but they also shone in the sun, unwashed. Her crown. One crown was already removed, and now this" [10]. Серсея порівнюється із крижаною скульптурою, а також із каменем. У цьому прикладі її волосся є символом корони, оскільки вона має «золоті локони». "Cersei rushed about the cell like a lioness in a cage" [10]. Тут не випадково використано порівняння з левицею, тому що на гербі будинку Ланністерів зображений лев – символ сили, мужності.

Висновки. Отже, концепція влади та сили в романі розкривається через застосування лексеми "power". У роботі розглянуто багато прикладів використання цієї лексичної одиниці та зазначено, яке значення має це слово в кожному випадку. Найчастіше ми бачимо, що POWER перекладається як «Сильний», «Могутній», «Той, що має владу», «Сила», однак також ми зустріли такі значення слова як «Військові сили», «Вплив», «Здібності». Вважаємо, що Джордж Мартін зацікавлює різноманітністю свого твору, чисельністю героїв та літературних описів, які він зробив. Прочитавши «Гру престолів», можна відкрити для себе багато нових способів використання та тлумачення всім давно відомих слів та висловів, саме таку літературно-копітку роботу можна нечасто зустріти в романах сучасних письменників.

У працях багатьох дослідників знаходить підтвердження думка, що концепти відбивають цілісну картину світу, яка існує поза мовним простором і лише вербалізується в ньому. Тобто розглядати концепт можна як явище лінгвокогнітивне, тобто таке, що існує у свідомості індивіда та забезпечує вихід у концептосферу соціуму,

або як явище лінгвокультурне, яке сформувалось у національній колективній мовній свідомості та популяризує культурний та соціальний досвід цілої спільноти. Таким чином, концепт є одночасно поняттям індивідуальним та соціальним, що дозволяє науковцям досліджувати його в мовній картині світу певної спільноти або в мовній свідомості окремого індивіда.

Перспектива цього дослідження може полягати у виявленні асоціативного складника концепту POWER, оскільки він є складним у реалізації й відображає особливості актуального функціонування концепту в соціально-мовному просторі, а також в аналізі концепту за вищезгаданими когнітивними або лінгвокультурологічними схемами його структури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кагановська О. Можливі світи і наратив крізь призму текстових концептів (перекладознавча проблема). *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Філологія. Педагогіка. Психологія.* Вип. 30. Київ, Вид. центр КНЛУ, 2015. С. 13–20.

2. Карасик В. Лингвокультурный концепт как единица исследования. Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сборник научных трудов. 2001. С. 76–77

3. Карасик В. Языковые концепты как измерения культуры (субкатегориальный кластер темпоральности). Концепты. Выпуск 2. Архангельск, 1997. С. 156–158.

4. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С. и др. ; под общей редакцией Е. С. Кубряковой ; Москва : 1996.

5. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования / С. Воркачев и др. : Волгоград : ВолГУ, 2007. 400 с.

6. Маслова В. Когнитивная лингвистика. Москва : Тетра Системс, 2004. 257 с.

7. Словник іншомовних слів / за ред. члена-кореспондента АН УРСР

О. Мельничука. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1974.

8. Степанов Ю. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Яз. рус. культуры, 1997. С. 11.

9. Степанов Ю. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. Москва : Языки русской культуры, 2007. 248 с.

10. A Game of Thrones (a song of Ice and Fire) George R. R. Martin. https://novels77.com/a-game-of-thrones/ (дата звернення: 25.02.2020).

УДК 808.5:811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.9

МЕЛОДІЙНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОСОДИЧНОГО СКЛАДНИКА В МОВЛЕННІ ШОТЛАНДЦІВ

MELODIC COMPONENT OF PROSODY IN THE SPEECH OF THE SCOTS

Бондар К.С.,
orcid.org/0000-0002-0096-7743
аспірантка кафедри теоретичної і прикладної фонетики англійської мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Пропоноване дослідження присвячене виявленню основних мелодійних особливостей, притаманних мовленню шотландців.

У роботі уточнено поняття *варіант*, розглянуто територіальну й соціальну варіативність шотландських діалектів, визначено ареал розповсюдження діалектів Шотландії. Виділено чотири регіональні зони, пов'язані з функціонуванням діалектів.

У процесі дослідження територіальних діалектів було зроблено спробу проаналізувати етапи вирівнювання діалектів на території Шотландії, визначити статус шотландського варіанта англійської мови, який використовується мешканцями міста Глазго.

Особливу увагу приділено змінам у вживанні діалектів. Ці зміни торкаються сегментного рівня фонологічної системи шотландських діалектів.

Проведено фонетичне дослідження мовлення шести носіїв шотландської вимови, виявлено основні мелодійні особливості (зокрема вживання термінальних тонів і шкал).

Установлення співвідношення мелодійних особливостей мовлення сучасних шотландців і факторів гендерної диференціації сприяло формуванню більш чіткої картини мовленнєвої поведінки шотландців.

Проведений аналіз номенклатури термінальних тонів та інтонаційних шкал у мовленні шотландців різних за гендером виявив, що їхньому мовленню притаманний варіативний характер, в якому яскраво представлені просодичні мелодійні особливості британської стандартної вимови (RP). Цей вплив особливо помітний у превалюванні спадного термінального тону та спадної шкали в обох гендерних групах. Однак шотландський варіант англійської мови, хоча й має спільні риси з британською вимовою, відрізняється особливостями, притаманними цьому варіанту. І це високий відсоток вживання висхідного тону у двох гендерних групах, висхідної шкали, які вживаються як у фінальних, так і у в нефінальних синтагмах.

Подальше дослідження особливостей просодичної організації шотландського варіанта англійської мови дозволить виявити специфічні просодичні маркери цього типу вимови.

Ключові слова: територіальна, соціальна, шотландський, термінальний тон, шкала, варіативний, мелодійні особливості.

The present investigation is dedicated to the analysis of main melodic peculiarities which are used by the Scots.

The paper presents overview of the notion *variant*, reveals territorial and social variation of Scottish dialects, defines the area of the dialects spread in Scotland. Four regional zones, which are connected with functioning of the dialects were revealed in the paper. In the process of investigating territorial dialects an attempt was made to analyse the stages of levelling dialects in Scotland, to define the status of Scottish variant of English used by the inhabitants of Glasgow.

Special attention was paid to the changes in the usage of dialects. These changes touch only the segmental level of Scottish phonological system.

The conducted phonetic investigation of the six native speakers of the Scots dialect has revealed main melodic peculiarities (in particular terminal tones and scales).

The fixed correlation between melodic characteristics of the contemporary Scots speech and factors of gender differentiation made it possible to form more exact portrait of the Scots speech behaviour.

The analysis of terminal tones and intonational scales which were reveal in the Scots speech during the phonetic experiment.

Showed that their speech has a variable character in both gender groups in which are vividly presented melodic parametres of British Standard norm (RP). This RP influence is peculiarity vivid in the Falling tone and Falling Head prevalence in both male and female speech. However Scottish variant of English, thus having common features with RP, differs by its own peculiarities, which are revealed in use of Rising tone and Head both in final and non-final sense-groups.

Key words: territorial, social, Scottish, terminal tone, Head, variation, melodic peculiarities.

Постановка проблеми. В англомовній традиції при описі форм існування мови вживається термін *variety* – варіант, різновид мови. Британський лінгвіст Р. Хадсон визначає варіант як «набір елементів мови (звуків, слів), які мають однакову дистрибуцію» [15, с. 24]. Р. Уордо визначає варіант «як набір структурних елементів мови, який однозначно асоціюється з певними зовнішніми факторами (географічною областю або соціальною групою)» [25, с. 20].

На території Шотландії вимовною нормою є стандартний шотландський варіант англійської мови, який має свої регіональні відмінності і служить маркером самоідентифікації шотландців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні лінгвісти Е. Лоусен, К. Макейфі, Р. Маколей зазначають, що шотландський варіант англійської мови формується в середовищі найбільш освічених представників середнього класу. Автори зазначають, що цей варіант мови відрізняється вимовними й лексичними особливостями. Д. Аберкромбі, досліджуючи вимовні особливості, виявив зв'язок між параметром довготи й фонетичним оточенням голосного.

Проте особливості мелодійного компонента просодії шотландського варіанта англійської мови в мовленні міських носіїв ще не були предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних лінгвістів.

Постановка завдання. Метою пропонованого дослідження є виявлення мелодійних особливостей в мовленні шотландців. Основним завданням дослідження є виявлення основних термінальних тонів і шкал, представлених у мовленні шотландців, які мешкають у місті Глазго.

Виклад основного матеріалу. Міські варіанти мови, на думку Н.Н. Бебриш та Т.П. Жильцова, поєднують у собі риси соціальної та територіальної варіативності, які ніби «перетікають одна в іншу, утворюючи проміжні підсистеми» [2].

Утворенню проміжних соціально-територіальних форм англійської мови на території великих міст, як зазначає Ю.Б. Федотова, сприяють такі соціолінгвістичні фактори як збільшення кількості мовців – вихідців з нижчих верств соціальної ієрархії, які отримали освіту і швидко підвищують свій соціальний статус, стирання мовленнєвих соціально-класових розбіжностей у суспільстві, особливо серед молоді, а також географічна дифузія мовних інновацій і тенденція нівелювання мовних особливостей територіальних діалектів, шляхом взаємопроникнення їх форм [7, с. 66].

Шотландський варіант англійської мови розглядається зарубіжними ученими Дж. Стюарт-Смітом, Д. Маклюром як «двополюсний мовний континуум», на одному кінці якого перебуває

стандартний шотландський варіант англійської мови, а на іншому – розмовний [22; 19].

Фонетичні особливості територіальних і соціальних варіантів англійської мови Шотландії, зумовлені впливом розмовних діалектів, які характеризуються значним ступенем розбіжностей на вимовному рівні [9].

Британський дослідник розмовних діалектів Шотландії Дж. Корбет вказує на значний ступінь територіальної й соціальної варіативності шотландських діалектів, описує ареал розповсюдження діалектів, які охоплюють Шотландські та Оркнейські острови, північно-східні регіони м. Абердін, центральний район – м. Единбург, Глазго, Геллоуей, південний регіон, що межує з Англією [12]

Таким чином, у межах Шотландії виділяються чотири регіональні зони, пов'язані з функціонуванням діалектів: острівна, північно-східна, центральна та південна.

Міські діалекти, які функціонують у містах Единбург, Глазго, Данді, складають окрему групу, яка разом із традиційними територіальними діалектами і стандартним шотландським варіантом англійської мови представляють основні мовні різновиди, що функціонують на території Шотландії [14].

Дослідження шотландського вимовного стандарту у працях Б. Кортмана та К. Аптона ґрунтуються на тому, що результати, отримані під час вивчення «традиційних» діалектів, тобто мовлення сільських мешканців у відносно замкнених спільнотах, продовжують використовуватись для опису сучасного розповсюдження діалектних рис, і спрямоване на виявлення механізмів мовних змін [21]. В. Жирмунський, досліджуючи мовні зміни в місті і в сільській місцевості, зазначав, що для сільської місцевості типовою є двомовність із різним співвідношенням уживання двох мов, у той час як у містах мова вживається переважно для офіційного спілкування [3, с. 101; 20, с. 6].

Останні соціолінгвістичні дослідження, проведені шотландськими і британськими дослідниками в центральному регіоні Шотландії (E. Lawson, J. Stuart-Smith), на Шетландських та Оркнейських островах (M. Durham), у північно-східному, південному та англо-гельському регіонах (D. Watt), фіксують зміни у вживанні діалектів. Встановлена тенденція до скорочення вживання діалекту на тлі збільшення пропорції англійської мови серед школярів, які мешкають на Шетландських та Оркнейських островах, у ситуації формального (з туристами, директором школи) і невимушеного (з місцевими друзями) спілкування [16]. На північному сході Шотландії в м. Абердін традиційна діалектна вимова диграфу *wh* як [f] поступається місцем регіональному стандартному шотландському варіанту [ʍ], у мовленні представників молодшого покоління різного соціального походження простежується тенденція вживання стандартного англійського варіанта [w] [10]. На кордоні з Англією помічається різний ступінь скорочення вимовних відмінностей: у м. Гретна спостерігається скорочення реалізації фонеми /r/ у кінцевій позиції, у мовленні мешканців м. Аймаут, навпаки, кількість реалізацій /r/ зростає; на англійській та шотландській сторонах реалізація фонеми /r/ в мовленні молоді стає більш однорідною, при цьому в мовленні цієї вікової групи з'являються нестандартні лабіалізовані варіанти [26, с. 79–103].

Результати, отримані в результаті вищезазначених досліджень, свідчать про актуалізацію процесу вирівнювання діалектів на території Шотландії. П. Траджил описує вирівнювання діалектів (dialect levelling) як процес, під час якого традиційні особливості територіальних варіантів замінюються новими особливостями, які входять у мовленнєвий обіг мовців і реалізуються у великому географічному масштабі. У термінології П. Траджила цей процес іменується дифузією інновацій (innovation diffusion) [24]. Д. Бріттен вживає термін *супралокалізація* (supralocalisation) як процес, результатом якого є витіснення локальних різновидів і розповсюдження мовних варіантів, найбільш придатних в соціально-просторовому відношенні.

Процеси змішування, вирівнювання й перерозподілу діалектних форм, на думку Ю.Б. Федотової, активуються у великих містах під впливом постійних комунікативних контактів між носіями різних діалектів, що призводить до появи нових міських діалектів [7, с. 66].

У зв'язку з тим, що дифузія інновації найбільш проявляється в мовленні шотландців – мешканців великих міст, дослідження особливостей мовлення, зокрема просодичних параметрів мовлення шотландців, стають найбільш актуальними.

Установлення співвідношення просодичних особливостей мовлення сучасних шотландців і факторів гендерної диференціації сприяють формуванню більш чіткої картини мовленнєвої поведінки шотландців.

Для проведення фонетичного аналізу були відібрані фрагменти спонтанного мовлення шести шотландців, які мешкають в м. Глазго. Інформантами є троє чоловіків у віці від 25 до 45 років і троє жінок, у віці від 35 до 50 років. Вік інформан-

тів приблизно збігається, що дозволило нівелювати вікові особливості мовлення інформантів.

Просодичні параметри містять важливу інформацію, яка реалізується на семантичному, синтаксичному та прагматичному рівнях. У цьому сенсі найбільш важливими параметрами вважаються зміни частоти основного тону та тривалості. Вплив просодичної інформації на сприйняття мовлення людиною надзвичайно великий. У деяких експериментах можна знайти докази того, що наявність або відсутність відповідних просодичних параметрів значною мірою полегшує або ускладнює адекватне розшифрування мовленнєвого продукту [4].

Просодична організація мовленнєвого висловлювання є провідним вимовним паралінгвістичним засобом для вираження конотативних значень і тісно пов'язана з функцією емоційно-впливового характеру. Конотація розуміється при цьому як сума емоційно оцінних компонентів, що супроводжують денотативне значення в реальному мовленнєвому акті і впливають на кінцевий смисл висловлювання [5, с. 74].

При дослідженні просодичних характеристик мовлення необхідно враховувати величезну кількість факторів. Вивчення просодичних явищ ускладнюється їх внутрішнім взаємозв'язком на різних рівнях перетворення (лексичному, фонетичному, емоційному, прагматичному тощо). Крім того, кожен із просодичних параметрів повинен виокремлюватись у результаті складного аналізу, який варіює залежно від ступеня новизни інструментарія, мовленнєвих технологій тощо [4].

Людина, яка сприймає мовлення, не декодує сполучення звуків, а намагається зрозуміти партнера під час комунікації. Таким чином, у загальній проблемі сприйняття й розуміння мовлення просодія відіграє важливу роль. В експериментально-фонетичній літературі поширена думка, що саме просодія надає мовцю і слухачеві першу орієнтацію у процесі акту мовленнєвої комунікації, в розумінні смислу висловлювання. Однією з основних мелодійних характеристик ідентифікації мовлення досліджуваних інформантів є частотність та номенклатура шкал і термінальних тонів.

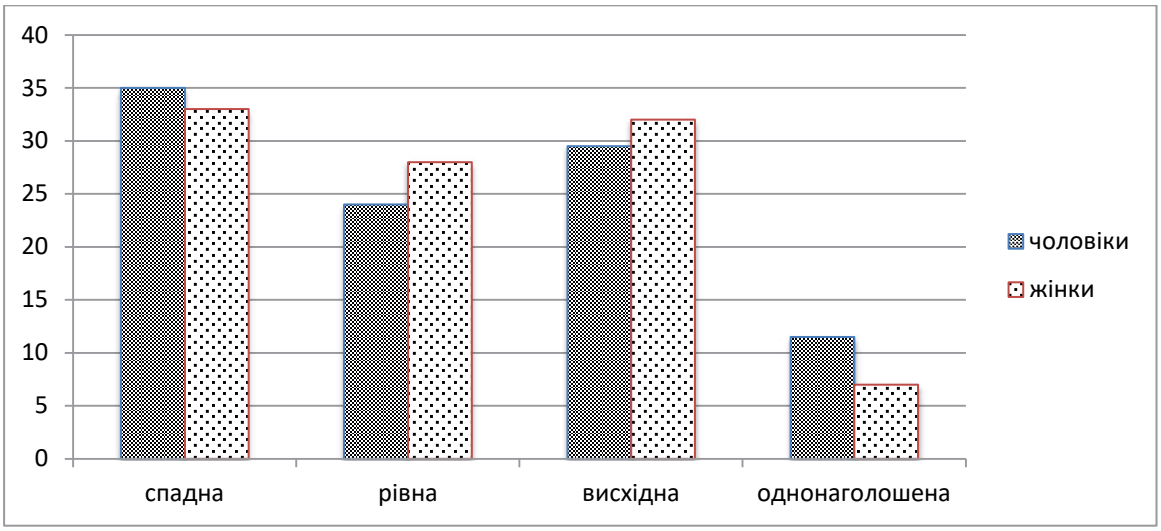

Рис. 1. Частотність уживання основних шкал. Гендерна диференціація

Таблиця 1

Частотність вживання основних тонів в мовленні шотландців (у %)

Інформанти	Спадна	Рівна	Висхідна	Однонаголошена
Чоловіки	35	24	29,5	11,5
Жінки	33	28	32	7

Таблиця 2

Частотність вживання основних видів термінальних тонів у мовленні шотландців

Гендерні групи	Термінальні тони (%)				
	Спадний	Висхідний	Рівний	Висхідно-спадний	Спадно-висхідний
Чоловіки	34	30	23	8	5
Жінки	29,5	32	26	9	3,5

На думку Д. Крістала, мовленнєва мелодика є найбільш дослідженим у фонетиці засобом [6].

Результати дослідження, наведені в таблиці 1, підтверджують, що мовленню шотландців притаманна спадна шкала (35% – середня частотність вживання всіма інформантами), рівна – 24%, висхідна – 29,5%, та однонаголошена – 11,5% (табл. 1).

Висока рекурентність висхідної шкали (29,5% у мовленні чоловіків і 32% у мовленні жінок) є характерною рисою емоційно-забарвленого мовлення і призводить до того, що мовлення шотландців, особливо жінок, звучить жваво, невимушено. Висхідна шкала вживається як у фінальних, так і в нефінальних синтагмах. Третє місце посідає рівна шкала (24% та 28% відповідно). Вживання цього типу шкали вказує на монотонне мовлення притаманне наративному опису подій.

Однонаголошена шкала не є частотною ані в жіночому, ані в чоловічому мовленні (11,5% та 7% відповідно). Однонаголошена шкала часто маркує еліптичні конструкції, свідчить про більш подрібнений характер мовлення чоловіків, оскільки вона є частотною в їхньому мовленні (11,5%).

Таким чином, спадна шкала зафіксована як у мовленні жінок, так і в чоловіків і є найбільш рекурентною.

Висока частотність висхідної шкали, яка свідчить про емоційний характер мовлення, протиставляється рівній шкалі. Основна різниця між рівною та спадною шкалами полягає в тому, що у спадній шкалі ненаголошені склади продовжують лінію падіння тону, розпочату в наголошеному складі, у рівній же шкалі немає різких змін мелодії, що й створює ефект монотонності.

Дослідження Т.І. Шевченко свідчать про те, що загальнорегіональною шотландською характеристикою є більш згладжений, позитивний контур руху тону, що є наслідком звуження діапазону синтагми в цілому [8]. Продовженням цієї тенденції – показник високої частотності вживання рівного руху тону.

Наступним аналізом фонетичного експерименту стало дослідження частотності використання простих та складних термінальних тонів.

А.М. Антіпова виділяє дві основні групи термінальних тонів: прості термінальні тони та складні. Прості термінальні тони характеризуються тональними змінами в одному напрямку (вгору, вниз, вперед). До простих термінальних тонів відносяться: низькі, середні та високі спадні тони; низькі, середні та високі висхідні тони; низькі, середні та високі рівні тони. Складні термінальні тони є менш дослідженими. Вони представлені високими та низькими спадно-висхідними та висхідно-спадними тонами. Крім того, інколи виділяють складені термінальні тони, які мають різні конфігурації (спадний + пауза + висхідний, висхідний + пауза + спадний, спадний + пауза + рівний тощо) [1].

В мовленні шотландців представлені наступні термінальні тони: спадний, висхідний, рівний та складні – висхідно-спадний та спадно-висхідний (табл. 2).

У мовленні чоловіків і жінок представлені всі види термінальних тонів, зафіксовані в мовленні досліджуваних шотландців. Особливо яскравим є жіноче мовлення, в якому представлений висхідний тон (32%), висхідно-спадний (9%). Ці термінальні тони свідчать про емоційне забарвлення мовлення представниць шотландського варіанта англійської мови.

Однак у мовленні шотландців як чоловіків, так і жінок домінує спадний термінальний тон, причому в мовленні чоловіків він складає 34% і 23% припадає на рівний термінальний тон. Отже, ми можемо стверджувати, що мовлення досліджуваних груп шотландців є емоційнонейтральним.

Спадно-висхідний тон, який складає 5% і 3,5% відповідно, свідчить про те, що шотландці не користуються просодичними засобами для виділення, підкреслювання думок або почуттів.

Цікавим є той факт, що відсоток висхідно-спадного термінального тону є однаковим у жіночому і в чоловічому мовленні і складає 8% і 9% відповідно, використовується у фінальних синтагмах, де виражає незакінченість думки. Особливістю використання цього тону є те, що на відміну від британської вимови Received Pronunciation (RP) він використовується в нейтральних висловлюваннях і не має емоційного забарвлення.

Висновки. Отже, проведений аналіз номенклатури термінальних тонів та інтонаційних шкал у мовленні шотландців різних за гендером виявив, що їхньому мовленню притаманний варіативний характер, у якому яскраво представлені просодичні мелодійні особливості британської стандартної вимови (RP). Цей вплив особливо помітний у превалюванні спадного термінального тону та спадної шкали в обох гендерних групах. Однак шотландський варіант англійської мови, хоча й має спільні риси із британською вимовою, відрізняється особливостями, притаманними цьому варіанту. І це високий відсоток вживання висхідного тону у двох гендерних групах, висхідної шкали, які вживаються як у фінальних, так і в нефінальних синтагмах.

Подальше дослідження особливостей просодичної організації шотландського варіанта англійської мови дозволить виявити специфічні просодичні маркери цього типу вимови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антипова А.М. Система английской речевой интонации. Москва : Высшая школа, 1979. 131 с.
2. Бебриш Н. Н., Жильцова Т. П. Социальная дифференциация языка города : учебное пособие. Красноярск : Красноярский государственный университет, 2007. 100 с.
3. Жирмунский, В.М. Национальный язык и социальные диалекты. Ленинград : Гослитиздат, 1936. 297 с.
4. Костроміна О.В. Соціофонетичні особливості австралійського варіанта англійської мови (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі спонтанного мовлення). Автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2015. 19 с.
5. Потапов В.В. и др. Фонетическое слово и ритмическая организация речи. *Общая и прикладная фонетика.* Москва : Изд-во МГУ, 1997. 424 с.
6. Русавська В.В. Територіальна варіативність просодії англійського мовленні в Канаді (інструментально-фонетичне дослідження). Автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2018. 19 с.
7. Федотова Ю.Б. Фоностилістична варіативність соціолекту лондонських студентів : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Сімферополь, 2013. 279 с.
8. Шевченко Т.И. Региональные варианты, их социальная функция и интонационное выражение. *Сб. научных трудов МГПИИИЯ имени М. Тореза.* Москва, 1984. Вып. 230. С. 213–230.
9. Abercrombie, D. The Accents of Standard English in Scotland. *Work in progress.* 1977. № 10. P. 21–33.
10. Brato, T.A Sociophonetic Study of Aberdeen English: Innovation and Conservatism: Phd. thesis [Электронный ресурс]. Justus-Liebig-Universität Gießen. Essen, 2012. 282 p. Режим доступа: http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2012/8840/pdf/BratoThorsten_2012_06_14.pdf (дата обращения 23.02.2016).
11. Britain, D. Supralocal regional dialect levelling [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://www.uib.no/filearchive/britain-2009-supralocal.pdf (дата обращения 12.05.2015)
12. Corbett, J.A Brief History of Scots. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004. P. 11–15.
13. Douglas, F. English in Scotland. *The Handbook of World Englishes*. 2006. P. 41.
14. Gardiner, M. Modern Scottish Culture. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005. 218 p.
15. Hudson R.R. Sociolinguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 279 p.
16. Lawson, R. Introduction: An overview of Language in Scotland. *Sociolinguistics in Scotland*. Palgrave Macmillan, 2014. 358 p.
17. Macafee, C. Scots and Scottish English. *Legacies of Colonial English: Studies in Transported Dialects*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. P. 60-61.
18. Macaulay, R. K. S. The Language, Social Class and Education, a Glasgow Study. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1977. 179 p.
19. McClure, J. D. The vowels of Scottish English: formants and features *J. W. Lewis (Ed.). Studies in General and English Phonetics: Essays in Honour of Professor J. D. O'Connor.* London: Routledge, 1995. P. 367–378.
20. Milroy, L. Introduction: Mobility, contact and language change working with contemporary speech communities. *Journal of Sociolinguistics*. 2002. Vol. 6.
21. Schneider E.W., Barridge K., Kortmann B., Mesthrie R., Upton C. A Handbook of varieties of English: a multimedia reference tool. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2004. Vol. 1. Phonology.
22. Stuart-Smith, J. Glasgow: Accent and Voice Quality. *Ch. 11. Urban Voices: Accent Studies in the British Isles*. Routledge, 2014. 328 p.
23. Stuart-Smith, J. Scottish English Phonology. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2008. P. 47–67.
24. Trudgill, P. Standard English: What it isn't . *T. Bex, R J. Watts (Eds.). Standard English: the widening debate*. London: Routledge, 1999. P. 117–178.
25. Wardhaugh, R. An introduction to sociolinguistics. Australia: Blackwell publishing, 2006. 418 p.
26. Watt, D., Ingham, C. Durational Evidence of the Scottish Vowel Length Rule. University of York, University of Leeds. 2000. P. 205–228.

УДК 811.111.373.46:791
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.10

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА СПОСОБИ ТВОРЕННЯ АНГЛОМОВНИХ КІНЕМАТОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ

SEMANTIC PECULIARITIES AND WAYS OF FORMATION OF ENGLISH-LANGUAGE CINEMATOGRAPHIC TERMS

Бондаренко А.О.,
orcid.org/0000-0002-5125-7039
магістр кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Бялик В.Д.,
orcid.org/0000-0001-7428-7145
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Статтю присвячено дослідженню семантичних особливостей і способів творення англомовних кінематографічних термінів. У статті дається визначення понять «кінематографічний термін», «термінологізація», «метафора», «ретермінологізація», встановлюються способи творення англомовних термінів загалом і з'ясовується роль семантичного способу творення англомовних кінематографічних термінів, виокремлюються також їх основні тематичні групи.

Кінематографічний термін є засобом позначення фахового поняття галузі кінематографії (технічного, мистецтвознавчого). Творення термінів англійської мови відбувається здебільшого семантичним способом (метонімізації та метафоризації як використання знака однієї предметної сфери на позначення іншої), запозичення, калькування з інших мов, морфологічних способів словотворення, із застосуванням інтернаціональних елементів, абревіації.

Семантичний спосіб творення був ключовим у формуванні англомовної кінематографічної терміносистеми на початку її розвитку. Він здійснювався шляхом термінологізації одиниць загальновживаної лексики, що полягає у спеціалізації їх значення та набуття ними ознак термінологічних одиниць, та ретермінологізації термінів з інших галузей, тобто зміни їх термінологічного значення при переході з однієї термінологічної системи в іншу. Основним семантичним механізмом творення термінів кінематографії англійської мови є метафора.

Основними тематичними групами кінематографічних термінів англійської мови є терміни на позначення об'єктів і засобів кінообладнання, терміни на позначення якостей, технічних характеристик об'єктів і засобів кінообладнання, терміни на позначення періодів, видів зйомок і технік кіновиробництва, терміни на позначення жанрів та піджанрів кінофільмів, терміни на позначення професій людей, зайнятих у кіновиробництві.

Ключові слова: англійська мова, метафора, семантичний спосіб творення, тематична група, термінологізація, ретермінологізація.

The article is devoted to the research of semantic features and ways of creating of English-language cinematographic terms. The definitions of the notions «cinematographic term», «terminologization», «metaphor», «reterminologization» are given in the article. Ways of creating of English-language terms are determined, the role of semantic way of creating of English-language cinematographic terms is clarified, their main thematic groups are also revealed in the article.

The cinematographic term is viewed as a means of denoting of a professional notion from the sphere of cinematography (technical, art history). English-language terms are usually created semantically (by means of metonymization and metaphorization in which a sign of one subject area is used to designate another), by borrowing, calqueing from other languages, morphologically, abbreviating, with the help of using international elements.

The semantic way was basic one in creating English-language cinematographic terminological system at the beginning of its development. It was done by means of terminologization of units of common vocabulary, revealing in their specialization and acquiring terminological meaning by them, as well as by reterminologization of terms from other spheres, actualizing in changes of their terminological meanings because of transferring from one terminological system to another. The main semantic mechanism of creating units of English cinematographical terminology is metaphor.

The main thematic groups of cinematographic terms in English are terms for designating objects and means of film equipment, terms for designating qualities and technical characteristics of objects and means of film equipment, terms for designating periods, types of filming and techniques of film production, terms for designating genres and subgenres of films, terms for designating professions of people engaged in film production.

Key words: english language, metaphor, semantic way of creating, thematic group, terminologization, reterminologization.

Постановка проблеми. В результаті постійного виникнення нових понять позамовної дійсності та одиниць їх іменування розвивається й модифікується концептуальна система людини, здійснюється переосмислення наявного потенціалу мовних засобів, його трансформація

та інтегрування для подальшого використання як номінації [1, с. 78]. Оскільки значну частину лексичного фонду будь-якої мови складає фахова термінологічна лексика, то цілком природно, що лінгвісти приділяють особливу увагу дослідженню семантичних особливостей термінів. Як і багато інших термінологічних систем, кінематографічна, зокрема, ввібрала в себе багато термінів з інших термінологічних сфер, оскільки ця галузь інтенсивно використовувала досягнення всіх інших сфер науки та техніки, мистецтва та культури, що й зумовило її семантичне розмаїття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному мовознавстві семантичні особливості кінематографічних термінів є малодослідженими. Зустрічаються лише поодинокі статті, присвячені вивченню способів творення англомовної кінематографічної термінології, *в яких дослідники говорять про те, що визначальним серед них є семантичний*. Зокрема, це праці таких науковців як Е.О. Кущ [6], Т.Н. Орел [7], О.С. Петровської [8]. Саме малодослідженість теми й зумовлює *актуальність* нашої наукової розвідки.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні семантичних особливостей та способів творення англомовних кінематографічних термінів, а *завданнями* є визначення понять «кінематографічний термін», «семантична спеціалізація», «метафора», «термінологізація», «ретермінологізація», встановлення основних способів творення англомовних термінів загалом і з'ясування ролі семантичного способу у творенні англомовних кінематографічних термінів, зокрема, виокремлення їх основних тематичних груп.

Виклад основного матеріалу. Під кінематографічною термінологією ми розуміємо сукупність термінів кінематографії (технічної, мистецтвознавчої), яка відображає спеціальні поняття відповідної галузі. Отже, кінематографічний термін є засобом позначення поняття кінематографії.

Творення термінів англійської мови відбувається здебільшого шляхом семантичної деривації (метонімізації та метафоризації як використання знака однієї предметної сфери на позначення іншої), запозичення, калькування з інших мов, морфологічних способів словотворення, із застосуванням інтернаціональних елементів, стандартних спеціалізованих морфем (терміноелементів), абревіації, шляхом креації – створення абсолютно нового знака [4, с. 24].

Семантичний спосіб термінотворення був одним із перших словотворчих прийомів утворення термінологічних найменувань у кінематографічній термінології англійської та української мов [3, с. 33]. Шлях пристосування загальновживаних слів як термінологічних позначень проходив, як правило, через семантичну спеціалізацію, яка починалась із вживання їх в особливих контекстах. Під спеціалізацією розуміємо набуття такими словами спеціального, галузевого, термінологічного значення [2, с. 19].

Слова, які були взяті із загальнолітературної мови та пристосовані для найменування спеціальних понять, нерідко могли використовуватись одночасно в декількох галузях, у різних сферах. Це були в основному багатозначні за своєю семантичною структурою слова. У спеціальних галузях знань ці слова вживалися для вираження одного із притаманних їм термінологічних значень, яке виділялось контекстуально [9, с. 32]. При цьому вони не втрачали свого зв'язку із загальною мовою, залишались його належністю.

Зазначимо, що галузеві підсистеми термінологічної лексики формуються та розвиваються не ізольовано одна від одної, а в тісній взаємодії. Кожна підсистема відображає в собі вплив іншої підсистеми, що призводить до ускладнення форм зв'язку, виникнення нових структур і як наслідок – до взаємозбагачення підсистем. Усе це підвищує внутрішню активність підсистем, активує міграцію термінологічної лексики як у лексико-семантичній системі однієї мови, так і між терміносистемами різних мов. При вторинному використанні терміна закономірно виникає смислова модифікація концептуальної структури його значення, що, відповідно, призводить до його багатозначності.

Традиційно використовуваний у кінотермінології, як і в багатьох галузевих термінологіях, семантичний спосіб термінотворення був особливо активним напочатку утворення термінологічних систем та позначився у своєму розвитку стихійністю, несистемністю й нестандартизованістю. На цьому етапі розвитку терміносистем саме метафора була єдиним способом систематизації значень [6, с. 309]. Попри всій різноманітності дефініцій цього мовного явища, більшість із них зводиться до такого: «метафора є перенесенням незвичного імені з роду на вид, або з виду на рід, або з виду на вид, або за аналогією» [3, с. 13]. Метафоричне перенесення здійснюється на основі ознак суміжності явищ, які позначаються, наприклад: *crane* –

1) загальновжив. журавель, цапля;
2) тех. вантажопідйомний кран;
3) *кін. мікрофон, який кріпиться до спеціальної тичини.*

Для термінотворення шляхом метафоричного перенесення значень характерно те, що об'єкт тер-

мінування має певну спільну рису з тим предметом чи явищем, назва якого використовується у ролі терміна. Це може бути схожість за зовнішнім виглядом, за виконуваною функцією, за кількісною ознакою, за розміщенням, за формою, за призначенням, за виникненням, за суміжністю понять та інше. На провідну роль метафорики у сприйнятті фрагментів дійсності та їх означенні вказує, зокрема, І.М. Кобозєва, зазначаючи, що «ми не тільки «говоримо метафорами», але навіть «живемо» ними, сприймаючи світ крізь призму метафоричних моделей і відповідно діючи в ньому» [5, с. 134].

Спостереження за фактичним матеріалом свідчать, що між словником загальних національних літературних мов і термінологічною сферою кінематографії, як і інших галузей знання, відбувається глибока та складна взаємодія за двома напрямками: лексичному і структурному. Термінологізація, ретермінологізація є поширеними видами цієї взаємодії. Термінологізація загальнолітературних лексичних одиниць і ретермінологізація лексичних одиниць інших підмов науки та техніки – це активний спосіб термінотворення в сучасних європейських мовах, результат семантичної деривації в рамках готового мовного знака, заснований на звуженні та спеціалізації значення слова або на метафоричному й метонімічному перенесенні значень, зумовлених певним оточенням [36, с. 76].

Під час термінологізації звукова оболонка уже існуючого в загальнонаціональній літературній мові слова (або словосполучення) використовується для позначення нового предмета чи явища в цілях спеціальної комунікації [3, с. 44]. Це найменування, що носить непрямий/вторинний характер, набуває нового термінологічного значення, яке включається у смислову структуру слова як самостійне значення, пов'язане з іншими значеннями відношеннями семантичного творення. Нове термінологічне значення слова при співвідношенні з іншими значеннями утворює опозиції на основі загального семантичного інваріанта і протиставлення їм за диференційною ознакою: пряме значення – переносне значення; загальне значення – спеціалізоване значення. Наприклад, такі англійські слова, як *tape* та *set up,* котрі вживаються і в загальнолітературній мові, і в підмовах кінематографії, і в інших галузях науки та техніки, мають такі відповідники:

– *tape – стрічка, тасьма, рулетка, телеграфна стрічка, магнітофонна стрічка, фінішна стрічка, феромагнітна стрічка, магнітофонний запис, вимірювальний метр, мірна рулетка,* ***кіноплівка*** [10, с. 312].

– *set up – виправка, осанка, змова, інтрига, установка, насадка, настройка, регулювання, зібраний прибор, джазовий оркестр,* ***установка кінокамери, мізанкадр*** [10, с. 285].

Під час ретермінологізації звукова оболонка вже наявного терміна в одній галузі знання застосовується для позначення спеціально-професійного поняття з іншої сфери знання [3, с. 45]. При цьому відбувається, як правило, повне або часткове переосмислення цього терміна. Наприклад, у кінотерміносистему англійської мови з терміносистеми фотосправи було перенесено такі терміни: *focus – фокус, lens – об'єктив.* Підтвердженням термінологізації та ретермінологізації, на нашу думку, варто вважати занесення слова в одно-, дво- чи багатомовний словник із певної спеціальності та його функціонування в науковій мові для вираження спеціально-професійного поняття.

Необхідно підкреслити той факт, що термінологізованими та ретермінологізованими є не тільки англійські однокомпонентні терміни галузі, але й двокомпонентні. Спостереження за мовним матеріалом свідчать, що в терміносистемі кіно досліджуваної мови функціонують такі двокомпонентні терміни як: *viewing angle – кут огляду, color shift – кольоровий зсув, blanking time – тривалість гасіння, throw ratio – проекційне відношення, single picture – кінокадр (окремий кадр на кіноплівці)* та інші.

Аналіз корпусу англійської кінематографічної термінолексики дозволив виокремити основні тематичні групи термінів:

1) терміни на позначення об'єктів і засобів кінообладнання (*aperture – апертура, layout sheet – монтажний лист*, *shot – кадр*, *take – дубль, photographic filter – кольоровий фільтр, montage – монтаж*);

2) терміни на позначення якостей, технічних характеристик об'єктів і засобів кінообладнання (*image graininess – зернистість відображення, fine–grained film – дрібнозерниста кіноплівка, film contrast – контрастність кіноплівки*);

3) терміни на позначення періодів, видів зйомок і технік кіновиробництва (*time of exposure – час експонування, scenario planning – сценарний період, combined shooting – комбінована зйомка, high–speed recording – рапід–зйомка, pre–production period – період підготовки до зйомок фільму)*;

4) терміни на позначення жанрів та піджанрів кінофільмів (*documentary film – документальний фільм, blockbuster – блокбастер, fantasy – фільм-фантастика, mystery – детектив, thriller – трилер)*;

5) терміни на позначення професій людей, зайнятих у кіновиробництві (*art director – художній режисер, camera operator – оператор, director of photography – режисер-оператор, screen writer – сценарист*).

Висновки. Отже, семантичний спосіб творення англомовної кінематографічної термінології був основним на початку її розвитку. Змінюючи своє значення шляхом термінологізації та ретермінологізації, одиниці надходили до неї із загальновживаної мови та інших галузей. Основними тематичними групами кінематографічних термінів англійської мови є терміни на позначення об'єктів і засобів кінообладнання, терміни на позначення якостей, технічних характеристик об'єктів і засобів кінообладнання, терміни на позначення періодів, видів зйомок і технік кіновиробництва, терміни на позначення жанрів та піджанрів кінофільмів, терміни на позначення професій людей, зайнятих у кіновиробництві. **Перспективи** подальших досліджень убачаємо в аналізі структурно-семантичних особливостей англомовних термінів галузі кінематографії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головин Б.Н., Корбин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. Москва : Высшая школа, 1987. 104 с.
2. Дубічинський В.В., Васенко Л.А. Прикладне термінознавство : начальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2003. 145 с.
3. Д'яков А.С, Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення. Київ : Академія, 2000. 218 с.
4. Казарина С.Г. Типологические характеристики отраслевых терминологий. Краснодар : Изд-во Кубанской государственной медицинской академии, 1998. 276 с.
5. Кобозева И.М. Семантические проблемы анализа политической метафоры. *Вестник Московского университета: Серия 9.* Филология. 2001. № 6. С. 132–148.
6. Кущ Е.О. Історія розвитку, структурно-семантичні особливості та способи творення кінематографічних термінів англійської мови. *Науковий вісник Чернівецького університету* : збірник наукових праць. Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. Випуск 690–691: Германська філологія. С. 308–313.
7. Орел Т.Н. Структура и номинативно-образовательные характеристики английской терминосистемы телекоммуникации. Москва : Изд-во Моск. ун-та имени В. Ломоносова, 2005. 286 с.
8. Петровская О.С. Специфика семантики термина отрасли кинематографии. *Интеграция науки и производства* : 1ая Международная научно-практическая конференция ТГТУ. Тамбов, 2008. С. 152–154.
9. Соловйова Н.В. Функціонально-стилістична диференціація фахової лексики. Полтава : Бліц, 2000. 115 с.
10. Longman Dictionary of the English Language and Culture / ed. by A.S. Hornby. London : Longman, 1992. 1528 p.

УДК 811.111 (41J)'342
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.11

ПРОСОДИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЛЕННЯ ЧОТИРЬОХ РЕГІОНІВ ІРЛАНДІЇ

PROSODIC CHARACTERISTICS OF SPEECH OF THE REPRESENTATIVES OF THE FOUR REGIONS OF IRELAND

Бубнов Д.В.,
orcid.org/0000-0002-0575-777X
аспірант кафедри теоретичної і прикладної фонетики англійської мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У пропонованій статті досліджено регіональні просодичні особливості ірландської англійської. Становлення національного варіанта ірландської англійської стало можливим завдяки унікальній лінгвістичній ситуації, яка склалася в результаті тривалого історичного процесу встановлення контактів між англійською мовою Великої Британії та кельтською мовою на території Ірландії. Починаючи з XIX ст. і дотепер англійська мова Ірландії, котра має неоднорідну структуру і склалася під постійним впливом ірландської мови, відома як Hiberno-English, посідає чільне місце в мовній спільноті Ірландії. Вона має статус другої державної мови, вживається різноманітними соціальними верствами населення, виконує всі функції національної мови.

В результаті історично зумовленого взаємовпливу двох мов – ірландської та англійської – з'явилась ірландська англійська – варіант англійської, який відображує ірландський вплив на всіх лінгвістичних рівнях, починаючи зі звукового ладу й ритму, і закінчуючи словниковим складом, ідіоматичними висловами і структурою речення.

Відповідно до мети і завдань дослідження, в роботі розглянуто просодичні особливості мовлення представників чотирьох регіонів Ірландії, різних за гендерними групами. Проведене комп'ютерним методом дослідження дозволило визначити основні частотні параметри мовлення представників кожного з досліджуваних регіонів.

Частотні показники мовлення виявили, що середній рівень ЧОТ маркує мовлення жінок із Півдня та південно-східних регіонів, а в чоловічому мовленні Півночі демонструє значно менші показники.

Аналіз діапазону ЧОТ підтвердив загальну англійську тенденцію до більш широкого діапазону ЧОТ у жіночому мовленні.

Показники частотного інтервалу не виявили суттєвих розбіжностей між чоловічим і жіночим мовленням, що свідчить про рівномірну реалізацію діапазону в обох регістрах. Локалізація максимумів ЧОТ показала, що найчастотніший максимум ЧОТ локалізується і в жіночих, і в чоловічих групах на термінальному (ядровому) складі, а в регіональних групах – як на першому складі, так і на ядровому.

Ключові слова: регіональний, просодичний, ірландський, ЧОТ, діапазон, англійська.

The research looks at regional prosodic peculiarities of Irish English. The formation of national variant of Irish English has become possible due to the unique linguistic situation which was formed as the result of long historical process of establishing contacts between English language of Britain and Celtic language on the territory of Ireland. Beginning from the 19th centuary till the present days English language in Ireland having heterogeneous structure and being formed under the constant influence of Irish language, known as Hiberno-English occupies dominant position in the linguistic society of Ireland. It has the status of the second state language in the country, used by various social layers of the population and fulfils the functions of the national language.

Irish English originated in the result of historically depended interaction of two languages – Irish and English. This variant of English language reflects Irish influence on all linguistic levels, beginning from sounds and rhythm and finishing with vocabulary, idioms, idiomatic expressions and sentence structure.

According to the aim and tasks of the research work prosodic peculiarities of the representatives of four regions of Ireland under the influence of gender groups were analysed. The conducted computer investigation allowed to define main frequency parametres of the analysed representatives of each investigated region.

Frequency parametres showed that average level of frequency mark female speech from the South and South East regions, male speech from the North demonstrates far lower data. Frequency range analyses has confirmed general English tendency as to much wider frequency range in female speech.

Frequency interval parametres hasn't reveal any essential differencies between male and female speech, testify to even range realization in both registers. Maximum frequency localization showed that the most frequent use is localized on the nucleus in both male and female speech and in regional groups on both first stressed syllable and the nucleus.

Key words: regional, prosodic, Irish, frequency, range, English.

Постановка проблеми. З одного боку, для ірландського варіанта англійської мови характерний вплив ірландської мови, а з іншого – загальні тенденції розвитку притаманні й іншим національним та регіональним варіантам англійської мови.

Ірландський національний варіант англійської мови має свою історію розвитку від XIX ст. і дотепер. Основу його розвитку складають діалекти південної й північної Ірландії.

Становлення національного варіанта ірландської англійської стало можливим завдяки унікальній лінгвістичній ситуації, яка склалася в результаті тривалого історичного процесу встановлення контактів між англійською мовою Великої Британії та кельтською мовою на території Ірландії.

Як члени однієї індоєвропейської сім'ї мов, ці мови мають типологічні та структурні відмінності в області граматики, в тому числі й порядку слів, категорії артиклю, часової та аспектної системи, ролі прийменників та інформації про склад речення. Але більш істотно ці відмінності, на думку дослідників ірландської англійської, проявляються в царині лексичних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення фонологічної системи національних варіантів мови продовжує бути однією з найважливіших у сучасному мовознавстві. За останні десятиліття вона привертала увагу багатьох вітчизняних (Щ.Р. Валігура, О.В. Костроміна, В.І. Скибіна, О.І. Стеріополо) та зарубіжних (Дж. Велс, У . Лабов, П. Традгіл, Д. А. Шахбагова, Т.І. Шевченко) дослідників.

У працях цих учених описані соціокультурні та історичні умови, в яких відбувалося становлення й розвиток різноманітних форм існування мови в межах певного національного варіанта.

Наразі ірландський варіант англійської мови не дістав наукової кваліфікації в дослідницькій практиці, не визначено статус ірландської англійської, а її просодична специфіка ніколи не була предметом системного аналізу в межах сучасних соціофонетичних студій.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення просодичних особливостей у мовленні представників південної й північної Ірландії. Для досягнення мети було вирішено такі завдання: по-перше, визначено зони існування південної та північної ірландської англійської, діалекти, які існують у досліджуваних ареалах; по-друге, виявлено специфічні просодичні ознаки південної та північної зони існування ірландської англійської.

Виклад основного матеріалу. Дослідник ірландської мови Дж. Адамс провів дві пара-

лельні лінії вздовж мапи, одну з Бундорана до Дундалка, а іншу з Дрогеди до Сліго, і виділив зону існування північної та південної ірландської англійської. На думку автора, Південна зона відрізняється відносною однобічністю мови, й охоплює такі графства, як Дублін, Уїклоу, Уексфорд, Карлоу, Кілдаре, Лейке та Оффалай, які раніше вважалися кельтською територією. На півночі поширення ірландської англійської є менш однорідним, оскільки протягом XVIII та XIX ст. англійська поширювалась на ці території двома напрямками. Вона розповсюджувалась на північ з Пейла в напрямку Ольстера, і на південь – із центральної частини Ольстера до кордону з Ірландською республікою, і саме через це ми можемо виявити різноманітні фонологічні та лексичні особливості, характерні для південного й північного варіанта ірландської англійської [4, с. 56].

Є.В. Власова зазначає, що найважливішим фактором для мови було те, що мовці різними діалектами англійської мови змішувались із мовцями шотландської в найрізноманітніших куточках північної Ірландії. Через таке змішування зникли певні риси, характерні для тих або інших англійських діалектів. Наприклад, у мовленні вихідців з Девоншира й західного Сомерсета не збереглася колись притаманна їм риса уессекського діалекту, вимови на початку слів звуків [z] замість [s] та [v] замість [f] у словах *zide* замість *side*, *zummer* замість *summer* та *volk* замість *folk.*

Той факт, що англійські діалекти порівняно з шотландськими були більш наближеними до стандартної англійської мови, привів до тенденції асиміляції мовлення з місцевими формами стандартної англійської, поширеної тут у XVII ст., яка не отримала тих рис, які є характерними зараз в Англії для RP (Received Pronunciation) вимови стандартної англійської мови [2, 31–33].

У результаті історично зумовленого взаємовпливу двох мов – ірландської та англійської – з'явилась ірландська англійська – варіант англійської, який відображує ірландський вплив на всіх лінгвістичних рівнях, починаючи зі звукового ладу й ритму, і закінчуючи словниковим складом, ідіоматичними висловами і структурою речення [5, с. 5].

Таким чином, починаючи з XIX ст. і дотепер англійська мова Ірландії, котра мала неоднорідну структуру та складалася під постійним впливом ірландської мови, відома раніше як один з діалектів – Hiberno-English, посідає чільне місце в мовній спільноті Ірландії. Вона має статус другої державної мови країни (хоча використовується більшою частиною громадян, ніж ірландська), вживається різними соціальними верствами населення, виконує всі функції національної мови. Ірландською англійською пишуть книги, видають журнали, газети та інші ЗМІ, складаються словники й підручники, що фіксують особливості ірландської англійської в царині фонетики, лексики, граматики.

У пропонованому дослідженні зроблено спробу визначити частотні характеристики мовлення представників південної й північної Ірландії, виділити загальні та відмінні характеристики, які можуть виступати просодичними маркерами.

Методом інструментального аналізу за допомогою пакета PRAAT 5.3.8. послідовно визначалися такі показники:

– Максимальне і мінімальне значення ЧОТ (у Гц);

– Максимальний діапазон ЧОТ (у Гц)

– Середній рівень ЧОТ (у Гц)

– Характер реалізації діапазону ЧОТ (у відносних одиницях).

Попередні дослідження із соціофонетики підтверджують той факт, що основним джерелом просодичної інформації є частота основного тону (ЧОТ). Частота основного тону – акустичний корелят висоти тону – є однією з найбільш універсальних супрасегментних характеристик. Чот є обернено пропорційною тривалості одного циклу роботи голосових зв'язок [1].

У результаті аналізу мовлення ірландців виявлено такі територіальні особливості середнього рівня ЧОТ і максимального діапазону ЧОТ (табл. 1).

Порівнюючи середні показники ЧОТ мовлення представників різних територіальних регіонів Ірландії, можна помітити, що найвищі показники зареєстровані в мовленні жінок з Півдня Ірландії (м. Корк) та південного сходу

Таблиця 1

Середній рівень ЧОТ (Гц)

Інформанти	Середній рівень ЧОТ			
	Південь м. Корк	Південний схід м. Дублін	Північ м. Деррі	Центр м. Геллоуей
Чоловіки	119	121	88	94
Жінки	204	203	179	180

(м. Дублін);найменші показники – у мовленні чоловіків із м. Деррі.

Нижченаведена інтонограма ілюструє отримані результати.

Наступна інтонограма представляє фразу з мовлення чоловіка-інформанта.

З огляду на отримані дані, середній рівень частоти основного тону (ЧОТ) у мовленні жінок, мешканок Ірландії як південної, так і північної, значно перевищує середній рівень ЧОТ у мовленні чоловіків, що у відсотковому співвідношенні складає приблизно 50%.

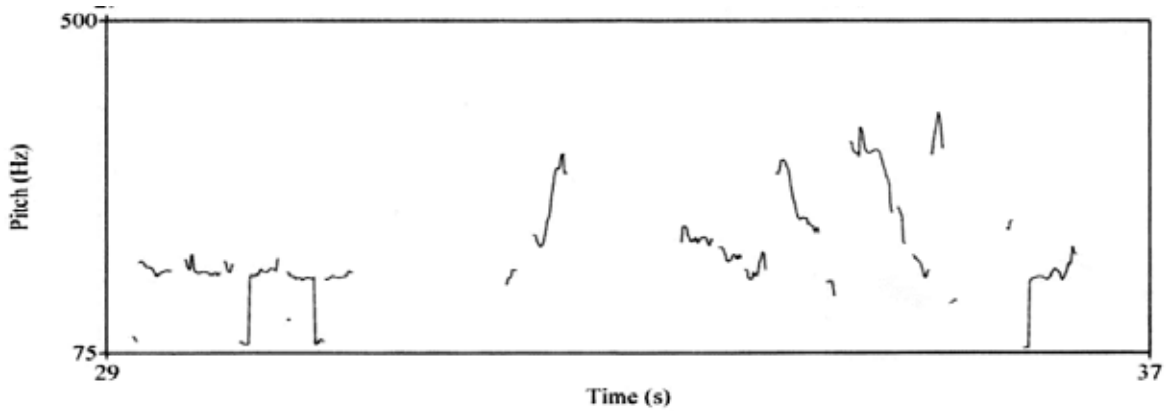

Рис. 1. Інтонограма фрази: I left the north of Ireland when I was 18. That's probably about hmm 15 years ago у мовленні жінки-інформанта

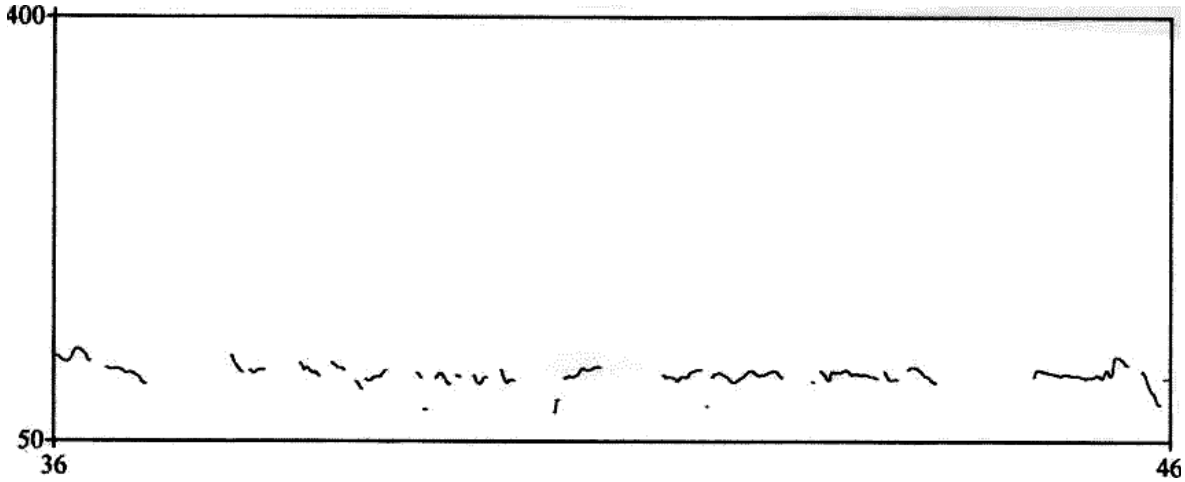

Рис. 2. Інтонограма фрази: *Yeah, I tried to give him a few notes, and then he just grabbed the whole wallet and took it all*

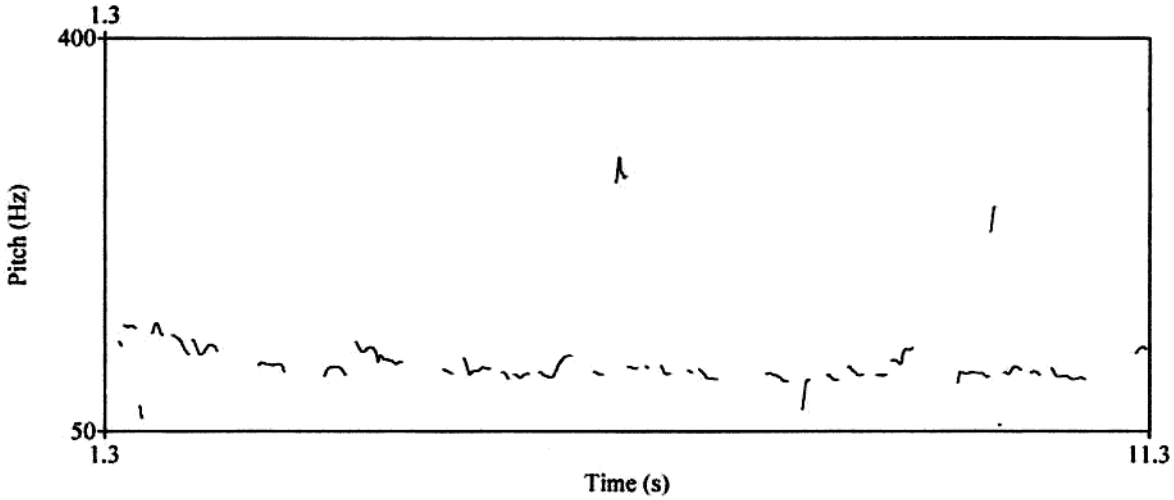

Рис. 3. Інтонограма фрази: *OK, once upon a time, I went on a holiday from hell in Gran Canaria, which is off the coast of uh, uh ea- of West Africa and went with my best friend from school and his family...*

Таблиця 2

Показники частотного діапазону в мовленні ірландців. Гендерна та територіальна диференціація

Інформанти	Середній рівень ЧОТ			
	Південь м. Корк	Південний схід м. Дублін	Північ м. Деррі	Центр м. Геллоуей
Чоловіки	115	102	92	99
Жінки	195	201	164	215

Таблиця 3

Інформанти	Частотний інтервал (у відносних одиницях)			
	Південь	Південний схід	Північ	Центр
Чоловіки	1,25	1,3	1,1	1,2
Жінки	1,7	1,6	1,5	1,8

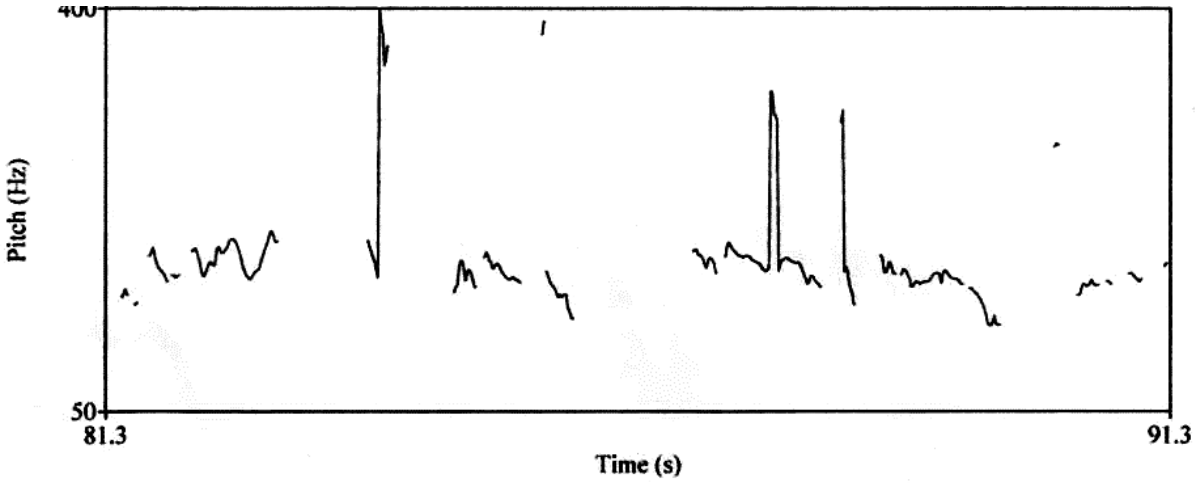

Рис. 4. Інтонограма фрази: *It was more freedom, you know. But there was a lot of, um, there was no, none of this, like, children nowadays or like parents are too attentive to them*

Аналіз діапазону ЧОТ у мовленні жіночих і чоловічих груп підтвердив загальноанглійську тенденцію щодо наявності більш широкого частотного діапазону в жіночому мовленні (таблиця 2).

Отримані результати підтверджують висновок Т.І. Шевченко про те, що більш широкий діапазон мовлення притаманний жінкам, і свідчить про їх виражену просодичну експліцитність, у той час як чоловікам більше властива лексична експліцитність [3, 35].

Приклад найвужчого діапазону ЧОТ представлено в мовленні чоловіка з Півночі, з міста Деррі.

Такий вузький діапазон мовлення створює ефект монотонності звучання.

Прикладом найширшого діапазону є фрази з мовлення жінок з Геллоуею (рис. 4).

Наступним етапом аналізу було визначення частотного інтервалу мовлення. Результати цього етапу наведені в таблиці 3.

Як свідчать отримані результати, в мовленні чоловіків і жінок реалізація інтервалу має збалансований характер, коефіцієнт коливається в таких межах: 1,6 відн. од. в жіночому мовленні і 1,2 відн. од. в чоловічому мовленні.

Серед мовлення жінок найвищі показники частотного інтервалу зафіксовані в мовленні жінки з центру Ірландії, з міста Геллоуей. Жінки використовують можливості голосу у верхньому регістрі, переважно в позитивному частотному інтервалі. Проведений аналіз дозволив виокремити низку ознак, які притаманні кожному з досліджуваних регіонів Ірландії.

Отримані інтонограми з мовлення ірландців дозволили визначити локалізацію максимумів ЧОТ. Ми можемо зробити висновок, що у спонтанному мовленні як чоловіків, так і жінок найчастотнішим є пік на термінальному тоні (51% в чоловічому мовленні і 52% в жіночому). У регіональних групах частотнішим є перший наголошений склад в мовленні мешканців Півдня і Центру (51%), другим за частотністю є термінальний тон (39%). Локалізація максимумів у шкалі має найменший відсоток в усіх регіональних групах.

Висновки. Відповідно до мети і завдань дослідження, в роботі розглянуто просодичні особливості мовлення представників чотирьох регіонів Ірландії, різних за гендерними групами. Проведене комп'ютерним методом дослідження дозволило визначити основні частотні параметри мовлення представників кожного з досліджуваних регіонів.

Частотні показники мовлення виявили, що середній рівень ЧОТ маркує мовлення жінок із Півдня та південно-східних регіонів, а в чоловічому мовленні Півночі демонструє значно менші показники.

Аналіз діапазону ЧОТ підтвердив загальну англійську тенденцію до більш широкого діапазону ЧОТ у жіночому мовленні.

Показники частотного інтервалу не виявили суттєвих розбіжностей між чоловічим і жіночим мовленням, що свідчить про рівномірну реалізацію діапазону в обох регістрах. Локалізація максимумів ЧОТ показала, що найчастотніший максимум ЧОТ локалізується і в жіночих, і в чоловічих групах на термінальному (ядровому) складі, а в регіональних групах – як на першому складі, так і на ядровому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Блохина Л.П. Методика анализа просодических характеристик речи. Москва : МГПИИЯ, 1997. 86 с.
2. Власова Е.В. Структурно-семантические и прагматические характеристики английского языка в речи ирландцев. Автореф. дис. канд. филол. наук : 10.02.04. Астрахань, 2008. 19 с.
3. Шевченко Т.И. Фонетика и фонология английского языка: *Курс теоретической фонетики английского языка для бакалавров*. Дубна : Феникс+, 2011. 256 с.
4. Adams G.B. The dialects of Ulster. *The English language in Ireland*. – Cork and Dublin: The Mercier Press, 1985. 175 p.
5. Trudgill P. New-Dialect Formation : The Inevitability of Colonial Englishes. Edinburgh University Press, 2006. 180 p.

УДК 811.111'373.4'0:61
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.12

ENGLISH MEDICAL LEXICOGRAPHY: DIACHRONIC ANALYSIS

АНГЛОМОВНА МЕДИЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ДІАХРОНІЧНИЙ АНАЛІЗ

Gordiyenko O.V.,
orcid.org/0000-0003-2936-2630
Candidate of Philology
Associate Professor of the Department of Foreign Languages
Zaporizhzhya State Medical University

The article is devoted to the medical lexicography diachronic analysis in the context of historical development of English medical terminology. The research covers the period from 13 century to 2020 year. The corpus comprises 487 medical dictionaries (only first issue) of different types collected from the catalogues of National Library of Medicine, Simon Frazer University Library, The British Library, The Internet Archive, Library of Congress, WorldCat, National Ukrainian Library named after V.I. Vernadskyi.

The methodology used has a complex character and combines historical and etymological approach, comparative analysis and method of dictionary criticism. The study covered the observation of linguistic and extralinguistic factors. Among linguistic we distinguished the history of medical term, history of English, development of general and medical lexicography with its theoretical and practical features. As extralinguistic – the history of medicine and history in general taking into consideration the events specific for medical reference books (dictionaries) creation.

The juxtaposition of the results suggested such periodisation of medical lexicography in general and English medical lexicography (EML) in particular. The achieved results helped to divide EML into two periods: pre-lexicographic (XIII c. – XVI c.) and lexicographic (XVII c. – 2020). The lexicographic period (XVII c. – 2020) consists of developing (XVII c. – XVIII c.) (internationalization of medical terminology and terminography, the need for translation dictionaries, the birth of EML) and developed (XIX c. – 2020) (the development of EML, the creation of practical and theoretical instruments in EML).

The developed period was subdivided into 3 parts: 1. 19 c. – 1918 year; 2. 1919 – 1945 years; 3. 1946 – 2020 years. The results showed that English medical lexicography is a complex system developing in the context of global scientific and technical progress with its distinct features of each period in EML and helped to come to conclusion that EML has its rich history, but still needs the solution of some theoretical and practical issues for fruitful professional communication in medicine.

Key words: medical lexicography, English medical terminology, medical dictionary, periodisation, extralinguistic and linguistic factors.

Статтю присвячено діахронічному аналізу медичної лексикографії в контексті історичного розвитку англійської медичної термінології та лексикографії. Дослідження охоплює період з 12 століття до 2020 року. Корпус містить 487 медичних словників різних типів, зібраних із каталогів National Library of Medicine, Simon Frazer University Library, The British Library, The Internet Archive, Library of Congress, WorldCat, Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Методологія роботи має комплексний характер і поєднує в собі історичний та етимологічний підхід, порівняльний аналіз і метод словникової критики. Дослідження охоплювало вивчення лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів. Серед лінгвістичних було виділено історію медичного терміну, історію англійської мови, розвиток загальної та медичної лексикографії з її теоретичними та практичними особливостями. Що стосується екстралінгвістичних – історія медицини та історія з урахуванням подій, характерних для створення медичних довідників (словників).

Зіставлення отриманих результатів дозволило розробити періодизацію медичної лексикографії загалом та англійської медичної лексикографії (дала – АМЛ) зокрема. Досягнуті результати допомогли поділити АМЛ на два періоди: долексикографічний (XIII с. – XVI ст.) та лексикографічний (XVII ст. – 2020 р.). Лексикографічний період (XVII ст. – 2020 р.) складається із розвиваючого (XVII ст. – XVIII ст.) (інтернаціоналізація медичної термінології та термінографії, необхідність перекладацьких словників, народження АМЛ) та розвинутого (XIX ст. – 2020 р.) (розвиток АМЛ, створення практичних і теоретичних інструментів в АМЛ).

Розвинутий період було поділено на субперіоди: 1) 19 с. – 1918 рік; 2) 1919 – 1945 роки; 3) 1946 – 2020 роки. Результати показали, що англомовна медична лексикографія є комплексною системою, яка розвивається в контексті глобального науково-технічного прогресу. Було виділено відмінні риси кожного періоду АМЛ, які продемонстрували, що АМЛ має свою багаторічну історію, але все ж потребує вирішення деяких теоретичних і практичних питань для плідної професійної комунікації в медицині.

Ключові слова: медична лексикографія, англомовна медична термінологія, медичний словник, періодизація, екстралінгвістичні та лінгвістичні фактори.

Introduction. Medical lexicography (terminography) is a complex of activities concerned with the design, compilation, use and evaluation of reference works in the field of medicine [7, 93]. Could you imagine how it has become possible to create such a complex medical concept description in a medical dictionary (for example, *Dorland's Illustrated Medical Dictionary, 2012*), combining in one dictionary entry so many detailed information which embraces history of the term creation, orthographic, etymological categories, polysemy, illustrations, phonetic, grammatical and other types of information, that is codified on dictionary microstructure level? Of course, it is only due to long time accurate and hard work of doctors, linguists (lexicographers and terminographers), covering the long enough period since ancient times, when the first medical terms were registered on stones and clay tablets.

As an example, in Mesopotamia, the practice of medicine was regulated by the state. Malpractice was recognized and was punishable by law. *Hammurabi's Code of Law* specified: "If a surgeon performs a major operation on an 'awelum' (nobleman), with a lancet and caused the death of this man, they shall cut off his hands". Then the first Egyptian lists of medical remedies, different methods of treatment and then in Greek and Rome medical treatises.

So, medical lexicography has its rich history and needs the solution of theoretical and practical issues for fruitful professional communication in medicine. Especially now, when scientific and technological progress together with the globalization of the English language require researchers to timely and clearly address a number of issues in various fields of knowledge. Particularly urgent is the problem of communication in the field of medicine at different levels.

The most important is to provide constructive and productive communication between specialists from different countries and, of course, effective consultations and treatment of patients. Specialists are trying to ensure fruitful communication between the doctor and the patient, between colleagues, scientists and practitioners in the diagnosis, treatment and prevention of diseases, that will definitely help with managing cancer, complications after *Coronaviruses, Ebola virus, Enteroviruses, HIV, Flu* (different types of Influenza) and other diseases at the global level.

Equally important is the quality of medical students training, taking into account their active participation today in international exchanges, conferences and taking qualification exams in English (KROK, ЄDKI, IFOM, STEP, etc.). All this requires from linguists, and in particular from lexicographers, not only the development of principles for the systematization and registration of terms taking into account the specifics of a medical term, but also the provision of this information in an accessible form for any user, depending on his level of language and knowledge of the terminological apparatus.

Background. In linguistics, there are a number of works devoted to the study of the features of the medical term [3; 13; 14; 19; 20; 21; 22; 24; 28], issues of general lexicography [2; 6; 8; 15; 17; 23], problems of terminography (LSP lexicography) of various fields of knowledge [1; 4; 8; 10; 11; 12], some particular aspects of medical lexicography [16; 18; 26; 27]. At the same time, the lacuna devoted to the registration of English medical terms in dic-

tionaries of various types remained unfilled and these issues remained without a systematic study in theoretical lexicography, so it proves the **scientific novelty** of our study.

The aim of the article is to carry out a diachronic analysis of English medical lexicography in the context of historical development of medical terminology and reveal its peculiarities. **The material of the study**: history of medical lexicography and terminology, the corpus of English medical reference works which comprises 487 medical dictionaries of different types was collected from the catalogues of National Library of Medicine, Simon Frazer University Library, The British Library, The Internet Archive, Library of Congress, World Cat, National Ukrainian Library named after V.I. Vernadskyi. Only first issue of each dictionary was included into study without reprinted ones. **The methodology** used has a complex character and combines historical and etymological approach, comparative analysis and method of dictionary criticism.

Results and discussion. The study covered the observation of the row of linguistic and extralinguistic factors. Among linguistic we distinguished the history of medical term, history of English, development of general and medical lexicography with its theoretical and practical features. As for extralinguistic factors we analyzed the history of medicine and history in general taking into consideration the events specific for medical reference books (dictionaries) creation. The factual material was taken from Linguistic Encyclopaedic Dictionary, Encyclopaedia Britannica, Languages for special purposes. Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft [5; 25].

The juxtaposition of the results suggested the following periodisation of medical lexicography:

– Antique Medical Protolexicography (18th c. B. C. – 1st c.);

– Medieval Medical Protolexicography (2nd c. – early 15th c.)

(the creation of Greek and Latin tradition which is still strong nowadays);

– Early Modern Medical Prelexicography (mid.15th c.– 18th c.);

(the start of national lexicographies development in bilingual and multilingual dictionaries);

– Late Modern Medical Lexicography (19th c. – 1918);

(the rise of scientific medicine and, as a result, new terms formation and codification);

– Contemporary Medical Lexicography (1919 – 2020)**;**

(the creation of wide range of different types dictionaries).

The study of English medical lexicography covers the period from the XIII c. to 2020, which was divided into two periods: *pre-lexicographic* (XIII c. – XVI c.) and *lexicographic* (XVII c. – 2020) with its subdivision.

The pre-lexicographic period (XIII c. – XVI c.) is specific for its proto-lexicographic formation with absorbing the traditions of antique period and for the birth of national lexicography. During this period the formation of English medical terminography was observed which was characterised by the development of protomedical Greek and Latin terminology and its codification first in herbals and manuscripts, then in medical glossaries and creation of monolingual English medical encyclopaedias and multilingual Latin-Greek-Hebrew-Arabic and Hebrew-Latin-Italian medical dictionaries. The examples of such works are *The Etymologies of Isidore of Seville (615 – 630), The Synonyma Simonis Genuensis (The Synonyms of Simon of Genoa) (1288).*

The lexicographic period (XVII c. – 2020) was divided into *developing and developed*:

1. *Developing (XVII c. – XVIII c.)* (internationalization of medical terminology and terminography, the need for translation dictionaries)/

2. *Developed (XIX c. – 2020):*

– 19 в – 1918 (the rise of medical science, standardization of terminology and birth of EML);

– 1919 – 1945 (development of military medicine, medical terminology (field surgery, anaesthesiology, plastic surgery), intensive development of EML);

– 1946 – 2020 г (English as a lingua franca in medicine, development of new technologies, outbreak of cancer, transplantations, aesthetic plastic, immunology, endocrinology, viruses, diagnostics, electronic / on-line / digital methods of coding the term, creation of wide range of med dictionaries).

The lexicographic period is characterised mostly by medical terms creation under the influence of scientific revolution with creation of first dictionaries and was differentiated into *developing* (XVII c. – XVIII c.) when *A Physical dictionary (1657)* was created and *developed (XIX c. – 2020)* with a huge amount of English medical dictionaries of different types registering specialised medical terminology.

The developing period was not very productive but demonstrates the creation of *31* dictionaries gathering the traditions of general lexicography and terminology. It started with monolingual dictionary *A Physical dictionary (1657)* Then goes the creation of compendiums, such as *Synopsis medicinae, or*

A compendium of astrological, Galenical, & chymical physic (1671), Ars chirurgica. A compendium of the theory and practice of chirurgery (1698) and bilingual dictionaries, such as *Dictionarium medicum universale: or A new medicinal dictionary (1749)* and others presented by factual and linguistic reference works.

The developed period demonstrates its productivity in creation of *456* dictionaries (only first edition without reprinted ones was taken into quantitative analyses), which we divided according to the method of term interpretation and description into *factual (56 reference works: nomenclatures, compendiums, codification systems) and linguistic (408 reference works).* The obtained results show the prevalence of *linguistic dictionaries*. Among *linguistic* we observe the prevalence of *monolingual (229)*, next goes *bilingual and multilingual dictionaries (121*) and the last place goes to *encyclopaedic dictionaries (58).*

The examples of *factual reference* works are presented by *medical nomenclatures* (MN), for example, *Baseler Nomina Anatomica (1895), Jenaer Nomina Anatomica (1935)*. The critical analysis of MN shows that they are factual vocabulary guides with a rich history and performing functions such as collecting, organizing, standardizing, interpreting a medical term, and transferring knowledge in the field of medicine. The application of the historical-typological approach has demonstrated that MN, including its linguistic and non-linguistic parameters, are one of the most important functional units in the general lexicographic system and may be named as so-called repository of medical terminology and terminography.

The results of the lexicographic analysis of *medical nomenclatures* shows that MN are factual reference works and perform almost all the basic functions of terminographic dictionary guides, with the exception of explicatory one (no description of grammatical and orthoepic characteristics, codification of the polysemy of medical term and an illustration of its use in medical discourse. The comparative analysis of *histological, dental and embryological nomenclatures* revealed that they do not have significant differences at the level of mega- and microstructures in comparison with the anatomical ones. The studied nomenclatures were created using terminographic tools and principles which were first applied for anatomical nomenclatures.

The monolingual lexicography is presented by different dictionaries, but the brightest are Dorland's, Stedman's, Taber's traditions, for example *Dorland's Illustrated Medical Dictionary (2012), Stedman's medical dictionary (2006), Taber's Pocket Encyclopedic Medical Dictionary (1905).* It has been revealed that main issues and features of English medical terms such as polysemy, synonymy, abbreviations and eponyms are mostly fully represented in them. In its turn, the problem of neologisms needs further consideration. Compilers of these dictionaries adhere to the principles of unification and standardization required for such type of dictionaries.

The main problems of medical lexicography are solved by the combination of linguistic and encyclopaedic parameters in dictionary entries. The issues of synonymy and polysemy of medical term are solved by the use of cross references and additional subentries. Etymological information helps to understand the meaning and use of eponyms. Various appendixes eliminate the difficulty of understanding special abbreviations and symbols. The systematic approach to medical term selection and its representation, the combination of linguistic and encyclopaedic methods allow achieving the most detailed codification of information about a particular medical concept.

The lexicographic analysis of *bilingual and multilingual medical lexicography* showed that lexicography tasks such as vocabulary selection, unification and standardization of the term, accessibility of the material for the user when registering all the features of the English medical term are successfully solved by bilingual and multilingual terminography tools. At the megastructure level, there is an informative preface, indexes, appendices with plates and tables, parallel registration of terms in the main dictionary and index dictionaries in multilingual med. lexicography. At the macrolevel – alphabetical construction with thematic organization in subentries, encyclopaedic information, illustrations, the use of signs, abbreviations, numbers and cross-references. At the microstructure level – the inclusion of grammatical characteristics, etymology, additional subentries and subsubentries. There are some examples of bilingual and multilingual dictionaries: *A dictionary of medical terms, English to Bengali (1912), Cousland's English-Chinese medical lexicon (1939), Medical dictionary: English-French-German (1950), Terminologia Medica Polyglotta (1979).*

Conclusions. All about mentioned suggest us that English medical lexicography is a complex system developing in the context of global scientific and technical progress. The results showed the distinct features of each period in EML and helped to come to conclusion that EML has its rich history, but still needs the solution of some theoretical and practical issues for fruitful professional com-

munication in medicine. The main tasks of EML in future are connected with lexicographic description of abbreviations, neologisms, polysemantic terms in different types of medical dictionaries taking into account user needs.

The perspectives of the further research are in the detailed study of EML typology and development of lexicographic tools and methods for codification of all peculiarities and features of medical term unified for any type of dictionary.

REFERENCES:

1. *A Practical Guide to Lexicography (Terminology and Lexicography Research and Practice* / Ed. by P. van Sterkenburg. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 2003. 430 p.
2. *Bejoint H.* The Lexicography of English. From Origins to Present, N.-Y. : Oxford University Press. 2010. 544 p.
3. *Dzuganova B.* English medical terminology – different ways of forming medical terms, *JAHR*, 2013. Vol. 4. № 7. P. 55–59.
4. *Essays on Lexicon, Lexicography, Terminography in Russian, American and Other Cultures* / Ed. by O. Karpova, F. Kartashkova. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2007. 265 p.
5. *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft = Languages for special purposes: an international handbook of special-language and terminology research.* ed. by Lothar Hoffmann; Hartwig Kalverkämper; Herbert Ernst Wiegand. Berlin : Walter de Gruyter, 1998-1999. 2 vols.
6. *Hartmann R.R.K.* Teaching and Researching Lexicography (Applied Linguistics in Action Series), Harlow: Pearson Education Limited, 2001, 213 p.
7. Hartmann R.R.K. and James G. *Dictionary of Lexicography*. London & New-York : Routledge / Taylor and Francis [2nd revised paperback ed.], 1998.
8. *Landau S.I.* Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 496 p.
9. *Lexicography and Terminology: a Worldwide Outlook,* ed. by O. Karpova, F. Kartashkova, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2009, 205 p.
10. Lexicography in the 21st Century. In Honour of Henning Bergenholtz *(Terminology and Lexicography Research and Practice (TLRP)* / ed. by S. Nielsen, S. Tarp., Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 2009. Vol. 12. 341 p.
11. *Lexicography, terminology and translation: text-based studies in honour of Ingrid Meyer*/ ed. by L. Bowker. Ottawa : University of Ottawa Press, 2006. 252 p.
12. *Manual of Specialised Lexicography: the Preparation of Specialised Dictionary*/ ed. by H. Bergenholtz, S. Tarp, Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995, 254 p.
13. *Mićić S.* Languages of Medicine – Present and Future. *JAHR*. Proceedings from the International Conference *The Language of Medicine – from its Genesis to the Culture and Ethics of Communication*. MEDRI, Rijeka. Vol. 4, № 7. 2013. P. 217-233.
14. *Soler V.* Medicine and linguistics: A necessary symbiosis in medical titles, *The Journal of the European Medical Writers Association*, 2007, Vol. 16, № 4, P. 151–152.
15. *Svensen B.* Practical Lexicography. Principles and Methods of Dictionary-Making. [Translated from the Swedish by J. Sykes, K. Schofield]. Oxford : Oxford University Press. 1993. 304 p.
16. *Tyrkkö J.* A Physical Dictionary (1657): The First English Medical Dictionary in Selected Proceedings of *the 2008 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (HEL-LEX 2).* Somerville : Cascadilla Press. 2009. P. 171–187.
17. *Zgusta L.* Manual of Lexicography. The Hague: Prague Academia, 1971. 360 p.
18. *Zipser B.* Simon of Genoa's Medical Lexicon. London : Versita/de Gruyter, 2013, 164 p.
19. *Абакарова Н.Г.* Эпонимы и топонимы в медицинской терминологии (на примере французского и английского языков). *Человек. Язык. Время.* Материалы XVII конференции Школы-семинара им. Л.М. Скрелиной с международным участием. 2015. С. 18–22.
20. *Ечина Н.Д.* Английская медицинская терминология: опыт анализа структурных параметров. *Нова філологія.* 2005. № 2 (22). С. 35–43.
21. *Зацний Ю.А., Янков А.В.* Нові слова та словосполучення англійської мови в галузі медичної науки і практики : англо-український словник. Вінниця : Нова книга. 2014. 295 с.
22. *Зацный Ю.А., Янков А.В.* Историческо-этимологические параметры элементов медицинской терминосистемы. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологічні трактати».* Сумський державний університет. Том 7. № 1. 2015. С. 37–43.
23. *Карпова О.М.* Английская лексикография. М. : Изд. Центр «Академия». 2010. 176 с.
24. *Кучешева И.Л.* Анализ имен собственных для обозначения медицинских терминов (на материале английского и немецкого языков). *Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика».* 2017. Т. 14, № 3. С. 59–61.
25. *Лингвистический энциклопедический словарь* / ред. В.Н. Ярцевой. М. : Советская энциклопедия, 1990. 684 с.

26. Маджаева С.И. Проблема лексикографического описания медицинских терминов. *Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 2. Языкозн*. 2009. № 1 (9). С. 179–184.

27. Смирнова Е.В. Синонимия в современной медицинской терминологии и её лексикографирование (на примере англо-русских словарей). *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова.* 2011. № 2. С. 190–194.

28. Чернявский М.Н. Краткий очерк истории и проблем упорядочения медицинской терминологии // Энциклопедический словарь медицинских терминов. М., 1984. Т. 3. С. 410–424.

УДК 811.111' 38
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.13

РЕЗУЛЬТАТИ АКУСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОСОДІЇ АНГЛОМОВНИХ ВІДЕОПРЕЗЕНТАЦІЙ

RESULTS OF ACOUSTIC ANALYSIS OF PROSODY OF ENGLISH VIDEOPRESENTATIONS

Град Н.Я.,
orcid.org/0000-0002-6322-5827
викладач кафедри англійської мови та перекладу
факультету сходознавства
Київського національного лінгвістичного університету

У статті розглядається методика проведення і результати акустичного аналізу частотних, динамічних і темпоральних характеристик англомовних відеопрезентацій компанії Apple шляхом застосування сучасних цифрових технологій, зокрема новітніх комп'ютерних програм Speech Analyzer, WASP та Praat. На основі наявного в лінгвістиці теоретичного та емпіричного знання про полідокодові (креолізовані, візуально залежні) тексти відеовербальний текст розглядається як лінгвовізуальний феномен у сучасній мовознавчій науці.

Відеопрезентацію як різновид відеовербального тексту визначено як текст, що має характеристики зв'язного тексту на основі взаємодії візуального та мовного аспектів. Відповідно до завдань експериментально-фонетичного дослідження за допомогою згаданого вище програмного забезпечення визначалися такі просодичні параметри: кількість інтонаційних груп, діапазон тональної зміни та швидкість зміни напряму частоти основного тону (далі – ЧОТ), загальна та абсолютна тривалість, коефіцієнт паузації, тривалість пауз.

У результаті здійсненого акустичного аналізу встановлено, що у досліджуваних відеопрезентаціях використовуються такі параметри інваріантної просодичної моделі: діапазон тональної зміни зменшується на тлі зростання швидкості зміни напряму ЧОТ із відповідним коригуванням коефіцієнту паузації; при цьому спостерігається кореляція частотного діапазону та швидкості напряму зміни ЧОТ залежно від прагматичної мети висловлювання.

Отримані результати акустичного аналізу експериментального матеріалу свідчать, що просодичні засоби у поєднанні з низкою лексико-граматичних засобів відіграють ключову роль у реалізації смислу відеовербальних текстів і прагматичного впливу на адресата в досліджуваних відеопрезентаціях. Лінгвістична інтерпретація результатів експериментально-фонетичного дослідження підтвердила, що дані акустичного аналізу щільно корелюють із даними аудитивного аналізу, здійсненого аудиторами-фонетистами, та надають можливість використання результатів дослідження в лінгвістичній теорії і практиці.

Ключові слова: акустичний аналіз, відеопрезентація, діапазон тональної зміни, просодія, тривалість, частота основного тону.

The paper discusses research methods and results of the acoustic analysis of tonal, dynamic and temporal characteristics of Apple company videopresentations with the help of digital technologies, namely, computer programmes *Speech Analyzer, WASP* and *Praat*. Within the framework of the existing in linguistics theoretical and empiric knowledge about polycode (creolized, visually dependent) texts they are regarded as linguovisual phenomenon in modern linguistic research.

The contribution determines videopresentation as a type of a videoverbal text with a definition of its distinctive features, based on interaction of visual and linguistic aspects, description of the role of language means with a particular reference to prosodic means. According to the tasks of the experimental phonetic research the following prosodic parametres were studied: the number of intonation groups, tonal change range and speed of the change of frequency direction, general and absolute duration, pausation rate, duration of pauses.

The acoustic analysis of the given fragments resulted in distinguishing the following prosodic parameters of the invariant pattern of videopresentations under study: tonal change range diminishes while speed of the change of frequency direction increases alongside with the corresponding change of pausation rate; herewith correlation of tonal range and speed of the change of frequency direction depending on the utterance pragmatic aim is observed.

The results of the acoustic analysis of the experimental material prove that prosodic means in combination with lexical, grammatical and semantic means contribute to better comprehension of information and pragmatic influence on

the audience in English videopresentations. Linguistic interpretation of the results of experimental phonetic research proves that the data obtained during the acoustic analysis with the help of digital tools of speech analysis correlate closely with the results of the auditory analysis, made by phoneticians, and make it possible to use the results of the investigation in linguistic theory and practice.

Key words: acoustic analysis, videopresentation, tonal change range, prosody, duration, fundamental frequency.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістичних студій актуальним є вивчення взаємодії та взаємозв'язку фонетики, семантики та прагматики у реалізації смислу текстів засобів масової інформації, у тому числі відеовербальних текстів, із метою з'ясування принципів і способів оптимального впливу на слухача. Тому виникає необхідність експериментально-фонетичного дослідження просодичної організації англомовних відеопрезентацій як різновиду відеовербального тексту, зокрема визначення їхніх частотних, динамічних і темпоральних характеристик шляхом застосування сучасних цифрових технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі наявного в лінгвістиці теоретичного та емпіричного знання про полікодові (креолізовані, візуально залежні) тексти [13; 15; 16] відеовербальний текст визначено як текст, що має характеристики зв'язного тексту на основі взаємодії візуального та мовного аспектів [11]. Дослідники тексту [9; 10] надають вагомого значення проблемі функціонування відеовербальних текстів як лінгвовізуального феномену в сучасній науці про мову, їхньому прагматичному впливу на адресата. Проте недосить уваги приділяється дослідженню питань просодичного оформлення мовних одиниць, які виконують важливу роль у декодуванні смислу відеовербального тексту і відеопрезентації як його різновиду, що й зумовлює актуальність проведеного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення частотних, динамічних і темпоральних характеристик просодичної організації англомовних відеопрезентацій компанії Apple шляхом проведення акустичного аналізу за допомогою новітніх комп'ютерних програм Speech Analyzer і Praat. Поставлена мета потребує розв'язання таких завдань: дослідити акустичні характеристики англомовних відеопрезентацій і встановити просодичні засоби, що беруть участь в оформленні інваріантної просодичної моделі досліджуваних текстів. Експериментальним матеріалом дослідження слугували англомовні презентації компанії Apple за період з 2010 по 2019 роки загальною тривалістю звучання 4,86 год.

Виклад основного матеріалу. Акустичний аналіз частотних, динамічних і темпоральних характеристик англомовних відеопрезентацій проводився відповідно до загальноприйнятої методики [1–8; 12; 14; 17], а саме визначення досліджуваних параметрів, сегментація аудіофайлів промов на фонаційні відрізки за допомогою спеціального програмного забезпечення, аналіз отриманих фонаційних відрізків за допомогою програмного забезпечення для обробки звукового сигналу, занесення отриманих показників у робочі протоколи, проведення відповідних розрахунків із використанням загальноприйнятих формул і лінгвістична інтерпретація отриманих результатів дослідження.

У мережі Інтернет було відібрано вісім англомовних відеопрезентацій, присвячених представленню новітніх продуктів компанії Apple загальною тривалістю 10 годин. Виходячи із завдань експериментально-фонетичного дослідження просодичної організації англомовних відеопрезентацій, для проведення акустичного аналізу з метою перевірки та підтвердження результатів аудитивного аналізу було відібрано чотири відеозвернення. У процесі дослідження використовувалися спеціальні програми оброблення звуку, а саме *Sound Forge for Windows 9x and Windows NT (version 4.5 g)* з вінчестеру комп'ютера *Lenovo*, процесор *Intel Celeron,* тактова частота процесора 1.87 Ггц, обсяг оперативної пам'яті 3 Гб, вінчестер ємкістю 1 Тб, а з вінчестера – на цифрові носії інформації (компакт-диски) у форматі запису звукових файлів *.*wav*.

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій дозволило використовувати загальний масив експериментального матеріалу в аудіоформаті, який розпізнається сучасними комп'ютерними мультимедійними пристроями для подальшої роботи. При цьому якість записаного матеріалу не зазнавала суттєвих змін. Проте слід зауважити, що використання відеопрезентацій викликало певні труднощі, оскільки записи містили фонові шуми, які дещо спотворювали просодичні показники. Здійснювалося попереднє прослуховування експериментального матеріалу та його сегментація на фонаційні відрізки. Загальний обсяг експериментального матеріалу, який досліджувався за допомогою аудитивного і акустичного видів аналізу, становив 4,86 годин запису. Для акустичного аналізу було відібрано 110 фонаційних відрізків загальною тривалістю 45 хвилин.

Електроакустичний аналіз проводився з використанням програм акустичного аналізу *Speech Analyzer, WASP* і *Praat*. З огляду на те, що у цьому випадку автор мав справу з фонаційними відрізками різної тривалості, то він користувався переважно програмою *Speech Analyzer*, оскільки вона дозволяє досліджувати висловлення будь-якої тривалості.

Відбір матеріалу для проведення акустичного аналізу виявив певні труднощі, оскільки звукова доріжка відеофайлів містила фоновий шум, реакцію аудиторії на репліки мовця. Тому було відібрано 110 відносно чистих фонаційних відрізків, які дали можливість встановити основні просодичні показники. При цьому відібрані фонаційні відрізки не зазнавали спеціальної обробки засобами програмного забезпечення з метою уникнення викривлення акустичних показників.

Відповідно до завдань дослідження за допомогою згаданого вище програмного забезпечення встановлювалися такі просодичні параметри: загальна та абсолютна тривалість, коефіцієнт паузації, тривалість пауз, кількість інтонаційних груп, діапазон тональної зміни та швидкість зміни напряму ЧОТ. Отримані за результатами дослідження просодичні параметри англомовних відеопрезентацій підлягали нормуванню, завдяки чому їхні абсолютні значення набували форми відносних, які усувають індивідуальні відмінності дикторів у ЧОТ, темпі вимовляння, а також у рівні звукового тиску (інтенсивності).

На підставі цього аналіз результатів визначення акустичних параметрів тональних, темпоральних і динамічних характеристик досліджуваних текстів здійснювався індивідуально для кожного диктора шляхом визначення усередненого максимального діапазону флуктуацій цифрових значень досліджуваного параметра. У статті з метою кращої ілюстрації наведених прикладів фонаційних відрізків автор навів і абсолютні значення просодичних параметрів досліджуваних англомовних відеопрезентацій.

Виходячи з того, що особливості синтагматичного членування фонаційних відрізків вказують на емоційне ставлення мовця до предмету промови, одне із завдань акустичного аналізу полягало у встановленні середнього показника кількості інтонаційних груп у фонаційних відрізках, який визначався у процесі дослідження осцилограм під час акустичного аналізу та порівнювався з даними аудитивного аналізу.

Визначення середньо-арифметичної кількості інтонаційних груп у фонаційних відрізках, показник якого становить 3,15, свідчить про те, що у випадку емоційно-нейтрального мовлення кількість синтагм не перевищує показник 3-4 інтонаційних груп на фонаційний відрізок. Водночас фонаційні відрізки, які складалися з однієї інтонаційної групи і характеризувалися безпаузальною актуалізацією, не розглядалися за критерієм емоційного забарвлення. Фонаційні відрізки, що містили дві синтагми, та фонаційні відрізки, в яких кількість синтагм перевищувала середній показник, аналізувалися на наявність емоційно-забарвлених лексичних одиниць, які б свідчили на користь такого членування. Також надійними маркерами наявності / відсутності емоційного забарвлення та ставлення мовця до предмету повідомлення є швидкість зміни напряму руху ЧОТ, тональний діапазон і коефіцієнт паузації. При цьому автор виходив із того, що всі наведені вище параметри актуалізуються у комплексній взаємодії, а один із них є домінуючим.

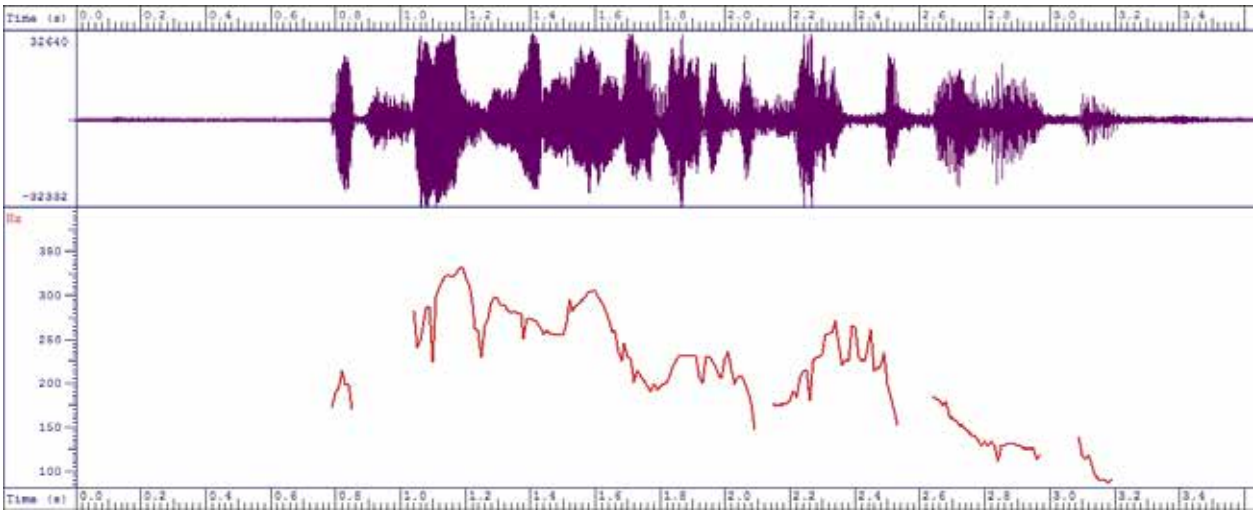

Рис. 1. Акустичний малюнок фонаційного відрізка
It's hard to remember what it was like before iPhone

Одна з досліджуваних відеопромов присвячена офіційній презентації IPhone 4, тому перед мовцем постало завдання максимально дохідливо пояснити відмінність нової моделі телефону від попередніх моделей. Як вже було зазначено, автор виходив із того, що при комплексній взаємодії всіх просодичних параметрів зазвичай декілька з них є домінуючими. Тому в першу чергу він звертав увагу на ті фонаційні відрізки, які характеризувалися значним коливанням швидкості зміни напряму руху ЧОТ, частотним діапазоном і кількістю інтонаційних груп. Як приклад автор наведить висловлювання *It's hard to remember what it was like before iPhone* (рис. 1).

Отримані результати акустичного аналізу засвідчили, що цьому висловленню притаманні такі просодичні параметри: абсолютна тривалість становить 559 мс, коефіцієнт паузації – 1,3 (що відповідає показникові попереднього фонаційного відрізку і в свою чергу свідчить про наявність семантичного зв'язку між ними), діапазон тональної зміни – 332,7 Гц (24,21 пт), кількість інтонаційних груп – 3, швидкість зміни напряму руху ЧОТ – 56,8, а частотний діапазон – 4,04. З огляду на прагматичну мету мовця, а саме на представлення нового продукту компанії, використання такого просодичного параметру як широкий тональний діапазон має дозволити аудиторії усвідомити важливу роль компанії Apple у зміні значення мобільного телефону.

Що стосується висловлення *Carriers controlled what was on the phone* (рис. 2), то йому властива абсолютна тривалість в 1236 мс, діапазон тональної зміни становить 106 Гц (9,15 пт), що створює просодичний контраст із попереднім висловлюванням.

При цьому швидкість зміни напряму руху ЧОТ відповідає 85,7, а частотний діапазон дорів-

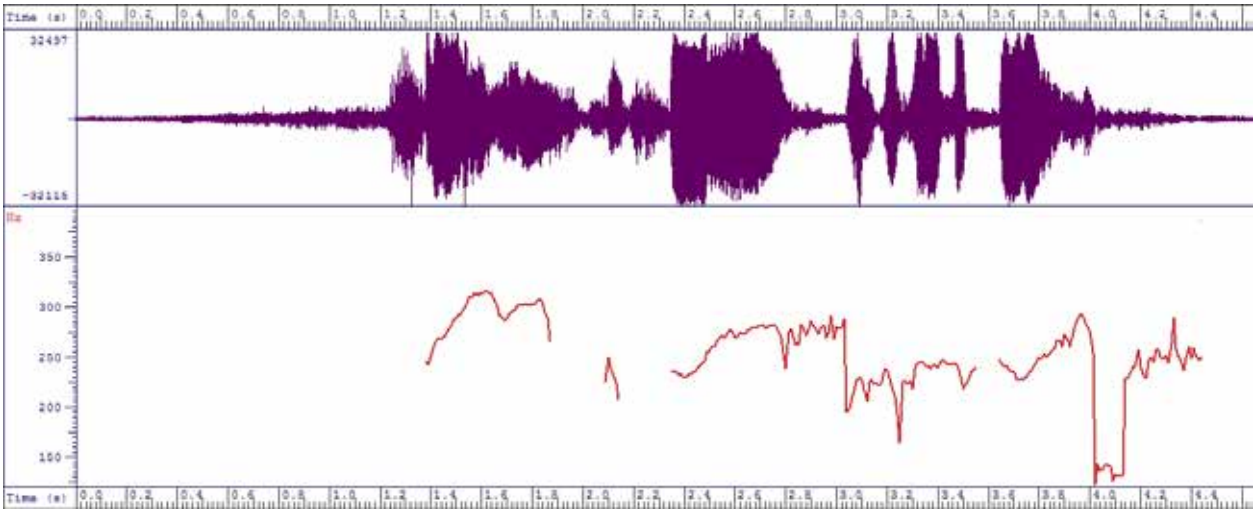

Рис. 2. Акустичний малюнок фонаційного відрізка
Carriers controlled what was on the phone

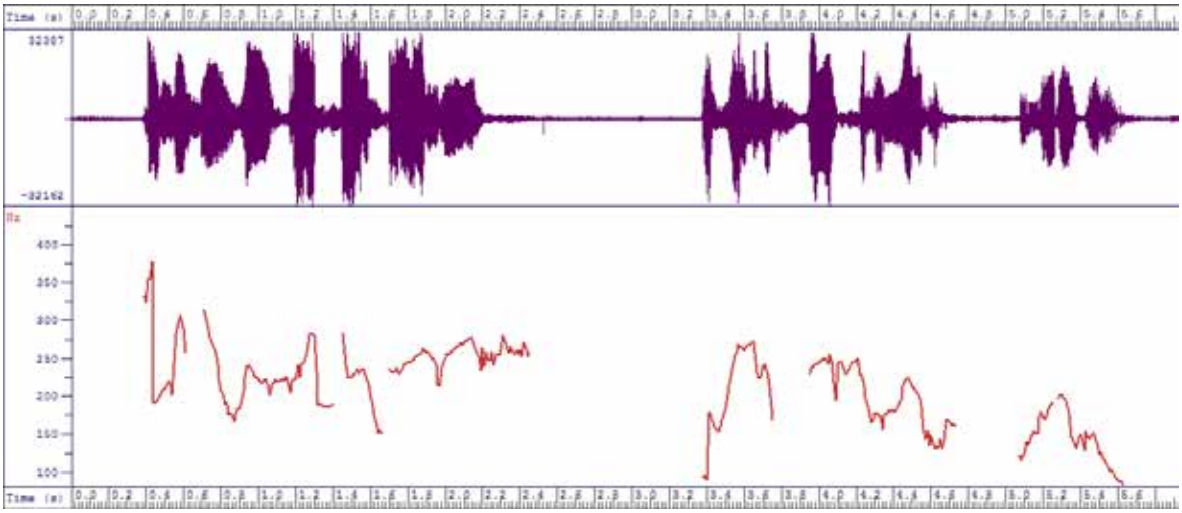

Рис. 3. Акустичний малюнок фонаційного відрізка
And this is the outside boundary of one of the strokes of a letter, the letter A

нює 1,7. Автор вважає, що в такий спосіб мовець підводить аудиторію до думки, що компанія здійснила революцію на ринку мобільних телефонів, коли випустила IPhone.

Результати акустичного аналізу свідчать про наявність декількох смислових блоків у відеопромові Стіва Джобса, які характеризуються і зростанням швидкості зміни напряму руху ЧОТ, і стрімким падінням цього показника. Так, висловленню *And this is the outside boundary of one of the strokes of a letter, the letter A* (Рис. 3) притаманні такі показники: абсолютна тривалість – 2399 мс (що майже дорівнює абсолютній тривалості фонаційного відрізку ip4_57), коефіцієнт паузації – 2,2, діапазон тональної зміни – 247,6 Гц (26,94 пт), кількість інтонаційних груп – 5, при цьому швидкість зміни напряму руху ЧОТ – 47,21 з інтервалом у 4,7, що необхідно розглядати у єдності з наступним фонаційним відрізком (рис. 4.).

З огляду на прагматичну мету висловлення, тобто показати на прикладі основні зміни технічних параметрів нового приладу, мовець використовує ширший тональний діапазон, ніж у фонаційному відрізку, представленому на Рис. 4, який визначається абсолютною тривалістю в 21107 мс, налічує 16 інтонаційних груп. Коефіцієнт паузації дорівнює 1,45, діапазон тональної зміни становить 181,5 Гц (13,18 пт), швидкість зміни

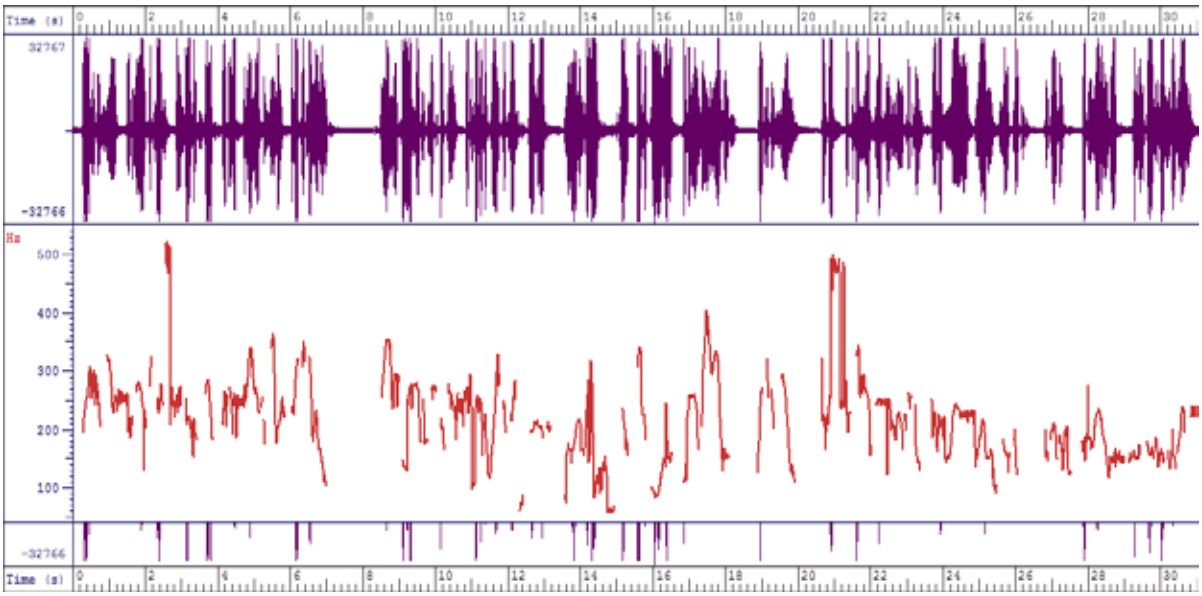

Рис. 4. Акустичний малюнок фонаційного відрізка
Well, as you can see, we turn on pixels inside that stroke, we can get far more precision the more pixels we have, and we play all sorts of thicks by putting different levels of dray pixels on that line as well to try to fuzz it for our eye, but when we zoom out of this, what you can see is that because we have four times as many pixels we get ***really really*** *sharp text compared to what we normally get on displays of lesser resolution*

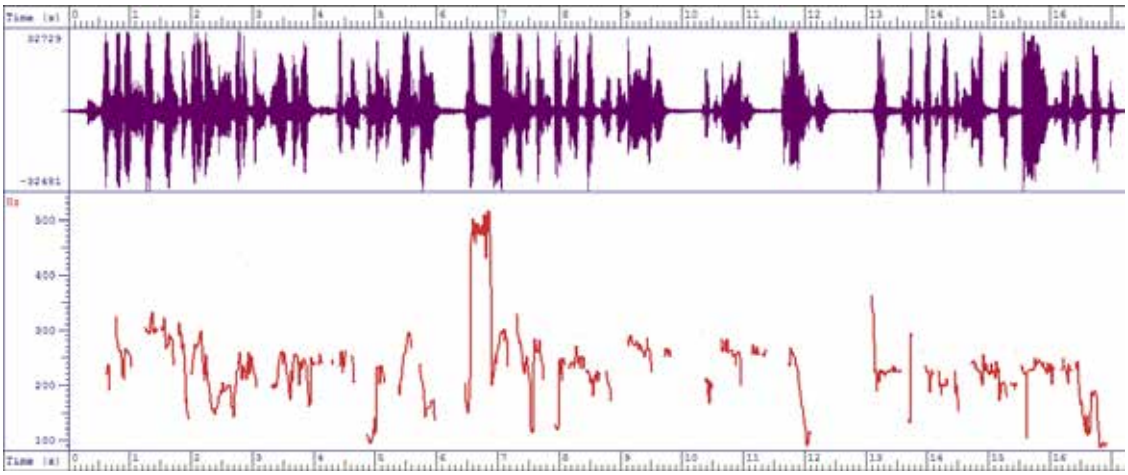

Рис. 5. Акустичний малюнок фонаційного відрізка
And so they're so close together when you get it, this 300 pixels per inch threshold that all the sudden things start to look like continuous ***continuous*** *curves, like text looks like you've seen it in a fine printed book*

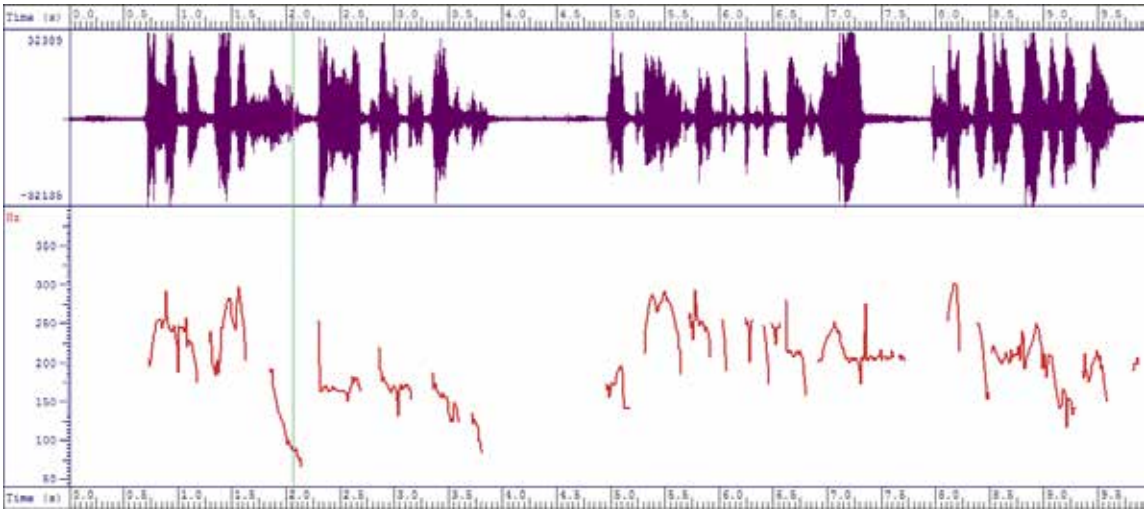

Рис. 6. Акустичний малюнок фонаційного відрізка
*Unlike yo***u'***ve ever seen on an electronic display before, and at 326 pixels per inch we are comfortably over that limit*

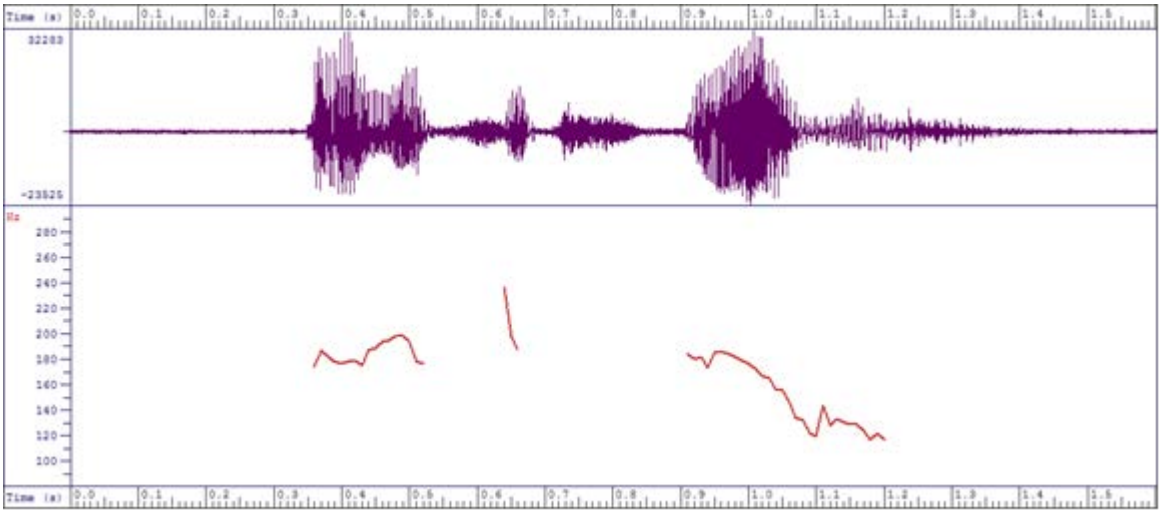

Рис. 7. Акустичний малюнок фонаційного відрізка
And it's extraordinary

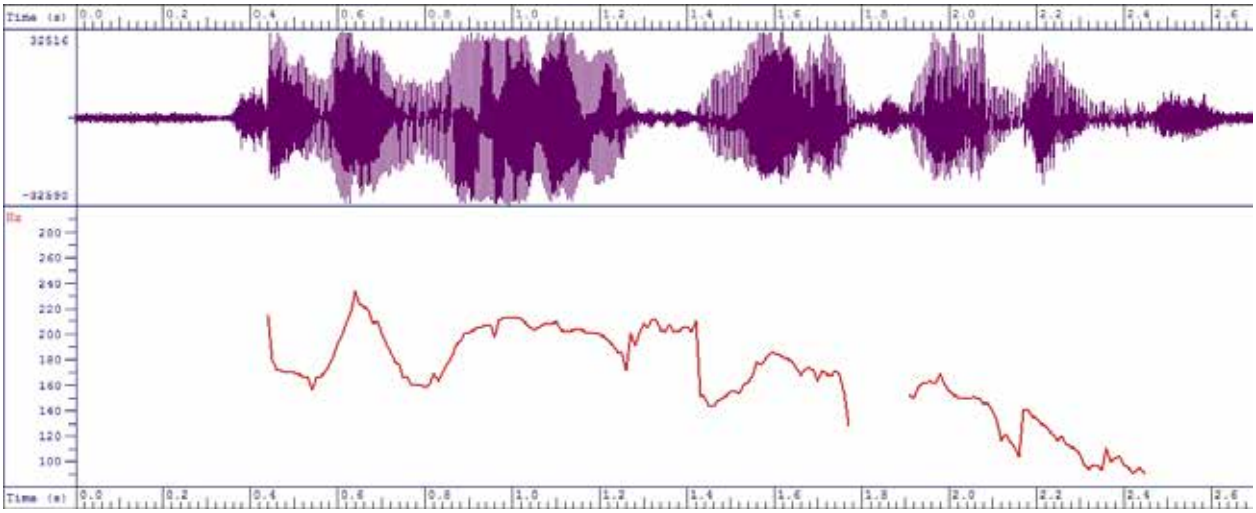

Рис. 8. Акустичний малюнок фонаційного відрізка
So we're really, really thrilled by this

напряму ЧОТ відповідає показникові в 5,92, а частотний діапазон – 2,14. Такий фонаційний відрізок не містить емоційно-забарвлених лексичних одиниць, тому автор вважає, що значна кількість інтонаційних груп пояснюється необхідністю донести до уваги аудиторії основну ідею повідомлення, а саме пояснення технічних показників, коментуючи дії, які демонструються на моніторі. Повторення лексичної одиниці *really* вказує на важливість цього фрагменту фонаційного відрізку і маркується паузами.

Наступні три фонаційні відрізки слід розглядати разом. Фонаційний відрізок, наведений на рис. 5, характеризується абсолютною тривалістю в 10994 мс і налічує 10 інтонаційних груп. Коефіцієнт паузації становить 1,5, діапазон тональної зміни – 181,7 Гц (14,1 пт), швидкість зміни напряму руху ЧОТ – 11,05, а частотний діапазон – 2. Значну кількість інтонаційних груп можна пояснити намаганням мовця донести до аудиторії складні технічні аспекти, що підтверджується повторенням лексичної одиниці *continuous*, що свідчить про прагнення мовця підібрати прийнятний термін.

Фонаційному відрізку, наведеному на рис. 6, притаманна майже вдвічі менша абсолютна тривалість (5734 мс), коефіцієнт паузації в 1,5, що має семантично поєднувати його з попереднім відрізком, діапазон тональної зміни в 149,6 Гц (12,58 пт), наявність чотирьох інтонаційних груп, швидкість зміни напряму руху ЧОТ у 16,77 і частотний діапазон, що дорівнює 2.

Таким чином в уявленні аудиторії створюється логічний ланцюг технічних даних, який адекватно сприймається завдяки оптимальному синтагматичному розподілу, а зростання показника зміни напряму ЧОТ свідчить до наближення логічного висновку, який і наводиться у висловленні *And it's extraordinary* (рис. 7).

Висловлення *And it's extraordinary* характеризується такими просодичними показниками: абсолютна тривалість – 576 мс, коефіцієнт паузації – 1,6, діапазон тональної зміни – 84,5 Гц (9,66 пт), кількість інтонаційних груп – 2, швидкість зміни напряму ЧОТ – 93,78, частотний діапазон – 1,8. Цей фонаційний відрізок можна вважати логічним висновком двох попередніх, оскільки основна його ідея полягає в тому, що IPhone4 є дійсно революційним технологічним пристроєм. Завдяки поступовому зменшенню кількості інтонаційних груп та поступовому зростанню швидкості зміни напряму ЧОТ створюється необхідний мовцеві посил для аудиторії.

Висловлення *So we're really, really thrilled by this* (рис. 8) є логічним завершенням смислового центру досліджуваної відеопромови і містить основну ідею: компанія пишається досягненнями на ринку. Просодичні показники цього фонаційного відрізку такі: абсолютна тривалість дорівнює 194 мс, коефіцієнт паузації – 1,05, діапазон тональної зміни – 133 Гц (15,73 пт), швидкість руху напряму зміни ЧОТ – 65, а частотний діапазон – 2,8. Завдяки більшій швидкості зміни напряму руху ЧОТ аудиторія усвідомлює факт, що компанія дійсно пишається своїми досягненнями.

Висновки. Отримані результати акустичного аналізу свідчать про те, що в англомовних відеопрезентаціях компанії Apple використовується такі параметри інваріантної просодичної моделі: діапазон тональної зміни зменшується на тлі зростання швидкості зміни напряму ЧОТ із відповідним коригуванням коефіцієнта паузації; при цьому спостерігається кореляція частотного діапазону та швидкості напряму зміни ЧОТ залежно від прагматичної мети.

Використані в процесі лінгвістичної інтерпретації результати аудитивного й акустичного аналізу характеризуються досить щільним кореляційним зв'язком і достатнім для експериментально-фонетичного дослідження ступенем достовірності (α = 0,95), що дає підстави вважати доцільним їхнє подальше використання в лінгвістичній теорії і практиці, зокрема для розробки відповідних методичних рекомендацій щодо особливостей просодичного оформлення англомовних відеопрезентацій.

До перспектив майбутніх наукових пошуків слід віднести фонетичні дослідження відеовербальних текстів на різножанрових матеріалах із метою встановлення варіантних та інваріантних ознак їхньої просодичної актуалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Валігура О.Р. Методологія формування комплексної парадигми напрямів дослідження фонетичної інтерференції. *Одеський лінгвістичний вісник.* Одеса : НУ «Одеська юридична академія», 2015. № 4. С. 12–17.

2. Гуменюк І.Л. Тональні характеристики інваріантної інтонаційної моделі міських статично-динамічних пейзажних описів англомовної прози. *Закарпатські філологічні студії.* 2019. Вип. 12. С. 63–68.

3. Дубовский Ю.А. Анализ интонации усного текста и его составляющих. Минск : Вышэйшая школа, 1978. 140 с.

4. Захарова Ю.М. Інтонаційна організація сучасного англійського мовлення [Зиндер Л.Р. Проблемы и методы экспериментально-фонетического анализа речи. Л. : ЛГУ, 1980. 150 с.

5. Калита А.А. Энергетика речи : Монография. Киев : Кафедра, 2016. 292 с.

6. Клименюк О.В., Калита А.А., Федорів Я.Р. Методологія експериментально-фонетичних досліджень: теоретичні передумови, планування експерименту, представлення результатів. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія 8: «Мовознавство»*. № 2. 2001. С. 3–17.

7. Козуб Л.С. Роль інтонації в змістовій структурі інформаційного тексту. *Сучасні тенденції фонетичних досліджень*. Київ : КПІ ім. І. Сікорського, 2018. С. 91–93.

8. Лильо Г. Вербальне vs. візуальне в перцепції креолізованих інтернет-текстів (на матеріалі інтернет-видання «Українська правда»). *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. 2013. Випуск 37. С. 412–418.

9. Нагорна О.О. Синкретизм вербальних і невербальних засобів у тексті ситуативної комедії (на прикладі комедійного серіалу “The Mindy Project” / “Проект Мінді”). *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія «Філологія. Педагогіка. Психологія»*. Випуск 30. 2015. С. 103–106.

10. Пойманова О.В. Семантическое пространство видеовербального текста : автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.19. Москва, 1997. 21 с.

11. Сердюк І.В. Динамічні характеристики англомовної військової промови в гендерному аспекті. *Закарпатські філологічні студії.* 2018. Вип. 6. С. 65–70.

12. Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция. *Оптимизация речевого воздействия*. М. : Наука, 1990. С. 180–195.

13. Цеплитис Л.К. Анализ речевой интонации. Рига : Зинатне, 1974. 272 с.

14. Чемеркін Г. Елементи *техно* у креолізованому художньому тексті. *Мовознавство*. 2008. № 4–5. С. 65–71.

15. Kress G.R. van Leeuwen T. Multimodal discourse: the modes and media of contemporary communication. London : Edward Arnold, 2002. 152 p.

16. Norris S. Systematically working with multimodal data: research methods in multimodal discourse analysis. New-York : John Wiley & Sons, 2019. 265 p.

УДК 811.111’367’04:82-311.3.1«11/14»
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.14

ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРТАНЬ У СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКИХ ЛИЦАРСЬКИХ РОМАНАХ XII – XV СТ.

PRAGMATIC PECULIARITIES OF ADRESSES IN THE MIDDLE ENGLISH ROMANCES OF THE 12TH – 15TH CENTURIES

Гродський І.Я.,
orcid.org/0000-0003-2668-9427
старший викладач кафедри іноземних мов
Київського університету імені Бориса Грінченка

Статтю присвячено дослідженню прагматичних характеристик звертань у середньоанглійських лицарських романах. Автор розглядає звертання як важливий соціо- і психолінгвістичний феномен, оскільки реалізація його засобів залежить від таких чинників, як соціальний стан учасників мовленнєвого акту, їхній вік, службові й персональні стосунки, ступінь спорідненості, освіта, виховання, характер, смаки тощо. Звертання є також однією з центральних одиниць мовленнєвого етикету. Проблема опису комунікативної дії звертання лежить в особливій площині досліджень, що обумовлюється несиметричністю відносин між формою висловлень і їхнім змістом.

Функція звертань полягає у маркуванні рольових і соціальних відносин, які встановлюються в рамках комунікативного акту. Факт вживання того чи іншого звертання мусить неодмінно свідчити про певну ситуацію, мікроклімат спілкування і його тональність. Комплексний підхід до вивчення звертання як етикетної одиниці дозволив встановити діалектичну єдність номінативно-змістовної сторони звертання з його прагматичною і стилістичною функцією. При цьому прагматичний зміст звертання кваліфікується як компонент семної структури слова, що матеріалізує екстралінгвістичну інформацію, яка співвідноситься з комунікативно-прагматичною ситуацією чи з її окремими параметрами. Тенденція до спрощення стосується як лексичної реалізації форми звертання (відмова від вживання титулів), так і лексичного оточення форм звертання: зменшення / спрощення дескрипторів звертання.

Проведений аналіз лицарських романів показав, що функціональний клас мовних одиниць звертань у середньоанглійській мові може бути маркований різними конструкціями. Поруч із номінальними формами звертання досліджуються нові тенденції у функціонуванні іншого засобу вираження зверненості у середньоанглійській мові – апелятивні займенники.

Ключові слова: лицарський роман, звертання, мовленнєвий акт, комунікативна ситуація, іллокутивна сила.

The article seeks to highlight the characteristics of the speech act of adress in the Middle English romances. We consider addresses as an important socio-psycholinguistic phenomenon since the realization of its means depends to a large extent on such factors as the social status of the participants in the speech act, their age, occupation and personal relations, degree of affinity, education, character, tastes, etc. An address is also one of the central units of speech etiquette. The problem of describing the communicative action of adress lies in a particular plane of the research which is due to the asymmetry of the relationship between the form of statements and its content. The function of adresses is to mark the role and social relations that are established within the framework of a communicative act. The fact of the use of one or another adress should inevitably testify to a certain situation, the microclimate of communication and its tone.

A comprehensive approach to the study of adress as an etiquette unit has made it possible to establish the dialectical unity of the nominative-meaningful side of adresses with its pragmatic and stylistic function. Thus the pragmatic content of adress qualifies as a component of the semantic structure of the word that materializes extra-linguistic information which correlates with the communicative-pragmatic situation or with its individual parameters. The tendency to simplification applies both to the lexical implementation of the form of adress (renunciation of titles) and to the lexical environment of adresses' forms: reduction / simplification of the descriptors of adresses.

The analysis of romances holds that the functional class of linguistic units of adress in the Middle English may be marked with different constructions. New tendencies in the functioning of appellative pronouns as a means of speech addressee-orientation expression in the Middle English are examined along with the nominal forms of address.

Key words: Middle English romance, adress, speech act, a communicative situation, illocutionary force.

Постановка проблеми. Проблема опису комунікативної дії звертання лежить в особливій площині досліджень, що зумовлюється несиметричністю відносин між формою висловлень і їхнім містом. Нині спостерігається брак докладних діахронічних досліджень звертань, що зумовлює **актуальність** і **новизну** такої розвідки.

Метою дослідження є виявлення прагматичних іллокутивних характеристик звертань у середньоанглійських лицарських романах.

Об'єктом дослідження є звертання в середньоанглійських лицарських романах, його **предметом** – комунікативно-прагматичні властивості звертань у середньоанглійських лицарських романах.

Матеріалом для аналізу слугують звертання, дібрані із англомовних лицарських романів XII – XV ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функція звертань полягає у маркуванні рольових і соціальних відносин, які встановлюються в рамках комунікативного акту. Факт вживання того чи іншого звертання мусить неодмінно свідчити про певну ситуацію, мікроклімат спілкування і його тональність.

Питання, дотичні до звертання, привертали увагу І.О. Бодуена де Куртене та О.О. Потебні, Г. Ерісманн, К. Бруннер, Б. Мільйоріні, С. Лануцца.

Форми звертання, пов'язані з мовним етикетом, були предметом дослідження С.К. Богдана, Я.К. Радевич-Винницького, І.Т. Пірайнена, С.Г. Тер-Мінасової, Н.І. Формановської, В.П. Пономаренко, Н.М. Фірсової, І.В. Корнійко, а також П. Браун і С. Левінсон, що розробили теорію ввічливості.

Виклад основного матеріалу. Автор розглядає звертання як важливий соціо- і психолінгвістичний феномен, оскільки реалізація його засобів залежить від таких чинників, як соціальний стан учасників мовленнєвого акту, їхній вік, службові й персональні стосунки, ступінь спорідненості, освіта, виховання, характер, смаки. Звертання є також однією з центральних одиниць мовленнєвого етикету. Звідси випливає його зв'язок із проблемами культури мови. Етичний аспект звертання тісно пов'язаний із культурологічним у широкому розумінні [7, с. 9]. Наприклад:

1) *Arthour con onsware*, / *& sayd, "**sir corays knyзt**, / If þou craue batayl bare, / Here faylez þou not to fyзt."* (SG, I. XII. 275–278) – Відповів йому Артур: «**Вельмишановний лицарю**, якщо Вас порадує поєдинок, ніхто Вам не відмовить».

2) ***Lefdi, me queen**, / And Horn ich schal thee fecche,* (KH, 354–355) – «**Моя дорога леді, моя королево**, / я поверну Вам Хорна».

Стосовно морфологічної експлікації звертання більшість вчених дотримуються визначення, поданого у «Словнику лінгвістичних термінів», згідно з яким звертання – це використання іменників, займенників, субстантивованих прикметників чи еквівалентних їм словосполучень для називання осіб і предметів, до яких звернена мова; синтаксично звертання оформлюється зазвичай суперсегментними (просодичними) засобами [9, с. 276].

Як свідчать дослідження явища звертання, морфологічні засоби його вираження є універсальними, принаймні у германських мовах. Це іменники або субстантивовані частини мови, займенники. Розбіжності стосуються складу парадигм номінальних і прономінальних форм звертання, зумовлених системою кожної мови.

Для звертань середньоанглійської мови характерні адекватні номінації, які вказують на статеві, вікові, статусно-рольові характеристики адресата: *kyng* (KH, 208, 665); *yon king* (AMA, II. 1784); *sir cortays knyзt* (SG, I. XII. 276); *schir knycht* (Lancelot, 558); *knight* (KH, 1320;); *palmare* (KH, 1105); *leue fere* (KH, 1013); *lefdi* (там само, 352); *quen so dere* (там само, 1210); *felawe* (BH,

118); *dere dame* (SG, I. XXI. 470); *madame* (AA, 745); *damasele* (BH, 1125); *sire emperur* (BH, 3085); *lordinges* (BH, 2957); *lordes* (Gamelyn, I. 26, III. 331, IV. 473); *louerd* (HD, 617); *lord* (BH, 385); *lege lorde of my lyf* (SG, II. III. 545); *massager* (BH, 4262); *palmer* (BH, 2053); *bachelor* (BH, 3731); *gouernour* (SG, I. X. 225); *bermen* (HD, 866); *porter* (Gamelyn, V. 573); *fischer* (GW, 2449); *hunters* (Tristerm, I. 505); *mayster* (HD, 1136); *marchaunt* (Tristrem, II. 1543); *man* (Isumbras, 250); *traitour* (GW, 3200); *traytour* (Athelston, 761); *christen* (GW, 1348); *pilgrim* (GW, 2043); *Gode sir* (SG, II. XIV. 811); *Sir* (AA, 1169); *Ser* (Isumbras, 233); *Sir conquerour* (AMA, I. 831); *Sire* (BH, 3741).

Адекватність номінації означає відповідність вживаної форми звертання характеристиці адресата та комунікативній ситуації. Перелік адекватних звертань значно урізноманітнюється й розширюється у XIV – XV ст.: *sere* (Athelston, 109); *syr* (SL, 95; Emarė, 418); *syre* (SL, 918); *schir* (Lancelot, 578).

Неадекватні номінації, тобто ті, які позначають невідповідність вживаної форми звертання характеристиці адресата та комунікативній ситуації, здійснюються одиницями на зразок: *fader* (SD, 681); *my fadyr* (Emarė, 172); *moder* (FB, 325); *felaȝe* (= brother) (KH, 1533); *brodyr* (SL, 854); *brother* (AA, 1067); *brothere* (Gamelyn, II. 175); *doughter* (BH, 1437; SD, 680; GW, 87); *sone* (AA, 1756; FB, 90, 375, SD, 701; GW, 3427); *nevew* (nephew) (AMA, I. 689); *child* (= young man) (KH, 201; Tristrem, I. 655); *cosin* (AMA, I. 343); *yonge men* (Gamelyn, V. 634); *swetyng paramour* (sweet lover) (SL, 303).

Вони супроводжуються фразами, які здебільшого підкреслюють якісні або відносні (причетність до божественного, умовне включення в родину) характеристики співрозмовника: *Lord Crist* (BH, 2713); *Iesu Crist* (HD, 595); *Allweldand God* (all-ruling God) (AMA, I. 397); *Deus* (HD, 2096, 2114); *gode lemman* (BH, 2182); *leue child* (KH, 1457); *leve son* (FB, 316); *leue fere* (KH, 1013); *leue sire* (HD, 909); *mi leve* (AA, 319); *leve leman* (AA, 2378); *my lemman* (SL, 717); *my creature* (beloved) (SL, 745); *leve moder* (SD, 697); *leve sone* (Isumbras, 166); *min hende sone* (SD, 595); *my dere* (SG, III. XIV. 1492); *my dere sun* (SD, 1081); *dere love* (AMA, I. 703); *mi frende* (GW, 154); *my lefly frende* (SL, 858).

Автор дотримується загальної гіпотези про те, що форма звертання, її вживання та функціональне навантаження детермінуються комунікативною ситуацією. Комунікативна ситуація є досить узагальненим терміном, який не має однозначної дефініції. Більшість дослідників відносять до комунікативної ситуації соціальні фактори чи умови спілкування. У термінах теорії когнітивної обробки дискурсів такі умови становлять соціальний контекст, що утворюється категоріями приватне, суспільне, інституційне, формальне, неформальне, які можуть далі аналізуватися в термінах таких категорій: позиції, властивості, стосунки, функції [2, с. 23].

До соціальних чинників реалізації конкретного акту звертання У. Піпер [14, с. 18–21] відносить адресанта й адресата, соціальне середовище, що складається із соціально-культурного досвіду комунікантів, певної соціальної структури суспільства, яка актуалізується в конкретній соціальній ситуації. Така позиція визначає загальні засади дослідження чинників форм звертання і форм його вживання. Отже, комунікативна ситуація є своєрідним середовищем, в якому «народжується» і «живе» та чи інша форма звертання. Наприклад:

3) *Astow art* ***Lord so fre****, / Thou lete me never spille.* (Sir Tristrem, I. 395–396) – «**Боже, великодушний**, не дай мені загинути».

4) ***"Man****, wylt thou leve on my lay / And doo alle thy goodes away / And helpe me in my fight"* (Sir Isumbras, 250–252) – «**Чоловіче**, відкинь свої Боги / повір у мою релігію / допоможи мені у боротьбі».

Соціальні ролі і соціальний статус безумовно пов'язані між собою, проте вони є різноплановими поняттями. Соціальна роль – це величина змінна, особливо, якщо йдеться про короткочасні ролі. У повсякденному спілкуванні кожна мовленнєва особистість щохвилини грає певну соціальну роль, яка визначається довготривалими / постійними або короткочасними характеристиками людини. Постійною характеристикою, яка визначає соціальну роль комуніканта, є стать. До довготривалих, хоча й змінюваних характеристик, належать вік, професія, становище в сім'ї.

Ролями, які визначаються вказаними характеристиками є, наприклад, ролі короля – *kyng* (KH, 208, 665), королеви – *quen so dere* (KH, 1210), лицаря – *knycht* (Lancelot, 3473), матері – *moder* (FB, 325), батька – *fader* (AMA, III. 2735), брата – *brodyr* (SL, 854), дочки – *doughter* (SD, 680), сина – *sone* (AA, 1756), двоюрідного брата – *cosin* (AMA, I. 343), племінника – *nevew* (AMA, I. 689), дитини – *child* (KH, 1457) тощо.

До нетривалих або короткочасних соціальних ролей мовної особистості належать ролі купця – *marchaunt* (Tristrem, II. 1543), гостя – *man* (Isumbras, 250), єпископа – *bysschop* (Athelston, 364), пілігрима – *palmer* (Isumbras, 517), рибалки –

fischer (GW, 2449), мисливця – *hunters* (Tristerm, I. 505), вантажника – *bermen* (HD, 866), зрадника – *traytour* (Athelston, 761). З цього випливає, що соціальні ролі є маркерами функціонального навантаження, позиції особистості у соціальному середовищі в певний період часу – короткий або тривалий [10, с. 30].

Звертання, які сигналізують про наявність максимальної різниці у соціальному статусі учасників розмови, виражені конструкціями типу ***гонорифічний прикметник + титул***. Труднощі у відтворенні цих форм пов'язані у цьому випадку з атрибутивним гонорифічним прикметником, який збільшує дистанцію між героями лицарських романів. Водночас його не слід інтерпретувати у прямому значенні – він лише є частиною усталеної етикетної формули, характерної для свого часу, що засвідчує більшу повагу до адресата [8, с. 174].

Наприклад, у північному діалекті можна зустріти такі апелятиви: *mi swete thing* (Tristerm, II. 1866), *mi leman fair and swete* (Tristerm, III. 3303), у північно-західному центральному – *cortays knyȝt* (SG, I. XII. 276), *gode sir* (SG, II. XIV. 811), *lege lorde* (SG, II. III. 545), у північно-центральному – *yon king* (AMA, II. 1784), *Allweldand God* (all-ruling God) (AMA, I. 397), *dere love* (AMA, I. 703), у північно-східному центральному – *fayr ladye* (Emarė, 703), *my dere sone* (там само, 844), *swete syr* (там само, 970), у східно-центральному – *leue fere* (KH, 1013), *leue child* (KH, 1457), у південно-східному – *swetyng paramour* (sweet lover) (SL, 303), *my lefly frende* (там само, 858), у південно-східному центральному – *leve moder* (SD, 697), *min hende sone* (там само, 595), *my dere sun* (там само, 1081), у східно-центральному із впливом південного – *gode lemman* (BH, 2182).

Як свідчать діахронічні дослідження, система апелятивних займенників у сучасній англійській мові була такою не завжди. Стосунки між комунікантами в усьому спектрі від інтимних до дистанційних регулювалися на різних етапах розвитку англійської мови по-різному [4, с. 137]. Морфологічні й структурні зрушення відбулися протягом середньоанглійського періоду (XII – XV ст.). У XIII ст. повністю зникла, як і в інших германських (і не тільки германських) мовах, двоїна іменника [1, с. 101]. У 2-ій особі однини форма іменного відмінка *þū* перетворилася на *þou* (thou), до того ж замість кількох форм непрямих відмінків розвинулася лише одна об'єктна форма – *thee*. У множині їм відповідали *ye (ge)* і *yow (gew, ou)* [3, с. 55].

Досить рано суб'єктна форма множини *ye* (як і її відповідники в романських мовах) почала виступати як субститут *thou* у звертанні до однієї особи [6, с. 69]. Проте вже у XIII – XIV ст. об'єктна форма *you (yow)* «вам, вас» почала вживатися замість так само об'єктної, але сингулярної форми *thee* «тобі, тебе» і навіть номінативна *thou* «ти» як шанобливе звертання до однієї особи, спочатку вищої, а згодом і рівної за соціальним рангом. Цілком можливим є вплив французької мови, в якій «ввічливе» *vous (*«Ви») на той час було вже досить поширеним, що вже зазначали дослідники історії англійської мови [1, с. 103].

Трансформація займенникової системи стала причиною зрушень у дієслівній парадигмі, виявом яких було зменшення кількості флективних форм, а вживання форми 2-ї особи однини почали виходити з ужитку. Щоправда, вони (передусім суб'єктна *thou* «ти») ще використовуються як поетичний засіб стилізації.

Лише у XX ст. англійський займенник 2-ої особи множини *you*, який виконував функції форми ввічливості, нейтралізувався, витіснивши тепер уже застаріле *thou* «ти» і набувши універсальної функції у звертанні. Однак застарілі форми (*ye, thou* або *thee*) теж подекуди вживаються ще й нині як виразні стилістичні засоби, зокрема в поезії [13, с. 1761].

Що ж до старих форм однини (*thou* і *thee*), то вони зустрічаються також у фольклорних піснях, у діалектному мовленні, а саме у північній Англії, зокрема у Йоркширі, переважно у мовленні представників старшого покоління, іноді у Шотландії [12, с. 193].

В англійському мовленні шотландців може створюватися протиставлення форм особових займенників 2-ої особи за ознакою числа. Існування цієї суто діалектної і стилістично маркованої форми трактується як намагання «заповнити відсутню ланку у системі прономінальних форм звертання» і навіть «тяжіння англійської прономінальної системи до двоелементної» [6, с. 70–71], тобто своєрідний вияв зворотного розвитку.

Отже, сучасна англійська стала фактично єдиною германською мовою, яка не має саме «ввічливих» форм 2-ої особи. За таких умов «всі регістри контактів від підкреслено офіційних до грубо-фамільярних передаються іншими засобами мови – інтонацією, вибором відповідних слів і конструкцій» [11, с. 4]. Маються на увазі власні імена та титули, а також «ввічливі» дієслівні форми, вигуки.

Типові етикетні форми звертання – це своєрідний мовний фонд, який наче регулює суспільні й особисті стосунки між носіями цієї мови [5, с. 185].

Висновки. Отже, суспільний розвиток Англії у XII – XV ст., зміни її соціально-економічного устрою, що призвели до зміни соціального складу, а також зміни у системі соціальних цінностей і норм спричинили модифікації парадигми форм звертання. Комплексний підхід до вивчення звертання як етикетної одиниці дозволив встановити діалектичну єдність номінативно-змістовної сторони звертання з його прагматичною і стилістичною функцією. При цьому прагматичний зміст звертання кваліфікується як компонент семної структури слова, що матеріалізує екстралінгвістичну інформацію, яка співвідноситься з комунікативно-прагматичною ситуацією чи її окремими параметрами. Тенденція до спрощення стосується як лексичної реалізації форми звертання (відмова від вживання титулів), так і лексичного оточення форм звертання: зменшення / спрощення дескрипторів звертання.

Збереження певних реліктових форм на рівні діалектного мовлення є досить поширеним явищем у багатьох мовах. Збереглися так само діалектні варіанти *you*: *ya* (у центральній частині Англії) або *ee* (на південному заході). Форма *ye* зрідка вживається також у розмовному мовленні у випадках на зразок *how d'ye do?* «Здрастуйте; як ся маєте?».

Максимальна уніфікація займенникового звертання в сучасній англійській літературній мові створює чималі труднощі для перекладу, передусім художнього, оскільки в мові перекладу досить часто важко зробити вибір між «ти» або «Ви».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бруннер К. История английского языка. Т. I-II [пер. с нем. С.Х. Васильевой] / К. Бруннер. Москва : Изд-во иностр. лит., 1955. Библиогр.: т. II, С. 387–392.
2. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.
3. Ильиш Б.А. История английского языка Б.А. Ильиш. Москва : Учпедгиз, 1935. С. 138–143.
4. Корнійко І.В. Звертання як динамічний засіб вираження зверненості мовлення (на матеріалі сучасної німецької мови) : Дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2000. 218 с.
5. Морозова И.Б. Обращение как одна из основных речеэтикетных единиц в современном английском языке / И.Б. Морозова, Е.В. Сорочинская // Записки з романо-германьскої філології. Одеса : Латстар, 2000. Вип. № 8. С. 180–190.
6. Оликова М.А. Обращение в современном английском языке / М.А. Оликова. Львов : Вища шк., 1979. С. 81–83.
7. Пономаренко В.П. Еволюція засобів звертання в індоєвропейських мовах: компаративно-типологічний аспект : автореф. дис. д-ра філол. наук: 10.02.17. Київ, 2010. 32 с.
8. Рущак О. Звертання у художньому тексті: проблеми відтворення (на матеріалі трагедії Шекспіра "Hamlet, Prince of Denmark" та її українського перекладу Григорієм Кочурою // Іноземна філологія. Львів. 2014. Вип. 127, част. II. С. 170–177.
9. Словарь лингвистических терминов / Под ред. Ахмановой. Москва : Сов. энциклопедия, 1956. 607 с.
10. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. Москва : Высш. шк., 1989. 159 с.
11. Формановская Н.И. Речевой этикет. Русско-английские соответствия / Н.И. Формановская, С.В. Шевцова. Москва : Высш. шк., 1992. 80 с.
12. Bartsch-Parker E. British phrasebook / [E. Bartsch-Parker, S. Burgen, R. Crowe et al.]. Hawthorn : Lonely Planet Publ., 1999. 300 p.
13. Klein E.A. Comprehensive Etymological Dictionary of the English language / E. Klein. I-II. Amsterdam-London-New-York : Elsevier Publ. Co., 1966-1967. 1776 p.
14. Pieper U. Zur Interaktion linguistischer, sozialer und biologischer Variablen im Problemkreis der "Anrede" // Anredeverhalten. Tübingen : Narr Verlag, 1984. S. 9–24.

УДК 811.111'271
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.15

КОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ ПОМ'ЯКШЕННЯ ДИРЕКТИВІВ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

COMMUNICATIVE TACTICS OF MITIGATING DIRECTIVES IN ENGLISH FICTIONAL DISCOURSE

Деде Ю.В.,
orcid.org/0000-0002-0701-4216
аспірантка кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Дослідження спрямоване на визначення комунікативних тактик пом'якшення директивів в англомовному художньому дискурсі. Директив тлумачиться як мовленнєвий акт, адресант якого прагне примусити адресата виконати або не виконувати певну дію. Встановлено, що залежно від облігаторності дії, пріоритетності адресанта та вигідності дії для нього директиви можна поділити на прескриптиви, які включають наказ, дозвіл, заборону, інструкцію, розпорядження, замовлення; сугестиви, до яких слід віднести пораду, пропозицію, попередження; реквестиви, які включають прохання, благання, запрошення.

Проаналізовано комунікативні ситуації в художньому дискурсі, в яких директиви набувають пом'якшення: мовці вдаються до мітігативних тактик. Під мітігацією в роботі розуміється комунікативна стратегія, яка передбачає пом'якшення мовленнєвої поведінки мовця відносно адресата з метою зниження ризику виникнення суперечки, згладжування відмови, втрати обличчя, запобігання або усунення конфлікту й підвищення ефективності комунікативних дій.

Встановлено, що персонажі дискурсу ніколи не пом'якшують прескриптиви, оскільки вони мають категоричний характер. Когнітивно-прагматичний аналіз персонажного мовлення в англомовному художньому дискурсі уможливив висновок про те, що для пом'якшення таких двох типів директиві як сугестиви та реквестиви персонажі англомовного художнього дискурсу вживають тактики прагматичного парафразування, вибачення, схвалення та часткової згоди. Найбільш частотною виявилася тактика прагматичного парафразування, яка ґрунтується на експлікації директивів через непрямі мовленнєві акти, в яких на фоні експлікованої іллокутивної сили виявляється й інша, тобто в них спостерігається більше змісту, ніж передає їх поверхнева структура, і слухач повинен про це здогадатися.

Ключові слова: директива, прескриптив, сугестив, реквистив, стратегія, тактика, пом'якшення.

The study focuses on the communicative tactics mitigating directives in English fictional discourse. Directive is seen as a speech act, in which the addresser intends to force the addressee to perform or not to perform a certain action. It has been proved that depending on the obligatoriness of the demanded action, the addresser's priority and the expediency of the action for him / her, directives can be divided into prescriptives, that fall into a command, allowance, prohibition, instruction, order; suggestives, including advice, offer, warning; and requestives that are subdivided into requests, pleas, petitions, invitations.

The communicative situations taken from fictional discourse have been analyzed, namely those including mitigated directives, i.e. in which speakers choose mitigation tactics. Mitigation has been defined as a communicative strategy implying mitigating of the speaker's speech behaviour towards the addressee in order to lower the risk of argument, smoothing over a refusal, or losing a face, preventing or ending a conflict, as well as enhancing the efficacy of communicative actions. It has been established that discourse personages never mitigate prescriptives, since they have a categorical nature.

The cognitive-pragmatic analysis of the personage speech in English fictional discourse has enabled the author to draw a conclusion that to mitigate such two types of directives as suggestives and requestives the personages of English fictional discourse employ the tactics of pragmatic paraphrasal, apology, approval and partial agreement. The tactics of pragmatic paraphrasal has turned out to be most commonly used, involving directives' expression by means of indirect speech acts. The latter demonstrate not only explicit illocutionary force, but also some implicit one, that is they have more content that their surface structure expresses, and the listener has to guess that.

Key words: directive, prescriptive, suggestive, requestive, strategy, tactics, mitigation.

Постановка проблеми. Як слушно зазначає Ф.С. Бацевич, у разі неконфліктного спілкування стратегію мовця визначають пошуки «спільної мови», тобто основ діалогічного співробітництва: добір мовних засобів представлення реального стану речей, вибір тональності спілкування, формування сприятливої атмосфери взаємодії всіх учасників комунікації [1]. Повідомляючи щось, адресант у першу чергу думає про результативність свого повідомлення, тобто про його ефективності, проте в той же час він враховує різні підходи, які більшою або меншою мірою відповідають умовам протікання конкретної ситуації спілкування. Це дає можливість розглядати мовну комунікацію в аспекті загальної стратегії (з огляду на мету) і конкретної тактики (враховуючи її досягнення).

Не випадково О.С. Іссерс звертає увагу на те, що мовленнєва комунікація є стратегічним процесом, основою для якого є вибір оптимальних мовних ресурсів. Стратегія мовленнєвої поведінки

охоплює всю сферу побудови процесу комунікації, коли метою є досягнення певних результатів [2, с. 181].

Важливу роль у процесі спілкування відіграє пом'якшення, або мітігація, оскільки вона є формою подолання стресу, реалізується здебільшого в певному дискурсі і ґрунтується на когніції [3]. О.О.Селіванова витлумачує мітігацію як комунікативну стратегію, яка передбачає пом'якшення мовленнєвої поведінки мовця відносно адресата з метою зниження ризику виникнення суперечки, згладжування відмови, втрати обличчя, запобігання або усунення конфлікту й підвищення ефективності комунікативних дій [4].

Наступна розвідка присвячена визначенню комунікативних стратегій і тактик, які пом'якшують директиви у персонажному мовленні англомовного художнього дискурсу. Директивом вважають клас мовленнєвих актів спонукального типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема типологізації мовленнєвих актів неодноразово привертала увагу лінгвістів, які займаються дослідженнями в області прагматики, семантики і загальної теорії комунікації. Класифікації **директив** (спонукальних мовленнєвих актів) розроблялися з урахуванням ***семантичного аспекту***, який ґрунтується на аналізі пропозиційного змісту спонукальних висловлювань (Н.А. Депутатова 2004, О.М. Москаленко 1999, К.Д. Некрасова 2015, О.С. Шатілова 2013, О.Ю. Цвєтков 2002, Bach & R. Harnish 1979, Huddleston R., Pullum G.K. 2002, G.A. Wierzbicka 1972; 1987); ***синтаксичного аспекту***, який передбачає аналіз засобів вираження директиву на синтаксичному рівні (О.В. Богємова 2002, О.І. Власова 2004, Є.І. Григорьєв 2018, В.Є. Иосифова 2017, Л.В. Цурікова 2003, E. Davies 1979, B. Fraser 1974), ***комунікативно-прагматичного аспекту***, який передбачає аналіз соціо-лінгвальних і соціо-прагматичних чинників (О.І. Бєляєва, Л.А. Бирюліна, Ц. Саранцацрал, О.О. Филатова, Н.И. Формановская, Searle).

Саме комунікативно-прагматичний аспект вимагає дослідження стратегічної настанови адресанта директивного мовленнєвого акту. Специфікою пом'якшення директивності є широке використання непрямих мовленнєвих актів, які активно вивчають такі лінгвісти, як Є.І. Бєляєва, Дж. Браун, А. Девідсон, А. Вежбицька, Л.В. Міхайлова, О.Б. Петрова, Р. Ріссеслада, Дж. Сьорль, Є.І. Філатова, О.С. Шатілова, І.Б. Шатуновський, І.М. Шуляк та інші. Проте ще не складена класифікація комунікативних тактик, які забезпечують пом'якшення директив.

Отже, актуальність запропонованої роботи зумовлена зацікавленістю сучасних лінгвістичних досліджень у виявленні релевантних інструментів реалізації цілей комунікативного процесу для впливу на свідомість і поведінку співрозмовників.

Формулювання цілей статті. Запропонована розвідка присвячена визначенню комунікативних стратегій і тактик, які пом'якшують директиви у персонажному мовленні англомовного художнього дискурсу. Відповідно до поставленої мети стаття передбачає вирішення таких завдань:

1) розглянути класифікації директив у теорії мовленнєвих актів;

2) проаналізувати когнітивно-комунікативні механізми реалізації

пом'якшення директив в англомовному художньому персонажному мовленні;

3) надати власну класифікацію комунікативних тактик реалізації пом'якшення директив.

Матеріалом дослідження слугували 215 мовленнєвих епізодів вираження комунікативного пом'якшення персонажами літературного дискурсу, виокремлені методом суцільної вибірки з художніх творів англомовних авторів XX – XXI століть обсягом 12 100 сторінок.

Виклад основного матеріалу. За визначенням Дж. Сьорля, директива є таким мовленнєвим актом, який «є спробою з боку мовця домогтися того, щоб слухач щось зробив» [5, с. 182]. Спонукальне висловлювання може слугувати для вираження наказу, прохання, поради та інших найрізноманітніших спонукальних інтенцій [6].

Згідно з Дж. Сьорлем, клас директивних мовленнєвих актів відрізняється від інших актів тим, що їх іллокутивна ціль полягає у спробах із боку мовця «домогтися, щоб слухач щось зробив» та тим, що бажання або потреба виступають як виражений психологічний стан [5, с. 182]. Отже, директив – це мовленнєвий акт, адресант якого прагне примусити адресата виконати або не виконувати певну дію.

Директивам властива прагматична ситуація, коли відправник повідомлення хоче, щоб адресат (не) виконав якусь вербальну або невербальну дію. Для досягнення позитивного перлокутивного ефекту перший інтерактант закликає до волі або до почуттів, апелює до розуміння другого. На думку А. Вежбицької, значення директивів зводяться до "wanting to cause you do it" [7, с. 128]. Конкретні «спроби» ініціатора дії можуть мати такі значення, як "I want you to do X", "I want you to cause X happen", "I want people here to do these things (X)", "I want you to cause X for me", "I want you to say what you think about it" та інші [8].

Вчені класифікують директиви на підгрупи за різними ознаками. Однією з найбільш цінних відносно позначення соціальних і прагматичних характеристик директив є класифікація Є.І. Філатової. Вона виокремлює декілька факторів для визначення типів спонукальних ситуацій, таких як фактор свободи у адресата (категоричні, некатегоричні директивні мовленнєві акти), фактор інтересу (суттєва чи несуттєва дія в інтересах адресанта, адресата); фактор статусу (статус адресанта нижчий або вищий за статус адресата, статус комунікантів не важливий); фактор виконавця (хто виконує дію: адресат, адресант, обидва комуніканти, адресат та інші особи); фактор нормативності (нормативні директивні мовленнєві акти, при яких адресант спирається на норми (моральні, юридичні та інші), ненормативні директивні мовленнєві акти); фактор середовища (суттєвий – мовленнєвий акт, які вживається в офіційному середовищі, або несуттєвий) [9, с. 101].

До спонукальних мовленнєвих актів О.Б. Петрова відносить наказ, прохання, благання, запрошення, розпорядження, пораду, дозвіл, заборону, заповіт, переконання, вимогу, інструкцію, пропозицію, розпорядження, замовлення, вимогу, команду, повчання, вимушення, заклинання, рекомендацію, запит поради, запит дозволу, умовляння, заклик, вказівку [10].

Підґрунтям класифікації Є.І. Бєляєвої слугують три ознаки: облігаторність дії, пріоритетність мовця та вигідність дії для мовця. На цих підставах директиви поділяють на три групи:

1) *прескриптиви* (пріоритетність позиції адресанта, облігаторність виконання дії для адресата): наказ, дозвіл, заборона, інструкція, розпорядження, замовлення;

2) *сугестиви* (пріоритетність адресанта, необлігаторність і бенефактивність дії для адресата): порада, пропозиція, попередження;

3) *реквестиви* (пріоритетність адресата, необлігаторність дії та бенефактивність для адресанта): прохання, благання, запрошення [11].

Так, у прагматичній ситуації прохання дії, до якої мовець закликає слухача, є вигідною для першого інтерактанта, але не має пріоритетності при впливі на іншого. Крім того, виконання цієї дії не є обов'язковою для слухача. Адресат має право, як зазначає Є.І. Бєляєва, «відповідати» або «не відповідати» на прохання. При пораді (наприклад, в разі прохання поради) мовець має пріоритет, оскільки володіє більшим досвідом або знанням. Тому адресату вигідно виконання дії, до якої його закликає адресант, але ця дія не є для першого інтерактанта облігаторною. Запрошення ж входить, за класифікацією Є.І. Бєляєвої, до групи реквестивів на тій підставі, що дія є вигідною для мовця, але він не має пріоритету, а виконання дії є необов'язковим для адресата.

Спираючись на класифікацію Є.І. Бєляєвої, автор розглядає, якими комунікативними тактиками керуються персонажі англомовного художнього дискурсу для пом'якшення таких двох типів директив як *сугестиви* та *реквестиви* (адже прескриптиви зазвичай не пом'якшують через їх наполегливий характер).

Загалом пом'якшення директив здійснюється експліцитно та імпліцитно. Перш за все пом'якшення директив відбувається шляхом вживання непрямих мовленнєвих актів, у яких на фоні експлікованої іллокутивної сили виявляється й інша, тобто в них спостерігається більше змісту, ніж передає їх поверхнева структура, і слухач повинен про це здогадатися. Подібне варіювання іллокутивної функції формованого в процесі інтеракції висловлювання Д. Вундерліх називає *прагматичним парафразуванням* [12, с. 87], яке може пояснюватися як своєрідним стилем спілкування одного або декількох комунікантів, так і загальними нормами мовленнєвої поведінки в певних ситуаціях спілкування.

Дж. Сьорль зазначає, що з огляду на прийняті правила ввічливості для директивних висловлювань у мовленнєвому спілкуванні часто буває недоречним використання прямих або експліцитних форм [13, с. 201]. Отже, спираючись на термінологію Д. Вундерліха, автор вважає, що для пом'якшення директив персонажі англомовного художнього дискурсу, перш за все, вживають тактику *прагматичного парафразування*. Ця тактика є характерною для сугестивів і реквестивів. Автор наведить приклад прохання (реквестиву):

The phone judders inside my pants again. I have to answer. It might be the office.

*"Um you know, I'm reaching a bit of an intimate moment right now". I give Maya a significant look. "**Maybe you could** uh leave the room?"Suspicion snaps into Maya's eyes* [14, с. 4].

Наступні приклади ілюструють непряму пораду (сугестив) як тактику прагматичного парафразування:

1) *"This is big business, you see", said Heather naively. "Mr. Ionides has hotels all over the place. He says if we're good workers, he'll even give us a chance of working in one of his foreign hotels".*

*"**I would be careful if I were you**," said Hamish, "and try to get some sort of written agreement* [15, с. 78].

2) *My eye falls on a duster and can of Pledge, sitting on a side table. She must have been in the middle*

*of cleaning when I rang. "**I wouldn't use those dusters if I were you**", I add politely. "I can recommend some better ones"* [14, с. 134].

Слід зазначити, що у вибірці тактика прагматичного парафразування виявилася найбільш частотною.

Когнітивно-прагматичне дослідження персонажного мовлення художнього дискурсу також свідчить про те, що пом'якшення директив відбувається і за допомогою *тактики вибачення*. Як слушно вказує Т.Г. Рабенко, висловлювання-вибачення входять до класу ритуальних висловлювань, об'єднаних загальною комунікативною метою – регуляцією міжособистісних відносин: адресат негативно оцінює поведінку мовця і вважає, що інший учасник ситуації несе відповідальність за його негативний стан. Відповідно до етикету мовець, який свідомо чи несвідомо ініціює негативну дію, повинен вибачитися [16, с. 37]. Вживання тактики вибачення наявні в таких проханнях (реквестивах):

1) *The door opened just as they arrived on the step. Fred, as dainty as ever,* was wearing an emerald-green smock over white linen shorts, and her feet were bare. Her toenails were painted emerald green. Trish looks at me in surprise. "What's your name?"

*"Samantha", I explain. "**I'm so sorry to bother you, but I had the most terrible headache…**"* [14, с. 37].

2)*"**Really sorry to trouble you again**", began Agatha, "but I wanted to ask you some more questions"* [17, с. 74].

Пом'якшення директив також відбувається шляхом вживання *тактики схвалення*. Відомо, що інтенції позитивно-оцінних висловлювань не вичерпуються наміром повідомити свою позитивно-оцінну думку про предмет і створити позитивне емоційне тло, а характеризуються також прагненням регулювати поведінку адресата, створити з ним контакт, гармонійні взаємини, дотриматися комунікативного ритуалу [18, с. 8].

Автор ілюструє вживання тактики схвалення для пом'якшення реквестиву та сугестиву:

– "Has Guy mentioned, we want you on a corporate shooting weekend in September? Up in Scotland; should be fun".

*"**Right. Um, yes, that sounds great**". I rub my nose. "**The only thing is, I'm trying to keep some weekends free keep a bit of balance in my life**"* [14, с. 159] (прохання (реквестив);

– "It's quite a nice evening", said Mrs. Bloxby. "I'm sure you would rather sit in the garden and have a cigarette, Mrs. Raisin".

"Great. Just so long as one of the army of British snoops doesn't leap out from behind a gravestone in thechurchyard"[17,с.72](попередження(сугестив);

– Agatha phoned her friend Sir Charles Fraith. "Where are you?" he asked. "In Istanbul".

"Great city, Aggie, but you're supposed to be taking a rest. Wouldn't a beach holiday have been better?" [там само, с. 122] (порада (сугестив).

Для пом'якшення директив персонажі англомовного художнього дискурсу також вживають *тактику часткової згоди*, про що свідчать два таких попередження (сугестиви):

– "Well, something red wi' alcohol in it". He turned to Hamish. "Man, I'm tired. Give me a bed for the night?"

*"**Yes, but you're not getting any of my clean underwear*** [19, с. 58].

– "Can't we phone from here?" Agatha asked James.

"Yes, but too expensive" [20, с. 49].

Висновки. Отже, директив автор вважає мовленнєвим актом, адресант якого прагне змусити адресата виконати або не виконувати певну дію. Залежності від облігаторності дії, пріоритетності адресанта та вигідності дії для нього директиви поділяють на *прескриптиви*, до яких відносять наказ, дозвіл, заборону, інструкцію, розпорядження, замовлення; *сугестиви*, до яких відносять пораду, пропозицію, попередження; *реквестиви*, які поділяють на прохання, благання, запрошення.

За винятком прескриптивів, які мають категоричний характер, директиви в художньому персонажному мовленні зазвичай набувають пом'якшення: мовці вдаються до мітігативних тактик. Специфікою пом'якшення директивності є широке використання непрямих мовленнєвих актів, що автор пропонує вважати тактикою *прагматичного парафразування.* Для пом'якшення таких двох типів директиві як сугестиви та реквестиви персонажі англомовного художнього дискурсу також вживають *тактики вибачення, схвалення* та *часткової згоди*.

Перспективою дослідження автор вважає аналіз комунікативних тактик пом'якшення констативів в англомовному художньому дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 343 с.
2. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 284 с.
3. Allwood J. Some comments on Wallace Chafe's – How Consciousness Shapes Language. *Pragmatics and Cognition*, 1996. № 4 (1).

4. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
5. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1986а. Вып. XVII: Теория речевых актов. С. 170–187.
6. Risselada R. Imperatives and other directive expressions in Latin: A study in the pragmatics of a dead language. Amsterdam, 1993. 349 p.
7. Wierzbicka A. Semantic primitives. Frankfurt/M : Athenaum, 1972. 235 p.
8. Wierzbicka A.A. Sematic metalanguage Wierzbicka A. English act verbs: A semantic dictionary. Sydney, 1987. 397 p.
9. Филатова Е.А. Побудительные высказывания как речевые акты в современном русском языке : дис. канд. филол. наук. Москва : МГУ, 1997. 253 с.
10. Петрова Е.Б. Каталогизация побудительных речевых актов в лингвистической прагматике. *Вестник ВГУ, Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. Воронеж, 2008, № 3. С. 124–133.
11. Беляева Е.И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык. Воронеж : Изд-во ВГУ, 1992. 168 с.
12. Wunderlich D. Arbeitsbuch Semantik. Konigstein/Ts. : Athenaum, 1980. 368 s.
13. Серль Дж. Косвенные речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1986б. Вып. ХУП : Теория речевых актов. С. 195–222.
14. Kinsella S. The Undomestic Goddess. London : Transworld Digital, 2009. 432 p.
15. Beaton M.C. Death of a Dustman. London : C & R Crime, 2009. 290 p.
16. Рабенко Т.Г. Извинение: речевые тактики жанра и средства их языковой реализации. *Гуманитарный вектор*. № 4. Чита : Изд-во ЗГУ, 2012. С. 83–89.
17. Beaton M.C. Death of a Poison Pen. London : C & R Crime, 2009. 268 p.
18. Bigunova N. Cognitive pragmatic regularities in communicative manifestation of positive evaluation. *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow*. The journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava. Trnava : University of SS Cyril and Methodius in Trnava, 2019, IV (1), 2019. P. 2–46.
19. Beaton M.C. Agatha Raisin and the Witch of Wyckhadden. London : St. Martin's Press, 1999. 208 p.
20. Beaton M.C. Agatha Raisin and the Terrible Tourist. London : C & R Crime, 2012. 290 p.

УДК 81.01
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.16

ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ДВУВОКАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ КОРНЯ В СРЕДНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

ОСОБЛИВОСТІ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ДВОВОКАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ КОРЕНЯ В СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

PECULIARITIES AND FUNCTIONING OF TWO-VOCAL STRUCTURE OF THE ROOT IN MIDDLE HIGH GERMAN

Димирова О.П.,
orcid.org/0000-0003-2510-0991
кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры германских языков и перевода
Одесского национального политехнического университета

Слободцова И.В.,
orcid.org/0000-0002-7930-9945
кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры германских языков и перевода
Одесского национального политехнического университета

В статье рассматривается структура корневой морфемы, ее развитие и особенности изменения в средневерхненемецком периоде развития немецкого языка, подробно анализируется двувокальная система корня в средневерхненемецком языке. Корневая морфема как носитель основного лексического значения характеризуется главным образом начальной позицией в слове, являющейся фонетически наиболее сильной в акцентной структуре слова. Выявление закономерностей в развитии структуры корня дает возможность реконструировать фонетическую систему в средневерхненемецком периоде развития немецкого языка и прогнозировать общие тенденции развития структуры корня и слова.

В фонетической структуре слова необходимо выделить два наиболее контрастных участка: начальный (ударный) и конечный (безударный), характеризующихся артикуляторным усилением в начале и ослаблением в исходе слова. В морфологической структуре слова исторически имеет место стяжение, в частности двухморфемных структур в одноморфемную. Изменения происходят по направлению к корневой (ударной) морфеме. Эти процессы приводят к большой спаянности морфемных единиц в пределах слова.

Анализ двувокальной системы корня проводился на основе таких среднедревненемецких текстов как «Песнь о Нибелунгах», проповеди знаменитого проповедника XII века Бертольда Регенсбурского, любовной лирики немецкого миннезингера Вальтера фон дер Фогельвейде. Оригинальные тексты были дополнены также словарным материалом.

В средневерхненемецких текстах проанализирована 681 различная структура корня, частота которых составляет 5310 речеупотреблений. Корень реализуется в одно- и двувокальных единицах. Общее число проанализированных одновокальных корней составляет 14 различных структур, двувокальных – 10 структур. Анализ показал, что средневерхненемецкие корни образовались в результате стяжения различных морфем в направлении ударного начала словоформы.

Ключевые слова: средневерхненемецкий язык, фонема, корень, морфема, частота употребления.

У статті розглядається структура кореневої морфеми, її розвиток і особливості зміни в середньоверхньонімецький період розвитку німецької мови, детально аналізується двовокальна система кореня в середньоверхньонімецькій мові. Коренева морфема як носій основного лексичного значення характеризується здебільшого початковою позицією в слові, що є фонетично найбільш сильною в акцентній структурі слова. Виявлення закономірностей у розвитку структури кореня дає можливість реконструювати фонетичну систему в середньоверхньонімецький період розвитку німецької мови та спрогнозувати загальні тенденції розвитку структури кореня і слова.

У фонетичній структурі слова необхідно виділити дві найбільш контрастних ділянки: початковий (ударний) і кінцевий (ненаголошений), що характеризуються артикуляторним посиленням на початку і ослабленням вкінці слова. У морфологічної структурі слова історично має місце стягнення, зокрема двохморфемних структур в одно морфемні. Зміни відбуваються в напрямі до кореневої (ударної) морфеми. Ці процеси призводять до великої спаяності морфемних одиниць у межах слова.

Аналіз двовокальної системи кореня проводився на основі таких середньоверхньонімецьких текстів як «Пісня про Нібелунгів», проповіді знаменитого проповідника XII століття Бертольда Регенсбурського, любовної лірики німецького міннезингера Вальтера фон дер Фогельвейде. Оригінальні тексти були доповнені також словниковим матеріалом. У середньоверхньонімецьких текстах проаналізовано 681 різну структуру кореня, частота яких становить 5310 речевживань. Корінь реалізується в одно- і двовокальних одиницях. Загальна кількість проаналізованих одновокальних коренів становить 14 різних структур, двовокальних – 10 структур. Аналіз показав, що середньоверхньонімецькі коріння утворилися в результаті стягнення різних морфем у напрямі ударного початку словоформи.

Ключові слова: середньоверхньонімецький період, фонема, корінь, морфема, частота вживання.

In this article the structure of the root morpheme has been studied, its development and peculiar changing features in Middle High German period of German language development, the two-vocal root system in Middle High German language has been analyzed in detail. The root morpheme as a carrier of the main lexical meaning is characterized mainly by its opening position in the word which is phonetically the strongest part in the word structure. Identification of patterns in the development of the root structure enables us to reconstruct the whole phonetic system of German language of Middle High German period and forecast general trends in the development of the root and word structure.

We have to underline two contrasting parts in the phonetic structure of the word: opening (stressed) and final (unstressed), characterized in general by articulate strengthening at the beginning of the word and weakening at the end. In the morphological structure of the word we could historically find a contraction, particularly two- morpheme structure into one- morpheme etc. Changes take place towards the root (stressed) morpheme. These procedures lead to more cohesion of morphemes within the word.

The analysis of the two-vocal root system has been done on the basis of such ancient Middle German texts as “The song of the Nibelungs”, the preaching of the famous parson of the 12th century Berthold Regensburg, love lyrics of the German mini singer Walter von der Vogelweid. Vocabulary has also been added to the original texts.

In the Middle High German texts 681 different root structures have been analyzed, which frequency of use is 5310. The root is realized into one or two units. The total number of analyzed one-vocal roots is 14 different structures, two-vocal roots 10 structures. The analysis has shown that Middle High German roots appeared as a result of contraction of different morphemes towards stressed beginning of the word formation.

Key words: Middle High German, phoneme, root, morpheme, frequency of use.

Постановка задания. Постановка новых задач в области диахронии языков стала возможной благодаря накоплению многочисленной языковой информации, полученной в результате сопоставительных исследований на стыке языкознания с другими областями знаний. В настоящее время стало возможным изучение межуровневых связей в отдельных языках в их историческом развитии, в частности изучение фонетической структуры морфемных единиц и особенностей ее развития. Подобные вопросы раньше не выдвигались в историческом языкознании. Классическая компаративистика занималась решением таких относительно узких задач как изучение звуковых изменений и установление соответствующих законов, затрагивающих лишь в общих чертах вопросы становления и развития структуры слова и его частей [1; 2].

Обращение к сравнительной диахронии позволяет проследить динамику изменения отдельных структурных единиц слова, выявить особенности этого изменения и причины, породившие их. Научная ценность подобных исследований заключается также в возможности экстраполировать обнаруженные тенденции структурно-фонетического развития отдельных морфем и слова в целом на дописьменный период языка и тем самым реконструировать форму и грамматическую значимость слов большой диахронической глубины. Вышеуказанное определяет актуальность этой работы.

К средневерхненемецкому авторы относят период развития языка с 1050 по 1350 гг. Относительно определения рамок этого периода среди специалистов нет разногласий: к середине XI в. завершились глубокие языковые изменения по сравнению с древневерхненемецким [3; 8]. Однако такое временное определение средневерхненемецкого можно рассматривать лишь как относительное, поскольку язык находится в постоянном развитии и изменении.

Изложение основного материала. На основании ряда исследований [4; 5; 6; 11] фонетическую систему средневерхненемецкого языка можно представить так:

Гласные:

1) долгие a:, e:, i:, o:, u:, oe / ö:/, iu/ ü:/,
2) краткие a, ä, e, ë, i, o, u, ö, ü,
3) дифтонги ei, ie, ou, uo, öu, üe.

Согласные:

1) сонорные w, j, l, r, m, n,
2) смычные p, t, k, b, d, g,
3) щелевые f (v), s, ss, zz, sch (S), ch, h,
4) аффрикаты pf (ph), z, zz (ts), kch, cch.

Письменный вариант средневерхненемецкого языка представлен в этом исследовании «Песней о Нибелунгах», проповедями знаменитого проповедника XII века Бертольда Регенсбурского, любов-

Таблица 1

Структура корня в средневерхненемецком языке

№ п/п	Структура корня	Относительная чистота	Примеры
	Одновокальные структуры:		
	а) с конечным гласным:		
1.	CV-	0.0420	hou, wa, zuo, so
2.	CCV-	0.0160	brą̂, drie, grü-en
3.	CCCV-	0.0002	sprǫ̂, screi
	б) со срединным гласным:		
4.	CVC-	0.5270	witz, niuw-en, niun
5.	CVCC-	0.1660	held, kumb-er
6.	CCVC-	0.0830	drohen, frouw-e
7.	CCVCC-	0.0250	frost, friunt, swert
8.	CCCVC-	0.0020	durst, sanft
9.	CVCCC-	0.0070	Streng-i, spring-en
10.	CCCVCC-	0.0006	dinstr-e
11.	CVCCCC-	0.0002	finstr-i, bi-finstr-en
	в) с начальным гласным:		
12.	V-	0.0002	ie
13.	VC-	0.0330	ar, eck-e
14.	VCC-	0.0180	aht-en, alt, amt-e
	Двувокальные структуры:		
15.	CVCVC-	0.0410	degen, tiufel
16.	VCVC-	0.0160	femir, acker
17.	CVCCVC-	0.0100	wunder-n
18.	VCCVC-	0.0020	arbeit-e, engil
19.	CCVCVC-	0.0020	predig-en
20.	VCVCC-	0.0010	elend
21.	CVCVCC-	0.0005	hundert
22.	CVCVVCC-	0.0030	tusent
23.	CVCCCVC-	0.0010	můnster
24.	CCVCCVC-	0.0010	psalter
25.	VCCVCC-	0.0002	angest

ной лирикой немецкого миннезингера Вальтера фон дер Фогельвейде. Оригинальные тексты были дополнены также словарным материалом [9].

В средненемецких текстах проанализировано 681 различную структуру корня, частота которых составляет 5310 речеупотреблений. Корень реализуется в одно- и двувокальных единицах, среди которых преобладают первые (92,1%). Общее число одновокальных корней составляет 14 различных структур. Авторы рассматривают более подробно двувокальную систему корня в средневерхненемецком языке.

На этих количественных данных просматривается тенденция структурного усложнения средневерхненемецкого корня по сравнению с древневерхненемецким периодом. Более подробно особенности изменения корня рассмотрены ниже при анализе отдельных структур (табл. 1).

Авторы рассматривают более подробно двувокальную систему корня в средневерхненемецком языке.

Структура CVCVC

Частота встречаемости этой структуры в средневерхненемецком текстах 5,6%, что заметно выше, чем в древненемецкий период (4,1%). Наличие двух гласных в корне свидетельствует о вторичности их происхождения по отношению к одновокальным структурам корня. Генетически такая структура восходит к двуморфемным образованиям «корень + суффикс», которые после стяжения преобразовались в сложную однокорневую структуру. Например: vogel, himel, houbet, manik, sumer, tiufel, siben: в словоформах четко проявляются древние суффиксы: -er, el, et, ik, en.

Основное словесное ударение приходится на начальную часть корня, а суффиксальная морфема была в рассматриваемых словоформах неударной. Постепенное фонетическое ослабление в заударной позиции слова и потеря функциональной значимости суффиксом привели к стяжению последнего в направлении к ударной части. Во всех проанализированных случаях слогораздел проходит после первой гласной. Например: vo- gel, ma- ged, mi- chel, fuo- der, de- gen, bi- schof. Однако потенциально отсутствует слогораздел после поствокального согласного. Например: vog- el, mag- ed. Можно предположить, что этот корневой согласный относился когда-то к суффиксу /как *- ter в именах родства/. Поэтому необходимо рассматривать в структуре CVCVCCV /корень/ + CVC /суффикс/, где первоначально новый согласный суффикса отошел к корню, а затем и последующая часть суффикса примкнула к ударной части корня. В общем виде преобразование выглядит так: CV+ CVC ---CVC+ VC--- CVCVC. Структура CVCVC может реализоваться в трех слогах при наличии конечного гласного. Например: va- ri- we, ma- ge- de, me- ne- ge.

Фонетически в структуре корня проявляются различные типы согласных, характерные для начала слога. На месте первого гласного в структуре корня употребляются различные фонемы, второй гласный – ослаблен по отношению к древненемецкому периоду и здесь преобладает гласный (e). Ослаблению подвергнут и конечный согласный по сравнению с древненемецким языком. Ср.: /двн./ maged > /свн./ maget; manag > manec; wenag > wenic. В целом необходимо отметить артикулярное ослабление второго неударного корневого слога, в котором может исчезать слогообразующий гласный. В этом случае двувокальный корень преобразуется в одновокальный и в односложный. Например: /двн./ houbit > /свн./ houbet, houpt; thegan > degen, degne; wituw-a > witwe.

Структура VCVC

Частота встречаемости структуры корня в средневерхненемецких текстах равна 1,6% и почти не отличается от ее употребления в древненемецкий период (1,8%). Наличие двух гласных приводит к слоговому членению вида V- CVC, в котором первый слог является носителем словесного ударения. Например: ei- gen, e- tel, u- bel, iemer. Трудно увидеть в этих фонетических единицах древние самостоятельные смысловые и/или грамматические формы, однако все же надо допустить, что рассматриваемая структура корня образовалась в результате стяжения двух морфем.

Второй слог, неударный, в VCVC подвержен редукции по сравнению с древненемецким периодом. Например: /двн./ eigon > /свн./ eigen, edili > edel (e), ackar > asker/. Несомненно, что стяжение в этих словоформах происходит в направлении начального ударного слога.

Структура CVCCVC

Эта структура корня встретилась в нескольких словоформах, ее частота употребления в средневерхненемецких текстах равна 1,0%, в древневерхненемецких – 0,6%. Инлаутные согласные представлены в виде -nd, -rt, -nt, -lb, то есть во всех случаях имеют место структуры с нисходящим движением артикуляторной напряженности -RT или -RD. Такое изменение силы произнесения характерно для конечной части слога или межслогового участка. В словоформах между этими согласными проходит слогораздел. Например: wun -der, mar tel, sil- ber, win- ter.

Очевидно, что фонетический стык совпадает также с морфемным швом. Следовательно, рас-

сматриваемая структура образовалась в результате стяжения двух морфемных единиц. Главной из них является правая часть, носитель словесного ударения, второй слог выглядит фонетически более слабым. Здесь представлен только гласный (e)/, и поэтому он примыкает к предыдущему ударному слогу. В сравнении с древневерхненемецкими родственными формами в этой позиции реализовались более сильные гласные фонемы: /двн./ silbar, morgan, suntar.

Структуры VCCVCC, VCCVC, VCVCC

Эти структуры относятся к низкочастотным и реализованы в единичных словоформах: angest, isirne, ellend -haft, ver -arbeit-e. Во всех случаях начальный гласный является ударным, он образует самостоятельно или с последующим одним согласным единое функциональное целое, за ним следует второй слог, например: an- gest, i- sir- ne, ver- ar- bei- te. Очевидно, что начальная часть является артикуляторно более сильной: arebeit > /свн./ arbeit.

Структуры CCVCVC, CVCCVCC, CVCVCC, CVCCCVC, CCVCCVC

Такие структуры корня представлены в единичных словоформах, фонетически они не отличаются от рассмотренных выше структур. Общим для них является смычный характер реализации, они всегда состоят из двух слогов, из которых первый слог является ударным, а второй – безударным, фонетически более слабым, примыкающим к начальному: hun- dert, mun -ster, tu -sent, zvi- vel.

Отдельные случаи подтверждают самостоятельность той или иной части, что свидетельствует о совпадении в древности слогового и морфемного раздела. Например, в именах родства выделяется составляющая -der (vater): в числительных hun- dert, tu- sent просматривается связь с /герм./ handus «рука», в zwi (zwivel) реализуется корень /гот./ twai «два». Очевидно, что такие корни образовались в результате стяжения различных морфем в направлении ударного начала словоформы.

Итоги. Доля двувокальных структур корня в рассмотренных текстах средневерхненемецкого периода языка относительно небольшая, однако она существенна для понимания тех морфофонетических процессов, которые происходят в пределах слова.

Проанализированные структуры наглядно демонстрируют стяжение корня и суффикса, в результате которого исчезает вторая морфема и структурно усложняется первая, корневая.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Адмони В.Г. Морфологическая структура слова в немецком языке // Морфологическая структура слова в индоевропейских языках. М. : Наука, 1970. С. 152–221.

2. Армаш Н.В. Сопостовительный анализ структуры слога в современном немецком и украинском языках. Автореф. дис. канд. филол. наук. Одесса, 1991. 18 с.

3. Жирмунский В.М. История немецкого языка. 5-е изд., пересмотр. и доп. М. : Высш. школа, 1965. 408 с.

4. Жирмунский В.М. Общие тенденции фонетического развития германских языков // Жирмунский В.М. Общее и германское языкознание. Л. : Наука, 1976. С. 277–297.

5. Зиндер Л.Р., Строева Т.В. Историческая фонетика немецкого языка М.-Л. : Просвещение, 1965. 192 с.

6. Плоткин В.Я. Фонетическое строение односложной корневой морфемы в современных германских языках // Германские языки. Новосибирск, 1967. С. 3–11.

7. Brugmann K., Delbrück B. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg : Trübner 1909. B. 2. 427 s.

8. Geschichte der deutschen Sprache // Verfasst von einem Autorenkollektiv unter Leitung von W. Schmidt. Leipzig : Volk und Wissen, 1969. 428 s.

9. M. Lexers. Mittelhochdeutsches Taschenworterbuch, 1974.

10. Schleicher A. Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Weimar, 1876. XLXIII. 829 s.

11. Wells A. Deutsch. Eine Sprachgeschichte bis 1945. 1990.

УДК 811.111'42:004.67
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.17

ЛІНГВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ ЦИФРОВОГО МИСТЕЦТВА

LINGUAL FEATURES OF ENGLISH-LANGUAGE DIGITAL ART DISCOURSE

Єлісєєва П.В.,
orcid.org/0000-0002-7877-5813
студентка V курсу магістратури
гуманітарного факультету
Національного університету «Запорізька політехніка»

Стаття присвячена дослідженню англомовного дискурсу цифрового мистецтва, що є новим лінгвальним феноменом і окреслює участь митця у створенні об'єкта мистецтва і сам об'єкт. Соціально-культурні функції цифрового мистецтва інтегруються із технічними засобами і створюють відповідні онтологічні трансформації.

Цифрове мистецтво – це сфера, яка відрізняється неймовірним різноманіттям і непостійністю. Стрімкий розвиток нових технологій та їх використання у мистецькому процесі призвели до своєрідної міграції сучасних художників на «нові території мистецтва» для пошуку інших шляхів художнього вираження. Тісний зв'язок між митцем і новими технологіями породив різноманітні мистецькі форми, які цілковито відрізняються від традиційної академічної структури стилів і жанрів, що складалися протягом століть.

Знову і знову на світ з'являються нові художні практики і концепції, що потребують опису і осмислення, а це призводить до експансії мистецтвознавчої діяльності і появи великого мовного матеріалу, розширення дискурсу цифрового мистецтва. Оскільки сучасна світова система цифрового мистецтва визнається глобалізованою, а статус глобальної мови отримує англійська, внаслідок цього англомовні тексти є дуже репрезентативними для дискурсу цифрового мистецтва. Текст цифрового мистецтва є вербально декодованим візуальним естетичним повідомленням. Під вербальною інтерпретацією твору цифрового мистецтва розуміється результат процесу рецепції, зафіксований у лінгвістично обробленому, закінченому тексті. Комп'ютерні технології і художні твори в цифровій формі так чи інакше словесно представляються в сучасних англомовних текстах дискурсу цифрового мистецтва.

У зв'язку з тим, що англомовний дискурс цифрового мистецтва є малодослідженим, були запропоновані його визначення на основі вже існуючих дискурсивних практик. Також у досліджені було виділено основні компоненти дискурсу цифрового мистецтва. Увага була зосереджена на аналізі дискурсу цифрового мистецтва з боку формальних, функціональних і змістових критеріїв. Матеріалами дослідження змістового критерію слугують періодичні онлайн видання, корпуси текстів, соціальні мережі, відео-блоги, у яких йдеться про цифрове мистецтво.

Ключові слова: дискурс, цифрове мистецтво, лінгвальні особливості, формальний критерій, змістовий критерій, функціональний критерій.

The article focuses on exploring the English-language digital art discourse, which is a new lingual phenomenon that defines, to some extent, the artist's involvement in the creation of the art object and the object itself. Socio-cultural functions of the digital art are integrated with technical means and create corresponding ontological transformations. The digital art today is a field characterized by incredible diversity and inconstancy. The fast-moving development of new technologies and their use in the artistic process led to a peculiar migration of contemporary artists into "new art territories" to find other ways of artistic expression. The close connection between the artist and new technologies has given rise to a variety of new artistic forms that are completely different from the traditional academic structure of styles and genres that have evolved over the centuries.

Again and again, new artistic practices and concepts are emerging, as a result they need description and reflection, leading to the expansion of art history and, as a consequence, the origin of great linguistic material and the expansion of the digital art discourse. In addition, as the current world digital art system is recognized as globalized, and the English language has the global language status, accordingly the English texts appear highly representative for the digital art discourse as a whole.

The digital art text is a verbally decoded visual aesthetic message. The verbal interpretation of a digital art work is the result of a reception process recorded in a linguistically processed completed text. Computer technologies and digital art works are presented verbally in one or another way in contemporary English texts of the digital art discourse.

Due to the fact that the English-language digital art discourse is poorly researched today, in this article its definitions have been proposed on the basis of already existing discursive practices. Additionally, the main components of the digital art discourse were highlighted in the research. The attention was focused on the analysis of the English-language digital art discourse by formal, functional and semantic criteria. The study materials of the semantic criterion are periodicals, text corpus, social networks, and video blogs that cover the digital art.

Key words: discourse, digital art, lingual features, formal criterion, semantic criterion, functional criterion.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні тенденції, розвиток новітніх комп'ютерних і цифрових технологій значно впливають на мистецтво і сприяють виникненню дискурсу цифрового мистецтва. Але, незважаючи на стрімкий розвиток, проблематика дискурсу досліджуваної галузі в сучасній лінгвістиці залишається не досить висвітленою, що зумовлює актуальність

цього дослідження. Вітчизняна та зарубіжна теоретична база наразі перебуває на стадії формування, а поява нових видів і жанрів цифрового мистецтва передбачає потребу у постійному оновлені фактологічного матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження слугували наукові праці з теорії дискурсу таких авторів як Т. ван Дейк, М. Фуко, З. Харріс та І.С. Шевченко. Однак немає спеціальних праць, які б розглядали англомовний дискурс цифрового мистецтва як лінгвальний феном і його характерні ознаки та особливості.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні лінгвальних особливостей англомовного дискурсу цифрового мистецтва шляхом аналізу формального, функціонального та змістового критеріїв.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом опису та коментування текстів, які містять матеріали цього дослідження, є твори цифрового мистецтва та засоби їх створення. Не можливо давати коментар і аналізувати лінгвістичний складник англомовного тексту, присвяченого конкретному специфічному об'єкту, без урахування його характеристик. Цифрове мистецтво – це напрям у медіамистецтві, твори якого створюються і представляються за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних або медіа технологій, результатом якого є художні твори в цифровій формі.

"*Art creates an awareness about production methods and human relationship produced by the technologies of the day. It makes them more visible, enabling us to see them right down to the consequences they have on day-to-day life*" [5, с. 70]. За таким твердженням виділено три основні компоненти дискурсу цифрового мистецтва, а саме технології, візуальний канал і вплив на щоденне життя людини.

Відповідно до антропоцентричної парадигми сучасної науки зовнішня по відношенню до системи мови, або екстралінгвістична, реальність вважається найважливішим інструментом конструювання цієї мовної системи. З цієї причини неминучим стає звернення до більш широкої сфери функціонування природної людської мови – до дискурсу. Вивчення мови в її дискурсивному аспекті є одним із найпоширеніших дослідницьких підходів сучасного мовознавства.

Англомовний дискурс досліджуваної галузі викликає неабиякий інтерес у дослідників. Незважаючи на те, що дослідження в області дискурсу проводяться майже півстоліття, це поняття все ще не має чітких меж. Також у зв'язку з великим спектром дискурсивних підходів надалі автори орієнтуватимуться на твердження Т. ван Дейка, який пропонує визначення дискурсу у широкому сенсі. Згідно з цим визначенням дискурс є комплексною комунікативною подією, яка відбувається між адресантом і адресатом (спостерігачем) у певному часовому та просторовому контексті. Комунікативний акт може бути мовним, письмовим, а також мати вербальні і невербальні складники [1, с. 46].

У багатьох роботах розглядаються два основних варіанти підходу до поняття «дискурс» – як до дискурсу «з великою», так і дискурсу «з малої» букви. До першого з них належить дослідницька традиція М. Фуко, згідно з якою дискурс розуміється як широка соціальна практика, «фрагмент історії» [3, с. 108]. Саме при такому розумінні дискурсу можна говорити про «дискурс цифрового мистецтва», розуміючи під ним сукупність форм і способів висловлювань на цю тем.

Дискурс із «малої» букви містить у собі перш за все лінгвістичне розуміння дискурсу. Початок йому поклав З. Харріс у статті «Дискурс-аналіз» [7]. У цьому випадку дискурс розуміють як окремий текст або окрему розмову.

Вказане дозволяє запропонувати таке визначення: ***англомовний дискурс цифрового мистецтва*** *– це різновид міжнародної мови, який співвідноситься з такою соціокультурною сферою як мистецтво, а також мова, вербальна і невербальна, як трансляція ментальності та ідеології цифрового мистецтва.* Взявши за основу комунікативно-прагматичну точки зору, ***англомовним дискурсом цифрового мистецтва*** *можна вважати вербалізований досвід мислення об'єктів, які існують як твори мистецтва у цифровому просторі, організований у рамках стратегій сприйняття, авторитету, оцінювання й інших мистецтвознавчих стратегій*.

У подальшому дослідженні, спираючись на твердження І.С. Шевченко, дискурс цифрового мистецтва доцільно вивчати за його формальним, функціональним і змістовим критеріями [4, с. 235].

Виходячи з формального критерію, дискурс це – одиниця мови, що перевершує за обсягом речення. Отже, під англомовним дискурсом цифрового мистецтва будуть розумітися два або кілька речень, які перебувають між собою у смисловому зв'язку. Не дивлячись на внесення критерію смислової зв'язаності, цей підхід до визначення дискурсу в силу своєї абстрактності і прихильності до вивчення функцій елементів мови і дискурсу відносно інших елементів не на користь вивчення функцій елементів відносно контексту не враховує ситуацій реального спілкування і ускладнює аналіз.

До функціональних характеристик, які створюють дискурс цифрового мистецтва, належать:

– концептуальна тематика;

– неізольованість у загальному дискурсивному просторі;

– масовість аудиторії;

– відсутність повноцінного зворотного зв'язку з адресатом;

– взаємодія вербальних і невербальних засобів.

Концептуальна тематика – це головний дискурсоутворюючий фактор і єдиний справжній ідентифікатор дискурсивних різновидів [2, с. 191]. Основу концептуальної тематики («ментальності») становлять концептуальні домінанти. Концептуальні домінанти – це базові, опорні, системоутворюючі концептуальні універсалії, які визначають специфіку певного типу дискурсу і задають семантичну та комунікативно-прагматичну своєрідність текстів, в яких відбувається реалізація названих концептуальних феноменів [2, с. 215].

Безумовною домінантою дискурсу цифрового мистецтва є концепт «цифрове мистецтво», який у сучасній картині світу є складною багатоаспектною, поліфункціональною концептуальною універсалією. «Цифрове мистецтво» може бути названо концептосферою – сукупністю концептів, безпосередньо або опосередковано співвіднесених із відповідним видом людської діяльності. Наприклад, до складу цієї концептосфери можна віднести такі концепти: художник, твір цифрового мистецтва, комп'ютерна графіка, медіа-перформанс, виставка, спостерігач, критик, анімація, моушн-дизайн тощо.

Друга функціональна характеристика дискурсу цифрового мистецтва – це його неізольованість, пов'язана з тим, що типи дискурсів існують у загальному дискурсивному просторі, вступаючи у взаємодію один з одним. Існує тісний зв'язок дискурсу цифрового мистецтва з мас-медійним. Сучасний медіапростір запропонував нову форму впливу на мистецький процес, нові можливості для його відображення. Цією формою стали онлайн-блоги – статті, які знайомлять цільову аудиторію з творами цифрового мистецтва, засобами та технологіями їх створення.

Крім того, про інтердискурсивну взаємодію свідчить проникнення в той чи інший тип дискурсу лексичних одиниць, характерних для інших типів дискурсу. Так, вплив дискурсу цифрового мистецтва на мас-медійний дискурс виявляється в присутності в ньому відповідних спеціальних термінів. Так само мас-медійний дискурс впливає на дискурс цифрового мистецтва, змінюючи мовну форму для привернення уваги аудиторії.

Мова дискурсу цифрового мистецтва адресована масовій анонімній аудиторії (експерти та люди без спеціальної підготовки), уявлення про яку включає елемент об'єднаності, нерозчленованості. Також за принципом адресованості передбачається подвійна спрямованість інформації на безпосереднього (учасника дискурсу цифрового мистецтва) та непрямого адресата (спостерігача, масову аудиторію). Крім того, поняття «масового адресата» можна розділити на кілька груп, причому їхній склад буде різний залежно від жанру цифрового мистецтва, області діяльності, загальних і спеціальних відомостей адресата.

Важливою особливістю дискурсу цифрового мистецтва є те, що в ньому немає повноцінного «зворотного зв'язку» з адресатом. Монологізм – одна з істотних проблем дискурсу цифрового мистецтва, проте цю проблему намагаються вирішити за допомогою засобів діалогізації. По-перше, використовують засоби, що слугують для вираження адресованості, по-друге, – враховують передбачувані потреби і реакції адресата.

Комунікація з аудиторією реалізується за допомогою спеціальних тактик, які можуть виражатися різноманітними способами. До основних тактик належить залучення адресата до спільного міркування і активізація його уваги, діалог-самоконтроль, відповідь на передбачувані питання, можливість залишити коментар після прочитаного матеріалу, а також задоволення інформаційних запитів аудиторії і попередження можливого нерозуміння шляхом використання двох різних знакових систем – вербальної та невербальної.

Взаємодія вербальних і невербальних засобів багато в чому зумовлює композиційну організацію дискурсу цифрового мистецтва і є його комунікативно-прагматичною характеристикою, що забезпечує найсприятливіші умови для сприйняття і розуміння тексту адресатом, побудови єдиного з ним комунікативного простору, залучення його уваги і подальшого утримання, координації і часто спонукання читача до певної дії.

Аналіз змістовної сторони англомовного дискурсу цифрового мистецтва демонструє наявність технічної термінології комп'ютерних засобів і цифрових технологій, термінології галузі мистецтва та інтегрованих лексичних інновацій.

1. Технічна термінологія комп'ютерних засобів і цифрових технологій: *axonometry* (аксонометрія); *bilinear texture* (білінійна текстура); *bitmap* (бітовий масив); *cloud computing* (обчислення у віддаленому середовищі); *collision detection* (перевірка на перетини); *computer / vector graphic* (комп'ютерна / векторна графіка); *decompression*

(дешифрування); *iconography* (іконографія); *pixel* (піксель); *selection tools* (інструменти виділення); *software* (програмне забезпечення); *jitter* (нестійка синхронізація).

2. Термінологія галузі мистецтва: *art* (мистецтво), *artist* (художник), *collage* (колаж), *color* (колір), *composition* (композиція), *contour* (контур), *draft* (ескіз), *installation* (інсталяція), *line* (лінія), *painting* (живопис), *palette* (палітра), *pattern* (зразок), *pigment* (пігмент), *plane* (площина), *portrait* (портрет), *realism* (реалізм), *segment* (сегмент), *sfumato* (м'якість виконання), *sketch* (малюнок), *space* (простір), *surface* (поверхня), *texture* (текстура).

3. Інтегровані лексичні інновації: *cybernaut* (someone, who uses various devices in order to experience virtual reality), *hedgehog* (новачок, недосвідчений користувач), *internaut* (a habitual user of the Internet), *netizen / mouse potato* (someone who spends an excessive amount of time in front of the computer, especially who uses it online), *shake-and-bake* (погано продумана або незавершена технічна деталь, комп'ютерна програма зі значними недоробками), *toon* (позначення намальованих персонажів), *virtopia* (virtual utopia), *webism* (цифрове образотворче мистецтво), *webtoon* (a type of digital comic that originated in South Korea).

У наступному прикладі можна наочно розглянути використання вказаних лексичних одиниць: "*You can also play about with the number of frames and change the opacity of the onion skins. It all feels very intuitive, making animation seem less of a daunting task to illustrators. The interface itself is your standard Procreate canvas, meaning you can zoom in and out of your work like any standard graphic. You can also preview each webtoon in motion you make from the Procreate open page...*" [6].

У цьому прикладі наведені терміни комп'ютерних технологій (*animation, graphic, interface*), метафоричний термін "*onion skin*" (у перекладі «восківка», що позначає «напівпрозору кальку попереднього кадру при анімації, що поміщається вгорі поточного кадру з метою його налагодження» [8]); термінологія області мистецтва (*canvas, illustrator*) і неологізм (*webtoon*).

Висновки. Досліджуючи лінгвальні особливості англомовного дискурсу цифрового мистецтва, було визначено, що за формальним критерієм під цим дискурсом будуть розумітися два або кілька речень, які перебувають між собою у смисловому зв'язку. До функціональних характеристик, що створюють англомовний дискурс цифрового мистецтва, належить концептуальна тематика, неізольованість у загальному дискурсивному просторі, масовість аудиторії, відсутність повноцінного зворотного зв'язку з адресатом, взаємодія вербальних і невербальних засобів. Згідно з аналізом змістовної частини англомовного дискурсу цифрового мистецтва виявлено наявність технічної термінології комп'ютерних засобів і цифрових технологій, термінології галузі мистецтва та інтегрованих лексичних інновацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дейк Т.А. Ван. Анализ новостей как дискурса. Язык. Познание. Коммуникация. М. : Прогресс, 1989. 245 с.
2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
3. Фуко М. Археология знания. Киев : Ника-Центр, 1996. 208 с.
4. Шевченко І.С. Проблеми типології дискурсу: дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія. Харків : Константа, 2005. 356 с.
5. Bourriaud N. Relational aesthetics. Paris : Les presses du reel, 2002. 127 p.
6. DigitalArts : веб-сайт. URL: https://www.digitalartsonline.co.uk/features/ creative-software/procreate-5-hands-on-specs-release-date-details/ (дата звернення: 12.11.2019).
7. Harris Z.S. Discourse analysis. Language. 1952. № 1. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-009-8467-7_7 (дата звернення: 25.01.2020)
8. Multitran : електрон. версія словника. URL: https://www.multitran.com/ (дата звернення: 02.12.2019).

УДК 811.111'42
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.18

ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕННЯ ПРОСТОРУ В КЛАСИЧНОМУ ДЕТЕКТИВІ

PECULIARITIES OF THE DESCRIPTION OF SPACE IN THE CLASSIC DETECTIVE FICTION

Калюжна А.Б.,
orcid.org/0000-0003-4305-5311
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті розглядається проблема визначення особливостей зображення простору у класичному детективі як відображення не лише особливостей концептуалізації та категоризації у свідомості автора, але і згідно жанрових вимог для побудови певних смислів. Простір у літературі є невід'ємним складником хронотопу, який визначає жанрові особливості літературного твору.

У статті доведено, що опис простору у класичному детективі базується на традиційно-побутовому уявленні про простір, є дискретним, слугує засобом повідомлення про місцезнаходження об'єктів, про обстановку, створення емоційного забарвлення. Встановлено, що простір у класичному детективі формується як результат осмислення його функцій щодо відбиття взаємозв'язків сюжетотвірних елементів детективу. Сюжет класичного детективу будується навколо вирішення детективом таємниці, зазвичай таємниці злочину. Деталізація елементів простору не є випадковою, але є засобом надання читачеві необхідної інформації для створення власних умовиводів, що є характерною рисою жанру класичного детективу. Мовна репрезентація просторових характеристик і просторових відношень у текстах класичного детективу слугує активації в свідомості читача таких ментальних структур, які притаманні цьому жанру.

На матеріалі англомовних текстів творів А. Конан Дойла та А. Крісті, які віднесено до жанру класичного детективу, стаття показує, як завдяки виділенню авторами певних деталей в описі місцезнаходження об'єктів, обстановки, житла, пейзажу, а також опису простору, який надає емоційного напруження та таємничого забарвлення, відбувається відображення взаємозв'язку концептів, що створюють загальний контекст, описують дійових осіб, об'єкти, обставини, вчинки, а саме ключових концептів ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ.

Ключові слова: жанр, класичний детектив, ключовий концепт, простір, хронотоп.

The article focuses on the problem of identification of peculiarities of space description in the classic detective fiction reflecting not only the features of an author's conceptualization and categorization but also complying with the requirements of the genre and aimed at particular meaning making. Space in literature is a constituent of chronotope that determines the genre features of the literary work. The article proves that the description of space in the classic detective fiction is based on a traditionally-domestic idea about space, is discrete, serves as the means of communication about the location of objects, reporting about a situation, creation of emotional colouring.

The article states that space in the classic detective fiction is formed as a result of comprehension of its functions in relation to reflection of interconnection between elements forming the plot of a detective story. The plot of a classic detective story is built around the solution by a detective a mystery of some crime caused by a criminal. Elaboration of space elements is not occasional, but is the means to provide the reader with all necessary information for their own deductions and this is specific for the classic detective fiction. Verbal representation of spatial descriptions and spatial relations in the texts of classic detective fiction serves to activating in the reader's mind the mental structures inherent to this genre.

The research was conducted on the detective texts by A.C. Doyle and A. Christie considered to represent the classic detective fiction. The article proves the idea and shows how due to the selection of certain details in description of location of objects, situations, accommodation, landscapes as well as the description of space that gives emotional tension and mysterious colouring, the reflection of interconnection between concepts which create a general context, describe characters, objects, circumstances, acts, namely, key concepts MYSTERY, CRIME, DETECTIVE, CRIMINAL is carried out.

Key words: classic detective fiction, chronotope, genre, key concept, space.

Постановка проблеми. Наукова думка не припиняє вивчення простору та пояснення цієї фундаментальної властивості буття. Простір є однією з базисних категорій філософського та наукового знання, а також буття людини. Сприйняття та кодування просторових відношень у свідомості людини та мові мають специфічний характер, а мовна репрезентація цієї категорії є результатом відбиття її в людській свідомості. Різні типи простору (реальний, концептуальний, абстрактний, фізичний, геометричний, географічний, астрономічний, антропоцентричний, соціальний, міфологічний, художній) перетинаються в мовній репрезентації. Простір разом із часом є основоположною конструкцією будь-якої відомої пояснювальної картини світу.

Просторова картина світу є багатошаровою і включає в себе і «міфологічний універсум, і наукове моделювання, і побутовий «здоровий глузд» [20, с. 296]. На цю суміш, на «цей субстрат накла-

даються образи, утворені мистецтвом або більш поглибленими науковими уявленнями, а також перекодуванням просторових образів на мову інших моделей» [там само]. В процесі пізнання та відображення оточуючого світу мовними засобами простору належить важлива роль, оскільки просторові уявлення лежать в основі формування багатьох фундаментальних концептів свідомості людини. Лінгвісти намагаються осмислити, як за допомогою мови відбувається онтологізація та категоризація дійсності.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження проблем простору у лінгвістиці відбувається з різних наукових позицій. Простір розглядають як онтологічну, понятійну та семантичну категорії, описують різні типи простору: матеріальний і нематеріальний, фізичний і нефізичний [17]. Ю.М. Лотман, В.М. Топоров, Д.С. Ліхачов, Т.М. Ніколаєва, З.Я. Тураєва поєднали вивчення структури тексту та структури простору. В.М. Топоров у своїх дослідженнях проводить розмежування побутового, наукового (ньютонівського) та міфопоетичного розуміння простору [26].

Ю.М. Лотман визначає художній простір у літературному творі як «континуум, в якому розміщуються персонажі та відбувається дія» [19, с. 258], при цьому виділяє кілька його видів (чарівний і побутовий, зовнішній і внутрішній) [19, с. 264].

На думку Д.С. Ліхачова простір може бути реальним (літопис, роман), уявним (казка), може охоплювати кілька країн або обмежитися однією кімнатою, але він невіддільний від фабули та сюжету твору [18, с. 352–356.].

З.Я. Тураєва визначає художній простір «як форму буття естетичної дійсності, форму існування сюжету, просторово-часовий континуум зображуваних явищ, який є відмінним від реального просторово-часового континууму. Ця просторово-часова форма притаманна лише художньому тексту не як елементу матеріального світу, який існує в реальному часі, а як образної моделі дійсності, яка будується у творі» [27, с. 20].

Узагальнена класифікація типів художнього простору надана С.В. Каширною та включає конкретний, абстрактний, горизонтальний, вертикальний, розширений, звужений, відкритий, закритий типи [14]. Дослідження простору також знаходиться у фокусі уваги українських науковців Т.В. Врублевської [6], І.П. Довбня [8], О.В. Кардащук [13].

Досі триває пошук відповіді на питання, які ментальні репрезентації формують образ простору у свідомості авторів та інтерпретаторів художніх творів різного жанрового та смислового спрямування.

Актуальність дослідження визначається необхідністю подальшого вивчення мовної концептуалізації простору з урахуванням жанрових особливостей художнього твору, а саме класичного детективу.

Постановка завдання. Мета статті – визначити функціональний потенціал фрагментів текстів, які містять вербальний опис простору щодо їхньої релевантності у забезпеченні зв'язку ключових концептів класичного англомовного детективу. Об'єктом дослідження є зображення простору в англомовному класичному детективі, а предметом – особливості вербалізації простору, зумовлені взаємозв'язком ключових концептів ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, ДЕТЕКТИВ, ЗЛОЧИНЕЦЬ. Матеріалом дослідження слугують тексти англомовного класичного детективу, представлені творами А. Конан Дойла та А. Крісті.

Виклад основного матеріалу. Знання про оточуючий світ, у тому числі про його просторовий фрагмент, формується в результаті сприйняття його у відношеннях і зв'язках з іншими елементами, з урахуванням осмислення його з точки зору функцій, які він виконує, та залучення в діяльність людини [24, с. 9]. Буття визначається трьома основними параметрами: онтологічним (стосується природи предметів), просторовим (області їхнього буття) та часовим (визначає темпоральні межі буття) [2, с. 172]. Взаємозв'язок часових і просторових відношень, які є художньо освоєними в літературі, визначають як хронотоп [4].

Простір не є вмістилищем об'єктів, але конституюється ними [29, с. 21]. Так само, як і міфопоетичний простір, який завжди заповнений речами та не може існувати поза ними [26], простір у страндартно-побутовому розумінні є об'єктно-заповненим простором [16, с. 154]. У детективі структура буденного простору та об'єктів, які створюють його, наділяється певним смислом. Хронотоп формує жанрові відмінності в літературі [4], а введення кримінальної теми певним чином формує хронотоп детективу [1].

Простір як категоріальна величина, мегаконцепт, який репрезентує загальнолюдське поняття, не завжди має спеціальну назву в наївній картині світу, але «збирає під своїм «дахом» національно марковані одиниці спадних рівнів абстракції» [23]. Концепт простір є «складним ментальним утворенням, у якому синкретично представлені концепти ОБ'ЄКТ, ПОДІЯ, МІСЦЕ, що об'єктивують різні знання про простір» [24, с. 4–5].

Так, концепт МІСЦЕ відбиває діалектичний зв'язок концепту ОБ'ЄКТ, ознаки якого передають знання про матеріально-речовий аспект простору, та концепту ПОДІЯ, ознаки якого відбивають

структуру і функцію простору [24, с. 4–5]. Простір як універсальна категорія культури пов'язаний з авторським мисленням та демонструє особливості концептуалізації та категоризації у свідомості автора. Утворюючи простір у тексті, автор вибудовує його так, щоб конструювати певні смисли. Оскільки детектив – це «жанр, інтрига якого побудована так, щоб за допомогою логіки реконструювати події, які емпірично не спостерігалися (злочину)» [22, с. 137], згідно з правилами написання детективів читачеві мають бути надані однакові зі слідчим можливості розплутування таємниць, а для цього потрібно ясно та чітко сповістити про всі викривальні докази [30].

Зазвичай детектив будується на матеріалі, «норму» якого читач добре розуміє, а саме обстановку, звичаї, мотиви поведінки персонажів, набір звичок та умовностей, пов'язаних із соціальними ролями та правилами пристойності [5]. У класичному детективі, який виходить із романтичної літератури, зберігся інтерес до «маленької людини», до її приватного життя [1]. Ознаки часу відбиваються у просторі художнього твору, «в літературно-художньому хронотопі відбувається злиття просторових і часових ознак в осмисленому та конкретному цілому» [4]. Відобразити приватне життя в літературі дозволяє звернення до художніх засобів, які відбивають вторгнення у приватне життя кримінальних злочинів, форми розслідування, збору доказів, свідчень і документів, слідчих здогадок [4].

Як і І.М. Кобозєва автор визначає простір як текст або частину тексту, метою якого є повідомити про місцезнаходження тих або інших об'єктів або надати уявлення про обстановку, в якій розгорається певна дія, викликати у читача певний настрій [16]. Засобами об'єктивації просторових характеристик і відношень у тексті можуть бути різні мовні засоби: лексичні (прийменники, прислівники, дієслова, іменники, прикметники, топоніми), фразеологічні та синтаксичні засоби (синтаксичні конструкції зі значенням місцезнаходження, буттєві речення) [12; 17].

Особливою рисою художнього простору є дискретність. Дискретність виявляється в тому, що простір зазвичай не описується детально, а лише окреслюється за допомогою окремих деталей, найбільш важливих для автора [9]. На думку автора, опис простору в класичному детективі слугує відтворенню взаємозв'язку ключових концептів детективу, до яких належать концепти ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ [11]. У художньому творі організація простору є організацією сюжету [7, с. 213], а відправною точкою сюжету у класичному детективі слугує таємниця, яка визначає все, що повинно відбутися, та що є суттєвим [15, с. 160].

Типове зображення життя в експозиції детективу зазвичай характеризують як «однотипний пейзаж <…> будинок поміщика, будинок священника та милі оселі простих мешканців. Злидні, бруд і хвороби практично виключені з цього казкового пейзажу» [10]. Наприклад:

The Pengelleys' house stood a little way back from the road with an old-fashioned cottage garden in front. The smell of stocks and mignonette came sweetly wafted on the evening breeze. It seemed impossible to associate thoughts of violence with this Old World charm / A. Christie, The Cornish Mystery/.

Або як безпечне, затишне, зручне та спокійне житло детектива. Наприклад:

We met next day as he had arranged, and inspected the rooms at No. 221 B, Baker Street <…> They consisted of a couple of comfortable bed-rooms and a single large airy sitting-room, cheerfully furnished, and illuminated by two broad windows /A.C. Doyle, A Study in Scarlet/.

Таємниця виникає, коли на тлі мирного буденного життя персонажів у сталому середовищі виникає щось незвичне, непередбачуване, таке, чого не має бути у добре впорядкованому світі, таке, що сприймається як «феномен з іншого «потойбічного» світу [5]. Наприклад:

Think of that solid middle-class English family, the Oglanders. Father and mother, son and daughter, typical of thousands of families all over this country. The men of the family go to the city every day; the women look after the house. Their lives are perfectly peaceful, and utterly monotonous. Last night they were sitting in their neat suburban drawing-room at Daisymead, Streatham, playing bridge. Suddenly, without any warning, the french window bursts open, and a woman staggers into the room. Her grey satin frock is marked with a crimson stain. She utters one word, "Murder!" before she sinks to the ground insensible. /A. Christie, The King of Clubs/.

Завдяки невизначеності буття, яка утворюється таємницею, виникає «психологічна атмосфера тривожного очікування неясної загрози», що може виходити від будь-кого або будь-чого [5]. Організацію простору в детективі автор визначає у взаємозв'язку із ключовими концептами. До них він відносить концепти СИЩИК і ЗЛОЧИНЕЦЬ. Саме злочинець є свого роду «деміургом детективного універсуму» та надає подіям певного сенсу, який має бути розгаданий слідчим [22, с. 138]. У той же час сищик – «пророк порядку», який має відновити спокій і порядок [15, с. 136] у світі, що спотворює своїми діями злочинець.

Хоча у детективі слідчому досить «уявного простору» для побудови висновків щодо розгадки таємниці злочину, для детективу також є характерним «розщеплений простір» [7, с. 217, 226]. У процесі розслідування герой (сищик) «помічає бруд», знайомиться з подробицями, які як «кванти» переміщуються в просторі, надаючи можливість робити висновки та судження про те, що відбулося [7, с. 226]. Всі факти, пов'язані зі злочином, викликають сумніви щодо їхньої реальності, повсякденне буття не зникає, але в ньому відбувається розлам [5]. Наприклад:

The inspector cleared his throat. "That's what you might call a piece of luck, sir", he said. "As you see, it's stopped. At half past six. That gives us the time of the crime. Very convenient". The colonel was staring at the clock. <…> Melrose stared at him for a moment, then back at the clock, which had that pathetic and innocent look familiar to objects which have been suddenly bereft of their dignity. /A. Christie, The Love Detectives/.

Автор може або точно назвати місце дії, або утворити образ простору, використовуючи в описі якісь деталі, за допомогою яких читач добудує простір у своїй уяві. Місце дії може бути не назване взагалі, але автор створює таким чином «образ простору, який без сумніву має реальний аналог» [9]. Використання ойконімів надає правдоподібності вигаданого світу, що є реалізацією їхньої містифікуючої функції [3, с. 26], слугує створенню атмосфери таємничості. Наприклад:

It was in the spring of the year 1894 that all London was interested, and the fashionable world dismayed, by the murder of the Honourable Ronald Adair under most unusual and inexplicable circumstances /A.C. Doyle, The Adventure of the Empty House/.

Простір, у якому знаходиться слідчий, поєднує два компоненти: безпеку, затишок, зручності, спокій та авантюрність, небезпеку, драматизм [28], які передаються мовними засобами зображення простору. Наприклад:

This conversation had occurred while our cab had been threading its way through a long succession of dingy streets and dreary by-ways. In the dingiest and dreariest of them our driver suddenly came to a stand. "That's Audley Court in there", he said, pointing to a narrow slit in the line of dead-coloured brick. "You'll find me here when you come back". Audley Court was not an attractive locality /A.C. Doyle, A Study in Scarlet/.

Житло сищика є безпечним прихистком, оскільки слідчий уособлює борця з хаосом. Деталі його житла протиставляються іншим приміщенням, які є менш привабливими та надають ефекту таємничості та емоційного напруження. Наприклад:

But the dining-room which opened out of the hall was a place of shadow and gloom. <…> The Hall and the moor are not very pleasant places when one is alone /A.C. Doyle, The Hound of the Baskervilles/.

Таке розділення відбиває так званий «екстремальний простір» – замкнутий простір будинку і вихід із нього у ворожий простір міста [25], а відмежування від зовнішнього світу дверима або вікном визначається як медіативний (посередницький) простір. Зображення такого простору символізує ідею прихистку та може виражатися й імпліцитно за рахунок передачі мовними засобами звукових і візуальних деталей за межами відмежованого простору, які слугують засобом створення ефекту додаткового напруження [21]. Наприклад:

It was a wild night. Outside, the wind howled malevolently, and the rain beat against the windows in great gusts. Poirot and I sat facing the hearth, our legs stretched out to the cheerful blaze. Between us was a small table. On my side of it stood some carefully brewed hot toddy; on Poirot's was a cup of thick, rich chocolate. /A. Christie, The Chocolate Box/.

Нагнітанню таємничості слугують елементи ізольованого простору, які «провокують детективні фабульні мотиви» [7, с. 229]: зачинена кімната, поодинока будівля, хованки, горище, підземні ходи або секретні двері. Наприклад:

Waverly Court was a fine old place and had recently been restored with taste and care. Mr Waverly showed us the council chamber, the terrace, and all the various spots connected with the case. Finally, at Poirot's request, he pressed a spring in the wall, a panel slid aside, and a short passage led us into the priest's hole /A. Christie, The Adventure of Johnnie Waverly/.

До цього додається і створення «несправжнього простору» («ложное пространство») [7, с. 221]. Наприклад:

With a united effort we tore off the coffin-lid. As we did so there came from the inside a stupefying and overpowering smell of chloroform. A body lay within, its head all wreathed in cotton-wool, which had been soaked in the narcotic /A.C. Doyle, The Disappearance of Lady Frances Carfax/.

Атмосфера таємничості та загрози створюється саме описом простору. Так, у відомому творі А. Крісті "And then there were none" («Таємниця Індіанського острова»), на якому відбуваються усі події, напруження та тривогу викликають на перший погляд саме чудові умови існування та відсутність таємниць. Наприклад:

If this had been an old house, with creaking wood, and dark shadows, and heavily panelled walls, there might have been an eerie feeling. But this house was the essence of modernity. There were no dark corners – no possible sliding panels – it was flooded with electric light – everything was new and bright and shining. There was nothing hidden in this house, nothing concealed. It had no atmosphere about it. Somehow, that was the most frightening thing of all /A. Christie, And then there were None/.

Оскільки під час розслідування, яке проводить слідчий, читач має також дізнаватися усі суттєві для розкриття таємниці подробиці, опис простору включає як перелік речей, так і орієнтацію одних речей щодо інших. Простір створюється речами:

Dr. Grimesby Roylott's chamber was larger than that of his step-daughter, but was as plainly furnished. A camp-bed, a small wooden shelf full of books, mostly of a technical character an armchair beside the bed, a plain wooden chair against the wall, a round table, and a large iron safe were the principal things which met the eye. Holmes walked slowly round and examined each and all of them with the keenest interest / A.C. Doyle, The Adventure of the Speckled Band/.

Просторове зображення злочину (також визначеного як ключовий концепт ЗЛОЧИН) полягає насамперед в описі місця злочину та деталізується діями злочинця, які також відбивають просторовий вимір. Наприклад:

He was in the little wash-house across the yard. He had been chopping sticks in preparation for lighting the kitchen fire. The small chopper was still in his hand. A bigger chopper, a heavy affair, was leaning against the door – the metal of it stained a dull brown. It corresponded only too well with the deep wound in the back of Rogers' head. "Perfectly clear", said Armstrong. "The murderer must have crept up behind him, swung the chopper once and brought it down on his head as he was bending over" /A. Christie, And then there were none/.

Такі подробиці опису злочину та дій злочинця вимагаються законами жанру, оскільки читач має особисто знайти розгадку таємниці. Деталі, знайдені слідством під час розслідування, надають необхідну інформацію читачеві, щоб зробити можливими його власні висновки про плани злочинця, зазнають чіткого просторового орієнтиру, але не мають чіткого метричного виміру. Наприклад:

On the Hatherley side of the pool the woods grew very thick, and there was a narrow belt of sodden grass twenty paces across between the edge of the trees land the reeds which lined the lake. Lestrade showed us the exact spot at which the body had been found, and, indeed, so moist was the ground, that I could plainly see the traces which had been left by the fall of the stricken man /A.C. Doyle, The Boscombe Valley Mystery/.

Подробиці опису простору містять не лише фактуальну інформацію, але є супроводжуються підкресленням загадковості місця злочину, відбиваючи зв'язок із концептом ТАЄМНИЦЯ:

"Very strange!" muttered Holmes, pulling at the rope. "There are one or two very singular points about this room. For example, what a fool a builder must be to open a ventilator into another room, when, with the same trouble, he might have communicated with the outside air!" /A.C. Doyle, The Adventure of the Speckled Band/.

Атмосфера таємничості та нереальності злочину, який протиставляється розміреному та спокійному життю, є характерною для класичного детективу, що підкреслюється красою оточуючого світу. Наприклад:

The woods round Styles were very beautiful. <…> My thoughts of mankind were kindly and charitable. I even forgave Poirot for his absurd secrecy. I thought about the crime, and it struck me as being very unreal and far off. I yawned again. Probably, I thought, it really never happened /A. Christie, The Mysterious Affair at Styles/.

Автор дійшов висновку, що опис простору як концепту у класичному детективі базується на традиційно-побутовому уявленні про простір [16, с. 154–155], що підкреслюється такими ознаками концепту: опис простору, якщо це ландшафт або інтер'єр є переліком речей, які в ньому розміщені, він конституюється речами; цей простір є дискретним, таким, що членується об'єктами, які його створюють; перевага надається топологічним, а не метричним ознакам об'єктів.

Висновки. Простір як один із трьох невід'ємних параметрів буття в літературі є невід'ємним складником хронотопу, який визначає жанрові особливості літературного твору. Опис простору у класичному детективі базується на традиційно-побутовому уявленні про простір, є засобом повідомлення про місцезнаходження об'єктів, повідомлення про обстановку, створення емоційного забарвлення. Простір формується як результат осмислення його функцій щодо відбиття взаємозв'язків сюжетотвірних елементів детективу. Мовна репрезентація просторових характеристик і просторових відношень у текстах класичного детективу слугує засобом активації в свідомості читача ментальних структур, притаманних цьому жанру, а саме ключових концептів ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ.

Перспективу подальших досліджень автор вбачає у порівнянні особливостей зображення простору в текстах інших літературних жанрів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анцыферова О.Ю. Детективный жанр и романтическая художественная система. URL: http://detective.gumer.info/text01.html#volsky.
2. Арутюнова Н.Д. О новом, первом и последнем. *Логический анализ языка: язык и время*. Москва : Индрик, 1997. С. 170–200.
3. Аюпова С.Б. Функции топонимов в языковой художественной картине мира прозы И.С. Тургенева. *Вестник ЧитГУ*. 2010. № 5(62). С. 23–27.
4. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. *Вопросы литературы и эстетики.* Москва : Худож. лит., 1975. С. 234–407. URL*: http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronmain.html.*
5. Вольский Н.Н. Загадочная логика. Детектив как модель диалектического мышления. Легкое чтение. Работы по теории и истории детективного жанра. Новосибирск : Изд-во НГПУ, 2006. С. 5–126. URL: http://www.metodolog.ru/00926/ 00926.html.
6. Врублевська Т.В. Проблема категорії художнього простору в діахронному аспекті. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2013. Вип. 6(1). С. 53–62.
7. Вулис А.З. Тайна. Варианты неведомого. *В мире приключений. Поэтика жанра*. Москва : Советский писатель, 1986. С. 254–279. URL: detective.gumer.info/txt/vulis-2.doc.
8. Довбня І.П. Еволюція бінарної структури простору у французькій, англійській та українській мовах : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.17. Київ, 2011. 21 с.
9. Есин А.Б. Время и пространство. *Введение в литературоведение.* Москва : Высшая школа, 2004. URL: https://bookucheba.com/teoriya-literaturyi-istoriya/esin-vremya-prostranstvo-17024.html.
10. Жаринов Е.В. Фэнтези и детектив – жанры современной англо-американской литературы. Москва : Международная академия информатизации, 1996. 129 с. URL: http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=5173698.
11. Калюжна А.Б. Лінгвокогнітивні характеристики ключових концептів англомовного детективного дискурсу : дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2017. 264 с.
12. Кандрашкина О.О. Категории пространства, времени и хронотопа в художественном произведении и языковые средства их выражения. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. 2011. Т. 13. № 2(5). С. 1217–1221.
13. Кардащук О.В. Семантичне поле простору як фрагмент мовної картини світу. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: «Філологія».* 2009. Том 98. Випуск 85. С. 35–38.
14. Каширина С.В. Роль художественного пространства в постижении литературного текста. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2006. № 9. Ч. 1. С. 180–185.
15. Кестхейи Т. Анатомия детектива. Следствие по делу о детективе. Будапешт : Корвина, 1989. 272 с.
16. Кобозева И.М. Грамматика описания пространства. *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва : Языки русской культуры, 1997. С. 152–163.
17. Корнева В.В. Лингвистика На просторах пространства (обзор публикаций последних лет). *Вестник ВГУ. Серия: «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. 2006. № 1. С. 154–164.
18. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. Москва : Наука, 1979. 360 с.
19. Лотман Ю.М. В школе поэтического слова: Пушкин, Лермонтов, Гоголь. Москва : Просвещение, 1988. 352 с.
20. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров: Человек – текст – семиосфера – История. Москва : Языки русской культуры, 1996. 464 с.
21. Мазанова Е.Ю. Когнитивные механизмы и языковые средства репрезентации пространства в англоязычном тексте художественной прозы : автореф. дисс. канд. филол. наук: 10.02.04.2004, Москва. 28 с. URL: https://www.dissercat.com/content/kognitivnye-mekhanizmy-i-yazykovye-sredstva-reprezentatsii-prostranstva-v-angloyazychnom-tek/read.
22. Можейко М.А. «Философия детектива»: Классика – Неклассика – Постнеклассика. *Вестник Полоц. гос. ун-та. Серия «Е».* 2012. С. 137–140.
23. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
24. Пупынина Е.В. Механизмы формирования концепта «пространство» синонимичными существительными абстрактной семантики : автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. Белгород, 2004. 21 с.
25. Руднев В.И. Словарь культури XX века. Москва : Аграф, 1997. 384 с. URL: http://www.lib.ru/CULTURE/RUDNEW/slowar.txt_with-big-pictures.html#108.
26. Топоров В.Н. Пространство и текст. *Текст: семантика и структура*. Москва : Наука, 1983. С. 227–285.
27. Тураева З.Я. Лингвистика текста. Москва : Просвещение, 1986. 127 с.
28. Щеглов Ю.К. К описанию структуры детективной новеллы. *Работы по поэтике выразительности. Инварианты – Тема – Приемы – Текст.* Москва : АО Издательская группа «Прогресс», 1996. С. 95–112. URL: http://mognovse.ru/ve-yu-k-sheglov-k-opisaniyu-strukturi-detektivnoj-novelli-vve.html.

29. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). Москва : Издательство «Гнозис», 1994. 334 с.

30. Van Dine S.S. Twenty Rules for Writing Detective Stories. URL: http://www.thrillingdetective.com/trivia/triv288.html.

УДК 81'25:61
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.19

СПЕЦИФІКА МУЛЬТИКОМПЕТЕНЦІЇ ПЕРЕКЛАДАЧА У ТЕКСТАХ МЕДИЧНОЇ ТЕМАТИКИ З ДОДАВАННЯМ НОВІТНІХ ТЕХНІЧНИХ ІННОВАЦІЙ

SPECIFICITY OF TRANSLATOR'S MULTI-COMPETENCE IN MEDICAL THEMATIC TEXTS INCLUDING ADDITIONAL TECHNICAL INNOVATIONS

Карачова Д.В.,
orcid.org/0000-0001-9526-2406
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Мирошниченко В.М.,
orcid.org/0000-0002-4381-3314
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Ця стаття присвячена дослідженню специфіки перекладу тексту, який значно вирізняється з-поміж інших наукових текстів комбінуванням біологічного та технічного складників. Такі різновиди текстів з'явилися нещодавно та потребують ретельного дослідження. Цей текст характеризується не тільки цікавим і складним науковим викладом матеріалу, але й широким спектром специфічних медичних термінів, назвами людських органів, їх взаємодією та протезуванням, враховуючи новітні технічні розробки в організмі людини для заміни їх біологічних попередників. Переклад таких текстів викликає багато труднощів також тому, що перекладач повинен бути компетентним у сфері останніх медичних розробок сьогодення, що часто стає важким завданням для нього (або неї), адже з таким стрімким розвитком науково-технічного прогресу майже не можливо бути обізнаним з усіма сучасними науковими розробками.

Медична сфера є однією з найскладніших для перекладачів, адже потребує наявності базових знань із біології, хімії, фармакології та медицини. У світі сучасних новітніх технологій і науково-технічного прогресу, стрімкого розвитку науки медичні винаходи та відкриття вимагають від перекладачів, які працюють у цій сфері, неабиякої сумлінної підготовки та знань у цій галузі. Не слід забувати також про те, що з появою нових винаходів, обладнання та технологій перекладачу необхідно не тільки надати достовірний та адекватний переклад, а й пояснити, чим є той чи інший термін або якесь новітнє медичне обладнання чи винахід, вдаючись до засобу конкретизації при перекладі. В іншому випадку переклад просто не буде зрозумілим, що зробить роботу перекладача недостовірною, а переклад – некоректним.

У наш час в процесі глобалізації та науково-технічного прогресу стає надзвичайно важливим питання мультикомпетенції перекладача. Кожен перекладач володіє своєю унікальною та специфічною комунікативною моделлю. І поява нових суміжних наукових галузей вимагає від кожного професіонала отримання нових навичок та оволодіння більшою кількістю знань у різних сферах перекладу.

Ключові слова: переклад, медицина, глобалізація, технічні розробки, науково-технічний прогрес.

This article deals with the study of the specificity of text translation, which differs significantly from other scientific texts by means of combining both biological and technical components. Such variations of texts appeared not so long ago and require careful study. This text is characterized not only by an interesting and complex scientific presentation of the material, but also by a wide range of specific medical terms, names of human organs, their interaction and prosthetics, taking into account the latest technical developments in the sphere of human body for replacement of biological organs. It is well known that medical sphere is one of the most difficult for translators, because it requires at least some basic knowledge on biology, chemistry, pharmacology and medicine.

With the advancement of scientific and technological progress, medicine began to interact with the latest technical developments of Western scientists and soon found itself in the sphere of translation, causing considerable demand for particularly this kind of translation. Nowadays, in the process of globalization and scientific and technological progress, the issue of translator's multi-competence becomes extremely important. Globalization processes that have spread all over the world recently are contributing new knowledge and technologies to many countries, making the demand for translation in medical sphere extremely popular and necessary. However, there is a problem of finding a qualified professional

who will be able to provide the client with an adequate kind of translation. In our research the medical text was explored as a combination of biological and technical components as a strongly unified combination into a single locus.

We got used to the fact that these two scientific spheres (biological and technical) have always been separated from each other but this research explores the combination of these two spheres of science as the one united locus. According to the results of our research, such kind of texts can be useful for students as they can provide at least some minimal knowledge on both biological and technical spheres and can broaden their outlook. However this topic is rather new and needs more detailed exploration in future.

Key words: translation, medicine, globalization, technical developments, scientific and technological progress.

Постановка завдання. Медична сфера є однією з найскладніших для перекладачів, адже потребує наявності базових знань із біології, хімії, фармакології та медицини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наш час багато дослідників працюють із тематикою медичного перекладу. Серед сучасних науковців, які займаються дослідженням медичної галузі перекладу протягом останніх кількох років, можна згадати такі прізвища, як З.В. Гуменюк [1], І.М. Дабагян [1], Є.Є. Сухарева [3], Н.С. Черникова [3].

Виклад основного матеріалу. У світі сучасних новітніх технологій і науково-технічного прогресу, стрімкого розвитку науки медичні винаходи та відкриття вимагають від перекладачів, які працюють у цій сфері, неабиякої сумлінної підготовки та знань у цій галузі: «Медицина є такою галуззю знань, що характеризується прискореним науково-технічним розвитком, який призводить до регулярної появи в медичній лексиці великої кількості нових термінів. У наш час, окрім використання неоднорідної і не завжди однозначної лексики, медична галузь відрізняється також надзвичайною різноманітністю тематики і шквальною появою нових методів, технологій і винаходів, або технічних інновацій, назви яких даються наспіх. Перекладач медичних текстів повинен настільки чітко орієнтуватися в предметі, щоб впевнено виявляти неоднозначні терміни і вирази і правильно визначати їх трактування» [2, с. 158].

Актуальність дослідження полягає в тому, що глобалізаційні процеси, які охопили світ протягом останніх десятиліть, сприяють поширенню знань і технологій по всьому світу, що робить попит на перекладацьку діяльність у цій медичній сфері надзвичайно популярною та затребуваною. Однак постає питання пошуку перекладача, спроможного надати клієнтові адекватний варіант перекладу. На жаль, «перекладачі-аматори зазвичай не проводять змістовних досліджень способів перекладу термінів, які раніше перекладалися в медичній літературі, що призводить до дуже різнорідних перекладів з одного видання до іншого» [2, с. 159], що може спричинити багато помилок у розумінні та навіть призвести до трагічних наслідків, якщо йдеться про здоров'я чи життя людини.

Можна згадати історію, яка трапилась у США. І хоча це було багато років тому, проте ця історія яскраво демонструє всю важливість і відповідальність за медичний переклад. До лікарні у Флориді був доставлений пацієнт, який не розмовляв англійською мовою, а знав лише іспанську. Його супроводжували друзі, які також не володіли англійською і не могли надати лікарям жодної інформації про стан та хворобу їхнього друга. Серед персоналу лікарні не знайшлося жодної людини, яка б володіла іспанською, крім санітара, який, як він вважав, знав іспанську. Отже, спираючись на свої «знання», санітар переклав слово "intoxicado" (отруєння) як "intoxicated" (наркотичне або алкогольне отруєння), що стало причиною неправильного лікування пацієнта та спричинило крововилив до мозку.

Отже, роль медичного перекладу не слід недооцінювати та недбало ставитися до нього, бо від цього може залежати здоров'я та життя людини. Проте, незважаючи на той факт, що людина, яка працює у сфері медичного перекладу, несе величезну відповідальність, бажаючих спробувати себе у цій галузі стає все більше.

Протягом останніх років попит на професійний медичний переклад зростає надзвичайно масштабними темпами. Цьому є цілком логічне пояснення, яке базується здебільшого на таких важливих фактах:

1) стрімкий розвиток медичного туризму (Ізраїль, США, Німеччина);

2) поява новітнього обладнання, використання якого потребує перекладу інструкцій з експлуатації;

3) залучення іноземних професіоналів медичної сфери до співпраці;

4) імпорт нових медичних препаратів;

5) участь у різноманітних медичних дослідженнях.

З розвитком науково-технічного прогресу медицина почала взаємодіяти із новітніми технічними розробками західних науковців, що відразу виявило себе у сфері перекладу, спричинивши значний попит на цю галузь.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше буде досліджений переклад медичного тексту як комбінація саме біологічного та тех-

нічного складників, як їх нерозривне поєднання в єдиний локус. Ми звикли до того, що ці дві наукові сфери (біологічна та технічна) завжди йшли окремо одна від одної, лише інколи згадуючи про певні наукові розробки. У цій статті автори розглянуть текст, який нерозривно поєднує в собі ці дві сфери науки, а також розглянуть, як загальне сприйняття цієї тематики, так і локальне розуміння специфічної лексики в контексті та спроби її перекладу студентами-філологами на заняттях з основної іноземної мови.

Авторами було проведено дослідження обраного заздалегідь тексту студентами двох груп третього курсу спеціальності «Германські мови та літератури (переклад включно)» щодо специфіки та особливостей перекладу медичних термінів і медичних текстів у поєднанні із залученням інформації та лексичного складника технічного характеру, новітніх науково-технічних розробок на заняттях з основної іноземної мови (англійської). В якості прикладу для перекладу був взятий текст медичної тематики рівня С1 із підручника "On Screen" під назвою "How to build a bionic man?"

Цей текст привернув увагу, адже вирізнявся з-поміж інших не тільки цікавим і складним науковим викладом матеріалу, але й широким спектром специфічних медичних термінів, назвами людських органів, їх взаємодією та протезуванням, що нечасто можна зустріти не тільки в повсякденному спілкуванні, але й серед текстів для перекладу у медичній тематиці, адже переважну кількість матеріалу для перекладу складають різноманітні інструкції з експлуатації медичного обладнання, анотації до ліків, медичні довідки, історії хвороби і так далі.

Цей текст був запропонований авторами підручника для вивчення студентами саме філологічної спрямованості для отримання нових знань і навичок у цій складній тематиці, а також для ознайомлення зі специфічною термінологією, для роботи з якою треба приділяти багато уваги, адже її важко перекласти, спираючись тільки на контекст речення та не розуміючи, про що конкретно йдеться.

Ще однією особливістю цього тексту можна вважати його тісну взаємодію між медициною та технічними здобутками сучасних вчених, дуже тонку та часом невловиму грань між живим організмом та його технічним доповненням, яке стане єдиним цілим у найближчому майбутньому, як стверджується у тексті. Підтвердження цього можна побачити вже в підзаголовку "Rex the bionic man shows how close technology is to catching up with – and exceeding – the abilities of the human body" [4, с. 24]. – «Рекс – це біонічна людина, яка демонструє, наскільки технології є близькими до надолуження та перевершення людського організму».

Специфіка медичної лексики, використана авторами тексту, викликала неабияку складність не тільки для перекладу, а й загалом для розуміння смислу цілого речення чи окремих його частин. Наприклад: "Housed within a frame of state-of-the-art prosthetic limbs is a functioning heart-lung system, complete with artificial blood pumping through a network of pulsating arteries. He has a bionic spleen to clean the blood, and an artificial pancreas to keep his blood sugar at the right level. Behind deep brown irises are a pair of retinal implants" [4, с. 24]. – «У рамках сучасних протезних кінцівок розміщена функціонуюча система серця та легенів при штучному відкачуванні крові через мережу пульсуючих артерій. Він має біонічну селезінку для очищення крові та штучну підшлункову залозу, щоб утримувати цукор у крові на потрібному рівні. За глибокими коричневими райдужками є пара імплантатів сітківки».

Складність у розумінні викликав ще й той факт, що медичні терміни тісно пов'язані у тексті із технічними термінами та новітніми технологіями у сфері медицини. Наприклад: "The engineering behind modern prosthetics is certainly mind-boggling. They function by placing electrical sensors directly in contact with the skin. These sensors pick up the signals generated by muscular movements in the residual limb signals that are then translated by software into natural, intuitive movement in the prosthetic limb. We all know about prosthetic limbs, even if many of us are not aware of just how sophisticated they now are" [4, с. 24]. – «Техніка сучасного протезування, безумовно, вражаюча. Вони (протези) функціонують, розміщуючи електричні датчики безпосередньо в контакті зі шкірою. Ці датчики приймають сигнали, породжені м'язовими рухами в кінцівці, сигнали, які потім програмним шляхом переводяться в природний, інтуїтивний рух у протезній кінцівці. Ми всі чули про протезні кінцівки, навіть якщо багато хто з нас не усвідомлює, наскільки витончені вони зараз».

Для студентів третього курсу такий текст виявився надзвичайно складним як для загального розуміння суті прочитаного, так і для перекладу, адже вони не могли відразу зорієнтуватися, яким чином буде краще перекласти те чи інше речення, не розуміючи значення деяких термінів і функціонування певних біологічних процесів людського організму.

Після цього тексту автори запропонували студентам виконання вправ на закріплення матеріалу з використанням різноманітної медичної лексики з тексту. Слід зазначити, що у вправах автори не надавали широкого синонімічного спектру тій лексиці, яка була використана у тексті та у завданнях після нього, адже це могло б заплутати читача ще більше та призвести до повного нерозуміння суті тексту, спрямованого на вивчення студентами-філологами, а не представниками профільного медичного спрямування.

Наприклад, автори запропонували такі лексичні одиниці, які потрібно вжити згідно зі змістом речення: pulsating, implants, prosthetic, self-regulating, artificial (пульсуючі, імпланти, протезні, саморегулюючі, штучні):

1. Rex has advanced ..... limbs.
2. Rex's heart pumps ..... blood throughout his body.
3. Rex has cochlear ..... in his head, which allow him to "hear" sounds.
4. Rex has a(n) ..... pancreas, so his blood sugarlevels do not require monitoring.
5. Rex's blood circulates through a network of ..... arteries, which pump the blood around [4, c. 24].

Навіть прочитавши та переклавши текст, студентам все ще було складно виконувати цю вправу, адже така специфічна лексика потребує значного часу на опрацювання та вивчення, що робить майже не можливим виконання такого різновиду вправ відразу після перекладу тексту. Відсутність знань із медицини та біологічних процесів в організмі людини також давалася в знаки при виконанні цієї вправи.

Отже, дослідивши специфіку перекладу обраного тексту студентами-філологами, можна зробити висновок, що для досягнення адекватності перекладу у медичній галузі перекладач повинен володіти не тільки необхідною лексикою, але й мати хоча б елементарне уявлення про ту науку, з якою він працює. Адже медична сфера є надзвичайно відповідальною, а будь-яка помилка перекладача може коштувати людині життя.

У процесі стрімкого розвитку глобалізації та науково-технічного прогресу стає надзвичайно важливим питання мультикомпетенції перекладача. Він повинен володіти професійно не тільки мовою, на яку перекладає, а й мати хоча б якісь базові знання стосовно тієї сфери, в якій він працює.

Відомо, що кожен перекладач володіє своєю унікальною та специфічною комунікативною моделлю. Протеумовижорсткоїконкуренціїусфері перекладу вимагають від кожного професіонала отримання нових навичок та оволодіння все більшою кількістю знань у різних галузях перекладу.

Висновки. Дуже актуальною, на думку авторів, та вагомою для подальшого вивчення є проблема виявлення тонкої грані у сфері медичного перекладу: хто спроможний зробити максимально адекватний переклад медичних текстів – лінгвіст-перекладач, який певний час займається медичним перекладом, чи медичний працівник, який отримав певні навички перекладу? Це питання є досить контраверсійним, адже медичний працівник не може мати певних навичок і необхідних знань для досягнення точного адекватного перекладу складного медичного наукового тексту, а лінгвіст-перекладач буде стикатися зі складнощами розуміння тих чи інших моментів стосовно медичної термінології, яка дуже часто тяжіє до широкого синонімічного ряду, однак обрати для перекладу потрібно якийсь конкретний термін, що іноді буває надзвичайно важко.

Отже, ця проблема потребує глибокого аналізу та подальшого дослідження науковцями-філологами, зацікавленими у цій галузі і проблематиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуменюк З.В., Дабагян И.М. Особенности перевода медицинских текстов. *Актуальные вопросы переводоведения и практики перевода.* 2012. URL: http://www.alba-translating.ru/ru/ru/articles/2012/gumenyuk-dabagyan.html.

2. Даніленко А.Ю., Карачова Д.В. Основні групи труднощів у перекладі медичних термінів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2018. № 2(316), С. 157–163.

3. Сухарева Е.Е., Черникова Н.С. Проблемы перевода медицинского дискурса в контексте социального перевода. *Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация.* 2014. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-perevoda-meditsinskogo-diskursa-v-kontekste-sotsialnogo-perevoda.

4. Evans V., Dooley J. On Screen. C1. URL: file:///C:/Users/Пользователь/Downloads/On_Screen_C1.pdf.

УДК 821.11-34:81'22
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.20

КОНТАМІНОВАНА КОГЕРЕНТНІСТЬ У ДІАЛОГАХ І ПОЛІЛОГАХ АНГЛІЙСЬКИХ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗОК ФІЛІПА АРДА

CONTAMINATED COHERENCE IN DIALOGUES AND POLYLOGUES OF ENGLISH MULTIMODAL LITERARY FAIRY TALES WRITTEN BY PHILIP ARDAGH

Карп М.А.,
orcid.org/0000-0002-7332-7739
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»

Статтю присвячено встановленню засобів когерентності в діалогах і полілогах англійських мультимодальних літературних казках Філіпа Арда (*Philip Ardagh*) та їхній семіотико-наративній інтерпретації. Під *мультимодальністю* автор розуміє поєднання двох чи більше семіотичних засобів у межах конкретного тексту.

Метою дослідження є вияв і характеристика структурно-семіотичних і наративних аспектів категорії когерентності англійських мультимодальних літературних казок, що визначають їхній текстотвірний характер.

Методика дослідження ґрунтується на загальних положеннях методології функціоналізму з використанням *структурно-семіотичного*, *наративного*, *поетико-інтерпретаційного аналізу* із залученням *GeM model* для синхронного аналізу вербальних і невербальних складників у багаторівневій структурі англійської мультимодальної літературної казки.

Структурний і семантичний аспекти контамінованої когерентності з'ясовано за допомогою детального аналізу діалогів і полілогів у тексті англійської мультимодальної літературної казки в межах мікровкраплень (12%), мезовкраплень (59%) і макровкраплень (29%). У діалогах і полілогах англійської мультимодальної літературної казки структурний аспект контамінованої когерентності полягає в сукупності внутрішніх зв'язків між вербальним і невербальним складниками.

Семантичний аспект контамінованої когерентності зосереджено навколо організації закінченого смислу у просторі інкорпорації між вербальним і невербальним складниками. Мікроілюстрації із зображенням персонажів-учасників контамінованого діалогу / полілогу, міміка яких активує кінестетичний канал подання / сприйняття інформації, домінують над візуалізацією теми діалогу / полілогу. Вираз облич протагоністів та антагоністів іконічно «озвучує» їхні репліки і передає атмосферу, співзвучну діалогу / полілогу.

Перспективою виконаного дослідження автор вважає залучення запропонованої семіотико-наративної інтерпретації контамінованих засобів когерентності англійської мультимодальної літературної казки Філіпа Арда із використанням *GeM model* у подальші текстолінгвістичні розвідки, які доцільно здійснювати на матеріалі інших категорій текстів різножанрової типології у вимірах новітніх лінгвостилістичних і дискурсних студій.

Ключові слова: англійська мультимодальна літературна казка, вербальний складник, діалог, контамінована когерентність, невербальний складник, полілог.

Introduction. The article focuses on the semiotic and narrative interpretation of modes of coherence in dialogues and polylogues of English multimodal literary fairy tales written by Philip Ardagh. Multimodality combines two or more semiotic modes (verbal and nonverbal) within the boundaries of a particular text.

Purpose concerns description of semiotic, structural-semantic and narrative aspects as the dominant components concerning modes of contaminated coherence in English multimodal literary fairy tales.

Methods. Semiotic modes of contaminated coherence in modern English literary fairy tales written by Philip Ardagh have been singled out and analysed according to the micro-, meso- and macro inclusions within the semiotic and narrative interpretation of the multimodal fictional text on the general principles of structural and semiotic, narrative, poetic and interpretative, quantitative analyses and *GeM model*.

Results. Structural and semantic aspects of contaminated coherence have been revealed through detailed analysis of dialogues and polylogues in English multimodal literary fairy tales within micro inclusions (12%), meso inclusions (59%), and macro inclusions (29%).

Conclusion the structural aspect of contaminated coherence lies in the totality of interrelations between verbal and nonverbal (i.e. iconic, paragraphemic, graphic) components in the dialogues and polylogues of the English multimodal literary fairy tales. The semantic aspect of contaminated coherence is focused on the complete meaning according to the incorporation between verbal and nonverbal components. Micro illustrations depicting the characters, involved in the contaminated dialogues or polylogues, whose facial expressions activate the kinesthetic channel of presentation and perception of information dominate the visualisation of the dialogue or polylogue theme. The facial expressions of the protagonists and antagonists iconically add a soundtrack to their cues and conveys an atmosphere, consonant with dialogue or polylogue.

In *prospect* the suggested semiotic and narrative interpretation of modes of contaminated coherence in English multimodal literary fairy tales written by Philip Ardagh can serve as a model for further linguistic text research on other categories of different text genres according to the modern linguistic, stylistic and discourse studies. Multimodality as a multipurpose toolkit covers a diversity of perspectives, ways of thinking and possible approaches to perceptive comprehension of modern fictional text.

Key words: contaminated coherence, dialogue, English multimodal literary fairy tale, nonverbal component, polylogue, verbal component.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного розкриття текстотвірних механізмів когерентності в організації мультимодальної літературної казки з позицій функційної парадигми сучасних мовознавчих студій та з урахуванням здобутків семіотики, наратології, текстолінгвістики, дискурсної стилістики.

Актуальність праці увиразнюється застосуванням структурно-семіотичного й наративного підходів до аналізу вербальних і невербальних засобів когерентності з метою виявлення їхньої текстотвірної специфіки на етапах формування і функціонування англійської мультимодальної літературної казки (далі – АМЛК), системний опис текстотвірних механізмів якої дотепер перебував поза увагою лінгвістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Контамінована когерентність* тексту АМЛК забезпечується інтеграцією засобів вербального та невербального складників (далі – ВС і НС), зумовлює розгляд мультимодального художнього прозового тексту як макрознаку [4; 11, с. 207] у співвідношенні із текстемою [3, с. 102–108; 7, с. 31–87; 8, с. 199–244; 9, с. 179–215; 12] чи мовленнєвим жанром на рівні текстової парадигматики [5, с. 784–785] (рис. 1).

У художній оповіді діалог – це композиція з типових форм вираження теми, її типового емоційно-експресивного наповнення, ритмомелодики висловлення. Висловлення у діалозі названі репліками, або комунікативними / інтерактивними ходами / кроками [5, с. 134–135]. Діалоги мають велику драматизовану силу, оскільки в цих стилізованих типах уснорозмовної мови прямо засвідчено багатоголосся прозового тексту, що контрастує з непрямою мовою, до того ж діалогічний ряд як компонент текстового цілого забезпечує розвиток теми, рухає словесну дію. Моделі реальної мовної комунікації в діалогічному контексті зазнають художньо-естетичної трансформації. У діалозі типізована чи індивідуалізована мова персонажа / персонажів є одним із способів зображення характерів [1, с. 22–23, 215].

Виділяють такі види діалогу: *аргументативний* – тип комунікації, метою якої є вплинути на свідомість адресата за допомогою мовних виразів, організованих відповідно до прийнятих у певній культурі та мові принципів переконання; *фатичний* – діалог, спрямований на тривале спілкування, на підтримку мовного контакту в разі відсутності суттєвого інформаційного обміну [6, с. 34; 10, с. 151]; *екстравертний* – діалог, орієнтований на співбесідника; *інтровертний* – діалог, що передає самовираження автора без урахування інтересів слухача або читача; *інформаційний* – формальний діалог, інформаційно незалежний, не пов'язаний із сюжетом тексту; *контактний* – діалог, що передбачає початок або спілкування без певної мети; *сюжетний* – діалог, за якого автор ніби створює драматизм у зображуванні, діалогічну напругу, в основі якої семантико-стилістичне зміщення, певна суперечність між репліками (або репліками і текстом) [2, с. 247]; *поліфонічний* – стилізована розмова трьох і більше мовців (поліголоси-оцінки, думки-узагальнення тощо), яка виконує загальну функцію емоційно-оцінного центру сюжету [1, с. 226].

Рис. 1. Складники лінгвальної когерентності та контамінованої когерентності у текстах англійських мультимодальних літературних казок

Статтю присвячено встановленню засобів когерентності в діалогах і полілогах англійських мультимодальних літературних казок Філіпа Арда (*Philip Ardagh*) та їхній семіотико-наративній інтерпретації.

Постановка завдання. *Метою* дослідження є вияв і характеристика структурно-семіотичних і наративних аспектів категорії когерентності англійських мультимодальних літературних казок, що визначають їхній текстотвірний характер.

Досягнення окресленої мети передбачає необхідність вирішення таких *завдань*: 1) проаналізувати вербальну й невербальну взаємодію складників контамінованої когерентності в структурі аналізованих літературних казок; 2) висвітлити текстотвірний потенціал контамінованої когерентності в аналізованих літературних казках.

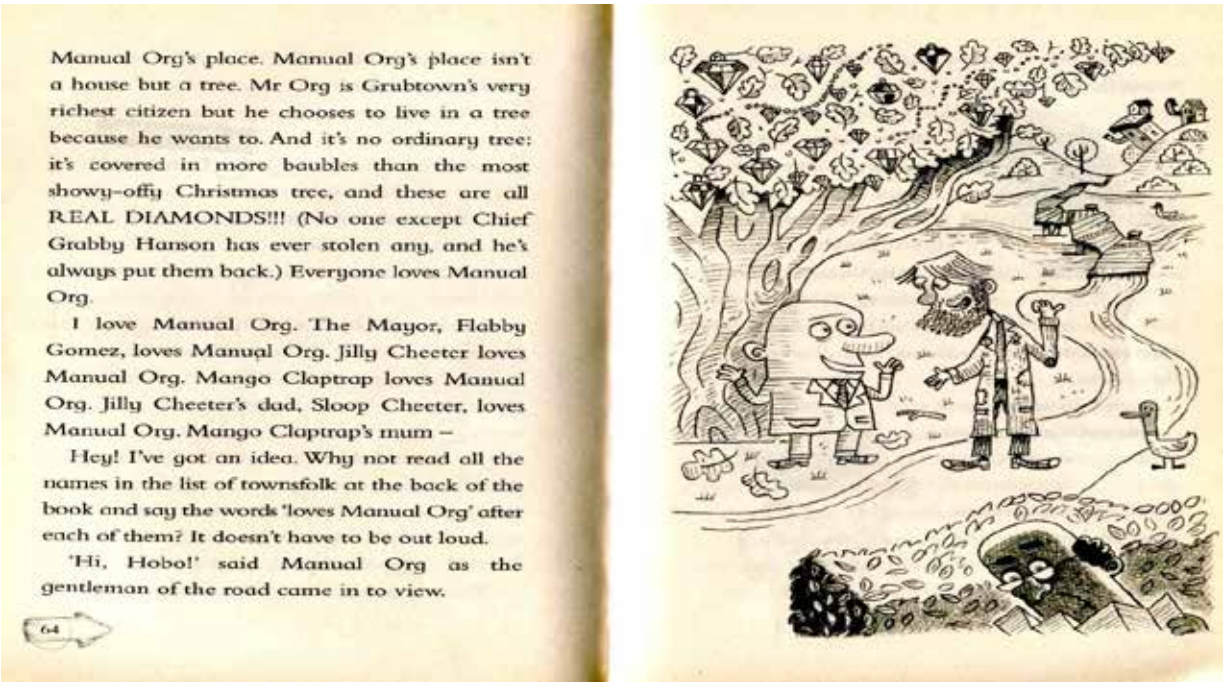

Manual Org's place. Manual Org's place isn't a house but a tree. Mr Org is Grubtown's very richest citizen but he chooses to live in a tree because he wants to. And it's no ordinary tree: it's covered in more baubles than the most showy-offy Christmas tree, and these are all REAL DIAMONDS!!! (No one except Chief Grabby Hanson has ever stolen any, and he's always put them back.) Everyone loves Manual Org.

I love Manual Org. The Mayor, Flabby Gomez, loves Manual Org. Jilly Cheeter loves Manual Org. Mango Claptrap loves Manual Org. Jilly Cheeter's dad, Sloop Cheeter, loves Manual Org. Mango Claptrap's mum –

Hey! I've got an idea. Why not read all the names in the list of townsfolk at the back of the book and say the words 'loves Manual Org' after each of them? It doesn't have to be out loud.

'Hi, Hobo!' said Manual Org as the gentleman of the road came in to view.

64

Ілюстрація 1. Фрагмент із книги Ph. Ardagh
"The WroNg End of the Dog or The Pedal-Bin Pelican"

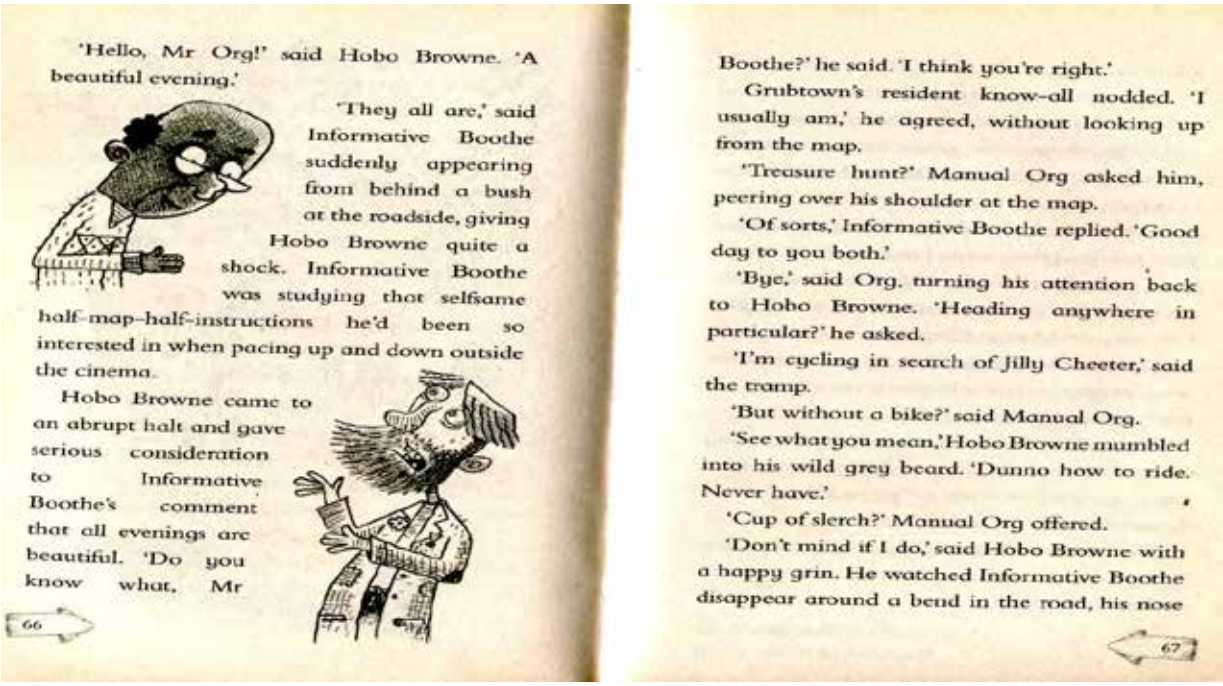

'Hello, Mr Org!' said Hobo Browne. 'A beautiful evening.'

'They all are,' said Informative Boothe suddenly appearing from behind a bush at the roadside, giving Hobo Browne quite a shock. Informative Boothe was studying that selfsame half-map-half-instructions he'd been so interested in when pacing up and down outside the cinema.

Hobo Browne came to an abrupt halt and gave serious consideration to Informative Boothe's comment that all evenings are beautiful. 'Do you know what, Mr

66

Boothe?' he said. 'I think you're right.'

Grubtown's resident know-all nodded. 'I usually am,' he agreed, without looking up from the map.

'Treasure hunt?' Manual Org asked him, peering over his shoulder at the map.

'Of sorts,' Informative Boothe replied. 'Good day to you both.'

'Bye,' said Org, turning his attention back to Hobo Browne. 'Heading anywhere in particular?' he asked.

'I'm cycling in search of Jilly Cheeter,' said the tramp.

'But without a bike?' said Manual Org.

'See what you mean,' Hobo Browne mumbled into his wild grey beard. 'Dunno how to ride. Never have.'

'Cup of slerch?' Manual Org offered.

'Don't mind if I do,' said Hobo Browne with a happy grin. He watched Informative Boothe disappear around a bend in the road, his nose

67

Ілюстрація 2. Фрагмент із книги Ph. Ardagh
"The WroNg End of the Dog or The Pedal-Bin Pelican"

Виклад основного матеріалу. Для підтвердження викладених вище наукових міркувань автор наводить приклади:

Контамінована когерентність у полілозі. Приклад контамінованої когерентності у полілозі встановлюємо в АМЛК "The WroNg End of the Dog or The Pedal-Bin Pelican" [13, с. 64–69]. У структурі змісту полілогу виокремлено тему *a greeting conversation (between Manual Org, Hobo Browne and Informative Boothe)*. У риторичній структурі полілогу сегментні одиниці *Manual Org: questions on treasure hunt, heading anywhere, bike, slerch; Hobo Browne: in search of Jilly Cheeter*; *Informative Boothe: interrupting conversation between Manual Org and Hobo Browne, map* конкретизують тему.

На першій мезоілюстрації (Ardagh & Paillot, 2010, p. 65) візуалізовано зустріч другорядних персонажів *trillionaire* Менуала Орґа й безхат-

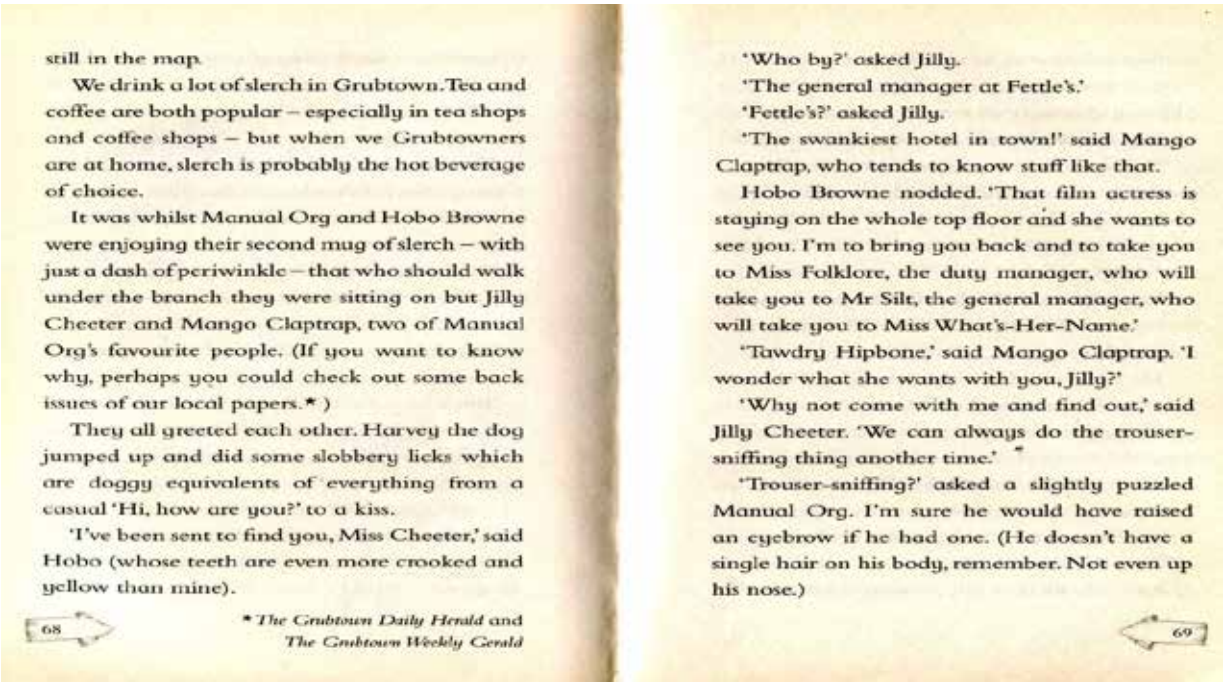

still in the map.

We drink a lot of slerch in Grubtown. Tea and coffee are both popular – especially in tea shops and coffee shops – but when we Grubtowners are at home, slerch is probably the hot beverage of choice.

It was whilst Manual Org and Hobo Browne were enjoying their second mug of slerch – with just a dash of periwinkle – that who should walk under the branch they were sitting on but Jilly Cheeter and Mango Claptrap, two of Manual Org's favourite people. (If you want to know why, perhaps you could check out some back issues of our local papers.*)

They all greeted each other. Harvey the dog jumped up and did some slobbery licks which are doggy equivalents of everything from a casual 'Hi, how are you?' to a kiss.

'I've been sent to find you, Miss Cheeter,' said Hobo (whose teeth are even more crooked and yellow than mine).

68

* *The Grubtown Daily Herald* and *The Grubtown Weekly Gerald*

'Who by?' asked Jilly.

'The general manager at Fettle's.'

'Fettle's?' asked Jilly.

'The swankiest hotel in town!' said Mango Claptrap, who tends to know stuff like that.

Hobo Browne nodded. 'That film actress is staying on the whole top floor and she wants to see you. I'm to bring you back and to take you to Miss Folklore, the duty manager, who will take you to Mr Silt, the general manager, who will take you to Miss What's-Her-Name.'

'Tawdry Hipbone,' said Mango Claptrap. 'I wonder what she wants with you, Jilly?'

'Why not come with me and find out,' said Jilly Cheeter. 'We can always do the trouser-sniffing thing another time.'

'Trouser-sniffing?' asked a slightly puzzled Manual Org. I'm sure he would have raised an eyebrow if he had one. (He doesn't have a single hair on his body, remember. Not even up his nose.)

69

Ілюстрація 3. Фрагмент із книги Ph. Ardagh "The WroNg End of the Dog or The Pedal-Bin Pelican"

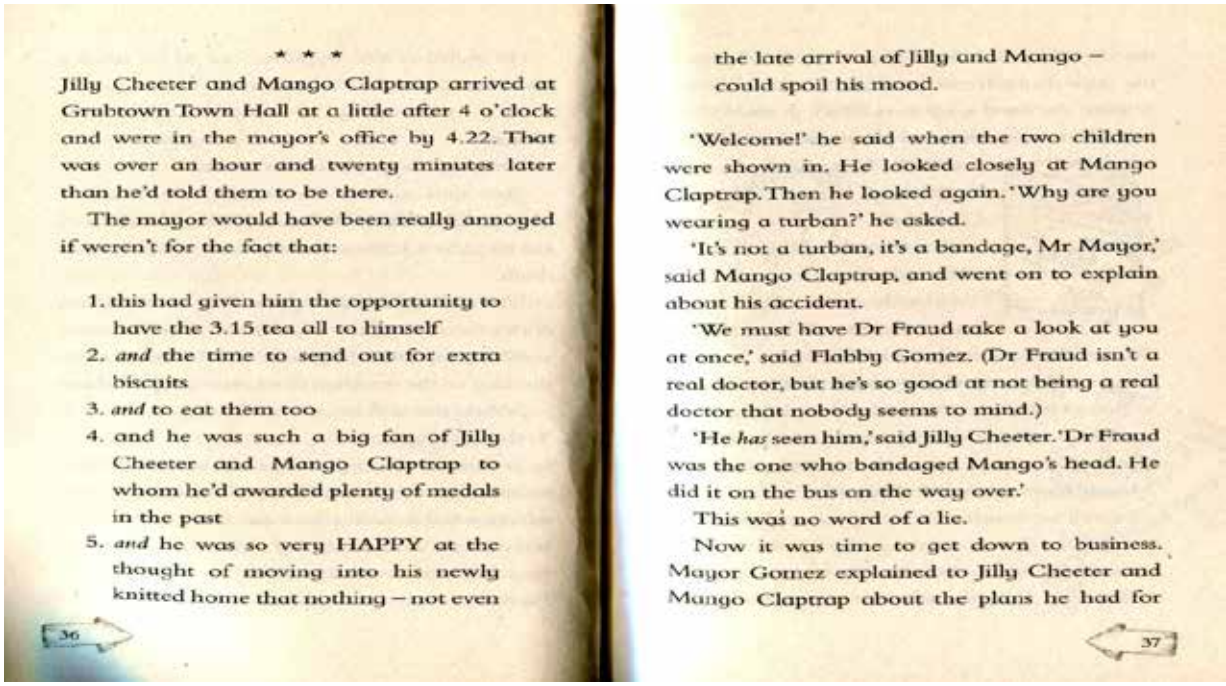

* * *

Jilly Cheeter and Mango Claptrap arrived at Grubtown Town Hall at a little after 4 o'clock and were in the mayor's office by 4.22. That was over an hour and twenty minutes later than he'd told them to be there.

The mayor would have been really annoyed if weren't for the fact that:

1. this had given him the opportunity to have the 3.15 tea all to himself
2. *and* the time to send out for extra biscuits
3. *and* to eat them too
4. and he was such a big fan of Jilly Cheeter and Mango Claptrap to whom he'd awarded plenty of medals in the past
5. *and* he was so very HAPPY at the thought of moving into his newly knitted home that nothing – not even the late arrival of Jilly and Mango – could spoil his mood.

36

'Welcome!' he said when the two children were shown in. He looked closely at Mango Claptrap. Then he looked again. 'Why are you wearing a turban?' he asked.

'It's not a turban, it's a bandage, Mr Mayor,' said Mango Claptrap, and went on to explain about his accident.

'We must have Dr Fraud take a look at you at once,' said Flabby Gomez. (Dr Fraud isn't a real doctor, but he's so good at not being a real doctor that nobody seems to mind.)

'He *has* seen him,' said Jilly Cheeter. 'Dr Fraud was the one who bandaged Mango's head. He did it on the bus on the way over.'

This was no word of a lie.

Now it was time to get down to business. Mayor Gomez explained to Jilly Cheeter and Mango Claptrap about the plans he had for

37

Ілюстрація 4. Фрагмент із книги Ph. Ardagh "TricK Eggs aNd RubbeR ChickeNs or Making a Splash"

ченка Гобо Брауна (Hobo Browne), а також перебування всезнайка Інформатів Буда (Informative Boothe) з картою в кущах. Мікроілюстрації (Ardagh & Paillot, 2010, p. 66) віддзеркалюють діалог між Гобо Брауном та Інформатів Будом. Виокремлюючи персонажів, які беруть участь у діалозі, іконічний складник (далі – ІС) не розкриває його теми.

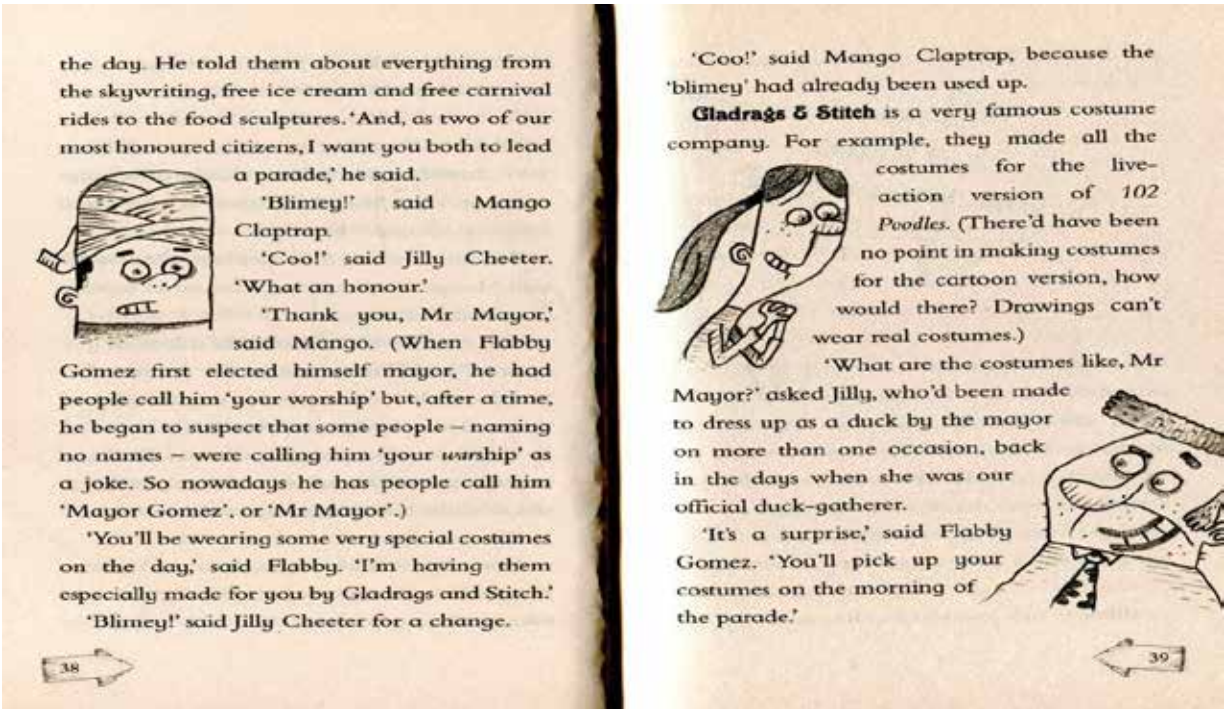

the day. He told them about everything from the skywriting, free ice cream and free carnival rides to the food sculptures. 'And, as two of our most honoured citizens, I want you both to lead a parade,' he said.

'Blimey!' said Mango Claptrap.

'Coo!' said Jilly Cheeter. 'What an honour.'

'Thank you, Mr Mayor,' said Mango. (When Flabby Gomez first elected himself mayor, he had people call him 'your worship' but, after a time, he began to suspect that some people – naming no names – were calling him 'your *worship*' as a joke. So nowadays he has people call him 'Mayor Gomez', or 'Mr Mayor'.)

'You'll be wearing some very special costumes on the day,' said Flabby. 'I'm having them especially made for you by Gladrags and Stitch.'

'Blimey!' said Jilly Cheeter for a change.

38

'Coo!' said Mango Claptrap, because the 'blimey' had already been used up.

Gladrags & Stitch is a very famous costume company. For example, they made all the costumes for the live-action version of *102 Poodles*. (There'd have been no point in making costumes for the cartoon version, how would there? Drawings can't wear real costumes.)

'What are the costumes like, Mr Mayor?' asked Jilly, who'd been made to dress up as a duck by the mayor on more than one occasion, back in the days when she was our official duck-gatherer.

'It's a surprise,' said Flabby Gomez. 'You'll pick up your costumes on the morning of the parade.'

39

Ілюстрація 5. Фрагмент із книги Ph. Ardagh
"TricK Eggs aNd RubbeR ChickeNs or Making a Splash"

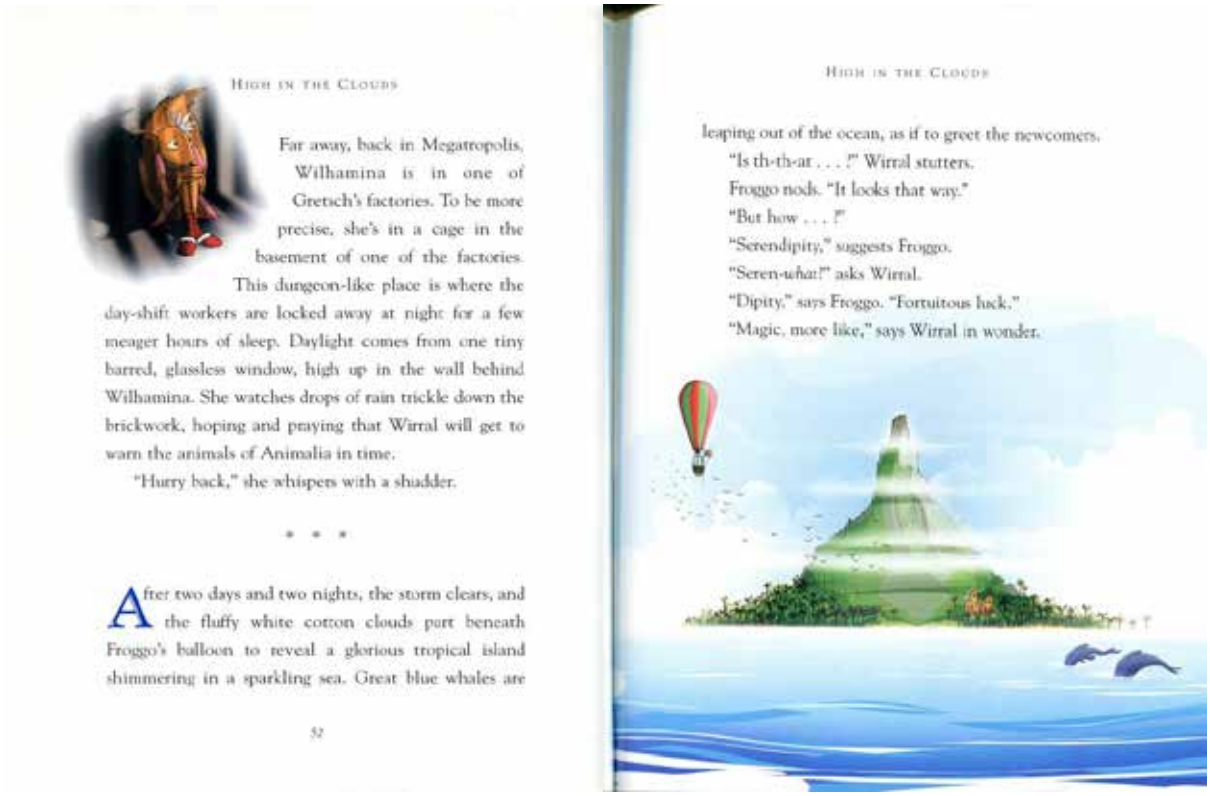

High in the Clouds

Far away, back in Megatropolis, Wilhamina is in one of Gretsch's factories. To be more precise, she's in a cage in the basement of one of the factories. This dungeon-like place is where the day-shift workers are locked away at night for a few meager hours of sleep. Daylight comes from one tiny barred, glassless window, high up in the wall behind Wilhamina. She watches drops of rain trickle down the brickwork, hoping and praying that Wirral will get to warn the animals of Animalia in time.

"Hurry back," she whispers with a shudder.

* * *

After two days and two nights, the storm clears, and the fluffy white cotton clouds part beneath Froggo's balloon to reveal a glorious tropical island shimmering in a sparkling sea. Great blue whales are

52

High in the Clouds

leaping out of the ocean, as if to greet the newcomers.

"Is th-th-at . . . ?" Wirral stutters.

Froggo nods. "It looks that way."

"But how . . . ?"

"Serendipity," suggests Froggo.

"Seren-*what*!" asks Wirral.

"Dipity," says Froggo. "Fortuitous luck."

"Magic, more like," says Wirral in wonder.

Ілюстрація 6. Фрагмент із книги Ph. Ardagh "HIGH in the CLOUDS"

У структурі макету полілогу розміщення зображених персонажів (Інформатів Буд – вгорі ліворуч; Гобо Браун – внизу праворуч) характеризує їхній соціальний статус. Топографемне розміщення ВС дублює силуети зображених персонажів. Наявна лінгвістична структура властива контактному полілогу (*привітання → втручання → питання → відповідь*), що передбачає спілкування без певної мети. Контаміновану когерентність частково актуалізовано шляхом візуалізації трьох персонажів-учасників полілогу.

Рис. 2. Структурний і семантичний аспекти контамінованої когерентності у діалогах і полілогах АМЛК

Додатково автор розглядає приклад контамінованої когерентності в полілозі АМЛК “TricK Eggs aNd RubbeR ChickeNs or Making a Splash” [14, p. 36–39]. У структурі змісту визначено тему полілогу *conversation on parade (between Mango Claptrap, Jilly Cheeter, Flabby Gomez)*. У риторичній структурі полілогу сегментні одиниці *Blimey! Coo! Special costumes, Gladrags and Stitch, a surprise* описують тему. Три мікроілюстрації інтегровано у ВС, що візуалізують персонажів-учасників полілогу: протагоністів Менґо Клептрепа й Джілі Чітер та антагоніста мера Флебі Ґомеза.

Вираз обличчя дітлахів віддзеркалює їхнє позитивне здивування, репрезентоване у ВС вигуками *Blimey!* та *Coo!* Обличчя Флебі Ґомеза промовляє *It’s a surprise*. Назву компанії *Gladrags & Stitch*, яка виготовляє *special costumes*, виокремлено шрифтовим варіюванням і жирним накресленням. У структурі макету полілогу зображення протагоністів розміщені вгорі сторінки на противагу зображенню антагоніста внизу сторінки. Топографемне розташування ВС окреслює межі ІС. Лінгвістична структура полілогу містить *привітання → пропозицію (допомогти) → питання-відповідь*. Контаміновану когерентність актуалізовано шляхом вкраплення візуалізованих персонажів-учасників з чітко зображеним виразом облич, який корелює зі змістом ВС полілогу.

Для ілюстрації своїх міркувань про діалогічну форму контамінованої когерентності автор наводить приклад контамінованої когерентності в діалозі АМЛК “HIGH in the CLOUDS” [15, p. 52–53]. У структурі змісту ідентифіковано тему діалогу *conversation about serendipity (between Wirral and Froggo)*. У риторичній структурі діалогу сегментні одиниці *fortuitous luck*, *magic* розтлумачують тему. Мезоілюстрація візуалізує *serendipity*: чарівний тропічний острів посеред моря мерехтить крізь білі хмаринки. Персонажі-учасники діалогу перебувають у повітряній кулі високо над хмаринками.

У діалозі протагоністи Віріл і Фроґо діляться позитивними враженнями від побаченого, називаючи його *fortuitous luck* і *magic*. Дефісація та дворазовий повтор *th* у графоні *th-th-at* свідчить про подовжену вимову лексеми, спричинену затинанням Вірала від подиву. Дві незавершені репліки Вірала супроводжують три крапки, які також виражають затинання. У лексемі Seren-*what*? Субституцію *what* виокремлено курсивом для передачі фоноакустичних особливостей мовлення персонажа Вірала. У структурі макету діалогу розміщення ВС вгорі на тлі ІС асоціюється з назвою АМЛК “HIGH in the CLOUDS”. Для лінгвістичної структури контактного діалогу (*питання → відповідь*) характерне використання еліпсису. Контаміновану когерентність актуалізовано шляхом візуалізації теми *serendipity*, учасників діалогу в повітряній кулі та використання засобів графічного складника (далі – ГС) для передачі емоцій, які переповнюють персонажів.

Структурний і семантичний аспекти контамінованої когерентності з’ясовано за допомогою детального аналізу діалогів і полілогів у тексті англійської мультимодальної літературної казки в межах мікровкраплень (12%), мезовкраплень (59%) і макровкраплень (29%) (рис. 2).

Висновки. Отже, структурний аспект контамінованої когерентності в діалогах і полілогах АМЛК полягає в сукупності внутрішніх зв’язків між ВС і НС (ІС, ПС, ГС) у діалозі чи полілозі, які забезпечують його контаміновану когерентність. Семантичний аспект контамінованої когерентності в діалогах АМЛК зосереджений навколо

організації закінченого смислу в просторі інкорпорації між ВС і НС. Ілюстрації із зображенням персонажів-учасників контамінованого діалогу превалюють над зображенням власне теми діалогу. Міміка обличчя зображених персонажів залежить від змісту ВС діалогу. Розміщення протагоністів вгорі сторінки та антагоністів внизу сторінки, які контамінують із вербальним комунікативним процесом між персонажами-учасниками діалогу, властиве для тексту АМЛК Філіпа Арда. Контамінований діалог у тексті АМЛК – це комплементарна кореляція між ВС і НС, що породжує смисл. Персонажі перебувають у безпосередньому вербальному контакті, а комунікативний процес становить активну взаємодію між ВС і НС.

Перспективою виконаного дослідження автор вважає залучення запропонованої семіотико-наративної інтерпретації контамінованих засобів когерентності АМЛК Філіпа Арда із використанням *GeM model* у подальші текстолінгвістичні розвідки, які доцільно здійснювати на матеріалі інших категорій текстів різножанрової типології у вимірах новітніх лінгвостилістичних і дискурсних студій.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

АМЛК – англійська мультимодальна літературна казка.
ВС – вербальний складник.
ГС – графічний складник.
ІС – іконічний складник.
НС – невербальний складник.
ПС – параграфемний складник.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бибик С.П. Оповідність в українській художній прозі : монографія / за наук. ред. С.Я. Єрмоленко. Київ; Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 228 с.
2. Єщенко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту. Київ, 2009. 264 с.
3. Карп М.А. Взаємодія гетерогенних складників контамінованої когерентності в тексті англійських мультимодальних літературних казок Філіпа Арда. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2017. № 12. С. 102–108. (ISSN 2415-7929).
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. Об искусстве. Санкт-Петербург, 1998. 220 с.
5. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2010. 844 с.
6. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енциклопедичний словник для фахівців із теоретичних гуманітарних дисциплін і гуманітарної інформатики. Київ, 1998. 335 с.
7. Halliday M.A.K. Notes on Transitivity and Theme in English. *Journal of Linguistics*. 1967. № 3(1). Part 1. P. 31–87.
8. Halliday M.A.K. Notes on Transitivity and Theme in English. *Journal of Linguistics*. 1967. № 3(2). Part 2. P. 199–244.
9. Halliday M.A.K. Notes on Transitivity and Theme in English. *Journal of Linguistics*. 1968. № 4(2). Part 3. P. 179–215.
10. Mey J.L. Pragmatic Problems in Literary Texts. *Form and Function in Language* / ed. by Sh. Millar. Odense, 1995. Volume 2. P. 151–170.
11. Petöfi J.S. Language as a Written Medium: Text. *An Encyclopaedia of Language* / ed. by N.E. Collinge. London; New-York, 1990. P. 207–243.
12. Thematic Development in English Texts. *Open Linguistics Series* / ed. by M. Ghadessy. London; New-York, 1995. 276 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

13. Ardagh Ph. The Wrong End of the Dog or The Pedal-Bin Pelican. Book Four. *Grubtown Tales* / illustrated by J. Paillot. London, 2010. 134 p. (WED).
14. Ardagh Ph. Trick Eggs and Rubber Chickens or Making a Splash. Book Five. *Grubtown Tales* / illustrated by J. Paillot. London, 2010. 134 p. (TERC).
15. Ardagh Ph., Mc Cartney P. High in the Clouds / illustrated by G. Dunbar. New-York, 2005. 100 p. (HiC).

УДК 81'34'282 = 811.111(043.3)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.21

ТЕМПОРАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ МОВЛЕННЯ ВАЛЛІЙЦІВ

TEMPORAL ORGANIZATION OF THE WELSH ENGLISH SPEAKERS

Карпова Д.М.,
orcid.org/0000-0001-6760-2573
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови № 2
Національного університету «Одеська морська академія»

Робота розкриває аспекти синтагматичного членування, темпу та паузації в мовленні носіїв валлійського варіанту англійської мови з урахуванням гендерного фактору. роботі розглядається і уточнюється термін *Welsh English*, описано статус валлійського варіанту англійської мови, визначено територіальні ареали його поширення. Англійська мова є засобом спілкування більшої частини мешканців Уельсу, що дозволяє погодитись із терміном *Welsh English*, однак використання цього терміну не завжди слушне, оскільки він не відображає всього різноманіття діалектів англійської мови, які існують на території Уельсу. У виконаному фонетичному дослідженні встановлено, що мовлення мешканців Уельсу варіює під впливом гендерного і регіонального факторів.

Синтагматичне членування валлійського мовлення відрізняється подрібненістю, наявністю заповнених сполучників, слів-філерів, фальстартів. Вплив гендерного фактора варіативності синтагматичного членування виявляється в тому, що кількість односинтагмених фраз у чоловічому мовленні вдвічі більша, ніж у жіночому, проте кількість семисинтагмених фраз удвічі переважає в жіночому мовленні. Трисинтагмені фрази представлено приблизно в однаковій кількості як у чоловічому, так і в жіночому мовленні.

Автор зазначає, що двосинтагмені фрази домінують у чоловічому мовленні, а чотирисинтагмені – у жіночому. У регіональних групах простежується збільшення кількості односинтагмених фраз із Півночі на Південь. Найменшу кількість заповнених і мішаних пауз зафіксовано в мовленні інформантів із Півночі, найбільшу – з Центру. Спостерігається тенденція зменшення кількості заповнених пауз із Півночі на Південь. Найбільша кількість мішаних пауз маркує мовлення мешканців Центру, а найменша – мешканців Півночі.

Отримані результати сприятимуть детальнішому аналізу соціолінгвальної варіативності будь-якої вимови і мовленнєвої поведінки представників різних соціальних груп.

Ключові слова: синтагматичне членування, валлійський варіант англійської мови, Уельс, паузи заповнені, змішані.

The present article reveals main aspects of syntagmatic devision, tempo and pausation in the speech of the representatives of Welsh English has been described; the territorial areas of Welsh English spreading have been defined. On the one hand, the English language is the means of communication for the greater part of Wales' inhabitants and this fact allows to agree with the term *Welsh English*, and on the other hand, this term is not always rightly used, as doesn't reflect the whole variety of English dialects, which exist on the territory of Wales. The conducted phonetic investigation allows to state that the speech the Welsh varies under the influence of gender and regional factors.

Syntagmatic devision of the Welsh English speakers differs by its fractional character, presence of filled conjuctions, word-fillers and falsestarts. The influence of gender factor of syntagmatic devision variation is revealed in the fact that the number of one sense group utterances in the male speech is twice more than in female speech. Three sense-group utterances are presented approximately equally in male and female speech.

It has been established that two sense group utterances dominate in male speech and four sense group utterances in female speech. In regional groups rising amount of one sense group utterances is observed on the verge from the North to the South. The fewest number of filled and mixed pauses is fixed in the speech of the informants from the North and the largest from the Center. The tendency of lowing down the amount of filled pauses is observed from the North to the South.

The results of the investigation will contribute to more detailed analysis of sociolingual variation of any type of pronunciation and speech behavior of various social groups' representatives.

Key words: syntagmatic devision, Welsh English, Wales, pauses, filled, mixed.

Постановка проблеми. Функціональна парадигма сучасної англійської мови, що сформувалась історично, нині становить складну, ієрархічно організовану систему різних форм її існування, містить літературну мову, різновиди побутово-розмовної мови та територіальні діалекти.

Як мова-посередник англійська в сучасному світі відіграє роль мови міжкультурної взаємодії. У зв'язку з появою великої кількості так званих нових варіантів англійської мови всередині Великої Британії (в Ірландії, Шотландії, Уельсі) посилюється процес нативізації мови, тобто процес зміни англійської мови під впливом місцевих мов. При цьому відбувається не лише формування, а й зміна форм і структур так званого «стандартного» варіанту англійської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження просодії діалектного мовлення неодноразово привертало увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників (О.Р. Валігура, В.С. Григораш, О.Д. Петренко, О.Б. Рубчак, Т.І. Шевченко).

Функціонування валлійського варіанту англійської мови висвітлено в розробках зарубіжних лінгвістів, зокрема О. Бродович, Р. Волтерса, П. Тенча, А. Томаса, де стверджується, що валлійський варіант англійської мови, який домінує на території Уельсу, є результатом взаємодії двох мов – валлійської, що зберегла свою ідентичність, та англійської. У сучасній ситуації двомовності спостерігається взаємопроникнення елементів двох фонологічних систем.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення темпу мовлення досліджуваних валлійців. Основним завданням запропонованого аналізу мовлення представників валлійського варіанту англійської мови є визначення особливостей синтагматичного членування, яке тісно пов'язано з темпом мовлення, а також паузації.

Виклад основного матеріалу. Дослідники валлійського варіанту англійської мови по-різному підходять до питання про стандартний варіант англійської мови в Уельсі. Платт (J. Platt) і його співавтори [7] у своїй класифікації англійських діалектів не відносять валлійський варіант англійської мови (а також шотландський і корнуелльський варіанти) до поняття «нові англійські» (англ. *New Englishes),* припускаючи, що в Уельсі використовується стандартний варіант. П. Традгіл (P. Trudgill) [10] також говорить про використання стандартної англійської мови в Уельсі, однак він вказує на присутність соціальної варіативності в регіоні, що відбивається в акценті мешканців Уельсу. А. Томас (A. Thomas) пише про регіонально-модифікований варіант Received Pronunciation [9].

Питання про статус варіанту англійської мови, яку використовують мешканці Уельсу, про його позицію в цій ієрархії, а також коректний термін для позначення цього варіанту залишається відкритим. В англомовній літературі існує кілька точок зору щодо цієї проблеми.

Найпоширенішим у літературі терміном є *Welsh English*, який зустрічається в енциклопедичних статтях, присвячених валлійському варіанту англійської мови, а також широко використовується в англійських ЗМІ. Однак Д. Перрі, який одним із перших почав вивчати англійську мову в Уельсі, при проведенні масштабного дослідження діалектів Уельсу віддав перевагу терміну *Anglo-Welsh*. Термін *Welsh English* часто викликає негативну реакцію з боку валлійців, оскільки факт існування такого поняття трактується як своєрідна ідеологічна капітуляція перед Англією. Р. П'єнхаулрік вважає, що англійська мова з певними модифікаціями є засобом спілкування для більшої частини населення Уельсу, що дає змогу говорити про існування самостійного варіанту англійської мови – Welsh English.

У цій роботі автор оперуватиме розгорнутим терміном валлійський варіант англійської мови, користуючись ним для опису сучасної мовної ситуації в регіоні. Водночас спостереження Р. П'єнхаулріка щодо наявності більше ніж одного варіанта англійської мови в Уельсі також підтвердилося під час цього дослідження мовлення носіїв валлійського варіанту англійської мови, які мешкають у різних регіонах Уельсу і належать до різних ґендерних груп.

Як перша мова валлійська є найпоширенішою переважно на сільських півночі і заході Уельсу, передусім у Гуінеті, Денбіширі, Айл-Оф-Англсі, Кармартенширі, Північному Пембрукширі, Кередігіоні й частинах західного Гламоргана, людей, які гарно говорять валлійською, можна зустріти по всьому Уельсу. При цьому вона майже не використовується у великих містах на півдні, де мешканці визначають себе як валлійці, але не говорять валлійською.

Нині урбаністичний південь із такими великими містами як Кардіфф, Ньюпорт і Свонсі контрастує з сільськогосподарською північчю. Однак відмінності в економічному устрої не обов'язково відбиваються на рівні життя населення. Так, найбіднішою частиною Уельсу вважаються саме південні рівнини, які постраждали від припинення вуглевидобутку й закриття шахт. Що стосується відмінностей у національній самосвідомості, то вони досить істотні, при цьому роль мови і особливості діалекту характеризуються самими валлійцями.

Зазначений географічний поділ відбивається і на особливостях англійської мови в різних частинах країни. М.В. Федотова зазначає, що на півдні англійська мова перебуває під впливом м. Бристоля й регіону Уест-Кантрі; у центрі має деякі загальні характеристики з англійським районом Мідлендс; на півночі багато в чому схожа з варіантом, який використовується в Мерсісайд [5].

Основним завданням фонетичного аналізу було визначення особливостей синтагматичного членування досліджуваних уривків мовлення, характер паузації, а також темпу вимовляння, який для зручності було поділено на швидкий, помірний і повільний. Також було підраховано кількість складів на секунду з урахуванням паузації.

Основною одиницею дослідження було обрано тональну групу (або синтагму), тобто відносно закінчений за змістом відрізок мовленнєвого ланцюга, межі якого визначаються тільки просодич-

ними засобами. Синтагма – фонетична єдність, яка виражає єдине змістовне ціле в процесі мовлення-думки, що складається як із однієї ритмічної групи, так і з декількох [6, с. 86].

Результати проведеного аудиторського аналізу демонструють, що мовленню мешканців Уельса притаманна дрібність синтагматичного членування, що пояснюється більшою кількістю синтагм у фразах. Синтагми зазвичай короткі, заповнені сполучниками, словами-філерами, повторюваними словами, самовиправленнями (або «фальстартами») і звуками некомунікативного характеру (іноді затягуванням звуків), що дає підстави стверджувати про наявність великої кількості заповнених пауз і змішаних пауз хезитації в мовленні мешканців Уельсу.

Варіативність синтагматичного членування фраз у мовленні мешканців Уельсу з урахуванням їх гендерної належності наведена в таблиці 1.

Результати проведеного синтагматичного членування фраз аудиторами-філологами показують, що найбільш рекурентними в мовленні мешканців Уельсу є чотирисинтагмені і трисинтагмені фрази. За частотою вживання за ними йдуть двосинтагмені та п'ятисинтагмені фрази.

Розглядаючи синтагматичне членування фраз з урахуванням гендерної специфіки, автор зазначає, що кількість односинтагмених фраз у чоловічому мовленні вдвічі більша, ніж у жіночому, у той час як кількість семисинтагмених фраз удвічі переважає в жіночому мовленні. Трисинтагмені фрази представлені приблизно в однаковому відсотковому відношенні як у чоловічому, так і в жіночому мовленні. Двосинтагмені фрази домінують у чоловічому мовленні, а чотирисинтагмені – у жіночому.

Автор наводить варіативність синтагматичного членування мовлення в кореляції з регіональною належністю мовців (рис. 1):

Існує залежність синтагматичного членування фраз від регіональної належності інформантів. Слід зазначити таку тенденцію: спостерігається

Таблиця 1

Синтагматичне членування мовлення. Гендерна варіативність

Гендерна належність	Синтагматичне членування мовлення (%)						
	одна синтагма	дві синтагми	три синтагми	чотири синтагми	п'ять синтагм	шість синтагм	сім синтагм
Чоловіки	9	19	28	23	7	9	3
Жінки	7	12	27	34	9	8	5
Середнє у групі	8	15,5	27,5	28,5	8	8,5	4

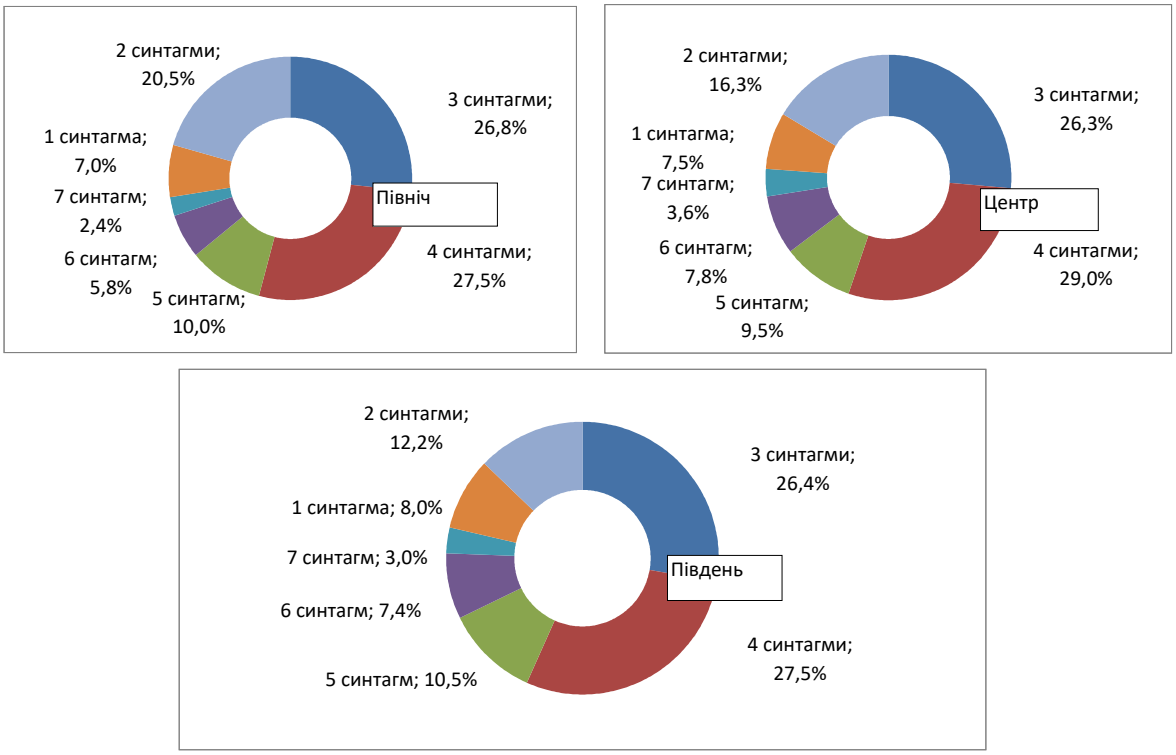

Рис. 1. Синтагматичне членування мовлення. Регіональна варіативність

збільшення кількості односинтагмених фраз при просуванні з Півночі на Південь. Найбільша кількість двосинтагмених фраз маркує мовлення мешканців Півночі. Частотність використання трисинтагмених фраз приблизно однакова в мовленні представників усіх регіонів. Найбільша кількість чотирисинтагмених фраз і найменша кількість п'ятисинтагмених фраз маркує мовлення мешканців Центру. Найменшу кількість шестисинтагмених фраз зафіксовано в мовленні мешканців Півночі, а найбільшу – в Центрі. Аналогічна тенденція спостерігається і за частотністю вживання в мовленні семисинтагмених фраз.

Автор наводить кілька уривків із мовлення валлійців, які демонструють різноманітність синтагматичного членування мовлення (рис. 2). Обраний фрагмент мовлення чоловіка-археолога з Північного Уельсу характеризується дрібним синтагматичним членуванням: перша фраза складається з восьми синтагм, друга – з п'яти. У мовленні превалюють однонаголошені спадні і рівні типи шкал, а також висхідні та спадно-висхідні термінальні тони, які реалізуються у вузькому діапазоні.

I was 'born in ˌ1964 | , in ˌwrexham, | in 'north ˏwales, | ˌum, | where I ˌgrew up, | 'went to ˏschool, | till I was about ˌ18. ‖ Then I 'went to 'university in ˏbirmingham, | in the 'middle of ˏengland, | 'which is, has a 'very 'distinct ˏaccent | which I didn't really get that 'much ˌof. ‖

Наступним етапом фонетичного аналізу темпоральних характеристик було визначення темпу мовлення мешканців Уельсу, а також вивчення специфіки вживання заповнених і незаповнених пауз.

Стосовно мовленнєвої специфіки аудитори зазначили, що мовлення мешканців Уельсу характеризується помірним темпом. Відмінною рисою можна назвати уповільнення на останньому ядерному складі і його «затягування». Спостерігалася і певна уповільненість чоловічого мовлення порівняно з жіночим.

Заповнені й мішані паузи у валлійському мовленні є досить частотними і складають приблизно чверть від загальної кількості всіх пауз. Кількість абсолютно заповнених пауз домінує над кількістю мішаних пауз.

Враховуючи співвідношення заповнених і незаповнених пауз у мовленні інформантів

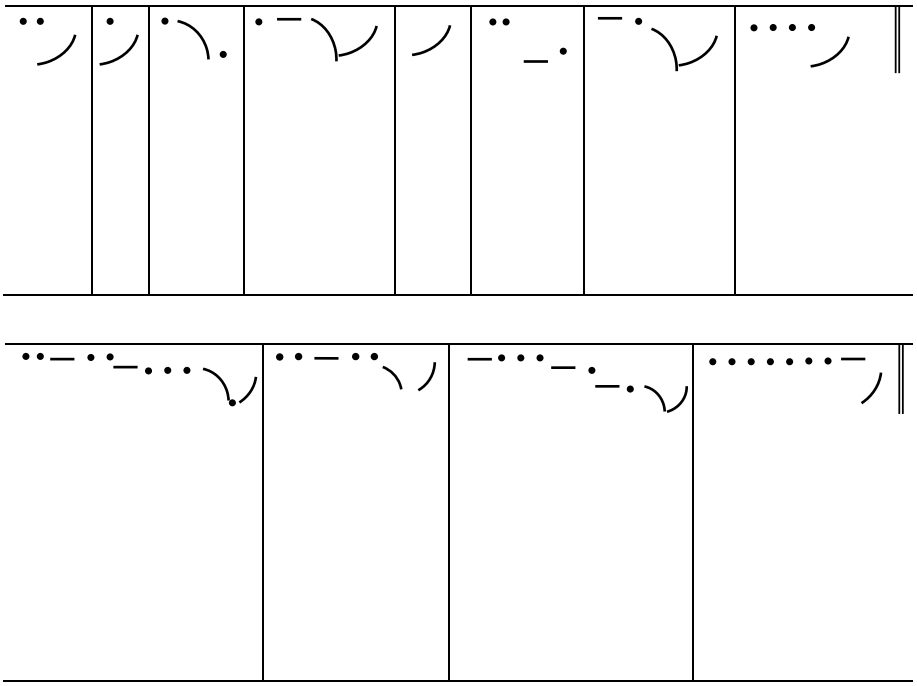

Рис. 2. Інтонограма наведеної вище фрази

Таблиця 2

Співвідношення заповнених і незаповнених пауз. Гендерна варіативність (%)

Гендерна належність	Заповнені паузи (%)	Незаповнені паузи (%)	Мішані паузи (%)
Чоловіки	24,0	62,0	14,0
Жінки	18,0	83,0	9,0
Середнє у групі	21,0	72,5	11,5

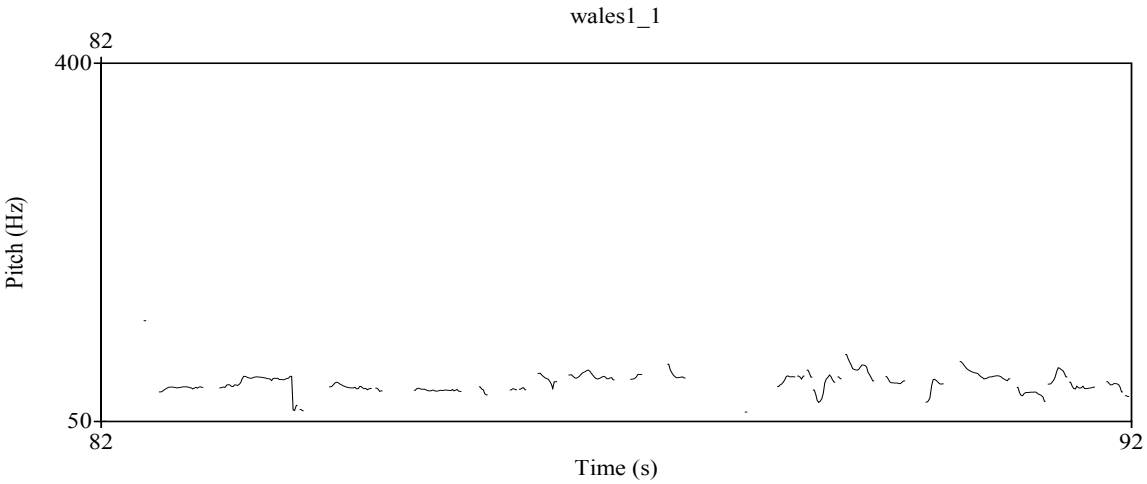

→Um, • and then,│ when• I, • I'd finished there, │ I went back to, │ and lived up in the countryside in the far north of England, in Northumberland,│

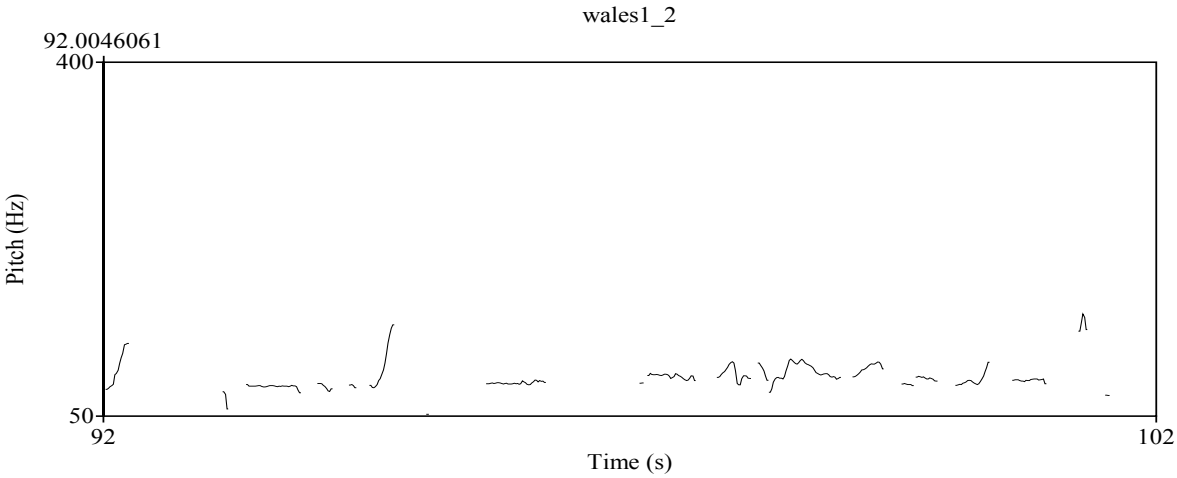

um, • by the seaside. ‖ And, • then after that, a couple of more years there,│ I moved to York in Yorkshire, │

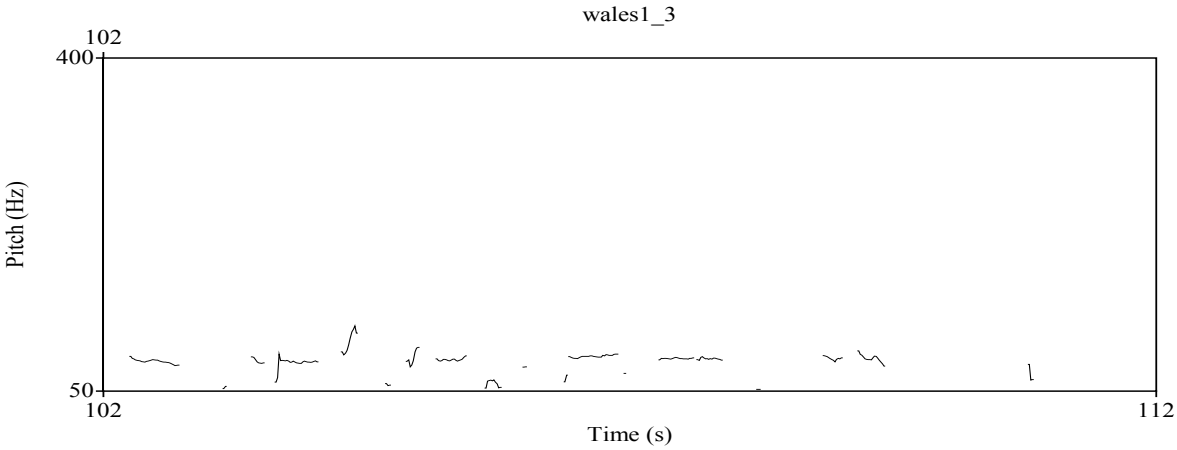

to er (заповнена пауза + тиша) •to go to the university, │ to go back to the university, │ um (заповнена пауза + тиша), •and• I'm still there. ‖

Рис. 3. Паузальная насиченість мовлення мешканця Півночі

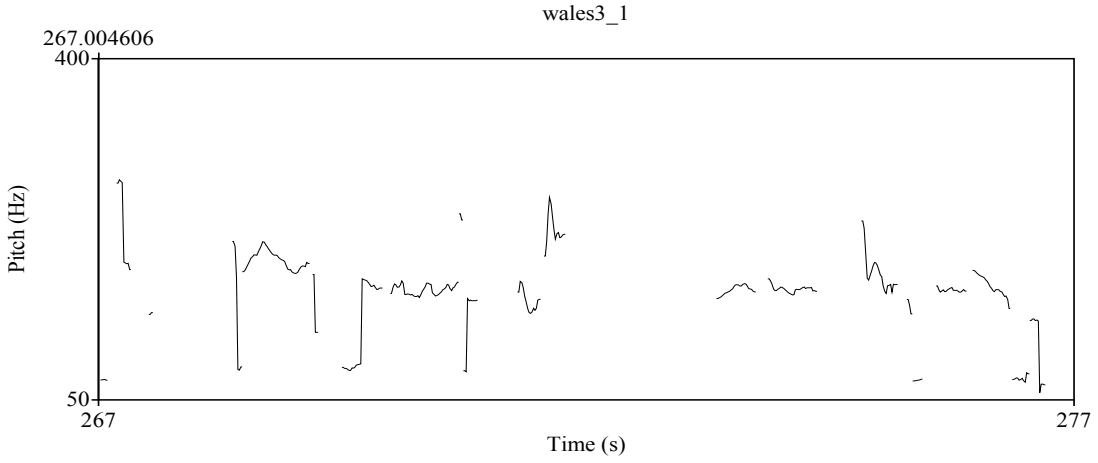

Then I went to work in a ladies' club, | *as, erm, • waitress in a dining room* ‖

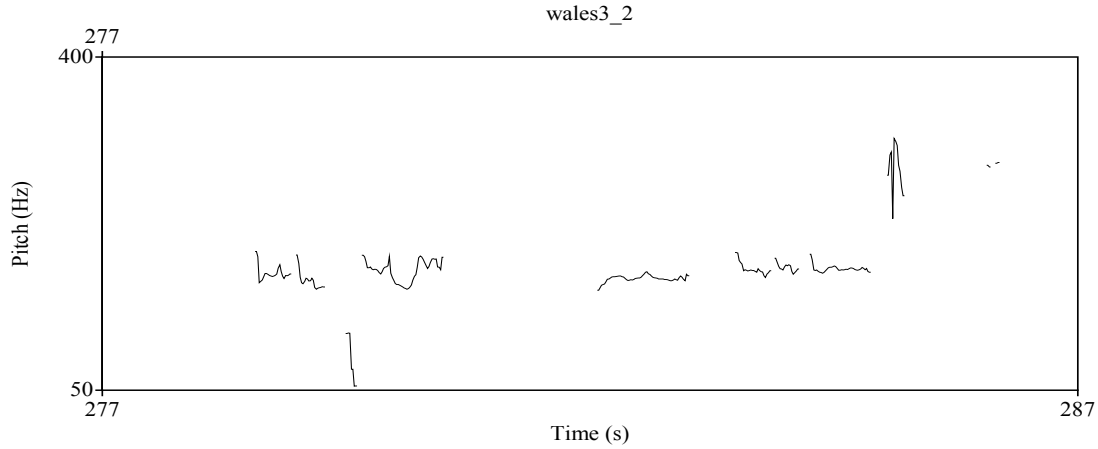

And then from, • uh, • then on, | *I, uh, • went into, uh, •*

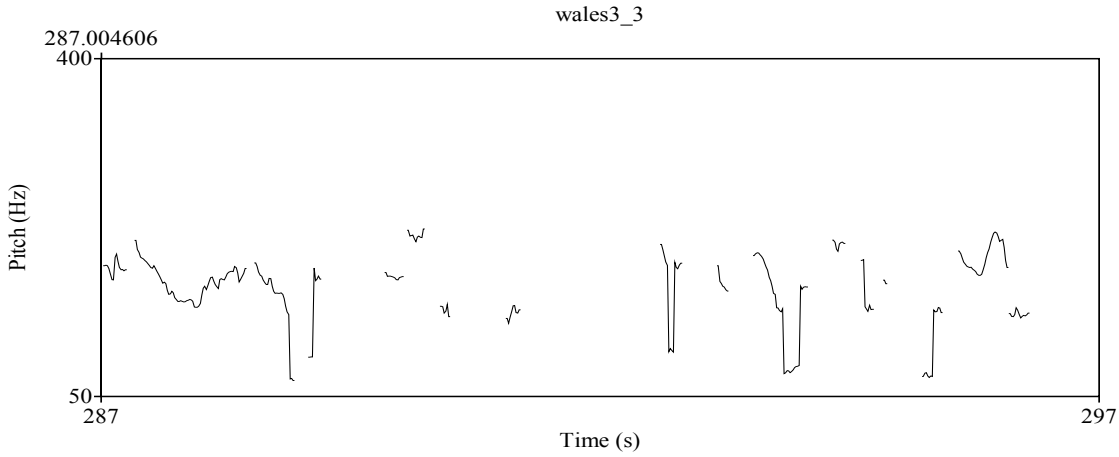

with a friend of mine went to Redden, | *to a biscuit factory,* | *Peek Freans biscuit factory in Redden* ‖

Рис. 4. Паузальна насиченість мовлення мешканки Півдня

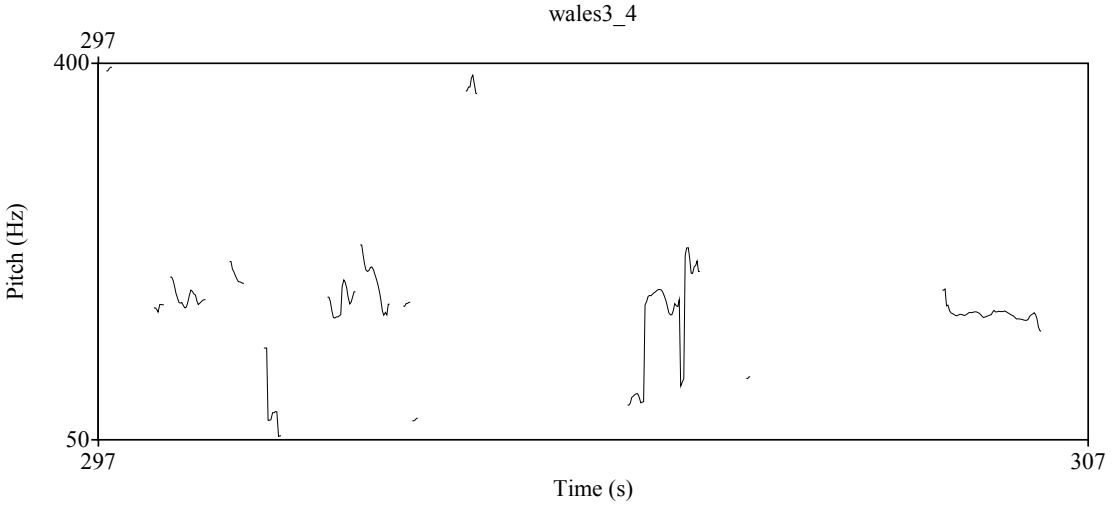

Packing biscuits for the forces. ‖ And then• I, er, •

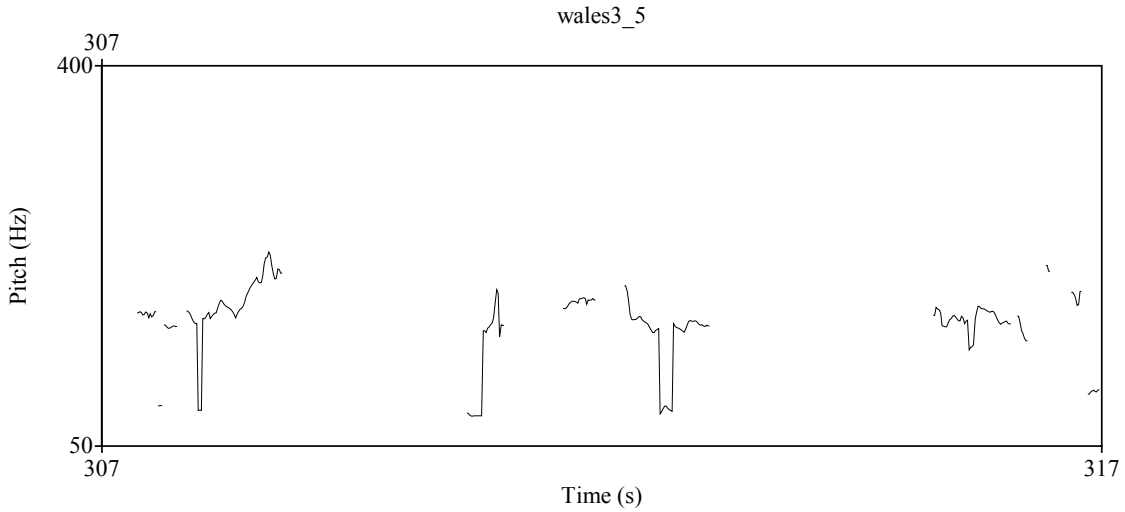

went back to London ‖. And ah, • went to, erm, er, • where was it, │ Clacton, Cl,•

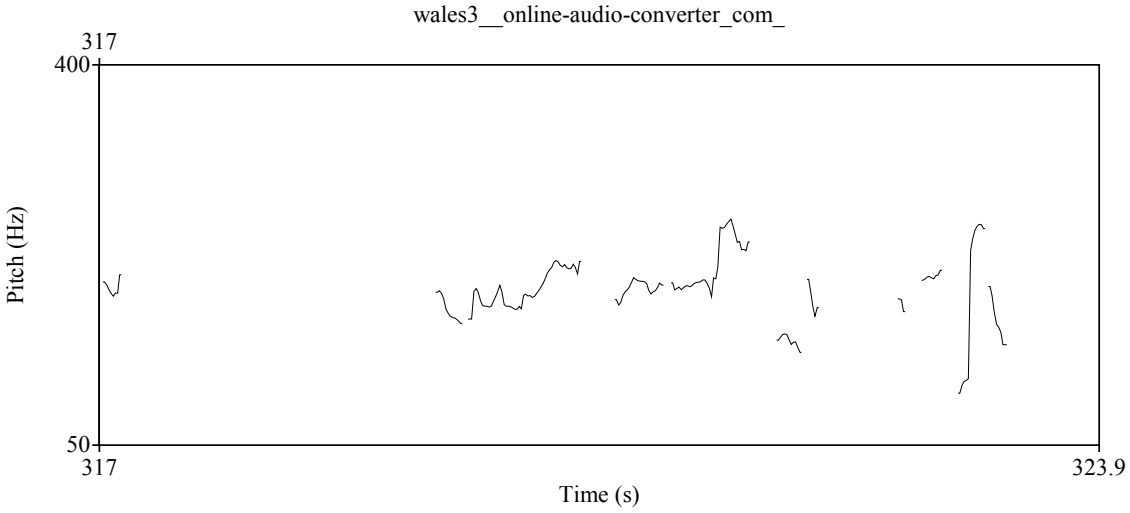

for a holiday, │ and met my husband ‖. And got married. ‖

Продовження рис. 4. Паузальна насиченість мовлення мешканки Півдня

з Уельсу, автор зазначає, що в чоловічому мовленні заповнені й мішані паузи в сумі превалюють порівняно з жіночим мовленням. Кількість заповнених пауз є більшою порівняно з кількістю мішаних пауз як у чоловічому, так і в жіночому мовленні.

Автор наводить приклад паузального членування і насиченості мовлення чоловіка-археолога, мешканця Півночі (рис. 3).

Досліджуваний монологічний уривок характеризується дрібним синтагматичним членуванням: обидві фрази складаються з п'яти синтагм. У мовленні опитаного чоловіка представлені всі види пауз (заповнені, незаповнені та мішані). Серед хезитаційних наповнювачів зустрічаються звуки некомунікативного характеру (um…), сполучники (and…), а також повтори (I…).

Інформант робить дві мішані паузи хезитації, які виконують комунікативну фатичну функцію, а саме допомагають здійснювати контроль і корекцію мовлення, а також підібрати необхідні лексичні та граматичні конструкції. Всі заповнені паузи інтонаційно оформлено рівними термінальними тонами. Наявність великої кількості заповнених і мішаних пауз пов'язана не тільки з комунікативною ситуацією спілкування та регіональною належністю, але й з віковими особливостями мовців.

У наведеному вище фрагменті жінка-пенсіонерка з Півдня розповідає про свою роботу в молоді роки й зустріч із майбутнім чоловіком (рис. 4).

У наведеному фрагменті наявні як односинтагмені і двосинтагмені, так і чотирисинтагмені фрази, а також дещо уповільнений темп мовлення й наявність заповнених і мішаних пауз. Серед «філерів» присутні як звуки некомунікативного характеру, так і повтори початкових звуків слова.

Висновки. У виконаному фонетичному дослідженні встановлено, що мовлення мешканців Уельсу варіює під впливом гендерного і регіонального факторів.

Синтагматичне членування валлійського мовлення вирізняється подрібненістю, наявністю заповнених сполучників, слів-філерів, фальстартів. Вплив гендерного фактора варіативності синтагматичного членування виявляється в тому, що кількість односинтагмених фраз у чоловічому мовленні вдвічі більша, ніж у жіночому, проте кількість семисинтагмених фраз удвічі переважає в жіночому мовленні. Трисинтагмені фрази представлено приблизно в однаковій кількості як у чоловічому, так і в жіночому мовленні. Двосинтагмені фрази домінують у чоловічому мовленні, а чотирисинтагмені – у жіночому. В регіональних групах простежується збільшення кількості односинтагмених фраз із Півночі на Південь. Найменшу кількість заповнених і мішаних пауз зафіксовано в мовленні інформантів із Півночі, а найбільшу – з Центру. Спостерігається тенденція зменшення кількості заповнених пауз із Півночі на Південь. Найбільша кількість мішаних пауз маркує мовлення мешканців Центру, а найменша – мешканців Півночі.

Отримані результати сприятимуть детальнішому аналізу соціолінгвальної варіативності будь-якої вимови і мовленнєвої поведінки представників різних соціальних груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бродович О.И. Диалектная вариативность английского языка: аспекты теории. Л. : ЛГУ, 1988. 193 с.
2. Григораш В.С. Соціолінгвістичні особливості йоркширського діалекту (інструментально-фонетичне дослідження усного мовлення). Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови. Одеса, 2014. 18 с.
3. Петренко А.Д. Социолингвистическая вариативность национального языка как целостной структуры. Севастополь, 2009. 182 с.
4. Рубчак О.Б. Просодична організація англомовних інтерв'ю (експериментально-фонетичне дослідження). Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови. Київ, 2015. 20 с.
5. Федотова М.В. Мелодическая структура восходяще-нисходящего тона как маркер валлийского акцента в английском языке. *Вестник Московского государственного лингвистического университета*. Серия «Социофонетика звучащей речи». М., 2011. Вып. 1 (607). С. 233–244.
6. Щерба Л.В. О понятии смешения языков. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т. 1. Л. : Учпедгиз, 1958. 186 с.
7. Platt J., Weber H., Ho M. L. New Englishes. London : Routledge and Kegan Paul, 1984. 225 p.
8. Tench P. The Pronunciation of English in Abercrave'. *Coupland N. English in Wales*. Multilingual Matters, Clevendon, 1990. P. 131–141.
9. Thomas A.R. Welsh English. *Language in the British Isles*. Cambridge : Cambridge University Press, 1984. P. 178–194.
10. Trudgill P. International English: A Guide to Varieties of Standard English. London : Arnold, 1985. 130 p.

УДК 811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.22

ГРЕКО-ЛАТИНСЬКІ АФІКСИ ТА ЇХ РОЛЬ У ТЕРМІНОТВОРЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕРМІНОСИСТЕМИ "ENVIRONMENTAL SCIENCE" СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

GREEK AND LATIN AFFIXES AND THEIR ROLE IN TERM FORMATION (ON THE BASIS OF "ENVIRONMENTAL SCIENCE" TERM SYSTEM IN MODERN ENGLISH LANGUAGE)

Ковалевська О.В.,
orcid.org/0000-0003-1244-5720
старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Термінологічна робота здійснюється за останні десятиліття в настільки широких масштабах, що важко сказати щось нове в цій галузі. Немає єдиного розуміння основоположних термінів і місця загальної теорії термінології серед наукових дисциплін. Термінотворення має свою специфіку, яка полягає в тому, що значна кількість спеціальних слів запозичені з інших мов. Це зумовлено науково-технічним прогресом, співпрацею вчених різних країн світу. Той факт, що протягом багатьох століть невичерпним джерелом мови науки для багатьох народів були латинська та грецька, багато в чому визначило характер термінологічних систем різних наук.

У статті на матеріалі терміносистеми "Environmental Science" проаналізовано формування англійських екологічних термінів на базі греко-латинських афіксів. Говорячи про термінологічне словотворення, слід підкреслити той факт, що будь-яка термінологічна мова тісно пов'язана з основним словниковим складом літературної мови і розвивається за загальномовними законами, у тому числі словотворчими. Аналіз англійської наукової термінології показує, що деякі слова утворені за допомогою греко-латинських елементів. Разом із тим, їх роль і продуктивність у формуванні англійських термінів, які належать до сфери науки, ще недосить вивчені.

В англійській мові продуктивність греко-латинських елементів обґрунтована історично, оскільки латинська мова слугувала базою для його формування. Незважаючи на те, що досі немає однозначного вирішення питання про словотворчий статус греко-латинських формантів, деякі дослідники виділяють їх в особливий розділ словотвору, що називається афіксація. Словотвірні особливості греко-латинських елементів дозволяють використовувати їх для передачі англійських наукових і технічних термінів, у тому числі й екологічних.

Ключові слова: термін, терміносистема Environmental Science, греко-латинські афікси, формування термінів, сучасна англійська мова.

Over the last decades the terminology work has been carried out on such a wide range so that is seemingly difficult to say something new in this field. There is no common understanding of the underlying terms and the place of general terminology among scientific disciplines. Terminology as a science has its own peculiarities, which consists of the fact that a significant number of special words of speech are borrowed from other languages. This is due to the technological progress, cooperation of scientists around the world. So for many centuries the inexhaustible source of language of science for many nations were Latin and Greek and so it largely determined the nature of the terminology in various sciences.

The article is devoted to the research of Greek and Latin affixes and their role in term formation on the basis of "Environmental Science" term system in modern English language. To mention the terminological word formation, one should emphasize the fact that any terminological language is closely related to the basic vocabulary of literary language and develops according to common rules, including word formation. An analysis of English scientific terminology shows that some words are formed using Greek and Latin elements. However, their role and productivity in the formation of English terms related to the field of science have not been sufficiently studied yet.

The performance of the Greek and Latin elements is historically substantiated in English language. Although there is still no clear solution to the word formation status of the Greek and Latin formants, thus some scholars have identified them in a special section of word formation called affixation. Derivational features of the Greek and Latin elements make it possible to use them for the formation of English scientific and technical terms, including environmental ones.

Key words: term, Environmental Science term system, Greek and Latin affixes, term formation, modern English.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток науки і техніки XXI століття викликало порушення екологічної рівноваги, природних явищ і процесів в атмосфері нашої планети, що зробило забруднення навколишнього середовища глобальною проблемою. Це призвело до того, що з'явилися нові слова і терміни, що позначають ці процеси і засоби боротьби з ними. У зв'язку з цим можна говорити про функціонування підмови екології.

Актуальність теми цієї роботи визначається теоретичним і практичним значенням спільних досліджень в області англійської термінології на основі греко-латинських афіксів, які мають у період інтенсивного розвитку міжнаціональних контактів особливу важливість, а також конкретними проблемами окремих підмов і проблемами антропогенного впливу на природу, які впливають на життєдіяльність живих організмів

і навколишнього середовища. Будь-яка термінологія виконує важливу роль в науковому пізнанні, оскільки вона є джерелом отримання, накопичення та зберігання інформації, а також засобом передачі науково-технічних знань.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання теоретичних проблем термінознавства, походження та розвитку окремих терміносистем, особливостей функціонування термінів мають давню історію свого дослідження в працях Г. Винокура, О. Реформатського, Д. Лотте, О. Ахманової, М. Баскакова, Т. Канделакі, В. Даниленко, В. Лейчика, О. Суперанської.

У сучасній лінгвістиці проблеми термінології постійно перебувають в центрі уваги науковців. Цими проблемами займаються Комітет наукової термінології НАНУ, відділ термінології Інституту української мови НАНУ, багато лексикологів. Новітні теоретичні дослідження представлені в працях Л. Полюги, І. Кочан, Г. Мацюк, Л. Симоненко, О. Тараненка та інших.

Об'єктами мовознавчих досліджень у різні роки стали галузеві терміносистеми: економічна (Т. Панько, О. Покровська), психологічна (Л. Веклинець), геологічна (М. Годована), юридична (О. Сербенська), гідромеліоративна (Л. Малевич), нафтогазова (С. Дорошенко), медична (І. Корнейко, Н. Місник, Т. Лепеха), образотворча (Б. Михайлишин), релігійна (З. Куньч), військова (Т. Михайленко, Л. Мурашко), друкарська (Е. Огар), дипломатична (Н. Поліщук). Праці названих дослідників орієнтовані на вивчення особливостей відповідних терміносистем, їх структурно-семантичних особливостей, проблем кодифікації та специфіки функціонування.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення особливостей афіксів греко-латинського походження на матеріалі терміносистеми Environmental Science сучасної англійської мови. Згідно з метою дослідження були поставлені такі завдання: визначити специфіку англійського термінотворення, розглянути формування англійських термінів на базі греко-латинських афіксів; визначити роль афіксів греко-латинського походження у формуванні англійської термінології.

Виклад основного матеріалу. Розвиток термінологічного словотворення – це цілеспрямований процес, пов'язаний із потребою в найменуванні нових понять, що виникають у результаті становлення і подальшої диференціації науки.

Термінологічні одиниці надходять до мови різними шляхами. Термінологічний словотвір екологічних термінів в англійській мові здійснюється за такими напрямами: морфологічний і неморфологічний. Суть морфологічного способу словотворення полягає в поєднанні твірного елемента (твірної основи чи слова) та словотвірного афікса (суфікса, префікса). Як зазначає Т. Панько: «у морфологічній структурі термінів, утворених шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, що має першочергове значення для термінології» [1, с. 120]. Отже, для творення нових назв цим способом екологічна термінологія слугує певним арсеналом словотвірних афіксів і моделей, які певним чином вказують на місце того чи іншого терміна в терміносистемі.

В англійській екологічній термінології морфологічний спосіб словотворення є досить продуктивним. До **афіксального** словотворення належать терміни, утворені способом **префіксації** (*an + hydrous, bio + sphere, infra + structure, thermo + meter)*, **суфіксації** *(flor + al, mamma + ry)* або **парасинтезу,** тобто префіксально-суфіксальним способом *(hydroponic).*

Автор проаналізувала 122 терміни на матеріалі статей журналу www.sciencedaily.com, що є об'єктом цього дослідження, та виявила, що 18% термінів освічені суфіксальним способом (excessive (4), progressive (8), 8% термінів освічені префіксальними способом (Resource (5), cooperation (82), 35% термінів освічені префіксально-суфіксальним способом (resalinization (37), unproductive (109), 3% термінів утворені словоскладанням (underflow (6), waterway (96), 3% термінів-гібридів (англійська + грецька чи латинська) (submerging (103) і 17% термінів, які зберегли форму латинських і грецьких слів (palma (12), animal (52).

Отже, найпоширенішим способом словотворення екологічних термінів є афіксація, більша кількість термінів утворені префіксально-суфіксальним способом.

1. Суфіксальний спосіб

Для утворення термінів, які стосуються певної частини мови, використовується ряд суфіксів, які в межах цієї частини мови становлять лексико-семантичні групи слів. Суфікс є основним показником приналежності терміна. Для суфіксального інвентарю англійської мови виділяють 164 суфікси. Якщо брати до уваги тільки ті, які особливо поширені в екологічній термінології, то варто проаналізувати 46, і тільки п'ять із них є високопродуктивними в термінології екології. Для екологічної термінології англійської мови характерне використання суфіксів греко-латинського походження, але не всі вони характеризуються однаковою частотою вживання. Найбільш споживані суфікси -tion, -ing, -ment. Так само важливою особливістю суфіксального способу термі-

нотворення є те, що майже всі терміноелементи грецької мови були запозичені з латини.

У таблиці 1 наведено приклади найбільш широко використовуваних латинських суфіксів.

Проаналізувавши прості терміни з точки зору суфіксального способу утворення, можна зробити висновок, що в підмові екології функціонують прості терміни, що містять в собі греко-латинські суфікси al-, ing-, ment, -ive, а також зустрівся суфікс романського походження -tion, причому він і став найбільш продуктивним у цій вибірці.

Загалом суфіксація є досить поширеним явищем в екологічній термінології, оскільки суфікси виділяються не тільки в складі простих однослівних термінів, але й у складі більшості складних термінів, входять до складу структури багатьох елементів термінологічних поєднань. Оскільки мова екології традиційно формувалася на основі класичних мов і спектр значень терміноелементів дуже великий, що й пояснює використання в екологічній термінології більшої кількості латинських суфіксів.

2. Префіксальний і префіксально-суфіксальний способи

Проведене дослідження екологічних термінів показало, що при утворенні термінів використовуються префікси з класичних мов (таблиця 2).

Префіксальний спосіб досить поширений у підмові екології, з його допомогою утворена значна кількість термінів, які здебільшого реалізується префіксально-суфіксальним способом: *hydro-chemic-al* (гідрохімічний), *re-product-ive* (репродуктивний).

Входження греко-латинських термінів у національну термінологічну систему супроводжувалося процесом їх демотивації, стиранням метафор, що знімало полісемію і дозволяло більш строго виконувати вимоги однозначності терміна і впорядкованості термінології. На базі готових класичних термінів і моделей їх утворення вилучали словотворчі елементи (кореневі й афіксальних морфеми), які отримували спеціалізацію, набували універсального наукового характеру і міжнародного статусу.

Потужний вплив на формування національних термінологій справив словотвір за аналогією, при якому терміни та окремі терміноелементи створювалися за зразком наявних у класичних мовах похідних слів і моделей їх утворення. Наприклад, за аналогією з існуючими в грецькій мові пов'язаними складними морфемами *-logia, – graphia, – metria (micrometeorology, topography, thermometry)*, що виконують систематизуючу і класифікуючу функції.

Крім інтернаціонального термінологічного пласту в європейських мовах формувався пласт позначення наукових понять, тобто становлення

Таблиця 1

Латинські суфікси, найбільш часто використовувані в екологічній термінології англійської мови

Латинський суфікс	Значення суфікса	Приклад
-al	Стан	Environmental – який належить до довкілля, екологічний
-ing	Утворювання іменника	Sampling – вибіркове дослідження
-tion	Дія або її результат	Adsorption – поглинання
-ment	Дія	Nourishment – живлення
-ive	Якість	Progressive – прогресуючий

Таблиця 2

Грецько-латинські префікси, найбільш часто використовувані в екологічній термінології англійської мови

Грецький префікс	Значення суфікса	Приклад
a - (an-)	Заперечення, відсутність	Anaerobic – анаеробний
dis -	Протилежна дія або заперечення	Dissolve – розчинити
de-	Усувати, видаляти	Depopulation – винищення населення
re-	Повторюваність дії	Reuse – повторне використання
macro-	Розмір, збільшення	Macroconsumer – споживач, який поглинає інший організм
eco-	Зв'язане з екологією	Ecology – екологія
hydro-	Зв'язане з водою	Hydropower – гідроелектроенергія
micro-	Розмір, зменшення	Microflora – флора мікросередовища

Таблиця 3

Типи значень префіксів у термінах латинського і грецького походження

Типи значень	Префікси латинського походження	Префікси грецького походження
1. Локативне	**Extra –** (extracellular), **Inter –** (intercontinental), **Sub –** (subtropical)	**Hypo** – hypodermis) **Peri** – (periderm) **Exo** – (exodermis), **Meso** – (mesosphere)
2. Процесу	**Ab –** (absorption) **De –** (depopulation) **Dis –** (displacement) **Ex –** (exfiltration) **Re –** (reproduction)	**Ana –** (anastatic), **Apo** – (aposematic)
3. Негативне (відсутність, усунення, заперечення)	**De –** (denudation) **Dis –** (disclimax) **In** – (inaccessible)	**A** – (avert)

національної термінології здійснювалося на основі двох джерел: на базі греко-латинського фонду та на базі споконвічної національної мови. Це розширювало дублетність, яка вже існувала в античній термінології за рахунок паралельного використання латинських і латинізованих грецьких позначень, які доповнювалися споконвічними, наприклад грец. *Aeros* – англ. *Aerobic*, лат. *Floris* – англ. *Floral.*

Під час дослідження автор виявила, що загальна класифікація греко-латинських афіксів відсутня. Тому далі автор розглядатиме суфіксальні терміноелементи з точки зору їх морфологічних властивостей, а префікси – з точки зору семантики. Таке рішення було прийнято на підставі того, що на відміну від суфіксальних терміноелементів префіксальні терміноелементи, приєднуючись до кореня слова, наділяють його певним значенням в той час як суфіксальні терміноелементи здебільшого є показниками часткової приналежності.

2.2 Семантичні характеристики греко-латинських префіксів

В екологічній термінології можна виділити три головні типи значення греко-латинських терміноелементів – просторове, значення процесу і негативне значення (табл. 3).

Висловом **просторових** значень слугують більшість префіксів. Серед просторових префіксів найбільше таких, що позначають місце розташування: *extra-, inter-, sub-, hypo-, peri-, meso,* а токож префіксів, які позначають процес: *ab-, de-, dis-, ex-, ana, apo-*. Просторовий терміноелемент *inter-* слугує для позначення проміжного положення та висловлює іноді проміжок у часі *(inter-) intermediate* «займає проміжне положення».

Висловом **негативних** значень слугують шість латинських *(in-, dis-, de)* і один грецький *(a-)* префікс: *inaccessible* «недоступний», *avert* «запобігати».

Аналіз семантики префіксальних елементів латинського та грецького походження, результати якого можна побачити в таблицях, дозволив виявити специфіку їх використання в екологічній термінології.

Висновки. Під час дослідження автор проаналізувала основні способи термінотворення сучасної англійської мови на базі терміносистеми Environmental Science. Проведені спостереження дають змогу констатувати, що в досліджуваній терміносистемі переважна частина екологічних термінів утворена за допомогою греко-латинських терміноелементів.

Найпоширенішим способом словотворення екологічних термінів є афіксація, більша кількість термінів утворена суфіксальним (18%), префіксальним (8%) і префіксально-суфіксальним (35%) способами, 17% термінів, які зберегли форму латинських і грецьких слів. Роль греко-латинських афіксів обґрунтована історично, оскільки класичні мови слугували базою для формування екологічних термінів.

У **перспективі** дослідження – визначити шляхи та способи творення екологічних найменувань, виділити продуктивні термінотвірні моделі на позначення основних груп екологічних понять, описати семантичний спосіб термінотворення екологічних термінів (метафоричні і метонімічні перенесення).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Панько Т.І. Українське термінознавство : Підручник. Львів. 1994. 215 с.

2. Харчук Л. Суфіксація як продуктивний спосіб творення електроенергетичних термінів / Лілія Харчук // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2012. № 733. С. 161–165.

3. Dictionary of Environmental Science. Copyright by The McGraw-Hill Companies. USA, 2003. DOI: http://doi.org/10.1036/007143397X.
4. Oxford American Dictionary. Oxford Univ. Press, 2005.
5. Science daily. *Науковий електронний журнал.,* 2020. URL: https://www.sciencedaily.com/.

УДК 811.111-342
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.23

ЗАСОБИ ПРОСОДИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ АМЕРИКАНСЬКИХ ЛЕКЦІЙ ЯК ПОКАЗНИК КУЛЬТУРИ МОВЦЯ

METHODS OF PROSODIC REALIZATION OF AMERICAN LECTURES AS AN INDICATOR OF SPEECH CULTURE

Коваль Н.О.,
orcid.org/0000-0003-3976-8503
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
факультету романо-германської філології
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Це дослідження належить до галузі соціофонетики та стосується акустичних особливостей мови, які корелюють із реальним соціальним контекстом. Метою статті є визначення просодичних засобів акцентної реалізації інформаційних центрів на вибірці американських лекцій. Під акцентуацією, або акцентним виділенням, в даній роботі розуміється реалізація ритмічної структури слова в потоці мовлення за допомогою посилення одного складу або складів за рахунок сукупності акустичних параметрів, характерних для даної мови. Основним матеріалом дослідження слугували 30 аудіо записів лекцій на філологічну тематику Френка Тріплетта.

Лекція є матеріалом, що адекватний меті дослідження. Оскільки будь-яка лекція є в тій чи іншій мірі продуманою, а також переслідує цілком конкретні цілі, то використання усіх рівнів мовної структури є цілеспрямованим, свідомим та закономірним. Оскільки аналізовані лекції вимовляються перед аудиторією без опори на письмовий текст, цілком очевидно, що їх слід віднести до спонтанного монологічного мовлення.

Відповідно до традиції композиційного членування лекції, в кожній із вивчених лекцій було виділено такі композиційні частини: вступ, основна частина та висновок. Аудиторами виступали носії мови, освічені американці, які викладають англійську на мовних курсах. Зважаючи на завдання дослідження, аудиторам було запропоновано: 1) виділити із записаних фрагментів відрізки, в яких реалізуються основні ознаки вступної, основної та заключної частин лекцій; 2) визначити інтонаційну структуру записаних текстових відрізків; 3) визначити акцентні інформаційні центри; 4) описати специфіку використання просодичних способів акцентуації інформаційних центрів. Крім перцептивного аналізу (аудіювання), в процесі роботи з матеріалом проводився короткий лексико-граматичний аналіз мовного оформлення досліджуваних лекцій.

Отже, під час дослідження автор дійшов до певних висновків: американські лекції характеризуються рідкісним використанням емфатичних центрів, монотонним темпом та нечітким просодичним акцентуванням реалізації інформаційних центрів.

Ключові слова: соціофонетика, просодія, інформаційна структура, лекція, вступ, основна композиційна частина, закінчення, емфатичний центр.

This study relates to the field of sociophonetics and deals with those acoustic peculiarities of speech that correlate with the real social context. The purpose of the article is to identify the prosodic means of accentuation of information centers on the sample of American lectures. By accentuation, or accent realization, in this work is understood the implementation of the rhythmic structure of the word in the flow of speech by amplifying one syllable or syllables due to the set of language's acoustic parameters. The main research material was 30 audio recordings of lectures on philological topics made by Frank Triplett.

Lectures are adequate to the purpose of the research. Since any lecture is thought-out to one degree or another and also pursues very specific goals, the use of all levels of the language structure is purposeful, conscious and natural. Since the analyzed lectures are spoken to the audience without relying on the written text, it is quite obvious that lectures should be attributed to spontaneous monologue speech.

In accordance with the tradition of lecture's composition, the following compositional parts were distinguished in each of the studied lectures: introduction, main part and conclusion. The speakers were educated native Americans who teach English in language courses. Based on the objectives of the study, the auditors were asked to: 1) isolate from the recorded fragments segments in which the main features of the introduction, main and final parts of the lectures are realized; 2) determine the intonation structure of the recorded text segments; 3) identify focal points of information; 4) describe the specifics due to prosodic methods of accentuation of information centers. In addition to perceptual analysis (listening), in the course of work, the author conducted a short lexico-grammatical analysis of the studied lectures' prosody.

In the course of the research, the author arrived at certain conclusions: American lectures are characterized by rare use of emphatic centers, monotonous tempo and indistinct prosodic accent realization of the information centers.

Key words: sociophonetics, prosody, information structure, lecture, introduction, main part, conclusion, emphatic center.

Постановка проблеми. Територіальне та соціальне варіювання англійської мови входить до сфери вивчення соціолінгвістики вже понад тридцять років. При цьому, найбільш детально був розроблений лексико-граматичний аспект цієї проблеми, а також досить докладно досліджувалися явища, пов'язані із сегментним рівнем вимови [1, с. 75; 2, с. 134]. До теперішнього моменту в лінгвістиці накопичено досить багатий досвід вивчення просодичних характеристик англійської мови, які проводилися за багатьма напрямками [3, с. 267; 4, с. 168; 5, с. 153; 6, с. 9–15; 7, с. 15; 8, с. 10]. Стратифікаційне вивчення американського варіанту англійської мови традиційно пов'язують із ім'ям У. Лабова. Однак він та його послідовники займаються переважно виявленням відмінностей соціального плану не на рівні просодії, а у фонологічної системі мови в цілому [9, с. 276; 10, с. 83]. Питаннями соціальної диференціації англійської мови в США займався також А. Швейцер [11, с. 35].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістиці накопичено достатньо багатий досвід вивчення акцентної структури англійського слова в зіставленні двох національних варіантів англійської мови – британського та американського [12, с. 22; 13, с. 191], а також є дані щодо варіювання акцентної структури англійського слова в залежності від комунікативної спрямованості тексту [14, с. 8; 15, с. 5–10]. Одне з досліджень в цій галузі зачіпає вивчення акцентної структури складних слів англійської мови в діахронічному плані [16, с. 190]. Фразовий наголос в зіставленні з аналогічним явищем у британському варіанті отримав висвітлення у багатьох роботах [17, с. 5; 18, с. 175]. Л.Л. Графова [19, с. 32–37] та М.В. Дорохова [20, с. 13] займалися питаннями ритмічної організації американської мови. Дослідження, що стосуються територіальної варіативності в області просодії американського варіанту англійської мови розглядали Д.І. Полєтаєв [21, с. 15], Т.І. Шевченко [22, с. 1611; 23, с. 125] та Е.А. Бабушкіна [24, с. 12].

Результати досліджень показали, що регіональні та соціальні характеристики людини практично невіддільні одне від одного, та виражаються у просодичному оформленні мови. Це особливо чітко простежується саме на матеріалі американського варіанта. Однак акцентуація як показник культури мови мовця в американському суспільстві залишилася за рамками систематичного дослідження. Отже, без сумніву, що дослідження є актуальним.

Постановка завдання. Метою дослідження є акцентуація та просодичні засоби реалізації інформаційної структури лекцій, а також способи акцентного виділення інформаційних центрів. Під інформаційним центром в даній роботі ми розуміємо звукове відображення головної думки монологу в обсязі фрази. Слід зазначити, що під акцентуацією, або акцентним виділенням, в даній роботі розуміється реалізація ритмічної структури слова в потоці мовлення за допомогою посилення одного складу або складів за рахунок сукупності акустичних параметрів, характерних для даної мови.

Виклад основного матеріалу. Основним матеріалом дослідження слугували 30 аудіо записів лекцій Френка Тріплетта, професора відділення іноземних мов університету Огайо. Досліджувані лекції присвячені методам навчання аналізу тексту та специфіці використання та оформлення різних документів. Загальний обсяг звучання експериментального матеріалу склав близько 1 годину 20 хв. Це дослідження проведено в рамках лекційного регістра наукового функціонального стилю на матеріалі лекцій на філологічну тематику як одного з типів його реалізації. Лекція є матеріалом, адекватним меті дослідження з кількох причин. По-перше, в науковій літературі поширена думка що філологи є носіями рефлексії національної культури. Вважається, що інтелігент-гуманітарій має найбільш повний обсяг культурної інформації [25, с. 31]. По-друге, лекційний регістр в достатній мірі поєднує передачу інтелективної та емоційно-модальної інформації. Оскільки будь-яка лекція є в тій чи іншій мірі продуманою, а також переслідує цілком конкретні цілі, то використання усіх рівнів мовної структури є цілеспрямованим, свідомим та закономірним [26, с. 55].

Свідомо обираючи тексти монологічного характеру як предмет дослідження, ми враховували їхню стилістичну своєрідність. Слід зазначити, що такі видатні вчені, як В.В. Виноградов та Л.В. Щерба, визначають монолог як більш чітку впорядкованість лінійного звукоряду, яка відрізняється помітною складністю побудови, більш суворим відбором засобів вираження, попереднім обмірковуванням висловлювань і т.д. [27, с. 150]. Це забезпечує мовну специфіку моно-

логічного мовлення, більш сувору, ніж в діалозі, нормативність мови, відносний мовний консерватизм, строгий відбір мовних одиниць з точки зору їх семантичних та емоційних відтінків, синтаксичну своєрідність, варіативність мовних (лексичних та граматичних) засобів [28, с. 69]. Монологу властива тенденція до виразності та чіткості мови, яка часто проявляється не в концентрованому повторенні в мові будь-яких лексичних або граматичних явищ, а в тенденції до різноманіття мови, до варіювання мовних засобів, до вживання синонімів в одному і тому ж відрізку мовлення. Разом з тим, прагнення до виразності та чіткості мови може мати в якості своїх засобів повторення будь-якого слова чи граматичної форми в цілях акцентування основної думки мовця.

Оскільки аналізовані лекції вимовляються перед аудиторією без опори на письмовий текст, цілком очевидно, що їх слід віднести до спонтанного монологічного мовлення. Водночас ми вважаємо, що для досліджуваного нами матеріалу, притаманна деякого роду підготовленість, хоча б на рівні задуму висловлювання: наприклад, актуальність обговорюваних проблем безпосередньо для мовця. Отже, ми вважаємо за доцільне оперувати терміном «квазіспонтанна мова». Критерій спонтанності (квазіспонтанності), представляє можливість безпосередньо простежити акт породження мовного висловлювання, коли його планування та реалізація відбуваються одночасно. Саме тому, на матеріалі спонтанної мови, роль просодичних засобів в створенні тексту проявляється особливо яскраво, і саме тут їх цікавіше – і найдоцільніше вивчати [29, с. 161]. Дослідники відзначають, що лекція, як особливий жанр усних дидактично спрямованих текстів, характеризується дробовим членуванням мовного потоку, варіативністю темпу, нерівномірною гучністю мови, наявністю поряд з синтаксичними значної кількості несинтаксичних пауз, великою кількістю наголосів та варіативним рухом тону [30, с. 14; 31, с. 17]. Своєрідне оформлення лекторської мови свідчить про те, що лекція як жанровий різновид мови наукового стилю має специфічний набір просодичних засобів [32, с. 155].

Відповідно до традиції композиційного членування лекції, в кожній із вивчених лекцій було виділено такі композиційні частини: вступ, основна частина та висновок. Методика, використовувана в роботі, забезпечує проведення перцептивного аналізу. Для вивчення механізму акцентуації та просодичних способів передачі інформаційної структури лекцій, застосовувався аудиторський аналіз, в результаті якого були визначені показання по інтонаційній структурі тексту, що включає зміни тону, гучності, швидкості проголошення та тривалості пауз. Аудиторами виступали носії мови, освічені американці, які викладають англійську на мовних курсах. Зважаючи на завдання дослідження, аудиторам було запропоновано: 1) виділити із записаних фрагментів відрізки, в яких реалізуються основні ознаки вступної, основної та заключної частин лекцій; 2) визначити інтонаційну структуру записаних текстових відрізків; 3) визначити акцентні інформаційні центри; 4) описати специфіку використання просодичних способів акцентуації інформаційних центрів. Розмітка просодії проводилася відповідно до моделі, розробленої Д. О'Коннором [33, с. 89]. Крім перцептивного аналізу (аудіювання), в процесі роботи з матеріалом проводився короткий лексико-граматичний аналіз мовного оформлення досліджуваних лекцій.

Вступна частина досліджуваних лекцій характеризується коротким, неформальним привітанням, яке як по лексико-граматичним, так і по просодичним ознакам відноситься до розмовного стилю: "Nice to meet you. Thank you very much for the introduction. // Hello, how are you?". У просодичному плані наведені приклади характеризуються використанням високої рівної шкали у перед ядерній частині інтонаційних груп; в ядрах акцентних інформаційних центрів використовується низький спадний тон звуженого діапазону, гучність середня, швидкість мовлення висока. З вищевикладеного можна зробити висновок про низькі контактоустанавлюючі якості просодії в цій частині лекцій.

Лексико-граматичні особливості цієї композиційної частини багато в чому обумовлені риторичними завданнями, які стоять перед інформантами на початку лекцій, головною з яких є встановлення контакту. Для вирішення цього завдання, лектор використовував прийом звернення уваги на себе, на свій досвід, про що свідчить багаторазове вживання особового займенника першої особи однини: "If I were teaching this story, I would have read it before / I would have looked for some other information about it". Необхідно відзначити, що завдяки низхідній шкалі широкого діапазону у перед ядерній частині, ці фрази звучать як настанови або рекомендації. Звертає на себе увагу і характерний спосіб подачі матеріалу у вступній композиційній частини. Відразу після короткого привітання, лектор без зайвих слів переходить до проблеми обговорення, наприклад: "All right. Let's talk about the resume and the cover letter. Let's talk about them both together".

Характерною особливістю просодичного оформлення мови на початковому етапі аналізованих лекцій є використання, головним чином, рівної шкали високого рівня в у перед ядерній частини інтонаційних груп; в ядрах акцентних інформаційних центрів переважає низький спадний тон вузького діапазону, гучність підвищена, швидкість мовлення середня. Емфатичні центри зустрічаються дуже рідко, наприклад, в наведених вище текстових відрізках, відзначений тільки один випадок використання. По мірі збільшення інформативності висловлювань, в ядрах акцентних інформаційних центрів спостерігається низький висхідний тон вузького діапазону: "If I were teaching this story I would have read it before". Прискорення темпу, зниження гучності та звуження діапазону в даному текстовому відрізку можна пояснити з позицій реалізації лектором основного протиставлення: головне – другорядне. Це підтверджує той факт, що текстовий відрізок з тієї ж композиційної частини, що відрізняється більшою інформативністю, характеризується більш чітким акцентним виділенням інформаційних центрів та вимовляється з підвищеною гучністю: "I thought of as I read the story quickly the first time that this is a kind of a daydream, and it could perhaps be called Antony's day dream". Цієї пропозиції передує нетривала пауза хезитації. Передядерна частина першої синтагми характеризується низхідною шкалою, широким діапазоном, ядро акцентного інформаційного центру – низьким спадним тоном. У другій синтагмі відзначається високий тональний рівень фонової частини, інформаційний центр виражений низхідним тоном середнього рівня. В останній інтонаційній групі розглянутого текстового відрізка перед ядерна частина характеризується тими ж просодичними параметрами, що і в попередній синтагмі, а в ядрі акцентного інформаційного центру відзначається спадний тон високого рівня широкого діапазону, посилення гучності. Виходячи з описаного просодичного оформлення, можна зробити висновок, що насиченість просодії, ступінь акцентуації або виділення інформаційних центрів зростає в міру збільшення інформативності висловлювань.

Найбільш важливі в смисловому плані фрагменти вступної частини лекції характеризуються такими просодичними характеристиками, як використання низхідної шкали середнього діапазону у перед ядерної частини інтонаційних груп, переважання низького спадного тону вузького діапазону в ядрах акцентних інформаційних центрів. Виявлено також випадки використання раптових підйомів та емфатичних центрів, в ядрах яких відзначався високий спадний або висхідний тон широкого діапазону. Гучність наведених текстових відрізків характеризується як підвищена, швидкість середня: "Before I get to details I want to tell you there's no one right way to write a resume. You can write the resume any way you wish as long as it's logical and as long as it explains everything that you need to explain for your job".

Що стосується основної композиційної частини вивчених лекцій, то характерною особливістю є розмова від першої особи. В ході лекції, лектор постійно звертає увагу на себе, посилається на свій досвід. На просодичному рівні це передається за допомогою середнього спадного тону в ядрі акцентного інформаційного центру, виділеного на тлі перед ядерної частини, яка характеризується низхідною шкалою нормального діапазону, гучність підвищена, швидкість середня: "And I thought why not something like net or filter. // I guess the author felt that was rather poetic". При цьому, прояв фактора екстравертність у комунікативній поведінці американців відбувається не тільки на лексико-граматичному рівні за рахунок використання займенника першої особи однини в називному відмінку, але також часто за допомогою акцентного просодичного виділення. Займенник "I" – це підмет та виділяється наголосом, як у наведених нижче прикладах, де він є першим ударним складом в інтонаційній групі: "I'm going to teach you the type that is standard that has always worked for me". Під час дослідження основної композиційної частини лекцій були також зазначені випадки використання даного займенника в інформаційному центрі, де він виділяється високим низхідним ядерним тоном розширеного діапазону на тлі низького тонального рівня перед ядерної частини інтонаційної групи: "O.K. And then what I suggest is you always first place put your education, always put your education first". Інформаційно насичені текстові відрізки основної частини лекцій часто являють собою поширені пропозиції з вживанням нейтральної, іноді розмовної лексики. У просодичному плані вони характеризуються досить довгими інтонаційними групами, в перед ядерної частини яких використовується як висока рівна, так і спадна шкала середнього діапазону. В ядрах акцентних інформаційних центрів переважає середній або низький спадний тон середнього діапазону, гучність середня, швидкість мови сповільнюється: "These words are not fully understood unless you understand the whole cultural context that develops each word. So from that perspective downsizing is positive.

However if you are downsized it's a negative thing". Необхідно зазначити, що завдяки використанню різноманітних комунікативних засобів спілкування в наведених фрагментах лекцій, створюється ефект постійної спрямованості слів лектора безпосередньо до кожного слухача. Особливо слід підкреслити, що використання пауз хезитації, загалом, нехарактерне для лектора-американця; в нашому дослідженні подібні паузи зустрічалися всього два або три рази.

Результати нашого аналізу показали, що на текстових відрізках, які представляють собою конкретні приклади, що наводяться лектором, спостерігалися такі тонічні варіації. У передядерній частині інтонаційних груп використовувалася як спадна шкала середнього діапазону, так і висока рівна шкала; в ядрах нетермінальних інтонаційних груп – низький висхідний тон вузького діапазону, гучність середня. Інформаційні центри виражені низхідним тоном середнього рівня або середнім рівним ядерним тоном. Крім того, просодичне оформлення прикладів відрізняється прискоренням темпу мови лектора та збільшенням кількості емфатичних центрів, в ядрах яких відзначається високий спадний тон широкого діапазону: "Some critics say that's not so good because if you scratch the surface you'll find that most of the people who are employed in this new job, have Mcjobs meaning that they are basically low-paying and have no future prospects".

Присутня, на самому початку основної частини суб'єктивно-оцінна манера викладу, сприяла різноманітності тональних варіацій на перед ядерних та ядерних компонентах мовних сегментів. В цілому, характерним просодичним малюнком цієї частини лекції є високий або середній спадний тон в ядрах акцентних інформаційних центрів, переважання низхідної шкали вузького діапазону в перед ядерної частини інтонаційних груп. Гучність середня, швидкість мовлення висока, пауз мало, серед них переважають синтаксичні: "To me gorse is something for medical use. And I thought why not something like net or filter". Наведені нижче приклади просодичного оформлення фрагментів лекцій наочно демонструють тенденцію активного використання акцентуації емфатичних центрів, в ядрах яких у всіх розглянутих випадках відзначається високий спадний тон широкого діапазону: "If a manager downsizes he is supposed to be making his company more efficient and therefore more profitable. Downsizing from the managerial perspective is considered to be a positive thing".

Просодичний малюнок висловлювань, характерний для заключної частини лекцій, незначно відрізняється від попередніх розглянутих композиційних частин. У передядерній частині синтагм зазначається як спадна шкала середнього діапазону, так і висока рівна шкала, акцентні інформаційні центри виражені переважно низьким спадним або висхідним тоном вузького діапазону, гучність середня, темп швидкий. Однак найбільш важливим спостереженням в плані вивчення просодичних способів передачі інформаційної структури слід вважати відсутність емфатичних центрів: "People appealing want to know why are you going to a university when will you finish. Then just want to know when it'll be finished approximately".

Наведені нижче приклади ілюструють характерні риси просодичного оформлення заключній композиційної частини лекцій, але також наочно показують, що лейтмотивом цієї частини є риторичний намір лектора об'єднати себе з аудиторією, реалізація якого простежується на всіх рівнях мовної структури: "However any of you can actually capture your dream. And that summarizes what I was going to say and I shall be glad to answer the questions that you have". Акцентне виділення емфатичного центру «whole cultural context» в наступному прикладі відбувається завдяки використанню раптового підйому та високого спадного ядерного тону: "These words are not fully understood unless you understand the whole cultural context that develops each word".

У висновку лектор звертається до аудиторії з метою дізнатися, чи є у слухачів питання. При цьому використання низького спадного тону в ядрі акцентного інформаційного центру наведеного нижче питання лектора, а також його лексико-граматичне оформлення не відповідають риторичному наміру лектора продовжити обговорення у формі діалогу: "Any questions on education so far?". Просодичне оформлення наступного питання підтверджує припущення про те, що лектор не чекає на нього відповіді. У передядерної частини зазначається висока рівна шкала, ядро інформаційного центру виражено спадним тоном низького рівня, гучність середня, швидкість підвищена: "Is he romantic? Probably". Зменшення основного тону в ядрі акцентного інформаційного центру даної пропозиції, що не відповідає комунікативному типу, а дуже коротка, ледь помітна пауза між цим питанням та словом 'probably', свідчить про намір лектора продовжити свою думку, не чекаючи відповіді.

Висновки. Отже, проведений аналіз просодичних характеристик американських лекцій дав змогу зробити такі висновки: 1) американські лекції характеризуються неконтрастною просодичною акцентуацією інформаційних центрів,

що підтверджується використанням переважно низького спадного тону вузького діапазону в ядрі інформаційного центру на тлі низького або середнього рівня середнього діапазону перед ядерної частини; 2) гучність варіюється дуже незначно в межах інтонаційної групи; 3) швидкість, також як і гучність, є досить одноманітною; 4) рідкісне використання емфатичних центрів, в яких відбувається посилення акцентного виділення інформаційного центру; 5) такі просодичні особливості американських лекцій як відсутність яскравої просодичної акцентуації інформаційних центрів, рідкісне використання емфатичних центрів та одноманітний темп свідчать про небажання американця справити враження на аудиторію, проявити свій артистизм, ерудованість та зацікавленість; 6) часте використання низхідної шкали знаходить відображення в категоричному, повчальному звучанні американця, що свідчить про його ментальну установку; 7) що стосується самої подачі інформації, то американець уникає власних оцінок, використовує мало прикладів, деталей, його пояснення прості та схематичні; інформація організована за принципом 'short and to the point', все спрощено та узагальнено; 8) виклад від себе, від першої особи однини демонструє прояв характерних для американців ментальних рис, а саме: самоствердження в промові, вираз індивідуалізму, самовпевненості, переоцінки власної особистості; переважання фактора екстраверсивності в комунікативній поведінці американця зумовлює дуже яскраве акцентне виділення інформаційних центрів, виражених займенником першої особи однини.

Результати дослідження можуть сприяти розширенню наукових знань в сфері впливу національно-специфічних особливостей лінгвокультурної спільності на характер протікання комунікативних процесів. У результаті виникає можливість створення максимально повної картини взаємодії мови, комунікативної поведінки в цілому, з одного боку, та особливостей національного менталітету, з іншого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Trudgill P. Introducing language and society. Penguin Books Ltd., 1992. 79 p.
2. Hughes A., Trudgill P. English accents and dialects: An introduction to social and regional variants of British English. 3nd ed. London : E. Arnold, 1996. 142 p.
3. Hudson R.R Sociolinguistics. 2nd ed. Cambridge University Press, 1996. 279 p.
4. Швейцер А.Д. Социальная дифференциация английского языка в США. Москва : Наука, 1983. 216 с.
5. Rickford Jh. R. Regional and social variation. *Sociolinguistics and Language Teaching*. Cambridge University Press, 1996. P. 151–217.
6. Григорян Н.Р. Акустические корреляты акцентной выделенности в спонтанной речи. *Записки з романо-германської філології.* 2013. Вип. 2 (31). Одеса : КП ОМД, 2013. С. 9–15.
7. Шарандаченко А.С. Вариативность вокализма и консонантизма в американских средствах массовой информации (экспериментально-фонетическое исследование на материале дикторской речи) : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 – «Германские языки». Одесса, 2011. 20 с.
8. Пальченко Н.В. Социокультурный аспект акцентуации в американском варианте английского языка : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 – «Германские языки»/ Моск. гос. лингв. ун-т. Москва, 2002. 20 с.
9. Labov W. Sociolinguistic patterns. 11th ed. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1998. 334 p.
10. Kramsch C. Language and Culture. Oxford University Press, 1998. 134 p.
11. Швейцер А.Д. Социальная дифференциация английского языка в США. Москва : Наука, 1983. 216 с.
12. Ерошин А.А. Развитие акцентной структуры слова в фонетической системе английского языка (на материале британского и американского вариантов) : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 – «Германские языки». Москва, 1991. 26 с.
13. Шахбагова Д.А. Фонетическая система английского языка в диахронии и синхронии (на материале британского, американского, австралийского, канадского вариантов английского языка). Москва : Фоллис, 1992. 283 с.
14. Мудрая Т.Ф. Прагматический аспект акцентных модификаций английских слов (на материале британского и американского варианта английского языка) : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 – «Германские языки». Москва, 1988. 16 с.
15. Григорян А.Ю. Варьирование акцентной структуры фразового глагола в современной английской речи (экспериментально-фонетическое исследование на материале американского варианта английского языка) : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 – «Германские языки». Иваново, 1999. 16 с.
16. Левина Т.В. Эволюция акцентной структуры сложных слов английского языка : монография. Москва : МГЛУ, 2001. 268 с.
17. Артемов В.А. Структура фразового ударения в американском и британском вариантах английского языка : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 – «Германские языки». Минск, 1987. 18 с.

18. Шахбагова Д.А. Фонетическая система английского языка в диахронии и синхронии (на материале британского, американского, австралийского, канадского вариантов английского языка). Москва : Фоллис, 1992. 283 с.

19. Графова Л.Л. Ритмическая организация фразы в британском и американском вариантах английского языка. *Ритмическая и интонационная организация текста* : сборник научных трудов МГПИИИЯ им. М.Тореза. Москва, 1982. Вып. 196. С. 32–37.

20. Дорохова М.В. Ритмическая организация американской речи : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 – «Германские языки». Москва, 1996. 18 с.

21. Полетаев Д.И. Социальная дифференциация интонации в ограниченном речевом сообществе (на материале жителей Анкориджа, Аляска, США) : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 – «Германские языки». Москва, 1997. 22 с.

22. Shevchenko T.I. The Sociocultural Value of Fo-Variation in British and American English. *Proceedings of the XIV International Congress of Phonetic Sciences.* San Francisco : The Regends of the University of California, 1999. Vol. 2. P. 1609-Шевченко Т.И. Социальная дифференциация английского произношения. Москва : Высшая школа, 1990. 144 с.

23. Бабушкина Е.А. Территориальная вариативность просодии английской речи в США (экспериментально-фонетическое исследование речевого континуума по оси север -Костомаров В.Г, Прохоров Ю.Е., Чернявская Т.Н. Язык и культура (новое в теории и практике лингвострановедения). *Доклады на VIII Конгрессе МАПРЯН, ФРГ*. Регенсбург, 1994. 48 с.

24. Петренко В.Ф., Алиева Л.Н. Стереотипы поведения как элементы национальной культуры. *Языкознание: стереотипы и творчество*. Москва : 1988. 281 с.

25. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке. *Избранные труды. Исследования по русской грамматике*. Москва, 1975. 301 с.

26. Брызгунова Е.А. Спонтанность в различных видах речи. *Фонетика в системе языка* : сборник статей. Вып. 2. Москва : Изд-во РУДН, 1999. С. 66–71.

27. Мелещенко Л.В. О функциях просодии в спонтанном монологическом тексте (на материале английских интервью). *Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М.Тореза*. Вып. 259 «Проблемы звучащего текста». Москва, 1985. С. 160–163.

28. Плошкина Л.Ю. Текстологический подход к анализу лекционного регистра : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.04 – «Германские языки». Москва, 1993. 19 с.

29. Вершинина Е.Ю. Динамика устной научной филологической речи : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 – «Германские языки». Москва, 1992. 21 с.

30. Жанкиева К.Р. Фоностилистическая организация лекторской речи в современном немецком языке. *Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореза.* Вып. 259 «Проблемы звучащего текста». Москва, 1985. С. 155–157.

31. Соколова М.А. Практическая фонетика английского языка. Москва : Владос, 2000. 234 с.

УДК 811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.24

ПРОСОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ВИСТУПІВ БРИТАНСЬКИХ ПАРЛАМЕНТАРІВ)

PROSODIC FEATURES OF PUBLIC SPEECH (BASED ON SPEECHES BY BRITISH PARLAMENTARIANS)

Корнєлаєва Є.В.,
orcid.org/0000-0001-9516-1963
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології
Одеського національного морського університету

Статтю присвячено дослідженню просодичних особливостей публічної мови британських політиків. Вивчення та дослідження публічних промов у наш час є досить актуальним явищем. Щодня ми маємо змогу спостерігати за політичними дискусіями багатьох урядів усього світу. Важливу роль у визначенні іміджу країни відіграє спосіб її презентації політичними лідерами. За допомогою виступів та промов політики звертаються до своїх громадян та міжнародного співтовариства. Головними задачами для політичної комунікації є донести до аудиторії основну ідею та переконати її. Британські парламентарі, як і представники інших урядів, переслідують конкретні цілі під час промов. І зазвичай тут важливу роль відіграє просодія, яка надає мові забарвлення. Мелодичні характеристики мови, а саме висотний рівень і тональне оформлення, мають значний вплив на те, як адресат сприймає мову.

Основа дослідження у проведенні аналізу, який було здійснено для виявлення просодичних особливостей публічної парламентської мови. У результаті було виявлено, що парламентський виступ – це комплекс різних просодичних елементів. У ньому треба зазначити використання низхідного тону, що є характерним для англійських стверджувальних речень. З цього витікає висновок про те, що британські парламентарі не використовують широкий тональний діапазон у своїх промовах. Також інші елементи, що пов'язані з просодією, впливають на успішність публічного виступу. Так, у британській парламентській мові спостерігається використання інтонації закінченості і розповідної мелодики, що вказують на зниження голосу на ударному складі. Також у публічному виступі може використовуватися й інший вид інтонації – інтонація питання, якщо, наприклад, публічна промова проводиться у форматі діалогу. В додаток до цього, можуть бути використані інші види мелодики – питальна і спонукальна. Визначальним аспектом також можна вважати використання наголосів. Правильне розташування наголосів впливає на розуміння сенсу промови. Правильно розташовані словесні, фразові, синтагматичні і логічні наголоси гарантують публічній промові успішність, як з точки зору просодії, так і інших аспектах.

Ключові слова: публічна промова, дискурс, просодія, інтонація, тональний діапазон, темп, ритм, наголос.

The article is devoted to the study of prosodic features of the public language of British politicians. Studying and researching public speeches is quite relevant today. Every day we have the opportunity to watch the political debates of many governments around the world. An important role in determining the image of a country is played by the way it is presented by political leaders. Politicians speak to their citizens and the international community through speeches. The main tasks for political communication are to convey the main idea to the audience and to convince it. British parliamentarians, like representatives of other governments, pursue specific goals during speeches. And, of course, here is an important role played by prosody, which gives color to the language. The melodic characteristics of the language, such as pitch and tone, have a significant influence on how the recipient perceives the language.

The basis of the study was to analyze the prosodic features of the public parliamentary language. As a result it was discovered that a parliamentary speech is a complex of different prosodic elements. It should mention the use of the falling pitch that is characteristic of English affirmative sentences. It follows that the British parliamentarians do not use a wide tonal range in their speeches. Other elements related to prosody also affect the success of public speaking. So, in the British parliamentary language, there is a use of the intonation of finitude and narrative melody, which indicates a decrease in voice in the tone syllable. A different kind of intonation may also be used in public speaking – the intonation of a question if, for example, a public speech is conducted in a dialogue format. Besides, other types of melodies can be used – question and motivating. The use of stress can also be a decisive aspect. The correct placement of the accents influences the understanding of the meaning of the speech. Properly worded, phrased, syntagmatic, and logical accents guarantee public speaking success, both in terms of prosody and other aspects.

Key words: public speech, discourse, prosody, intonation, tone range, tempo, rhythm, stress.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці значна увага приділяється вивченню взаємодії співрозмовників в мовленні, впливу на слухачів, тобто комунікативним та лінгвістичним намірам, а також просодичним особливостям вираження лінгвістичних намірів. Велика кількість досліджень останніх років переконливо доводить, що просодія виконує цілий ряд завдань в мовленні. Здебільшого вчені сходяться на тому, що саме комунікативним наміром того, хто говорить визначається вибір просодичного оформлення висловлювання.

Загальновідомим є факт, що в процесі реалізації мовлення компоненти просодії діють одночасно, проте, на думку багатьох учених

(Л.П. Блохіна, Т.М. Ніколаєва, М.Ю. Дубовський), саме мовленнєва мелодія (мелодика, тон) є центральною просодичною характеристикою. Проте, як справедливо відмічають дослідники, окрім мелодійних структур і тонів, сприйняттю мови також сприяють зміни гучності, тривалості, паузальні рішення, темп і тембр [15, с. 157].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження парламентського виступу як одного з жанрів політичного дискурсу представляє великий інтерес, оскільки, як відомо, в професійній діяльності парламентаря і будь-якого іншого політика значна частина часу відводиться на усну комунікацію. Парламентські виступи є одним з важливих інструментів формування громадської думки і впливу на неї.

Парламентський виступ як особливий вид риторичного дискурсу привертає увагу фахівців в області риторики і теорії аргументації (Ю.В. Рождественський, О.А. Івін, М.Я. Блох, О.Л. Фрейдіна, А.Н. Баранов, Т.В. Анісімова, та ін.), теорії політичного дискурсу (В.І. Карасик, О.Й. Шейгал, Л.В. Мінаєва, Т.В. Юдіна, П.Н. Денисов, О.І. Воробйова та ін.), культурології і політології (В. Макдональд, Ф. Блекберн, Д. Джадж, М. Кенон, М. Раш, К. Фокс та ін.), а також теорії інтонації (Т.М. Ніколаєва, М.А. Соколова, D. Crystal, D.Brazil та ін.). Проте незважаючи на інтерес вчених до парламентського виступу як одному з жанрів політичного дискурсу, у фокусі уваги дослідників найчастіше опинялися риторичні, структурно-композиційні і лексикосинтаксичні особливості, а просодичні особливості парламентського виступу не отримали достатнього освітлення в лінгвістичній літературі.

Постановка завдання. *Актуальність* **теми** зумовлена зростанням інтересу до вивчення політичних публічних виступів. Це пов'язано зі зростаючим значенням усної комунікації у суспільстві. Перемога чи поразка політика в наш час прямо залежить від його володіння ораторським мистецтвом, адже саме публічні виступи є основним знаряддям політичної боротьби і протистояння опозиційних сил. *Мета нашого дослідження* – виявлення і дослідження просодичних особливостей публічної мови використовуючи матеріали виступів у британському парламенті. *Завдання дослідження:* визначити основні терміни, що стосуються просодії, політичної промови, дискурсу; здійснити аналіз політичних промов; порівняти політичні промови чотирьох різних ораторів. *Предмет дослідження* – просодичні особливості публічної мови з використанням матеріалів британських парламентських виступів. *Об'єкт дослідження* – виступи британських парламентарів – колишнього прем'єр міністра Терези Мей і спікера Джона Беркоу та дебати нинішнього прем'єр міністра Бориса Джонсона і політичного діяча Джеремі Корбіна.

Виклад основного матеріалу. Словник лінгвістичних термінів О.С. Ахманової трактує публічну мову як «мову, звернену до численної аудиторії і тому вимагаючу особливих якостей вимови, тобто широкого використання надсегментних засобів, забезпечення певної і рівномірної гучності мови, особливої синтаксичної побудови і т. п» [2, с. 387].

Парламентський виступ є одним з традиційних жанрів політичного красномовства. У сучасних лінгвістичний дослідженнях спілкування в політичній сфері прийнято називати політичним дискурсом. Як зазначає О.Й. Шейгал, парламентський виступ можна розглядати як жанр політичного дискурсу разом із гаслом, рекламною мовою, передвиборними дебатами [16, с. 270].

Дискурс являє собою інтерактивну діяльність учасників спілкування, встановлення і підтримання контакту, емоціональний та інформаційний обмін, надання впливу один на одного, переплетення стратегій, виявлення комунікативних ходів та їх експліцитного та імпліцитного змісту. [8, с. 20]

Дискурси можна поділити на 2 типи: **персональний** та **інституційний**. У першому випадку оратор виступає як особистість у всьому багатстві внутрішнього світу, у другому випадку – як представник конкретного соціального інституту.

Науковці виділяють також універсальні **риси дискурсу**:

– **Цілісність** дискурсу проявляється у неперервній смисловій зв'язаності його компонентів, тобто дискурс сприймається як комплекс. Це нагадує явище, яке Л.В. Виготський назвав «впливом сенсу». Розуміючи слово «вплив» «...одночасно в його первісному значенні і в його переносному, який став зараз загальноприйнятим значенням, можна сказати, що змісти як би вливаються один в інший, і як би впливають один на одного, так що попередні як би містяться в подальшому або його модифікують» [4, с. 170].

– Цілісність дискурсу безпосередньо пов'язана з його **інформативністю**, оскільки обмін інформацією є одним з неодмінних умов здійснення комунікативного акту. Слід констатувати, що критерії інформативності не досить чітко позначені в даний час, що пов'язано з питаннями визначення цього поняття, вимірювання рівня інформативності, визначення типових форм пред-

ставлення інформації в дискурсі, розмежування «старого» і «нового», ступеня сприйняття інформації [6, с. 93].

– Дискурс **процесуальний** – «комунікативна подія є процесом, вона континуальна, але може бути сегментована, розділена на одиниці» [5, с. 52].

– **Інтертекстуальність** дискурсу проявляється в його зв'язку з попередніми і з наступними творами. Як цілком справедливо зазначає В.Б. Кашкін, «ми всі говоримо фразами вже раніше сказаних, раніше створених текстів» [9, с. 72].

Стосовно до деяких видів дискурсу можна говорити про категорії **авторитетності**. Авторитетність в даному випадку має таку дефініцію – це одна з прагматичних категорій, що проявляє себе у використанні прислів'їв, крилатих виразів, цитат, посилань на думки відомих особистостей та /або результати тестів, що апелюють до загальновизнаних істин і авторитетів. Автори як би спираються на вже визнані авторитети [3, с. 20].

Якщо казати про **мету політичного дискурсу**, то вона полягає не в тому, щоб описати, а в тому, щоб переконати і спонукати до дії. Саме цей фактор і результат виявляють ефективність політичного дискурсу.

Розуміння політичного дискурсу передбачає знання фону, очікувань автора і аудиторії, прихованих мотивів і логічних переходів, що існують в конкретний час. Автори готуються до виступів заздалегідь, використовують у своїх промовах різні лексичні девайси (порівняння, метафори, антитези, гіперболи, акцентування деяких слів чи виразів, оказіональні новоутворення).

Парламентський виступ – це передусім звучний текст, який є продуктом риторичної діяльності. Саме на стадії озвучування тексту повністю розкривається задум оратора, а текст, який створювався автором на попередніх етапах, перетворюється на закінчений риторичний твір. Справедливо відмітити, що якість виконання багато в чому впливає на ефективність парламентського виступу. Зважаючи на це в риторичній теорії і практиці величезна увага завжди приділялася фонетичній складовій, а саме просодії.

Поняття просодії є досить складним і різні вчені трактують його по-різному. Часто просодію розглядають поряд із інтонацією. На думку А.М. Антипової існують дві чітко протилежні точки зору на просодію. Одна з них розмежовує просодію та інтонацію. Друга позиція розглядає інтонацію та просодію як складну багатокомпонентну єдність. Інакше кажучи, компоненти інтонації розглядаються як «складний комплекс просодичних елементів» і фактично ототожнюються з просодією, яку розуміють як систему вимови ударних і не ударних, довгих та коротких складів у мові [1, с. 57].

На думку В.М. Солнцева «інтонація відноситься до ряду мовних засобів і визначається зазвичай як просодичний засіб» [14, с. 83], Л.В. Гиринська розуміє інтонацію як частину просодії [5], а ось М.А. Соколова взагалі виділяє три просодичних компонента інтонації – висоту тону, гучність і темп, а щодо тембру – вона вважає, що він ще недостатньо досліджений, тому ще не відносить його до просодичних засобів. В цілому, вона вважає, що термін «просодія» можна замінити на термін «інтонація». В результаті ототожнювання поняття сформувалися такі мовні одиниці як просодеми [13].

У багатоярусній мовленнєвій структурі розрізняють багато різнопорядкових одиниць, які представляють собою вихідний матеріал, з якого вже складається велика і складна система мови. Цікаво те, що люди кожного дня розмовляють системно, але навіть над цим не замислюються. Логічно виявлені мовні елементи (фонеми, просодеми тощо) та їх відносини не дають повної структури мовного простору, тому що цілісні властивості системи виникають лише тоді, коли відносини між елементами здобувають характеру стійких внутрішніх зв'язків. Якщо ототожнювати, то ми отримаємо таке поняття: просодема – мінімальна значуща одиниця акустичних компонентів, що складають інтонацію фрази [7, с. 21]. Отже, Н.Ф. Овчинников стверджує, що «явище вважається зрозумілим, якщо знайдена його структура» [10, с. 111].

Л.В. Постникова виявила комплекс просодичних показників, що оформляють мову ораторів з різним політичним іміджем в ідентичних умовах спілкування [11, с. 150]. На думку дослідників, одним з основних чинників просодичної дії є фразова акцентуація, яка проявляється в особливостях розчленовування потоку мовлення на синтагми, що виражається в розстанові нейтральних фразових наголосів, а також у комунікативно-прагматичній значущості окремих елементів тексту [12, с. 114].

До просодичних засобів впливу також відносяться темп і паузація. Л.В. Постникова підкреслює, що ці засоби обумовлені як ситуацією спілкування, так і характеристиками спікера, що знаходить відображення у кількості пауз різної міри тривалості, варіативної тривалості складу [12, с. 115].

Треба зазначити, що темп і паузи служать у політичному дискурсі для імітації непідготовленості мовлення, а також для привертання уваги

слухачів до важливої інформації. Використання стабільної темпової організації, переважання пауз середньої тривалості, рівномірність пауз, невелика кількість пауз хезитації свідчить про дуже високу міру контролю над мовленням. Виступ, що має вищезазначені характеристики, дозволяє оратору впливати, доводити, переконувати.

Серед просодичних засобів дії в політичному дискурсі також можна відмітити мелодійне оформлення. Окрім темпоральних і тональних засобів існують такі просодичні засоби як тональний діапазон і гучність, вони також сприяють реалізації основних інтенцій оратора. Таким чином, просодія є одним з основних засобів реалізації і організації парламентського виступу як одного з жанрів політичного дискурсу.

Під час дослідження були використані 3 відео британських парламентських виступів: прощання Терези Мей, представниці палати громад, під час її останніх «Питань до прем'єр-міністра»; персональне звернення спікера, представника Палати громад британського парламенту, Джона Беркоу і заява про те, що він покидає займану посаду; зіткнення Бориса Джонсона (нинішнього прем'єр-міністра Великобританії та лідера Консервативної партії) і Джеремі Корбіна (лідера Лейбори стської партії та опозиції) про NHS (National Health Service).

Мета нашого дослідження полягала в тому, щоб виявити просодичні характеристики парламентських промов досліджуваних відео. Промова Терези Мей дещо відрізнялась від промов інших ораторів. Тут свою роль зіграли гендерні особливості, її соціальний статус і ще, важливим моментом було те, що це було персональне звернення. Колишній прем'єр міністр не ставила за мету закликати людей і не шукала прихильників, метою виступу було донесення певної інформації і спонукання до правильних дій її наступників. Було виявлено, що тональний діапазон промови був на середньому рівні, переважав низхідний тип тону, що чітко простежується у цьому відрізку:

"This House of Commons is rightly at the center of those events. And that's because of the vital link between every single member of this House and the communities, the Commons that we represent. That's the bedrock of our parliamentary democracy and of our liberty" [18].

[ðɪs ˈhaʊs əv ˈkɒmənz əz \raɪtli ət ðə sentə əv ðəʊz ɪˈvents || ənd ˈðæts bɪˈkɒz əv ðə \vaɪtl lɪŋk | bɪtwiːn ˈevri ˈsɪŋgəl \membə əv ðɪs haʊs | ənd ðə kə/mjuːnətis | ðə /kɒmənz | ðæt wi ˈreprɪ\zent || ˈ ðæts ðə \bedrɒk əv aʊə paːləˈmentəri dɪˈmɒkrəsi ənd əv aʊə lɪbəti].

Загалом, у кожному реченні присутній низхідний тон, гучність промови була середньою, темп був швидкий, паузи короткі.

У промові Джона Беркоу можна спостерігати дещо інші характеристики: середній тональний діапазон, низхідний тип тону, наприклад, у частині:

"Colleagues, I would like to make a personal statement to the House. At the 2017 election I promised my wife and children that it would be my last. That is a pledge that I intend to keep" [17].

[\kɒ /liːgz | aɪ wʊd ˈlaɪk tə ˈmeɪk ə ˈpɜːsənəl \steɪtmənt tə ðə haʊs || ət ðiˈ twenti ˈsevəntiːn ɪ \lekfən | aɪ ˈprɒmɪst maɪ ˈwaɪf ən \tʃildrən | ðæt 'ɪt wʊd ˈbi maɪ \laːst || ˈðɪs əz ðə /pledʒ | ðæt ˈaɪ ɪnˈtend ðə \kiːp].

Отже, можна побачити, що Джон Беркоу будує свою промову, в основному, на низхідному тоні, високій гучності промови, повільному темпі, використовуючи середні паузи (за рахунок яких промова і звучить у повільному темпі).

Варто звернути увагу на мову наступного члена парламенту – Бориса Джонсона, яка звучить в рамках дискурсу з Джеремі Корбіном, де простежуються типові риси, за якими його можна визначити як агресивний (підвищена критичність, констатація, трактування і опис проблем).

Наше дослідження виявило, що в промові Бориса Джонсона були використані середній тональний діапазон, висока гучність, середній темп, середні паузи низхідний тип тону, це можна розглянути на прикладі кількох речень:

"And, Mr. Speaker, as I promised on the steps of Downing Street to begin the upgrade of twenty hospitals and as a result of the commitments this country is making and this government is making forty new hospitals, Mr. Speaker, will be built in the next ten years" [19].

[/ænd mɪstə spiːkə | əz aɪ ˈprɒmɪst ɒn ðə ˈsteps əv/daʊnɪŋ striːt | tə bɪˈgɪn ðə ʌpˈgreɪd əv ˈtwenti /hɒspɪtlz | ənd əz ə rɪˈzʌlt əv ðə kə/mɪtmənts |ˈ ðɪs kʌntri əz /meɪkɪŋ | ənd ðɪs ˈgʌvəmənt əz /meɪkɪŋ | ˈfɔːti ˈnju \ hɒspɪtlz ˈmɪstə spiːkə | wɪl bi ˈbɪlt ɪn ðə ˈnekst ˈten \jɪəz].

Остання промова, що була розглянута у нашому дослідженні – це промова лідера Лейбористської партії Джереми Корбіна. Незважаючи на те, що у дискурсі його опонентом був Борис Джонсон, чию промову було охарактеризовано як агресивну і гучну, сам Джеремі Корбін був досить спокійним потягом свого виступу. У кінці виступу він підвищував гучність голосу, але на відео чітко видно, що зробив він це через зростаючий шум в аудиторії, який був спричинений попередніми його словами. Але в промові було відмічено середню гучність, бо таким чином оратор говорив більшість часу, тональний діапазон – середній, гучність висока

(промова звучала дійсно голосно, але в кінці оратор вимушений був кричати), темп – середній, паузи середні (майже всі паузи були однаковими, за рахунок чого промова здалася аудиторам монотонною), низхідний тип тону після прослуховування всіх частин виступу, але, коли оратор почав оперувати фактами і аргументами, промовляючи їх один за одним, вирізнилася частина, де переважно використовується саме висхідний тон:

"I hate to break it to the Prime Minister, but under his government and that of his predecessor privatization is more than double to ten billion pounds in our NHS. There are currently twenty NHS contracts out to tender and when he promised forty hospitals he then reduced that to twenty" [19].

[aɪ ˈheɪt tə ˈbreɪk ɪt tə ðə \praɪm mɪnɪstə | bət ˈʌndə hɪz /gʌvəmənt | ənd ˈðæt əv hɪz /priːdəsesə | ˈpraɪvətaɪˈzeɪʃən əz ˈmɔː ðen ˈdʌbəl tə ˈten bɪljən \ paʊndz | ɪn ˈaʊə ˈen eɪtʃ /es || ðer ə ˈkʌrəntli ˈtwenti en eɪtʃ ˈes ˈkɒntrækt aʊt tə /tendə | en ˈwen hi ˈprɒmɪst ˈfɔːti \hɒspɪtlz | hi ˈðen rɪˈdjuːst ðæt tə /twenti].

Промова була доволі успішною, оратор говорив, в основному, досить спокійно, але на тлі свого опонента, Джеремі Корбін звучав досить монотонно і, якщо порівнювати ці два випадки, то все ж Борис Джонсон був набагато переконливішим саме через гучність, присутніх логічних пауз та інтонацію своєї промови.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що тема просодії в публічній парламентській мові є досить складним і впливовим явищем. Парламентський виступ – це комплекс різних просодичних елементів. Загалом, публічний дискурс – це складне поняття, його основними рисами виявляють цілісність, інформативність, процесуальність, інтертекстуальність та авторитетність. Результат політичного дискурсу залежить від великої кількості факторів: рівень підготовленості оратора та навіть соціальний статус оратора.

Вибір просодичних елементів у промовах британських ораторів у парламенті залежить від цілей, які вони переслідують. Метою промови може бути пошук прихильників, втримання влади тощо. У відео, що розглядалися під час дослідження, оратори робили персональні звернення, метою їх промов було звернення до парламенту і донесення конкретної інформації (у даному випадку це були прощальні промови, тому ми не побачили закликів, спонукань і не почули лозунгів, а отже, оратори не використовували широкий тональний діапазон і різноманітні тональні рівні).

Перспективою нашого дослідження вбачаємо вивчення просодичного рівня мови у зіставленні з фонематичним (сегментним) рівнем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антипова А.М. Ритмическая система английской речи. Москва : Высшая школа, 1984. 120 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Советская энциклопедия, 1969. 607 с.
3. Баева Г.В. Семантико-прагматические особенности вербальных и невербальных знаков в рекламном дискурсе : автореф. … дисс. канд. филол. наук : 19.02.04. Тамбов, 2000. 24 с.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь: Психологические исследования. Москва, 1996. 415 с.
5. Гиринская Л.В. Фразовая просодия в аспекте структурной организации речевого сегмента. *Slavica Tergestina 9 Studia slavica I I Edited by Margherita De Michel, Patricia Deotto, Mila Nortman, Ivan Verč*. Trieste : Università Degli Studi di Trieste, 2001. 279 p.
6. Григорьева В.С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагмалингвистический и когнитивный аспекты : монография. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. 288 с.
7. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. Ленинград, 1960. 78 с.
8. Карасик В.И. О типах дискурса. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс* : сб. науч. тр. Волгоград : Перемена, 2000. 20 с.
9. Кашкин В.Б. Введение в теорию коммуникации : учеб. пособие. Воронеж : Изд-во ВГУ, 2000. 175 с.
10. Овчинников Н.Ф. Структура и симметрия. *Системные исследования: ежегодник*. Москва, 1969. 150 с.
11. Постникова Л.В. Просодия и политический имидж оратора (на материале речей американских президентов) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 2003. 184 с.
12. Постникова Л.В. Просодия политического дискурса в британской и американской лингвокультурах. Москва : URSS, 2011. 200 с.
13. Соколова М.А. Теоретическая фонетика английского языка. Москва : ВЛАДОС, 2006. 200 с.
14. Солнцев В.М. Вариативность как общее свойство языковой системы. *Вопросы языкознания.* 1984. № 2. 120 с.
15. Углова Н.Г. Роль просодии в восприятии фактуальной информации. *Фонетика и фонология дискурса*. Москва, 2010. С. 154–164.
16. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Москва : Гнозис, 2004. 328 с.

МАТЕРІАЛ ДОСЛІДЖЕННЯ:

17. Персональне звернення спікера Джона Беркоу. URL: https://www.youtube.com/watch?v=agP0YIsASO8&list=LL3YesQmrXeudfVNpLD7_DOQ&index=17&t=31s (дата звернення: 20.02.2020).
18. Промова Терези Мей. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Szuhgmqqe84&list=LL3YesQmrXeudfVNpLD7_DOQ&index=8&t=11s (дата звернення: 15.02.2020).
19. Зіткнення Бориса Джонсона і Джеремі Корбіна. URL: https://www.youtube.com/watch?v=KNOXvT26FTA (дата звернення: 24.02.2020).

УДК 81'37=111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.25

КОНВЕРСІЯ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОГОДНИХ ЯВИЩ У МЕТАФОРИЧНІ ДІЄСЛОВА В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

CONVERSION OF THE NOUNS THAT NAME WEATHER PHENOMENA INTO METAPHORICAL VERBS IN ENGLISH

Кришталь С.М.,
orcid.org/0000-0002-6562-3896
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Донецького національного університету імені Василя Стуса

У центрі уваги статті – явище метафоричної конверсії, яка передбачає утворення метафоричного дієслова від іменника без зміни його форми. Дане явище вивчається в статті на матеріалі 60 стилістично нейтральних іменників, що називають погодні явища. Наприклад, *breeze* (легкий вітерець, бриз) – to breeze (пересуватися, робити щось невимушено, легко), melt (танення) – to melt (зникати, розсіювати, змінюватися, переходити в іншу форму чи стан), thunder (грім) – to thunder (створювати звуки, подібні до гуркоту і тріску, що супроводжує блискавку; говорити гучно, різко, гнівно).

Дослідження встановило, що із 60 іменників на позначення погодних явищ в англійській мові 29 переходять в дієслова з метафоричним значенням. Вивчення механізмів метафоричного перенесення показало, що розвиток метафоричного значення дієсловом відбувається виключно на основі реальної фізичної подібності між погодними явищами та процесами, які описуються метафорично. Реальна, а не уявлювана подібність, що запускає процеси метафоризації, призводить до появи вмотивованих метафор.

Беручи до уваги те, яка саме фізична риса об'єднує погодне явище і будь-який інший процес, можна виділити 3 основні групи дієслівних метафор: 1) дієслівні метафори, які об'єднує з погодним явищем інтенсивність дії, а саме її великий прояв, у формі таких характеристик, як кількість, потужність, швидкість, гучність і т. д; 2) дієслівні метафори, які об'єднує з погодним явищем інтенсивність дії, а саме її слабкий прояв, поступове зникнення, або повна відсутність; 3) дієслівні метафори, які об'єднує з погодним явищем така характеристика, як видимість, а саме її недостатній прояв, або повна відсутність.

Згідно з аналізом, головна сфера застосування метафоричних погодних дієслів – репрезентація манери здійснювати дію. Цю дію можуть виконувати як живі істоти, так і будь-який інший об'єкт зі здатністю до пересування, яка, в свою чергу, може бути істотною, або такою, що об'єктові приписується. В залежності від того, якому погодному явищу уподібнюється об'єкт, його дії представляються як швидкі, потужні, такі, які потребують великої кількості енергії, уривчасті, раптові, поступові, повільні, мляві і т.д. Зв'язок дієслів (через іменники) з такими фізичними показниками, як температура та інтенсивність, робить їх також ідеальним образним засобом опису людських емоцій та ментальних процесів.

У статті робиться висновок, що конверсія, яка супроводжується метафоризацією, ілюструє надзвичайні метафороутворюючі потенції англійської мови. Вона є одним із внутрішніх механізмів мови, які призводять до появи в ній великої кількості метафор.

Ключові слова: іменник, дієслово, метафоричне перенесення, метафорична конверсія, емоція.

The article deals with the phenomenon of metaphorical conversion that involves creating a metaphorical verb on the basis of a noun with the preserved form of the latter. 60 stylistically neutral nouns that name weather conditions are employed in the article to study the phenomenon under analysis. For example, *breeze* (a gentle wind) – to breeze (come or go in a casual, light-hearted manner; deal with something with apparently casual ease), melt (an act or period of melting) – to melt (disappear or disperse; change or merge imperceptibly into another form), thunder (a loud rumbling or crashing noise) – to thunder (to produce sounds like thunder does; to speak loudly and forcefully or angrily).

The study has shown that 29 words out of 60 nouns that name weather conditions become metaphorical verbs through conversion. Analysis of the mechanisms of metaphorical transference leads to the conclusion that metaphorical meaning is developed exclusively on the basis of real physical likeness between weather phenomena and processes that are described metaphorically. Real, rather than imaginary similarity triggers metaphor creation that results in motivated metaphors.

Proceeding from which physical property unites a weather condition and a process nominated it is possible to single out 3 main groups of verbal metaphors, namely: 1) verbal metaphors that are related to a weather condition through the intensity of the action, in the form of its high manifestation by means of such characteristics as quantity, power, speed, volume etc.; 2) verbal metaphors that are related to a weather condition through the intensity of the action, in the form of its weak manifestation or total absence; 3) verbal metaphors that are related to a weather condition through such characteristic as visibility in the form of its insufficient manifestation or total absence.

According to the analysis, metaphorical weather verbs are mainly used to describe the manner of action, which can be carried out both by animate and inanimate objects capable of moving; the ability can belong to the object naturally or be ascribed. Depending on the weather phenomenon, whose properties are ascribed to the object, its actions can be presented as speedy, powerful, energetic, abrupt, sudden, gradual, slow, etc. The connection of the verbs (through nouns) with such characteristics as temperature and intensity also makes them ideal tools of imagery description of human emotions and mental processes.

The article concludes that conversion, which is accompanied by metaphorical development, illustrates significant metaphorical potential of the English language. It is regarded as one of the inner mechanisms of the language that fills it with metaphors.

Key words: noun, verb, metaphorical transference, metaphorical conversion, emotion.

Постановка проблеми. У центрі уваги статті – явище метафоричної конверсії, яка передбачає утворення метафоричного дієслова від іменника (в його прямому або метафоричному значенні) без зміни його форми. Дане явище вивчається в статті на **матеріалі** слів, що називають погодні умови.

До них належать такі слова, як, наприклад: *avalanche* (сніговий обвал, лавина), *blizzard* (хуртовина), *cloud* (хмара), *drought* (посуха), *drizzle* (дрібний дощ, мряка), *fog* (туман), *flood* (повінь), *gale* (сильний вітер, шторм), *haze* (імла, туман), *hurricane* (ураган), *melt* (танення), *rain* (дощ), *sleet* (сніг з дощем), *sprinkle* (дрібний дощ), *thaw* (відлига), *thunder* (грім), *whirlwind* (вихор; ураган, смерч) і т.д. Всього було проаналізовано 60 іменників, які репрезентують стилістично нейтральні мовні одиниці. Слід зазначити, що архаїзми, поетичні слова та вузькоспеціальні терміни об'єктом даної розвідки не були.

Перехід іменника на позначення погодних явищ в метафоричне дієслово ілюструє іменник *breeze* (легкий вітерець, бриз). Даний іменник на позначення певного погодного явища завдяки нульовій деривації починає використовуватися на позначення дії – віяти, продувати. Але цим справа не обмежується. Утворене дієслово починає вживатися метафорично, тим самим розширюючи свою формоутворювальну парадигму: 1) *come or go in a casual or light-hearted manner* (пересуватися в спокійній, безтурботній манері); 2) *deal with something with apparently casual ease* (робити щось невимушено, легко) [10]. Сема легкості, яку знаходимо в дефініції вихідного слова, стала вирішальною для метафоричного перенесення і призвела до формування двох нових значень.

Отже, **предметом** дослідження в статі виступає метафорична конверсія як засіб утворення метафоричних дієслів, а **об'єктом** – метафоричні дієслова, що утворені методом метафоричної конверсії, на базі іменників на позначення погодних явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що дана стаття продовжує серію публікацій, яку розпочато автором з цієї проблеми [4–6]. Нині вже описано розвиток метафоричної конверсії на матеріалі певних лексичних груп і планується подальша праця в цьому напрямку. Конверсія, яка супроводжується метафоризацією, ілюструє надзвичайні метафороутворюючі потенції англійської мови. Вона є одним із внутрішніх механізмів мови, які призводять до появи в ній великої кількості метафор. Таким чином, дослідження зосереджено на аналізові елемента внутрішньої структури мови, яка в цілому сприяє появі метафор, а не просто на описі метафоричних утворень, що є більш традиційним підходом в сучасних розвідках про метафору.

Говорячи про конверсію, варто зазначити, що незважаючи на те, що інтерес до конверсії в лінгвістиці ніколи не вщухав, метафоричний аспект даного явища залишився поза межами досліджень [7]. З цього погляду вивчення метафоричної конверсії є актуальним і таким, що розширить уявлення про можливості дериваційних процесів в мові, зокрема англійській.

Лексика, що називає погодні явища, вивчалась як у вигляді окремих лексичних одиниць на позначення погоди, так і взагалі, або в складі більшої групи найменувань явищ природи. Взагалі, відмічається, що утворення похідних значень найменувань явищ природи відбувається за рахунок метафоричних перенесень, які є домінуючими в багатьох мовах [8, с. 160, 189]. У статті слова на позначення погоди розглядаються як основа для появи метафоричних дериватів, які відрізняються від слова, від якого вони утворені, лише своєю формоутворювальною парадигмою. В цьому полягає новизна і актуальність даної розвідки.

Постановка завдання. За **мету** в статті ставиться описати метафоричну конверсію як засіб словотвору і метафоричного збагачення англійської мови на матеріалі іменників на позначення погоди. Дана мета зумовила такі **завдання**:

1. Описати механізми розвитку метафоричного значення у дієслова, утвореного методом конверсії від іменника, що називає погодні явища.

2. Виділити основні донорські зони метафоричних дієслів, утворених від іменників на позначення погодних явищ.

Виклад основного матеріалу. Дослідження показало, що із 60 іменників на позначення погодних явищ в англійській мові 29 переходять в дієслова з метафоричним значенням, що складає майже 50 % всіх слів і є доволі високим показником. Для порівняння, із 60 слів на позначення тварин в англійській мові 35 розвивають метафоричне значення у формі дієслова [5, с. 100].

Як відомо, пусковим механізмом для метафоричного перенесення є схожість, яка може бути як реальною, так і уявлюваною. Свідомість творця метафори може уявити і зафіксувати в метафорі подібність між будь-якими об'єктами та явищами, навіть тими, які в науковому об'єктивному розумінні не можуть порівнюватись, тому що належать до полярно протилежних класів і систем.

Специфікою групи лексики, що вивчається, є те, що метафоричне перенесення відбувається виключно на основі реальної подібності. Не зафіксовано жодного прикладу, коли б переосмислювався конотативний компонент лексичного значення слів-назв погодних явищ. В кожному випадку поштовхом для метафоричного словотворення виступають реальні фізичні характеристики погодних явищ; схожість між ними і тими процесами, що описуються, призводить до появи вмотивованих метафор. Беручи до уваги те, яка фізична риса об'єднує погодне явище і будь-який інший процес, можна виділити 3 основні групи дієслівних метафор:

1. Дієслівні метафори, які об'єднує з погодним явищем інтенсивність дії, а саме її великий прояв, у формі таких характеристик, як кількість, потужність, швидкість, гучність і т. д (15 слів).

2. Дієслівні метафори, які об'єднує з погодним явищем інтенсивність дії, а саме її слабкий прояв, поступове зникнення, або повна відсутність (8 слів).

3. Дієслівні метафори, які об'єднує з погодним явищем така характеристика, як видимість, а саме її недостатній прояв, або повна відсутність (6 слів).

Наприклад, такі фізичні ознаки, як сила і потужність, лежать в основі перенесення іменника *thunder – a loud rumbling or crashing noise heard after a lightning flash* (грім – гуркіт і тріск, що супроводжують блискавку). За допомогою похідного дієслова *to thunder* можна метафорично описати дії будь-якого іншого об'єкту, який видає подібні звуки (наприклад, транспортний засіб, механічний засіб, людина, тощо). У процесі розвитку другого значення даного дієслова були також задіяні асоціативні компоненти процесу людського мислення, а саме асоціація гучності із злістю та тиском, але вирішальною для метафоричного переосмислення все ж таки була реальна фізична схожість: *speak loudly and forcefully or angrily, especially to denounce or criticize* (говорити гучно, різко, гнівно, особливо обвинувачуючи або засуджуючи щось) [10].

Цікаво зауважити, що найближчим українським еквівалентом англійського метафоричного дієслова *to thunder* (гриміти) є книжковий вираз *метати грім і блискавку*, але його вживаність у порівнянні із англійським відповідником стилістично обмежена. Фразеологічність виразу зменшую також і можливості сполучуватись із іншими словами в реченні.

Ідея великої, або занадто великої, кількості лежить в основі метафоричного перенесення дієслова *to flood*, який утворено від іменника *flood – an overflow of a large amount of water beyond its normal limits* (виливання великої кількості води, більше за норму) [10]. Всі три значення, які розвиває метафоричне дієслово, передбачають наявність надлишку, надмірного прояву чогось.

Протилежні фізичні характеристики зафіксовані у метафоричному дієслові *to melt*, яке утворилось від іменника *melt* (танення). Значення іменника фіксує поступову зміну первісних якостей до їх повного зникнення, їх перехід в іншу сутність. Це відображається в трьох метафоричних значеннях дієслова: 1) *make or become more tender or loving* (ставати або зробити більш ніжним та люблячим); 2) *disappear or disperse* (зникати або розганяти, розсіювати); 3) *change or merge imperceptibly into another form or state* (змінюватися або непомітно переходити в іншу форму чи стан) [10]. Схожість між природним процесом танення та розвитком певних емоцій, станів очевидна. Обидва процеси проходять однакові стадії, які завершуються зменшенням інтенсивності і переходом в іншу форму існування. Вмотивованість метафори підкреслюється наявністю однакових слів в дефініціях слова в його іменниковій та дієслівній формах (поступово змінюватися, зникати).

Відсутність достатньої видимості уособлюють такі іменники, як *fog, haze, mist, cloud*. Їх метафоричний перехід в форму дієслова базується саме на даній якості, яку втілено в лексичних значеннях дієслів. Наприклад, лексичне значення іменника *fog* (скупчення найдрібніших крапель води або кристалів льоду в нижніх шарах атмосфери, яке робить повітря непрозорим і обмежує видимість) [10] створює велику платформу для порівнянь і, таким чином, метафоричного використання цього слова з метою описання будь-яких об'єктів дійсності, що є незрозумілими або такими, що перешкоджають розуміння. Лексичними відповідниками метафоричного дієслова *to fog* в українській мові виступають слова *«заплутувати», «спантеличувати», «бентежити»*.

Звичайно, ідеї великої кількості речовини, або навіть її надлишок і, навпаки, недостатня кількість речовини, що може бути перешкодою для інших процесів, пов'язана в свідомості носіїв мови з негативними / позитивними асоціаціями, але в утворенні метафоричних значень слів на позначення погодних явищ вони (асоціації) не відіграють будь-якої формуючої функції. На відміну від, наприклад, групи слів на позначення тварин, в якій процеси метафоричної конверсії також активні. Вивчення механізмів, які призводять до появи метафоричного значення у дієслів, утворених від іменників на позначення тварин, показує, що у 52% випадків перенесення базується не на реальній схожості об'єктів, а на асоціації, яка пов'язана у свідомості носіїв мови з певною твариною і фіксує емоційне враження людини від неї [4, с. 80]. Такі асоціації у більшості випадків не відображають реальну картину і не зафіксовані в дефініції, яка зосереджена на зовнішньому описові та способі життя тварини. Наприклад, значення дієслова *to rabbi*t (багато говорити, базікати, казати щось несуттєве, тривіальне) не має нічого спільного із дефініцією іменника, від якого воно утворене. А саме, *rabbit – a gregarious burrowing plant-eating mammal, with long ears, long hind legs, and a short tail* (кролик – стадна, травоїдна тварина, ссавець з довгими вухами, довгими задніми ногами та коротким хвостом) [10]. Дієслівне метафоричне значення, як бачимо, розвивається виключно на асоціації, яка корінням уходить в фольклор та суб'єктивне сприйняття.

Що стосується основних донорських зон метафоричних дієслів, утворених від іменників на позначення погодних явищ, то вони, перш за все, стосуються людини, а також охоплюють широке коло явищ та об'єктів, які певною мірою пов'язані із системою вимірювання. Інакше кажучи, дія, яку метафоричні дієслова передають, базується на певній кількості одиниць виміру, які потрібні для її здійснення.

Так, для здійснення дії, яку описує метафоричне дієслово *to avalanche* (engulf or carry off by an avalanche – поглинати, відносити лавиною) необхідно, щоб той об'єкт або матеріал, які цю дію викликають, були в великій кількості і мали велику потужність. Це зафіксовано в дефініції іменника *avalanche* – a sudden arrival or occurrence of something in overwhelming quantities (несподіване прибуття або явище чогось в незліченній кількості) [10]. Із цього виходить, що ця метафора припустима для будь-якого об'єкту, який може існувати або сприйматись як несподіваний і надзвичайно чисельний.

І навпаки, для здійснення дії, яку описує метафоричне дієслово *to drizzle* (to cause a thin stream of something to trickle – витікати тонким струмочком) [10], не потрібна ані велика кількість рідини, ані надзвичайна потужність. Ця метафора підходить для опису об'єктів, які подаються дещо обмежено, дозовано.

Слід зазначити, що метафоричні дієслова, які утворені від іменників на позначення погодних явищ, реалізують свої значення у формі як похідних, так і непохідних одиниць, однак принципи їхнього функціонування однакові. Наприклад, дієслова *to pour* і *to flurry* у якості неперехідних описують дії людей, або будь-яких інших істот.

Дієслово *to flurry* описує дії, які не потребують багато енергії, але передбачають швидкість і деяку уривчастість. Таке метафоричне значення дієслова випливає із дефініції іменника *flurry* (шквал) – a small swirling mass of something, especially snow or leaves, moved by sudden gusts of wind (невелика вируюча маса снігу або листя, яку пересувають раптові пориви вітру) [10].

Для того, щоб рух людей або інших істот можна було описати за допомогою дієслова *to pour* (від іменника *pour* – злива), потрібна їх присутність у великій кількості. Дієслово використовується для опису великої кількості людей / істот, які пересуваються безперервно упродовж певного часу.

Отже, головна сфера застосування метафоричних дієслів, утворених від іменників на позначення погодних явищ – репрезентація манери здійснювати дію (пересуватися у просторі). Цю дію можуть виконувати як живі істоти, так і будь-який інший об'єкт зі здатністю до пересування, яка, в свою чергу, може бути істотною (наприклад, *to flurry*; український відповідник – метушитися – рухатися безладно, похапливо або заклопотано), або такою, що об'єктові припису-

ється (наприклад, *to rain* (від *rain* - дощ) – падати у незчисленній кількості про будь-що) . В залежності від того, якому погодному явищу уподібнюється об'єкт, його дії представляються як швидкі, потужні, такі, які потребують великої кількості енергії, уривчасті, раптові, поступові, повільні, мляві і т.д. Результатом цих дій (у випадку, якщо метафорично вживається перехідне дієслово) є процеси, які також можна оцінити кількісно і які передбачають перехід в інший стан.

Другою за популярністю сферою застосування метафоричних дієслів, що вивчаються, є сфера людських емоцій та ментальних процесів. Це невипадково, оскільки майже всі погодні явища якимось чином пов'язані із такими фізичними показниками, як температура та інтенсивність, а вони, як відомо, традиційно використовуються в багатьох мовах світу як база для аналогій з процесами, які відбуваються всередині людського тіла і є невидимими.

Процес формування емоції неможливо спостерігати безпосередньо, емоції майже ніколи не виражаються прямо, вони завжди чомусь уподібнюються, тобто основним джерелом емоційно-психологічної лексики є лексика фізична, яка використовується у формі вторинних метафоричних смислів [2, с. 95; 9, с. 80]. Сказане є справедливим і по відношенню до опису ментальних процесів.

Вирази, що описують емоції деякі дослідники називають симптоматичними, оскільки вони в мовній формі фіксують фізіологічну реакцію людини на страх, горе, жалість, лють і т.д., і підтримуються фізіологічними симптомами, що говорить про їхню універсальність [1, с. 31; 3, с. 83].

Представляється цілковито природнім, що майже всі погодні іменники, які мають відношення до температурних змін та видимості, переходять в метафоричні дієслова, що описують емоційні та ментальні процеси. При цьому, іменники, що відображають температурні зміни в природі, стають метафоричними дієсловами, що описують емоційні стани (*calm* – штиль, тиша, *cool* – пр.охолода, *frost* – мороз), а іменники, пов'язані із видимістю – дієсловами, що репрезентують пізнавальні процеси (*cloud* – хмара, *fog* – густий туман, *haze, mist* – імла, туман). І перші, і другі – єдині засоби говорити про те, що закрито для людського ока. Наприклад, *don't allow your personal feelings to cloud your judgement* (не дозволяй персональним почуттям затьмарювати тобі розум); *the government has been fogging the issue* (уряд затуманює питання); *after I'd cooled off, I realized I was being irrational* (після того, як я охолонув, я зрозумів, що поводився нерозумно) [10].

Висновки:

1. Вивчення механізмів розвитку метафоричного значення у дієслова, утвореного методом конверсії від іменника на позначення погоди, показує, що у всіх випадках метафоричне перенесення імені із розряду іменників в розряд дієслів базується виключно на реальній подібності між погодними явищами і процесами, які описуються методом метафоричної номінації. Підґрунтям для подібності виступають три основні фізичні характеристики, а саме висока інтенсивність дії; низька інтенсивність дії або її повна відсутність; видимість (частіше у формі її недостатнього прояву або повної відсутності). На базі цього виділяються три основні групи дієслівних метафор, утворених від іменників на позначення погодних явищ.

2. Специфіка метафоричних дієслів, що утворені від іменників на позначення погодних явищ, полягає в тому, що вони походять від слів, які називають фізичні явища з конкретним фізичним виміром (кількість, температура, інтенсивність, швидкість, прозорість і т.д.). Цей факт робить їх, по-перше, ідеальним знаряддям для опису будь якого об'єкту, функціонування якого також підпорядковується законам вимірювання і оцінки фізичних параметрів, а по-друге, образним засобом опису людських емоцій та ментальних процесів.

Надалі планується долучити до дослідження інші групи лексики англійської мови. Вивчення процесів метафоричної конверсії на матеріалі різних лексико-тематичних груп дасть змогу зробити загальні висновки щодо ролі метафоричної конверсії як засобу словотвору і метафоричного збагачення англійської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Апресян В.Ю., Апресян Ю.Д. Метафора в представлении эмоций. *Вопросы языкознания*. 1993. № 3. С. 27–36.

2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл : Логико-семантические проблемы. Москва : Наука, 1976. 383 с.

3. Добровольский Д.О. Образная составляющая в семантике идиом. *Вопросы языкознания*. 1996. № 1. С. 71–93.

4. Кришталь С.М. Емоційне навантаження дієслів, утворених засобом метафоричної конверсії (на матеріалі англійської мови). *Закарпатські філологічні студії*. № 10. Т. 1. Ужгород, 2019. С. 78–82.

5. Кришталь С.М. Метафорична конверсія в англійській мові. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. Вип. 37. Т. 2. Одеса, 2018. С. 100–103.

6. Кришталь С.М. Переклад семантично ускладнених дієслів з англійської мови українською. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Германістика та міжкультурна комунікація.* Вип. 2. Херсон, 2019. С. 103–108.

7. Кубрякова Е.С. Конверсия в современном английском языке. *Вестник ВГУ. Серия : Лингвистика и межкультурная коммуникация*. № 2. 2002. С. 33–37.

8. Малюга А.Ф. Найменування явищ природи у зіставному аспекті : монографія (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. Т. 9). Донецьк : ДонНУ, 2013. 246 с.

9. Пименова М.В. Семантика языковой ментальности и импликации. Филологические науки. 1999. № 4. С. 80–86.

10. MacMillan English Dictionary for Advanced Learners. 2nd ed. 2010. 1748 p.

УДК 82'42:[004.738:82-1/-9=112.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.26

ХУДОЖНІЙ ДИСКУРС В ЕПОХУ ДИГІТАЛІЗАЦІЇ: НІМЕЦЬКОМОВНІ ЛІТЕРАТУРНІ САЙТИ

LITERARY DISCOURSE IN THE AGE OF DIGITALIZATION: GERMAN LITERATURE WEBSITES

Літвінова М.М.,
orcid.org/0000-0002-4362-1822
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри германо-романської філології та перекладу
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Стаття присвячена аналізу мультимедійного комунікативного середовища, німецькомовних літературних сайтів та порталів, що уможливлюють реалізацію мережевих творів. Інтернет-середовище є одним із чинників генерування віртуального дискурсу та розвитку літературного процесу. Літературні сайти та портали розглядаються як невід'ємна частина творчого процесу генерації художніх текстів в реальності інформаційного суспільства. Особлива увага приділена уточненню змісту понять «дигітальна» та «мережева література», виявленню особливостей мережевих творів, спричинені комунікативним середовищем. В інтернет-мережі представлена дигіталізована, дигітальна та мережева література. Перенесення на цифровій носій паперової версії творів надає можливість широкого доступу до дигіталізованої літератури на вебсайтах. Особливості дигітальних художніх текстів (мультилінійність, мультимодальність, інтерактивність, визначеність програмним кодом, гібридність, асистемність, мінливість текстових меж) зумовлені мультимедійними технологіями, що слугують формоутворюючим, естетичним принципом, і генерують нові форми художнього вираження в інтернет-просторі. Для виокремлення мережевої літератури за основу береться критерій комунікації між автором (авторами) та читачами через електронні засоби, в процесі якої відбувається створення або рецепція тексту. Серед особливостей мережевих творів виокремлюються: колективність, анонімність автора; поліфункціональність читача; необмеженість версій тексту; відсутність цензурування; гіпертекстуальність; мультимедійність.

Реалізацію особливостей мережевих творів забезпечують структурно-змістові характеристики сучасних німецькомовних літературних сайтів і наявний інструментарій. Існування художнього дискурсу на літературному сайті зумовлює технічний протокол, що забезпечує комунікацію в текстовому та мультимедійному форматі, та внутрішня політика сайту. Взаємодія користувачів (авторів та читачів) в інтерактивному віртуальному середовищі впливає на генерацію, існування та сприйняття мережевих творів.

Ключові слова: художній текст, мультимедійні цифрові технології, дигітальна література, мережева література, німецькомовний літературний сайт, форум, літературний процес.

The article is devoted to the analysis of multimedia communication environment, German language literary websites and portals that allow the realization of networked writing. Literary websites and portals are seen as an integral part of the creative process of generating literary texts in the information society reality. Particular attention is paid to clarifying the content of the concepts of "digital" and "networked literature", to identifying the features of networked texts caused by the communicative environment. Digitalized, digital and networked texts are presented on the Internet.

Digitization of paper variant provides wide access to digitalized literature on websites. Peculiarities of digital literary texts (multilinearity, multimodality, interactivity, controllability with the computer code, hybridity, asymmetry, variability of text boundaries) are caused by multimedia technologies that serve as a formative, aesthetic principle, and generate new forms of artistic expression in the Internet space.

The communication criterion is taken as the basis for distinguishing networked literature between the author (authors) and the readers through electronic means, in the process of which the creation or reception of a text takes place. Structural and content characteristics of modern German language literary websites and portals, available range of tools provide

the implementation of peculiarities of networked texts: collectivity, anonymity of the author; multifunctionality of the reader; versions of the text unlimitedness; lack of censorship; hypertextuality; multimediality.

Literary websites have features of information and social networking websites. Internal website policy defines elitism / openness criteria for access to authors and readers; existence of pre-moderation, editorial board; restrictions on the number of publications; commercial interest (promotion of authors, paid literary seminars); measures to encourage authors (competitions, literary meetings with readers, providing reviews); volume of information component (current news on literary life, interviews with writers, critics, publishers); existence of joint projects (for authors, readers with authors); genre specialization or a wide range of genres; limitedness of language or multilingualism in given texts.

Key words: literary text, multimedia digital technologies, digital literature, networked literature, German language literary website, forum, literary process.

Постановка проблеми. Літературний процес кінця XX – початку XIX століть розвивається під впливом потужних технологічних чинників, з системною взаємодією з інтернет-середовищем. Стрімкий розвиток інтернет-комунікації в межах концепції Web 2.0 зумовлює створення мережі як колективного розуму. Сучасні дослідники відзначають серед перспективних теоретичних проблем в міждисциплінарній парадигмі дискурсивної лінгвістики, літературознавства, теорії комунікації, філософії, психології, соціології, віртуалістики вивчення впливу мультимедійного соціотехнічного середовища на генерацію нового дискурсу. Значна роль інтернет-середовища, як одного з чинників генерування віртуального дискурсу та розвитку літературного процесу, веде до появи нового феномену і вимагає всебічного аналізу й осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження літературних сайтів у вітчизняних та закордонних наукових розвідках викликані необхідністю відповісти на їх масштабне швидке генерування та зміни в мережі Інтернет. Функціонування україномовних літературних електронних видань та сайтів, їх роль у літературно-мистецькій комунікації для реалізації видавничого процесу проаналізовано у дослідженні І.І Капраль [2]. Л.В. Дербеньова досліджує можливості віртуального середовища для створення мережевої літератури на матеріалі російської та української інтернет-літератури [1]. У дисертаційній роботі Л.Р. Ким визначається роль літературних інтернет-спільнот, платформ і соціальних мереж в формуванні тенденцій мережевої літературної творчості в російськомовному сегменті Інтернету [3]. Гезіне Боескен аналізує структурні особливості німецьких літературних платформ, визначає критерії їх успішності [7]. Симоне Вінко розглядає літературні форуми, колоборативні проєкти та літературні блоги як феномени літературного процесу в інтернет-мережі [12]. Томас Ернст розробляє проблему інтеракції автора та читача, зокрема питання авторства текстів, що створюються в проєктах у межах літературних інтернет-спільнот [8].

Постановка завдання. Незважаючи на посилення інтересу науковців до особливостей інтернет-комунікації, специфіки генерування віртуального дискурсу, комплексної методики аналізу складного феномена немає, отже, актуальні емпіричні дослідження повинні створити підґрунтя для його осмислення. У межах статті бачиться доцільним уточнити зміст понять дигітальна та мережева література; виявити особливості мережевих творів, спричинені комунікативним середовищем; визначити структурно-змістові характеристики літературних сайтів і порталів, що уможливлюють генерацію, існування та сприйняття мережевих творів. Мета статті – проаналізувати німецькомовні літературні сайти та портали як невід'ємну частину творчого процесу генерації художніх текстів в новій соціальній реальності.

Виклад основного матеріалу. В німецьких літературознавчих роботах зустрічається велика кількість конкуруючих термінів digitale, elektronische Literatur, Netzliteratur, Literatur im digitalen Format. Незважаючи на це концептуальне розмаїття, існує принципова відмінність між двома основними напрямками: поділ на дигіталізовану (digitalisierte Literatur) та дигітальну літературу (digitale Literatur) [12].

Дигіталізовані літературні архіви містять художні твори, що представляють літературу минулих століть, яка перенесена на цифрові носії. Великі колекції текстів дають можливість знайомитися з німецькою літературою від початку до 20 століття на сайтах Projekt Gutenberg (проєкт існує з 1994 року, містить 36 000 книг), Zeno.org (з 2007 року, 2 432 книг), TextGridRepository (з 2011 року, книги 600 авторів). Різноманіття форматів цих текстів забезпечує широкий доступ читачів на численних вебсайтах. Особливістю дигіталізованої літератури є наявність паперових версій. До цього типу літератури належать також твори, які відповідно до сучасного маркетингового попиту одночасно виходять у паперовому та цифровому варіантах.

Дигітальна художня література, створена для читання на екрані комп'ютера, реалізує свою словесну, дискурсивну і концептуальну природу на

цифровому носії. Це художня література, структура, форма і значення якої визначаються цифровим контекстом, в якому вона створюється, і вимагають аналітичних підходів, релевантних її цифровому статусу Мультимедійні технології слугують для дигітальної літератури формоутворюючим, естетичним принципом, що уможливлює створення нових форм художнього вираження в інтернет-просторі [4]. Дигітальна література виникає та існує в цифровому форматі і представлена HTML- або XML-сторінками часто з інтегрованим Java (JavaScript)-кодом.

Домінантними рисами дигітальних текстів є мультилінійність, мультимодальність, інтерактивність, визначеність руху читача по тексту програмним кодом (автоматичне перегортання сторінок сайту, анімаційні, звукові ефекти), гібридність (наявність ознак різних жанрів в межах одного тексту), асистемність, мінливість текстових меж [11].

Відомий німецький медіа-дослідник Роберто Сімановскі, засновник онлайн-журналу dichtung-digital.org, виокремлює інтерактивну літературу (Interfiction), мережеву літературу та гіпертекст [10, с. 18]. У гіпертекстовій літературі читач сам складає текст із фрагментів, які знаходить за посиланнями; в інтерактивній літературі, що межує з комп'ютерною грою, читач взаємодіє з текстом, може вибирати, пропонувати розвиток наративу (найвідоміший різновид – текстові ігри, «текстові квести»); в мережевій літературі читач взаємодіє з автором та іншими читачами.

Американський дослідник Скотт Реттберг, автор книги «Електронна література», яка отримала премію Н. Кетрін Гейлз в 2019 році, до нових жанрів відносить гіпертекстову художню літературу (hypertext fiction), інтерактивну художню літературу (interactive fiction) (та інші цифрові літературні твори, засновані на іграх), комбінаторну поезію (combinatory poetics), кінетичну та інтерактивну поезію (kinetic and interactive poetry) та мережеву літературу (networked writing) [9, с. 7].

Професор Віденського університету Норберт Бахлейтнер у своєму дослідженні «Formen digitaler Literatur 2.0» («Форми дигитальної літератури 2.0») визначає дигітальну літературу як тексти, що для свого створення, зберігання і розповсюдження вимагають використання мультимедійних цифрових технологій та існують майже виключно в інтернет-мережі [6]. Автор визнає складність окреслення чітких меж між окремими жанрами, проте пропонує виділяти: гіпертекст, мультимедійну поезію, штучно згенеровані тексти (з використанням програм пермутації текстових елементів, у сучасному стані – із мультимедійними генераторами, які поєднують текст, відео- та аудіоряд), текстові ігри та кодопоезію.

Дослідниця сучасної німецької літератури Сімоне Вінко зазначає необхідність розрізняти дигіталізовану (digitalisierte), дигітальну (digitale) та мережеву літературу (Netzliteratur) [12]. Одним з головних критеріїв для виокремлення мережевої літератури відомий автор Йоханнес Ауер у своїй роботі «7 тез про Мережеву літературу» («7 Thesen zur Netzliteratur») називає комунікацію між автором (авторами), читачами через електронні засоби, в процесі якої відбувається створення або рецепція тексту [5]. Мережева література в контексті нового типу міжособистісної комунікації представлена текстами на літературних сайтах, форумах, у Facebook, Twitter, Instagram, в авторських блогах. У мережах електронної комунікації сформувався мережевий «самвидав». Сайти з вільною публікацію використовуються як для промоції авторів для прямого продажу творів, так і для зв’язку авторів з читачами та колегами. Комунікація в мультимодальному середовищі з постійною реакцією читачів/рецензентів уможливлює реалізацію літературних проєктів.

Літературні сайти є невіддільною частиною творчого процесу в новій соціальній реальності. Художні тексти генеруються авторами з різним досвідом і обсягом літературного доробку з використанням електронного пристрою з метою отримання рекомендацій з покращення стилю, залучення нових ідей, що можуть розглядатися як інтерактивні проєкти. З іншого боку, тексти можуть отримати фізичний носій, як часто це відбувається з популярними проєктами. Літературні платформи надають доступ до корпусу текстів користувачів, а також можливість коментувати твори інших користувачів та отримувати зворотній зв'язок з читачами. Кількість літературних сайтів для вільного спілкування авторів між собою і читачами постійно зростає. Такі популярні сайти, як Leselupe, Kurzgeschichten, Gedichte.com, за 10–12 років збільшили свою аудиторію до 37 000 користувачів, яких приваблює цікавий контент із понад 220 000 віршів, оповідань та інших літературних текстів. Німецькомовні сайти сфокусовані на різні цільові аудиторії за віком, статтю та іншими показниками, наприклад, «Graue Feder» орієнтується на запити літніх людей, «LizzyNet» містить контент, цікавий для дівчат. Літературні сайти можуть спеціалізуватися на текстах певного жанру – Gedichte, Märchenbasar, Kurzgeschichten, проте не завжди можна говорити про чіткий розподіл, і на сайті Poetry можна знайти рубрику Prosatexte.

На сайті Leselupe читач отримує детальну навігацію за 6 напрямами: Prosa-Geschichten (Erotische Geschichten; Erzählungen; Essays, Rezensionen, Kolumnen; Fantasy und Märchen; Fremdprachiges und MundArt; Horror und Psycho; Humor und Satire; Kindergeschichten; Krimis und Thriller; Kurzgeschichten; Kurzprosa; Science Fiction; Tagebuch); Lyrik – Gedichte; Schreibwerkstatt; Diskussionen; Verschiedenes; Anonymos.

Обов'язковим компонентом літературного сайту є форум, де в постах розміщуються ланцюжки літературних текстів: короткі оповідання, вірші, есе, романи, казки. Часто автори повідомляють читачів, що їх твір у процесі написання, від читачів очікується конструктивна критика та пропозиції для покращення якості тексту. Генерування кінцевої версії літературного тексту відбувається завдяки порадам та критиці читачів, і текст може мати декілька версій.

Літературні дискусії між читачами та автором відбуваються в коментарях. В коментарі до короткого оповідання «Heimfried – eine Mordsgeschichte» («Геймфрід – історія вбивства») автора *rotkehlchen* користувач *SilberneDelfine*, що має 471 коментар на форумі і сам є автором 74 творів, загалом позитивно оцінюючи твір, висловлює свої сумніви щодо повільного темпу розповіді та фантастичності фіналу. *Hallo rotkehlchen, zunächst dachte ich: ein wenig zu lang, ein wenig zu ausschweifend, aber andererseits ist es plausibel, dass diese Geschichte in einer solchen Ausführlichkeit einem Kriminalbeamten erzählt wird. Die Story ist zudem originell aufgebaut vom Motiv her...*

Новачки у літературній справі, наприклад, *fmnarnia* з двома творами на форумі в рубриці *Erzählungen* на оповідання «Die Antwort auf alle Fragen» («Відповідь на всі питання») отримує достатньо детальні рецензії старожилів. *Wipfel* зі статусом *Häufig gelesener Autor* («популярний автор») виступає з зауваженнями до ідеї, сюжету, лексичного та граматичного оформлення літературного тексту.

Літературні проєкти представлені на найстарішій платформі Usenet (User Network), що нагадує форуми та електронну пошту. В новинних групах повідомлення мають деревовидну структуру, користувачі можуть підписуватися на конкретні групи, спілкуватися та обмінюватися файлами. Повідомлення мають тему, що дає змогу в них орієнтуватися. Мережа Usenet виникла у доінтернетну епоху в 1979 році та була інструментом текстового спілкування через прямі модемні з'єднання, проте головним каналом завдяки якому спілкуються сучасні користувачі Usenet'а є Інтернет. Спеціальний протокол Usenet'а NNTP (Network News Transfer Protocol) схожий за своєю внутрішньою будовою на протокол електронної пошти SMTP і підтримується поштовими клієнтами (Mozilla Thunderbird, Outlook Express, Sylpheed). Користувачі Інтернету можуть долучитися до текстових груп за допомогою сервісу Google Groups через web-інтерфейс. Літературна група de.etc.schreiben з підгрупами lyrik, prosa, misc сформувалася у 1999 році з групи de.alt.geschichten, коли обсяг текстових повідомлень став неосяжним.

Повідомлення користувачів містять критику, власні інтерпретації літературних текстів, пропозиції щодо продовження сюжету. Форма існування проєкту зумовлена технічним протоколом, що забезпечує комунікацію в текстовому та мультимедійному форматах, та впливом модератора. Аудіоелементи, зображення, анімація може бути включена як у тексти, представлені на сайтах літературних спільнот, так і в пости форуму. Яскраво виражена інтерактивність проєктів має значний вплив на створення літературного тексту, формування його характеристик. Ці сайти перетворилися з часом в літературні клуби зі своєю системою цінностей і правилами.

Найвідоміші літературні сайти і платформи Німеччини (для спілкування професійних і починаючих письменників та читачів) представлені на стан 2019 року платформами Montsegur, Deutsches Schriftstellerforum, 42er Autoren, autorenforum.de, Wortkrieger, O livro Literaturforum, keinVerlag.de, Autorenforum von booklookerforum.de, Leselupe, literaturcafe.de.

Montsegur – відомий німецькомовний сайт для спілкування професійних письменників з 2005 року, містить критику, презентації книг, поради літераторам, але не надає доступу до текстів. Deutsches Schriftstellerforum з 2006 року поєднує авторів та читачів, створюючи певне комунікативне середовище. Літературний портал має окремий розділ «Forum» (з правилами спілкування на форумі, порадами та корисними посиланнями для літераторів-початківців, інформацією про конкурси, розділами для публікації текстів та їх обговорення), «Werke» (бібліотеку вибраних творів авторів, що пишуть для порталу), «DSFopedia» (статті про різні аспекти письменницької праці, відкриті для створення учасниками форуму, що функціонують за принципом Вікіпедії), «Bibliothek» (особисті рекомендації учасників форуму, можливість на їх основі створити свою віртуальну книжкову полицю), «Autoren» (з профілями авторів та посиланнями на

їх тексти на сайті та надруковані книги в інтернет-магазинах в електронній та/чи паперовій версіях).

Гасло форуму літературної спілки 42er Autoren *Keiner schreibt allein!* (Ніхто не пише наодинці!) підкреслює політику об'єднання, що зосереджена на підтримці нового покоління літераторів. Відкритий форум спілки є комунікативною платформою для всіх поціновувачів літератури. На закритому форумі з реєстрацією кожного тижня відбувається обговорення текстів членів форуму. Автори, що беруть участь в літературних конкурсах спілки, можуть отримати зворотній зв'язок від читачів, колег за цехом. Адміністрація форуму пропонує авторам три градації подання текстів на рецензію: Blindflug (сліпе рецензування), Welpenschutz (з наданням порад, без критичних зауважень в повному обсязі), Classic (чесна та повна критика членів спілки). На форумі членів спілки відбувається професійне спілкування, обговорюються спільні заходи.

Авторська та читацька спільнота на сайті keinVerlag.de нараховує 4.904 членів та містить 430.776 текстів. У 2003 році з'явився сайт спільноти під гаслом *Kein Verlag veröffentlicht Eure Texte* (Жодне видавництво не опублікує ваші твори). На сайте представлені декілька рубрик: Актуальні тексти: опубліковані, перероблені, прокоментовані; Аудіотексти; Тексти за темою, словом, жанром; Тексти іноземними мовами (двадцятьма мовами: англійською, китайською, російською, португальською і т. ін.); Проєкт (тексти за певною тематикою, максимальна кількість текстів від одного автора – 10, обсяг тексту – не більше 500 слів, термін подачі текстів обмежений); Короткий текст дня; Випадковий текст; Профілі авторів; Домашні сторінки творчих угруповань авторів. Доступність текстів до коментування створює певний комунікативний простір, що формує нову текстову реальність. Діалог автора з читачами направляє інтерпретацію тексту, надає багатоваріантності сюжету, спонукає до створення інших версій твору, багатошаровості тексту.

У німецькомовному інтернет-просторі виокремлюються літературні сайти, що поєднують авторів за жанрами, надають інструменти для ефективного спілкування, включно з анонсами літературних творів, проте не містять повних текстів. tintenzirkel.de, онлайн-група для авторів фентезі, фантастики та Science Fiction. krimiautoren.at (Plattform der österreichischen Krimischriftstellerinnen und -schriftsteller) поєднує спільноту більше 100 австрійських авторів в жанрі детективу, трилера та саспенс.

Висновки. Літературні сайти мають ознаки інформаційних та сайтів соціальних мереж. Внутрішня політика сайту визначає критерії доступу за принципом елітарності/відкритості для авторів та членів (дописувачів); наявність премодерації, редколегії; обмеження за кількістю публікацій; комерційним інтересом (промоція авторів, платні літературні семінари); заходами заохочення авторів (конкурси, творчі зустрічі з читачами, надання рецензій); обсягом інформаційної складової (актуальні новини літературного життя, інтерв'ю з письменниками, критиками, видавцями); наявністю спільних проєктів (авторів, читачів з авторами); жанрову спеціалізацію або широкий спектр жанрів; обмеженість за мовою наданих текстів або багатомовність. Літературні портали (наприклад, literaturcafe.de) пропонують посилання на свої подкасти з відео- та аудіоматеріалами на застосунках Apple (iTunes, Spotify); свій електронний журнал; інтернет-магазин.

Цей інструментарій літературних сайтів та порталів уможливлює реалізацію особливостей мережевої творчості: автор – колективний, анонімний; читач – водночас автор, критик і рецензент (часто анонімний); необмеженість змін тексту, версій тексту; відсутність цензурування (велика кількість аматорських текстів, розквіт маргінальних жанрів); відсутність проблеми видання творів; гіпертекстуальність; мультимедійність; активне читання як колективна практика. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у необхідності аналізу особливостей мовного прояву інтеракції між автором та читачем в межах літературних сайтів, що здійснює значний вплив на розвиток та зміни літературного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дербеньова Л.В. Літературний комп'ютерний феномен у комунікативно-мережевій культурній парадигмі. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2013. Вип. 76 (№ 9). С. 151–152.

2. Капраль І.І. Електронні медіа як складова літературного процесу (на прикладі найпопулярніших сучасних українських літературних сайтів. *Наукові записки [Української академії друкарства]. Серія : Соціальні комунікації.* 2015. № 1. С. 30–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzck_2015_1_6 (дата звернення: 29.01.2020).

3. Ким Л.Р. Сетевая литература: теоретические аспекты изучения : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.01.08 – «Теория литературы. Текстология» ; МГУ им. М.В. Ломоносова. Москва, 2018. 23 с. URL: https://www.dissercat.com/content/setevaya-literatura-teoreticheskie-aspekty-izucheniya (дата звернення: 28.01.2020).

4. Шмидт Е. Буквальная (не)движимость. Дигитальная поэзия в РуЛиНете. *Russian Literature LVII.* 2005. Vol. 57. Issues 3–4. P. 423–440.

5. Auer J. 7 Thesen zur Netzliteratur. *Elektronische Literatur* / Timo Kozlowski, Oliver Jahraus (Hgg.). Bamberg : Universität Bamberg. URL: https://www.netzliteratur.net/thesen.htm (дата звернення: 6.02.2020).

6. Bachleitner N. Formen digitaler Literatur 2.0 URL: https://netzliteratur.net/bachleitner/index.html (дата звернення: 8.02.2020).

7. Boesken G. Literaturplattformen. Literatur und Digitalisierung / Chr. Grond-Rigler, W. Straub (Ed.). De Gruyter. S. 21–42.

8. Ernst T. Wem gehören Autor-Leser-Texte? Das geistige Eigentum, netzliterarische Standards, die Twitteratur von @tiny_tales und das Online-Schreibprojekt morgen-mehr.de von Tilman Rammstedt. *Lesen X.0: Rezeptionsprozesse in der digitalen Gegenwart. digilit – Literatur und Literaturvermittlung im Zeitalter der Digitalisierung* / S. Böck, J. Ingelmann, K. Matuszkiewicz, & F. Schruhl (Hgg.). Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht. Bd. 1. S. 145–170.

9. Rettberg S. Electronic literature. Cambridge, UK; Medford, MA : Polity Press. 240 p.

10. Simanowski R. Digital art and meaning: reading kinetic poetry, text machines, mapping art, andinteractive installations. *Electronic mediations.* Minneapolis : University of Minnesota Press. Vol. 35. 291 p.

11. Simanowski R. Interfiction. Vom Schreiben im Netz. Frankfurt/Main : Suhrkapm. 198 p.

12. Winko S. Literatur und Literaturwissenschaft im digitalen Zeitalter. Ein Überblick. *Der Deutschunterricht.* LXVIII/5. S. 2–13. URL: https://fd.phwa.ch/wordpress/wp-content/uploads/2014/10/Winko-Literatur-im-digitalen-Zeitalter.pdf (дата звернення: 8.02.2020).

УДК 81'42. 811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.27

СТИЛЬОВА ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛІЙСЬКОМОВНОГО ФЕНТЕЗІЙНОГО ТЕКСТУ «ГАРРІ ПОТТЕР»

THE STYLE CHARACTERISTICS OF THE ENGLISH FANTASY TEXT "HARRY POTTER"

Марчук О.В.,
orcid.org/0000-0002-9216-244X
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Індивідуальний стиль письменника маркується своєю унікальністю, але очевидно, що сучасні автори, працюючи з фентезійними світами, прагнуть привернути увагу читача, використовують власний лексикон як потужний лексичний матеріал і когорту стилістичних засобів і прийомів. У статті досліджується проблема використання стилістичної палітри зображально-виразових лексичних засобів у тексті англійськомовного фентезі (ТАФ) «Гаррі Поттер». Актуальність обраної проблеми полягає в тому, що стилістичні засоби та виражальні прийоми є важливими у вивченні лексичного складу мови художнього наративу. Завдання статті – визначити потенціал і домінування стилістичних засобів і виражальних прийомів у ТАФ «Гаррі Поттер», а також їхній емоційний, оцінний, експресивний потенціал.

Стилістичні засоби та виражальні прийоми стали інструментом конструювання каркасу й унікального стилю ТАФ Дж. К. Ролінґ. Це дало змогу читачам побудувати великий і детальний альтернативний світ у своїй свідомості, використовуючи комбінацію загальних знань та інформації, наданої текстами.

Дж. К. Ролінґ подала читачеві новий, захопливий і повністю продуманий наратив, використовуючи різноманітні стилістичні засоби й виражальні прийоми. Цей процес зумовлений позамовними факторами, які впливають на людину у сучасному світі, зокрема популярністю досліджуваного твору. Під час побудови фентезійного світу «Гаррі Поттер» Дж. К. Ролінґ активно застосовує метафору, порівняння, метонімію, гіперболу, оцінні та образні епітети. Усі ці стилістичні засоби та виражальні прийоми мають на меті якомога яскравіше зобразити дії та роздуми персонажів, панорамно відтворити різні межі реального й ірреального, а також активізувати уяву читача.

Ключові слова: текст англійськомовного фентезі, стилістичні засоби, виразові прийоми, індивідуально авторський стиль, реальне, ірреальне.

The writer's individual style is marked by its uniqueness, but it is obvious that modern authors, working with fantasy worlds, seek to attract the reader's attention, use their own lexicon as a powerful lexical material and a cohort of stylistic devices and techniques. The article focuses on the problem of using the stylistic pallet of visual-expressive lexical means in the English fantasy text "Harry Potter". The topicality of the chosen problem is that the visual-expressive lexical means

are important while studying the language lexical composition of the narrative. The purpose of this article is to determine the prospective and domination of the stylistic means in the English fantasy text "Harry Potter", as well as their emotional, evaluative and expressive prospective.

The stylistic devices and expressive techniques have become the instrument of designing the frame and J.K. Rowling's unique style in the English fantasy text. This allowed readers to build a large and detailed alternative world in their minds, using a combination of general knowledge and information provided by the texts.

J.K. Rowling presented the reader with a new, engaging and fully thought out narrative, using a variety of stylistic devises and expressive techniques. This process is conditioned by extra-linguistic factors that influence a person in the modern world, and in particular the popularity of the texts under study. J.K. Rowling actively uses metaphor, comparison, metonymy, hyperbole, simile and figutative epithets while constructing the Harry Potter fantasy world. All these stylistic devices and expressive techniques aim to portray the characters' actions and views as bright as possible, to recreate panoramicly the various boundaries of the real and unreal, as well as to activate the reader's imagination.

Key words: the English fantasy text, stylistic devices, expressive means, author's individual style, real, unreal.

Постановка проблеми. Індивідуальний стиль письменника маркується своєю унікальністю, але очевидно, що сучасні автори, працюючи із фентезійними світами, прагнуть привернути увагу читача, використовують власний лексикон як потужний лексичний матеріал і когорту стилістичних засобів і виражальних прийомів. Стилістичні засоби і виражальні прийоми стали інструментом конструювання каркасу й унікального стилю ТАФ Дж.К. Ролінґ. Це дало змогу читачам побудувати великий і детальний альтернативний світ у своїй свідомості, використовуючи комбінацію загальних знань та інформації, наданої текстами. ТАФ «Гаррі Поттер» є незвично багатим на різні стилістичні засоби й виражальні прийоми, які застосовує Дж.К. Ролінґ. Цей процес зумовлений позамовними факторами, які впливають на людину в сучасному світі, зокрема популярністю досліджуваного твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Авторські стилістичні засоби увиразнюють текст емоційно, експресивно (М.П. Брандес [3], Ю.А. Зацний [4], В.А. Кухаренко [6], F.L. Aldama [10], B.M. Dupriez [11], P. Hanks [12], G.N. Leech, M. Short [13], K. Wales [20]). Спеціальні засоби інформації мови, які забезпечують бажаний ефект висловлення, називаються *стилістичними прийомами* та *виражальними засобами*. Лексичні стилістичні прийоми і виражальні засоби розуміємо як *фігури заміщення* або *фігури мови* [7, с. 145]. Фігура мови, a figure of speech (від лат. *figura* – вигляд або форма), пов'язана з такими експресивними засобами мови, як метафора і порівняння, за допомогою яких зображення викликаються шляхом порівняння одного об'єкта з іншим [20, с. 161] (епітет, іронія, гіпербола, евфемізм, оксюморон, метафора, метонімія, ідіома). Відповідно до словника з лінгвістики «фігури заміщення – це інший спосіб виразити те, що можна сказати звичайним способом» [14, с. 59], тобто різні способи вторинної номінації, «існуючі в мові або в "готовому" вигляді, які створюють у мові на основі загальноприйнятих моделей. Вторинні найменування зазвичай входять в парадигматичні (синонімічні, виконують ті самі функції) відносини і в багатьох випадках є стилістично маркованими» [8, с. 163], адже вони надають свіжості висловлюванням і ясності досліджуваному матеріалу. Використання лінгвістичного аналізу художнього тексту – це вивчення організації та зв'язків мовних форм у ньому [5, с. 102]. Головне його завдання – аналіз стилістичних прийомів і виражальних засобів в авторському використанні. Отже, лінгвістичний аналіз «стилю в художній фентезійній літературі» може дати нам підказки, як непрямі (образні) асоціації, зумовлені використанням метафор, епітетів, образних порівнянь, інших тропів, що функціонують як засоби вторинної номінації. За допомогою аналізу фігур мови спостерігаємо, як створюється краса ТАФ та незабутні, яскраві образи.

Виклад основного матеріалу. Використання стилістичних засобів і виразових прийомів слугує, з одного боку, «характеристикою індивідуального авторського стилю та мовлення. З іншого боку, вони є складовою частиною мовної картини можливого світу, сприяють виявленню особливостей лінгвокреативної діяльності людини, вербальних механізмів її адаптації до світу» [1, с. 469]. Щоб системно зобразити фігури заміщення, ми використаємо класифікацію, де вони поділяються на фігури якості і фігури кількості. До фігур якості належать такі: гіпербола, мейозис, до якого входить літота; метафора (антономазія, персоніфікація, алегорія), метонімія (синекдоха, перифраз, евфемізм) й іронія становлять групу фігур кількості [8, с. 163].

У фентезійному творі «Гаррі Поттер» домінують фігури якості, до яких входить *метафора* (антономазія, персоніфікація, алегорія), *метонімія* (синекдоха, перифраз, евфемізм) та *іронія.* Тому розглянемо, як реалізується і які поняття зображує кожен із наведених тропів.

Є думка, що метафора є одним з основних тропів у художньому тексті і її суть є асоціативною подібністю між об'єктами, тому іноді вона визна-

чається як неявне порівняння і є домінантним тропом мови, пов'язаним із переносним вживанням мовних одиниць. Узагалі сучасна лінгвістична наука визначає характер людського мислення як асоціативний. В основі людської пам'яті лежать асоціації різного ступеня складності, часу надходження та сфери застосування. Наявність асоціативних зв'язків зумовлює вилучення інформації з пам'яті людини, на основі якої виникають різноманітні асоціативні зв'язки, що пізніше стають контекстуально обмеженими [2, с. 473]. Метафора є найпоширенішим і найважливішим видом тропа, який використовується в ТАФ «Гаррі Поттер». «Це головний механізм семантичних змін, бо для ТАФ сьогодення метафора завжди має шанс залишитися і вкоренитися, як завтрашнє вторинне загальноприйняте значення терміна» [12, с. 220]. Під час метафоризації «відбувається розширення смислового обсягу слів, у них виникають додаткові, емоційно оціночні й експресивні значення. Ба більше, за своєрідним метафоричним подовженням, як стверджував сам М.А.К. Галлідей, цей термін можна застосувати до мови всіх романів і всієї літератури» [20, с. 24], що важливо для дослідження фентезійного наративу. Встановлено, що в основі метафоричного перенесення лежать такі процеси, як <u>порівняння, персоніфікація, аналогія, образність і подібність</u>.

Для прикладу наведемо метафори антропоморфного характеру, які подибуємо в ТАФ: *a leap of pleasure* happy power, a look of pure venom, a stupid scar, breath of excitement, the imminent threat of death, bombard him with questions, not much space in his head a crazed enthusiasm. *Mr. Dursley stopped dead. <u>Fear flooded him</u>. He looked back at the whisperers as if he wanted to say something to them, but thought better of it* [PS, с. 9]. У цьому прикладі *<u>Fear flooded him</u>* є метафорою. В англійській мові слово *flood* означає велику кількість води, що покриває площу, яка зазвичай суха. Це означає, що вона наповняється чи покривається водою. У нашому прикладі слово *Fear* використовується образно, що допомагає читачеві краще зрозуміти й уявити ситуацію, додаючи образу емоційності. *"Oh, are you starting at Hogwarts this year?" Harry asked Ginny. – She nodded, <u>blushing to the roots of her flaming hair</u>, and put her elbow in the butter dish. Fortunately no one saw this except Harry, because just then Ron's elder brother Percy walked in. He was already dressed, his Hogwarts prefect badge pinned to his sweater vest* [CS, с. 44]. У цьому фрагменті за допомогою метафоричного перенесення акцентовано увагу на виявленні симпатії Джині до протагоніста, Гаррі, адже дівчина зашарілася (вкрилася рум'янцем) аж до кінчиків свого рудого волосся. Найбільш стилістично значущою є **образна метафора**, «метафора тут – пошук образу, спосіб індивідуалізації, оцінки, пошук смислових нюансів, яка залишає адресату можливість творчої інтерпретації» [8, с. 173].

Постійне використання метафори призводить до змінення словникового (початкового) значення слова, надаючи свіжих конотацій і відтінків значення. В.М. Телія тлумачить «метафоричний процес як діяльність "мовної особистості", що прирівнює себе і світ в діапазоні "особистісного тезауруса" (який і є індивідуальна картина світу)». Правильно й те, що в метафорах і порівняннях «людина вимірює всі форми буття в масштабі свого досвіду і знання і за своїм образом і подобою». У центрі уваги метафори (а також і порівняння) – людський фактор. Цікаві судження В.М. Телії з приводу порівняння: «...початковий етап пізнання зводимо до порівняння, бо порівнювати можна кого і що завгодно... порівняння – така логічна форма, яка не створює нового і цілісного інформаційного об'єкта, тобто не провадить смислового синтезу, що приводить до утворення нового концепту... Отже, порівняння – це тільки «пошук» подоби, але не його обробка» [9, с. 26–44].

<u>Персоніфікація</u> – це ще один стилістичний засіб, який часто використовує Дж.К. Ролінґ у ТАФ. Тому залучення персоніфікації як виду метафоричного перенесення постійно наявне у її творчій манері, що підтверджує той факт, що авторка пише в жанрі **магічного реалізму**. Магічний реалізм співвідноситься з надприродним і невідомим. Прикметно, що можна називати речі, які не мають справжнього вигляду, проте в книгах «поттеріани» все, реальне чи ні, оживає (багато неживих об'єктів оживають і живуть справжнім життям). Деякі вчені вважають це своєрідною метафорою, у якій <u>тварини, рослини, неживі предмети або абстрактні ідеї</u> представлені так, ніби вони були людьми та володіли людськими якостями. Такі об'єкти, як немовби живі картини, які спілкуються зі студентами, є прикладом персоніфікації. *A piercing, bloodcurdling shriek split the silence – <u>the book was screaming</u>* [PS, с. 206]. Використовуючи персоніфікацію в тексті фентезі «Гаррі Поттер» *book* (книга) як неживий об'єкт отримала людські здібності, тобто має характерну особливість, яка властива лише живим сутностям. У наведеному прикладі таким явищем є *scream* (кричати), що у своєму денотативному значенні має негативну оцінку. Активне використання персоніфікації є чудовим зображальним стилістичним засобом, адже багато речей ожива-

ють й отримують незвичні можливості та якості у фентезійному середовищі. Наведемо ще кілька прикладів персоніфікації з ТАФ «Гаррі Поттер»: *The chocolate frog that Harry and Ron have bought for candy on the Hogwars Express is capable of jumping; The paintings on the walls within Hogwarts can move; Broomsticks can fly; The statues that are called to protect Hogwarts can walk* [CS, с. 34].

Стилістична метонімія виникає під час реалізації нового несподіваного зв'язку між двома об'єктами, адже за допомогою метонімічного перенесення денотат отримує цілком нове значення. Є кілька зв'язків: а) зв'язок між ознаками обличчя і самим обличчям; б) зв'язок між одягом або предметом, який людина носила; в) зв'язок між знаряддям праці і самою працею або його результатами. *"Harry Potter is valiant and bold! He has braved so many dangers already!* "Fascinating!" *he would say as Harry talked him through using a telephone. "Ingenious, really, how many ways Muggles have found of getting along without magic*" [CS, с. 43] *I'm very busy with schoolwork, of course.*

Синекдоха є одним із видів метонімії, який досить часто спостерігається в досліджуваному творі, називаючи ціле через його частину і навпаки: *The crowd parted, whispering excitedly; Lockhart dived forward, seized Harry's arm, and pulled him to the front. The crowd burst into applause. Harry's face burned as Lockhart shook his hand for the photographer, who was clicking away madly, wafting thick smoke over the Weasleys* [CS, с. 60].

It was then, as he stood with his back to the room, that he heard a soft cough behind him. He froze, nose to nose with his own scared-looking reflection in the dark glass. He knew that cough. He had heard it before. He turned very slowly to face the empty room. For a brief moment he allowed himself the impossible hope that nobody would answer him. However, a voice responded at once, a crisp, decisive voice that sounded as though it were reading a prepared statement. It was coming – as the Prime Minister had known at the first cough – from the froglike little man wearing a long silver wig who was depicted in a small, dirty oil painting in the far corner of the room. "But," said the Prime Minister breathlessly, watching his teacup chewing on the corner of his next speech, "but why – why has nobody told me – ?" [HBP, с. 5].

За допомогою вживання такого стилістичного засобу, як перифраз, Дж.К. Ролінґ «підсвідомо» відображає певні процеси й закони мовної картини фентезійного світу, змальовуючи в такий спосіб справжню картину авторського світу, оскільки перифраз містить приховане концептуальне навантаження. *He had remained speechless throughout Fudge's kindly explanation that there were witches and wizards still living in secret all over the world and his reassurances that he was not to bother his head about them as the Ministry of Magic took responsibility for the whole Wizarding community and prevented the non-magical population from getting wind of them* [HBP, с. 8].

Порівняння (Simile) є лексичним стилістичним засобом, образним зіставленням двох несхожих об'єктів, що належать до двох різних класів. Поняття, які порівнюють, утворюють два семантичні полюси подібного, що зв'язані такими сполучними словами в тексті фентезі: *like, as, as though, as like, such as, as...as*. Використовуючи порівняння, авторка характеризує один об'єкт, зближуючи його з іншим, порівняння надає додатковий шар смислу і глибини написаному. *When Padfoot drags Ron down the secret passageway to the Shrieking Shack: "Ron was on his feet. As the dog sprang back toward them he pushed Harry aside; the dog's jaws fastened instead around Ron's outstretched arm. Harry lunged forward, he seized a handful of the brute's hair, but it was dragging Ron away as easily as though he were a rag doll*" [PA, с. 373]. У наведеному прикладі Дж.К. Ролінґ порівнює Рона (одного з головних героїв) з *a rag doll* (лялька з ганчір'я), оскільки в цьому контексті зображено людські слабкість і безпорадність у протистоянні з великою собакою, це порівняння акцентує на розмірах і силах тварини, яка напала на героїв. *"The moment she saw Harry, Ginny accidentally knocked her porridge bowl to the floor with a loud clatter. Ginny seemed very prone to knocking things over whenever Harry entered a room. She dived under the table to retrieve the bowl and emerged with her face glowing like the setting sun"* [CS, с. 43]. Не обійшлося в романі без ніжних і палких почуттів. Героїня, яка закохана у Гаррі, переживає почуття сором'язливості та симпатії, адже авторка порівняла її обличчя із сонцем, яке сідає, що зазвичай має червоний колір face glowing like the setting sun. Як фігура мови, порівняння має права на всілякі логічні хаоси, хоча їхня функція у фентезійному дискурсі може іноді зводитись лише до захоплення уваги читача або активізації читацької уяви. По суті, порівняння можуть бути складними чи грайливими способами сказати щось просте або взагалі нічого [13, с. 223]. *"He searched through the letter for every one of them, and each felt like a friendly little wave glimpsed from behind a veil. The letter was an incredible treasure, proof that Lily Potter had lived, really lived, that her warm hand had once moved across this parchment, tracing ink into these letters, these words, words about him, Harry, her son*" [DH, с. 150].

Коли йдеться про фігури кількості, то на сторінках ТАФ «Гаррі Поттер» переважає гіпербола. У літературі гіпербола виконує функцію перебільшення, роблячи акцент на ситуації. Дж.К. Ролінґ використовує гіперболу з перших сторінок свого твору, коли образні характеристики подій або персонажів навмисно перебільшені, наприклад: *"Perhaps it had something to do with living in a dark cupboard, but Harry had always been small and skinny for his age. He looked even smaller and skinnier than he really was because all he had to wear were old clothes of Dudley's, and Dudley was about four times bigger than he was. Harry had a thin face, knobbly knees, black hair, and bright green eyes"* [PS, с. 14]. Авторка навмисно наголошує на важкому дитинстві і поганому ставленні прийомних батьків до Гаррі Поттера, адже він змушений жити в темній шафі, носити старі речі свого зведеного брата Дурслі. За допомогою цих абсолютно неприйнятних і надзвичайно тяжких злочинів проти дитини Дж.К. Ролінґ створює ситуацію, яка лише посилює чудо, яке відбувається з Гаррі під час вступу до світу Чарівництва, змушуючи читачів відчувати більше співпереживання.

Епітет – це лексико-синтаксичний троп, який функціонує як атрибут, рефлексивний модифікатор або адресат і вирізняється не тільки образним характером висловлюваних ним лексичних одиниць, а також обов'язковою присутністю в ньому експресивних чи емоційних та інших конотацій, у яких відображено авторське ставлення до предмета [3, с. 87].

Висновки. Отож Дж.К. Ролінґ подала читачеві новий, захопливий і повністю продуманий наратив, використовуючи різноманітні стилістичні засоби й виражальні прийоми. Фентезійний дискурс у чарівному світі текстів Дж.К. Ролінґ із характерною для нього детальністю описів, незабарністю і зовнішньою комічністю змінюється на складніший, пов'язаний зі знанням сюжету, підтекстом, словотворчістю і грою слів. ТАФ «Гаррі Поттер» написаний з очевидною опорою на класичну англійську літературу. Приховане цитування деталей, мотивів, епізодів – своєрідна підказка читачеві для розуміння фентезійного наративу. Під час побудови фентезійного світу «Гаррі Поттер» Дж.К. Ролінґ активно застосовує метафору, порівняння, метонімію, гіперболу, оцінні та образні епітети. Усі ці стилістичні засоби і виражальні прийоми мають на меті якомога яскравіше зобразити дії та роздуми персонажів, панорамно відтворити різні межі реального й ірреального, а також активізувати уяву читача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Александрук І.В. Когнітивні та мовні механізми утворення неологізмів у творах жанру фентезі (на матеріалі творів сучасних англійських та американських авторів). *Studia Linguistica*. 2010. Вип. 4. С. 469–475.
2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования). Москва : Флинта; Наука, 2009. 384 с.
3. Брандес М.П. Стилистика текста: теоретический курс. Москва : Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004. 416 с.
4. Зацний Ю.А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу. Львів : ПАІС, 2007. 226 с.
5. Ивашкин М.П., Сдобников В.В., Селяев А.В. Практикум по стилистике английского языка. Нижний Новгород, 1999. 118 с.
6. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту: підруч. для студ. старших курсів філол. спец. Вінниця : Нова книга, 2004. 272 с.
7. Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка : учебник / Москва : Изд-во «Астрель АСТ», 2000. 224 с.
8. Стилистика английского языка / А.Н. Мороховский, О.П. Воробьева, Н.И. Лихошерст, З.В. Тимошенко. Київ : Вища школа, 1991. 272 с.
9. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Языки русской культуры, 1996. 288 с.
10. Aldama F.L. Analyzing World Fiction: New Horizons in Narrative Theory. Austin : University of Texas Press, 2011. 311 p.
11. Dupriez B.M. A Dictionary of Literary Devices. Toronto : University of Toronto Press, 1991. 545 p.
12. Hanks P. Lexical analysis: norms and exploitations. Cambridge : MIT Press, 2013. 462 p.
13. Leech G.N., Short M. Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose. London : Longman, Pearson Education, 2007. 404 p.
14. Richards J., Platt J.U., Weber H. Longman Dictionary of Applied Linguistics. England : Longman group limited, 1985. 59 p.
15. Rowling J.K. Harry Potter and the Chamber of Secrets. London : Bloomsbury, 1998. 251 p.
16. Rowling J.K. Harry Potter and the Deathly Hallows. London : Bloomsbury, 2007. 607 p.
17. Rowling J.K. Harry Potter and the Half-blood Prince. London : Bloomsbury, 2005. 607 p.
18. Rowling J.K. Harry Potter and the Philosopher's Stone. London : Bloomsbury, 1997. 223 p.
19. Rowling J.K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban. London : Bloomsbury, 1999. 317 p.
20. Wales K. A dictionary of Stylistics. New York : Routledge, 2014. 478 p.

УДК 811.112.2'373.7
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.28

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ «ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ» (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

NATIONAL-CULTURAL FEATURES OF GERMAN AND UKRAINIAN PHRASEOLOGICAL UNITS FROM THE THEMATIC GROUP "LEGAL RELATIONS"

Махоніна Н.Г.,
orcid.org/0000-0003-0630-7292
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття належить до галузі лінгвокраїнознавчих і лінгвокультурологічних досліджень. У ній на матеріалі німецької та української мов розглядається вербалізація уявлень про закон та правові відносини, виявляються національно-культурні особливості українських та німецьких фразеологізмів тематичної групи «Правові відносини». Прояви національно-культурних особливостей у фразеологізмах досліджується на двох рівнях – лінгвокраїнознавства та лінгвокультурології. Виявлення національно-культурної специфіки у фразеологізмах за допомогою лінгвокраїнознавчої методології здійснюється через пошук прототипів, розгляд особливостей компонентного складу фразеологізмів та їхньої внутрішньої форми. На основі проаналізованого матеріалу робиться висновок про те, що культурно-національний компонент семантики фразеологізмів української та німецької мов досліджуваної тематичної групи проявляється абсолютно ідентично. Розкриття національно-культурної специфіки у фразеологізмах методами лінгвокультурології відбувається шляхом показу національно обумовленої концептосфери, вербалізованої через фразеологізми. У результаті проведеного дослідження автор доходить висновку, що в обох культурах концептосфера «Правові відносини» має схожу структурою, яка охоплює закон, справедливість, суд, правду, злочини, покарання, брехня, мораль, моральність. Також в обох культурах спостерігається поважне ставлення до закону. Концептуальна різниця полягає в тому, що в українській побутовій свідомості однозначно переважає більш активно виражене негативне ставлення до слуг закону, проте, воно не поширюється на самі закони. У німецькій пареміологічній картині світу когнітивний простір «правові відносини» відрізняється більш складною структурою і більшою диференціацією в порівнянні з українською пареміологічною картиною світу.

Ключові слова: лінгвокраїнознавство, лінгвокультурологічні дослідження, фразеологізм, лінгвокультурний концепт, пареміологічна картина світу, тематична група.

This article belongs to the area of country studies through language and cultural linguistics. It deals with the verbalization of idea of law and legal relations in German and Ukrainian languages, reveals national and cultural peculiarities of the Ukrainian and German idioms of the thematic group "Legal Relations". The manifestations of national and cultural peculiarities in idioms are investigated on two levels: country studies through language and cultural linguistics. The identification of national and cultural specific characteristics in phraseology using the methods of country studies through language is carried out through the search for prototypes, the component analysis of idioms and review of their internal form. On the basis of the analyzed material, the author arrives at a conclusion that the cultural and national component of Ukrainian and German idioms belonging to the analyzed thematic group is manifested absolutely identically. Specific national-cultural characteristics can also be revealed using the methods of cultural linguistics: by means of demonstration of nationally determined concepts verbalized in idioms. As a result of the research, the author makes a conclusion that in both cultures the concept of "Legal Relations" has similar structure which covers law, justice, court, truth, crimes, punishment, lies, ethics, morality. In both cultures the respect for the law is also observed. The conceptual difference is that in the Ukrainian everyday consciousness the negative attitude towards the servants of the law is clearly expressed, but this attitude does not apply to the laws themselves. In the German paremiological vision of the world the cognitive space of "Legal Relations" has a more complex structure and greater differentiation than in the Ukrainian paremiological vision of the world.

Key words: country studies through language, cultural linguistics researches, idiom, linguocultural concept, paremiological vision of the world, thematic group.

Постановка проблеми. На тлі глобалізації, різних форм міграції, які стали соціальною реальністю XXI століття, навіть пересічній людині стали чітко помітні численні відмінності представників одних культур у порівнянні з іншими. У зв'язку з цим поняття «менталітет» вийшло за межі наукових розвідок та публіцистичних есе і міцно закріпилося в обивательській свідомості. Своєрідність бачення навколишнього світу, реагування на нього представниками різних культур відбивається, в тому числі, й на мовному рівні. Таким чином, тема запропонованого дослідження представляє не лише науковий (виявлення мовної та позамовної специфіки змісту національно-культурного компонента фразеологізмів), але і практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню національно-культурної специфіки в порівняльно-зіставному плані присвячується чимало робіт. Проблеми «мова і культура», «фразеологія й культура», «фразеологія в контексті культури», «національна своєрідність фразеологізмів» розглядали О. Бабкін, О. Райхштейн, Дж. Лакофф, В. Мокієнко, С. Єрмоленко, Б. Ажнюк, А. Вежбицька, В. Телія, Д. Добровольський та багато інших вчених. Стверджувалося навіть (В. Маслова), що термін «лінгвокультурологія» виник у зв'язку з роботами фразеологічної школи, очолюваної В. Телією [1, с. 107]. Поняття національної лінгвокультури охоплює широке коло мовних явищ, пов'язаних з ідеєю про внутрішню форму мови і про втілений у ній дух народу (В. фон Гумбольдт, О. Потебня). Серед усіх мовних одиниць фразеологізми внаслідок своїх мовних особливостей найбільш яскраво відображають національно-культурну самобутність мовного співтовариства (Н. Арутюнова, В. Виноградов, В. Гак, Д. Добровольський, В. Телія та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У лінгвістиці не існує єдиної думки щодо місця національно-культурного компонента в структурі фразеологічного значення, відсутній лінгво-культурологічний аналіз фразеологічних одиниць (далі – ФО) німецької мови в зіставленні з ідіоматикою української мови.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у розкритті національно-культурної специфіки українських та німецьких ФО тематичної групи (далі – ТГ) «Правові відносини» в порівняльному аспекті та виявленні їхніх національно-культурних особливостей.

Виклад основного матеріалу. У межах запропонованого дослідження до уваги беруться ФО української та німецької мов тематичної групи (далі – ТГ) «Правові відносини». Під тематичною групою нами розуміється «ряд слів, які в тій чи іншій мірі співпадають за своїм основним змістом, тобто за приналежністю до одного й того ж семантичного поля» [2, с. 118].

У суспільстві правові відносини закріплені законодавчим шляхом. Вони встановлюють міру свободи особистості як суб'єкта виробничих, економічних, політичних та інших суспільних відносин. У кінцевому рахунку правові відносини забезпечують (або не забезпечують) ефективне виконання ролі соціально активної людини. Законодавча недосконалість компенсується неписаними правилами поведінки людини в реальних спільнотах людей.

Прослідити прояви національно-культурних особливостей у фразеологізмах можна на двох рівнях – лінгвокраїнознавства та лінгвокультурології. Найбільш простий спосіб розкриття світобачення певного етносу пропонує **лінгвокраїнознавство**. У ньому національно-культурний компонент проявлятися в інформації, вираженій безпосередньо або опосередковано.

По-перше, фразеологізми можуть відображати національну культуру нерозчленовано, комплексно, всіма своїми елементами, взятими разом, тобто своїми ідіоматичними значеннями. Найчастіше ФО оперують національно обумовленою мотиваційно-образною складовою або називають явища минулого або сьогодення, які не мають прямих аналогів у інших національних культурах. (див. табл. 1).

По-друге, фразеологізми можуть відображати національну культуру розчленовано, одиницями свого складу. Деякі з таких компонентів можуть належати до числа безеквівалентної лексики і потребувати певних коментарів (див. табл. 2).

Нарешті ФО відображають національну культуру своїми прототипами, оскільки генетично вільні словосполучення описують певні звичаї, традиції, подробиці побуту й культури тощо (див. табл. 3).

Лінгвокраїнознавчий аспект по суті не розкриває особливостей національно-культурної складової фразеологізмів, він доводить те, про що можна здогадатися і без детального аналізу мовного матеріалу: оскільки фразеологізми є витвором певного народу, то вони ввібрали себе елементи культури, традицій, ментальності, образного світосприйняття і несуть їх через століття, виражаючи безпосередньо або у закодованій внутрішній формі.

Таблиця 1

Національно-культурна специфіка ФО ТГ «Правові відносини»

		НІМЕЦЬКА МОВА	УКРАЇНСЬКА МОВА
Відображення національної культури	**всією ФО**	*Das Recht der ersten Nacht beanspruchen* (букв. «вимагати права першої ночі»)	*Чий хліб жуй, того й закон шануй. На чиїй землі стоїш, того й воду пий.*
		Ідеться про так зване *Herrenrecht* – середньовічне право феодалів після укладення шлюбу залежних селян провести першу ніч з їхніми нареченими, позбавляючи останніх невинності.	Ідея необхідності підкорюватися законам тієї спільноти, де живеш, передається через національно обумовлену мотиваційно-образну складову (хліб, вода).

Набагато цікавішим з точки зору розкриття національної специфіки є лінгвокультурологічний рівень. Найкращим чином відображають правові відносини та ставлення до законів українські та німецькі паремії. Серед них можна виділити прислів'я на позначення сімейного, цивільного, торгового, майнового, приватного, зобов'язального, кримінального права, права спадкування, цивільно-процесуального кодексу, правових відносин з церквою тощо. Ця класифікація є умовною, оскільки прислів'я з різних груп перетинаються, що дає змогу зробити висновок про те, що правові прислів'я – це кодекс правил поведінки і співіснування в суспільстві на всіх його рівнях, починаючи з особистісного рівня (відносини з собою та зі своєю совістю) і закінчуючи стосунками з державою та Богом. Як для німецьких, так і для українських прислів'їв нам видається більш логічною класифікація Ю. Ісаєвої [3, с. 82–83], де виділено такі групи паремій:

– Прислів'я-«пояснювачі» (див. табл. 4) тлумачать непрофесіоналам правову інформацію. Інформативну функцію даного типу прислів'їв – функцію «ліквідації юридичної безграмотності» – підтверджує сама структура прислів'їв: чіткість та однозначність формулювань, лаконічність,

Таблиця 2

Національно-культурна специфіка ФО ТГ «Правові відносини»

		НІМЕЦЬКА МОВА	УКРАЇНСЬКА МОВА
Відображення національної культури	**Компонентним складом ФО**	*Ich darf denken wie ein Goldschmiedsjunge* (букв. «мені не заборонено думати, як (думає) підмайстер золотих справ майстра»)	*«Чия справа?» – «Війтова!» – «А хто судить?» – «Війт!»*
		Ідея свободи думки передається через вибір певної національно специфічної професії.	Ідея зловживань у системі українського правосуддя передається через вживання національно специфічного компонента на позначення судді – «війт»

Таблиця 3

Національно-культурна специфіка ФО ТГ «Правові відносини»

		НІМЕЦЬКА МОВА	УКРАЇНСЬКА МОВА
Відображення національної культури	**Прототипом ФО**	*Notwehr ist nicht verboten* (букв. «самооборона не є забороненою»)	*Громада – це рада, що рішила, так і буде.*
		Це прислів'я, як і всі інші, що виникли як кальки-переклади з латини, відображають історію становлення загальноєвропейської правової системи з її витоками з римського права.	В основі прислів'я покладено традиції суто українського національного феномену, т. зв. копного суду – суду всієї громади

Таблиця 4

Прислів'я-«пояснювачі» в українській та німецькій мовах

НІМЕЦЬКІ ПРИСЛІВ'Я	УКРАЇНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я
Recht muss Recht sein Букв. «закон повинен бути законом»	Закон є закон
Wer schweigt, bejaht Букв. «хто мовчить, той погоджується»	Мовчанка – знак згоди
Ungeschriebenes Gesetz	*Неписаний закон*
Повні *еквіваленти*	
Argwohn ist kein Beweis Букв. «Підозра не доказ»	
Ist die Decke über den Kopf, sind die Eheleute gleich reich Букв. «Якщо хустина (в жінки) на голові, то подружжя рівне у багатстві»	
Mitgegangen, mitgehangen Букв. «Разом ходили, разом і повішені»	
Notwehr ist nicht verboten Букв. «Самооборона не заборонена»	

відсутність образності й широких можливостей інтерпретації. В німецькій мові існує набагато більше прислів'їв цього типу, вони також різноманітніші за своїм змістом, оскільки є перекладами-кальками положень римського права, закріплених у нормативних документах.

– Прислів'я-«фіксатори» (див. табл. 5) демонструють уявлення народу про справедливість, що таке «правильно», вербалізують концепти «право», «справедливість» і «закон», виходять за рамки інституційного дискурсу.

– Прислів'я-«дзеркала» фіксують ставлення народу до влади і законів, але на відміну від другої групи, де прислів'я залежить від менталітету народу, його життєвих принципів і установок, тобто від внутрішніх причин, третя група формується як реакція народу на дії влади (найчастіше на несправедливість законів), тобто основою її створення стає імпульс ззовні.

Ю. Ісаєва стверджує [3, с. 84], що для відображення у мові ціннісних установок, характерних для певної мовної спільноти, особливо показовою є група прислів'їв «з народу», які фіксують його досвід і світогляд. Це пов'язано з тим, що прислів'я-«пояснювачі» у першу чергу трактують положення правової системи тієї чи іншої держави, а прислів'я-«дзеркала» оцінюють (найчастіше критично) цю систему. Отже, говорити про культурно обумовлені закономірності у цих групах не можливо, тому що в ієрархічних відносинах у будь-якій мовній спільності і на будь-якому рівні допустимими є кілька моделей, одна з яких – різке неприйняття тими, хто перебуває «внизу», дій тих, хто стоїть «нагорі». Таким чином, дослі-

Таблиця 5

Прислів'я-«фіксатори» в українській та німецькій мовах

НІМЕЦЬКІ ПРИСЛІВ'Я	УКРАЇНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я
Верховенство закону	
Recht bleibt allzeit Recht Букв. «закон завжди залишається законом»	
Nach dem Buchstaben des Gesetzes [handeln] Букв. «(діяти) відповідно до букви закону»	
	Закон – не огонь, водою не заллєш. *Де закони виповняють, там усі праві бувають.* *Закон для громади, що віжки для коня.* *Без стовпів тин не стоїть.* *Закон – не ціпок: через коліно не поламаєш.* *Закон города держить.*
Відхилення від закону	
Gewalt geht vor Recht Букв. «сила йде перед законом»	*Де сила, там і закон*
Das Recht hat eine wächserne Nase Букв. «у закону восковий ніс»	*Закон, як дишло, куди схочеш – туди й верни*
Durch die Maschen des Gesetzes schlüpfen Букв. «прослизнути в діру в законі»	*Діра в законі*
Gesetz ist mächtig, mächtiger ist die Not Букв. «закон могутній, але біда могутніша», тобто доведена до краю людина може скоювати протиправні дії, говориться зі співчуттям	*Закон і горе, що гора та море*
Відносини в різних сферах права	
Einem geschenkten Gaul schaut man nicht ins Maul	*Дарованому коневі в зуби не дивляться*
Повний еквівалент	
Gerüchte ist der Klage Anfang. Букв. «плітки – початок скарги» (мається на увазі подання скарги в суд)	*Не люби клевети, не пізнаєш нищоти.*
Der Mann soll seine Frau tun bis auf den Kirchhof Прибл. «чоловік відповідальний за жінку до кладовища»	*Батьки глядять дочку до вінця, а чоловік жінку до кінця.*
Jeder ist Meister in seinem Haus Букв. «кожен господар у своєму домі»	*Своя хата – своя правда, своя стріха – своя втіха.*
Strenges Recht verlangt viel Milde	*Суворий закон багато милосердя вимагає.*
Повні еквіваленти	

Таблиця 6

Прислів'я-«дзеркала» в українській та німецькій мовах

НІМЕЦЬКІ ПРИСЛІВ'Я	УКРАЇНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я
Реалізація законів на місцях	
Kleine Diebe hängt man, große lässt man laufen. Букв. «маленьких крадіїв вішають, а великих відпускають»	*Ловить яструб безкарно кури, а голуба і за просо б'ють*
Geschriebenes Recht ist ein breites dünnes Netz: die Mücken bleiben drin hängen, die Hummeln brechen hindurch Букв. «писаний закон – це тонка сітка, комарі в ній виснуть, а джмелі її проривають»	*Закон – павутина, в котрій муха плутається, а чміль пролітає*
Das Recht ist wohl ein guter Mann, aber nicht immer der Richter Букв. «закон – добрий чоловік, але не завжди суддя»	*Закони добрі, та судді лихі.* *Суд і прямий, та суддя кривий.* *Кожен адвокат – крутій* *Тільки адвокат і маляр можуть зробити з чорного біле.* *З кого суддя взяв, той і правий став.* *Архірей не бог, а прокурор не правда.* *Де суд, там і неправда.* *До суду підеш, правди не знайдеш.*
Wie der Richter, so das Urteil	*Який суддя, такий і вирок.*
повний еквівалент	

дження саме прислів'їв-«фіксаторів» дасть змогу зробити висновки про наявність ціннісних установок і моральних норм певної культури.

Навіть частковий аналіз паремій-«фіксаторів» тематичного блоку «Правові відносини» української та німецької мов виявляє багато спільного: в обох культурах співіснує двояке ставлення до закону, що зумовлено як історично, так і універсальними тенденціями розвитку суспільної свідомості, і не суперечить специфіці паремійного жанру з його тенденцією до акумуляції різних (часто протилежних) поглядів на світ і людину в ньому. В українській мові протистояння етичного й юридичного аспектів більш поляризоване, але воно не є абсолютно нехарактерним і для німецької спільноти. Наприклад, частковим еквівалентом української паремії *Закон, як дишло, куди схочеш – туди й верни* є німецьке прислів'я з цікавою образністю стосовно воскового носу закону: *Das Recht hat eine wächserne Nase*. З. Коцюба вважає, що подібний дуалізм притаманний в той чи іншій мірі всім християнськім народам: «Впровадження християнства з його догматичним шануванням святості і непорушності Закону Божого, з одного боку, закріпило віру в правдивість суспільних законів, оскільки уявлення про правовий процес як шлях здійснення правосуддя відповідало християнському розумінню порядку та права, а з другого – проклало спершу непомітну (з огляду на суттєвий вплив язичництва), а згодом – чітко окреслену світоглядну межу між справедливим Божим законом і судом та суб'єктивним судом людським» [4, с. 38].

В українській побутовій свідомості однозначно превалює більш активно виражене негативне ставлення до слуг закону: *Закони добрі, та судді лихі; Суд і прямий, та суддя кривий; Кожен адвокат – крутій; Тільки адвокат і маляр можуть зробити з чорного біле;З кого суддя взяв, той і правий став; Архірей не бог, а прокурор не правда; Де суд, там і неправда; До суду підеш, правди не знайдеш,* але воно не екстраполюється на самі закони, які в уявленнях українців здебільшого є об'єктивною реальністю, що суб'єктивується в процесі застосування. Цей очевидний дуалізм у трактуванні права Є. Фарино виводить із загального культурного та релігійного дуалізму нашої країни, який виник у результаті прискореного процесу прийняття християнства, що оминув довготривалий період пристосування. Це привело до дефіциту опосередковувальних адаптаційних механізмів [5, с. 66].

Висновки. Аналіз ФО як німецької, так і української мови ТГ «Правові відносини» виявляє, що в обох культурах спостерігається поважне ставлення до закону, однак, в українській побутовій свідомості однозначно превалює більш активно виражене негативне ставлення до слуг закону, проте воно не екстраполюється на самі закони. Щодо культурно-національного компоненту семантики ФО української та німецької мов вказаної ТГ, то ця складова фразеологічного значення виявляється абсолютно ідентично: або в сукупному переосмисленому значенні ідіоми, або у вихопленому ланцюгу якоїсь обрядодії, або у значенні без еквівалентних компонентів (топо-

німи, етнічні реалії, власні назви тощо). У німецькій пареміологічній картині світу когнітивний простір «правові відносини» відрізняється більш складною структурою і більшою диференціацією в порівнянні з українською пареміологічною картиною світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маслова В. Лингвокультурология : учеб. пособие. Москва : Academia, 2001. 204 с.
2. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. Москва : УРСС Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
3. Исаева Ю. Репрезентация концептов «закон» и «справедливость» в немецких пословицах. *Вестник Московского государственного лингвистического университета.* 2014. Вып. № 5. Языкознание. С. 61–71.
4. Коцюба Г. Паремії як об'єкт етнолінгвопсихологічного дослідження. *Мовознавство.* 2009. № 2. С. 34–47.
5. Faryno J. Systemy prawa. *Mentalność rosyjska : słownik* / opr. i zred. A. Lazaři. Katowice, 1995. S. 66–67.

УДК 821.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.29

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОМІЧНОГО ЕФЕКТУ В ОПОВІДАННІ Д. МІКЕША «ЯК УНИКНУТИ МАНДРУВАННЯ»

LEXICAL MEANS OF COMIC EFFECT REPRESENTATION IN A SHORT STORY "HOW TO AVOID TRAVELLING" BY D. MIKES

Огреніч М.А.,
orcid.org/0000-0001-7276-1747
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Одеської національної академії харчових технологій

Яковлєва М.Л.,
orcid.org/0000-0002-8180-0370
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Одеської національної академії харчових технологій

Стаття присвячена проблемі комічного як естетичній категорії. Під комічним у цьому дослідженні розуміється категорія естетики (протилежна трагічному та високому), що охоплює як природні події та зв'язки, що виникають між ними, так і певний вид творчості, суть якої зводиться до конструювання особливої системи явищ, понять та набору слів з метою викликати ефект комічного. Крім того, комічне визначається як несподіваний емоційний перехід на рівні смислу-почуття з неочікуваним розвитком думки чи ситуації.

Зміст оповідання «Як уникнути мандрування» Джорджа Мікеша полягає в кепкуванні з англійців і з притаманних їм рис: манірності, педантичності, снобізму. Автор виражає погляд угорця на англійські реалії, що для всіх неанглійців виглядають комічними, але являються абсолютно нормальними для самих жителів Англії. Він іронізує над їх байдужістю та внутрішньою стриманістю. Для втілення цих цілей використовуються мовні засоби, що подані нижче в порядку спадання частотності. В оповіданні «Як уникнути мандрування» – 4830 знаків, серед них – 17, що вжиті 51 раз, призводять до комічного ефекту.

В оповіданні, що досліджується, з лексичних засобів найчастіше зустрічається розгорнута метафора. З лексико-синтаксичних засобів найбільш рекурентними являються: антиградація, що призводить до парадоксу; стилістично несумісна лексика, серед якої вживається спеціальна термінологія, що не має відношення до викладеної в реченні теми. З синтаксичних засобів найчастіше використовується умовне підрядне речення з посилюючим дієсловом do, що надає йому емфатичності.

На основі досліджених засобів творення комічного ефекту можна зробити висновок, що Д. Мікеш використовує такі різновиди комічного як іронія, збереження подвійного змісту, коли видимий зміст твердження протилежний до прихованого, та гумор, в якому переважає елемент гри, розважальності та знищення негативних явищ. Автор постійно поєднує декілька експресивних засобів в одному фрагменті тексту. Така конвергенція мовних засобів призводить до актуалізації ефекту іронії, який набуває явного сатиричного звучання.

Ключові слова: комічне, комічний ефект, іронія, гумор, англійські реалії, мовні засоби репрезентації комічного ефекту.

The article deals with the problem of the comic as an aesthetic category. The comic in this study is an aesthetic category (as opposed to the tragic and the elevated) encompassing both natural events and the relationships that arise between them, as well as a certain kind of creativity, the essence of which is to build a particular system of phenomena,

concepts and word combinations to cause the comic effect. In addition, the comic is defined as an unexpected semantic transition at the level of sense-feeling with an unexpected development of thought or situation.

The content of the narrated story ("How to Avoid Travelling" by G. Mikes) is to make fun of the English and their characteristic features: stubbornness, pedantry, snobbery. D. Mikes expresses the view of a non-English (hungarian) person on the English realia that look comical for everybody but are perfectly normal for the people of England themselves. The author is ironic about their indifference and internal restraint. To achieve these goals, he uses the linguistic means given below in the order of decreasing frequency. In the story "How to avoid travelling" there are 4830 characters with 17 means used 51 times leading to a comic effect.

In the text under investigation, metaphor is the most frequently met lexical mean. Among the lexical-syntactic means the most recurrent are the following: anti-gradation which leads to a paradox; stylistically incompatible vocabulary when a special terminology that is not related to the topic stated in the sentence is used; a conditional sentence with a strong verb do that gives it emphasis (the most commonly used syntactic device).

Based on the investigated ways of creating the comic effect, we can conclude that D. Mikes uses such varieties of comic as irony, preserving the double content, when the visible meaning of the statement is opposite to the hidden; and humor which is dominated by the element of play, entertainment and destruction of negative phenomena. The author constantly combines several expressive means in one piece of text. Such convergence of linguistic devices leads to the actualization of the effect of irony that acquires a clearly satirical sound.

Key words: comic, comic effect, irony, humour, English reality, language means of representing the comic effect.

Постановка проблеми. У XX–XXI сторіччях визначилася тенденція до розширення розповідних рамок англійського твору. Намагання охопити якомога ширше явища життя, надати їх у панорамному зображенні або висвітлити суспільно-політичні та соціальні проблеми спричинило тенденцію до використання комічного як однієї з естетичних категорій в оповіданнях сучасних британських авторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема комічного вивчалася багатьма британськими та вітчизняними вченими (Т. Андрієнко, Н. Арютонова, Р.М. Бейлз, Г. Бергсон, Г. Еліс, Е. Доуден, К. Інглбі, М. Кларк, Т. Любимова, Е. Орчард, Д. Рейфілд, О. Черновол-Ткаченко та інші), що надавали різні тлумачення означення цієї категорії та її різновидам.

Т. Андрієнко *називає* комічними ті явища життя та образи мистецтва, котрі викликають сміх [1, с. 8]. **Р. Бейлз** і **Д. Рейфілд** говорять, що модель комічого представлена двома рівнями: основним показником першого рівня являється дія на адресата з метою досягнення комічного ефекту; другий рівень відображає агентивну ситуацію, що описує комічний текст [2, с. 14]. **О. Черновол-Ткаченко** зазначає, що комічне – це багатофункціональна, багатобічна естетична соціально значуща та національно маркована категорія в основі якої лежать знищення одного з членів дихотомії свідоме/підсвідоме, реальне/ірреальне, форма/зміст, абстрактне/конкретне тощо задля з'ясування істинного смислу комічної ситуації, завдяки чому реципієнт одержує позитивні емоції, які найчастіше виявляються сміхом чи посмішкою [3, с. 88].

Постановка завдання. Актуальність статті визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення естетичних категорій та мовних засобів їх реалізації в художній прозі.

Мета роботи полягає у вивченні мовних засобів репрезентації комічного ефекту в оповіданні Д. Мікеша «Як уникнути мандрування».

Об'єктом дослідження виступає сукупність різноманітних мовних засобів – лексичних, лексико-синтаксичних і синтаксичних, що призводять до виникнення комічного ефекту.

Предмет вивчення – механізм породження комічного та його різновидів (іронії, сатири, гумору), функціональні особливості як окремих словосполучень, так і комічного тексту в цілому.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом нашого **дослідження** слугувало оповідання Д. Мікеша "How To Avoid Travelling", що продовжує серію оповідань автора про англійців. Зміст його полягає в кепкуванні з англійців та з їхніх характерних рис з позиції представника іншої культури: манірності, педантичності, снобізму.

Оповідання розповідає про заразну хворобу англійців. Ця хвороба – мандрування та підготовка до них. Заголовок "How To Avoid Travelling" розуміється як інструкція або керівництво до дії. У самій назві оповідання комічний ефект досягається за рахунок використання несумісної лексики (to avoid travelling). Уникають, звичайно, малоприємних або дивних речей, а мандри передбачають позитивні емоції, так як завжди доставляють задоволення.

У першому реченні *"Travel" is the name of a modern disease which became rampant in the mid-fifties…* комічний ефект досягається за рахунок метафори (персоніфікації): англійське словосполучення travel ототожнюється із захворюванням, набуваючи характерні для хвороби риси. Використання прикметника rampant, який належить до спеціальної, медичної лексики, надає гумористичний відтінок усьому вислову за рахунок невідповідності регістрів мовлення. Далі автор надає надуману їм самим латинську назву мандрів – travelitis furiosus – що призво-

дить до комічного ефекту за рахунок того, що як і усі заразні захворювання, мандри переносяться мікробом (by a germ called prosperity). Іменник germ у тексті губить узуальне значення «мікроб» і реалізує оказіональне – «соціальне становище». Симптоми захворювання описуються за допомогою метафор, які основані на порівнянні мандрів із заразними захворюваннями: *The patient grows restless in the early spring…and starts rushing about from one travel agent to another collecting useless information about places he does not intend to visit…* Іменник patient губить узуальне значення «пацієнт», набуваючи контекстуального – «мандрівник». У цьому ж реченні майбутній мандрівник збирає непотрібну інформацію (useless information) про місця, які він не збирається відвідувати. Парадокс заснований на оксюмороні – useless information: інформація передбачає потрібні (useful) знання або відомості, а в даному контексті ці відомості являються непотрібними, безцільними, так як він не поїде в те місце, про яке хоче щось знати.

Твердження про те, що на підготовку людина витрачає в три з половиною рази більше часу, ніж може собі дозволити, реалізує комічний ефект за рахунок гіперболи: *…and spend three and half times as much as he or she can afford.* Іменник half структурно та семантично надлишковий. Гіпербола використовується і в наступному фрагменті, в якому автор називає людину, що готується до мандрів, пацієнтом, а його попутників тисячами бідняг його товаришів (thousands of fellow sufferers). Автор вдається до метонімічного перифразу, заснованому на подібності дій мандрівника та хворого. Речення *The disease is highly infections* реалізує комічний ефект за рахунок метонімії. Іменник disease набуває тут нового контекстуального значення – «любов до мандрів», і характеризується як захворювання. У реченні *Nowadays you catch foreign travel, rather than you caught influenza in the twenties, only more so* комічний ефект втілюється за допомогою метафори catch foreign travel, що заснована на незвичному поєднанні слова, так як підхоплюють, звичайно, захворювання, а не мандри за кордон. Макроконтекст усього оповідання, в якому рекурентно звучить медицинська тема, викликає можливість інакшого трактування оказіонального значення. Сміх також викликає синтаксична побудова абзацу – полісиндетон, яке поруч з лексичним оформленням демонструє, що підготовка до мандрів є довгим та поступальним процесом: *The patient grows restless in the early spring and starts rushing about from one travel agent to another collecting useless information about places he does not intend to visit; then he, or usually she, will do a round of tailors, summer sales, sport shops and spend three and a half times as much as he or she can afford; finally, in August, the patient will board a plane, train, coach or car and proceed to foreign parts along wish thousand of fellow-sufferers not because he is interested in or attracted by the place he is bound for, nor because he can afford to go, but simply because he cannot afford not to.*

У наступному абзаці до комічного ефекту призводить використання парадокса In Postiano you hear no Italian, but only German… В основі його лежить алогічність твердження, що призводить до ефекту обманутого очікування: в Італії неможливо почути італійську мову, тільки німецьку. Сміх викликає вислів *England is not the only victim of the disease*, де комічний ефект посилюється за рахунок прикметника only, використаного з означеним артиклем (the only), який передбачає щось значне та важливе, але слово змінює своє значення за рахунок заперечення (not the only). Ефект обманутого очікування посилює комічний відтінок висловлювання за рахунок очікування серйозних відомостей після прикметника the only. Іменники victim та disease, використанні метафорично, сприяють реалізації комічного ефекту.

У наступних реченнях могутній комічний ефект досягається шляхом антитези – пояснюються та протиставляються причини того, чому мандрують американці та німці: *The Americans want to take photographs of themselves in: (a) Trafalgar Square with the pigeons, (b) in St. Mark's Square, Venice, with the pigeons and (c) in front of the Arc de Triomphe, in Paris, without pigeons.* Автор використовує антиградацію для того, щоб показати, що їх мандри, по суті, безцільні. Вживання нумерації задач мандрівників вводить елемент наукоподібності, зовсім несумісний при описуванні насолоди від мандрування. Далі Мікеш пояснює їх поведінку: *The idea is simply to collect documentary proof that they have been there.* Зміна шрифту пояснює на графічному рівні причину та мету мандрів. Словосполучення to collect documentary proof належить до офіціально-ділового стилю та передбачає точні цифри, данні або факти. Комічний ефект досягається за рахунок ефекту обманутого очікування, тобто після цього словосполучення очікування читача не справджується: вони мандрують тільки для того, щоб довести, що вони там були.

Протиставлення цілей мандрування американців та німців також є комічним: *The German travels to check up on his guide-book: when he sees that Ponte di Rialto is really at its proper venue, that*

the Leaning Tower is in its appointed place in Pisa and is leaning at the promised angle – he ticks these things off in his guide book and returns home with the gratifying feeling that he has not been swindled. Останні мандрують тільки для того, щоб перевірити путівник (check up his guide-book). В цьому проявляються характерні риси німецької нації – скрупульозність, недовіра та педантичність. Вони мандрують, щоб упевнитись, що все насправді так, як їм сказали: the Leaning Tower is in its appointed place in Pisa and is leaning at the promised angle. Комічний ефект досягається за рахунок повтору форми leaning. В першому випадку the Leaning Tower є особовою назвою, а у другому визначений стан башти, який виражений граматичним часом Present Continuous. У фразі: and returns home with the gratifying feeling that he has not been swindled – комічний ефект твориться завдяки вживанню прикметника gratifying, який належить до лексики високого регістру, та наступного за ним дієслова to swindle, яке належить до розмовної мови.

У цьому випадку: *Secondly, they used to be taught that travel broadens the mind and although they have by now discovered the sad truth that whatever travel may do to the mind, Swiss or German food certainly broadens other parts of the body, the old notion still lingers on* – комічний ефект досягається за рахунок ефекту обманутого очікування (they used to be taught that travel broadens the mind) та перифразу (food certainly broadens other parts of the body). Дієслово to broaden у першому випадку реалізує узуальне значення (broadens the mind), а в другому реченні дієслово набуває контекстуального значення, яке має гумористичний відтінок. У такому реченні: *But lastly – and perhaps mainly – they travel to avoid foreigners* – засобом репрезентації комічного ефекту є парадокс, представлений у вигляді оксюморона: they travel to avoid foreigners. Усі, крім англійців, мандрують для того, щоб побувати за кордоном та пізнати щось нове, їм незнайоме. Водночас англійці їдуть з Англії, щоб уникнути незнайомців.

Далі створенню комічного ефекту сприяє перифраз – іноземці, що приїжджають до Англії, називаються автором цікавими чужинцями (peculiar aliens) та зустріч з ними становить небезпеку: *Here, in our cosmopolitan England, one is always exposed to the danger of meeting all sorts of peculiar aliens.* Автор робить акцент на характерних рисах англійців – стриманості та замкнутості. Водночас їхній суперечливий характер розкривається за допомогою антитези – протиставляється мета мандрів та відношення до сусідів: *The main aim of the Englishman abroad is to meet people; I mean, of course, the English people from next door or from the next street,* тобто вони раді будь-якій людині-англійцю, навіть своєму сусідові, якщо зустрічають його за кордоном.

Наступне умовне підрядне речення, що вводиться сполучником if, описує поведінку англійців зі своїми сусідами: *If you meet your next door neighbor in the High Street or at your front door you pretend not to see him or, at best, not coolly; but if you meet him in Capri or Granada, you embrace him fondly and stand him a drink or two.* Комічний ефект збільшується за рахунок паралелізму та посилюючого сполучника but, оформлюючого антитезу. Автор вдається до використання метафоричного епітету unfortunate, повтору заголовного слова avoid, яке являється ключовим для розуміння концепту твору: *If you want to avoid the unfortunate impression that you belong to the lower-middle class you must learn the elementary snobbery of travelling.* Для того, щоб уникнути помилки бути невірно зрозумілим, автор рекомендує вивчати надуманий їм довідник – the elementary snobbery of travelling, таким чином іронічно називаючи одну з найхарактерніших рис англійців – снобізм. Ці правила парадоксальні, як і взагалі поведінка англійців. Наприклад: Avoid any place frequented by others чи Try to avoid places interesting enough to attract other people. Для поглиблення комічного ефекту Д. Мікеш використовує ключове слово avoid, підкреслюючи важливість вислову. Дієслово вживається в узуальному значенні, що надає ще більшого гумористичного відтінку вислову. Ба більше, автор для цього використовує утерту метонімію: you must get off the beaten track. У наступному реченні пояснюється, як втілити цю пораду в життя: *In Italy you avoid Venice and Florence but visit a few filthy and poverty – stricken fishing villages.* Комічний ефект в цьому випадку досягається за рахунок одиничного епітета filthy з різко вираженою негативною конотацією та низки епітетів poverty-stricken fishing villages. Ясним є той факт, що англійці зі своїми гордістю та манірністю ніколи не поїдуть в ці брудні місця. Наступна фраза набуває гумористичного відтінку внаслідок використання метонімічного перифразу та синтаксичної структури – умовного підрядного речення: If you misfortune does take you to Florence. Використання допоміжного дієслова to do в посилюючому значенні робить речення емфатичним. По суті справи, мандруючи Італією, будь-яка людина потрапить до Флоренції. Гумор цієї репліки полягає в тому, що в наступних реченнях автор знову дає парадоксальні поради: You visit, instead, a dirty little pub та називає позитивною якістю ресторану акордеоніста A drinken

and deaf accordion player. Парадокс полягає в алогічності поведінки мандруючих та в використанні оксюморона deaf accordion player. Проводження часу в цих місцях не передбачає отримання задоволення від мандрів, але англійці, на думку автора, вибирають саме такий відпочинок.

Далі в тексті комічний ефект репрезентує пан, створений за рахунок двох метафоричних значень дієслова to discover, що описує найулюбленіші місця відпочинку англійців: *Some years ago thy discovered Capri, but now Capri is teaming with rich German and English businessmen*. Автор використовує метафору (Majorca has become guite ridiculous), пояснюючи, чому останнім часом не їдуть відпочивати на Майорку: *Majorca was next on the list, but Majorca has become guite ridiculous in the last few years: it is now an old mixture of Munich and Oxford Street, and has nothing to offer (because, needless to say, beauty and sunshine do not count).* Курорти являються товаром для мандрівників та декотрим з них немає чого запропонувати англійцю: they have nothing to offer, because… beauty and sunshine do not count. Ефект комічного представлений парадоксом, так як краса та сонце являються насправді змістом відпочинку для всіх. Але не для англійця. Метафора, основана на ототожненні курорту з товаром, також сприяє могутньому комічному ефекту: *The year after, who knows, Capri may be tried again.* Дієслова to count та to try у цьому випадку одночасно реалізують два значення: пряме та переносне.

Наступний абзац починається зі вказівки, яка викликає сміх завдяки використанню лексичних одиниць різних регістрів: *Remember: travel is supposed to make you sophisticated.* Прикметник sophisticated, який відноситься до книжкової лексики, дисонує зі словом travel. У наступному реченні: *When buying your souvenirs and later when most casually – you really must practice how to be casual – you refer to any foreign food, you should speak of these things in vernacular* – гумористичний ефект проявляється у використанні повтору кореневої морфеми слів casual, casually, оснований на вживанні одного й того ж самого кореня слова в різних значеннях – зевгмі: and later when most casually – you really must practice how to be casual. Для того, щоб вразити співрозмовника, англійцю потрібно називати слова в оригіналі (in the vernacular): *Even fried chicken sounds rather romantic when you speak of Backhendl.* У цьому випадку автор використовує стилістично несумісну лексику – науковий термін vernacular, яким називають місцеву страву. Вживання епітету romantic дисонує зі словосполученням fried chicken, що призводить до гумористичного ефекту.

Те ж саме спостерігається і в наступному реченні: *It is possible, however, that the mania for travelling is declining.* Зміщення стилів – книжкового (mania, decline) та розмовного (however) призводить до комічного ефекту. Далі автор використовує парадокс, що твориться за рахунок поєднання непоєднуваних понять, для пояснення поведінки героя: *I stay here because I want to meet my friends from all over the world.*

І ще один парадокс: *Whenever I go to London, my Friend Smith is sure to be in Tokyo and Brown in Sicily;* тобто, йому дійсно не потрібно від'їжджати з дому, так як за кордоном він не побачить нічого нового – всі його друзі та знайомі вже там.

У парадоксальних реченнях, які пояснюють увесь зміст оповідання та являються останньою порадою для того, щоб уникнути мандрів *The world means people for me. I stay here because I want to see the world* комічний ефект реалізується повтором іменника world, який є контекстуальним синонімом іменника people. Доповненням до поради служить кінцева фраза: *Besides, staying at home broadens the mind*. Її парадокс заснований на поєднанні непоєднуваних понять: те, що людина залишається вдома, навряд чи зможе розширити її кругозір.

Висновки. На основі досліджених мовних засобів творення комічного ефекту можна зробити висновок, що Д. Мікеш найчастіше використовує такі: з лексичних – розгорнуту метафору, з лексико-синтаксичних – антиградацію, що призводить до парадоксу; стилістично несумісну лексику, серед якої зустрічається спеціальна термінологія, що не має відношення до викладеної в реченні теми; з синтаксичних засобів найуживанішим є умовне підрядне речення з посилюючим дієсловом, що надає йому емфатичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрієнко Т. Семне варіювання слова в художньому контексті (на матеріалі англійського сатиричного роману). *Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення.* Вип. 4. Харків : Константа, 2006. С. 8–9.

2. Бейлз Р. Комічне в літературі. Київ : Мистецтво, 2017. 208 с.

3. Микеш Д. How To Avoid Travelling. Юмористические рассказы английских и американских писателей. Ленинград: Просвещение, 1978. 67 с.

4. Чорновіл-Ткаченко О. До проблеми визначення категорії комічного. *Актуальні проблеми вивчення мови*. Збірник 6. Харків, 2009. С. 87–95.

УДК 811, 112, ‘2, 367, 335
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.30

ПОЗИЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПІДРЯДНИХ УМОВНИХ РЕЧЕНЬ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

POSITIONAL CHARACTERISTICS OF SUBORDINATE CONDITIONAL CLAUSES IN THE MIDDLE HIGH GERMAN LANGUAGE

Оксанич М.П.,
orcid.org/0000-0002-1322-0251
викладач кафедри німецької мови та методики її викладання
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

Є низка питань, які не дістали широкого висвітлення у мовознавчих працях, пов’язаних із проблемою визначення природи складного речення та його конституентів, зокрема складнопідрядного речення, поєднаного асиндетичним зв’язком, що є актуальним для сучасної германістики.

У статті розглядаються позиційні характеристики підрядних умовних речень, функціонування та варіативність умовних сполучників та основні моделі порядку слів у середньоверхньонімецькій мові.

Підрядні речення середньоверхньонімецької мови, незважаючи на відсутність єдиної форми вираження, є складними синтаксичними одиницями зі стійкими структурними ознаками, які характерні і для сучасної німецької мови.

Традиційно поєднання частин складнопідрядних речень у середньоверхньонімецькій мові відбувається не лише відносними займенниками та сполучниками, але й асиндетичним зв’язком.

Хоча в середньоверхньонімецькій період активно розвиваються підрядні зв’язки, недостатньо розвинуті мовні форми не дають засобів їх адекватного вираження, тому логічні зв’язки між двома реченнями могли виражатися їхнім простим зіставленням, тобто складнопідрядні речення поєднувалися асиндетично.

У підрядних умовних реченнях в німецькій поєднання головної та підрядної частин відбувається двома шляхами: сполучниковими засобами та асиндетичним зв’язком. Модель складнопідрядних безсполучникових умовних речень з ініціальною позицією присудка виникла ще в давньоверхньонімецькій мові і продовжувала існувати в середньоверхньонімецькій та ранньоверхньонімецькій мові. Порядок слів у підрядних умовних безсполучникових реченнях середньоверхньонімецької мови був вільним і характеризувався відносною варіативністю розташування його компонентів.

У досліджуваному творі виявлено 43,3% безсполучникових умовних речень із загальної кількості проаналізованих одиниць.

Доведено, що основними сполучниками, які вводили підрядні умовні речення в середньоверхньонімецькій мові, були ob та swenne.

З’ясовано, що, незважаючи на те, що середньоверхньонімецький період характеризується виникненням нових сполучників з вузьким, точним і чітко диференційованим значенням, сполучник daz все ще зберігає свою поліфункціональність. Виявлені поодинокі випадки вживання сполучника daz у підрядних умовних реченнях середньоверхньонімецької мови, які складають 7,7% із загальної кількості проаналізованих одиниць. Функції та сфера використання сполучника daz суттєво звужуються в середньоверхньонімецькій мові. Проте daz все ще зберігає свою багатозначність у ранньоверхньонімецькій мові і вживається у підрядних речення мети, наслідку, причини та умови.

У досліджуваному творі «Пісня про Нібелунгів» виявлено 56,2% підрядних речень у постпозиції до головного речення і 43,8% – у препозиції із загальної кількості 57 сполучникових підрядних умовних речень.

Вибір моделей порядку слів підрядного речення, його комунікативно-синтаксична та семантична функції, а також розвиток і функціонування займенників та прислівників можуть бути покладені в основу подальшого наукового пошуку на тлі розвитку складного німецького речення.

Ключові слова: асиндетичний зв’язок, немаркований гіпотаксис, порядок слів, поліфункціональність.

There is a number of issues that haven’t been thoroughly described in linguistics, namely the nature of an asyndetic complex sentence and its constituents, which is currently important for modern Germanistics.

Positional characteristics of subordinate conditional clauses, their functioning, variety of conditional conjunctions, and major patterns of word order in the Middle High German language are analyzed in the article.

Despite the absence of a single form of expression, clauses in the Middle High German Language were complex syntactical units with fixed structural features that are typical to Modern German as well.

Traditionally the combining of the clauses of complex sentences in the Middle High German language occurs not only with the help of relative pronouns and conjunctions, but also by asyndetical connection.

Though in the Middle High German period subordinate relations developed intensively, the language forms were not developed enough to provide the means of their adequate expression, that is why logical links between two clauses might have been expressed by mere juxtaposition, i.e. subordinate clauses were linked asyndetically.

In the German language, main and subordinate clauses in conditional sentences are joined by either conjunction means or asyndeton. The model of an asyndetic conditional sentences with predicate fronting first appeared in Old High German and remained in Middle High German and Early High German. The word order in an asyndetic conditional sentence in Middle High German was free, with relative variability of the distribution of its components.

In the epical poem under analysis we found 43.3% asyndetical conditional clauses from the total number of analyzed units.

It was proved that the main conjunctions, which introduced conditional clauses in the Middle High German language, were ob and swenne.

It was found out that in spite of the fact that the Middle High German period was characterized by the appearance of new conjunctions with narrow, accurate and clearly differential meaning the conjunction daz still preserved its polyfunctioning.

We have found rare examples of usage of the conjunction daz in the conditional subordinate clauses in the Middle High German language, which put together 7.7% from the total number of analyzed units. The function and the sphere of usage of the conjunction daz are narrowed dramatically during the above mentioned period. But conjunction daz still preserves its polysemy in the Early High German language and is used in the subordinate clauses of purpose, reason and condition.

In the epical poem Nibelungenlied we have found 56.2% of subordinate clauses in postposition to the main clause and 43.8% in the preposition from the total number of conjunctional subordinate clauses which comprise 57 units.

The choice of the word order pattern in clause, its communicative, syntactical and semantic functions as well as the evolution and functioning of pronouns and adverbs may become the basis for further research against the background of German complex sentence.

Key words: asyndetical connection, unmarked hypotacsys, word order, polyfunctioning.

Постановка проблеми. Останні десятиліття помітні успіхами у вивченні проблем, пов'язаних із природою складного речення в діахронному аспекті. Постійний інтерес германістів до питань мовної еволюції, її причин та механізмів, до процесів граматикалізації і узуалізації мовних одиниць сприяє розв'язанню таких проблем історичного синтаксису, як реконструкції праіндоєвропейського речення та основних моделей порядку слів [2; 5; 14; 27; 33; 37–40], типології синтаксичних структур, механізмів граматичних змін, синтаксичних універсалій [1; 6, 12; 17; 18; 34], розвитку сполучників підрядності [6; 15; 18; 26; 31]. Водночас є низка питань, які не дістали широкого висвітлення у мовознавчих працях, пов'язаних із проблемою визначення природи складного речення та його конституентів, зокрема складнопідрядного речення умови в середньоверхньонімецькій мові, що є актуальним для сучасної германістики. Оскільки підрядні умовні речення не були дослідженні у діахронному плані, ми визначили актуальним дослідження позиційних характеристик підрядних умовних речень у середньоверхньонімецькій мові в контексті розв'язання загальної проблеми їх формування та механізмів їх змін.

Постановка завдання. За **мету** у статті ми ставимо визначити позиційні характеристики підрядного умовного речення в середньоверхньонімецькій мові.

Відомо, що традиційно поєднання частин складнопідрядних речень у середньоверхньонімецькій мові відбувається не лише відносними займенниками та сполучниками, але й асиндетичним зв'язком [5, с. 90; 36, с. 233].

Асиндетичний зв'язок, який притаманний усім давньогерманським мовам, є поєднанням дієслівних фраз або реченнєвих утворень, у якому одне з них логічно підпорядковане іншому при відсутності будь-якого формального маркера цього зв'язку (немаркований гіпотаксис) [6, с. 219, 224]. Зокрема, В.М. Ярцева звертала увагу на те, що раннім германським мовам властиве асиндентичне зіставлення двох речень. Попри багату систему субординативних сполучників нерозвиненість підрядних зв'язків була ще настільки великою, що майже будь-які логічні зв'язки між двома реченнями могли виражатися їхнім простим зіставленням [34, с. 6]. Слід також зважити на те, що асиндетичний зв'язок у давньогерманський період його розвитку є якісно відмінним від сучасної форми його репрезентації [6, с. 230].

Складнопідрядні умовні речення в німецькій мові викликають значний інтерес у дослідників, оскільки поєднання головної та підрядної частин відбувається двома шляхами: сполучниковими засобами та асиндетичним зв'язком. Модель складнопідрядних безсполучникових умовних речень з ініціальною позицією присудка виникла ще у давньоверхньонімецькій мові і продовжувала існувати у середньоверхньонімецькій та ранньоверхньонімецькій мові [36, с. 233].

Основними сполучниками, які вводили підрядні умовні речення в середньоверхньонімецькій мові, були *ob* та *swenne* [5, с. 90; 23, с. 158; 31, с. 62, 70; 35, с. 347; 36, с. 232; 40, с. 64]. Проаналізуємо приклади:

(1) ***Ob*** *ich ein fvrste wære ze wibe wolde ich han die iwern schonen tohter (Nibelungenlied, 1714,1-1714-3). «Якби я був королем, то узяв би у дружини вашу прекрасну доньку»*[1]

У прикладі (1) сполучник *ob* уводить підрядне речення умови, яке розташоване у препозиції до головного речення. При цьому спостерігаємо, що підмет підрядного речення *ich* займає постпозицію щодо сполучника *ob*, а присудок *wære* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення. Отже,

[1] Переклад прикладів із середньоверхньонімецької мови, здійснений автором.

підмет і присудок підрядного речення розміщені дистантно. Така структура підрядного речення з фінальною позицією присудка тяжіє до структури сучасного підрядного німецького речення.

Конкуренцію сполучнику *ob* складав сполучник *swenne*, зокрема, приклад (2) демонструє використання сполучника *swenne* в підрядному реченні умови у препозиції щодо головного речення.

(2) ***Swenne*** *ir iagen ritet da wil ich gerne mite (Nibelungenlied , 0921,2). «Якщо ви їдете полювати, я охоче поїду з вами».*

Підмет підрядного речення *ir* займає постпозицію щодо сполучника *swenne.* Присудок *iagen ritet* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення, демонструючи контактне розташування з підметом *ir*. Отже, спостерігаємо таку структуру підрядного речення, яка притаманна сучасній німецькій мові з фінальною позицією дієслівного присудка.

Наступні приклади (3–4) демонструють структурну варіативність підрядного умовного речення в середньоверхньонімецькій мові.

(3) Vor leide mves ich sterben ***swenne*** *ich Hagenen solde sehn (Nibelungenlied, 1090,4). «Я мусив би вмерти від страждання, якби я побачив Хагена».*

(4) Mir wære niht ze leit ***ob*** *ich ze botenmiete iv solde gebn min golt (Nibelungenlied, 0562,2-0562,3). «Мені не було б прикро, якби я міг віддати вам у винагороду своє золото».*

На відміну від прикладів (1–2), приклади (3–4) демонструють постпозицію підрядного умовного речення щодо головного. У творі «Пісня про Нібелунгів» нами виявлено 56,2% підрядних речень у постпозиції до головного речення і 43,8% – у препозиції із загальної кількості 57 сполучникових підрядних умовних речень.

Наше дослідження засвідчує факт, що сполучники *ob* та *swenne* були не основними сполучниками підрядних умовних речень середньоверхньонімецької мови. З ними конкурував поліфункціональний сполучник *daz*, який був основним сполучником і оформляв підрядний зв'язок у зазначеному періоді [1, с. 67; 5, с. 90; 22, с. 157; 23, с. 157; 28, с. 108; 31, с. 61; 40, с. 64], як у прикладі (5):

(5) Vil tivrlicher reche dv solt gelovben mir ***daz*** *ich dich alles des gewer (Nibelungenlied, 1955, 2-1955,3). «Ти б залюбки жив радісно, благородний лицар, якби ти завоював країну».*

У прикладі (5) ми спостерігаємо вживання поліфункціонального сполучника *daz* у підрядному реченні умови, яке розташоване у постпозиції щодо головного речення. Підмет підрядного речення *ich* та присудок *gewer*, який займає фінальну позицію у підрядному реченні, розташовані дистантно. Цей приклад ілюструє тезу про те, що незважаючи на те, що середньоверхньонімецький період характеризується виникненням нових сполучників з вузьким, точним та чітко диференційованим значенням, сполучник *daz* все ще зберігає свою поліфункціональність.

У творі «Пісня про Нібелунгів» виявлено поодинокі випадки вживання сполучника *daz* у підрядних умовних реченнях середньоверхньонімецької мови, які складають 7,7% із загальної кількості проаналізованих одиниць (100% у постпозиції). Ми можемо припустити, що функції та сфера використання сполучника *daz* суттєво звужуються. Проте *daz* все ще зберігає свою багатозначність у ранньоверхньонімецькій мові та вживається в підрядних речення мети, наслідку, причини та умови [31, с. 82]. Порівняємо приклади:

(6) Het er daz swert enhende so wær ez Hagenen tot (Nibelungenlied, 0995,3). «Якби він мав у руках свій меч, то це була б смерть Хагена».

(7) Getorste si in chvssen div frowe tæte daz (Nibelungenlied, 0568,2). «Якби вона хотіла його поцілувати, вона б це охоче зробила».

Приклади (6) і (7) демонструють поєднання двох частин складнопідрядного речення умови асиндетичним зв'язком. У прикладі (6) присудок *het* займає ініціальну позицію в підрядному реченні. Підмет *er* займає постпозицію щодо присудка *het*, таким чином, розташовуючись з останнім контактно. Спостерігаємо, що в наведеному прикладі структура речення з ініціальною позицією присудка тяжіє до норм сучасної німецької мови. Проте у прикладі (7) складений присудок *getorste chvssen* утворює рамкову конструкцію. При цьому змінювана частина присудка займає ініціальну позицію ув підрядному реченні, незмінювана – фінальну, що також не суперечить нормам сучасної німецької мови. Підмет *si* розташований у постпозиції до змінюваної частини присудка *getorste.* Ми інтерпретуємо речення (6) і (7) як поєднання залежного і головного речень безсполучниковим (асиндетичним зв'язком). У творі «Пісня про Нібелунгів» виявлено 43,3% безсполучникових умовних речень із загальної кількості проаналізованих одиниць.

(8) Der sin mit helfe pflæge er wrde noch gesvnt (Nibelungenlied, 2068,2). «Якби його добре доглядали, він би був ще здоровим».

У наведеному нижче прикладі (8) дві частини складнопідрядного умовного речення поєднані асиндетичним зв'язком, де підрядне речення розташоване у препозиції до головного. Присудок *sin*

займає медіальну позицію в підрядному реченні, що не відповідає структурі сучасного складнопідрядного безсполучникового умовного речення. Наведений приклад дає підстави припустити, що порядок слів у підрядних умовних безсполучникових реченнях був вільним і характеризувався відносною варіативністю розташування його компонентів. Кількість сполучникових і безсполучникових підрядних умовних речень у творі «Пісня про Нібелунгів» співвідноситься як 56,7% і 43,3%.

Незважаючи на досить розвинену систему складнопідрядного речення в середньоверхньонімецький період, відбувався подальший розвиток моделей складнопідрядних речень, зокрема підрядних речень умови, частини яких поєднувалися асиндетичним зв'язком, про що свідчать отримані результати.

Проведений нами аналіз слугує підтвердженням того, що в середньоверхньонімецьку епоху найпоширенішим сполучником підрядних умовних речень був сполучник *ob*, який уводив більшість підрядних речень умови зазначеного періоду, і з яким одночасно конкурував сполучник *swenne*. Сполучник *daz* зберігає у підрядних реченнях умови свою поліфункціональність, але функції та сфера його використання суттєво звужуються.

Висновки. Отже, вибір моделей порядку слів підрядного середньоверхньонімецького речення, його комунікативно-синтаксична та семантична функції, а також розвиток і функціонування умовних сполучників можуть бути покладені в основу подальшого наукового пошуку на тлі розвитку складного німецького речення.

Проведений аналіз дав змогу уточнити статус складнопідрядних умовних речень і варіативність умовних сполучників. Отримані результати є перспективними для подальшого аналізу складних речень з іншими підрядними одиницями та їхньою комунікативно-синтаксичною природою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка. Москва : Высшая школа, 1963. 335 с.
2. Адмони В.Г. К проблеме порядка слов (замыкание предложения в немецком языке). *Изв. АН СССР, отд. яз. и лит*. Москва, 1949. Т. 8. Вып. 4. 373 с.
3. Баранівська О.С. Складнопідрядні речення з підрядними означальними в сучасній польській мові : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.03 / НАН України. Ін-т укр. мови. Київ, 2003. 20 с.
4. Бокова П.М. Темпоральні відношення в іспанському часовому складнопідрядному реченні. Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Вип. 5 / відп. ред. Корбозерова. Київ : КДЛУ, 2001. Вип. 5 С. 9–14.
5. Бублик В.Н. Історія німецької мови : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2004. 272 с.
6. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XIII ст.) : монографія. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2003. 327 с.
7. Ванников Ю.В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи. Москва : Русский язык, 1978. 296 с.
8. Варшавская А.И. Смысловые отношения в структуре языка (на материале современного английского языка). Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1984. 135 с.
9. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992.
10. Гулыга Е.В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке. Москва : Высшая школа, 1971. 274 с.
11. Гусар Н.І. Структура та функції абсолютної дієприкметникової конструкції у середньоанглійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2002. 19 с.
12. Гухман М.М., Семенюк Н.Н. История немецкого литературного языка. Москва : Наука, 1983. 200 с.
13. Долгова О.В. Синтаксис как наука о построении речи : учеб. пособие. Москва : Высшая школа, 1980. 191 с.
14. Долинина И.Б. Системный анализ предложения (на материале английского языка) : учеб. пособие. Москва : Высшая школа, 1977. 175 с.
15. Жирмунский В.М. История немецкого языка. 5-е изд. Москва : Высшая школа, 1965. 408 с.
16. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва : Наука, 1982. 367 с.
17. Ившин В.Д. Синтаксис речи современного английского языка. Смысловое чтение предложения : учебник. Ростов н/Дону : Феникс, 2002. 320 с.
18. Кацкова Т.А. Сложноподчиненное предложение с придаточным определительным в средневерхненемецком языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Ленинградский ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. А.А. Жданова. Ленинград, 1975. 18 с.
19. Кнабе Г.С. Ещё раз о двух путях развития сложного предложения. *Вопросы языкознания*. 1955. № 1. С. 108–116.
20. Корбозерова Н.М., В'язанкіна А.М. Динамізм структури речення. Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. ст. Вип. 6 / відп.ред. Н.М. Корбозерова. Київ : КДЛУ, 2001. Вип. 6. С. 115–117.

21. Корбозерова Н.М. Структурна інтеграція речення. Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. ст. Вип. 5 / відп. ред. Н.М. Корбозерова. Київ : КДЛУ, 2001. Вип. 5. С. 105–107.

22. Куркина А.А. Сложные предложения с причинными отношениями в древневерхненемецком языке : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Министерство просвещения РСФСР. Ленинградский государственный педагогический институт имени А.И. Герцена. Лениград, 1966. 19 с.

23. Левицький В.В. Історія німецької мови : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2007. 216 с.

24. Лешкова Н.В. Актуальне членування детермінантних складнопідрядних речень : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2006. 20 с.

25. Мещанинов И.И. Части речи и члены предложения. Москва; Ленинград : Издательство АН СССР, 1945. 321 с.

26. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). Москва : Высшая школа, 1974. 175 с.

27. Одри Ж. Индоевропейский язык / пер. с франц. Л.В. Иванова. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. XXI: Новое в индоевропеистике. Москва : Прогресс, 1988. С. 24–121.

28. Оксанич М. Функціонування сполучника *DAZ* у середньоверхньонімецькій мові. Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Вип. 81 (2). С. 107–111.

29. Семененко Г.М. Порядок слів як засіб синтаксичного зв'язку в складнопідрядному реченні. Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. ст. Вип. 5 / відп. ред. Н.М. Корбозерова. Київ : КДЛУ, 2001. Вип. 5. С. 159–163.

30. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика (Сложное синтакисческое целое). Москва : Высшая школа, 1973. –214 с.

31. Строева-Сокольская Т.В. Развитие сложноподчиненного предложения в немецком языке. Ленинград : Ленингр. гос. ун-т, 1940. 106 с.

32. Фєфєлова В.В. Складні речення з підрядними часу в сучасній французькій мові (структура, семантика, прагматика) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2006. 20 с.

33. Шубик С.А. Порядок слов в древневерхненемецком языке (Место глагола в повествовательном предложении) : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Академия наук СССР. Ленинградское отделение института языкознания. Ленинград, 1964. 20 с.

34. Ярцева В.Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1940. 116 с.

35. Behagel O. Deutsche Syntax. Bd. III. Heidelberg : Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1928.

36. Moskalskaja O.I. Deutsche Sprachgeschichte. Moscow : Hochschule, 1977. 237 s.

37. Paul H. Deutsche Grammatik. Halle: Niemeyer, 1954. Band III, Teil IV. 447 s.

38. Reis H. Über althochdeutsche Wortfolge. *Zeitschrift für deutsche Philologie.* 1901. Bd. 33. S. 220–229.

39. Ries J. Die Wortstellung in Beowulf. Halle : Max Niemeyer, 1907. 310 s.

40. Schildt J. Kurze Geschichte der deutschen Sprache. Berlin : Volk u. Wiss., 1991. 168 s.

УДК 811.11'366.58
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.31

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ

BASIC FEATURES OF LINGUISTIC TEMPORALITY

Плегуца А.А.,
orcid.org/0000-0001-6744-2709
асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті розглянуто питання значення маркерів дискурсу, а також проаналізовано важливість дослідження часових маркерів на сучасному етапі розвитку лінгвістики. Інтерес до предмета дослідження зумовлений неоднозначністю мовного явища та необхідністю виявлення загальних характеристик лінгвістичної темпоральності, оскільки багато дослідників розглядають час не як цілісну систему, а як окремі лексичні, морфологічні або синтаксичні показники. Лінгвістичний час можна визначити як сукупність способів вираження філософських і фізичних аспектів категорії засобами мови. Темпоральність включає лексичний, граматичний і контекстуальний час, становлячи поєднання способів вираження сутності фізичних і філософських аспектів категорії за допомогою лексичних, граматичних і контекстуальних ресурсів відповідно. Темпоральність розглядається в когнітивній лінгвістиці (Ботне і Кершнер, 2008), обчислювальній лінгвістиці (Стідман, 2012), порівняльній лінгвістиці (Хайрутдінова, 2006; Магомедова, 2008) та дискурсі. Деякі дослідники цікавляться структурою часу (Еванс, 2005), синтаксисом напруженості (Джорджф, 2008), дейксисом (Левінсон, 2004), інтерпретацією часу (Сміт, 2007), кодуючою темпоральністю (Ючеллі, 2009), діахронічним дослідженням часу (Жолобов, 2014) тощо. Категорія часу є морфологічною та синтаксичною за своєю природою й не завжди збігається з логіко-семантичною категорією часу згідно з контекстом. Категорія темпоральності включає як граматичні, так і лексичні засоби вираження часових відносин, тому вона набагато ширша, ніж категорія часу, і виражається в граматичній точці відліку, яка міститься в словесних часових формах і синтаксичних конструкціях із часовим значенням. Виявлені властивості лінгвістичної темпоральності (упорядкованість часу, одночасність/різниця в часі, одновимірність/багатовимірність, тривалість) можуть слугувати основою для подальших досліджень як у лексичній, так і в граматичній площинах. Також розглянута різниця між художнім часом і граматичним часом, що ставить науковцям нові завдання для аналізу часових маркерів англійської мови.

Ключові слова: дискурс, маркер, темпоральність, дейксис, багатовимірність.

The given article is devoted to the investigation of discourse markers and it also analyzes the importance of the study of linguistic markers at the present stage of linguistics development. The interest in the subject of research is due to the ambiguity of the linguistic phenomenon and the need to identify the general characteristics of linguistic temporality, since many researchers consider time not as a coherent system, but as separate lexical, morphological or syntactic indicators. Linguistic temporality can be defined as a set of ways of expressing the philosophical and physical aspects of a category by the means of language. Temporality involves lexical, grammatical, and contextual time, presenting a combination of ways of expressing the essence of the physical and philosophical aspects of a category through lexical, grammatical, and contextual resources. Temporality is viewed in cognitive linguistics (Botne and Kershner, 2008), computational linguistics (Steedman, 2012), comparative linguistics (Khairutdinova, 2006; Magomedova, 2008), and discourse. Some researchers are interested in the structure of time (Evans, 2005), the syntax of tense (Giorgi, 2008), deixis (Levinson, 2004), the interpretation of tense (Smith, 2007), encoding temporality (Uccelli, 2009), the diachronic study of tenses (Zholobov, 2014) etc. The time category is morphological and syntactic in nature and does not always coincide with the logical-semantic temporality category according to context and expression. The category of temporality includes both grammatical and lexical means of expressing temporal relations, so it is much broader than the category of tense and is expressed in the grammatical reference point which is contained in verbal tense forms and syntactic constructions with temporal meaning. The revealed properties of linguistic temporality (tense sequence, simultaneity/difference in time, one-dimensionality/multi-dimensionality, duration) can serve as a basis for further studies both in lexical and grammatical terms. Also, the difference between artistic time and grammatical time is considered, which put scientists new tasks for analyzing temporality markers of English language.

Key words: discourse, marker, temporality, deixis, multi-dimensionality.

Постановка проблеми. Маркери дискурсу є важливим засобом, які відображають певний вид співвідношення когерентності між суміжними проміжками в тексті. Дослідження генерування дискурс-маркерів в основному стосуються причинних маркерів, хоча останніми десятиліттями науковці все більше приділяють увагу вивченню часові маркерів. Частково це пов'язано з тим, що лінгвіст «занурений» у мовні часові рамки. Проблема узгодження часів – це актуальне питання, що цікавить науковців, які досліджують граматики різних мов. Лінгвісти вивчають проблеми часових відмінностей і подібності форми, прислівникових модифікаторів споріднених і неспоріднених мов, специфічних способів відображення й вираження астрономічного часу різними мовами. Це дає всі підстави визнати існування фізичного аспекту часу, у межах якого спо-

стерігаються питання об'єктивності часу, його спрямованості, характеру, співвідношення часу й руху, часу та існування, часу й матерії тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексний аналіз лінгвістичного часу привів до ідентифікації часу як складної смислової категорії, «що відображає сприйняття й розуміння часу певних подій і їх елементів залежно від моменту промови» [1, с. 47].

Основними властивостями лінгвістичної темпоральності є аналіз взаємозв'язку між різними аспектами часу, який дає змогу розібратися з різноманітними лінгвістичними питаннями часовості, використовуючи знання з галузей, що досліджували питання часу. Одне з важливих питань – питання співвідношення об'єктивного та граматичного часу. Традиційний погляд на співвідношення граматичної категорії часу й об'єктивного часу полягає в тому, що мовець визначає тимчасове ставлення мови до моменту мовлення. Усі дії, факти, що відбуваються до моменту виступу, виражаються граматичним минулим часом; усе, що збігається з мовленням у широкому чи вузькому значенні, належить до граматичного теперішнього часу; усе, що відбувається після моменту мовлення, виражається майбутнім часом. Варто зазначити, що суб'єктивність лінгвістичного моменту полягає в такому: воно немислиме поза окремими актами спілкування, тобто кожного разу мовець визначає його відповідно до реальності.

Ще одним питанням, що викликає інтерес дослідників, є різновимірність часу. Одновимірність – одна з найбільш очевидних характеристик фізичного часу: «Реальний час у макрокосмі характеризується двома основними фізичними властивостями: одновимірність (лінійність) та однонаправленість (незворотність)» тощо [7, с. 112]. У лінгвістиці більшість науковців дотримується протилежних думок. За словами З.Я. Тураєвої (1986), «граматичний час відповідає багатовимірному концептуальному просторучасі», оскільки нам потрібно кілька координат для характеристики граматичних категорій, що виражають положення дії в часі [5, с. 9].

Саме багатовимірність лінгвістичного часу здатна створити особливий ритм, припускаючи прискорення або затримку подій. Терміни «одно-та багатовимірність» тісно пов'язані з поняттями «оборотність/незворотність». Реальний час характеризується однонаправленістю, яка в об'єктивному світовому часі рухається від минулого до майбутнього.

Постановка завдання. Лінгвістичний час є досить актуальною для дослідження, але й спірною одиницею мови, що вимагає визначення основних значень лінгвістичної темпоральності й граматичного часу, різниці між ними в контексті й в усному мовленні, а також аналізу психологічного аспекту часу в мові.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Рейхенбахом (1962), час є досить складним елементом. Частково це можна пояснити тісним зв'язком мови та свідомості людини. У концепції Рейхенбаха (1962) на часовій осі виділяються три точки:

- «момент промови» (point of Speech (S));
- «час події» (point of Event (E));
- «відносний момент», «точка відліку» (point of Reference (R)) [14, с. 75].

Розглядаючи художній час, З.Я. Тураєва (1986) зазначає, що граматичний час характеризується оборотністю, «руйнуванням часового ряду, змішуванням послідовності описуваних подій, що є звичайним методом структурної організації сюжету» [5, с. 9].

Властивість оборотності тісно пов'язана з упорядкованістю в часі. Аналізуючи граматичні явища, особливо пов'язані з дією, учені звертають увагу саме на цю властивість. Упорядкованість часу позначає розташування подій у певному лінійному порядку, що дає змогу встановити відносини пріоритетності й послідовності однієї події відносно іншої. Якщо процеси оборотні, то послідовність у часі ідентична визначенню її напряму.

Під час дослідження послідовності часу мовознавці звертають особливу увагу на питання одночасності й різноманітності. Одночасність і різноманітність (включаючи пріоритетність і послідовність) протиставляються одна одній, і тут одночасність виражає паралельність дій, а різноманітність проявляє багатопорядкові дії. Аналізуючи це явище, дослідники стикаються з терміном «дейксис».

Різні лінгвісти, які вивчають питання, по-різному тлумачать цей термін. Часовий дейксис – це посилання на час щодо часової точки відліку. Зазвичай цей момент є моментом висловлювання (Левінсон, 1983). На думку вченого, основою для систем розрахунку та вимірювання часу в більшості мов є природні й чітко визначені цикли дня та ночі, календарних місяців, сезонів і років [13, с. 99]. Гурфорд також зазначає, що дейктичне слово – це слово, яке бере певний елемент свого значення із ситуації висловлювання, у якій воно вживається [12, с. 32].

Ренкема (1993) заявив, що дейксис часу – це посилання на час відносно часової точки відліку, і це, як правило, момент висловлювання [15, с. 95]. Деякі дослідники, говорячи про часовий дейксис,

згадують граматичну часову систему: «майже кожне речення посилається на час події», «цей час можна визначити лише відносно часу дієслова, у якому воно було вжито мовцем» [16, с. 62].

За словами Хуанга (2007), часовий дейксис сприймається з визначенням часових точок і періодів щодо часу, у який висловлюється мовна подія [11, с. 25].

Дейксис – це один зі способів відліку, за допомогою якого події локалізуються щодо певного екстралінгвістичного центру часової орієнтації. Цей центр називають «дейктичним центром», який може змінитися в реальній комунікативній ситуації, що передбачає відсутність єдності мовного моменту й моменту сприйняття. Згідно з лінгвістичним поглядом, темпоральність – це векторна категорія, що характеризується певним напрямом. Векторний характер часу як актуалізуюча категорія типу орієнтації відображає специфічний характер часового дейксису [1, с. 15]. Темпоральний дейксис виходить за рамки граматичного значення й виражається в граматичній точці відліку, яка міститься у словесних часових формах і синтаксичних конструкціях із часовим значенням.

Питання часових відношень передбачає згадування певних типів ознак на основі особливостей різних аспектів. Ті, що визначаються характером часового дейксису, займають вищу позицію в ієрархії ознак. Однією з основних особливостей є абсолютна/відносна часова орієнтація. Різниця між ознаками залежить від часового дейктичного центру: якщо це момент мовлення, ми говоримо про абсолютний час, якщо це будь-який інший момент, час відносний [1, с. 16].

Отже, значення абсолютного та відносного часу пов'язані з різними центрами часового дейксису. Один із них (абсолютна часова орієнтація) – це час виступу мовця, який висловлюється.

Інший центр – це момент, виражений мовними засобами, що позначають початковий відлік часу, стосовно якого визначається час дії.

Ще одна важлива особливість – актуальність орієнтації на момент мови. Контекстуально промова характеризується тісним зв'язком змісту висловлювання з мовленнєвою ситуацією. Контекстуально промова характерна для спілкування віч-на-віч. Мовна кореляція різних графіків часу може слугувати засобом актуалізації часового дейксису. Мовлення вважається контекстуально нерелевантним, якщо немає прямого стосунку змісту висловлювання до мовленнєвої ситуації. Прикладом контекстуальної промови може бути використання теперішніх і минулих форм часу в розповіді й теперішніх часових форм для викладення об'єктивних законів у наукових працях, підручниках.

Часове відношення також може характеризуватися чіткими або невизначеними фіксованими рисами. Якщо часовий специфікатор позначає час точно й чітко, то характер часової орієнтації визначено. Наприклад, *He graduated last year*. В іншому випадку зустрічається невизначена часова орієнтація.

Тривалість як властивість лінгвістичного часу також трактується мовознавцями по-різному. Деякі дослідники трактують тривалість як величину її існування. Наприклад, В.М. Мігірін (1973) зазначає, що не існує суто часових понять, усі слова з часовим значенням – це події, які використовуються як вимірювальні величини; отже, час – це розрахунок порядку та міра процесів. Розрахунок дій набуває форми одноразовості, повторного використання, непевного повторення й інших форм. Міра дії постає у вигляді короткої тривалості, довгої тривалості тощо [4, с. 120]. З.Я. Тураєва (1986) наголошує, що граматичні форми часу нейтральні до вираження якісної тривалості дії, здатної виражати лише тривалість як таку; якісний аспект дії виражається лексичною системою вираження часових відносин [5, с. 10].

Тривалість може бути різного роду: обмежена або необмежена (залежно від кількості часу, приділеного дії), розширена, близька або тривалість збереження результату (залежно від семантики межі), дискретна або безперервна (залежно від аспектних відмінностей) тощо.

Висновки. Отже, проаналізувавши лінгвістичну темпоральність, можемо зробити такі висновки: критика щодо розгляду часу як зовнішнього чинника щодо мови та необхідності розкривати природу мовного часу як внутрішнього чинника призвели до визначення лінгвістичного часу як «темпоральної складності й багаторівневої категорії».

З погляду співвідношення граматичної категорії часу й об'єктивного часу мовець визначає часове відношення висловлювання до моменту виступу (мовлення). Відповідно, момент виступу є головним орієнтиром, оскільки він завжди об'єктивний, тому що відображає реальність. Суб'єктивність мовного моменту полягає в тому, що це неможливо поза окремими діями спілкування.

Дейксис – це використання мовних виразів та інших знаків, які можна інтерпретувати лише стосовно фізичних координат комунікативного акту його учасників, його місця та часу. У лінгвістиці дейксис традиційно розуміється як функція, що стосується просторово-часових координатів

акту висловлювання. Дейксис – це універсальний засіб мови, але типи та способи його вираження різними мовами сильно відрізняються.

Лінгвістичний час складний і багатовимірний. Розуміння часу як системи ґрунтується на трьох типах відношення дії до точки відліку: перевага, одночасність і послідовність. Лінгвістичний час також володіє властивістю тривалості, виражаючи продовження дії.

Актуальність дослідження значення лінгвістичного часу пов'язана з можливостями, що зростають, для активної діяльності творчості людей і їх участі в історичному процесі на основі знання об'єктивних законів існування.

Темпоральність – це потік подій у часі, часова характеристика, яка дає нам змогу відрізняти часові періоди та ритми. Ця категорія сприяє осмисленню механізмів існування природи й життя людини, стосунків людини з навколишнім середовищем.

У сучасній лінгвістиці часова інтерпретація трактується по-різному. По-перше, це об'єктивно-суб'єктивна категорія, співвіднесена як з об'єктивним, так і з концептуальним часом. По-друге, темпоральність – це функціональне семантичне поле, що включає граматичні, лексичні та комбіновані мовні засоби, що використовуються для вираження відповідної семантичної категорії.

Темпоральність – це змінна, оскільки залежно від тривалості періоду часу й наміру дії швидкість потоку подій може прискорюватися чи сповільнюватися. Отже, темпоральність має одиниці вимірювання, які визначаються кількістю подій у конкретні часові інтервали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. Ленинград : Наука, 1990. 264 с.

2. Жолобов О.Ф. Истоки вариативности темпоральных форм глагола в древнерусском языке. *Избранные труды :* XLII Международная филологическая конференция, Санкт-Петербург, 11–16 марта 2013 г. / отв. ред. Ю.В. Меньшиков. Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ, 2014. С. 125–134.

3. Магомедова А.К. Лексические средства выражения пространственного и темпорального дейксиса даргинского и немецкого языков : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Махачкала, 2009. 24 с.

4. Мигирин В.Н. Формирование различных компонентов структуры языка в связи с развитием мышления (на примере русского языка). *Методологічні питання мовознавства :* доп. на Респ. наук. конференції (черв. 1964 р.), присвяч. питанням методології мовознавства. Київ, 1966. С. 119–133.

5. Тураева З.Я. Лингвистика текста. (Текст: структура и семантика) : учебное пособие для студентов пед. институтов по спец. № 2103 «Иностр. яз.». Москва : Просвещение, 1986. 127 с.

6. Хайрутдинова Г.А. Семантика грамматического рода существительных в контексте проблемы эстетики языковых единиц. *Известия Самар. науч. центра РАН. Спец. выпуск «Актуальные проблемы гуманитарных наук».* Самара, 2006. № 1. С. 95–101.

7. Юрченко В.С. Очерки по философии языка и философии языкознания / сост. и отв. ред. мемориальной монографии Э.П. Кадькалова. Саратов : Изд-во СГУ, 2000. 366 с.

8. Botne R., Kershner T. Tense and cognitive space. On the organization of tense aspect systems in Bantu languages and beyond. Cognitive Linguistics. Oxford : Oxford University Press, 2008. P. 145–218.

9. Evans V. The Structure of Time. Jobn Benjamins. Amsterdam, 2005. 286 p.

10. Giorgi A. Crosslinguistic variation and the syntax of tense*. University of Venice Working Papers in Linguistics.* 2008. № 18. P. 145–177.

11. Huang Y. Pragmatics (Oxford Textbooks in Linguistics). 2nd Edn. Oxford : Oxford University Press, 2007. P. 77–101.

12. Hurford J.R., Studdert-Kennedy M. & Knight C. (eds), *Approaches to the Evolution of Language – Social and Cognitive Bases*. Cambridge : Cambridge University Press, 1998. P. 35–45.

13. Levinson S.C. Deixis. The Handbook of Pragmatics, Blackwell, Malden : 2004. P. 97–121.

14. Reichenbach H. The Direction of Time. University of California Press, Berkeley, 1962. 396 p.

15. Renkema J. Discourse Studies: An Introductory. Textbook. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 1993. 224 p.

16. Yule George. Pragmatics. Oxford University Press, Oxford, 1996. 152 p.

УДК 811.111:004.738.5:32
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.32

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ В ЖАНРІ ТВІТИНГ В АНГЛОМОВНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ

LEXICAL MEANS IN THE GENRE TWITTING IN ENGLISH POLITICAL INTERNET-COMMUNICATION

Полякова Т.Л.,
orcid.org/0000-0002-3353-2228
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри мовної підготовки
Харківського національного технічного університету сільського господарства
імені Петра Василенка

У статті представлено аналіз використання лексичних засобів у жанрі твітинг в англомовній політичній інтернет-комунікації. Аналіз інтернет-жанрів, що виникли завдяки стрімкому розвитку інформаційних технологій, є однією з ключових галузей дослідження інтернет-лінгвістики – галузі мовознавства, об'єктом дослідження якої є інтернет-комунікація й мова, що її обслуговує, а її предметом – особливості функціонування мови в Інтернеті на різних рівнях: морфологічному, синтаксичному, лексичному, фонетико-графічному.

Стрімкий розвиток технологій *веб 2.0* (можливість включати в текст відеозображення, аудіозаписи, анімацію, широке використання графічних засобів) зумовив появу жанрів, умовно названих *жанрами 2.0*. Прикладом жанрів 2.0 є *твітинг* – інтернет-жанр, що забезпечує спілкування за допомогою інтернет-сервісу Твіттер, основною комунікативною одиницею якого є повідомлення в формі тексту, обмеженого 280 знаками.

Як показав аналіз, жанр твітинг у сфері політичної інтернет-комунікації характеризується властивими йому особливостями на всіх рівнях мовного оформлення, включаючи й рівень лексики. Лексичні засоби представлені нейтральною лексикою, лексикою політичної спрямованості, словами, які мають тільки емоційно-експресивне значення. Використання прикметників з позитивною й негативною оцінкою хоча й має місце в цьому жанрі, проте не є його характерною рисою. Також виявлені випадки використання лексичних стилістичних засобів: метафори, метонімії, іронії, уособлення, оксиморона, вдале використання яких робить виклад більш виразним, привертає увагу користувачів. Великий вплив на вибір автором мовних засобів має мовна особистість автора, обмежений обсяг повідомлення, а також функціональні особливості досліджуваного жанру, пов'язані з технологічним фактором.

Отже, розвиток інформаційних технологій відкриває нові можливості у сфері комунікації, у тому числі й у сфері політики, а також формує низку лінгвістичних завдань, пов'язаних зі зміною вже наявних жанрів, появою нових жанрів, появою нових засобів оформлення жанрів.

Ключові слова: інформаційні технології, інтернет-комунікація, інтернет-жанри, інтернет-лінгвістика, твітинг, лексичні засоби.

The article analyses the use of lexical means in the genre twitting in English political Internet-communication. Investigation of digital genres that have arisen due to the rapid development of information technologies is one of the key areas of research in Internet-linguistics – the field of linguistics the study object of which is Internet-communication and the language that serves it, and its subject is the features of the language functioning on the Internet at different levels: morphological, syntactic, lexical, phonetic-graphic.

The rapid development of the technologies *Web 2.0* (the ability to include video, audio, animation, and extensive use of graphic means in the text) has led to the emergence of genres conventionally named *genres 2.0*. An example of genres 2.0 is twitting – a digital genre initiated by the Internet-service Twitter, the main communicative unit of which is a 280-character text message.

As the analysis has shown by the, the genre twitting in the field of political Internet-communication is characterized by the peculiarities at all levels of the linguistic design, including the level of vocabulary. Lexical means are represented by neutral vocabulary, political vocabulary, the words with only emotive and expressive meaning. The use of adjectives with positive and negative evaluations is presented in the genre, but it is not its characteristic. There are also the cases of using lexical stylistic means: metaphors, metonymy, irony, personification, oxymoron, the successful use of which makes the presentation more expressive, attracts users` attention. The author`s choice of linguistic means is greatly influenced by his linguistic identity, the limited volume of the message, the functional features of the studied genre related to the technological factor.

Thus, the development of information technologies gives new opportunities in the field of communication, including politics, and also forms a number of linguistic tasks related to the change of existing genres, the emergence of new genres, the emergence of new means of genres design.

Key words: information technologies, Internet-communication, digital genres, Internet-linguistics, twitting, lexical means.

Постановка проблеми. Дослідження інтернет-жанрів, що виникли завдяки появі і стрімкому розвитку наприкінці XX – на початку XXI століття інформаційних технологій, стало однією з ключових галузей дослідження вітчизняної та зарубіжної інтернет-лінгвістики [1; 2] – галузі мовознав-

ства, під об'єктом дослідження якої розуміється інтернет-комунікація й мова, що її обслуговує, а її предметом – особливості функціонування мови в Інтернеті на морфологічному, синтаксичному, лексичному, фонетико-графічному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтернет-комунікація, або комп'ютерно-опосередкована комунікація (англ. *Computer-mediated communication*) – термін, який почав використовуватися в зарубіжній лінгвістиці [3; 4] після його вживання в роботі Н. Барон [5] і в назві електронного видання *the Journal of Computer-Mediated Communication* [6, с. 1].

Спочатку інтернет-комунікація являла собою надрукований текст, призначений окремим користувачам. Однак з часом у міру розвитку інформаційних технологій текстова комп'ютерно-опосередкована комунікація була доповнена графічними, аудіо- та/або відеоканалами комунікації [7, с. 1], зараз завдяки технологіям веб 2.0 (можливостям включати в текст відеозображення, аудіозаписи, анімацію, широко використовувати графічні засоби (застосування різних шрифтів, кольору тощо)) стали доступні численні способи комунікації.

У міру розвитку можливостей, що надаються інформаційними технологіями для здійснення спілкування в мережі Інтернет, зріс інтерес учених до дослідження цього виду комунікації, мови, яка її обслуговує, і жанрів, умовно названих *жанрами 2.0* [8], що виникли завдяки технологіям веб 2.0. Зміст жанрів другого веб (веб 2.0) може створюватися й коригуватися простими користувачами, причому їх кількість необмежена. Вплив інтернет-технологій у цих жанрах досить великий, завдяки чому вони відрізняються високим ступенем креалізованості, гіпертекстуальності, оперативності, інтерактивності. Прикладами жанрів другого веб є соціальні мережі, блоги тощо. Особливе місце серед жанрів 2.0 посідають гібридні жанри, що ввібрали в себе властивості декількох інтернет-жанрів і не мають аналогів у традиційній комунікації. Прикладом такого жанру є *твітинг* [9].

Твітинг являє собою інтернет-жанр, що забезпечує спілкування за допомогою інтернет-сервісу Твіттер, основною комунікативною одиницею якого є твіт – повідомлення у формі короткого тексту, обмеженого 280 знаками.

Одними з напрямів дослідження інтернет-лінгвістики поряд із комунікаційним, медіалінгвістичним і дискурсивним є мовностилістичне, де авторами вивчаються окремі явища лексичного або семіотичного плану (комп'ютерний жаргон, метафори, комп'ютерні терміни тощо), а також жанрознавчий напрям, центром уваги якого є загальнотеоретичні питання вивчення жанрів Інтернету [10, с. 21–27].

Отже, велика популярність жанру твітинг у всіх сферах суспільства – побутовій, економічній, освітній, політичній, а також недостатній аналіз окремих лінгвістичних особливостей жанру, зокрема використання лексичних засобів у жанрі твітинг в англомовній політичній інтернет-комунікації (увагу дослідників під час вивчення жанру в основному привертають соціологічні та психологічні аспекти [11; 12], а з позиції лінгвістики розглядають окремі методологічні принципи та прагматичні питання жанру [2], досліджують особливості мовного оформлення жанру, які пов'язані переважно з технологічним фактором [6; 13]), і визначили актуальність роботи.

Постановка завдання. Отже, завданням дослідження є визначення особливостей використання лексичних засобів в англомовній політичній інтернет-комунікації.

Виклад основного матеріалу. Лексичні засоби є важливим стилістичним прийомом досліджуваного жанру. Необхідно відзначити, що на вибір лексичних одиниць великий вплив чинить низка екстралінгвістичних факторів, до яких можна зарахувати сферу спілкування, специфіку функціонального стилю, жанр, форму мовлення, взаємини між адресантом та адресатом тощо [14, с. 454].

У будь-якому жанрі, у тому числі й у жанрі твітинг, людина, яка говорить, повинна слідувати певним рольовим приписам, що визначаються соціальними факторами, підкреслити свою належність до певної корпоративної групи [15, с. 118], що, безсумнівно, накладає свій відбиток на використання мовних засобів. На вибір лексичних засобів у досліджуваному жанрі великий вплив чинить політична сфера використання жанру, його належність водночас до інституціонального й персонального дискурсу, домінування інформативної функції комунікації, мовна особистість автора, що створює індивідуальний стиль кожного політичного діяча.

Аналіз лексичного рівня мовного оформлення повідомлень у жанрі твітинг, який використовується у сфері політичної комунікації, дав змогу виділити такі групи лексичних одиниць:

• ***нейтральна лексика***, під якою розуміють слова, що містять тільки денотативну, тобто основну, інформацію [15, с. 94].

Дослідження дало можливість визначити найбільш популярні в досліджуваному корпусі твітів

самостійні лексичні одиниці, до яких увійшли практично всі частини мови:

– дієслово (28%) (*thank*, *get*, *see*, *like*, *need*, *call*, *make*, *would*, *should*, *love*, *go*, *know*, *watch*, *did*);

– іменник (24%) (*president*, *mayor*, *jobs*, *tax*, *help*, *day*, *people*, *work*, *fact*, *time*, *congress*, *plan*);

– прислівник (22%) (*today*, *how*, *now*, *here*, *back*, *when*, *there*, *last*, *no*, *please*, *tonight*);

– займенник (14%) (*what*, *who*, *his*, *he*, *us*, *they*, *their*);

– прикметник (6%) (*great*, *new*, *good*);

– сполучник (4%) (*or*, *than*);

– числівник (займенник) (2%) (*one*).

Говорячи про семантику цієї лексики, можна відзначити, що велика частина згаданих лексичних одиниць належить до загальновживаної розмовної лексики (92%) і 8% слів – до лексики політичної спрямованості (*president*, *mayor*, *tax*, *congress*).

Домінування серед найбільш уживаної лексики в повідомленнях досліджуваного жанру загальновживаної, нейтральної лексики вказує на бажання й необхідність політичних діячів говорити загальнодоступною мовою, бути зрозумілими іншими користувачами, що відповідає основній меті цього жанру – інформування, просування своєї політичної платформи та іміджу;

• ***лексика політичної спрямованості***, під якою мається на увазі тематичне об'єднання загальновживаних слів, які повинні бути зрозумілі більшості громадян [16, с. 90].

Серед лексики політичної спрямованості в жанрі твітинг зустрічаються такі слова, як *election*, *campaign*, *democrat*, *republican*, *leader*. Найпопулярнішим словом є *president* (*president`s*, *presidency*, *presidential*), яке виявлено приблизно в 11,34% повідомлень;

• ***слова, що мають тільки емоційно-експресивне значення***, є засобом вираження почуттів мовця [15, с. 112]. До цієї групи лексичних засобів, які характерні для інтернет-комунікації загалом і відзначені в твітах політиків, можна зарахувати використання слів типу *Ummm*, *HaHa*, *Ha*, *Ugh*, *Wow*, *Oooh*, *Hooray*, *Ouch*, *Heehee*, *Oooo*, *Mmmm* і деякі інші.

Cory Booker @CoryBooker

Mmmm, mmmm good! Ur welcome! RT @Curtis_ Edmonds: At @DinosaurBQ in beautiful downtown Newark – thanks to @CoryBooker for the tip.

Уживання вигуку *Mmmm* у повідомленні сприяє передачі емоційного стану автора, імітує заповнення паузи в розмовному стилі мовлення. Однак, як показало дослідження, цей стилістичний прийом не є характерною рисою досліджуваного жанру через сферу його використання, домінування в ньому інформативної функції, а також багато в чому залежить від мовної особистості автора.

Політична комунікація завжди несе в собі не тільки інформацію, а й оцінку розглянутих реалій. Це пояснюється передусім тим, що мета політичного дискурсу полягає не в об'єктивному описі ситуації, а в переконанні адресата та спонуканні його до політичних дій [16, с. 63]. Так, у результаті аналізу досліджуваного корпусу твітів виявлені випадки вживання прикметників з позитивною оцінкою (*great*, *amazing*, *extraordinary*, *excellent*, *fantastic* і деякі інші) і з негативною оцінкою (*awesome*, *terrible*, *hazardous* та інші), які являють собою важливі стилістичні засоби, що підвищують експресивність висловлювання. Однак, згідно з отриманими даними, для жанру твітинг, який використовується в політичній сфері комунікації, не характерно використання великої кількості прикметників з позитивною оцінкою, а прикметники з негативною оцінкою зустрічаються вкрай рідко.

Нетиповість використання великої кількості описових прикметників у досліджуваному жанрі пов'язана насамперед із функціональним обмеженням розміру повідомлення. Крім того, політичні діячі намагаються уникати вживання великої кількості лексичних одиниць, що мають на увазі оцінку тієї чи іншої події або політика. Особливо це стосується вживання лексики з негативною конотацією, тому що це може несприятливо вплинути на досягнення поставлених цілей і просування політичного іміджу.

У процесі дослідження мовного оформлення повідомлень також виявлена низка лексичних стилістичних засобів, що сприяють досягненню основних цілей політичного дискурсу – вплив на аудиторію, її переконання, здійснення стратегій позитивної самопрезентації та негативного уявлення свого опонента тощо. До тропів, що найбільш часто використовуються в жанрі твітинг політичної сфери, можна зарахувати метафору, метонімію, іронію, уособлення, оксиморон.

Метафора, під якою розуміють слово або мовний зворот, які вживаються в переносному значенні для визначення предмета або явища на основі будь-якої аналогії, подібності [14, с. 458], є одним із найбільш часто вживаних лексичних стилістичних засобів у жанрах політичної сфери комунікації. Використання метафори збагачує арсенал найменувань (лексикон мови), слугує засобом впливу на адресата [16, с. 122]. У жанрі твітинг також відзначені випадки використання цього прийому, що підвищує експресивність висловлювання.

Gavin Newsom @GavinNewsom

It`s in the hands of the Supreme Court #prop8 #marriageequality http://t.co/rOeBQ15X.

Так, у цьому прикладі має місце онтологічна метафора, коли матеріальний об'єкт (*Верховний Суд*) персоніфікований.

Також можна відзначити використання метонімії – вид тропа, який визначається як стилістичний прийом, який являє собою перенесення імені з одного класу об'єктів або окремого об'єкта на інший клас або одиничний предмет, який асоціюється з вихідним за суміжністю, залученням в одну ситуацію [17, с. 153].

Gavin Newsom @GavinNewsom

Berkeley, Chicago and Long Island are other communities looking at various options to save homeowners…http://t.co/MAFfMUkx.

Як ілюструє використання метонімії в прикладі, цей прийом може слугувати в жанрі твітинг для заміщення власною назвою, яка позначає назву міста або штату (*Берклі*, *Чикаго*, *Лонг-Айленд*), жителів цих міст або певних організацій, є важливим стилістичним засобом, що надає висловом особливої виразності.

Іронія є стилістичним прийомом, тропом, у якому справжній зміст суперечить або протиставляється явному, створює відчуття, що предмет обговорення не такий, яким він видається [18]. Крім того, існує більш широке розуміння іронії як дискурсивної практики, тобто цілеспрямованого використання мовних засобів не тільки для передачі сенсу, а й для трансляції певних соціальних відносин [19, с. 177].

Gavin Newsom @GavinNewsom

This is the party of "family values"?? http://t.co/n9qD4QtB http://t.co/31yzsB5g.

У прикладі Гейвін Ньюсом з іронією говорить про Республіканську партію як про партію «сімейних цінностей», маючи на увазі, що це суперечить дійсності. Посиленню іронії в цьому прикладі сприяє використання риторичного запитання.

Уживання прийому іронії в досліджуваному жанрі дає змогу імпліцитно висловити своє ставлення до інших політичних лідерів, їхніх політичних платформ, впливати, отже, на громадську думку.

Зустрічаються в повідомленнях жанру твітинг і приклади уособлення.

Cory Booker @CoryBooker

Evil triumphs when good ppl do nothing. But love prevails when a community of conviction engages in rebellious kindness & defiant compassion.

У представленому прикладі властивості живого предмета (здатність людини відчувати тріумф, тріумфувати) приписуються неживого предметові – *злу* (*зло торжествує*).

Цей приклад також ілюструє використання в твітах досліджуваного жанру випадків уживання оксиморону, що являє собою поєднання слів з протилежним значенням, для якого характерно навмисне використання протиріччя для створення стилістичного ефекту – *повстала доброта*, *зухвале співчуття*.

Отже, можна відзначити, що в жанрі твітинг у сфері політики, як і в інших комунікативних сферах, вдале використання стилістичних фігур і тропів робить виклад більш яскравим, виразним, привертає увагу читачів і слухачів [16, с. 107], а також нерозривно пов'язане з мовною особистістю автора.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що жанр твітинг у сфері політичної інтернет-комунікації характеризується властивими йому особливостями на всіх рівнях мовного оформлення, включаючи й рівень лексики. Лексичні засоби представлені нейтральною лексикою, лексикою політичної спрямованості, словами, які мають тільки емоційно-експресивне значення. Використання прикметників з позитивною та негативною оцінкою хоча й має місце в цьому жанрі, проте не є його характерною рисою. У процесі дослідження також виявлені випадки використання лексичних стилістичних засобів: метафори, метонімії, іронії, уособлення, оксиморона. Великий вплив на вибір автором мовних засобів має мовна особистість автора, обмежений обсяг повідомлення, а також функціональні особливості досліджуваного жанру, пов'язані з технологічним фактором.

Інтернет являє собою складний, динамічний інформаційно-комунікативний простір, який стрімко розвивається й де завдяки впливу модернізації технологій жанрова система також постійно змінюється: виникають нові жанри, видозмінюються старі, видозмінюються мовні й немовні засоби оформлення жанрів, що становить великий інтерес для вчених-лінгвістів і визначає перспективи подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горошко Е.И. Интернет-коммуникации в гендерном измерении *Вестник Пермского университета*. Пермь, 2006. Вып. 3 «Язык – культура – цивилизация». С. 219–229. URL: http://www.textology.ru/article.aspx?aId=88 (дата звернення: 12.11.2019).

2. Crystal D. Internet Linguistics : A Student Guide. London and New York : Routledge. Taylor & Francis Group, 2011. 179 p.

3. Deneke L. Computer-mediated communication : Potential and Actual Effects on the English Language. Saarbrücken : VDM Verlag Dr. Mueller, 2007. 140 p.
4. Thurlow C., Lengel L., Tomic A. Computer-mediated communication. Newbury Park, CA : Sage, 2004. 272 p.
5. Baron N. S. Computer mediated communication as a force in language change. *Visible Language*. 1984. XVIII (2). P. 118–141.
6. Crystal D. Internet Linguistics : A Student Guide. London and New York : Routledge. Taylor & Francis Group, 2011. 179 p.
7. Herring S. C. The co-evolution of computer-mediated communication and computer-mediated discourse analysis. In P. Bou-Franch & P. Garcés-Conejos Blitvich (Eds.), *Analysing digital discourse : New insights and future directions.* London: Palgrave Macmillan, 2018. P. 25–67.
8. Горошко Е.И. «Чирикающий» жанр 2.0 Твиттер, или что нового появилось в виртуальном жанроведении. *Вестник Тверского государственного университета. Серия «Филология».* 2011. № 3. С. 11–20.
9. Полякова Т.Л. Лингвостилистические характеристики жанра твиттинг в англоязычной политической интернет-коммуникации : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04. Харьков, 2014. 232 с.
10. Щипицина Л.Ю. Компьютерно-опосредованная коммуникация. Лингвистический аспект анализа : монография. Москва : КРАСАНД, 2010. 296 с.
11. Dunn J. The Ultimate Guide To Using Twitter In Education *Edudemic: connecting education & technology*. September 12, 2011. URL: http://www.edudemic.com/twitter-in-education/ (дата звернення: 20.11.2019).
12. Gruzd A., Wellman B., Takhteyev Y. Imagining Twitter as an imagined community. *American Behavioural Scientist*. October 2011. Vol. 55. № 10. P. 1294–1318.
13. Page R. The linguistics of self-branding and micro-celebrity in Twitter: The role of hashtags. *Discourse and Communication*. 2012. Vol. 6. № 2. P. 181–201.
14. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожиной. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Флинта, Наука, 2006. 696 с.
15. Стилистика английского языка / А.Н. Мороховский и др. Киев : Вища школа, 1984. 247 с.
16. Чудинов А.П. Политическая лингвистика : учебное пособие. 4-е изд. Москва : Флинта, Наука, 2012. 256 с.
17. Землякова Е.А. Лингвостилистические характеристики жанра англоязычного корпоративного блога : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04. Харьков, 2010. 241 с.
18. Ирония. *Википедия. Свободная энциклопедия.* URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%8F (дата звернення: 20.11.2019).
19. Шилихина К.М. Ирония в политическом диалоге. *Политическая лингвистика*. 2011. № 4 (38). С. 177–182.

УДК 811.111-342
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.33

СОЦІАЛЬНЕ СИТУАТИВНЕ ВАРІЮВАННЯ МОВИ

SOCIAL SITUATIVE LANGUAGE VARIATION

Присяжнюк О.Я.,
orcid.org/0000-0001-7357-5516
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
факультету романо-германської філології
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Метою статті є розгляд соціальної ситуативної варіативності мови, яка відображає функціональну диференціацію різних типів вимови за сферою суспільної, а отже, і комунікативної діяльності, за ступенем офіційності ситуацій в межах однієї сфери, зумовлених характером обстановки, соціальних відносин співрозмовників, тематичного змісту промови. Ситуативна варіативність виявляє комунікативну компетентність людини, її здатність до «соціального налаштування» на ситуацію загалом, на співрозмовника, на зміну інших умов спілкування. Усе це зумовлює актуальність дослідження.

Багато людей у повсякденній мовній практиці виявляє значну варіативність, яка в умовах диглосії може нагадувати стан білінгвізму, коли людина протягом одного дня кілька разів переходить від одного типу вимови до іншого, що відповідає передусім зміні сфери комунікативної діяльності.

Деякі мовні утворення, у тому числі вимовні типи, співіснують у межах однієї сфери спілкування. У такому разі ми маємо справу вже з дією таких факторів: 1) співвідношення статусів, тобто соціальних ролей співрозмовників у цій ситуації; 2) тема бесіди, яка співвідноситься із зазначеними вище сферами спілкування; 3) індивідуальна

установка мовця, його мета в цьому акті комунікації, включаючи такі завдання, як прагнення справити враження освіченої, респектабельної людини (соціальна оцінка компетентності), чесної, щирої, порядної, мужньої (специфічні чоловічі гідності).

Отже, авторка встановила, що соціальні норми спілкування залежать від характеру соціальних відносин між учасниками спілкування, що впливає й на офіційність усієї ситуації, і на форми переходу від більш офіційних до менш офіційних тем розмови. Тим самим проявляється зв'язок між статусом як постійною характеристикою мовця та соціальною роллю в конкретній ситуації, яка виконується згідно з етикетом. Поняття соціальної ролі дає можливість простежити зв'язок між соціально-класовою структурою та системою орієнтації соціальних дій цієї особи. Цей зв'язок має опосередкований характер: в узагальненій формі він проявляється в протиставленні всіх вищих ролей (авторитет, високий соціальний статус) нижчим (відносно низький соціальний статус) за низкою інтонаційних показників: мелодикою, темпом і тембром.

Ключові слова: соціальний статус, соціальна ситуація, роль, варіативність мовлення.

The purpose of this article is to consider the social situational variability of the language, which reflects the functional differentiation of different types of pronunciation in the sphere of public, and therefore, communicative activity, depending on the degree of situations' formality within one sphere, due to the situation, social relations among the interlocutors, and thematic content of the speech. Situational variability reveals a person's communicative competence, his ability to "social tune" to the situation as a whole, to the interlocutor, to change other conditions of communication. All this determines the relevance of this study.

Many people in their everyday language practice exhibit considerable variability, which, in terms of diglossia, may resemble the state of bilingualism, when one person moves from one type of pronunciation to another several times, which is, first of all, a change in the sphere of communication.

However, it is clear that some languages formations, including pronunciational types, coexist within the same sphere of communication. In this case, there is an influence of such factors as: 1) the correlation of statuses, that is, the social roles of the interlocutors in this situation; 2) a topic of conversation that is relevant to the above mentioned areas of communication; 3) speaker's individual mood, his purpose in this act of communication, including such tasks as the desire to impress an educated, respectable person (social assessment of competence), honest, sincere, decent, courageous one (specific male dignity).

The author has found out that social norms of communication depend on the nature of social relations between the participants of communication, which influences both the formality of the whole situation and the forms of transition from more formal to less formal topics of conversation. Thereby, there is a link between the status as speaker's permanent characteristic and the social role performed according to speech etiquette in the particular situation. The notion of social role makes it possible to trace the link between the social class structure and the system of person's social actions. A number of intonation indices, such as melody, tempo and tembre, displays the opposition between all higher roles (authority, high social status) and all lower ones.

Key words: social status, social situation, role, speech variation, character of social relations.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд соціальної ситуативної варіативності мови, яка відображає функціональну диференціацію різних типів вимови, зумовленої сферою суспільної, а отже, і комунікативної діяльності, за ступенем офіційності ситуацій у межах однієї сфери, зумовлених характером обстановки, соціальних відносин співрозмовників, тематичного змісту промови. Ситуативна варіативність виявляє комунікативну компетентність людини, її здатність до «соціального налаштування» на ситуацію загалом, на співрозмовника, на зміну інших умов спілкування. Усе це зумовлює актуальність дослідження.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістичній літературі останніх десятиліть усе частіше вживаються поняття «соціальна ситуація», «соціальний контекст», «зумовленість комунікації від певної соціальної ситуації», констатується той факт, що під час аналізу комунікативних актів необхідно враховувати не тільки способи оформлення мови, а й ситуацію спілкування. Необхідність урахування ситуативного чинника під час дослідження мовної комунікації відзначається не тільки в лінгвістичних роботах [1, с. 22; 2, с. 35; 3, с. 150], а й у суміжних із лінгвістикою дисциплінах – психолінгвістиці [4, с. 108; 5, с. 211; 6, с. 108], соціолінгвістиці [7, с. 124; 8, с. 129; 9, с. 134; 10, с. 65; 11, с. 134], а також в соціології, а саме в теорії ролей [12, с. 52–54] та теорії культури мови [13, с. 32; 14, с. 156; 15, с. 210], до якої належать дослідження з вивчення форм мовного етикету й мовного регламенту [16, с. 131–136].

Дослідники вказували, що мова завжди змінюється залежно від того, з ким відбувається мовне спілкування, у яких умовах і з якою метою, виділивши, отже, основні компоненти ситуації, які в сучасних дослідженнях визначаються як учасники комунікації та їхні взаємини, обстановка та мета комунікації. Оцінюючи ступінь впливу ситуативних факторів на інтонацію, дослідники на основі експериментальних даних установили таку ієрархію: соціальна роль>ситуація>тема [17, с. 165]. Це означає, що найважливішим фактором є характер соціальних відносин між учасниками бесіди. Разом із тим мова кожного мовця, у тому числі його інтонація, являє собою результат взаємодії цих перехресних чинників, які нашаровуються в процесі міжособистісного спілкування.

Т.І. Шевченко в дослідженнях установила, що в умовах диглосії на Британських островах спо-

стерігається функціональна диференціація різних типів вимови [18, с. 125]. Дані, отримані в соціолінгвістиці [19, с. 101; 20, с. 256; 21, с. 210], уточнюють, як розподіляються основні комунікативні функції в масштабі всієї Англії: 1) RP (Received Pronunciation) – орфоепічна норма англійської літературної вимови виконує загальнодержавні функції, тобто є вимовою, якою говорять громадські діячі, аристократи, юристи, служителі церкви, банкіри, дипломати, теле- й радіоведучі, елітарно освічені люди й інші; 2) регіональний літературний стандарт, наприклад, шотландський або ірландський, має більш обмежене коло дії в цьому регіоні, але також охоплює всі адміністративні, культурні та ритуальні функції, тоді як 3) соціально-територіальні типи вимови мають обмеження й по регіону, як, наприклад, ліверпульський акцент, і за сферою вживання, зосереджуючись в основному у сфері виробничого та сімейно-побутового спілкування.

Отже, найважливіший принцип поділу функціонально-стилістичного характеру, заснований на поділі сфер дії різних мовних утворень у масштабах усієї держави, що, безумовно, узгоджується з класовою політикою правлячого класу й побічно, опосередковано, співвідноситься з класовою структурою суспільства. У Шотландії, наприклад, із 14 ст. англійську мову поступово витісняла гельська, просуваючись із південного сходу на північний захід. Мова правлячого класу насильно насаджувався, проте на північному сході Шотландії, у Сатерленді, у рибальському селищі, у якому протягом довгого часу був ізольований мовний колектив, гельська збереглася до наших днів, будучи символом найбіднішого населення району. До рибалок передостанньої групи, яка втратила гельську, належали дрібні фермери та сільськогосподарські працівники, а останніми сферами вживання гельської залишалися церква та виробничо-побутова сфера [22, с. 97].

Зі збільшенням мобільності населення, порушенням ізоляції стабільного мовного колективу гельська втрачає й ці позиції, відступає у сферу сімейно-побутового спілкування, де молоді люди часто знають рідну мову тільки пасивно, оскільки батьки говорять між собою гельською, а з дітьми намагаються говорити англійською. На роботі рибалки рівною мірою використовують англійську та гельську, залежно від того з ким вони спілкуються, вибираючи тим самим мову етнічної та робочої солідарності (гельську) або мову соціального престижу (англійську). При цьому, розмовляючи гельською, вони вживають набагато більше запозичень з англійської, ніж навпаки [17, с. 230].

Вивчення «зміни коду» в умовах диглосії, як правило, проводиться за методикою Дж. Гамперца, описаною в його відомій праці про зміну діалекту та літературної мови в одному селищі [3, с. 179]. Для міжособистісного спілкування важливою виявилася тема розмови: коли розмова йшла про спорт і місцеві новини, люди були схильні обмежуватися діалектними формами; коли ж співрозмовники переходили до більш абстрактних тем, пов'язаних із політикою, адміністративними проблемами, то в мові більшості учасників спостерігався великий відсоток літературних форм мови, як граматичних, так і вимовних.

За цією методикою слідом за Дж. Гамперцом проведено чимало досліджень. Дослідження підтвердили релевантність чинників, що впливають на звукове варіювання в мові жителів, які володіють двома територіальними формами вимови: співрозмовник (англієць або місцевий житель), тема розмови (робота, політика або місцеві новини), амбіції мовця, його інтереси [23, с. 152; 24, с. 101]. Новими виявилися спостереження над процесом соціальної адаптації, психологічним настроєм мовців протягом тривалої розмови: після першої години місцеві жителі забували про те, що присутній дослідник – англієць, і переходили на місцевий діалект. Виявилася наявність низки перехідних форм діафонічного варіювання, що спростовує думку про існування спрощеної схеми перемикання з діалектної форми на стандартну шляхом заміни однієї дискретної одиниці іншою.

Тематичне зарахування мови є одним зі значущих чинників мовної ситуації, оскільки вона тісно пов'язана з метою спілкування й, відповідно, типом діяльності. Тип діяльності уточнює коло можливих цілей комунікантів, але не визначає точно, яка мета буде поставлена перед ними. У такому випадку тема бесіди може орієнтувати співрозмовників на уточнення цілей. З огляду на характер різноманітних ситуативних чинників, необхідно відзначити, що фактор теми тісно пов'язаний із фактором соціальних відносин між співрозмовниками. Зміна параметра «відносини офіційні/неофіційні» за однієї і тієї самої теми впливає на вибір, наприклад, кодифікованої літературної мови або розмовної мови [25, с. 67]. Великою мірою тема визначає лексику, граматичну побудову висловлювання, стилістичне вживання мови, а в деяких ситуаціях тема детермінує вибір вимовних варіантів окремих слів і певних інтонаційних параметрів, зокрема темпу мовлення [26, с. 186].

Наведені вище факти показують, що фактично багато людей у повсякденній мовній практиці виявляють значну варіативність, яка в умовах диглосії

може нагадувати стан білінгвізму, коли людина протягом одного дня кілька разів переходить від одного типу вимови до іншого, що відповідає передусім зміні сфери комунікативної діяльності. Разом із тим видно, що деякі мовні утворення, у тому числі вимовні типи, співіснують у межах однієї сфери спілкування. У такому разі ми маємо справу вже з дією таких факторів: 1) співвідношення статусів, тобто соціальних ролей співрозмовників у цій ситуації; 2) тема бесіди, яка співвідноситься із зазначеними вище сферами спілкування; 3) індивідуальна установка мовця, його мета в цьому акті комунікації, включаючи такі завдання, як прагнення справити враження освіченої, респектабельної людини (соціальна оцінка компетентності), чесної, щирої, порядної, мужньої (специфічні чоловічі гідності) [12, с. 52–54].

І навіть ці фактори можна класифікувати за одним основним принципом: сфера офіційного – сфера неофіційного спілкування. Це означає, що чим вищий статус співрозмовника, тим більша ймовірність переходу на офіційний тон, де панують літературні форми вимови. На вживання тих же форм впливає тема, пов'язана з державним устроєм, політикою, культурою. І, нарешті, до тих же форм буде прагнути людина, яка хоче отримати високу соціальну оцінку щодо своєї компетентності, інтелекту й культурного рівня.

Під час дослідження стилістичної варіативності в роботах лінгвістів основна увага зосереджена на вивченні варіативності мови залежно від конкретної ситуації міжособистісного спілкування. Переважно мається на увазі «контекстуальний стиль», який змінюється залежно від ситуативних чинників: офіційності/неофіційності ситуації, рольової структури, теми спілкування й у зв'язку з цим відображає закономірності відбору мовних засобів. Ситуативна варіативність постає як стилістична [20, с. 197], у деяких дослідженнях використовується поняття «регістр» у його відношенні з окремими ситуаціями [21, с. 167]. Зазвичай виділяють 5 регістрів: навмисно офіційний, офіційний, нейтральний, невимушений, інтимний. Останні три регістри об'єднуються під загальною назвою «неофіційна англійська». У реальній мовній дійсності різний ступінь офіційності можна проілюструвати такими жанрами: офіційне проголошення, лекція, консультація, офіційна бесіда, дружня бесіда [19, с. 53].

Якісні зміни голосних і приголосних у разі переходу від неофіційного до офіційного стилю мовлення ілюструють територіальну, а точніше, історико-географічну обумовленість функціональної диференціації різних типів вимови: шотландський діалект, наприклад, далі стоїть від шотландського регіонального стандарту, ніж лондонське просторіччя – від орфоепічної норми RP.

Здатність змінювати різні форми мови залежно від функцій спілкування може бути умовою успішної трудової діяльності людини. У практичному аналізі мови, записаної на робочому місці одного службовця в Кардіффі (Уельс), Н. Купланд виявив принаймні чотири «стилі» мови, які він використовував протягом дня залежно від поєднання таких компонентів соціальної ситуації, як учасники, канал зв'язку й тема. Як показав аналіз п'яти лінгвістичних змінних, в основному фонетичних, із чотирьох стилів, які він використовував, тільки три характеризуються значними відмінностями лінгвістичного характеру: 1) недбалий стиль для розмов загального характеру з колегами; 2) набагато більш ретельний стиль для обговорення ділових питань з колегами; 3) офіційний стиль для спілкування по телефону [23, с. 134].

Мова як найважливіший засіб людського спілкування виконує свої основні комунікативні функції насамперед у процесі спільної діяльності людей для встановлення контакту, досягнення взаєморозуміння та виконання певних виробничих завдань. Функціонально-стилістичне варіювання залежить від взаємодії низки факторів, серед яких соціальні відносини відіграють визначальну роль. У міжособистісному спілкуванні на офіційність мови впливає ступінь знайомства співрозмовників: якщо вони незнайомі, уся ситуація має офіційний характер [27, с. 16–19].

Вагоме значення для визначення мови як офіційної чи неофіційної має налаштування. Наявність налаштування на офіційне спілкування (ділове, професійне) навіть при факторах, що сприяють невимушеності ситуації (дружні взаємини між комунікантами, відсутність сторонніх), як правило, різко впливає на співрозмовників. У їхній мові спостерігається перемикання з розмовної форми на літературну [6, с. 187].

У соціолінгвістичних дослідженнях особливостей мовної варіативності за офіційним/неофіційним характером мови йдеться про диглосію, двомовне перемикання і стилістичну варіативність. Найбільш чітке розходження офіційного та неофіційного характеру мови спостерігається в спільнотах із диглосією [20, с. 275; 24, с. 98], у яких «висока» форма використовується в публічних, ділових, письмових контекстах, а розмовна – у повсякденному спілкуванні. У мовних спільнотах подібного роду існують високопередбачувані відносини між формами мови та соціальною ситуацією, а вибір літературного або розмовного

варіантів – це прямий маркер офіційності або неофіційності ситуації, відповідно.

Перемикання з одного варіанта мови на інший відбувається в багатомовних або багатодіалектних спільнотах залежно від соціальних ролей комунікантів, їхніх взаємин. Що стосується ситуації на Британських островах, можна зробити висновок, що якщо мовець володіє соціально-територіальним типом вимови та регіональним стандартом, то йдеться про перехід від одного типу вимови до іншого. Якщо ж мова йде про людей, які володіють тільки нормою RP або тільки діалектом, то тут є стилістична диференціація. Умовний характер подібного поділу очевидний, тому що різниця між цими випадками проявляється тільки в ступені вираженості функціональної диференціації вимови. Англійські соціолінгвісти неодноразово підкреслюють єдність вимовного репертуару в усіх класах, крім «вищого середнього» (носії RP, 3% населення), і відмінність у пропорціях нормованих і ненормованих форм у репертуарі представників різних класів, що особливо проявляється в разі зміни ступеня офіційності мовної ситуації [17, с. 167; 19, с. 115; 28, с. 47; 29, с. 143].

Вибір стилю мови визначається передусім ситуацією спілкування в межах будь-якої сфери діяльності. Ситуація спілкування – це акт реалізації соціальних відносин, у які вступають співрозмовники як «соціально організовані» особистості [12, с. 52–54], які виконують свої соціальні ролі. Вступаючи в соціальні взаємини з іншими людьми в процесі діяльності, індивід «програє» різні соціальні ролі. Поняття соціальної ролі дає можливість простежити зв'язок між соціально-класової структурою та системою орієнтації соціальних дій як різними аспектами соціальної структури суспільства [4, с. 165]. Будь-яка соціальна роль передбачає певне соціальне становище, позицію, яку займає індивід в системі суспільних відносин. Соціальна позиція (статус) – це місце індивідуума в конкретній соціальній структурі. З погляду на складності суспільних відносин кожен індивід займає кілька позицій: учитель – професійна позиція, батько – сімейна позиція. Особа, яка займає певну позицію, виконує певну роль. Під роллю розуміється функція, нормативно схвалений спосіб поведінки, очікуваний від кожної людини, яка займає цю позицію [2, с. 156].

Кожна розвинена мова має ресурси, що обслуговують соціальні ролі різними способами. Так, наприклад, за однаково доброго володіння діалектом і літературною мовою мовець використовує перший у ролі члена сім'ї (якщо інші члени сім'ї володіють тим же діалектом), а другий – під час виконання ролей товариша по службі, покупця, пацієнта тощо [26, с. 148]. У цьому випадку ми виявляємо зв'язок соціальної ролі з певною сферою спілкування.

Отже, офіційний/неофіційний характер обстановки підкреслює характер рольових відносин. В англійському суспільстві найбільш уживаним і контрастним з погляду інтонаційного вираження типом відносин уважається відношення переваги/підпорядкованості. У комплексі інтонаційних засобів провідна роль належить діапазональним відмінностям у поєднанні з темповими особливостями [30, с. 57].

Як установила Т.І. Шевченко, соціальні ролі співрозмовників значною мірою видозмінюють інтонаційне оформлення мовлення. Зіставлення результатів досліджень за типами соціальних ролей дає змогу виявити існування певних інтонаційних стереотипів, пов'язаних із певним родом занять («говорить як учитель», «прокурорський тон») або з відображенням відносин переваги/субординації, що проявляється особливо виразно в мовців, які виконують різні соціальні ролі внаслідок відмінності в соціальному статусі [18, с. 103]. Разом із тим важливо підкреслити взаємозумовленість і взаємозалежність соціальних ролей, а також динаміку перерозподілу ролей у процесі спілкування. Усе це говорить про необхідність розглядати спілкування як процес, у якому мовна поведінка кожного індивідуума має узгоджуватися за допомогою «соціального налаштування» щодо інших учасників комунікації. Такий процес, коли індивідууми змінюють свою промову та наближаються до «стилю» мовлення співрозмовника, отримав назву «конвергенція» і є предметом дослідження теорії міжособистісного пристосування [17, с. 79]. Ця теорія прагне описати способи, які використовують мовці для збільшення або зменшення соціальної дистанції між собою та своїм співрозмовником. На фонетичному рівні адаптація проявляється в прагненні говорити подібним чином стосовно вимови, тривалості висловлювань і пауз.

Теорія акомодації передбачає, що індивідууми, які беруть стратегію пристосування, позитивно оцінюються з боку співрозмовників. До акомодації дослідники зараховують бесіди дорослого з дитиною, молодих із літніми, бесіди з іноземцем [16, с. 134]. У зв'язку з цим становлять інтерес інші дані про пристосування у вимові співрозмовників. У деяких регіонах Великобританії, де говорять місцевими діалектами, мовці наближають свою вимову до престижного RP, якщо їхній співрозмовник говорить із цим акцентом [29, с. 159].

У таких випадках має місце «перемикання кодів» – перехід із регіонального варіанта на стандартний, наближення до престижу як показник соціопсихологічних факторів, ступеня «соціальних амбіцій». Подібне перемикання спостерігається й в інтонації мовців, коли один зі співрозмовників «налаштовує» інтонацію своєї вимови на інтонацію співрозмовника. В експерименті Т.І. Шевченко мовець із найменш очевидним регіональним акцентом у бесіді з мовцями, які мають яскраво виражений регіональний тип вимови з характерними хвилеподібними шкалами, збільшував їх кількість у своїй промові, «підлаштовуючись» під співрозмовника [18, с. 86].

Також в індивідів спостерігається тенденція не тільки пристосовуватися до свого співрозмовника, а й, навпаки, виділитися з метою збереження своєї індивідуальності, що асоціює його з певною соціальною групою [12, с. 53]. Соціолінгвісти узагальнюють стратегію в розмові з незнайомою або малознайомою йому людиною: спочатку співрозмовники прагнуть дізнатися, що у них є спільного або різного (спільність мови, рольового репертуару, національності, професії, статі, віку, сімейного стану, тобто всіх значущих соціальних факторів), а далі вони обирають одну з двох установок: солідарність/престиж або солідарність/увічливість, що й визначає вибір мовних засобів [2, с. 186; 21, с. 272; 26, с. 163]. Обидва типи мовних маркерів (пристосування та виділення) відображають бажання мовця вказати на свій психологічний стан, справити певне враження на співрозмовника, наприклад, показати себе як упевнену людину або приховати своє соціальне становище чи походження [32, с. 250]. Успішне розгортання процесу спілкування залежить від того, якою мірою співрозмовник приймає запропоновану йому роль іншим учасником комунікації. З фонетичного погляду важливо правильно користуватися звуковими засобами заради створення «соціального образу» й уміння читати значиму соціальну інформацію в голосі співрозмовника, відповідним чином модифікуючи свою власну інтонацію [31, с. 167].

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що соціальні норми спілкування залежать від характеру соціальних відносин учасників спілкування, які впливають і на офіційність усієї ситуації загалом, і на форми переходу від більш офіційної до менш офіційної теми бесіди. Тим самим виявляється зв'язок між статусом як постійною характеристикою мовця та соціальною роллю в конкретній ситуації, що виконується відповідно до відпрацьованих у суспільстві рольових інструкцій і мовного етикету. Поняття соціальної ролі дає можливість простежити зв'язок між соціально-класовою структурою та системою орієнтації соціальних дій окремої особистості. Цей зв'язок має опосередкований характер: в узагальненій формі він проявляється в протиставленні всіх вищих ролей (авторитет, високий соціальний статус) усім нижчим ролям (відносно низький соціальний статус) за низкою інтонаційних показників: мелодикою, темпом, тембром.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. Москва, 2011. 230 с.
2. Леонтьев А.А. Универсально-сопоставительная лингвистика. *Язык: теория, история, типология.* Москва, 2000. 320 с.
3. Gumperz J.J. Language in Social groups: Essays. Stanford, 1991. 350 p.
4. Дридзе Т.М. Язык и социальная психология. Москва : Просвещение, 1980. 210 с.
5. Залевская А.А. Введение в психолингвистику. Москва, 2000. 382 с.
6. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. Москва : Смысл, 2017. 287 с.
7. Белл Р.Т. Социолингвистика. Цели, методы и проблемы. Москва : Международные отношения, 1980. 320 с.
8. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. Москва, 2007. 159 с.
9. Ван Дейк Т.А. Язык, познание, коммуникация. Москва : Международные отношения, 1989. 310 с.
10. Ткаченко О.Б. Проблемы диахронической социолингвистики. Методологические основы новых направлений в мировом языкознании. Киев : Наукова думка, 1992. С. 64–85.
11. Швейцер А.Д. Современная социолингвистика. Теория, проблемы, методы. Москва : Наука, 2006. 174 с.
12. Кречмар А.О. О понятийном аппарате социологической концепции личности. *Социальные исследования.* Вып. 5. Москва, 1970. С. 52–54.
13. Боженкова Р.К. Лингвокультурологическая модель акта коммуникации. Нижний Новгород, 2002. С. 32–35.
14. Васильева А.Н. Основы культуры речи. Москва, 2010. 284 с.
15. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Москва, 2015. 247 с.
16. Земская Е.А. Категория вежливости в аспекте речевых действий. *Логический анализ языка. Язык речевых действий.* Москва, 2004. С. 131–136.

17. Hudson R.R. Sociolinguistics. Cambridge University Press, 2016. 279 p.
18. Шевченко Т.И. Социальная дифференциация английского произношения. Москва : Высшая школа, 1990. 144 с.
19. Hughes A., Trudgill P. English accents and dialects: An introduction to social and regional variants of British English. London, 2016. 142 p.
20. Labov W. Sociolinguistic Patterns. Philadelphia, 2001. 344 p.
21. Wardhaugh R. An Introduction to sociolinguistics. Oxford, 1996. 380 p.
22. McKinnon K. Gaelic Language Use in the Western Isles. *Studies in Scots and Gaelic.* Edinburgh, 2014. 160 p.
23. Coupland N. Dialect in Use: Sociolinguistic variation in Cardiff English. Cardiff : University of Wales press, 1998. 175 p.
24. Trudgill P. Dialect in contact. Oxford : Blackwell, 2006. 174 p.
25. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. Москва : Наука, 1990. 106 с.
26. Labov W. Principles of linguistic change. NY, 2002. 250 p.
27. Бубнова Г.И. Устнопорождаемая речь как объект лингвистического исследования. *Вопросы филологии.* 1999. № 1. С. 16-Driscoll J. Britain. OUP, 2013. 89 p.
28. Fasold R. The Sociolinguistics of society. Blackwell, 2014. 180 p.
29. Trudgill P. Introducing language and society. NY, 2002. 79 p.
30. Дешериев Ю.Д. Социальная лингвистика. Основы общей теории. Москва : Наука, 2007. 381 с.
31. Halliday M.A.K. Language as social semiotic. London : Arnold, 1998. 256 p.

УДК 811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.34

ВАРІАТИВНІСТЬ ПРОСОДИЧНИХ ОЗНАК У МОВЛЕННІ КАНАДЦІВ

THE VARIATION OF PROSODIC MEANS IN THE SPEECH OF CANADIANS

Русавська О.О.,
orcid.org/0000-0003-1513-1540
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови № 2
Національного університету «Одеська морська академія»

Бондаренко О.К.,
orcid.org/0000-0001-9332-612X
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Вивчення територіальної варіативності англійської мови в Канаді має величезне значення, по-перше, через глобальне поширення англійської мови в сучасному світі, а по-друге, вивчення канадського варіанта англійської мови не мало належного висвітлення в дослідницькій практиці. Ще й досі не визначений статус канадської англійської, а просодичні особливості її фонологічної системи не були предметом аналізу в сучасних лінгвістичних студіях. У Канаді в результаті тривалої історичної взаємодії британського й американського стандартів склалася своя особлива норма, яка більше не є ані британською, ані американською. Наявність своєрідного, специфічного просодичного оформлення мовлення канадців свідчить про дивергентні характеристики канадського національного стандарту в парадигмі національних варіантів полінаціональної англійської мови.

Канадська англійська має великі власні ресурси розвитку як на рівні лексики, так і на рівні фонетики. Вона багата і своєрідна як на національному рівні, так і на рівні регіональних особливостей. Національний англоканадський стандарт складається в результаті взаємодії власне літературного стандарту, відбитого в письмовому й офіційно-діловому мовленні англоканадців, яке в основній своїй частині, як стверджують багато дослідників, має гібридний характер різних субстандартних рівнів, тобто узусів і діалектних різновидів.

У дослідженні представлено результати комплексного аналізу особливостей територіального варіювання просодії в канадському варіанті англійської мови. Варіативність просодичних ознак канадської вимовної норми зумовлено різноманітними контактами й неоднорідним характером інтеграційних процесів у територіальних локусах, що пояснюється історичними зв'язками з Англією, Ірландією, Шотландією, Північною Америкою, а також синтезом соціальних і культурних факторів.

Ситуація двомовності в країні, інтерференція французької вимови, вплив британського й американського варіантів англійської мови на вимовні особливості канадців призвели до появи своєрідного канадського варіанта англійської мови, який має свої особливості на просодичному рівні фонологічної системи.

Дивергентними ознаками канадського варіанта англійської мови є перерозподіл функцій американських і британських просодичних параметрів з урахуванням потреб нової мовної системи, що виявляється на просодичному рівні у високій частотності спадної ступінчастої та рівної видів шкал, висхідного та спадно-висхідного термінального тону, у варіативному характері діапазону частоти основного тону.

Ключові слова: територіальна варіативність, просодія, канадський варіант англійської мови, шкала, термінальний тон.

The study of territorial variation of the English language in Canada has a great meaning, first of all because of global extention of English in the modern world, and secondly, the study of Canadian English hasn't got a decent examination in research practice. The status of Canadian English hasn't been defined, and the prosodic peculiarities of its phonological system hasn't yet been the object of analysis in update linguistic studios.

In Canada as a result of long term history of British and American English influence a unique pronunciation norm has originated, which is neither British nor American any more. This specific prosodic character of Canadian speech attests to the divergent peculiarities of national standard in the paradigm of national variants of polynational English language. Canadian English is rich and unique both on national level and on the level of regional peculiarities. National Anglo-Canadian standard is developed as a result of interaction of literary standard, reflected in written and official speech of anglo-canadians. As most linguists state Canadian English in its basic part has a hybrid character of various substandard levels.

The results of the complex analysis of territorial variation of prosody in Canadian English are presented in the this paper. The diversity of prosodic means in Canadian pronunciation norm is conditioned by various contacts and inhomogeneous character of integrational process in territorial areas which can be explained by historical links with England, Scotland, North America, Ireland and by social and cultural synthesis.

On the prosodic level high frequency of Low Falling and Level Heads, Rising, Falling and Falling-Rising terminal tones can be defined as divergent features of Canadian English, which is the result of redistribution of American and British prosodic parameters. Bilingual situation, interference of French language on the Canadian pronunciation led to the appearance of unique Canadian variant of English, which has it's own peculiarities on the prosodic level of phonological system.

Key words: territorial variation, prosody, Canadian English language, Head, terminal tone.

Постановка проблеми. Англійська мова представлена різними варіантами, вивченням яких займається аспект лінгвістики, що називається варіантологією [2, с. 4]. Залежно від концентрації «національно-маркованих елементів» відрізняють п'ять основних національних варіантів англійської мови: британську, американську, канадську, австралійську та новозеландську англійську [2, с. 4]. Зазначимо, що під національним варіантом мови, як правило, розуміється «сукупність певного варіанта літературної мови й поширених у межах його ареалу територіальних діалектів» [6, с. 19].

Інтерес до вивчення національних варіантів англійської мови зумовлений низкою причин, серед яких можна назвати, з одного боку, культурну «експансію» англійської мови в усесвітньому масштабі, що сприяє появі її нових варіантів, з іншого – руйнування колишніх стереотипів. У статті увага саме до канадського різновиду англійської мови викликана як суто теоретичними факторами (недостатня вивченість, двоїстий характер), так і практичними настановами (вивчення нового національного варіанта).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зарубіжні, так і вітчизняні лінгвісти довго не визнавали за англійською мовою Канади статусу національного варіанта. Соціолінгвальний статус англійської мови Канади визначався по-різному Так, Д. Брозович, а спочатку й А.Д. Швейцер не визнавали її особливим варіантом, уналежнюючи до специфічних мовних «зон» – ареалів без «чіткої диференціації, де схрещуються різні особливості варіантів» (Д.О. Брозович), оскільки в ній («зоні») «англійська мова виявляє надзвичайно мало власних розпізнавальних рис і водночас зазнає тиску з боку як британського, так й американського варіантів із явною перевагою рис останнього» (А.Д. Швейцер). Але вже в 1976 р. А.Д. Швейцер писав про «канадський варіант англійської мови, що наближається за своїми відмінними ознаками до американського варіанта» [5]. У концепції В.І. Скібіної СпЕ постає як «дискретна мікросистема або окремий варіант літературної мови, що займає проміжне становище між АтЕ *та* ВЕ й більше тяжіє до американського варіанта» [4].

Визнання існування канадського загальнонаціонального мовного стандарту означає, що в Канаді в результаті тривалої історичної взаємодії британського й американського стандартів склалася, на думку У.С. Ейвіса, своя особлива норма, яка більше не є ані британською, ані американською [8]. У.С. Ейвіс стверджує, що «визнання за сленгом і місцевим діалектом значимої ролі у формуванні мовного стандарту в Канаді означало б викривлення правди з націоналістичною метою». Наявність своєрідного, специфічного просодичного оформлення мовлення канадців свідчить про дивергентні характеристики канадського національного стандарту в парадигмі національних варіантів полінаціональної англійської мови.

Канадська англійська має великі власні ресурси розвитку як на рівні лексики, так і на рівні фонетики. Як відзначають Л.М. Попова й І.С. Ейвіс, вона

багата і своєрідна як на національному рівні, так і на рівні регіональних особливостей. Очевидно, що національний англоканадський стандарт складається в результаті взаємодії власне літературного стандарту, відбитого в письмовому й офіційно-діловому мовленні англоканадців, яке в основній своїй частині, як стверджує багато дослідників, має гібридний характер різних субстандартних рівнів, тобто узусів і діалектних різновидів.

П. Традгілл і Дж. Чеймберс висувають тезу про гомогенність канадського літературного стандарту, що зумовлено вирівнюванням діалектних і регіональних особливостей, тому що місцевий діалект метропольної провінції Онтаріо поширився через засоби масової інформації й освіту на всі провінції Канади, проникнувши навіть у віддалені анклави, що раніше «характеризувалися сильними самобутніми діалектними характеристиками мовлення» [9; 14].

Водночас серед канадських лінгвістів усе вагомішою стає точка зору на канадську англійську (CnE) як на особливий національний варіант англійської мови [11]. Першим про самобутній характер канадської англійської заговорив Ф. Прістлі [12], який писав про те, що «перша половина XX століття викликала появу особливого канадського національного характеру й особливої канадської мови», незважаючи на однаково сильний вплив з боку як американської, так і британської англійської.

Інший канадський учений М. Скарджил [13, с. 14], який також відстоював тезу про самостійність англійської мови Канади, заявляє, що «канадська англійська – це не суміш британської з американською. Вона існує сама по собі й зобов'язана своїм існуванням канадцям, які зробили її такою, як вона є» [13]. Саме в сукупності різноваріантних особливостей, що проявляються в англійській мові Канади, і полягає її унікальність [10].

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення специфічних просодичних ознак мовлення канадців, представників трьох регіонів Канади.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до мети, визначено корпус експериментального матеріалу, який становлять 10 уривків з мовлення п'яти представників трьох регіонів Канади. Усі експериментальні тексти, а саме монологічні квазіспонтанні тексти, відрізнялися непідготовленістю, імпровізованим характером спілкування, неофіційністю й невимушеністю. Такі характеристики комунікативного акту є основними екстралінгвальними факторами, які характеризують розмовне мовлення, що дає змогу розглядати досліджувані монологічні тексти як живе, розмовне, невимушене мовлення. Також заради чистоти експерименту ми усунули вплив таких соціальних чинників, як гендер і професійна належність, що входять до поняття «соціальний статус», крім фактору територіальної належності мовця.

За результатами комплексного дослідження виявлено, що мовлення представників досліджуваних регіонів характеризується варіативним характером просодичних параметрів.

Домінуючим термінальним тоном у всіх досліджуваних регіонах є спадний тон, причому відсоток його вживання в мовленні інформантів регіонів Альберта, Нова Шотландія та Провінція Онтаріо практично збігається і становить від 39,5% до 42,5% від загальної кількості термінальних тонів у кожному з регіонів.

Діапазон спадного руху частоти основного тону (далі – ЧОТ) у провінції Альберта варіює від 158 Гц до 136 Гц, у Новій Шотландії максимальний рівень ЧОТ вищий, ніж у провінції Альберта (166 Гц), а мінімальний рівень практично збігається із цим показником у Новій Шотландії

Таблиця 1

Діапазональні характеристики спадного термінального тону в трьох регіонах Канади

Регіон	**Спадний рух тону**		
	макс., Гц	**мін., Гц**	**інт. у відн. од.**
Нова Шотландія	158	136	1,09
Альберта	166	133	1,3
Провінція Онтаріо	205	178	1,2

Таблиця 2

Діапазональні характеристики висхідного термінального тону в трьох регіонах Канади

Регіон	Висхідний рух тону		
	макс., Гц	мін., Гц	інт. у відн. од.
Нова Шотландія	115	151	1,45
Альберта	149	178	1,35
Провінція Онтаріо	156	194	1,25

Таблиця 3

Діапазональні характеристики спадно-висхідного термінального тону в трьох регіонах Канади

Регіон	Висхідно-спадний рух тону			
	мін., Гц	макс., Гц	інт. підйом у відн. од.	інт. спадання у відн. од.
Нова Шотландія	144	159	1,3	1,4
Альберта	158	185	1,3	1,4
Провінція Онтаріо	169	219	1,5	1,4

Таблиця 4

Частотність термінальних тонів у трьох регіонах Канади (у %)

Термінальний тон	Регіони		
	Альберта	Нова Шотландія	Провінція Онтаріо
Спадний	35,5	37,6	40,5
Рівний	21,2	21,2	20,9
Висхідний	24,3	24,7	29,6
Спадно-висхідний	19	16,5	9

(133 Гц); у Провінції Онтаріо як верхня межа ЧОТ (205 Гц), так і рівень, до якого опускається ЧОТ при спадному русі, вищий, ніж у решті досліджуваних регіонів (178 Гц). При цьому інтервал спадного руху в мовленні представників провінцій Нова Шотландія та Онтаріо становить 1,2 відн. од., а в мовленні інформантів з провінції Альберта інтервал вищий і становить 1,3 відн. од.

Термінальний висхідний тон (далі – ВТ) занижує друге рангове місце за частотністю вживання в Альберті, де він і вживається у 22,5% випадків, і в Провінції Онтаріо, де він відзначається у 29,1% випадків. Зазначимо, що в провінції Альберта частотність уживання термінального ВТ збігається з частотністю вживання термінального спадно-висхідного тону.

Діапазон ЧОТ висхідного завершення в Новій Шотландії варіює від 115 Гц до 151 Гц; в Альберті – від 149 Гц до 178 Гц; у Провінції Онтаріо – від 156 Гц до 194 Гц. Найширший інтервал висхідного руху ЧОТ відзначений у Новій Шотландії (1,45 відн. од.), а найвужчий – у Провінції Онтаріо (1,25 відн. од.) (див. таблицю 2).

Рівний термінальний тон є третім за частотністю вживання в Альберті (18,8%) і Провінції Онтаріо (18,2%), при цьому в провінції Нова Шотландія його частотність значно вища і становить 29,9%. Середнє значення ЧОТ рівного тону в Новій Шотландії – 144 Гц, в Альберті – 149 Гц, а в Провінції Онтаріо – 168 Гц.

Спадно-висхідний тон (далі – СВТ) посідає четверте місце за частотністю вживання в Провінції Онтаріо (12,5%), третє місце в Новій Шотландії (15,5%), тоді як в Альберті ділить друге місце з висхідним тоном (20,5%).

Середній рівень початку висхідного руху ЧОТ у мовленні представників Нової Шотландії становить 144 Гц, у мовленні інформантів з Альберти – 158 Гц, у мовленні представників Провінції Онтаріо – 169 Гц. Максимальні показники частоти основного тону припадають на мовлення мешканців Провінції Онтаріо. Рівень завершення спадного руху ЧОТ найнижчий у мовленні представників провінції Нова Шотландія (134 Гц), в інших двох регіонах він становить 151 Гц в Альберті та 168 Гц у Провінції Онтаріо (таблиця 3).

Середній рівень початку висхідного руху ЧОТ у Новій Шотландії становить 142 Гц, в Альберті – 160 Гц, а в Провінції Онтаріо – 173 Гц. Максимум ЧОТ у Провінції Онтаріо вищий, ніж в Альберті (220 Гц). Рівень завершення спадного руху ЧОТ у Новій Шотландії найнижчий (133 Гц) порівняно з іншими двома регіонами (Альберта – 150 Гц, Провінція Онтаріо – 166 Гц). При цьому інтервали висхідного і спадного руху в мовленні представників з Нової Шотландії та Альберта збігаються (1,3 та 1,4 відн. од. відповідно), тоді як у мовленні представників Провінції Онтаріо інтервал більш вузький (1,5 та 1,4 відн. од.) (таблиця 3).

У таблиці 4 наведено розподіл частотності вживання того або іншого термінального тону в трьох досліджуваних регіонах.

Висновки. Отже, можемо констатувати, що загальноканадськими характеристиками, які відзначені в усіх регіонах, є домінуючий стан спадного термінального тону, а також дещо низька частотність спадно-висхідного тону. Рівний термінальний тон, який виявився другим за частотністю вживання на всій території Канади, є найбільш характерним, проте для мовлення представників Нової Шотландії частотність висхідного тону майже вдвічі вища, у мовленні представників Провінції Онтаріо, ніж у мовленні

інформантів з Нової Шотландії, тоді як провінція Альберта посідає проміжне місце. Спадно-висхідний тон є досить частотним лише в провінції Альберта й у провінції Нова Шотландія, при цьому в Провінції Онтаріо відсоток його вживання нижчий, ніж на решті території Канади.

У діапазональних характеристиках мовлення мешканців Канади спостерігається стабільна тенденція до підвищення рівня початку й завершення руху ЧОТ від провінції Нова Шотландія до Провінції Онтаріо. Проте під час дослідження частотних інтервалів загальної залежності між регіоном проживання й шириною інтервалу не виявлено, за винятком уживання висхідного тону, який демонструє тенденцію до звуження діапазону від Нової Шотландії до Провінції Онтаріо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брозович Д. Славянские стандартные языки и сравнительный метод. *Вопросы языкознания.* 1967. № 1. С. 30–38.
2. Ощепкова В.В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии. Москва-Санкт-Петербург : ГЛОССА/КАРО, 2006. 336 с.
3. Скибина В.И. Теория и практика лексикографического описания словарного состава австралийского варианта английского языка : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1984. 24 с.
4. Скибіна В.І. Дисемінація національної мови та проблеми лексикографії : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04. Київ, 1998. 48 с.
5. Швейцер А.Д. К вопросу о происхождении различительных элементов американского варианта английского языка и его диалектов на фонологическом уровне. *Теория языка. Англистика. Кельтология.* Москва, 1976. С. 219–227.
6. Швейцер А.Д. Литературный язык в США и Англии. Москва : Высшая школа, 1971. 230 с.
7. Швейцер А.Д. Модели языковой вариативности. Языки мира: Проблема языковой вариативности. Москва : Наука, 1990. С. 63–74.
8. Avis W.S. Canadian English. *Gage Canadian Dictionary.* Toronto, 1983.
9. Chambers J. K. Three Kinds of Standard in Canadian English. *Search of Standard in Canadian English*. Kingston : Queens University Press, 1985. P. 2–13.
10. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English language. Cambridge : CUP, 1995. 489 p.
11. Pratt T.K. Canadian English. *Gage Canadian Concise Dictionary.* Toronto, 2002.
12. Priestley E.L. Canadian English*. Partridge E., Clark J.W. British and American English since 1900.* L., 1951.
13. Scargill M.N. A Short History of Canadian English. Victoria : Sono, 1977. 69 p.
14. Trudgill P. Dialects in Contact. Oxford : Basil Blackwell Ltd., 1986. 174 p.

УДК 811.111.81`37
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.35

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ TASTE ЗА ДОПОМОГОЮ ФРЕЙМОВО-СЛОТОВОЇ МОДЕЛІ

RESEARCH OF THE TASTE CONCEPT WITH THE HELP OF FRAME-SLOT MODEL

Скічко А.С.,
orcid.org/0000-0003-4888-3159
студент ІІ курсу магістратури
факультету лінгвістики
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті проаналізовано концепт TASTE за допомогою фреймово-слотової моделі, що дає можливість широкомасштабно розглянути всі ключові смислові елементи, котрі входять в основу досліджуваного феномена. Особливість лінгвістичного феномена «концепт» полягає у тому, що він увібрав у себе мовні та позамовні марковані елементи, що відображують сутність людської взаємодії із навколишнім світом, він є базовою структурною одиницею когнітивної лінгвістики. Дослідження поняття «концепт» є чи не найбільш контраверсійним у сучасній лінгвістиці. Є низка праць, котрі в своїй основі мають багато різних підходів та ідей з приводу трактування цього поняття та його типології, проте брак одностайної думки унеможливлює подальший розвиток наукових розвідок із цієї тематики. У статті детально досліджені екстралінгвальні культурні явища, котрі розширюють та доповнюють поняттєву струк-

туру фреймів, а саме слоти. У ході дослідження було виявлено, що концепт TASTE може містити у своєму складі чотири основні фрейми: «Страви», «Культурний складник», «Типи смаків» та «Фізіологічні особливості», оскільки саме вони здатні видозмінювати його структуру, зміст, значення та лінгвістичне обрамлення. Фрейм «Страви» містить у своїй основі такі: «Типове споживання їжі», «Якість продукції», «Спосіб приготування», «Рід страви», «Склад компонентів» та «Зовнішній вигляд». Фрейм «Культурний складник» складається зі слотів «Етикет», «Умови вживання їжі», «Час прийому їжі» та «Національність». Фрейм «Фізіологічні особливості людини» становить такі слоти: «Стан смакових рецепторів», «Статева приналежність», «Стан слизової оболонки рота», «Загальний стан здоров'я», «Психоемоційний стан» та «Вік». Фрейм «Типи смаків» базується на таких ключових слотах, як: «Солодкий смак», «Солоний смак», «Кислий смак» та «Гіркий смак».

Ключові слова: концепт TASTE, слот, фрейм, фреймово-культурний складник, лінгвокультурний аспект, когнітивна лінгвістика, фреймова семантика, фреймові зв'язки, фреймові простори, ядерна зона, периферійна зона.

In the article the TASTE concept is analyzed with a help of frame-slot model, which makes it possible to extensively consider all key semantic elements that are the basis of the element under study. The peculiarity of the linguistic phenomena "concept" is that it incorporates linguistic and linguistic labeled elements that reflect the essence of human interaction with the outside world. Moreover, it is the basic structural unit of cognitive linguistics. Research on the "concept" phenomenon is perhaps the most controversial in modern linguistics. There are a number of works that at its core have many different approaches and ideas regarding the interpretation of this concept and its typology, but the lack of unanimous thought makes it impossible to further develop scientific research on this topic. Slot, extralingual cultural phenomena that extend and complement the conceptual framework of frames, is explored in detail in the article. The study found that the TASTE concept can have four main frames: "Meals", "Cultural Component", "Types of Flavors" and "Physiological Features", since they are capable of modifying its structure, content, meaning and linguistic framing. The "Foods" frame is based on the following slot: "Typical Food Consumption", "Product Quality", "Cooking Method", "Food Type", "Ingredients Composition" and "Appearance". The "Cultural Component" frame consists of "Etiquette", "Eating Conditions", "Time for food consumption" and "Nationality" slots. The frame "Physiological features of man" consists of the following slots: "Status of taste receptors", "Gender", "Condition of the mucous membrane of the mouth", "General health conditions", "Psycho-emotional state" and "Age". The "Flavor Types" frame is based on the following key slots: "Sweet Flavor", "Salt Flavor", "Sour Taste" and "Bitter Taste".

Key words: TASTE concept, slot, frame, frame-cultural component, linguocultural aspect, cognitive linguistics, frame semantics, frame-links, frame-spaces, nuclear zone, peripheral zone.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку когнітивної лінгвістики увага науковців переважно зосереджена на аналізі абстрактних концептів (наприклад, ДОБРО, ЗЛО, КРАСА, НЕНАВИСТЬ) порівняно з конкретними. Зокрема, концепт TASTE ще дотепер не знайшов належного теоретичного обґрунтування й системної класифікації, що і зумовило напрям цієї наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням концепту займалися такі вчені, як: В.І. Карасик, С.Г. Воркачов, Дж. Лакофф, О.О. Селіванова, А.М. Приходько, М.В. Піменова, О.С. Кубрякова та інші.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження лінгвокультурних та лінгвосеміотичних характеристик концепту TASTE у британському гастрономічному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи концепт у рамках когнітивної лінгвістики, варто дотримуватися певної послідовності дій для того, щоб провести дослідження на більш глибокому та професійному рівні: насамперед слід виокремити конкретний концепт дослідження, потім необхідно знайти ключові слова-денотати, котрі якнайширше розкривають його зміст, і насамкінець ретельно проаналізувати семантику ключового слова, що називає концепт. Когнітивна лінгвістика – це галузь мовознавства, що вивчає способи отримання, обробки, зберігання та використання вербалізованої інформації [5, с. 61].

У 1981 Ч. Філмор уперше вводить поняття «фреймова семантика» – це лінгвістична концепція, що досліджує принципи створення нових слів і речень, роз'яснює процеси виникнення нових значень слів. У фреймовій семантиці слово представляє категорію досвіду, частина дослідження передбачає виявлення причин створення суспільством категорії, яку представляє це слово, і додавання цієї причини до опису значення слова. Паралельно із цим учений вивчає поняття «фрейм» як важливий складник концептосфери, на його думку, «це – система, за якою організовуються уявлення, образи, поняття, концепти, що зберігаються в пам'яті» [8, с. 112]. Є багато визначень терміна «фрейм».

Слідом за Ч. Філмором американський вчений Дж. Тайлор вводить загальноприйняте визначення, що дало поштовх до нових досліджень на вітчизняних та закордонних просторах, на його думку, «фрейм – це концепт, який здатний повертатися в просторово-часовому вимірі» [12, с. 87–88].

Р. Джекендофф переконаний, що «фрейми доповнюють ті характеристики концептів, яких бракує, оскільки вони не були встановлені у разі їх визначення чи категоризації» [10, с. 141].

Ван Дейк розуміє під фреймами стереотипні ситуації (інтеракції), які фіксують вчинки учасників, що діють на основі соціальних установок. Він вважає, що вони позначають загальну структуру комплексних концептуальних одиниць, таких як ситуації чи епізоди» [7, с. 27].

На думку Роберта-Алена де Богранда, «фрейми – це глобальні зразки, які містять загальні знання про певний центральний концепт» [11, с. 90].

Фрідріх Унгерер розуміє під фреймом спосіб опису когнітивного контексту, що забезпечує фон для когнітивних категорій та асоціюється з ними [13, с. 210]. Е. Гофман демонструє аналітичну основу фрейму, за допомогою якої людина усвідомлює власний досвід [9, с. 7].

О. Гармаш вважає, що фрейми утворюють так звані фреймові простори – індивідуальні або колективні сукупності ментальної об'єктивації реальності/нереальності, у межах яких концепти набувають динамічності й реалізують функцію вивільнення компонентів інформаційної єдності [2, с. 227].

Фрейм є відкритою структурою, яка може розширяти свої межі за рахунок надходження нової інформації [6, с. 73]. Система фреймів складає послідовні когнітивні сценарії, відображаючи уявлення дослідника про типове розгортання моделі. Власне, фрейм дає можливість скомпонувати знання в окремі структури – слоти, що наділені певними характеристиками та об'єднаними в структури. Слоти – компоненти мережі зв'язків верхніх рівнів фрейму як структури знань про відповідну інформацію [8, с. 113]. Слоти відповідають різним аспектам або параметрам, які виокремлюються на основі досвіду взаємодії людини з об'єктами такого типу [4, с. 245].

Отже, ми розділяємо думку Ч. Філімора, котрий переконаний, що фрейми акумулюють у своїй структурі певні сформовані образи, поняття, концепти та уявлення, а слоти розширюють їх загальну характеристику.

Фреймові зв'язки за своєю природою нестабільні та непостійні, вони постійно видозмінюються відповідно до останніх світових тенденцій, що впливають на мислення та поведінку індивідів. Варто зауважити, що такі зміни провокують злиття та трансформацію ядерних та периферійних зон концепту. Оскільки слоти являють собою асоціативно-дериваційну сутність фрейму, то фреймово-слотовий аналіз чи не найкраще підходить для нашого дослідження, тому що завдяки йому ми можемо дослідити повне вираження концепту TASTE в англомовній картині світу. Відповідно до праць В. Денисової є такі ознаки фреймово-слотової моделі, як:

1) обов'язкова наявність семантичної сфери, до якої належать лексеми в первинному значенні;

2) образна сфера, до якої належать лексеми в переносному значенні;

3) образ, який пов'язує первинні та вторинні значення мовних одиниць;

4) типові для конкретної моделі динамічні сценарії і схеми, що відображають найбільш характерні для такої понятійної сфери послідовності розвитку подій;

5) слоти, кожен з яких розуміється як фрагмент соціальної/професійної/наївної мовної картини світу індивіда та які структурують відповідну концептуальну сферу, включають певну частину фрейму, якийсь аспект його конкретизації [3].

Виходячи із семантичного наповнення концепту TASTE, у ході аналізу ми виділили такі 4 фрейми: фізіологічні особливості, типи смаків, страви, культурний складник. Схематично це можна зобразити так:

Досліджуваний концепт є досить об'ємною слотовою організацією, оскільки чотири основні слоти складаються ще із багатошарових підпунктів, котрі отримують і впливають на їх загальне розуміння. У нашому дослідженні розглянуто 4 динамічні слоти, які вербалізують вказаний концепт.

Розглянемо детальніше ***фрейм «Фізіологічні особливості»***. Концепт TASTE насамперед поєднаний із фізіологією людини, оскільки кожен

Рис. 1. Фреймовий аналіз концепту TASTE

має йому лише притаманні особливості зорової, смакової, слухової, дотикової та нюхової сенсорних систем. Від швидкості збудження та обробки нервовими рецепторами імпульсів залежить і швидкість сприйняття особою певних особливостей споживаних страв, їх характеристик та смакових якостей. Варто наголосити, що на сприйняття різних типів смаку впливає також стан смакових рецепторів, психоемоційний стан, загальний стан здоров'я, стан слизової оболонки рота, статева приналежність та вік, які власне ми виокремили в слотах ***фрейму «Фізіологічні особливості».***

Фрейм «Страви». Звичайно, без наявності приготованих страв сприйняття будь-якого смаку взагалі неможливе, тому ми опрацювали цей слот із точки зору професійної кулінарної термінології. Перше, що ми беремо до уваги, – це ***слот «Склад компонентів»,*** котрий складається із морепродуктів, риби, овочів, фруктів та м'яса, тобто тих інгредієнтів, що вимагає рецепт. Наступні складники ***слоту «Страви»*** структурно та логічно доповнюють підпункт ***«Склад компонентів»*** – це ***слот «Зовнішній вигляд»*** та ***слот «Якість продукції»,*** на яку впливає:

1) хімічна обробка інгредієнтів;

2) стан навколишнього середовища, де вирощувалася продукція;

3) кліматичний пояс, де вирощуються продукти;

4) природні катаклізми;

5) родючість ґрунтів.

Позаяк ми сприймаємо спершу людину за зовнішнім виглядом, так само ми сприймаємо і страву за її загальним оформленням. Цілком логічно, що гарно подана страва із зеленню та гарніром буде інтенсивніше збуджувати нюхові та смакові рецептори, аніж проста. Не варто забувати і про кухонні аксесуари та місце прийняття трапези, усі ці чинники неабияк впливають на естетичне сприйняття дійсності.

Наступний пункт – це ***слот «Спосіб приготування».*** Відповідно до сучасних кулінарних технік наявні такі види приготування їжі:

– варіння;
– смаження та тушкування;
– папільйот;
– деглясування;
– фламбірування;
– інтенсивне охолодження й шокова заморозка;
– соте;
– вакуум.

Як бачимо, технічний прогрес не оминув і кулінарну сферу. Нині новітня техніка дає змогу втілити будь-які примхи шеф-кухарів, надавши їхнім стравам неабиякий ексклюзивний присмак. Варто згадати і про ***слот «Рід страв»***, що ділиться на такі види, як:

– суп;
– желе;
– кондитерський вибір;
– напій;
– закуска;
– головна страва;
– салат;
– пюре.

Слот «Типове споживання» також ділиться на три основні типи: страви споживаються холодними, гарячими чи можуть подаватися у певній продуктовій комбінації.

Фрейм «Культурний складник» складається зі ***слоту «Етикет»***. Нині багато науковців пов'язують етикет із загальноприйнятими нормами поведінки у суспільстві, проте Л. Ступін переконаний, що цей феномен стосується більше мови та спілкування загалом, оскільки він позначає «форму нормативної мовної поведінки в суспільстві між представниками однієї нації, <…> сукупність типових висловлювань, закріплених національно-культурними і мовними традиціями в такому мовному колективі для їх використання в конкретних соціально-комунікативних ситуаціях». Оскільки мовний етикет включає в себе спілкування, то варто розглянути його види, котрі будуть логічно доповнювати ***слот «Культурний складник».*** Ф. Бацевич розрізняє такі види мовного спілкування:

1. Відповідно до форми втілення засобів мовного коду:

– зовнішнє мовлення (усне, писемне, паралінгвальне);

– внутрішнє мовлення (діалог людини із самою собою).

2. За способом взаємодії між комунікантами:

– монологічне;
– діалогічне;
– полілогічне [1, с. 69].

Лінгвокультурний аспект нашого дослідження реалізовується саме у цьому слоті, оскільки він репрезентує сформовану роками форму культурного досвіду нації, на розвиток якої впливали історичні факти, географічне розміщення країни, темпи розвитку суспільства, фольклорні та літературні надбання, рівень розвитку мови і так далі. Варто зазначити, що за допомогою вербальних чи невербальних засобів можна сприяти активізації концептів різних жанрів у свідомості комунікантів. Наприклад, концепт TASTE у мовленні може реалізовуватися такими лексемами, як: їжа, харчування, прийом їжі, наповнення шлунка тощо, а також за допомогою жестів. Досить часто вер-

бальні та невербальні засоби вираження концептів викликають труднощі взаєморозуміння із мовцем іншої культури, оскільки певні лексеми, інтонації та жести бувають незрозумілими для них. Цілком логічним є той факт, що різні концептосфери утруднюють міжкультурну комунікацію. Проте є так звані універсальні концепти, котрі досить часто проявляються на паремійному пласті мови і відтворюються у мові перекладу за допомогою перекладацької трансформації, котра називається калькуванням.

Слот «Національність» репрезентує той факт, що різним народам притаманні певні особливості етикету, гастрономічної поведінки, посуду, місця харчування та способу приготування страв. Не можна заперечити і той факт, що релігія відіграла вагому роль у формуванні певних гастрономічних традицій. Натепер до світових релігій відносять: католицизм, християнство, іслам, буддизм, даосизм, індуїзм, юдаїзм, конфуціанство, синтоїзм. Кожна з них має свої встановлені норми та правила поведінки за столом та загалом у ставленні до їжі як до певного культу. У цьому фреймі ми також виділили ***слоти «Умови вживання їжі»*** та ***«Час прийому їжі».***

Фрейм «Типи смаку». Позаяк ***фрейми «Фізіологічні особливості», «Страви»*** та ***«Культурний складник»*** формують смаки, то такий фрейм реалізовує їх, розподіляючи страви за смаковими характеристиками, що діляться своєю чергою на солодкий, солоний, кислий та гіркий присмаки. Отже, детальніше розглянемо їх зміст з фізіологічної та харчової точок зору.

Варто почати з того, що кожний відділ язика відповідає за обробку певного присмаку, наприклад: кінчик язика розрізняє солодкий смак, бокові поверхні язика – солоний та кислий смаки, корінь язика – гіркий смак. ***Слот «Солодкий смак»*** формується внаслідок споживання цукру або меду, проте солодкий присмак у роті може бути і через захворювання внутрішніх органів та спадковий чи набутий цукровий діабет. ***Слот «Солоний смак»*** утворюється внаслідок споживання солі. ***Слот «Кислий смак»*** провокують органічні та неорганічні продукти або розлад внутрішніх органів, що викликають дисбаланс та розлади травлення, тобто шлункову дисперсію. Насамкінець, ***слот «Гіркий смак»*** формується внаслідок присутності в харчовій продукції алкалоїдів, глікозидів та ефірів. Слід вказати, що захворювання жовчного міхура та печінки теж можуть спричинювати утворення гіркоти в ротовій порожнині людини.

Висновки і пропозиції. Отже, концепт TASTE містить чотири основні фрейми: ***«Страви», «Культурний складник», «Типи смаків»*** та ***«Фізіологічні особливості»***, котрі містять у своїй структурі відповідні слоти, що розширюють їх характеристики і мають відповідні мовні репрезентанти. Було би доцільно надалі досліджувати концепт TASTE, оскільки характерні риси, що притаманні певним культурам, найбільш виразно проявляються через культ їжі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 342 с.
2. Гармаш О.Л. Фрейми і концепти як базові одиниці ментальної репрезентації інформації в сучасній англійській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна».* Острог : Вид-во НаУОА, 2011. Вип. 19. С. 22–28.
3. Денисова В.В. Фреймово-слотовая модель как отражение динамики образа. URL: https://docplayer.ru/83383690-Freymovo-slotovaya-model-kak-otrazhenie-dinamiki-obraza-v-v-denisova.html.
4. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картины мира.* Москва : Наука, 1988. С. 141–172.
5. Нижегородцева-Кириченко Л.А. Концептуальная структура лексико-семантического поля «Интеллектуальная деятельность». *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки».* Черкаси, 1999. Вип. 11. С. 57–66.
6. Стернин И.А. Методика исследования структуры концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. С. 58–65.
7. Dijk, Teun A. van. Semantic Macrostructures and Knowledge Frames in Discourse Comprehension. *Cognitive Processes in Comprehension.* Hillsdale : Lawrence Erlbaum Associates, 1977. P. 3–32.
8. Fillmore Ch. J. Frame Semantics. *Linguistics in the morning calm: Selected papers from the SICOL*. Seoul : Hanship, 1982. P. 111–137.
9. Goffman E. Frame Analysis. An Essey on the Organization of Experience. New York, 1974. 148 p.
10. Jackendoff R. Semantics and Cognition. Cambridge, MA : MIT Press, 1983. 283 p.
11. Robert-Alain de, Dressler Wolfgang Ulrich. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1981. 290 p.
12. Taylor J. Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory. Oxford : Clarendon Press, 1995. 312 p.
13. Ungerer F. An Introduction to Cognitive Linguistics. London and New York : Longman, 1996. 293 p.

УДК 811.112.2'42:34
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.36

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛЬНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДОМЕНУ МОВЛЕННЄВОЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ У СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЮРЕМНОМУ ДИСКУРСІ

PECULIARITIES OF THE VERBAL REPRESENTATION OF THE DOMAIN OF PERSON'S CONVERSATIONAL NONVERBAL BEHAVIOR IN MODERN GERMAN LITERARY PRISON DISCOURSE

Томнюк Л.М.,
orcid.org/0000-0002-7971-780X
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Наукова розвідка присвячена дослідженню домену невербальної поведінки людини у сучасному німецькому художньому тюремному дискурсі й аналізу особливостей вербальної репрезентації його складників у діалогічному мовленні художніх персонажів. Визначається місце невербаліки у спілкуванні між злочинцями і здійснюється аналіз дискурсотвірного потенціалу основних груп невербальних компонентів у домені невербальної комунікації (проксеміки, просодики, кінесики, такесики і мовчання) і виокремлюється ореол мовних номінацій, що експлікують невербальну поведінку злочинця у художньому творі. Здійснюється ранжування вербальних засобів, які експлікують мовленнєву невербальну поведінку людини за кількісним показником, і окреслюється значення кожної групи невербальних компонентів під час суб'єкт-суб'єктної взаємодії між злочинцями у творах сучасної німецькомовної художньої літератури. Встановлено, що для вербалізації кінесичних компонентів у сучасному німецькому художньому тюремному дискурсі використовуються монолексичні та полілексемні номінації, фразеологічні одиниці із соматичним компонентом і поширені словосполучення. Засобами експлікації просодичних компонентів визначені дієслова і прислівники, вербальні і номінальні словосполучення, рідше трапляються іменники і прикметники. Серед засобів вербальної репрезентації такесичного елемента домінують полілексемні номінації – поширені і непоширені словосполучення, рідше монолексемні – іменники, дієслова і прислівники. Найрідше у сучасному німецькому художньому тюремному дискурсі трапляються проксемічні компоненти, що виражаються переважно полілексемними номінаціями. Особливе значення у спілкуванні в'язнів відводиться мовчанню, яке часто носить провокаційний характер з чітко вираженою агресією, що може призвести до конфлікту між комунікантами. Мовчання та пауза експлікуються в художньому тексті як вербальними елементами, так і мовними знаками.

Ключові слова: дискурс, кінесика, проксеміка, просодика, такесика, силенціальний компонент.

Scientific research is devoted to the investigation of the domain of person's nonverbal behavior in modern German literary prison discourse and analysis of its verbal representation components in dialogical speech of characters. The article considers the role of nonverbals in communication between criminals, analyzes the discourse potential of the main groups of nonverbal components in nonverbal communication domain (proxemics, prosody, kinesics, haptics and silence), and distinguishes language nominations, which explicate criminal's nonverbal behavior in literary work. The article deals with the arrangement of verbal means, which explicate person's conversational nonverbal behavior according to the quantitative index. The significance of each group of nonverbal components is determined during subject-to-subject interaction (communicative act) between criminals in modern German literary works. It has been established that monolexic and polylex nominations, phraseological units with a somatic component, and common phrases are used to verbalize kinetic components in modern German literary prison discourse. The means of explication of the prosodic components are determined by verbs and adverbs, verbal and nominal phrases, less common are nouns and adjectives. Among the means of verbal representation of the tacetic element is dominated by polylexic nominations – widespread and non-common phrases, rarely monolexic nominations – nouns, verbs and adverbs. Most often, in modern German literary prison discourse, proxemic components are expressed – mainly by polylex nominations. Of particular importance in the communication of prisoners is the silence, which is often provocative in nature with a clear aggression that can lead to conflict between the communicators. Silence and pause are explicated in literary text by both verbal elements and linguistic signs.

Key words: discourse, kinesics, proxemics, prosody, haptics, silence.

Постановка наукової проблеми та її значення. Обмін інформацією, яку учасники комунікативного процесу почергово закодовують і декодовують за допомогою вербальних і невербальних засобів, експлікує сутність міжособистісного спілкування, успішність чи невдача якого детермінується значною мірою їх правильним дозуванням. Спрямування сучасних лінгвістичних студій на дослідження комунікації як виду розумово-мовленнєвої інтеракції, що забезпечується злагодженою взаємодією її вербальних, невербальних і паралінгвістичних складників, продиктоване прагненнями зарубіжних і вітчизняних науковців зосередитись на природі мовлення у площині вербального і невербального, інтралінгвістичного і екстралінгвістичного, дискурсивного

і когнітивного вимірів. Незважаючи на те, що за рівнем інформативності невербальні засоби домінують над вербальними – 55–60% людського спілкування має невербальний характер [3, с. 55], об'єктом наукових розвідок вони стають значно рідше. Проте останніми роками простежується інтенсифікація досліджень у руслі всебічного вивчення невербаліки крізь призму психології, соціології, лінгвістики і дискурс-аналізу, оскільки вербальні знаки лише у суголоссі з невербальними є гарантом «адекватного взаєморозуміння між учасниками комунікації» [1, с. 105].

Результати попередніх досліджень особливостей функціонування вербальних компонентів у художньому діалогічному мовленні в'язнів вказують на те, що у німецькомовному тюремному дискурсі (під яким розуміємо мисленнєво-мовленнєву діяльність представників німецькомовної етноспільноти, які порушили закон, скоївши протиправне винне суспільно небезпечне діяння, чия вина була доведена під час розгляду судової справи, на підставі чого їм судом був винесений обвинувальний вирок і призначене покарання у вигляді позбавлення волі) невербальні засоби вираження мають особливий статус, оскільки мова в'язнів постає своєрідною системою таємних кодів, що були створені носіями в'язничної субкультури, розвиваються, удосконалюються ними і функціонують лише в стінах в'язниці, де кожний комунікативний акт є професійною грою співрозмовників, мовою тіла з мінімізацією залучення вербальної поведінки.

Актуальність дослідження визначається загальною спрямованістю інтересу лінгвістів на вивчення комунікації як особливої форми суб'єкт-суб'єктної інтеракції через аналіз матриці доменів вербальної і невербальної поведінки людини у процесі її розумово-мовленнєвої діяльності, а також відсутністю ґрунтовних досліджень, присвячених вербальній репрезентації невербальних знаків, що слугують своєрідним ключем від дверей, які ведуть до внутрішнього світу мовця загалом та німецькомовного художнього тюремного дискурсу зокрема. Дослідження особливостей невербальної взаємодії між злочинцями уможливлює усвідомлення особливостей їхнього мислення, світогляду та психічного стану, оскільки кожний невербальний знак у спілкуванні є інстинктивним вираженням імпульсів підсвідомості мовця за допомогою мови тіла, що репрезентує його справжнє ставлення до дійсності, співрозмовника, теми і умов, у яких здійснюється комунікативний акт.

Матеріалом дослідження слугують вербальні номінації на позначення мовленнєвої невербальної людської поведінки в контексті тюремного дискурсу, що були відібрані методом суцільної вибірки із 400 творів сучасної німецькомовної художньої літератури часового періоду 2003–2017 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище і функції мовленнєвої невербальної поведінки, особливості взаємодії вербальних і невербальних складників комунікації, специфіка вербалізації невербальних елементів у тексті і труднощі адекватного декодування мовцями невербальної поведінки у художньому діалогічному мовленні відображені у лінгвістичних працях зарубіжних і українських лінгвістів, зокрема в роботах М. Крічлі, Ч. Моріса, S. Mühlisch, А. Піза, W. Zysk, В.А. Лабунської, О.М. Мартинової, М.М. Махнія, Л.В. Солощук, О.Ф. Хміляра, А.В. Шелякіної та ін. З одного боку, з огляду на полікодовість кожної комунікації [8, с. 234] невербаліка полегшує процес декодування і сприйняття вербального повідомлення, з іншого – осмислення і правильне трактування невербально вираженої інформації є одним із найскладніших завдань для комунікантів і вимагає від них докладання неабияких когнітивних зусиль, дискурсивного мислення і наявності в них знань про дискурсивне оточення, оскільки невербальні компоненти «становлять особливу категорію для кожної людини і входять до ядра свідомості, стаючи її символами» [6, с. 216].

Своєю невербальною поведінкою комунікант може розпочати, перервати, завершити комунікативний акт чи передати слово співрозмовнику, поряд з цим невербаліка не лише сигналізує про морально-психологічний стан комунікантів, а й вказує на статусно-рольові відносини між ними, що у в'язничній субкультурі має особливе значення.

Об'єктом дослідження особливостей і специфіки невербального спілкування між злочинцями в художньому дискурсі обираємо авторські дескрипції невербальних складників, які супроводжують художні діалоги, у яких безпосередньо відтворюється комунікація персонажів, що проживають своє життя у фікціональному авторському світі, оскільки слідом за В.А. Кухаренко вважаємо, що художній діалог є «моделлю усного розмовного мовлення» [4, с. 157], а у творах художньої літератури відображається не авторська реальність, а розумово-мовленнєва діяльність, що вбирає в себе особливості національної мовної культури, представником якої є автор [7, с. 18].

Спираючись на представлену в монографії Т.О. Анохіної матрицю доменів людської поведінки [2, с. 15], вважаємо, що домен мовленнєвої невербальної поведінки включає кінесику (жести,

міміку, пози, ходу, погляд), просодику (темп мови, модуляцію висоти, тембру і тональності голосу, ритму, інтонації, дикції), мовчання, проксеміку (дистанцію, простір комунікації, його структуру і функції) і такесику (динамічні дотики: поплескування, рукостискання, поцілунок) [5, с. 183].

Вибір лексичних засобів опису мовленнєвої невербальної поведінки людини об'єктивується комунікативною ситуацією, в якій вона стає об'єктом інтерпретації не сама собою, а «як показник прихованих для безпосереднього спостереження індивідуально-психологічних і соціально-психологічних характеристик особистості» [9, с. 58].

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз ілюстративного корпусу номінативних і комунікативних одиниць, які слугують засобами експлікації невербальної поведінки персонажів у художньому злочинному дискурсі, показує, що їх лексичний каркас представлений групами ключових однослівних, багатослівних, різночастиномовних номінативних і (рідше) комунікативних одиниць, що формуємо за характером невербальних компонентів у домені мовленнєвої невербальної поведінки (кінесичного, просодичного, проксемічного, такесичного і силенціального). За кількісним показником провідне місце у невербальному спілкуванні між злочинцями посідають кінесичні (52,2% від суцільної вибірки прикладів, з них міміка – 23%, жести – 29,2%) і просодичні компоненти (26,4%), значно рідше простежується використання такесичного (8,5%), силенціального (7,2%) і проксемічного елементів (5,7%).

Для вербалізації **кінесичного компонента** діалогічного художнього мовлення персонажів-злочинців використовуються **іменники:** *Blick, Augen, Hände, Bewegung, Arm, Gesicht, Körper, Wimper, Brust, Verneigung, Kopf, Fuß, Gesichtsausdruck, Finger, Ruck, Hals, Lippen, Grinsen, Zähne, Miene, Zeigefinger, Geste, Gelächter, Beine, Bart* та ін.; **дієслова:** *zuwinken, sich zuwenden, sich umdrehen, sich schütteln, zusammenzucken, anstarren, lachen, sich zurücklenken, nicken, zittern, aufspringen, grinsen, abwinken, sich aufrichten, sich bücken, sich erheben, sich vorneigen* та ін.; **прикметники:** *bitterböse, zufrieden, grimmig, fragend, rot angelaufen, schallend, zweifelnd, angewidert, begehrlich, ärgerlich, gepresst, wegwerfend, rührend, heftig, angststarr, plötzlich, angestrengt* та ін.; **прислівники:** *achselzuckend, irritiert, ruckartig, schrill, erstaunt, schadenfroh, grausam, reflexartig, unwillkürlich, kurz, hilflos, hysterisch, höhnisch, streng, aufgeschreckt, entsetzt, verständnislos, keuchend, lachend, abwehrend, flehend, zustimmend, mühsam, dröhnend, zitternd, verächtlich* та ін.

Беручи до уваги той факт, що під час комунікації людина найчастіше вдається до застосування у своєму невербальному мовленні саме кінесичних компонентів, багато лексичних номінацій на позначення міміки і жестів внаслідок їх частого вживання закріпилися в мові і ввійшли до лексикографічних джерел переважно як фразеологічні одиниці із соматичним компонентом. У тюремному художньому дискурсі трапляються такі з них: *die Stirn runzeln, einen Blick werfen, die Augen schließen/öffnen, in die Augen sehen, das Gesicht in den Händen bergen, eine Bewegung machen, am ganzen Körper zittern, nicht aus den Augen lassen, den Arm heben, eine Kopfbewegung machen, sich nicht vom Fleck rühren, das Gesicht verziehen, den Kopf neigen, ohne mit der Wimper zu zucken, die Arme über der Brust verschränken, die Hände vors Gesicht schlagen, den Rücken zudrehen.* Також для номінації міміки і жестів досить часто використовуються поширені (часто прийменникові) словосполучення: *den rot angelaufenen Kopf mit beiden Händen festhalten, mit dem Zeigefinger deuten, sich an die Brust greifen, mit einem angewiderten Blick streifen, zu Boden starren, angeekelt vor ihm zurückweichen, direkt in die Augen sehen, den Kopf drehen und in eine andere Richtung sehen* та ін.

Невербальна поведінка людини іноді може детермінуватися її соціальним статусом, що в мові відображається у пареміях, традиціях і ритуалах. У художньому тюремному дискурсі знаходимо полілексемні номінації на позначення кінесичних компонентів, у яких простежуються елементи традицій перебігу судового засідання: *Utz **stand auf, ging zum Richtertisch und legte die Hand auf das Kreuz, das der Richter ihm hinhielt**. "Ich bin bereit. **Ich schwöre bei allem, was mir heilig ist** <…>"* [14, с. 183]; ***Der Richter hob die Hand, um** noch einmal **die Aufmerksamkeit der Anwesenden zu fordern*** [14, с. 193].

Засобами експлікації **просодичних компонентів** найчастіше є **дієслова**: *brüllen, sich empören, hallen, stöhnen, flüstern, befehlen, flehen, rufen, warnen, fauchen, unterbrechen, betonen, knurren, schreien, seufzen, aufschreien, murmeln, fauchen, befehlen, bestätigen, schnauzen, heulen, anmerken, höhnen, stammeln, einwerfen, zurechtweisen* та ін. і **прислівники**: *leise, zornig, verwirrt, erschüttert, scharf, drängend, ärgerlich, gleichmütig, nachdenklich, selbstgefällig, verächtlich, laut, perplex, triumphierend, agressiv, beschwörend, traurig, störrisch, erregt, undeutlich, gereizt, zweifelnd, kühl* та ін.; значно рідше **іменники**: *Stimme, Geschrei, Laut, Schärfe* та ін. і **прикметники**: *scharf, stockend, schneidend, wackelig, wimmernd* та ін. Вербалізатори просо-

дичного компонента мовленнєвої невербальної поведінки трапляються і у формі **вербальних і номінальних словосполучень**: *bestimmt sagen, die Stimme senken/laut machen, mit Schärfe in der Stimme entgegnen, agressiv hinzusetzen, voller Haß sagen, leise hervorstoßen, mit scharfer/wackeliger/ bemerkenswert fester/hallender Stimme, traurig klingen, schneidende/stockende Stimme, gereizt klingen, zwischen den zusammengebissenen Zähnen hervorstoßen, wild aufschreien, die Stille brechen.*

Під час дослідження засобів вербальної репрезентації **такесичного елемента** спостерігаємо домінування полілексемних номінацій, а саме **поширених і непоширених словосполучень:** *in die Haare greifen und brutal daran ziehen, an den Haaren rucken, an den Handschellen zerren, ins Gras hinunterdrücken, die Hände fesseln, dicht an sich heranziehen, schützend den Arm legen, grob am Arm packen und in die Höhe ziehen/zerren, eine Faust ins Gesicht schmettern, zwischen den Beinen packen, mit schmerzhaftem Griff, mit zwei derben Ohrfeigen von der Bank fegen, mit aller Kraft ins Gesicht schlagen* та ін. Дуже рідко трапляються монолексемні одиниці, що виражені **іменниками**: *Ohrfeige, Arm, Faust, Ruck, Griff, die Hände* та ін.; **дієсловами**: *schlagen, zerren, ziehen, packen, zurückreißen, rucken* та ін.; **прислівниками**: *derb, grob, brutal* та ін.

З огляду на те, що комунікативні акти між злочинцями розгортаються в художньому тюремному дискурсі переважно в залі судових засідань і місцях позбавлення волі, **проксемічні компоненти** у зіставленні з іншими невербальними компонентами трапляються досить рідко. Їх вербальне вираження відбувається переважно за допомогою **полілексичних номінацій**: *um einen Zentimeter zurückweichen, sich Auge in Auge gegenüber stehen, nah sein, sich noch näher heranwagen, sein Gesicht dicht an ihres bringen* та ін. і монолексичних, що виражені **дієсловами**: *gegenüber stehen, sich schmiegen, zurücktreten, zurückweichen* та ін.; **прислівниками:** *dicht, unsicher, nah, unwillig* та ін.; рідше **іменниками**: *Dunkelheit, Schatten, Schritt* та ін.

Мовчанню у художньому діалогічному спілкуванні між злочинцями відводиться особлива роль. Мовлення злочинців часто носить провокативний характер з чітко вираженою погрозою, ворожістю і агресією, що веде до назрівання або загострення конфлікту між комунікантами, який може іноді перерости в сутичку із застосуванням фізичної сили: *"Lass die Knarre fallen, du **Penner**, oder **ich puste dir dein Hirn raus**", hallte Chandus Stimme. "**Einen Scheiß mach ich**", schrie Patrick zurück und **hielt** Jan **die Pistole an den Kopf*** [10, с. 127]; *"Er <…> "**Neil machte einen Schritt auf sie zu, packte sie grob am Arm und zog sie in die Höhe**". Weiter. Raus. Auf den Hof." <…> **Er hielt ihr den Lauf der Pistole direkt ans Gesicht*** [10, с.155]; *"Du kannst nicht bis drei zählen, **du gottverdammte Schlampe!", schrie er*** [13, с. 311]; *Michel <...> **fegte Benedikt mit zwei derben Ohrfeigen von der Bank*** [14, с. 250]. Саме **мовчання і пауза** як його невід'ємний елемент, маючи ситуативно-комунікативний характер, що зумовлюється ментальним і емоційним станом мовця, у художньому тюремному дискурсі доповнюють вербальні маркери і є засобами уникнення чи згладжування конфліктної ситуації: *"Ich nicht. Und jetzt halte einfach die Klappe. Ich habe keine Lust auf deine blöden Anzüglichkeiten". Er grinste wieder, **blieb aber** zumindest **still*** [13, с. 112]; *"Komisch, es sind alle Türen abgeschlossen und**<…>**", begann sie, dann sah sie, dass ihr Freund eine Waffe auf Stella und Sam richtete, und **verstummte*** [13, с. 152]; *"Verdammt, hör endlich auf, dumme Fragen zu stellen. Ich erkläre dir das später". **Terry wagte keine Widerrede** und verschwand aus dem Zimmer* [12, с. 153]. Метазнак силенціального ефекту і мовчання сигналізують про темперамент, емоції і морально-психологічний стан мовця у момент мовлення і у текстах німецькомовного художнього тюремного дискурсу експлікуються не лише вербальними засобами – **дієсловами:** *sich zögern, verstummen, schweigen* та ін.; **прислівниками:** *tonlos, still, schweigend* та ін.; **іменниками:** *die Pause, das Schweigen* та ін.; **словосполученнями:** *keinen Ton herausbringen, eine Pause machen, nach einer Sekunde des Schweigens, mit keinem Wort eingehen, nach ein paar Augenblicken der Stille, keine Widerrede wagen, nichts sagen, wortlos zustimmen, für einen Moment schweigen* та ін.: *"<...> was hatte es mit dem Beton in Jossecks Hals auf sich?" **Bergman zögerte erneut. Das Gespräch belastete ihn sichtlich.** "Der Bauunternehmer stand auf Oralsex"* [10, с. 143]; ***Er machte eine Pause <…>** "Es gibt Hierarchien im Knast"* [11, с. 625], а й досить часто **силенціальним графічним знаком (три крапки)**: *Du kannst die beiden noch retten. "Es ist **<..>** es wären dann nicht zwei Morde, die du **<..>**"* [12, с. 632]; *"Du hast doch einen Steifen. Also treib ihn ihr rein. Darauf hast du lange genug gewartet". "Ich weiß nicht **<..>** Ich kann nicht**<..>**"* [14, с. 137].

Комунікативні засоби номінації компонентів мовленнєвої невербальної поведінки у художньому тюремному дискурсі трапляються доволі рідко:

– силенціального компонента: *Die Stille herrscht.*

– кінесичного: *Seine Augen wurden schmal. Seine Augen wurden groß und starr. Das Gesicht blieb regungslos wie eine Maske.*

– просодичного: *Maries Stimme klang wie die einer Ertrinkenden. Die Stimme klang zweifelnd. Seine Stimme klang weinerlich. Die Stimme hallte.*

Висновки. Проведене дослідження особливостей вербалізації невербальних складників мовленнєвої поведінки злочинця у сучасному німецькому художньому тюремному дискурсі дає підстави стверджувати таке: 1) майже кожний комунікативний акт між злочинцями супроводжується невербальними компонентами, які доповнюють вербальне повідомлення і уможливлюють його зрозумілість і доступність для сприйняття, розкривають особливості психологічного стану і ментальності злочинця, об'єктивують специфіку такого спілкування; 2) у художньому творі злочинці найчастіше вдаються до використання у своєму невербальному мовленні кінесичних, а найрідше – проксемічних компонентів; 3) актуалізація домену мовленнєвої невербальної поведінки злочинця здійснюється за допомогою комплексу семантично взаємозалежних і корелюючих номінацій, що належать до різних частин мови і виступають членами сталих і вільних, поширених і непоширених словосполучень, комунікативних одиниць (переважно простих речень); 4) особливе значення у художньому тюремному дискурсі має силенціальний невербальний компонент, який у тексті художнього твору експлікується не лише за допомогою вербальних номінацій, а й графічними знаками; 5) компоненти домену невербальної поведінки злочинця у художньому дискурсі є не лише засобом передачі інформації, а й засобом формування психічного змісту спілкування, ключем від особистісного світу комунікантів, джерелом збагачення мовлення морально-етичними складниками, що несе в собі інформацію про умови комунікації, соціальний статус її учасників, їх приналежність до певної групи чи субкультури.

Перспективним вважаємо дослідження особливостей інтеракції вербальних і невербальних складників комунікації у разі експлікації емоцій і почуттів у німецькомовному художньому тюремному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анохіна Т.О. Маркери комунікативного мовчання в англомовному художньому дискурсі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* 2006. № 28. С. 105–107.
2. Анохіна Т.О. Семантизація категорії мовчання в англомовному художньому дискурсі : монографія. Вінниця : Нова книга, 2008. 160 с.
3. Гриценко Т.Б., Гриценко С.П., Іщенко Т.Д., Мельничук Т.Ф., Чуприк Н.В., Анохіна Л.П. Етика ділового спілкування : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
4. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту : навчальний посібник. Вінниця : Нова Книга, 2004. 272 с.
5. Макарук Л.Л. Новітні лінгвістичні галузі дослідження невербальних усних та невербальних писемних засобів інтеракції. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки*. 2016. Кн. 1. С. 181–185.
6. Осовська І.М. Сучасний німецькомовний сімейний дискурс: ментальний і вербальний ресурс : монографія. Чернівці : РОДОВІД, 2013. 402 с.
7. Руднев В.П. Морфология реальности: исследование по «философии текста». Москва : Аграф, 2000. 432 с.
8. Солощук Л.В. Вербальні та невербальні аспекти дискурсивної взаємодії як відображення полікодової природи комунікативого процесу. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки.* 2013. № 19. С. 233–237.
9. Харченко Л.П. Особливості застосування невербальних засобів ділового спілкування: методологія й методи соціальної роботи. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 4. С. 58–65.
10. Hartung A. Bis alle Schuld beglichen. Luxembourg : Amazon Publishing Verlag, 2014. 152 S.
11. Link C. Am Ende des Schweigens. München : Blanvalet Verlag, 2003. 679 S.
12. Link C. Das andere Kind. München: Blanvalet Verlag, 2009. 796 S.
13. Link C. Die Betrogene. München : Blanvalet Verlag, 2015. 398 S.
14. Lorentz I. Die Wanderhure. München : Knaur Verlag, 2004. 1874 S.

УДК 811.111'366
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.37

ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ТА СУБСТИТУТИВНА СИНОНІМІЯ ДІЄСЛІВ *MAKE* ТА *DO* У СКЛАДІ СТАЛИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

LEXICAL COLLOCABILITY AND SUBSTITUTIONAL SYNONYMY OF THE VERBS *MAKE* AND *DO* IN VERBO-NOMINAL COLLOCATIONS

Федоренко О.І.,
orcid.org/0000-0002-5693-6540
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
факультету іноземних мов
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті викладено результати дослідження лексичної сполучуваності компонентів сталих дієслівно-іменникових сполучень (фразеоматичних комплексів) моделі *make + N* та *do + N*. Зроблена спроба проаналізувати й описати специфіку їх сполучуваності, семантичні характеристики та семантичні групи іменників, які потрапляють у сферу сполучуваності вказаних дієслівних операторів. Сполучуваність вивчалась з проєкцією на один із ключових напрямів сучасної лінгвістики – лексичну корпусну граматику (corpus-based lexico-grammar), що розкриває різноманітність форм лексичної та граматичної взаємодії.

Make і *do* означають активну відцентрову дію, скеровану від суб'єкта до середовища, проте семантичні параметри цих дієслів значно відрізняються. *Do* виражає абстрактну ідею дії («здійснити, виконати дію»), дієслово *make* позначає результативну дію («здійснити результативну дію, створити щось у результаті цієї дії»). Семантичне розмежування двох дієслів проявляється у плані їх сполучуваності. Дієслово *make* валентне до результативного додатка, дієслово *do* валентне до нерезультативного додатка процесуальної семантики і не валентне до результативного додатка, частотність якого вища.

Набір іменників абстрактної семантики, які допускають сполучення із оператором *make,* охоплює іменники із семантикою інформування, повідомлення, що позначають різні види повідомлень; іменники із семантикою звуковиявлення; іменники, що номінують результати інтелектуальних дій, наукового дослідження; іменники, що виражають результати фізичних дій; іменники зі спільним семантичним компонентом зміни; іменники, що номінують результати діяльності людини, різні аспекти людських взаємин.

Лексичне наповнення сталих сполучень моделі *do + N* охоплює нерезультативні іменники, що номінують активну фізичну, фізіологічну, емоційну, інтелектуальну дію. Зафіксовано також іменники, у яких значення процесуальності розвивається у більш пізні епохи і існує як окремий ЛСВ поряд з ЛСВ непроцесуальної семантики.

Відзначено випадки синонімічного вживання операторів *do* і *make* з певними субстантивними компонентами. Ця субституативна синонімія диференційована. Іменні лексеми поєднують кілька значень і номінують як процес дії, так і відповідний результат дії. Сполучуваність компонентів фразеоматичних комплексів семантично і граматично мотивована. Заповнення позиції іменного компонента зумовлене факторами лексичного порядку і програмується набором змістових ознак іменника і дієслова.

Ключові слова: фразеоматичні комплекси, сталі дієслівно-іменникові сполучення, лексична сполучуваність, предикативні іменники, дієслівні оператори, широкозначні дієслова.

The present paper has been mainly concerned with fixed non-idiomatic verbo-nominal phrases (phraseomatic complexes) correlated with monolexemic verbs consisting of verbs *make* and *do* and the noun. The study of lexical collocability of the component elements and their collocational properties is undertaken. An attempt is made to define and consistently indicate which nouns are used with which verbs on the basis of their meaning by establishing sets of nouns which collocate with *make* and *do*. Nominal components are classified according to their semantic structure. The study of collocability builds on one of the key areas of modern linguistics, namely corpus-based lexico-grammar that reveals the variety of forms of lexical and grammatical interaction.

Make and *do* both denote an active outward action, however, the semantic parameters of these verbs are significantly different. *Do* expresses an abstract idea of the action ("perform, carry out an action"), while the verb *make* indicates the resultative aspect of the action ("form or produce something"). The semantic distinction between the two verbs is manifested in their collocability. The verb *make* collocates with resultative nouns denoting the achieved results of actions, while the verb *do* collocates with non-resultative nouns of processual semantics and does not collocate with resultative nouns whose frequency of occurrence is much higher.

Abstract nouns which collocate with the operator *make* include nouns denoting various types of messages; sounds; nouns that nominate the results of intellectual actions; nouns expressing the results of physical actions; nouns with the common semantic component of change; nouns which nominate the results of human activities, different aspects of human relationships.

Phraseomatic complexes with the verb *do* contain non-resultative nouns that nominate active physical, physiological, emotional, and intellectual actions. Some nouns that collocate with the verb *do* in fixed verbo-nominal phrases have the processual meaning, which develops later and exists as a separate lexico-semantic variant alongside the primary non-processual semantic variant.

There are also instances of synonymous usage of the verbs *do* and *make* with certain substantive components. Such synonyms, however, can be differentiated. Nouns that collocate with both verbs combine different meanings and may denote both the process and the result of the action. The undertaken analysis gives grounds to conclude that such collocations consist of elements that are joined in accordance with their semantic properties, their combinability is not arbitrary but semantically motivated.

Key words: phraseomatic complexes, fixed verbo-nominal phrases, collocability, predicative nouns, verbal operators, verbs of broad semantics.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сучасного мовознавства є дослідження лексичної сполучуваності слів та різних видів словосполучень. Посилення зацікавленості проблемами лексичної сполучуваності пов'язане з появою нових мовознавчих теорій, зокрема корпусної лексичної граматики (corpus-based lexico-grammar, lexical grammar), граматики мовних шаблонів (патернів) (pattern grammar), емергентної граматики (emergent grammar).

У сучасній англійській мові спостерігається активне вживання сталих дієслівно-іменникових сполучень (СДІС) нефразеологічного характеру типу *to give a smile, to make a suggestion*, *to do research,* еквівалентних у плані змісту монолексемному дієслову (*to smile, to suggest, to research*). Вони становлять один із видів полілексемних одиниць (multi-word units) [1, с. 93], які є центральними у процесі оволодіння мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить, що найменш дослідженим аспектом залишається сполучуваність компонентів СДІС. Створення таких одиниць не є довільним і стихійним, а підпорядковується певним мовним закономірностям, які виявляються, зокрема, в їх лексичному складі. Стійкість сполучення ґрунтується на обмеженнях у виборі складових компонентів та використанні сполучення в готовому вигляді. Порівняно з вільними сполученнями стійкі звороти – це готові до вжитку формули.

Постановка завдання. Мета статті – викласти результати дослідження лексичної сполучуваності компонентів фразеоматичних комплексів моделі *make + N* та *do + N*. Зроблена спроба проаналізувати й описати специфіку їх сполучуваності, семантичні характеристики та семантичні групи іменників, які потрапляють у сферу сполучуваності вказаних дієслівних операторів. Сполучуваність компонентів СДІС вивчалась з проєкцією на один із ключових напрямів сучасної лінгвістики – лексичну корпусну граматику (corpus-based lexico-grammar) [2], що розкриває різноманітність форм лексичної та граматичної взаємодії. Матеріалом для спостереження стали 453 СДІС, вибрані із творів сучасних англомовних авторів.

Виклад основного матеріалу. Інваріантне значення дієслова *make* – діяти таким чином, щоб отримати результат, виражений у прямому додатку. Якщо make означає: «здійснити результативну дію, створити щось у результаті цієї дії», то субстантивний компонент СДІС моделі *make + N* називає відповідний результат дії, напр.: *decision* "*result* of deciding, judging" [3]. Набір іменників абстрактної семантики, які допускають сполучення із оператором *make* у складі СДІС, дуже широкий. Лексичне наповнення СДІС цієї моделі, як показало проведене дослідження, охоплює іменники таких семантичних груп:

1) іменники із семантикою інформування, повідомлення, що номінують результати дій людей у процесі мовлення чи спілкування, позначають різні види повідомлень, людської мовної/знакової комунікації (82): *statement, assertion, accusation; admission, confession; answer, reply, response; announcement, declaration, proclamation, report; appeal, request; oath, pledge, promise; complaint, objection, protest; demand, claim; offer, proposal, recommendation, suggestion; remark, comment, compliment, joke* тощо.

Напр.: <…> her father *made the announcement* of his approaching death (Anderson). The boy *made* no *answer* (Lawson). They *made jokes* (Palmer).

2) іменники із семантикою звуковиявлення (24): *clamour, clatter, din, murmur, noise, racket, roar; bark, crack, cry, shout, yell, grunt, moan, sneeze, sniff, snort, squeak, squeal, whistle* тощо.

Напр.: The wind *makes* so much *noise* (Golding). <…> the hens *made a* great *racket* (Anderson). The lion *made a* coughing *grunt* (Hemingway).

3) іменники, що номінують результати інтелектуальних дій, наукового дослідження (55): *decision, resolution; choice, selection; assumption, conjecture, guess, hypothesis, presumption, supposition; conclusion, deduction, inference; assessment, judgement; forecast, prediction, prognosis; calculation; comparison, classification; experiment, investigation, study, research* тощо.

Напр.: Ralph *made a decision* (Golding). He noted the subjects of the pictures, <…> *made a calculation* of their values (Galsworthy).

4) іменники, що виражають результати фізичних дій (80): а) з домінуючою семою результату виконуваної дії ("*result of Ving*"): *cut, crack, incision, scratch, tear, wound; mark, impression; prick, puncture; smudge, spot*.

Напр.: We could *make scratches* on bark (Golding).

б) назви одиничного акту чи процесу дії і явища, що виникло як результат такої дії (*"act, process or result of Ving"*), представлені іменниками із семантичним компонентом руху, пересування у просторі: *motion, move, movement; bolt, dart, dash, rush; blow, cut, push, stroke; bite, clutch, grab, snap, snatch; bounce, dive, jump; bow, step, stride; gesture, sign; rotation, turn; advance, approach; ascent, descent; march, retreat, withdrawal*.

Напр.: Dave <…> *made a dive* and *a grab* for the dog (Lawson). Eric *made a* detaining *gesture* (Golding). Ralph *made a step* forward (Golding).

5) іменники зі спільним семантичним компонентом зміни (22): *change, abatement, adaptation, adjustment, alteration, improvement, modification, reduction, reform, substitution, transformation*.

Напр.: He again thought of his own affairs and definitely decided he would *make a change* in his life (Anderson).

6) іменники, що номінують результати діяльності людини, різні аспекти людських взаємин (100): *achievement, progress, success; acquisition, purchase, bargain; compensation, repayment, restitution, reward; assault, attack, intrusion, invasion; contribution, donation; find, discovery, disclosure; gain, profit; investment, payment; mistake, blunder, error; visit* тощо.

Напр.: He said it was a very common *mistake* that men *made* (Lawson). You'*ve made* some nice *purchases* lately, they tell me (Galsworthy).

Інваріантне значення дієслова *do* – найбільш загальне поняття дії. Воно є основою його використання у функції дієслівного оператора СДІС моделі *do + N*. Оскільки інваріантні значення дієслів *do* і *make* досить близькі одне до одного, доцільно розглянути сполучуваність компонентів СДІС моделі *do + N* у зіставленні з СДІС моделі *make + N*.

Make і *do* означають активну відцентрову дію, скеровану від суб'єкта до середовища, проте семантичні параметри цих дієслів значно відрізняються одні від одних. *Do* виражає абстрактну ідею дії: «здійснити, виконати дію»; "perform, carry out an action" [3]. *Make* – «здійснити результативну дію, створити щось у результаті цієї дії»; "form or produce something" [4]. Семантичне розмежування двох дієслів проявляється у плані їх сполучуваності у складі СДСС. Дієслово *make* валентне до результативного додатка. Дієслово *do* валентне до нерезультативного додатка процесуальної семантики і не валентне до результативного додатка, частотність якого вища.

Лексичне наповнення сталих сполучень моделі *do + N* охоплює нерезультативні іменники, наділені семою процесу дії (*"process, action of Ving"*), що номінують активну фізичну, фізіологічну, емоційну, інтелектуальну дію (65): *calculating, chopping, cleaning, cooking, crying, digging, pretending, reading, running, shooting, sleeping, talking, thinking, trading, travelling, typing, waiting, washing; act, deed, trick; addition, division, multiplication, subtraction, calculation, count, check, dance, examination, repair, research, study, revision, test, work; compliment, kindness, favour, service, disservice, evil, ill, injustice, wrong, good, justice, honour, credit, homage, reverence, damage, harm, hurt, injury, mischief, spoil*.

Наведемо приклади: I *did* some *calculating* (Marshall). He was the quietest and he had to *do the running* (Anderson). Talking and listening *did* her no *good* (Porter). No doubt she *had done* Gordon *an injustice* (Edwards). He is always *doing* little *favors* and telling about things to eat (Anderson).

Наявність ознаки процесуальності у субстантивного компонента є необхідною умовою його входження в СДІС моделі *do + N*. Серед субстантивних компонентів цієї моделі зафіксовано іменники, у яких значення процесуальності розвивається у більш пізні епохи і існує як окремий ЛСВ поряд з ЛСВ непроцесуальної семантики (25). Здебільшого це іменники генетично первинні відносно однокореневих дієслів, а також і такі, що взагалі не мають дериваційно спорідненого дієслівного відповідника. Так, окрім значення "1. kind nature; being kind: *do something out of kindness*" [3], до лексико-семантичної структури іменника *kindness* входить значення "2. a kind act: *do sb a kindness,* perform a kind act: *He has done me many kindnesses"* [3]. Аналогічну картину спостерігаємо у випадку іменників *evil, justice, injustice, wrong*.

Картина сполучуваності іменних компонентів з функціональним дієсловом ускладнюється тим, що здебільшого дієслівні компоненти СДІС виявляють тенденцію до лексичної варіантності і мають здатність до взаємозамінюваності. Відзначено випадки синонімічного вживання операторів *do* і *make* у складі СДІС з такими субстантивними компонентами: *research, study, check, examination, test, calculation, cleaning, repair, dive, bolt, transliteration, translation, review, revision*.

Ця субституцтивна синонімія диференційована. Наведені вище іменні лексеми поєднують кілька значень і номінують як процес дії, так і відповідний результат дії. Тому вони і здатні сполучатися з операторами *do* та *make* у ролі субстантивного компонента СДІС. Якщо у складі СДІС моделі

do + *N* у лексико-семантичній структурі іменника домінує сема «процес дії», то у СДІС моделі *make* + *N* сема дієслівної дії поступається результативній семі, яка стає домінуючою. СДІС моделі *make* + *N* вказують на досягнення мети внаслідок виконання якоїсь дії, з їх допомогою підкреслюється результативність: <…> she *made a* good thorough *cleaning* out in the basement and burned everything that should not have been there (Hemingway). Пор.: *do the cleaning* of offices, houses with payment by the hour or the day (OSDCE).

Висновки. Отже, неправомірно говорити про довільну взаємозамінність дієслівних компонентів, а тим більше про їх десемантизацію як наслідок їх різнорідної сполучуваності із субстантивними компонентами. Проведене дослідження показало, що сполучуваність компонентів СДІС семантично і граматично мотивована. Заповнення позиції іменного компонента зумовлене факторами лексичного порядку і програмується набором змістових ознак іменника і дієслова. Компоненти СДІС моделі *make* + *N* об'єднуються на основі спільної для них ознаки – семи результативності. Дієслово активної дії *do* валентне до нерезультативного додатка процесуальної семантики, тому актуалізація ознаки процесуальності у субстантивного компонента є необхідною умовою його входження до СДІС моделі *do* + *N*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Lewis M. The Lexical Approach. London, 1993.
2. Sinclair J.M. Collins Cobuild English Grammar. London, 1992.
3. Hornby A.S. Oxford Student's Dictionary of Current English. Oxford, 1984. (OSDCE).
4. Random House Webster's College Dictionary. New York, 1991. (RHWCD).

УДК 81:811.11-112
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.38

КАТЕГОРІЯ СТАНУ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ ПІД ЕФЕКТОМ ТИСКУ МОВНОЇ СИСТЕМИ

THE CATEGORY OF THE STATE IN THE GERMANIC LANGUAGES UNDER THE LANGUAGE PRESSURE EFFECT

Шапочкіна О.В.,
orcid.org/0000-0002-9575-0415
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри германської філології
Інституту філології
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті наголошено на тому, що категорія стану – єдина в своєму роді категорія, що характеризується ознаками різних рівнів – психологічного та граматичного. Станові відношення в давньогерманських мовах не являють собою послідовної системи. Вочевидь, наслідком цієї проблеми є полідефініційність категорії стану та розмитість її меж як категорії. Зокрема, у статті розглядаються особливості розвитку парадигми категорії стану в германських мовах у контексті мовних змін, які відбуваються під тиском мовної системи. Засадничими для наукового пошуку стали основні позиції молодограматиків щодо процесів становлення парадигми категорії стану давньогерманських мов. З опорою на молодограматичні концепції авторкою наведено опис закономірних взаємозалежних процесів, які відбувалися всередині парадигми категорії стану германських мов. Зокрема, здійснено спробу системного пояснення й аналізу типології категорії стану у давньогерманських мовах. До давньогерманського пасиву відносяться такі дієслова, що належать до парадигми динамічного та рефлексивного медіуму, які не мають додатка у знахідному відмінку та становлять групу інтранзитивних дієслів; до рефлексива зараховують дієслова, яким властиво поєднання в активному стані з відмінково залежними від них зворотними займенниками. У статті наголошено, що медіум стає основою для виникнення пасивного стану; актив та медіум мають фіксовані особові закінчення та виражаються у мовленні не тільки через описові конструкції, а й через прості форми, які експлікуються через медіальні та рідше через форми активних особових закінчень. У процесі опису типології категорії стану виявлено основну відмінність між активними та пасивними конструкціями, які не були спочатку чітко окреслені, і лише завдяки взаємовпливу однієї конструкції на іншу, набули певних психологічних та смислорозрізнювальних відмінностей. У статті уточнено думку про те, що на шляху мовних змін відбувся процес паралельного співіснування дієслівних форм та станів: одночасно медіальні форми із медіальною діатезою замінюються активними формами, проте залишають своє медіальне значення. Автором статті здійснено спробу проаналізувати дієслівну підсистему германських мов у динаміці: від сучасності до витоків із урахуванням взаємодії інтра- та екстралінгвальних чинників у її становленні.

Ключові слова: категорія стану, активний стан, медіум, пасивний стан, рефлексив, медіопасив.

The article emphasizes that the category of state is the unique one characterized by features of different levels – psychological, morphological and syntactical. State relations in the Old Germanic languages do not represent a coherent system. Obviously, the consequence of this problem consists in the polydefinition of the category of state and the blurring of its boundaries as a category. In particular, the article discribes development peculiarities of the state category paradigm in the Germanic languages in the context of linguistic changes that occur under the pressure of the language system. The basic positions of Neogrammarians became fundamental for the scientific research of the formation processes of the state category paradigm in the Old Germanic languages. Based on the Neogrammarians concepts, the author describes natural interdependent processes that took place within the paradigm of the Germanic languages category. In particular, it was made an attempt to explain and analyze systematically the typology of the category of state in the Old Germanic languages. The Old Germanic passive includes the verbs which belong to the paradigm of dynamic and reflexive medium and do not have an object in the accusative case and constitute a group of intransitive verbs. The reflexive includes the verbs which are combined with case-dependent reflexive pronouns in active voice. The article emphasizes that medium becomes the basis for emergence of passive voice; active voice and medium fixed personal endings and represented in speech not only through descriptive structure, but also through simple forms explicated in medial and, more rarely, in forms of active personal endings. In the process of description of the category of state the main difference between active and passive structures not initially outlined, was revealed, and only due to the mutual influence of one structure on another they acquired certain psychological and sense-distinguishing differences. The article specifies that the process of parallel coexistence of verbal forms and voices on the way of linguistic changes took place: at the same time medial forms with medial diathesis are replaced by active forms, their medial significance still retains. The author made an attempt to analyze verbal subsystem of the Germanic languages in dynamics, from the present day to the beginnings, taking into account interaction of intra- and extralingual factors in its formation.

Key words: category of state, active voice, medium, passive voice, reflexive, mediopassive.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Найбільш прийнятним для нашого дослідження є визначення мовних змін у двох його вимірах: як зміна стану і як заміщення того, що вже існувало в мові [1]. Із вищезазначеного випливає необхідність дотримання принципу історизму для ґрунтовного вивчення

мінливості природи запропонованої до розгляду категорії стану (далі – КС). Зауважимо, що ієрархія граматичних категорій не є статичною. Кожному історичному періоду мовної системи властивий власний інвентар морфологічних категорій та відношень між ними. Для розуміння кореляцій між категоріями стану у давньогерманських мовах та пояснення їхнього системного статусу у синхронних площинах дослідження має сенс звернутися до розгляду цієї категорії, що включатиме аналіз дієслівної підсистеми германських мов у динаміці: від сучасності до витоків, і який передбачатиме врахування взаємодії інтра- та екстралінгвальних чинників у її становленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми, на які спирається автор. Тлумачення природи КС необхідно здійснювати, беручи до уваги молодограматичний період, представниками якого були вчені Лейпцизького університету: К. Бругман, Б. Дельбрюк, А. Лєскін, Г. Остгоф, Г. Пауль, Й. Шмідт та ін. Основні позиції молодограматиків щодо сутності КС є засадничими для нашого дослідження, оскільки не досить досліджені процеси становлення та провідні актуалізатори розвитку КС у давньогерманських мовах з IV–XIII ст.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У статті ми здійснимо спробу дослідити типологію категорії стану давньогерманських мов, спираючись на ключові теорії порівняльно-історичного мовознавства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується зазначена стаття. Попри посилений інтерес до граматичних категорій дієслова, донині не здійснено системного пояснення й аналізу типології категорії стану в давньогерманських мовах. Саме тому наше дослідження сприятиме масштабній, комплексній науковій розвідці на засадах традиційних та новітніх граматичних концепцій. Дослідження розвитку та вирівнювання граматичної парадигми будь-якої категорії відбувається внаслідок дії різних механізмів, серед яких виокремлюють ефект тиску мовної системи [1, с. 28–45]. Уперше цей термін згадує Лейпцизька школа молодограматиків [2; 6]. Е. Макаєв наголошує, що такий термін за змістом співпадає із принципами дії граматичної аналогії насамперед тому, що був відсутній зміст визначення самої системи [4].

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Е. Косеріу зазначав, що якщо мова не переходить у категорію мертвих, то перебуває у постійному русі [3, с. 156]. К. Бругман у своїй праці "Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen (kurzgefasste Darstellung der Geschichte, 1916)" проаналізував типологічні особливості КС на прикладі різних праіндоєвропейських мов, зокрема латинської, грецької, готської, давньонімецької та ін. Різноманітні категорії стану дієслова (Genera verbi) транслюють відношення суб'єкта через дієслово та описують винятково процес діяльності [2; 6].

Відповідно до поглядів молодограматиків становлення КС (Genera verbi) проходить закономірні історичні етапи розвитку. Активний стан та медіум (середній стан) мали фіксовані особові закінчення та об'єктивувалися у мовленні не тільки через описові конструкції, а й через прості форми дієслів (Verbum finitum), які виражаються через медіальні та рідше через форми активних особових закінчень. Дієслова, які відповідали давньому медіуму, позначали вчинки, процеси або стани та місце своєї дії переважно втілювали у суб'єкті, останній же у цьому процесі лише брав участь [6].

У розвитку КС відбулися закономірні взаємозалежні процеси, а саме: найчастіше вживані форми дієслів із медіопасивними закінченнями мали, відповідно, тільки прадавні форми дієслів, проте вони їх втратили та за семантикою почали належати до активного стану, напр.: лат. *tutudi* – нім. *habe gestossen* «зіткнулися», та навпаки: деякі форми з активними особовими закінченнями семантично групувалися з медіальними формами, які потім почали відносити до так званої «діатези» (від грец. *diathesis* «розташування») – семантичної категорії предиката, що відображає певну відповідність між учасниками визначеної предикатом ситуації («семантичними актантами», які виконують ті чи інші семантичні ролі) й іменними членами речення, що заповнюють валентності цього предиката, – «синтаксичними актантами», синтаксичні ролі яких виражені морфологічними або синтаксичними засобами. Оскільки стан – це граматично маркована у дієслові діатеза, категорія діатези співвідносилася із КС.

Найчастіше здійснюється процес паралельного співіснування дієслівних форм та станів: одночасно медіальні форми із медіальною діатезою могли замінюватися активними формами, проте залишали своє медіальне значення. Звісно, це не єдиний шлях розвитку КС. Розпочалася тенденція до втрати медіальних вербальних флексій. Замість давньої форми медіуму з'являються абсолютно формальні новоутворення, напр.: лат. *seqitur* –

нім. *folgen* «слідувати». Окрім того, ще у праіндоєвропейські часи утворюється форма рефлексива, так звана комбінація простої вербальної форми із непрямим відмінком рефлексивного займенника. Медіум та рефлексив певний час співіснують паралельно. Рефлексив розвивається поступово та з часом остаточно замінює незначні варіації вживання медіуму. Часові форми (Tempora) відіграють провідну роль у процесах станового зіставлення – активу (Genera Aktivum) та медіуму (Genera Medium). Така часова форма як перфект посідає серед інших часових форм особливе місце. Форма перфекта активного стану, трансформуючись в інші часові форми, має медіальне значення (подібне до діатези), наприклад, із праіндоєвропейських часів, пор.: лат. *re-vertitur, re-vertit* – нім. *hat gewendet* «звернено». Це пояснюється тим, що перфект зі своїми індикативними особовими закінченнями спочатку виражає виключно стани, а не процеси чи дії. Саме тому перфект за своєю діатезою наближується найбільшим чином до медіуму. Різні класи прикметникових віддієслівних іменників, так звані партиципи, чітко розгалужені за дієслівною діатезою і з формантами *-t* та *-en* збігаються у своєму подальшому синтаксичному розвитку з дієслівними флексіями активного стану та з медіальними особовими закінченнями. Прикметники, своєю чергою, перебувають у конкуренції з партиципами та певною мірою належать до дієслівної діатези.

Розглянемо детальніше структуру КС дієслів за К. Бругманом: актив (Aktivia tantum), медіум (Media tantum), пасив (Passivum), рефлексив (Reflexivum). У праіндоєвропейські часи дієслово у контексті діатези означає дію, процес або стан. Здебільшого дієслова є транзитивними (перехідними) та водночас для них властива медіальна флексія. Медіальна флексія з медіальним значенням спочатку частіше трапляється в активному стані. Трапляються випадки приєднання шляхом власного композиційного поєднання, що продукувало значення, через яке інші неперехідні дієслова експлікуються через медіальну флексію, напр.: нім. *gebe mir eigenes weg* «дай мені свій шлях» або через реципроковий (взаємний) медіум – нім. *er kommt zusammen mit* «він прибуває разом з кимось» поряд з нім. *er kommt* «він прибуває» [2;6].

Для початкової форми активного стану флексії є провідними. К. Бругман наводить сукупність етимологічно споріднених прикладів для дієслів активного стану готської та німецької мов, пор.: гот. *giman* – нім. *kommen* «прибувати»; гот. *biugan* – нім. *biegen* «повертати»; гот. *anan* – нім. *atmen* «дихати»; гот. *itan* – нім. *essen* «їсти»; гот. *bauan* – нім. *wohnen* «жити»; гот. *waian* – нім. *wehen* «віяти» [6]. Щодо медіуму, то сюди належать дієслова, що виражають стани, дії та процеси. Дієслова медіального стану (медіуму, медіопасиву) мають здатність переходити в активний стан та навпаки: гот. *nisan* – нім. *genesen, erretet werden* «видужувати, врятуватися». Кількісні показники у парадигмі Media tantum поширюються, напр.: нім. *gesellt sich zu* «приєднатися», *vereinigt sich mit* «об'єднатися»; *komme glücklich heran an, kehre heim* «я щасливий, що змінив шлях, повернувся додому»; *sich zu jemandem halten* «триматися когось»; *mit jemandem zusammen sein, folgen* «бути з кимось поряд, слідувати»; *anziehen, sich kleiden* «одягатися»; *bin auf etwas gedacht* «замислюватися про щось». Є такі групи дієслів, у яких поєднуються два стани – активний та медіальний одночасно, напр.: нім. *fliehen «бігти», laufen* «бігати» та ін. Спостерігаються випадки, коли дієслово спочатку має тільки активне значення, а згодом отримує медіальну флексію, а після цього і сформоване так зване «каузативно-транзитивне значення», напр.: нім. *setzt sich in Bewegung* «знаходиться у русі», *regt sich «хвилюється»; schaffe «створює».* Поряд із дієслівною парадигмою *Media tantum* наявна досить значна за чисельністю група дієслів, яка має незначні відтінки медіуму, напр.: нім. *klagen sich «жалітися», freuen sich «радіти», bewundern sich «дивуватися»* та ін. Загалом можна зауважити, що дієслова, які відповідають давній медіальній формі, означають різноманітні стани, події та результати дії, описане місце подій могло стосуватися як процесу дії, так і суб'єкта дії [2].

Зазначимо, що у давні часи дієслова з медіальними станами розподіляються на три великі типи за вживанням: динамічний медіум, рефлексивний (зворотний) медіум та реципроковий (взаємний) медіум. Динамічний медіум має спільне коріння з активним станом, відрізняючись винятково смислорозрізнювальними ознаками. Часто трапляються дієслова, які вже у своєму достеменному значенні наближуються до медіа тантум без особливих змістових відмінностей в активній та медіальній формах. Проте активний стан не є вторинним, а навпаки, спочатку активно використовується медіальна флексія, для того щоб вираження через суб'єкт було інтенсивнішим (за К. Бругманом, нім. *geistlich und körperlich* – «духовно та фізично»[6]), щоб підкреслити участь суб'єкта у процесі діяльності. Ця властивість динамічного медіуму фактично підкреслює залучення суб'єкта у процес діяльності. У найдавніших літературних

пам'ятках різних індоєвропейських мов простежується ця подвійність, однак смислові відтінки ще ледь відчуваються: їх неможливо чітко встановити. Особливо у мові поезії дуже часто можна було спостерігати випадки станових типологічних кореляцій, напр., грецьк. *νηχομαη* – нім. *schwimme «плаваю».* Більш визначені змістові розходження чітко встановлюються у подальші періоди ґенези КС. Як і інші дієслівні форми розвиваються так звані «дієслова руху» (нім. *Verba der Bewegung*). К. Бругман виокремлює певну групу дієслів руху, які зумовлюють остаточний перехід із активного стану в медіальний, тобто отримують ознаку транзитивності (перехідності), напр.: грецьк. *σρουw* – нім. *erhebe mich* «підвищуватися»; лат. *peto* – нім. *bewegen sich «*рухатися*»*; грецьк. θεw – нім. *laufen, rennen «*бігти*»*; лат. *colo* – нім. *wohnen* «проживати*»*; лат. *gradior* – нім. *schreite «*крокувати*»*; грецьк. *λαμπw* – нім. *strahlen, leuchten* «сяяти». Зокрема, транзитивні медіальні конструкції поряд із транзитивними активними також можна було зарахувати до парадигми динамічного медіуму, напр.: нім. *nehmen sich – möchten Sie die Brahmafeinde die Sünde nach allen Seiten hin mit sich nehmen* «хочуть взяти гріх з усіх ворогів Брахми» [6].

Транзитивні дієслова активного стану, у яких спрямованість на діяльність є невизначеною, формують парадигму рефлексивного медіуму. Інакше кажучи, суб'єкт не відходить від своєї діяльності, а залишається з нею у своїй сфері, або ж дія будь-яким чином реагує на суб'єкт, напр. : лат. *lavo* – нім. *ich wasche* «я мию» вживалося з/або без відповідного об'єкта. Унаслідок медіалізації форми з'являється додатковий зміст, який суб'єкт отримує від процесу дії. Проте об'єкт у знахідному відмінку не наближається до медіальної форми. Таким чином ми перекладаємо укр. «я вмиваю-ся» – нім. "*ich wasche mich"* і тут ідеться або про цілий суб'єкт, або про частину його у процесі дії. Так, медіальну форму із часткою «ся» (нім. *sich*), що вживається без об'єкта, можна віднести до сфери суб'єкта, який лише сприймає діяльність. Тоді ми перекладемо фразу нім. "*Ich wasche mir die Hände, die Hände von mir, meine Hände*" дослівно як: «Я мию собі руки, руки від мене, мої руки».

Є, безперечно, закономірним те, що протиставні відношення між активним станом та динамічним медіумом з'являються у найдавніший період. Це можна унаочнити прикладами каузативного медіуму (нім. *wasche mich* «вмиваюся») та давального медіуму (нім. *wasche mir die Hände* «мию собі руки»). При цьому відмінкові відношення необхідно брати до уваги, оскільки без них мовець жодним чином не зможе у зрозумілій формі повідомити свій мовний намір, окрім того, вживання рефлексивного займенника буде легко сприйматися під час перекладу.

З огляду на те, що додаток у знахідному відмінку часто вживається із дієсловами руху в медіальному стані, процес дії не спрямовується на суб'єкт, а відходить від нього, напр.: лат. *aversatur aliquem*, грецьк. *τρεπεται tiva* – нім. *er wendet einen von sich ab, schlägt ihn in die Flucht* – «він повертається, б'є його під час втечі». Слід зауважити, що, окрім відношень у знахідному відмінку, трапляються нерідкі вживання додатка й у давальному відмінку. Отже, для динамічного медіуму властивий аналогічний спосіб вираження, як і для інших станових типів.

Характерною ознакою динамічного медіуму стають відношення суб'єкта із додатком у знахідному або давальному відмінках або із зворотним займенником. Головною суперечністю залишається питання про те, чи використовує мовець медіальну форму з різними відмінковими варіаціями – давальною та/або знахідною, напр.: грецьк. *τρεπει εαυτω* нім. *wendet für sich* «звертається до когось» – грецьк. *τρεπει αφ εαυτου* нім. *wendet von sich «*звертається від себе». Зауважимо, що специфіка другого типу медіальної парадигми – рефлексивного медіуму – полягає в тому, що дієслово не вживається (тобто є інтранзитивним або неперехідним) або вживається (тобто є транзитивним або перехідним) з об'єктом у знахідному відмінку, напр.: лат. *miscetur, immiscetur, intermiscetur* – нім. *sich mischen «*втручатися*»*. Третій тип – взаємний медіум – має деякі суттєві відмінності від попередньо проаналізованих станових типів.

Якщо йдеться про процес діяльності, у якому беруть участь один або декілька суб'єктів, то вживається така медіальна форма, якій властивий так званий «двосторонній/взаємний ефект»: напр.: нім. *sie begrüssen sich* «вони вітаються», *sie verteilen sich* «вони розподіляються». Медіальна форма суб'єкта при цьому може бути зінгуляризована (один суб'єкт), дуалізована (два суб'єкти), плюралізована (декілька суб'єктів). Ці форми співіснують паралельно, напр.: нім. *er grüsst sich* «він вітається», *er grüsst sich mit ihm* «він вітається з ним»*, sie grüssen sich* «вони вітаються»; грецьк. *μαχεται tivi* – нім. *er streite sich mit einem* «він свариться із кимось».

Реципрокова (взаємна) сутність не виражається при цьому дієсловами, а виключно продиктована ситуацією спілкування, напр.: н.-верхн.-нім. *die beiden Parteien kämpfen lange Zeit* «обидві

партії ворогували довгий час»; грецьк. *κυψαψθω* – нім. *sich küssen «*цілуватися*».*

Пасивний стан (Passivum) утворюється значно пізніше, ніж актив та медіум. Під пасивним станом молодограматики розуміють «таке вираження вербальної форми, завдяки якій номінальне поняття розумілося як відправний пункт мимовільного процесу діяльності та водночас як «страждаючий» («залежний») відправний пункт процесу діяльності» [6]. Власне флексійні форми пасивного стану у контексті діатези у праіндоєвропейських мовах спочатку ще не розглядалися. У давні часи позначення якості у простих вербальних формах виражається через медіум. У цьому контексті вербальна форма має настільки «завуальовану» активну дію, що виникає суто пасивне уявлення про вербальну конструкцію такого типу. До пасивних конструкцій належить частина дієслів, що входять до парадигми динамічного та рефлексивного медіуму, які не мають додатка у знахідному відмінку та становлять групу інтранзитивних (неперехідних) дієслів.

Найчисельнішою є кількість медіальних перфектних форм у пасивному вживанні у давньоіндійській та у давньогрецькій мовах, напр.: грецьк. *κεχυται* – нім. *liegt hingegossen* «виливається». Розвиток пасивної форми відбувається паралельно з розвитком інших часових форм. Різняться при цьому виключно позиції суб'єктів у реченні: коли агенс виражає діючу потенцію, наприклад, через інструментальний спосіб вираження, тоді й виникають пасивні відтінки. У такому разі йдеться не про пасивний стан у прямому його розумінні, оскільки на передній план висуваються конструкції, у яких дієслово виражається активними флексіями. Остаточне завершення розвитку пасивної парадигми на основі медіуму відбувається тоді, коли транзитивні дієслова активного стану починають зіставлятися або протиставлятися не медіальному, а суто пасивному стану. Цей етап розвитку відбувався ще у давні часи, коли праіндоєвропейські медіальні форми у давньогерманських мовах набували пасивного відтінку, напр.: гот. *bairada* семантично споріднюється із грецьк. *φερεται* та лат. *fertur* – нім. *wird getragen «виноситься»* [2].

Розподіл пасивних конструкцій у контексті діатези уможливлюється завдяки диференціації між називним та знахідним відмінками. Асоціативний зв'язок між суб'єктом у реченні та номінальною формою відбувається саме тоді, коли розвиваються пасивні конструкції, які не мають агенса у називному відмінку, а лише об'єкт, який залучено у процес діяльності. Об'єкт займає у пасивному реченні провідну позицію. У вищезазначеному і полягає основна відмінність між активними та пасивними конструкціями, які не були спочатку чітко окреслені, і лише завдяки взаємовпливу однієї конструкції на іншу набули певних психологічних та смислорозрізнювальних відмінностей. Трапляються випадки, коли дієслово має подвійне керування у знахідному відмінку, за якого мовець під час висловлення акцентує увагу або на особі, або на предметі у називному відмінку у пасивному вживанні, і цей процес повністю залежить від інтересу мовця до особи чи до предмета, напр.: лат. *id Alcibiades diutius celari non potuit* «він більше не міг бути прихованим від Алківіада». Із медіуму пасивний стан утворюється тільки у готській мові і використовується у теперішньому часі, напр.: гот. *all bagme…usmaitada jah in fön atlagjada*. Прадавній медіальний зміст ці готичні форми отримують ще у передісторичні часи. Частково медіум має рефлексивний відтінок, напр.: гот. *warmjan sik*, частково йому притаманний відтінок активного стану. Суттєвою відмінністю від інших мовних груп саме у давньогерманських мовах між медіумом та активом є незначні смислорозрізнювальні відтінки. Досить вільно відбувається перехід від активного стану до медіуму, напр.: гот. *ga-nisan «видужувати».* Зокрема, у готській мові пасивний стан утворюється на основі конструкцій теперішнього часу з *-nä-* та інтранзитивних (неперехідних) дієслів спокою із закінченням на - *nan-*, напр.: гот. *weihnai namu þein*. Окрім презентивних форм, у прагерманський час пасивний стан описується з допомогою конструкцій гот. *wisan «*бути*»* та *wairþan «*ставати*»* та партиципу II [6].

Рефлексивний стан (Reflexivum) у давньогерманських мовах презентовано поєднанням дієслова активного стану із відмінково залежним від нього зворотним займенником, напр.: нім. *er freut sich «він радіє».* Значна частина конструкцій такого типу виникає у праіндоєвропейські часи та є дуже подібною до конструкцій медіуму. Рефлексив вживається тоді, коли особа або предмет одночасно позначають як суб'єкт, так і об'єкт один для одного, а також можуть вступати у протистояння. А коли суб'єкт та об'єкт виражають різні особи чи предмети, то зворотний займенник як об'єкт називає поняттєву протилежність одне до одного, напр.: нім. *er schädigte mich und sich* «він шкодив мені та собі». У давньогерманських мовах рефлексив уже в праісторичні часи постійно перебуває у певній опозиції до медіуму, напр.: гот. *ga-nisiþ* – нім. *er kommt glücklich durch, findet Rettung* «він приходить щасливий, знай-

шовши порятунок». Активна флексія може вільно замінюватися медіальною, напр.: гот. *skaman sik* – нім. *sich schämen* «соромитися»; гот. *faurchtjan sis* – нім. *sich fürchten* «лякатися»; гот. *ga- wandjan sik* – нім. *sich wohin wenden* «кудись звертатися», *zurückkehren «повертатися»;* двн.-нім. *chlagön sih* – нім. *sich klagen «*скаржитися». У північних мовах зворотний займенник зливається з основою дієслова та пасивізується, напр.: двн.-ісл. *kallask* – нім. *sich nennen* «називатися», *gennannt werden* «бути названим» [2].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Варто зазначити, що для розвитку КС давньогерманських мов характерні такі схожі ознаки: граматична КС є вираженням психологічної КС [5]; КС співвідноситься (але не ототожнюється) із поняттям «діатеза»; до медіуму – дієслова, що могли виражати стани, дії та процеси; до давньогерманського пасиву можна віднести такі дієслова, що належать до парадигми динамічного та рефлексивного медіуму, які не мають додатка у знахідному відмінку та становлять групу інтранзитивних дієслів; до рефлексива зараховують дієслова, яким властиве поєднання в активному стані з відмінково залежними від них зворотними займенниками. Медіум стає основою для виникнення пасивного стану; актив та медіум мають фіксовані особові закінчення та виражаються у мовленні не тільки через описові конструкції, а й через прості форми дієслів (Verbum finitum), які експлікуються через медіальні та рідше через форми активних особових закінчень. Відбувається процес паралельного співіснування дієслівних форм та станів: одночасно медіальні форми із медіальною діатезою замінюються активними формами, проте залишають своє медіальне значення. На всі давні форми Media tantum вказують не особові закінчення, а їх основи, яким притаманне медіальне значення. Активні дієслівні флексії комбінуються з медіальними формами, при цьому особливого значення набувають медіальні закінчення; прадавні форми медіуму слугують першоосновою для творення пасивного стану дієслів індоєвропейських мов. Парадигма Медіа тантум типологічно розгалужується на динамічний, рефлексивний медіум та взаємний медіум, які різняться за смислорозрізнювальними ознаками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XIII ст.) : монографія. Київ : Вид. Центр КНЛУ, 2003. 327 с.
2. Дельбрюк Б. Введение в изучение языка: Из истории и методологии сравнительного языкознания. Москва, 152 с.
3. Косериу Э. Синхрония. Диахрония. История. *Новое в лингвистике*. 1963. № 3. С. 143–343.
4. Макаев Э.А. Понятие давления системы и иерархия языковых единиц. *Вопросы языкознания*. 1962. С. 47–52.
5. Пауль Г. Принципы истории языка. / пер. с немецкого А.А. Холодовича. Москва, 1960. 337 с.
6. Brugmann K. Kurze vergleichende Grammatik der Indogermanischen Sprachen. Auf Grund des fünfbandigen 'Grindrisses der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen von K. Brumgann und B. Delbrück verfasst. Strassburg : Verlag von Karl J. Trübner, 1970. 376 p.

РОЗДІЛ 4
РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 81'373.2:811.133.1 (045)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.39

ПОЕТОНІМИ ЯК МАРКЕРИ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В ОНОМАСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

POETONYMS AS MARKERS OF INTERTEXTUALITY IN ONOMASTIC SPACE OF A LITERARY WORK

Міхненко Г.Е.,
orcid.org/0000-0002-8747-6030
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри англійської мови технічного спрямування № 1
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Кучерява Л.В.,
orcid.org/0000-0002-2204-6128
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов математичних факультетів
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дослідженню інтертекстуальних поетонімів у творах французьких авторів. Розглянуто поняття «алюзія» та «інтертекстуальність». Алюзія є коротким, зазвичай опосередкованим посиланням на людину, місце чи подію – реальну чи вигадану. Її використання дає змогу внести додатковий сенс, ясність чи подальше пояснення ідеї шляхом посилання на щось, що читачеві вже відомо. Алюзії можуть бути історичними, міфологічними, літературними, попкультурними чи навіть особистими. Інтертекстуальністю вважаємо сукупність формотворчих і смислотворчих взаємодій різноманітних вербальних і невербальних текстів, основною ознакою якої є кратне прочитання тексту, нарощування смислів у місці порушення лінійного розгортання.

Власні імена часто є ознакою виходу у простір міжтекстовості. Будь-які з них можуть бути інтекстом (текстом довільного обсягу, що включений в основний текст і є елементом інтертексту). Функція інтексту найчастіше виконується «промовистими» іменами, іменами літературних персонажів інших творів, міфонімами, бібліонімами тощо.

Інтертекстуальні імена в аналізованих творах представлені трьома підвидами: міфологічними, біблійними та літературними іменами. Міфоніми-атропоніми можуть як називати актантів твору, так і бути характеризаторами (вживатися у порівняльних конструкціях, стилістичних фігурах, бути означеннями). Важливу роль у розумінні значення такого характеризуючого імені відіграє контекст. Особливістю біблійних імен є те, що вони не називають актантів, а вживаються для опису обстановки, тому вирішальна роль у їхньому тлумаченні належить контексту або енциклопедичній інформації. Літературні імена є конотативними одиницями та позначають або персонажів цього твору, або характеризують інших персонажів.

Ключові слова: алюзія, бібліонім, інтертекстуальні імена, інтертекстуальність, міфонім, поетонім.

The article is devoted to the study of intertextual poetonyms in the works of French authors. The concept of allusion and intertextuality of poetonyms is considered. Allusion is a brief, usually indirect reference to another person, place, or event – real or fictional. Its use is a shortcut way of bringing extra meaning, clarity, or further explanation of an idea by referencing something that the audience already understands. Allusions may be historical, mythological, literary, pop cultural, or even personal. Intertextuality is considered as a set of formative and meaningful interactions of various verbal and non-verbal texts, the main feature of which is a repeated reading of the text, the increase of meanings in the place of breaking linear development.

Proper names are often a sign of entering the space of intertextuality. Any of them can be intext (text of arbitrary size included in the body of main text and which is an element of intertext). The function of intertext is performed by "speaking" names, names of literary characters of other literary works, mythonyms, biblionyms and others.

Intertextual names in the analyzed works are represented by three sub-types: mythonyms, biblionyms, literary names. Mythonyms-atroponyms can either name acting characters of a novel or characterize (be used in comparative constructions, stylistic figures, be used as attributes). Context plays an important role in understanding the meaning of such a characteristic name. The peculiarity of biblical names is that they do not name acting characters but are used to describe the environment, thus context or encyclopedic information plays a crucial role in their interpretation. Literary names are connotative units and denote either characters in the novel or characterize other characters.

Key words: allusion, biblionym, intertextual names, intertextuality, mythonym, poetonym.

Постановка проблеми. Історія вивчення художніх власних імен розпочалася у другій половині XX століття [1, с. 62]. Однак таке твердження не є коректним: якщо йдеться про розвиток ономастики як окремої галузі філології, його можна вважати справедливим, але, говорячи про дослідження прийомів використання власних імен як засобів риторики і поетики, вони вивчалися ще в часи античності (див., напр., теорію йменування Платона). Досліджуючи поетоніми (оніми художнього твору), ми поділяємо їх за референційною ознакою на *реальні іменування*, що зазнали трансформації під впливом художнього контексту (взяті з мови чи з інших попередніх контекстів) та *вигадані* (інтертекстуальні, авторські новотвори). Співвідношення тих та інших визначається жанром твору, світоглядом автора, художніми особливостями його стилю тощо. За текстуальною ознакою поетоніми поділяються на *текстуальні* та *інтертекстуальні* імена, де текстуальні – це іменування, створені автором саме в конкретному творі, тоді як другі – імена міфологічні, біблійні, літературні (запозичені з інших творів цього ж письменника або з творів інших авторів). Тобто відбувається перенесення відомих імен на нові художні образи за допомогою таких стилістичних прийомів, як алюзія, ремінісценція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на таку давню історію, нині поетоніми продовжують привертати увагу дослідників-лінгвістів: О. Лужецька (семантика мікротопонімів), Т. Борисова (специфіка лондонської урбанонімії), А. Коломойченко (іншомовні власні імена в художньому тексті), Т. Давидова (промовисті імена у казках і народній творчості), Л. Кучерява (функціональний і семантичний аспекти антропонімів у художніх творах), К. Олар (мілітіпсевдопоетоніми), Ю. Чала (культурно-марковані поетоніми), Ж. Гаяр (J. Gaillard) (логічний аспект власних імен у французьких авторів) [2].

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що вивчення семантики та функціонування власних імен у художньому тексті / дискурсі сьогодні залишається актуальним, оскільки вписується в загальну проблематику лінгвопоетики, допомагає розкрити специфічні особливості художньо-літературного мовлення, проливає світло на потенціал французької мови.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення інтертекстуальних поетонімів у творах французьких авторів. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1. розглянути поняття «алюзія», «інтертекстуальність»; 2. дослідити лексико-семантичний склад зазначених поетонімів; 3. установити джерела походження інтертекстуальних поетонімів. *Об'єктом* дослідження є французька інтертекстуальна онімія. *Предметом* дослідження є лексичні, структурні та стилістичні особливості французьких поетонімів як одного із засобів прояву індивідуально-авторського стилю письменника.

Виклад основного матеріалу. Осмислення культури у термінах самої культури так чи інакше відбувається через міжтекстові зв'язки, багатство і різноманітність яких можна вважати ціннісним критерієм художнього твору. Причетність до культурного простору через інтертекстуальність може бути не лише свідченням знайомства автора з досяжним йому семіотичним спадком, а й певною авторською стратегією, спрямованою на досягнення задоволення від читача.

Розглядаючи текст як безперервний процес породження смислу, можна виявити, що жоден текст не є продуктом текстуального вакууму, жоден не претендує на абсолютну оригінальність і новизну, жоден не перевертає світ, і вже навіть нікого не бентежить те, що нашими літературними теренами блукає «привид» епігонства та плагіату, щодалі набуваючи вагомішої тілесності. Прочитання тексту в ключі інтертекстуальності відкриває те, що тексти не є цільними й непроникними, а будуються як плетиво, де кожне волокно взяте з єдиного універсуму, у межах якого містяться тексти міфів, історії, філософії, культури, то разом із прочитанням приходить і нова аксіологічна ієрархія, де орієнтація на оригінальність і новизну зміщується на інший рівень [3, с. 13].

На особливу увагу заслуговують ті семантичні маркери інтертекстуальності, які графічно позначаються великою літерою. Власні назви досить часто стають ознакою виходу у простір міжтекстовості. Загалом, будь-які з них можуть бути інтекстом, але найчастіше цю функцію виконують «промовисті» імена персонажів, імена літературних персонажів інших творів та імена авторів цих творів, назви художніх творів, просторових об'єктів (топоніми), які задають широке коло асоціативних зв'язків. Н. П'єге-Гро звертає увагу також на кодові маркери, які допомагають впізнати інтекст: «Текст-джерело нескладно виявити, якщо цитований фрагмент містить якесь досить рідкісне слово або вислів, що тісно пов'язане з певним контекстом» [4, с. 135]. Загалом, на рівні інтуїції з ідентифікацією інтертексту пов'язане відчуття порушення якоїсь норми, мовної чи літературної, навіть якщо таке порушення неможливо довести за допомогою аргументів [3, с. 73].

Саме завдяки виявленню міжтекстових зв'язків художній текст виступає як «конденсатор культурної пам'яті» (термін Ю. Лотмана), він здатний розкрити глибину для інтерпретації, подвоїти, а то й багатократно примножити, кількість прочитань. Більшість дослідників вважають, що лише включений в інтертекстуальний простір артефакт є високохудожнім, а багатство міжтекстових відношень є мірою змістовності твору [5, с. 192].

До інтертекстуальних елементів, якими є власні назви, відносять семантичну форму – референцію (згадка про цілий твір або одного з героїв, що є «точковою» цитатою, або в іншій термінології – «згорнутим текстом»), стилістичну форму – алюзію (вибіркове запозичення претексту, коли цілий вислів або текст присутні лише імпліцитно).

«Алюзія – це запозичення певних елементів претексту, за якими відбувається їх впізнавання у тексті-реципієнті, де й здійснюється їхня предикація» [6, с. 128]. Саме тому ми відносимо поетоніми до найпростішого типу алюзії – точкової алюзії: «… алюзіям, які є власними назвами – імена героїв творів, притаманна підвищена впізнаваність, навіть без згадки імені їхнього автора» [6, с. 133].

А. Тютенко відносить до класу алюзій той чи інший сегмент тексту, якщо він відповідає низці критеріїв, а саме:

1) є за своєю суттю натяком, тобто базується на подібності (але не тотожності) денотату, який позначається в тексті-матриці та в тексті-джерелі первісного денотату (на відміну від прямого згадування реалій);

2) заснований на спільних фонових знаннях адресанта та адресата, а об'єкт референції належить до категорії культурних знаків (на відміну від більшості міжособистісних натяків, гри слів і переважної більшості метафор);

3) під час використання завжди зберігає зв'язок із первісним денотатом та/або джерелом алюзії (на відміну від ідіом), тобто денотат або джерело алюзії зберігають актуальність у певній культурі протягом тривалого часу;

4) цілеспрямовано використовується адресантом для прирощення основного змісту тексту та досягнення запланованого комунікативного ефекту, а не стає наслідком таких асоціацій, які випадково виникають в адресанта і не належать до змісту повідомлення (на відміну від ремінісценції та реакції на двозначність);

5) під час використання не супроводжується авторськими поясненнями або розшифровкою, зазначенням джерела (на відміну від цитат), а також не позначається жодними графічними або метатекстуальними маркерами (напр., лапками, verba dicenti тощо) [7, с. 2–3].

В аналізованих творах ми натрапили на імена, запозичені авторами з міфології, Біблії, літературних творів. Інтертекстуальні імена можуть вживатися для іменування дійових осіб твору або слугують іменами-характеризаторами, вжитими в певних конструкціях і стилістичних фігурах.

Міфологічні імена – усі міфоніми-суб'єкти представлені міфонімами-антропонімами та міфонімами-зоонімами. Міфоніми-антропоніми можуть називати актантів твору або бути характеризаторами. До перших відносимо іменування персонажа *Pégase* (у давньогрецькій міфології – крилатий кінь, від удару копита якого з'явилося чудове джерело Іпокрена, вода з якого надихала поетів) у творі Б. Віана [8]. *Isis* (Ісіда) – в єгипетській міфології богиня-мати, покровителька сім'ї. Іменування останнього персонажа є мотивованим, оскільки за сюжетом саме за допомогою Ісіди знайомляться головні персонажі твору Колен і Хлоя та згодом одружуються. Отже, як бачимо, міфонім, крім того, що має свою власну пресупозицію, в деяких випадках отримує ще й авторське наповнення. Міфоніми другого виду, як правило, вживаються в переносному значенні в конструкціях із метою характеристики персонажів. Наприклад, в О. де Бальзака міфонім-зоонім *Pégase* вживається як міфонім-метафора. Такі міфоніми мають загальновідомі конотації та характеризують певні риси персонажа, його стан тощо. Зокрема, у прикладі *"C'était un de ces* ***Tantales*** *modernes qui vivent en marge de toutes les jouissances de leur siècle…"* [9, с. 19] відбувається подвійна мотивація міфоніма *Tantale* (екстралінгвістичні знання та контекст), а також автор робить образну характеристику стану персонажа (герой перебуває у скрутному становищі через брак грошей). Міфонім може вживатися для опису зовнішності персонажа: *"… En examinant tour à tour* ***ce vieil Adonis*** *et Raphael…"* [9, с. 201].

Часто міфоніми вживаються в конструкції <u>іменник + de + міфонім</u> у ролі означень, для характеристики зовнішності, стану, дій, речей, явищ: *le regard de Prométhée enchainé, la coupe d'Hercule, naufragé de la Méduse, un bruit de tonnere de Zeus, les travaux d'Hercule*.

Літературні імена. Як і міфологічні, літературні імена представлені двома видами: 1) літературні імена, що позначають персонажа цього твору та 2) літературні імена-характеризатори. Автори використовують «прийом цитації» інших творів, а саме – вживають відомі імена персонажів з інших творів. Наприклад, ім'я персонажа «Піни днів» Б. Віана *Onésime* є запозиченим в А. Жаррі «Онезіма, або страждання Пріу, алхімічна п'єса». Ім'я головної героїні *Chloé* запозичене з роману

«Дафніс і Хлоя» грецького письменника Лонга (кінець II – початок III століття н.е.). Хоча є інше тлумачення, що її ім'я було запозичене з однойменної композиції Дюка Еллінгтона. Крім такого мотивування, у творах вживаються імена, мотивовані життєвим досвідом автора, його вподобаннями. Називаючи головного персонажа Колен (Colin), автор Б. Віан утверджує у романі тему пародійної ідилії, що розігрується персонажами, оскільки ім'я Колен – традиційне іменування пастушків у французьких пасторалях.

Літературні імена-характеризатори найчастіше вживаються у ролі метафори з присвійним прикметником: *"... **ta Léonarde** nous a dit que tu étais parti..."* [9, с. 51]. Так само звали стару служницю з роману Лесажа «Жіль Блаз». У цьому прикладі йдеться про Поліну з роману О. де Бальзака «Шагренева шкіра».

Можливе використання літературного імені для характеристики ситуації, де відоме ім'я позначає не особу, а спосіб поведінки: *"... je devrais plutôt songer à faire **mon Ophélie** parmis ces herbes longues ..."* [10, с. 227].

Літературні імена в аналізованих творах можуть вживатися зі сполучником comme або в конструкції à + la + літературне ім'я: *comme **Médée**, comme **Othello**, une joyeuse vie à la **Panurgue***.

Біблійні імена. Здебільшого бібліоніми у творах вживаються під час опису певних подій, вони не виступають актантами твору і переважно представлені іменами, які вживаються або самостійно, або в конструкціях. Серед бібліонімів є іменування Бога і Диявола, як прямі, так і переносні: *Jésus, le Christ, Seigneur, Bon Dieu, un nouveau Messie, l'Etre universel, Créateur, Sauveur des hommes, Etre Suprême, le Père Eternel, Satan, le Malin Esprit, Diable*.

Самостійне вживання бібліонімів також зустрічаємо у назвах релігійних свят (*La Sainte-Clarisse, la Saint-Louis*), у назвах різних об'єктів: *l'hospice du mont Saint-Bernard*, *Saint-Denis* (зупинка), *Sainte-Hélène* (острів), *Saint-Michel*, *la prison de Saint-Crép*in, *l'hôtel Saint-Quentin*, *le faubourg Saint-Germain, Saintes-Vierges de Lourdes* (статуетки), *la fontaine Saint-Victor*. Такі назви позначають певне поняття, проте їхнє правильне тлумачення можливе здебільшого лише за наявності родового означуваного або контексту. Іноді цього буває не досить, тоді читачеві необхідно звернутися до енциклопедичної інформації, що містить такий бібліонім: *"Nous ne t'avons rencontré nulle part, ni sur les écrous de **Sainte-Pelagie**, ni sur ceux de la Force"* (ідеться про паризькі в'язниці, до яких у I половині XIX ст. потрапляли боржники) [9, с. 52]. Зустрілися випадки вживання бібліонімів у ролі вигуку, несучи, відповідно, емоційне забарвлення: *"**Sainte-Vierge**! je ne l'aime pas"* [11, с. 141]; *"**Joseph**! Se mettre à l'eau par un temps pareil..."* [10, с. 10]. Можна пояснювати вживання персонажем того чи іншого імені святого з погляду уподобань персонажа, особистих мотивів. Іноді автор інтерпретує ситуацію такого вживання, щоб деяким чином розкрити деталі характеру персонажа, факти життя, його погляди. Так пояснюється вищевказаний бібліонім *Joseph*: *"**Joseph**, pour Nathalie, c'est une interjection vague, où maman voyait un reste du Jésus-Marie-Josheph classique, abrégé en J.M.J. sur les cahiers de l'école des soeurs. Pour ma part j'y flairais plutôt le souvenir d'un époux très lointain, mais assez détestable pour que son nom... pût ecore sonner comme un cris de reproche... "* [10, с. 11].

Бібліоніми вживаються в таких конструкціях: 1) у ролі означення: *la vie de **Mathusalem*** (за біблійною легендою Мафусаїл прожив 969 років), *la véreuse pomme d'**Adam*** (фізіологічне поняття); 2) у порівняльній конструкції зі сполучником comme: *"J'étais rongé de vices...; enfin ivre à jeun, comme **saint Antoine** dans sa tentation"*. Відомо, що, за християнською легендою, св. Антоній жив самітником у Фіваїдській пустелі Єгипту, дотримуючись найсуворішого посту. Протягом 20 років його переслідували видіння різноманітних спокус.

Висновки. У результаті дослідження встановлено особливості інтертекстуальних імен у французькій прозі, встановлено джерела їхнього походження та функції в художньому тексті. Міфоніми можуть бути як актантами, проте з авторським наповненням, так і характеризаторами осіб, будучи вжитими в переносному смислі. Так само вживаються літературні імена. Бібліоніми, на відміну від двох попередніх поетонімів, не виступають у ролі актантів, виконуючи лише характеризуючу роль, оскільки автори використовують «готову» форму і значення оніма. Проте бібліоніми, залишаючись формально антропонімічними іменуваннями, часто вживаються для позначення об'єктів. Тому вирішальна роль у тлумаченні бібліонімів належить контексту або енциклопедичній інформації. Крім того, бібліоніми можуть мати конотативне та емоційно-оцінне значення (у разі звертань і вигуків).

Перспективами дослідження залишається вивчення авторських іменувань (авторських оказіоналізмів) в аспекті їхньої семантики, словотвору та функціонування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калинкин В.М. Поэтика онима : монография. Донецк : ДонГУ, 1999. 409 с.
2. Gaillard J. Neutralisations: Le nom propre dans les “fictions” figeantes d’Édouard Levé. *Revue critique de fixxion française contemporaine*. 2014. № 9. P. 110–123.
3. Шаповал М. Інтертекст у світлі рампи: між текстові та міжсуб’єктні реляції української драми : монографія. Київ : Автограф, 2009. 352 с.
4. Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности / пер. с фр. Г.К. Косикова, В.Ю. Лукасик, Б.П. Нарумова ; общ.ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова. Москва : Изд-во ЛКИ, 2007. 240 с.
5. Ільницький М., Будний В. Порівняльне літературознавство : навч. посібник : у 2-х ч. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. Ч. 1 : Лекційний курс. 280 с.
6. Фатеева Н.А. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности. 2-е изд., испр. Москва : КомКнига, 2006. 280 с.
7. Тютенко А.А. Структура і функції алюзії в пресі Німеччини, Австрії та Швейцарії : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 ; Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2000. 20 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

8. Vian B. L’écume des jours. Paris : Sté Nouvelle des Editions Pauvert, 1998. 316 p.
9. Balzac O. de. La peau de chagrin. M. : Ed. en langues étrangères, 1958. 307 p.
10. Bazin H. Qui j’ose aimer. Paris : Editions Bernard Grasset, 1956. 248 p.
11. Triolet E. Roses à crédit. Kyiv : Editions Dnipro, 1981. 255 p.

УДК 811.111’342.42 (048)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.40

СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ТА ПРОСОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ СПОРТИВНОГО КОМЕНТАТОРА

STRUCTURAL, COMPOSITIONAL AND PROSODIC PECULIARITIES OF SPORTS COMMENTATOR’S SPEECH

Сіваченко І.В.,
orcid.org/0000-0002-4031-0746
викладач кафедри англійської мови,
аспірант факультету романо-германської філології
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Спортивний коментар є особливим типом спонтанного або квазіспонтанного тексту, для якого просодія виступає одним з основних чинників, що зумовлюють ефективність мовленнєвого впливу. Спортивний коментар є максимально орієнтованим на слухача та вирізняється просодичною гетерогенністю.

Метою коментаря є пояснення значення того чи іншого факту, події, виявлення причин і зв’язку з іншими явищами, їх можливі наслідки. Зміст коментаря складається з послідовно викладеної думки і пояснення того, що відбувається. Мовлення спортивного коментатора та просодичні засоби, що їх використовує коментатор, багато в чому визначаються характером гри або подій, що відбуваються, їх стрімкістю й напруженістю.

У межах виконаного перцептивного аналізу досліджувалась сукупність просодичних особливостей мовлення коментаторів футбольних матчів та кінних перегонів.

У результаті проведеного перцептивного аналізу було відзначено такі просодичні особливості мовлення спортивних коментаторів:

Синтагматичне членування мовлення футбольних коментаторів вирізняється наявністю слів-філерів, фальстартів, повторів. У футбольному коментарі превалюють чотирисинтагменні (24,5%) та трисинтагменні (18,5%) фрази.

Щодо мелодійного оформлення коментарів футбольних матчів, у мовленні коментаторів домінують спадний (34,7%) та висхідний (29,4%) типи шкал, а також спадний (47,4%) та висхідний (37,4%) термінальні тони. Для наративного опису подій та для 10-секундного опису (після забиття гола) найбільш характерними є спадний та рівний типи шкал. Коментар гольових атак супроводжується превалюванням висхідної шкали. Висока рекурентність висхідної шкали призводить до того, що мовлення футбольних коментаторів звучить жваво, невимушено і таким чином привертає увагу глядачів. Однонаголошена шкала зазвичай маркує еліптичні конструкції, якими рясніє коментаторське мовлення.

Особливістю синтагматичного членування спортивного коментаря кінних перегонів є превалювання «горизонтального» типу членування речення, коли короткі синтагми збираються у відносно довгі фрази. У мовленні коментаторів кінних перегонів найбільш рекурентними є шести- та семисинтагменні фрази (20,2% та 22,1% відповідно). Одно-, дво- та трисинтагменні фрази не є частотними.

Мовлення коментаторів кінних перегонів є монотонним. Найбільш широко представленими типами шкал є спадна (44,9%) та рівна (30,1%). Спадна шкала маркує мовлення коментарів на початку перегонів частіше, ніж у середині та наприкінці. Її частотність поступово зменшується (початок – 40%; середина – 34%; кінець – 26%). Рівна шкала частіше вживається в середині коментаря та є найменш рекурентною наприкінці.

Дистрибуція термінальних тонів у мовленні коментаторів може бути охарактеризована кількісною перевагою спадного (40,4%) та рівного (38,8%) тонів, що свідчить про меншу емоційність мовлення коментарів кінних перегонів порівняно з мовленням футбольних коментаторів.

Ключові слова: коментатор, футбольний, кінний, синтагматичне членування, мелодійне оформлення.

Sports commentary is a peculiar type of spontaneous or quasi-spontaneous scripts, for which prosody acts as one of the main features, that defines the efficiency of speech influence.

Sports commentary is largely oriented to the listener and differentiated by prosodic heterogeneity.

The aim of each commentary is to explain the meaning of each presented fact and event, to define causes and connections with other phenomena, and their possible consequences. The contents of commentary consists of succession of expressed thoughts and explanation of the unfolding events. Sports commentator's speech and prosodic means being used differ much by the character of the current game or event and by its tension and aspiration.

Within the limits of the conducted perceptive analysis, the complexity of prosodic peculiarities of football and horse races commentators' speech has been investigated.

The following prosodic parameters of sports commentators' speech were revealed:

Syntagmatic division of football commentators' speech differs by the presence of word-fillers, false starts and repeated words. Four and three sense-group utterances prevail in football commentary.

As to melodic organization of football match commentaries, Falling and Rising types of international scales together with Falling and Rising terminal tones prevail. For narrative description of events and 10 second description (after scoring the goal) Falling and Level types of scales are more characteristic. The commentary of goal attacks is accompanied mainly by Rising tone. High recurrence of Rising Head makes the football commentary sound lively and dispassionate, thus attracting attention. High Head, as a rule, marks elliptical constructions, which are frequently used in commentators' speech.

The peculiarity of horse race commentaries sense-group division is the prevalence of "horizontal" type of division, which means that short utterances join relatively long utterances. Six and seven sense group utterances are not frequent.

Horse race commentators' speech is characterized as monotonous. The most wildly presented scales are Falling and Level. Falling Scale mark commentators' speech at the beginning of races is more prevalent than in the middle and at the end of the race. Level Scale is more frequent in the middle and is the least recurrent at the end.

Key words: commentator, football, horse race, syntagmatic division, melodic organization.

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасних фонологічних студій є розширення парадигми дослідження з урахуванням соціальних та територіальних чинників, до вивчення просодії англійського мовлення, яке зумовлено його значною варіативністю.

Дослідження особливостей спортивного коментаря обмежувалось лише варіативністю лексичних та морфологічних характеристик. У реальності ж найбільші трансформації відбуваються на вимовному рівні. Хоча увагу у лінгвістиці до усного мовлення та його фонетичних параметрів і не можна назвати абсолютно новою, однак просодичні ознаки мовлення спортивних коментаторів ще не перебували в центрі фонетичних досліджень.

Аналіз останніх досліджень. Провідні українські фонетисти вивчали просодію мовлення, дотримуючись різних підходів: соціокомунікативного – О.Д. Петренко, О.І. Стеріополо; комунікативного-прагматичного – А.А. Каліта, О.Р. Валігура, Н.В. Ланчуковська; соціофонетичного – Д.М. Карпова, О.В. Костроміна, О.О. Русавська та інші.

Звернення ж до дослідження особливостей спортивного коментаря та його просодичних ознак свідчить про релевантність обраної теми. Предметом особливого інтересу в цьому аспекті стають моделі мовленнєвої поведінки коментаторів.

Метою дослідження є вивчення структурно-композиційних та мелодійних особливостей футбольного коментаря та коментаря кінних перегонів.

Виклад основного матеріалу. *Футбольний коментар* складається з таких частин: вступ, основна частина та кінцева частина. У вступі представлено інформацію про склад команд або про зміни у складі команд порівняно з минулим матчем, а також наводяться цікаві факти, пов'язані з командою, клубом чи безпосередньо з гравцями. Основна частина полягає в коментуванні самого процесу гри. Кінцева частина складається з короткого підбиття підсумків матчу. Отже, особливістю футбольного коментаря є різний ступінь підготовленості коментаторського мовлення.

Слідом за зарубіжною дослідницею О.О. Лаптєвою, у роботі виділено три комунікативно-прагматичні типи футбольних коментарів, а саме фоновий коментар (інформація загального характеру про команди, гравців тощо), подієвий коментар (опис подій на футбольному полі) та оцінний коментар (надається після завершення першого тайму або матчу) [1]. Отже, фоновий коментар належить до підготовленого мовлення

(інколи – квазіспонтанного), тоді як подієвий та оцінний – до спонтанного. Слід зауважити, що подієвий коментар може переплітатися з фоновим коментарем у разі, якщо гра є в'ялою, без яскравих атак чи голів.

Наведемо приклади фонового коментаря у матчі "Manchester United" vs. "Milan" UEFA Champions League (Ліга чемпіонів):

Welcome one and all to this trifling little game between ***Milan*** *and* ***Manchester*** *United. I jest of course. Don't tell Liverpool fans, but this is the point when the Champions League really comes into its own as the season rounds the final bend and heads into the home straight. Two huge clubs, a proper knockout cup tie in every sense of the world. The team news is in, and it's suitably massive: David Beckham starts for Milan. For United, Rio Ferdinand returns to the back four while Rafael gets the nod at right-back.*

На початку коментаря журналіст вітає глядацьку аудиторію і, щоб привернути її увагу та підготувати до оголошення складу команд, жартує, називаючи фінал Кубка Ліги чемпіонів "*trifling little game"*. Очевидно, що цей уривок є заздалегідь підготовленим.

Проілюструємо фрагмент з вищезазначеного матчу Ліги чемпіонів, який описує події, що відбуваються на полі:

Another glorious chance for Milan. Thiago Silva barrels through from defence before threading a delightful pass into the run of Antonini who just beat the offside trap. His first touch is glorious – cutting the ball back on to his right foot and taking Ferdinand out of the game – but his second is disappointing, dragging a shot wide of the near post when all alone eight yards from goal.

Коментатор описує передачу м'яча гравцем команди італійського «Мілана» Тіаго Сільви та невдалу спробу забити м'яч. Його мовлення є непідготовленим, на що вказують повтори (лексема "glorious") та паузи хезитації, які будуть детальніше описані в роботі. Неможливо не звернути увагу і на велику кількість емоційно забарвлених прикметників, що виражають реакцію журналіста на події матчу.

У роботі розглянуто просодичні особливості саме *подієвого коментаря*, оскільки мовлення коментатора є спонтанним та невимушеним, на відміну від заздалегідь підготовленого мовлення у фоновому коментарі. У подієвому коментарі коментатор переходить до опису самої гри, проте, час від часу він також надає глядачам попередньо підготовлену інформацію. Загалом, оскільки будь-який футбольний матч складається з небезпечних і напружених моментів, вибір просодичних засобів постійно змінюється, варіюючи залежно від ситуації, тобто з точки зору набору просодичних характеристик подієвий коментар є більш варіативним.

Мовлення коментатора *кінних перегонів* лише частково є безпосереднім відображенням подій перегонів, оскільки завдання коментатора полягає не тільки в тому, щоб розповідати про те, що відбувається на треку, але і в тому, щоб залучати та утримувати увагу глядацької аудиторії. Цим зумовлена неоднорідність спонтанних монологів коментаторів з точки зору змісту. У мовленні коментатора трапляються як ділянки емоційної напруженості, так і статичні описи подій. На думку С.А. Халеєвої, прагнення спортивного радіокоментатора звучати цікаво і завдання, що стоять перед ним, зокрема, необхідність створення візуального ефекту подій, ведуть до неминучого синтезу описовості та емоційності в межах досліджуваного коментаря [3].

Будь-який коментар *кінних перегонів* можна умовно розділити на такі ділянки: відносно спокійний статичний опис початку перегонів, збільшення хвилювання та кульмінація на фініші, повернення до спокійного статичного опису подій. Відповідно, кожен коментар кінних перегонів поділено на три ділянки, а саме: початок перегонів, середина перегонів та кінець перегонів.

Основними функціями мовлення коментатора кінних перегонів є: комунікативна (передача інформації про події на іподромі або треку), дивертивна (передача додаткової інформації, наприклад, опис погодних умов, інформація про вершників тощо), експресивна (передача емоцій та суб'єктивних оцінок коментатора).

До завдань аудиторів-фонетистів входило визначити особливості синтагматичного членування футбольного коментаря та коментаря кінних перегонів. Зазначимо, що основною одиницею дослідження було обрано тональну групу (або синтагму). Синтагма – фонетична єдність, що виражає єдине змістовне ціле в процесі мовлення-думки, що складається як з однієї ритмічної групи, так і з декількох [5].

Розглянемо синтагматичне членування подієвого *футбольного коментаря* (таблиця 1).

Отримані результати дають підстави стверджувати, що у мовленні коментаторів футбольних матчів превалюють чотирисинтагменні фрази (24,5%). Другу позицію за частотністю вживання посідають трисинтагменні фрази (18,5%). Кількість двосинтагменних фраз та шестисинтагменних фраз є приблизно однаковою та становить

14,8% та 14,0% відповідно. Вживання односинтагменних та двосинтагменних фраз пояснюється спонтанністю і непідготовленістю мовлення інформантів. Чотирисинтагменні, п'яти- та шестисинтагменні фрази зазвичай використовуються футбольними коментаторами у моменти розгортання атак. Наведемо уривок з коментаря сорок третьої хвилини матчу UEFA Champions League 2018 "Real Madrid" vs. "Liverpool":

GOAL DISALLOWED!│ Benzema thought│ that he had given Madrid the lead, only for the offside flag to go up │. Karius produced a superb stop| to keep out Ronaldo's close-range header │, and Benzema was the wrong side of Liverpool's defence│ from the follow-up│.

Обраний фрагмент характеризується наявністю односинтагменної фрази (G*oal disallowed!*), а також трисинтагменної та чотирисинтагменної фрази.

Синтагматичні особливості коментаря кінних перегонів представлено у таблиці 2.

У мовленні коментаторів кінних перегонів найбільш рекурентними є шести- та семисинтагменні фрази (20,2% та 22,1% відповідно). Одно-, дво- та трисинтагменні фрази не є частотними. Відсоток їх вживання у мовленні становить 4%, 7,4% та 9,8% відповідно.

Особливістю синтагматичного членування спортивного коментаря кінних перегонів є превалювання «горизонтального» типу членування речення, коли короткі синтагми збираються у відносно довгі фрази. На відміну від мовлення футбольних коментаторів, у якому відсутні семисинтагменні фрази, а відсоток вживання одно- та двосинтагменних фраз становить 11% та 14,8%, у мовленні коментаторів кінних перегонів простежується зворотна тенденція: зменшення кількості коротких фраз та збільшення частотних довгих фраз. Можливо, це пов'язано з подачею інформації коментаторами у певній послідовності.

Таким чином, футбольний коментар та коментар кінних перегонів вирізняються різною струк-

Таблиця 1

Синтагматичне членування футбольного коментаря

Коментарі / **Кількість синтагм**	**Синтагматичне членування мовлення (%)**					
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
Коментар № 1	15	13	10	35	17	10
Коментар № 2	11	12	13	21	23	20
Коментар № 3	10	18	20	21	20	11
Коментар № 4	13	10	15	28	16	18
Коментар № 5	17	14	25	18	16	10
Коментар № 6	8	20	23	20	15	14
Коментар № 7	9	11	18	19	22	21
Коментар № 8	11	19	21	29	11	9
Коментар № 9	14	22	18	28	8	10
Коментар № 10	7	9	22	26	19	17
Усереднені показники	11,5	14,8	18,5	24,5	16,7	14,0

Таблиця 2

Синтагматичне членування коментаря кінних перегонів

Коментарі / **Кількість синтагм**	**Синтагматичне членування мовлення (%)**						
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
Коментар № 1	3	5	11	20	16	20	25
Коментар № 2	4	7	12	20	16	18	23
Коментар № 3	6	6	8	17	21	22	20
Коментар № 4	4	6	10	16	19	22	23
Коментар № 5	5	8	9	18	22	20	18
Коментар № 6	7	9	11	13	19	20	21
Коментар № 7	3	8	14	15	22	18	20
Коментар № 8	1	8	9	19	17	23	23
Коментар № 9	3	7	6	18	22	20	24
Коментар № 10	4	10	8	16	19	19	24
Усереднені показники	4	7,4	9,8	17,2	19,3	20,2	22,1

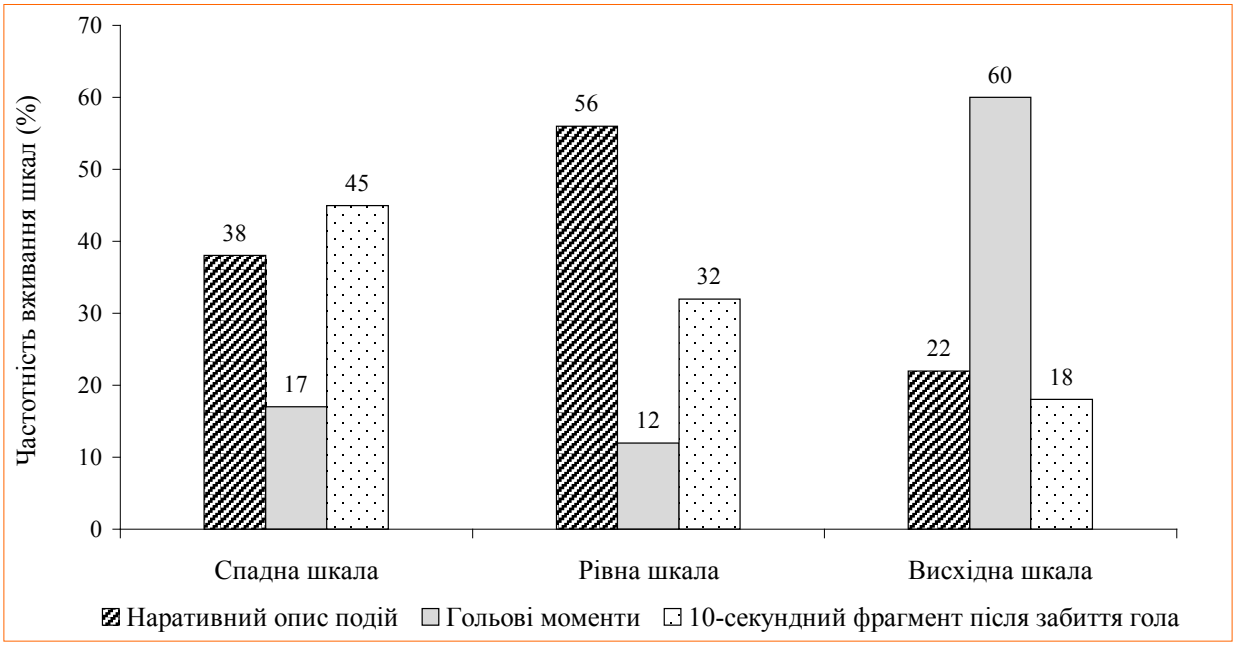

Рис. 1. Частотність вживання шкал на різних ділянках футбольного коментаря

Таблиця 3

Частотність вживання основних типів шкал у мовленні футбольних коментаторів

Коментарі	Основні шкали (%)				
	Спадна	Рівна	Висхідна	Змінна	Однонаголошена
Коментар № 1	32	27	26	13	2
Коментар № 2	37	23	29	8	3
Коментар № 3	38	21	30	9	2
Коментар № 4	40	26	28	5	1
Коментар № 5	33	25	30	8	4
Коментар № 6	29	19	40	10	2
Коментар № 7	38	28	24	7	3
Коментар № 8	36	24	29	5	6
Коментар № 9	29	31	32	4	4
Коментар № 10	35	28	26	6	5
Усереднені показники	34,7	25,2	29,4	7,5	3,2

Таблиця 4

Частотність вживання основних термінальних тонів у мовленні футбольних коментаторів

Коментарі	Основні термінальні тони (%)				
	С (\ )	В (/)	Р (−)	СВ (∨)	ВС (∧)
Коментар № 1	48	31	14	6	1
Коментар № 2	51	34	10	4	1
Коментар № 3	46	38	9	5	2
Коментар № 4	50	41	6	3	−
Коментар № 5	44	37	12	5	2
Коментар № 6	42	41	11	4	2
Коментар № 7	47	40	8	5	−
Коментар № 8	45	42	9	2	2
Коментар № 9	49	35	12	3	1
Коментар № 10	52	35	7	3	3
Усереднені показники	47,4	37,4	9,8	4,0	1,4

Примітки: термінальні тони: С − спадний; В − висхідний; Р − рівний; СВ − спадно-висхідний; ВС − висхідно-спадний.

турно-композиційною організацією та особливостями синтагматичного членування. Спільними рисами для обох жанрів є ділянки наративного опису подій на полі чи треку, а також моменти збільшення емоційного напруження.

Частотність використання основних шкал і термінальних тонів

На думку С.В. Чечеля [4], для медійного дискурсу притаманними є такі просодичні особливості: 1) висока тональна варіантність; 2) рекурентність тонів розширеного діапазону; 3) висока частотність низьких висхідних та складних тонів; 4) значна кількість висхідних тонів, що завершують фінальні синтагми; 5) значна діапазональна та реєстрова варіантність.

Оскільки спортивний коментар є жанром як спортивного, так і медійного дискурсу, він характеризується певною просодичною організацією.

Однією з основних мелодійних характеристик ідентифікації мовлення спортивних коментарів можна вважати частотність і номенклатуру шкал та термінальних тонів.

Результати дослідження, наведені в таблиці 3, підтверджують, що мовлення футбольних коментаторів маркують спадна (34,7% – середня частотність вживання за всіма коментарями) і висхідна (29,4% – середня частотність вживання за всіма коментарями) шкали.

Висока рекурентність висхідної шкали (29,4%), яка є характерною для емоційно забарвленого розмовного мовлення, призводить до того, що мовлення футбольних коментаторів звучить жваво, невимушено і таким чином привертає увагу глядачів. Висхідна шкала вживається як у фінальних, так і не у фінальних синтагмах. Змінна та однонаголошена шкали не є частотними, відсоток їх використання становить 7,5% та 3,2% відповідно. Однонаголошена шкала часто маркує еліптичні конструкції, якими рясніє коментаторське мовлення.

Розглянемо частотність вживання спадної, рівної та висхідної шкал на різних ділянках мовлення футбольних коментаторів.

За 100% взято загальну частотність вживання у трьох проаналізованих фрагментах коментаторського мовлення відповідних типів шкал (рис. 1).

Для наративного опису подій найбільш характерними є спадна (38%) та рівна (56%) шкали. Коментар гольових атак супроводжується превалюванням висхідної шкали (60 %), тоді як момент забиття гола та його 10-секундний опис – високої спадної (45%) або рівної шкал (32%).

Згідно з даними таблиці 4, у номенклатурі термінальних тонів домінуюче місце посідає спадний термінальний тон (47,4%). Рекурентність вживання висхідного термінального тону є також високою (37,4%), що загалом є нехарактерною рисою спонтанного мовлення. Цей факт можна пояснити підвищеною емоційністю коментаторського мовлення, особливо у гольові моменти. Рівні та складені термінальні тони є не досить вживаними (9,8% – рівний тон, 4% – спадно-висхідний тон та 1,4% – висхідно-спадний тон).

Також було відзначено високу частотність

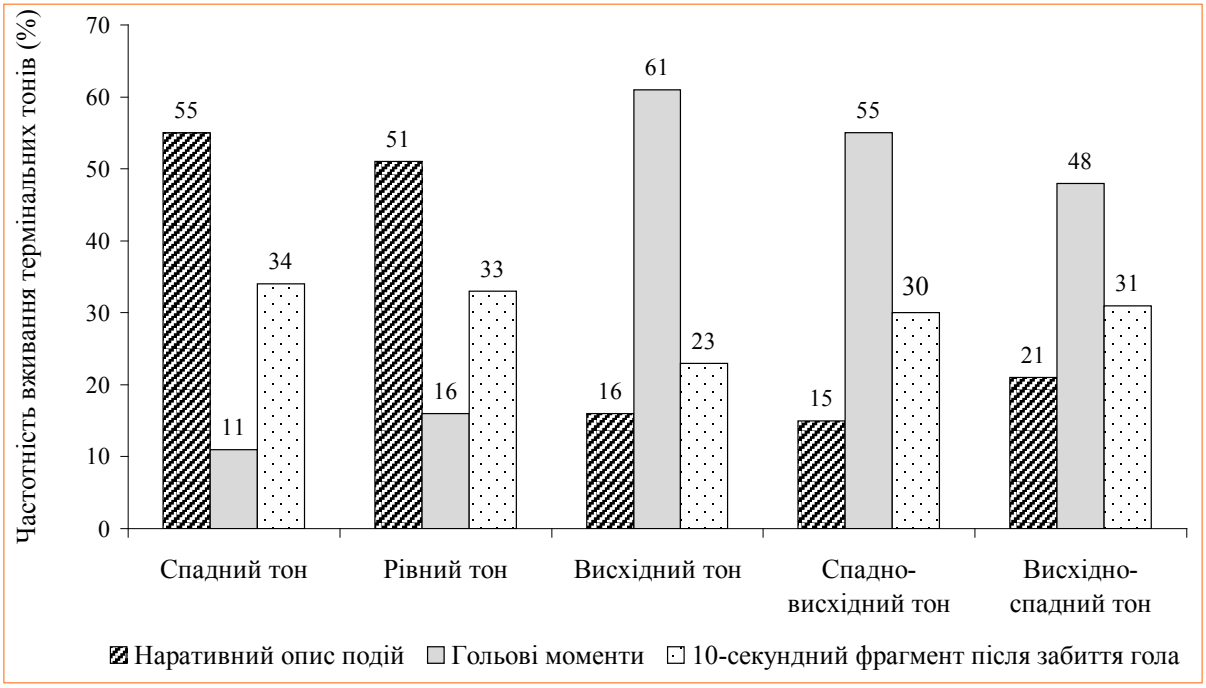

Рис. 2. Частотність вживання термінальних тонів на різних ділянках футбольного коментаря

високого спадного тону (HighFall), що становить 68% від загальної кількості всіх спадних тонів. У коментаторському мовленні високий спадний тон маркує прикметники з емоційним забарвленням. У ситуаціях, коли гра зосереджується в центрі поля, можна спостерігати вживання середнього рівного тону та низького висхідного тону для позначення нефінальності. Водночас ці типи термінальних тонів часто вживаються для оформлення еліптичних речень. Необхідно зазначити, що під час коментування небезпечних моментів у грі та у разі зростання емоційної напруженості перераховані вище термінальні тони можуть використовуватися одночасно.

Дистрибуцію термінальних тонів на різних ділянках футбольного коментаря представлено на рис. 2.

Наративні описи характеризуються домінуванням спадного (55%) та рівного (51%) термінальних тонів. Опис гольових атак характеризується більшою рекурентністю висхідного тону (61%), а також складних спадно-висхідних (55%) та висхідно-спадних тонів (48%). 10-секундний фрагмент після забиття гола маркується високим спадним термінальним тоном (34%). Високий висхідний термінальний тон демонструє здивування, а високий спадний тон – радість та задоволення результатами гри.

Проілюструємо наративний фрагмент із футбольного матчу між командами «Манчестер Юнайтед» та «Ліверпуль», що характеризується превалюванням спадної та рівної шкал і спадного термінального тону (рис. 3).

And -the -ball goes -out of -play for a ˼ goal kick | to ˼ Liverpool || Karius,˻ the Liverpool ˼ goalkeeper | places the ˼ ball,| runs ˼ up | and ˼ boots ˻ it | well ˼ upfield to ˼Henderson | the ˼ outside-left.

У наступному фрагменті коментатор описує гольовий момент, що супроводжується забиттям гола (рис. 4):

ˊWhat's he ˊgoing to ˊdo? He'll ˊlose if | if he's not ˋ careful. ˋNo! He ˊswings it across the ˊgoalmouth, |ˊhard and ˊhigh – a ˊbeautiful ˋcentre | And ˊMane's ˊright there: the ˊcentre-ˊforward's ˋthere| and he's un\ marked; and he ˋjumps| he ˊgets his ˊhead to ˊit and | – ˋoh! ˋWhat a ˋgoal! ˋWhat a 'beautiful ˋgoal!

Проілюстрований фрагмент супроводжується більшою маркованістю просодичними засобами, ніж наративний опис подій. У мовленні коментатора превалює висхідна шкала. Напруженість зростає з кожною наступною синтагмою. Використання у мовленні висхідної шкали вказує на те, що мовець нібито очікує чогось; висхідна шкала в поєднанні з висхідним термінальним тоном вказує на незавершений характер висловлювання. Остання фраза "*\Whata\goal! \Whata 'beautiful\goal!*" вимовляються у широкому діапазоні (рис. 5). Перший наголошений склад починається вище середини тонального діапазону та завершується високим спадним тоном, що у поєднанні з високою шкалою вказує на емоційну напруженість мовлення коментатора.

What a goal! What a beautiful goal!

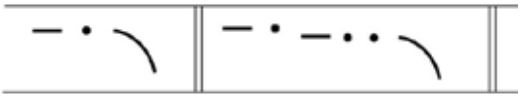

Рис. 5. Інтонограма вищенаведеної фрази

Отримані результати підтверджують попередні дослідження українського лінгвіста Е.О. Нушикян, яка стверджує, що для висловлювань, що виражають подив, характерними є високий початок з наступним різким спадом ЧОТ [2].

Наступним етапом аудиторського аналізу є опис номенклатури та дистрибуції шкал і термінальних тонів у мовленні коментаторів кінних перегонів.

Характер розподілу частотності вживання основних типів шкал у мовленні коментаторів кінних перегонів представлено у табл. 5.

Рис. 3. Інтонограма вищенаведеної фрази

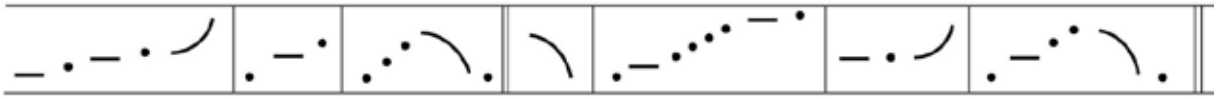

Рис. 4. Інтонограма фрази з висхідною шкалою

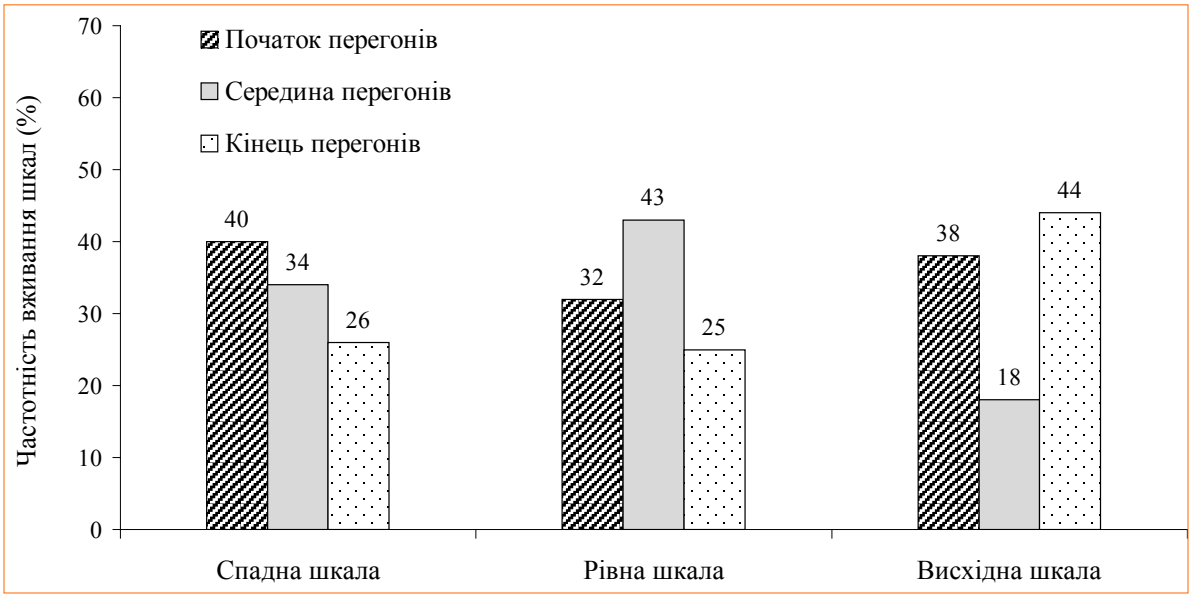

Рис. 6. Частотність вживання шкал на різних ділянках коментаря кінних перегонів

Таблиця 5

Частотність вживання основних типів шкал у мовленні коментаторів кінних перегонів

Коментарі	Основні шкали (%)				
	Спадна	Рівна	Висхідна	Змінна	Однонаголошена
Коментар № 1	45	28	10	12	5
Коментар № 2	40	35	11	11	3
Коментар № 3	47	26	15	8	4
Коментар № 4	51	23	14	9	3
Коментар № 5	41	33	17	7	2
Коментар № 6	43	33	10	10	4
Коментар № 7	40	40	12	6	2
Коментар № 8	44	32	14	7	3
Коментар № 9	50	27	13	5	5
Коментар № 10	48	24	15	9	4
Усереднені показники	44,9	30,1	13,1	8,4	3,5

Таблиця 6

Частотність вживання основних термінальних тонів у мовленні коментаторів кінних перегонів

Коментарі	Основні термінальні тони (%)				
	С (\ )	В (/)	Р (–)	СВ (∨)	ВС (∧)
Коментар № 1	43	11	33	6	7
Коментар № 2	49	10	31	4	6
Коментар № 3	35	9	42	4	10
Коментар № 4	42	11	38	3	6
Коментар № 5	38	9	44	4	5
Коментар № 6	36	12	39	6	7
Коментар № 7	41	10	38	4	7
Коментар № 8	40	11	40	3	6
Коментар № 9	42	8	40	4	6
Коментар № 10	38	9	43	5	5
Усереднені показники	40,4	10,0	38,8	4,3	6,5

Примітки: термінальні тони: С – спадний; В – висхідний; Р – рівний; СВ – спадно-висхідний; ВС – висхідно-спадний

Аудиторами відзначено, що мовлення коментаторів кінних перегонів є монотонним та відрізняється вузьким тональним діапазоном. Найбільш широко представленими шкалами є спадна (44,9%) та рівна (30,1%). Вживання висхідної, змінної та однонаголошеної шкал є менш частотним та становить 13,1%, 8,4% та 3,5% відповідно.

Аналізу також підлягала частотність вживання спадної, рівної та висхідної шкал на початку кінних перегонів, у середині та наприкінці (рис. 6).

Аналіз досліджуваного матеріалу вказує на те, що спадна шкала маркує мовлення коментарів на початку перегонів частіше, ніж у середині та наприкінці. Її частотність поступово зменшується (початок – 40%; середина – 34%; кінець – 26%). Рівна шкала частіше вживається в середині коментаря (43%) та є найменш рекурентною наприкінці (25%). Висхідна шкала має зворотну тенденцію: вона вживається частіше для опису ситуації на треку, коли вершники наближаються до фінішу.

Дистрибуція термінальних тонів у мовленні коментаторів може бути охарактеризована кількісною перевагою спадного (40,4%) та рівного (38,8%) тонів (табл. 6). Вони вживаються приблизно в однаковій кількості та свідчать про меншу емоційність мовлення коментарів кінних перегонів порівняно з мовленням футбольних коментаторів. У мовленні окремих коментаторів може переважати або спадний тон (коментарі № 1, 2, 4, 7 та 9), або рівний термінальний тон (коментарі № 3, 5, 6 та 10). У коментарі № 8 кількість спадних та рівних термінальних тонів є однаковою.

На відміну від мовлення футбольних коментаторів, де друге місце за частотністю вживання посідає висхідний термінальний тон (37,4%), відсоток його використання у мовленні коментаторів кінних перегонів є значно меншим і становить 10%. Однак, на відміну від футбольного коментаря, коментар кінних перегонів характеризується частішим вживанням складних термінальних тонів (спадно-висхідний – 4,3%; висхідно-спадний – 6,5%). За допомогою цих тонів коментатор часто виділяє важливі моменти скачок.

Висновки. У результаті проведеного **перцептивного аналізу** було відзначено такі просодичні особливості мовлення спортивних коментаторів:

Синтагматичне членування мовлення футбольних коментаторів вирізняється наявністю слів-філерів, фальстартів, повторів. У *футбольному коментарі* превалюють чотирисинтагменні (24,5%) та трисинтагменні (18,5%) фрази.

Щодо *мелодійного оформлення* коментарів футбольних матчів, у мовленні коментаторів домінують спадна (34,7%) та висхідна (29,4%) шкали, а також спадний (47,4%) та висхідний (37,4%) термінальні тони. Для наративного опису подій та для 10-секундного опису (після забиття гола) найбільш характерними є спадна та рівна шкали. Коментар гольових атак супроводжується превалюванням висхідної шкали. Висока рекурентність висхідної шкали призводить до того, що мовлення футбольних коментаторів звучить жваво, невимушено і таким чином привертає увагу глядачів. Однонаголошена шкала зазвичай маркує еліптичні конструкції, якими рясніє коментаторське мовлення.

У дослідженні відзначено високу частотність високого спадного тону (HighFall), що становить 68% від загальної кількості всіх спадних тонів. У коментаторському мовленні високий спадний тон маркує прикметники з емоційним забарвленням. У ситуаціях, коли гра зосереджується в центрі поля, можна спостерігати вживання середнього рівного тону та низького висхідного тону для позначення нефінальності.

У мовленні футбольних коментаторів паузи представлено у такому відсотковому відношенні: синтаксичні паузи – 40%; логічні – 34%; прагматичні – 16%; паузи хезитації – 10%.

Особливістю *синтагматичного членування* спортивного коментаря *кінних перегонів* є превалювання «горизонтального» типу членування речення, коли короткі синтагми збираються у відносно довгі фрази. У мовленні коментаторів кінних перегонів найбільш рекурентними є шести- та семисинтагменні фрази (20,2% та 22,1% відповідно). Одно-, дво- та трисинтагменні фрази не є частотними.

Мовлення коментаторів кінних перегонів є монотонним та відрізняється вузьким тональним діапазоном. Найбільш широко представленими типами шкал є спадна (44,9%) та рівна (30,1%). Спадна шкала маркує мовлення коментарів на початку перегонів частіше, ніж у середині та наприкінці. Її частотність поступово зменшується (початок – 40%; середина – 34%; кінець – 26%). Рівна шкала частіше вживається в середині коментаря та є найменш рекурентною наприкінці.

Дистрибуція термінальних тонів у мовленні коментаторів може бути охарактеризована кількісною перевагою спадного (40,4%) та рівного (38,8%) тонів, що свідчить про меншу емоційність мовлення коментарів кінних перегонів порівняно з мовленням футбольних коментаторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лаптева О.А. Живая речь с телеэкрана: Разговорный пласт телевизионной речи в нормативном аспекте. Москва : URSS, 2003. 517 с.
2. Нушикян Э.А. Типология интонации эмоциональной речи : монография. Киев–Одесса : Вища школа, 1986. 160 с.
3. Халеева С.А. Типологические и конкретно-языковые черты в просодии спортивного радиокомментатора : монография. Пятигорск : ПГЛУ, 2008. 170 с.
4. Чечель С.В. Просодический аспект социальной вариативности языка (экспериментально-фонетическое исследование) : дис. … канд. филол. наук : 10.02.19. Пятигорск, 1999. 150 с.
5. Щерба Л.В. Фонетика французского языка. Москва : Высшая школа, 1963. 308 с.

РОЗДІЛ 5
ТЮРКСЬКІ МОВИ

УДК 811.512.161'37(045)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.41

СЕМАНТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОДИНИЦЬ НОМІНАТИВНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТУ *ЖИТТЯ* У ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

SEMANTICAL INTERPRETATION OF CONCEPT *LIFE* NOMINATIVE FIELD UNITS IN TURKISH WORLDVIEW

Каціон І.О.,
orcid.org/0000-0001-6602-1574
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри тюркської філології
Київського національного лінгвістичного університету

У статті на матеріалі зібраного номінативного поля здійснена семантична інтерпретація одиниць номінативного поля концепту в рамках мовної картини світу. Актуальність запропонованого дослідження визначається неабияким інтересом сучасних лінгвістичних студій до дослідження елементів мовних картин світу різних націй. Методологічне різноманіття подібних розвідок базується на методиці компонентного аналізу, в основу якого покладено семантичну інтерпретацію відібраних лексичних елементів. Тому метою дослідження є здійснення семантичної інтерпретації лексичних одиниць номінативного поля концепту ЖИТТЯ у турецькій мовній картині світу.

Серед методів, застосованих безпосередньо у цьому дослідженні, можна виділити метод компонентного аналізу, а саме його етап семантичної інтерпретації лексичних одиниць, статистичний метод для підрахунку кількості зібраного матеріалу. За рахунок аналізу частотності використання, стилістичної нейтральності та етимології ключовим словом-репрезентантом концепту ЖИТТЯ було обрано лексему hayat – життя. Ядро концепту ЖИТТЯ є досить об'ємним, адже містить 12 лексичних одиниць.

Для встановлення периферії номінативного поля концепту ЖИТТЯ було побудовано лексико-фразеологічне, дериваційне й паремійне субполя. У процесі побудови лексико-фразеологічного поля автор виокремив 60 характеристик та 152 одиниці (загалом 212 лексем), які об'єктивують турецький концепт ЖИТТЯ в рамках обраної характеристики. Після побудови дериваційного поля автор виявив 35 лексем, які походять від ключових слів ядра обраного концепту. Проаналізувавши вибірку фразеологічних словників, збірок приказок, а також крилатих висловів відомих людей було виокремлено 117 паремій. Було зафіксовано 397 лексичних одиниць, які і утворюють номінативне поле обраного концепту.

Аналіз семантики став необхідним етапом перед когнітивним аналізом засобів мовної об'єктивації концепту ЖИТТЯ у турецькій мовній картині світу. Отримані результати семантичного аналізу стануть базовим матеріалом, на ґрунті якого буде здійснена когнітивна інтерпретація засобів мовної об'єктивації обраного концепту.

Ключові слова: концепт, номінативне поле, лексична одиниця, метод компонентного аналізу, семантична інтерпретація.

The semantical interpretation of the built concept nominative field's units was made in the framework of the worldview. The topicality of the current research is caused by the increased interest of the linguistic schools to the linguistic worldview elements investigation in the field of different languages and nations. Such researches are methodologically based on the component analysis method that is founded on the semantical interpretation of the selected language units. Consequently, the aim of the current research is the semantical interpretation of the lexical units of LIFE concept nominative field in the Turkish worldview.

There are the range of methods used in the research: the component analysis method and its part that is the semantical interpretation of the lexical units. The statistic method is used for counting the selected material quantity. The hayat lexical unit was chosen as the LIFE concept key representative word because of its usage frequency, stylistic neutrality and etymological factor. The LIFE concept core is huge enough and contains twelve lexical units.

The lexico-phraseological, derivational and paremian subfields were built in order to form the periphery of the LIFE concept nominative field. The sixty characteristics and the one hundred fifty two phraseological units that is two hundred twelve units in common were selected. All these units objectify the Turkish LIFE concept in the framework of the chosen characteristic. The thirty five lexical units that are descended from the key representative words were selected in the derivational field framework. The one hundred seventy five paremias were selected from different phraseological glossaries, proverb collections and maxim books. In total the three hundred ninety seven lexical units were selected. They form the nominative field of the chosen concept.

The semantical analysis became an important stage before the cognitive analysis concerning the investigation of the LIFE concept language objectifying units in the Turkish worldview. The semantical analysis results will become the basic material for the further cognitive interpretation of the concept objectifying linguistic units.

Key words: concept, nominative field, lexical unit, component analysis method, semantical interpretation.

Постановка проблеми. Методика дослідження особливостей вербалізації концептів у мовній картині світу має комплексний характер. Лінгвістична процедура інвентаризації лексичних одиниць проводиться на основі використання переважно різних лексикографічних джерел. Тож для пошуку фактичного матеріалу автор використовував метод суцільної вибірки. Основа методологічної бази цього лінгвоконцептуального дослідження – семантико-когнітивний метод і його основні принципи, основоположниками яких є З.Д. Попова, Й.А. Стернін і Є.С. Кубрякова.

З.Д. Попова та Й.А. Стернін говорять про метод семантико-когнітивного аналізу як про такий, що передбачає під час лінгвокогнітивного дослідження перехід від змісту значень до змісту концептів [6, с. 9]. Внаслідок цього дослідник отримує два напрями: 1) когнітивна семасіологія – повернення до мови (використання когнітивних знань для пояснення явищ і процесів у семантиці мови, поглибленого вивчення лексичної та граматичної семантики); 2) лінгвокогнітивна концептологія – рух до свідомості (моделювання концептів як одиниць національної концептосфери).

Семантико-когнітивний аналіз полягає у дослідженні співвідношення семантики мови з концептосферою народу, співвідношення семантичних процесів із когнітивними. Головне положення цього напряму полягає у тому, що через вивчення семантики мовних знаків можна дослідити концептосферу носіїв тієї чи іншої мови й виявити, що було важливим для певного народу в різні періоди його історії, а що залишалося поза полем його зору. На основі цього методологічного положення були розроблені методи когнітивної лінгвістики, які дозволяють виявити особливості не лише національного, але й групового і індивідуально-авторського мислення.

Актуальність теми дослідження визначається спрямованістю сучасних лінгвістичних когнітивних студій до різних типів концептуальних досліджень. Фокусування здійсненого дослідження на виявленні особливостей вербалізації концепту ЖИТТЯ у турецькій мовній картині світу є актуальним для подальших наукових розвідок у галузі лінгвоконцептології, етносемантики і когнітивної лінгвістики. Тому дослідження елементів концептосфер різних етносів із метою виявлення специфіки їхнього відображення у певній мові допомагають краще зрозуміти світогляд народів, дозволяючи перевести спілкування з ними на більш зрозумілий рівень.

Мета дослідження полягає у здійсненні семантичної інтерпретації одиниць номінативного поля концепту ЖИТТЯ у турецькій мовній картині світу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз семантики є попереднім етапом перед когнітивним аналізом засобів мовної об'єктивації концепту. Він здійснюється шляхом використання методики компонентного аналізу та контекстуального аналізу в опорі на системні значення окремих одиниць, словникових дефініцій з урахуванням їх реального співвіднесення з денотатом у конкретному тексті [5, с. 143].

Ядро концепту ЖИТТЯ є досить об'ємним, адже містить окрім ключового слова-репрезентанта ***hayat*** ще 12 лексичних одиниць, які є способами прямої номінації обраного концепту. Проаналізувавши словникові дефініції прямих номінацій концепту ЖИТТЯ, автор виявив його основні семантичні компоненти:

особлива форма існування; стан організму у процесі росту, розвитку та руйнування; сукупність всього зробленого і пережитого людиною; чиясь діяльність; спосіб існування; повнота вияву фізичних і духовних сил; автобіографія.

Фразеологізм, як і слово, мають своє значення, яке прийнято крізь їх специфіку називати, на відміну від лексичного значення, фразеологічним. Основна особливість цього значення полягає в тому, що воно виникло внаслідок метафоричного переосмислення вільного словосполучення чи порівняння і нічого спільного вже не має із значенням тих складових частин (компонентів-слів), у процесі переосмислення яких воно утворилося. Фразеологічне значення є узагальнено-цілісним із неоднаковим рівнем цілісності, який залежить від ступеня деактуалізації складників фразеологізму: чим більша втрата компонентами особливостей слова, тим цілісніше значення всієї фразеологічної одиниці.

У більшості фразеологізмів внаслідок деактуалізації компоненти втрачають семантичну самостійність і повністю позбуваються свого прямого лексичного значення. Проте не в усіх фразеологізмах деактуалізація відбувається рівномірно. Компоненти деяких фразеологічних одиниць, хоч і беруть участь у формуванні фразеологічного значення, адже певною мірою можуть зберігати семантичну самостійність. Другою якісною диференційною ознакою фразеологічних одиниць є їх здатність виражати певні граматичні категорії, фразеологізм вступає у смислові та граматичні зв'язки з іншими мовними одиницями, виконуючи як єдине ціле роль того чи іншого речення.

Третя ознака фразеологічних одиниць – це їх постійний, відтворюваний за традицією компонентний склад. Ця ознака легко виявляється при зіставленні фразеологізму з тим словосполученням, яке генетично було його джерелом. У віль-

ному словосполученні слова мають своє лексичне значення, перебуваючи між собою у семантичних і граматичних зв'язках; у фразеологічній одиниці її компоненти не виражають свою функціональну самостійність, парадигматичні і синтаксичні властивості. Фразеологізм вступає у зв'язки з членами речення не окремими своїми компонентами, а повністю, як цілісна одиниця.

Невизначеність і неоднакове розуміння об'єкта фразеологічних досліджень супроводжується великою термінологічною плутаниною, використовується найрізноманітніші терміни: сполучення слів із переносним значенням, усталені фрази, усталені словесні комплекси, фразеологічний вислів, фразеологічна одиниця, фразеологічний зворот мови, стійка сполука слів, стійка фраза, ідіоматичне словосполучення, фразеологізм, ідіома, ідіоматизм, фразема тощо.

Феномен фразеологічного значення настільки складний і багатогранний, що всі властивості цього явища неможливо відобразити у порівняно короткій дефініції. Тому існує багато визначень фразеологічного значення, залежних від критеріїв, покладених в їх основу. Визначаючи фразеологічне значення через поняття «фразеологізм» А.В. Кунін позначає, що це «інваріант інформації, яка виражається семантично ускладненими окремо оформленими одиницями мови, що не утворюються за структурно-семантичними моделями вільних сполучень слів» [4, с. 122]

Розглядаючи значення фразеологізму з точки зору семасіології, М.Ф. Алефіренко визначає його як сукупність упорядкованих семантичних елементів – сем. Деякі вчені підкреслювали роль конототивного компоненту фразеологічного значення (М.Ф. Алефіренко, І.І. Чернишова). Інші вказують на своєрідність фразеологічного значення в плані номінації – його «дифузність» (М.Д. Городнікова, Г.Г. Краморенко), з чим пов'язано те, що фразеологізм позначає клас однотипних ситуацій і уявлень [2, с. 177].

Важливою особливістю фразеологічної семантики є другорядність відтворення мовної картини світу (М.Ф. Алефіренко). Ще одним важливим критерієм, на основі якого визначається фразеологічне значення, є співвідношення між значенням фразеологізму і семантикою складових фразеологічних одиниць. Практично всі лінгвісти підкреслювали, що значення фразеологізму не дорівнює сумі значень його складових компонентів (О.І. Діброва, А.А. Уфімцева).

Однак у питанні про ступінь участі значення компонентів у структурі фразеологічного значення вчені не такі одностайні. Так, на думку М.Ф. Алефіренко, фразеологічне значення не відрізняється денотативним змістом лексичних значень компонентів і не виводиться з них [1, с. 178]. Більшість фразеологів дотримуються іншої думки. Визначається різний ступінь участі значення компонентів у фразеологічному значенні (О.І. Діброва): від наявності у фразеологічного значення компонентної основи (В.П. Жуков) до участі окремих сем із значень компонентів у значенні всього фразеологізму (О.І. Діброва, Т.З. Черданцева). При цьому підкреслюється відсутність зумовленості фразеологічного значення семантикою окремих компонентів або значенням тих слів, які складали вільне словосполучення [3, с. 16].

Наступним кроком став аналіз одиниць, які ввійшли до лексико-фразеологічного поля. За підсумковими підрахунками було виокремлено 212 одиниць, що експлікують ЖИТТЯ з позиції його точкових лексико-фразеологічних характеристик. Семантичний аналіз таких одиниць дасть змогу виявити низку ознак, які характеризують обраний концепт:

життя має власний перебіг (14), різну тривалість (9), життя приносить радість (8), залежить від місця перебігу (8), має точку відліку (8), всебічне (7), повчає людину (7), гнучке (6), приносить приємні відчуття (6), воно залежить від грошей (5), проходить у різному часі (5), важливе для людини (5), здатне завершуватися (5), вимагає зусиль від людини (5), залежить від положення людини у суспільстві (4), поодиноке (4), цінне (4), спільне (3), цілеспрямоване (3), може надаватися людині (3), має власну сутність (3), пов'язане з родиною (2), ілюзорне (2), людина від нього може втомитися (2), визначає долю людини (2), потребує постійного підтримування (2), прихильне до людини (2), фізичний стан організму (2), життя є предметом науки (2), ставить вимоги перед людиною (2), пов'язане зі здоров'ям, нейтральне, бездоганне, життя можна наслідувати, непередбачуване, нудне, є носієм моралі, має здатність змінюватися, серйозне, дурне, пов'язане з любов'ю, залежить від володаря, може надати людині привілеї, особисте, може бути розпланованим, життя у кожного власне, незворотне, може щось приховувати, має власні подробиці, воно не має жодного сенсу, не завжди прихильне до людини, надає шанс, однозначне, прокляте, може бути відсутнім, його можна фіксувати, людина на нього жаліється, його можна любити, нестерпне, не піддається розумінню, ним можна заплатити, людина до нього прагне, доленосне, пов'язане з суспільством.

Після побудови дериваційного поля за підсумковими підрахунками автор виявив 35 лексем, що походять від ключових слів ядра вибра-

ного концепту. Проаналізувавши елементи поля, автор виявив такі семи:

життя буденне (7), ідеологія (3), певний перебіг подій (3), дар людині (3), має свою тривалість (3), засіб самовираження (2), дається не кожному, вимагає від людини постійного підтримування, нестерпне, гнучке.

Опис семантики паремій є актуальним в аспекті загальної антропоцентричної тенденції сучасної лінгвістики і дозволяє розглядати питання семантики паремій як складників знаків мови і культури на фоні низки традиційних проблем взаємодії мови і мислення.

Крім цього, паремії характеризуються низкою функціонально-семантичних особливостей, які дозволяють їм займати особливе місце в ряді репрезентантів національної концептосфери [7]. Такі особливості слід визначати поетапно, аналізуючи кожну частину поля, її структуру та складники.

Проаналізувавши зміст фразеологічних, тлумачних, двомовних словників, словників афоризмів, енциклопедичних статей, художніх текстів прозового та віршованого характеру, а також статей із довідників та енциклопедій, автор зафіксував 397 лексичних одиниць, які і утворюють номінативне поле вибраного концепту. За допомогою аналізу паремій були виявлені такі ознаки вибраного концепту:

цінність життя залежить від якості його перебігу за участю людини (6), має власні віхи (4), чітко визначене часовими рамками (4), постійна боротьба (3), повчає людину (3), має здатність завершуватися неочікувано (3), несправедливе (2), однозначне (2), мінливе (2), непередбачуване (2), музика (2), свобода (2), хвороба (2), різнобічне, мить, людина його бере у борг, нейтральне, кропітка праця, до нього людина має ставитися відповідально, незворотне, призводить людину до певних наслідків, обов'язок, джерело натхнення, перебіг подій, людина сприймає життя по-різному, його людині треба заслужити у Бога, вимогливе до людини, вимагає мужності, різнобічне, не піддається логіці людини, цінне, його можна легко втратити, цілеспрямовує людину, змінюється на краще, жорстке, стимул, швидкоплинне, надає вибір, пусте, позбавлене будь-якого сенсу, від нього людина отримує насолоду, змушує людину цінувати минуле, кохання, героїзм, важливе, його відчуває не кожен, специфічне, пов'язане зі здоров'ям, єдине для людини, його людина має осягнути, суцільна відповідальність з боку людини, ставить людині власні умови, нерозривно пов'язане з часом.

Висновки. Отримані результати семантичного аналізу стануть базовим матеріалом, на ґрунті якого буде здійснений наступний етап цього дослідження, а саме когнітивна інтерпретація засобів мовної об'єктивації концепту ЖИТТЯ у турецькій лінгвокультурі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология и паремиология. М. : Флинта: Наука, 2009. 344 с.
2. Арчимачева М.Ю. Концепты «жизнь», «смерть», «душа» в традиционном мировоззрении хакасов. URL: http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2011_3-3_02.pdf (дата звернення: 07.03.2020).
3. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. М. : Просвещение, 1978. 274 с.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка : уч. пос. для для ин-тов и фак. иностр. яз. Дубна; Феникс, 2005. 488 с.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М. : Академия, 2001. 208 с.
6. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. М. : АСТ: Восток-Запад, 2010. 314 с.
7. Семененко Н.Н. Прецедентный потенциал паремий как проблема семантического исследования. *Вестник Волгоградского гос. ун-та. Сер. 2, Языкозн.*, 2009. № 2. С. 17–23.

УДК 811=512.161:82-84
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.42

КОНЦЕПТОСФЕРА АФОРИЗМІВ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

CONCEPTUAL SPHERE OF TURSKISH APHORISMS

Покровська І.Л.,
orcid.org/0000-0002-7826-3148
доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри тюркології
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Плешкун С.С.,
orcid.org/0000-0002-0774-7591
студентка II курсу магістратури
кафедри тюркології
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дослідження афористики вже понад століття є одним із важливих завдань мовознавства, оскільки афоризми в значній кількості представлені в турецькій мові. Цей розділ мовознавства присвячений вивченню та класифікації афоризмів, історії їх виникнення й розвитку, а також вивченню їх значень. Проблема вивчення афоризмів існує вже давно, натепер багато лінгвістів приділяють цьому лексичному пласту особливу увагу, оскільки відмінність афоризмів від фразеологізмів є помітною.

Метою статті є дослідження особливостей концептосфери турецьких афоризмів як образно-художніх формул, які вживаються в сучасній турецькій мові різних дискурсів. Концепт є складним утворенням, що акумулює та відображає індивідуальне й колективне знання людини. Вивчення дискурсивних реалізацій концепту є важливим насамперед для моделювання структури концепту, оскільки дискурс є водночас середовищем та інструментом його об'єктивації. Установлено, що концептосфера турецькомовних афоризмів організована насамперед полями концептів, найуживанішими з яких є aşk – кохання, любов, zenginlik – багатство, bilgelik – мудрість, mutluluk – щастя. Зазначений концепт є універсальним для більшості лінгвокультур.

Для виявлення домінантних ознак цих концептів у дослідженні проведено компонентний аналіз лексем. Шляхом контекстуального аналізу виявлено додаткові когнітивні ознаки вказаних концептів. Визначено способи вербалізації концептів шляхом когнітивно-дискурсивного підходу на матеріалі відібраних з інтернет-джерел афоризмів. Виявлено особливості реалізації в процесі формування цілісного образу концепту.

З'ясовано, що основне призначення афоризмів у мові – бути засобом актуалізації уваги реципієнта. Експресивність, наявність стилістичного забарвлення й образність зумовлюють широкі можливості їх активного використання в медіапросторі, ЗМІ, зокрема й у мові інтернет-видань. Детальний класифікаційний опис національного афористичного надбання турецької мовної картини світу є беззаперечною перспективою сучасної тюркології.

Ключові слова: афоризм, концепт, концептосфера, семантика, турецька мова.

For over a century, the study of aphoristics has been one of the important tasks of linguistics, since aphorisms are represented in large numbers in the Turkish language. This science is devoted to the study and classification of aphorisms, the history of their origin and development, as well as the study of their meanings. The problem of the study of aphorisms has been around for a long time, and today many linguists have been paying particular attention to this lexical layer, since it differs from phraseology in most respects.

The purpose of the article is to investigate the features of the conceptual sphere of Turkish aphorisms as figurative and artistic formulas used in the modern Turkish language of different discourses. The concept is a complex entity that accumulates and reflects the individual and collective knowledge of the individual. The study of discursive implementations of the concept is important, first of all, for modeling the structure of the concept, since discourse is both a medium of its being and a tool for its objectification. It is established that the conceptual sphere of Turkish aphorism is organized primarily by fields of concepts, the most common of which are aşk – love, zenginlik – wealth, bilgelik – wisdom, mutluluk – happiness. This concept is universal for most linguistic cultures.

In order to identify the dominant features of these concepts, a component analysis of tokens was conducted in our study. Through contextual analysis, additional cognitive features of these concepts were identified. The ways of verbalization of concepts by means of cognitive-discursive approach on the material selected from the Internet editions are determined. The peculiarities of implementation in the process of forming a coherent image of the concept are revealed.

It has been found that the main purpose of aphorisms in language is to be a means of updating the recipient's attention. Expressiveness, the presence of stylistic color and imagery determines the wide possibilities of their active use in the media space, the media, in particular, and in the language of Internet publications. A detailed classification description of the national aphoristic heritage of the Turks is an indisputable prospect of modern Turkology.

Key words: aphorism, concept, conceptual sphere, semantics, Turkish language.

Постановка проблеми. Афористичні висловлювання завжди привертали увагу науковців, тому вони ставали об'єктом досліджень багатьох наук (філософії, психології, літературознавства тощо). Звичайно, афоризми також неодноразово аналізувалися з позицій лінгвістичної науки. Водночас зі зміною наукової парадигми змінилися й підходи до вивчення цього явища. Крім того, по мірі розвитку мови виникають нові афоризми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження полягає у вивченні специфіки функціонування концептосфери афоризмів у сучасній турецькій мові. Питанням дослідження афористики присвячені окремі дослідження таких лінгвістів, як Д.С. Лихачов, А.М. Приходько, а також таких тюркологів, як О.Є. Борух, Е. Демір, Т. Джеліккая, І.Л. Покровська та інші, проте концептосфера афоризмів у цих працях залишається ще недостатньо вивченою.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні концептосфери афоризмів, які використовуються в сучасному турецькомовному просторі.

Досягнення мети статті передбачає розв'язання таких завдань, як розкриття особливості функціонування афоризмів у сучасному мовному дискурсі; класифікація концептів афоризмів; визначення індивідуально-авторських особливостей уживання афоризмів у комунікативно-прагматичному аспекті (на матеріалі турецької мови).

Об'єктом дослідження є афоризми сучасної турецької мови, предметом – комунікативно-прагматична роль афоризмів, які використовуються носіями турецької мови з різними семантико-стилістичними цілями.

Матеріалом дослідження слугували афоризми, відібрані з інтернет-видань.

Новизна дослідження ґрунтується на тому, що вперше подається розширений аналіз концептосфери афоризмів турецької мови в контекстуальному вживанні.

Виклад основного матеріалу. Афоризм має специфічну, розгорнуту концептосферу, яка утворена як вербалізованими, так і невербалізованими концептами. За А.М. Приходьком, під концептосферою розуміється об'єктивно існуюча сукупність вербально визначених і вербально невизначених, національно маркованих ментальних одиниць лінгвокультури, упорядкованих за принципом системності й організованих за принципами множинності, цілісності, зв'язку та структурованості [10, с. 206].

Концептосфера турецькомовного афоризму формується головним чином за посередництвом різноманітних концептів, найуживанішими з яких є *Aşk – кохання, любов, zenginlik – багатство, bilgelik – мудрість, mutluluk – щастя.*

1. Об'єктивація концепту *aşk – кохання, любов.*

Численні афоризми належать до такої вічної теми, *як "aşk (кохання)", "sevda (кохання)", "sevgi (кохання, прив'язаність)", "sevmek (кохати)"*. Якщо слідувати за *Güncel Türkçe Sözlük (Турецький сучасний тлумачний словник)*, змістовний мінімум концепту "*aşk*" виражається, як "*Aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi, sevda, amor" – почуття надзвичайної відданості й любові* [8]. В афоризмах турецької мови розглядається як фізичний, так і духовний аспект любові. Низка афоризмів констатує глибину любові. І як будь-який прояв почуттів, любов має дві сторони: позитивну та негативну: **'Aşk**, öyle engin bir denizdir ki, ne başlangıcı ne de sonu vardır' *(Mevlana) –**Любов** – то немов величезне море, що немає ні початку, ні кінця (Мевляна)* (тут і далі переклад наш – *І.П., С.П.*); 'Sizi bütün dünyanın **sevmesine** gerek yoktur aslında. Birinin sizi dünyalar kadar **sevmesi** yeterlidir' *(Tayfun Topaloğlu) – Немає необхідності, щоб весь світ **любив** вас. Достатньо, щоб хтось **любив** вас так само, як і весь світ (Тайфун Топаоглу)* [3].

Відзначається той факт, що надлишок прояву почуттів не приносить позитивного ефекту у взаєминах між людьми. І як будь який прояв почуттів, любов має дві сторони: позитивну та негативну: **'Aşk**, kalbimizin saygısız misafiridir. Bize sormadan gelir bize sormadan gider' *(Сепар Şehabettin) – **Любов** – це неповажний гість, що приходить до наших сердець. Цей гість приходить не запитуючи й не запитуючи йде (Дженап Шехабетін);* **'Aşk** yolunun garip yokuşları ve inişleri vardır. Çıkarken baş döner, inerken gönül bulanır' *(Сепар Şehabettin) – Шлях **любові** має дивні спади та піднесення. Піднявшись, утрачаєш голову, падаючи, відчуваєш серце (Дженап Шехабетін)*; 'Bir **aşkı** başka **aşk** söndürebilir. Aşkta ne yükseklik, ne alçaklık, ne de akıllılık ve akılsızlık vardır. Hafızlık, şeyhlik, müritlik yoktur. Sadece kepazelik, aşağılık ve rintlik vardır. İnsanın toprağını **aşk** şebnemi ile yoğurdukları için alemde yüzlerce fitne ve kargaşalık peyda olur. **aşkın** yüzlerce neşteri, ruhun damarlarına sokuldu ve oradan gönül adı verilen bir damla aldı...' *(Mevlana) – Одна **любов** може погасити іншу **любов**. У **любові** немає ні висоти, ні низини, ні мудрості, ні дурниці. Нема шейхівства, учнівства. Є тільки приниження, неповноцінність і ледарство. У світі відбуваються сотні нещасть і сум'яття, тому що все заплуталося на землі людських істот. Сотні **любовних** скальпелів*

вставлені в жилки душі й звідти взяли краплю, що називається серцем ... (Мевляна) [2].

Любов представлена в афоризмах як велика сила, проте наголошується її тимчасова обмеженість. Сприятливий вплив на людину, проте гіперболізований передається в афоризмах: '**Sevgi** Şifadır. **Sevgi** Güçtür. Sevgi değişimin sihridir' *(Mevlana) – **Любов** – це зцілення. **Любов** – це сила. **Любов** – це магія змін (Мевляна);* 'Sadece **sevgiyi** tut içinde, diğerlerini bırak gitsin' (*Tayfun Topaloğlu) – Лиш зберігайте **любов** у собі, а інше хай минає (Таюф Топаоглу);* 'Benim sana verebileceğim çok bir şey yok aslında; çay var içersen, ben var **seversen**, yol var gidersen' *(Aşık Veysel Şatıroğlu) – Я дійсно не можу тобі багато чого дати; є чай – можеш пити, є я – можеш мене **любити**, є шлях – можеш іти (Ашик Вексель Шатироглу);* 'Birbirimize söylediğimiz **sevgi** sözcükleri, yüreğimizin gizli cennetinde depolanır. Bir gün yağmur olarak düşer, ya da etrafa çiğ gibi yayılır. Böylece **sevgi** dünyamız yeşillenir' *(Mevlana) –Слова **любові**, які ми говоримо один одному, зберігаються в таємному раю нашого серця. Одного разу вони падають як дощ або виступають немов роса. Отже, наш світ **любові** зеленіє (Мевляна);* 'İnanmaya, **sevmeye** ve güvenmeye kendinden başla...' *(Tayfun Topaloğlu) – Почніть із себе вірити, **кохати** та довіряти (Таюф Топаоглу* [2].

Так, концепт **"aşk"** тлумачиться як глибоке інтимне почуття. Афоризми акцентують його неконтрольованість і чудотворну силу, при цьому в турецькій культурі любов поєднується з готовністю постраждати.

2. Об'єктивація концепту *zenginlik* – *багатство.*

Якщо слідувати за *Güncel Türkçe Sözlük (Турецький сучасний тлумачний словник)*, термін "*zenginlik"* має таке поняття: *"Zengin olma durumu, varlıklılık"* – «*достаток, бути багатим*» [4]. У більшості турецькомовних афоризмів концепт *zenginlik* актуалізується через синонім *para (гроші)*.

Образний складник, тобто знання, образи та асоціації, що виникають у свідомості, можна представити афористичними висловлюваннями, що містять образні метафори, наприклад: '**багатство** – це зброя', '**багатство** – це Бог', '**багатство** – це успіх': '**Zenginliğ**in sırrı; dikkatli bir muhasebe ve akıllı bir tasarruftur' *(II. Abdülhamid) – Секрет **багатства**; це ретельний облік і розумні заощадження (Абдульхамід II)*; '**Zengin,** bilgisi çok olan insandır' (Hz. Ali (r.a.)) – *Багатий той, хто має багато знань (Алі ібн Абу Таліб);* 'Bir insanın gerçek **zenginliğ**i, onun bu dünyada yaptığı iyiliklerdir' *(Hz. Muhammed (sav.)) – Справжнє **багатство** людини – це її добрі справи, зроблені в цьому світі (Пр. Муххамед);* 'Gerçek **zenginlik**; mal çokluğu değil, göz tokluğu ve gönül **zenginliğidir**' *(Hz. Muhammed (sav.)) – Справжнє **багатство**; не множинність благ, а **багатство** сердечності й серця (Пр. Муххамед)* [9].

У деяких афоризмах міститься стримано-негативна оцінка, адже, на думку авторів афоризмів, із віком гроші витісняють любов, пристрасть, романтику та інші нематеріальні цінності: '**Para** gerçek **zenginlik** değildir. O sadece ihtiyaçların giderilmesine vasıta olduğu için değerlidir. Bir çölün ortasında hararetten yanan bir insan için birkaç damla soğuk su, bir torba altından daha değerlidir'*(Seneca) – **Гроші** не є реальним **багатством**. Вони є цінністю, оскільки слугують лише для задоволення потреб. Для людини, що палає від спраги посеред пустелі, кілька крапель холодної води вартує більше, ніж мішок золота (Сенека);* 'Çektiğimiz sıkıntı **parası**zlık sıkıntısı değil bilgi sıkıntısıdır' *(İsmet İnönü) – Наш дефіцит – це не дефіцит **грошей**, а дефіцит інформації (Ісмет Іньоню);* '**Paranla** şeref kazanma şerefinle **para** kazan ki; **paran** bittiğinde şerefin de bitmesin' *(Yılmaz Güney) – Заробляйте **гроші** з вашою славою й вашою честю; коли ваші **гроші** закінчаться, не закінчуйте своєї честі (Ілмаз Гюней);* 'İnsanın kazandığı **paradan** değil **paranın** kazandığı insandan korkulur' *(Necip Fazıl Kısakürek) – Люди не бояться перемоги над **грошима**, вони бояться перемоги **грошей** над людьми (Неджіп Фазил Кисакюрек);* 'En küçük **para** bile, bazen hayatımızı değiştirebilir' *(Murat Ertan) – Навіть найменші **гроші** здатні змінити життя (Мурат Ертан);* 'Evlat, biz **para** ile adam olmadık. Her **parası** olanı da adam yerine koymadık!' *(Yılmaz Güney) – Дитино, ми не стали людьми завдяки **грошам**. Ми не замінили жодну людину **грошима**! (Ілмаз Гюней*); 'Yeni çağda **paranın** gittikçe artan bir kuvvet oluşu, ahlak mukavemetinin gittikçe azalmasındandır' *(Peyami Safa) – Те, що **гроші** є все більшою силою в новій ері, пов'язане зі знеціненням моралі.* (Пеямі Сафа); **'Paraya** tapanlar Âdem (a.s)'dan beri doymadı. Ama "Allah" diyenler hiçbir zaman aç kalmadı' *(Nureddin Yıldız) – 'Прихильники **грошей** не жили повноцінно з часів Адама. Але ті, хто казав «Аллах», ніколи не голодували (Нуредін Ілдиз);* 'Babam derdi ki: midenizi başkasının ekmeğine, sırtınızı başkasının elbisesine, cebinizi başkasının **parasına** alıştırmayın' *(Yılmaz Güney) – Мій батько завжди казав: не привчайте живіт до чужого хліба, тіло до чужого одягу, кишеню до чужих **грошей** (Їлмаз Гюней);* 'İnsan

mı **paraya** bağlı, **para** mı insana bağlı? Bu, insana bağlı' *(Özdemir Asaf) – Людина залежить від* ***грошей*** *чи* ***гроші*** *залежать від людини? Ось це залежить від людини (Оздемір Асаф*); 'Ömrün, altın kesesine benzer, geceyle gündüz de **para** sayan adamdır. Bilmeden, anlamadan sayar durur, nihayet kese boşalır, ay tutulur' *(Mevlana) – Життя схоже на золотий мішок, а людина рахує* ***гроші*** *день і ніч. Вона, не знаючи, не розуміючи, перестає рахувати, нарешті, гаманець стає порожнім, а місяць залишається (Мевляна)* [7].

Проте багатство асоціюється не лише з грошима.

'**Para** kazanmaktan daha güzel şeyler de var hayatta: gönül kazanmak, dua kazanmak, sevap kazanmak, tebessüm kazanmak, ilim kazanmak, şeref kazanmak, iyilik kazanmak ve elbette ahireti kazanmak' *(Mehmet Deveci) – У житті є прекрасніші речі, ніж заробляти* ***гроші****: заробляти серця, заробляти молитвою, заробляти на добрих справах, заробляти посмішку, заробляти знання, заробляти честь, заробляти добро та, звичайно, майбутнє (Мехмет Деведжі)*; '**Parayı** kaybeden çok kaybeder, arkadaş kaybeden daha da çok kaybeder, inancını kaybeden her şeyini kaybeder' *– Утративши* ***гроші****, утрачаєш багато, утративши друга, утрачаєш набагато більше, утративши віру, утрачаєш усе;* '**Para** başarının ödülüdür' *(Sakıp Sabancı) –****Гроші*** *– це нагорода за успіх (Сакіп Сабанджи)* [7].

3. Об'єктивація концепту *bilgelik* – мудрість.

Значення лексеми *'bilgelik'* відображено в сучасних словниках і має такі основні значення: *1. Bilge olma durumu ve niteliği 2. fel. Bilgi, hikmet. 3. fel. İlk Çağ felsefesinde kendini tanımanın bilgisi, vukuf. (Güncel Türkçe Sözlük) – 1. Стан, розумові здібності та якості людини 2. (філософ.) Знання. 3. У ранній філософії це стан самопізнання, розумові здібності людини, доповнений досвідом (Турецький сучасний тлумачний словник)* [8].

Скарбниця турецької літератури дає багато прикладів, пов'язаних із зазначеним концептом: **'Bilgelik,** erdemin annesidir' *(İbn-i Sina) –* ***Мудрість*** *є матір'ю чесноти (Ібн Сіна*); '**Bilge** kişi, olayların düzenini bilen kişidir' *(İbn-Arabi) –* ***Мудра*** *людина – це людина, яка знає порядок подій (Ібн Арабі*); 'Kişi, bulunduğu ülkede kendisinden daha **alim** birisinin mevcudiyetini kabul ettiği müddetçe, hakikaten **alimdir**. Kendisini bütün **alim**lerden üstün gördüğü takdirde, cahilliğini ortaya koymuş olur' *(Abdullah bin Mübarek) – Людина дійсно є* ***мудрою****, якщо вона визнає присутність когось* ***мудрішого*** *від себе у своїй країні. Якщо вона вважатиме себе кращою,* ***мудрішою*** *за всіх, то вона лише доведе своє незнання (Абдула бін Мубарек)* [1].

До концепту *bilgelik* зверталися не лише митці минулого, активну позицію займають і митці сучасності. Дуже багато роздумів щодо мудрості поширював сучасний турецький письменник Мехмет Мурат Ільдан: 'Yalnızlık **bilgeliğin** kapısını açar ve **bilgelik** de bütün kapıları açar!' *– Самотність відкриває двері* ***мудрості****, а* ***мудрість*** *відкриває всі двері!;* 'Köprü, yolları kısaltır; **bilgelik** de aynı şeyi yapar!' *– Міст скорочує дороги;* ***мудрість*** *робить те саме!;* 'Araba farlarının karanlık sokakları etkileyici bir şekilde aydınlatması gibi, **bilgelik** sözleri de karanlık zihinleri güçlü bir şekilde aydınlatır!' *– Так само, як фари автомобіля висвітлюють темні вулиці у вражаючий спосіб, слова* ***мудрості*** *сильно висвітлюють темні уми!;* '**Bilgelik** konuştuğunda sessiz ol ve dinle! Aptallık konuştuğunda, ayağa kalk ve git!' *– Мовчи і слухай, коли говорить* ***мудрість****! Коли говорить дурість, устань і йди*!; 'Yalnız bir ağacın **bilgeliği** ormanın bilgeliğinden daha yüksektir, çünkü onda daha çok düşünme vardır!' *–* ***Мудрість*** *самотнього дерева вища, ніж мудрість лісу, тому що вона має більше мислення*!; **'Bilgelik** kıyısında kalabalıklar yoktur!' *– На берегах* ***мудрості*** *немає натовпу!* [1].

4. Об'єктивація концепту *mutluluk* – щастя.

Аналіз тлумачних словників турецькомовних джерел лексеми "mutluluk" дає змогу виокремити такі основні значення: *Bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, mut (I), ongunluk, kut, saadet, bahtiyarlık, saadetlilik (Güncel Türkçe Sözlük) – Стан гордості, можливості досягнення всіх прагнень повністю, насичення, блаженство, задоволення. (Турецький сучасний тлумачний словник)* [8].

У турецькомовних афористичних висловах широко представлений ціннісний складник. Домінуючою в афористичних висловлюваннях є позитивно-піднесена оцінка концепту mutluluk. За семантичним значенням лексеми можна поділити на такі групи:

А) Щастя – це почуття задоволення. Афористи наполягають, що відчуття щастя пов'язане насамперед із внутрішнім відчуттям людини, а не із зовнішніми обставинами: 'Öyle sevmelisin ki beni; bırakıp giderken hayatı, sadece **mutluluk** olmalı yüzümüzde. Birbirimizi sevmenin gururu olmalı her şeyde' *(Can Yücel) – Ти повинен так мене любити; Коли ми підемо із цього життя, на обличчі має бути тільки* ***щастя****. Це має бути гордістю любити один одного в усьому (Джан*

Юджель); ‘İnsan ruhunun en az sabır gösterdiği şey **mutluluktu**r’ *(Ahmet Hamdi Tanpınar) – **Щастя** – це найменша кількість терпіння, яку має душа людини (Ахмет Хамді Танпинар)* [5].

Деякі афористи вважають, що розум, гордість і навіть сама людина можуть становити перешкоду в досягненні щастя: ‘**Mutlu** olmak istiyorsan gururu bırak, gönüller almaya bak’ *(Mevlana) – Якщо ви хочете бути **щасливими**, відпустіть гордість, тримайтеся поклику серця (Мевляна) [6];* ‘İnsanlar şu üç şeyden kurtulursa, huzura kavuşurlar: Kötü dil, kötü el ve kötü davranış’ *(Caferi Sadık) – Коли люди позбуваються цих трьох речей: поганої мови, поганої руки та поганої поведінки, вони отримують душевний спокій (Кафері Садик);* ‘Anladım ki aşk; her iki tarafı da mağdur eden, yürekte izinsiz gösteri yapan, **mutluluk** karşıtı bir eylem’ *(Can Yücel) – Я зрозумів, що любов – це дія проти **щастя**, яка робить обидві сторони жертвами, вриваючись без дозволу в серця (Джан Юджель)* [5].

Більшість афористів уважає, що людина і є творець свого щастя: ‘**Mutluluk** aramakla bulunacak bir şey değildir; onu inşa etmek gerekir’ *(Doğan Cüceloğlu) – **Щастя** – це не те, чого треба шукати; вам потрібно його побудувати (Доан Джюджеоулу*); ‘**Mutluluğun** sırrı insanın yalnız sevdiği şeyi yapmasında değil, yapmaya zorunlu olduğu şeyi sevmesindedir’ *(Kemal Ural) – Секрет **щастя** полягає не тільки в тому, що людина робить те, що їй подобається, а й те, що повинна робити (Кемаль Урал);* ‘**Mutluluk** sırrını ele geçirmek isteyen insan, kötü çevreden kendini korumasını bilmelidir’ *(Sadi-i Şirazi) – Людина, яка хоче захопити секрет **щастя**, повинна знати, як захистити себе від поганого оточення (Сааді Шіразі*); ‘İnsan sevinçliyse birini sevindirmiş, üzüntülüyse birini üzmüştür’ *(Hz. Mevlana) – Якщо людина щаслива, то й вона здатна когось зробити щасливим, а якщо їй погано, то й вона засмучує інших (Мевляна)* [5].

Проте більшість афористів розглядають, що щастя може бути причиною страждання*:* ‘Ne garip şey şu **mutluluk**, gitti mi gider, çağırsan gelmez, gelse de kalmaz, kalsa da yetmez’ *(Sunay Akın) – Що дивного в тому, що, коли кличеш **щастя**, воно не приходить, коли воно приходить, воно зовсім не залишається, а коли воно залишається, то його недостатньо (Сунай Акін) [5];* ‘**Mutluluk** nedir bilir misin? Sevgilinin yüzünü görmektir, onun köyünde dilencilik yapmayı padişahlığa tercih etmektir’ *(Sadi-i Şirazi) – Ви знаєте, що таке **щастя**? Бачити обличчя коханого, жебракуючи в селі, надавати перевагу султану (Сааді Шіразі);* ‘Kime sorsam “ben senin **mutluluğunu** istiyorum” dedi, ne kastınız vardı **mutluluğuma** anlamadım gitti’ *(Özdemir Asaf) – У кого б я не питав, мені казали: «Я бажаю твого **щастя**», проте я не розумів, що мали на увазі, і моє **щастя** пішло (Оздемір Асаф);* ‘**Mutluluğun** gözü kördür, yalnızlık sağır. Ondandır biri tökezleyerek yürür, öbürü uykusunda bile bağırır’ *(Özdemir Asaf) – **Щастя** сліпе, самотність глуха. Один із них спотикається, а другий кричить навіть уві сні (Оздемір Асаф)* [5].

Висновки. Здійснений аналіз дає змогу дійти висновку, що афоризм має специфічну концептосферу. Афористичні вислови застосовуються в різноманітних типах дискурсу (художньому, філософському, побутовому тощо), де вони виконують стилістичні, прагматичні та комунікативні функції.

Семантичний обсяг концепту включає загальнокультурний та індивідуально-авторський компоненти. Художні концепти тяжіють передусім до потенційних образів і спрямовані на них. Концептосфера турецькомовного афоризму організована насамперед полями концептів, найуживанішими з яких є Aşk – кохання, любов, zenginlik – багатство, bilgelik – мудрість, mutluluk – щастя.

Усебічний, зокрема детальний, класифікаційний опис національного афористичного надбання турків є беззаперечною перспективою сучасної тюркології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Aforizmalar. Yeni nesil sosyal içerik platformu: веб-сайт. URL: https://www.gzt.com/lugat/aforizmalar (дата звернення: 21.02.2020).
2. Aşk acısı aforizmalar: веб-сайт. URL: https://www.guzelcumleler.com/ask-acisi-sozleri (дата звернення: 23.02.2020).
3. Aşk aforizmalar: веб-сайт. URL:: https://www.guzelcumleler.com/ask-sozleri (дата звернення: 23.02.2020).
4. Güncel Türkçe Sözlük: веб-сайт. URL: https://sozluk.gov.tr/?kelime= (дата звернення: 23.02.2020).
5. Mutluluk aforizmalar: веб-сайт. URL: https://www.guzelcumleler.com/mutluluk-sozleri (дата звернення: 15.02.2020).
6. Mutluluk aforizmalar: веб-сайт. URL: https://www.pekguzelsozler.com/mutluluk-ile-ilgili-sozler (дата звернення: 15.02.2020).
7. Para ile aforizmalar: веб-сайт. URL: https://www.guzelcumleler.com/para-ile-ilgili-sozler (дата звернення: 15.02.2020).
8. Türk Dil Kurumu Sözcükleri: веб-сайт. URL: https://sozluk.gov.tr/ (дата звернення: 02.02.2020).

9. Zenginlik Aforizmalar: веб-сайт. URL: https://www.pekguzelsozler.com/zenginlikle-ilgili-guzel-sozler (дата звернення: 27.02.2020).

10. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с. С. 206.

УДК 811.161.2'373.46
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.43

ВХОДЖЕННЯ ІНШОМОВНИХ ПОДАТКОВИХ ТЕРМІНІВ В УКРАЇНСЬКУ МОВУ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

ENTRANCING FOREIGN LANGUAGE TAX TERMS TO THE UKRAINIAN LANGUAGE: THE HISTORICAL ASPECT

Чорна О.В.,
orcid.org/0000-0003-2055-5057
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики, української словесності та культури
Науково-навчального інституту гуманітарних наук
Університету державної фіскальної служби України

У статті проаналізовано розвиток української податкової терміносистеми у період татаро-монгольського завоювання Київської Русі, здійснено спробу дослідити особливості становлення, функціонування та шляхи поповнення української податкової терміносистеми, що відбувалося паралельно з історичними подіями в Україні. У становленні та розвиткові української податкової термінолексики умовно виокремлено шість основних етапів: перший (період Київської Русі); другий (період татаро-монгольського завоювання Київської Русі); третій (друга половина XIV ст. – перша половина XVII ст.); четвертий (друга половина XVII – перша половина XIX ст.); п'ятий (друга половина XIX – перше 20-ліття XX ст.); шостий (від 20-х років XX – початок XXI ст.). Період татаро-монгольського завоювання Київської Русі виявився багатим на входження в мову сфери оподаткування запозичень з тюркської мови, а сам процес став об'єктом нашого дослідження. Термінологія оподаткування створювалася разом із введенням різних форм грошових і натуральних плат та повинностей на користь спочатку князів, а пізніше – держави. Незважаючи на те, що початок свідомої номінації наукових понять починається з другої половини XIX століття, основи її були закладені в період утворення перших суспільних об'єднань.

Історія оподаткування – складова частина історії культури та цивілізації, за якої податкові системи розвивалися відповідно до особливостей господарського побуту, національних і політичних інститутів: способу життя, традицій, державного ладу, суспільного устрою, системи права, характеру економіки. Становлення термінологічної лексики податкової діяльності – тривалий історичний процес, який супроводжувався впливом позамовних чинників під дією змін в економічній і політичній сферах країни, а також внутрішньомовних із динамікою української мови загалом.

На розвиток української податкової терміносистеми певний вплив мало татарське нашестя на київські землі у 1237–1241 роках і позначилося новим історичним рубежем. На завойованих монголо-татарами київських землях паралельно з уже наявними видами податків татарами була встановлена своя система оподаткування, що призвело до появи у мові іншомовних податкових номінацій.

Ключові слова: термінолексика, терміносистема, українська податкова термінологія, економічна терміносистема, система термінів, запозичений термін.

Development of the Ukrainian tax terminology during the Tatar-Mongol conquest of Kyiv Rus is analyzed in the article, an attempt was made to investigate the features of formation, functioning and ways of replenishment of the Ukrainian tax terminology, which took place in parallel with the historical events in Ukraine.

There are six basic stages in the formation and development of the Ukrainian tax terms: the first (the period of Kyiv Rus); the second (the period of the Tatar-Mongol conquest of Kyiv Rus); the third (the second half of the fourteenth century – the first half of the seventeenth century); the fourth (second half of XVII – first half of XIX century); fifth (second half of XIX – first 20 years of XX century); sixth (from the 1920s – the beginning of the XXI century.). The period of Tatar-Mongol conquest of Kyiv Rus was rich for entering to the language of the sphere of taxation of borrowings from the Turkish language, and the process itself became the object of our research. The terminology of taxation was created together with the introduction of various forms of monetary and natural payments and duties in favor of princes firstly, and later – the state. Despite the fact that the beginning of conscious nomination of scientific concepts began in the second half of the XIX century, its foundations were laid during the formation of the first public associations.

The history of taxation – a component of the history of culture and civilization, under which tax systems have evolved in accordance with the characteristics of economic life, national and political institutions: lifestyle, traditions, government, social order, legal system, nature of the economy. The formation of the terminological vocabulary of tax activity is a long historical process, which was accompanied by the influence of non-contractual factors under the influence of changes in the economic and political spheres of the country, as well as native-lingual with the dynamics of the Ukrainian language as a whole.

The development of the Ukrainian tax system terms was influenced by the Tatar invasion of Kyiv lands in 1237–1241 and marked a new historical frontier. On the conquered Kyiv lands by Mongol-Tatars of foreign-language tax nominations. It was established Mongol-Tatars tax system, that situation led to the appearance of foreign tax nominations in the language.

Key words: terminology, term system, Ukrainian tax terminology, economic term system, term system, borrowed term.

Сучасна українська податкова термінологія виокремилася із економічної терміносистеми і стала окремою науковою дисципліною, що забезпечує процес стягнення «урегульованої правовими нормами сукупності податків і зборів з юридичних і фізичних осіб на території країни, принципи, форми та методи їх встановлення, зміни чи відміни, а також дії щодо забезпечення їх сплати, контролю й відповідальності за порушення податкового законодавства» [7, с. 419]. Історія розвитку терміносистеми сягає глибокої давнини. Вона створювалася разом із введенням різних форм грошових і натуральних плат та повинностей на користь спочатку князів, а пізніше – держави. Незважаючи на те, що початок свідомої номінації наукових понять починається з другої половини XIX століття, основи її були закладені в період утворення перших суспільних об'єднань.

Постановка проблеми. Формування і розвиток будь-якої терміносистеми, у тому числі й досліджуваної, пов'язані з низкою позамовних і внутрішньомовних чинників.

Аналізуючи властивості пізнаної природи речей та явищ, виділяючи й узагальнюючи найістотніші їхні риси та ознаки, людина формує поняття. Щоб ці поняття могли існувати й розвиватися, вони мають бути втілені в слові, оскільки «лише у слові наша думка знаходить своє вираження» [8, с. 178–180]. Тому термін з огляду на це є наслідком закріплення певного поняття у слові, «елементом загальнолексичної системи, в якій він народився або якою засвоївся» [11, с. 3]. На думку І. Огієнка, «найперша вимога від кожного терміна – щоб він найвідповідніше передавав сховане в нім розуміння» [10, с. 493].

«Осягаючи предмети, людина зближується із зовнішньою природою і самостійно розгортає свої внутрішні відчуття тією мірою, якою її духовні сили диференціюються, вступаючи між собою у різні співвідношення; це зберігається в мовотворенні, наскільки воно у своїй глибині внутрішньо утворює відповідні слову поняття» [4, с. 104–105]. Вплив національної своєрідності на формування мови окремої нації, на переконання В. Фон Гумбольдта, виявляється у мові двоїсто: у способі створення окремих понять і у відносно неоднаковому багатстві мов поняттями певного виду. Ці поняття значною мірою утворені безпосередньо із власних простих першоелементів, у чому проявляється глибоко абстрагувальний розум нації. «Національна своєрідність духу і характеру <...> так само сильно впливає і на побудову мовлення» [4, с. 105]. Саме своєрідність національного духу «визначає собою національний характер, лише на останньому ґрунтується все творче в історії нації» [4, с. 47], що переходить від неї у спадок індивідам.

Серед позамовних основоположними є рівень розвитку економіки, науки, техніки, промисловості та культури, а серед внутрішньомовних – становище мови в суспільстві і ступінь розвитку функціональних стилів. Взаємозв'язок позамовного і внутрішньомовного факторів сприяє процесу термінотворення, який є закономірним поступальним розвитком терміносистем. Історія термінотворення – процес зміни одного періоду формування й становлення терміносистеми на інший, за якого простежується тісний зв'язок кожного наступного з попереднім, що загалом становить безперервний рух і розвиток [9, с. 7].

На формування економічної лексики української мови впливали різні історичні чинники, пов'язані зі становленням і розвитком економічної думки в країні, з диференціацією її галузей і спеціалізацій. На думку М. Худаша, лексико-семантична група економічної лексики представлена у мові «трьома тематичними пластами: 1) лексика, яка використовується на позначення понять, пов'язаних із торгівлею, товарообротом; 2) лексика, яка виражає поняття, пов'язані з обліком та грошово-платіжними розрахунками; 3) лексика, яка передає поняття, пов'язані з майновоправовими та діловими відносинами» [17, с. 78].

Історія оподаткування – складова частина історії культури та цивілізації, за якої податкові системи розвивалися відповідно до особливостей господарського побуту, національних і політичних інститутів: способу життя, традицій, державного ладу, суспільного устрою, системи права, характеру економіки. Становлення термінологічної лексики податкової діяльності – тривалий історичний процес, який супроводжувався впливом позамовних чинників під дією змін в економічній і політичній сферах країни, а також внутрішньомовних із динамікою української мови загалом [19, с. 87–88].

З погляду функціонування лексичний склад будь-якої мови, зокрема й української, вирізнявся своєю неоднорідністю: загальновживані слова

існували у мові впродовж віків, не втрачаючи свого первинного значення (такі лексеми являють основний лексичний фонд мови); інші забезпечували мову окремих соціальних, професійних і територіальних об'єднань нації – жаргонізми, професіоналізми, діалектизми, термінологічна лексика [2, с. 3].

Сучасна українська податкова термінологія виокремилася в самостійну систему термінів у процесі тривалих пошуків, використовуючи досягнення багатьох галузей знань. Вона є відкритою й динамічною мовною системою, неоднорідною за своїм походженням. Системна ієрархія мовних знаків у сфері оподаткування відбиває ті об'єкти, які є предметом вивчення системи оподаткування. Вони взаємопов'язані між собою і становлять відносно замкнуту (кількісно обмежену) систему.

Постановка завдання. Теоретичні засади дослідження ґрунтуються на визнанні того, що УПТ є наслідком багатовікового розвитку суспільно-економічних та правових відносин на території українських земель, тому логічним є завдання дослідити особливості становлення, функціонування та шляхи поповнення української податкової терміносистеми, що відбувалося паралельно з історичними подіями в Україні. Відома періодизація розвитку досліджуваної терміносистеми збігається з етапами становлення української держави, з розвитком економічних відносин. У становленні та розвиткові української податкової термінолексики умовно виокремлено шість основних етапів: перший (період Київської Русі); другий (період татаро-монгольського завоювання Київської Русі); третій (друга половина XIV ст. – перша половина XVII ст.); четвертий (друга половина XVII – перша половина XIX ст.); п'ятий (друга половина XIX – перше 20-ліття XX ст.); шостий (від 20-х років XX – початок XXI ст.) [19, с. 109]. Період татаро-монгольського завоювання Київської Русі виявився багатим на входження в мову сфери оподаткування запозичень з тюркської мови, а сам процес став об'єктом нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. На розвиток української податкової терміносистеми певний вплив мало татарське нашестя на київські землі у 1237–1241 роках і позначилося новим історичним рубежем, після якого «порушився звичайний хід руського історичного процесу» [12, с. 469].

На завойованих монголо-татарами київських землях паралельно з уже наявними видами податків татарами була встановлена своя система оподаткування, що призвело до появи у мові іншомовних податкових номінацій.

У завойованих Золотою Ордою країнах «одним із найтяжчих видів податків, що стягувалися із населення і з торговельно-промислових закладів у містах» [6, с. 238], був податок, який іменувався **тамга**.

Етимологічний словник української мови термін **«тамга»** фіксує зі значенням «клеймо, тавро, мітка як знак власності; герб, печатка або підпис; торговельне мито на Русі в епоху татаро-монгольського ярма», який приживався у слов'янських мовах, пор.: *р. бр.* у такому самому значенні, *др.* ***тамга*** – «клеймо, тавро, печатка; вид податку, уведеного на Русі татарами; торгове мито», *п.* ***tamga*** – «знак на монетах з іменем і титулом султана або хана», *болг.* ***дамга*** – «пляма; клеймо, тавро; штемпель, печатка», *схв.* ***dagma, danga*** – «клеймо, тавро, знак» і походить з тюркських мов; *пор. уйг. тат.* ***там а*** – «клеймо, тавро, знак власності; печатка», *чаг.* ***там а*** – «т. с; мито, стягуване з купців, проїжджих», *кирг. чув.* ***тамга*** – «клеймо, тавро», *туркм.* ***тамга*** – «т.с.; знак, мітка», *тур.* ***damga*** – «клеймо, тавро; штемпель», *аз.* ***дамга*** – «т. с.», *тюрк.* ***tamγa*** – «печатка, відбиток» [5, с. 512]. Про входження у мову слов'ян великої кількості тюркських лексем у часи татаро-монгольської навали відзначає В. Гончаров у «Очерках становления и развития лексики русского языка», серед них – термін **«тамга»**, який на Русі означав вид податі [2, с. 52]. У історичних лексикографічних джерелах термін «**тамга (тамъга)»** зафіксовано зі значеннями: «1. Клеймо, печатка; 2. Вид податку, уведений в Росії татарами; 3. Торговельна подать» [15: 3, с. 924; 16: 4, с. 220]. Сучасні словники термін **тамга** тлумачать як «внутрішнє торговельне мито на Русі в добу монголо-татарського ярма» [1, с. 1230]; «за родового ладу в монголів – знак власності, яким позначали худобу або інше майно, що належало роду; пізніше – знак родинної та особистої власності, напр., тавро на шкірі худоби» [13, с. 877]. Лексема **тамга** закріпилася в українській мові і має місце у художній літературі: *Ротмістр подивився на пергамент, списаний чорними гачками східного письма, на* ***тамгу*** *та мигдалювату печатку й люто кинув ярлик отаманові в очі* (З. Тулуб).

У XIII ст. на українських землях був запроваджений **ясак** – «податок, який збирався з приїжджих: *А они всею землею государю бьютъ челомъ и* ***ясакы*** *даютъ*» [15: 3, с. 1665]. На думку М. Фасмера, слово **ясак** походить із *тат.* ***jasak*** – «дань, подать» [18: 4, с. 564]. Від слова **ясак** утворилася низка похідних: **ясачникъ, ясатчик, ясащик, ясачный сборщикъ**, якими називали людей, що займалися збором **ясаку** [16: 4, с. 470]. У XV ст. на українських землях на

позначення «натурального податку» вживається термін **«єсакъ»**: *А тотъ панъ Богданъ Лєвковичь што люди завєдаєть почонъ отъ вєликого цара и досюле намъ єсакъ даивали, а тыє єсаки ажъ мєнє братомъ нарєчєшь вєли дати*», «людина, що платить ясак» іменувалася **єсачникъ** (у множині – **єсачныи люди**)» [14: 1, с. 349].

Поземельний податок, який стягувався на користь ординської казни, називався **харадж** [13, с. 960]. На утримання емірів та державних чиновників частково в грошовій, частково в натуральній формі справлявся цільовий податок – **іхраджат** [20, с. 96].

У часи перебування київських земель під владою Золотої Орди данина на користь татар мала назву **виход** – грошовий податок, який повинні були сплачувати всі, тому монголо-татари вперше на територіях Київської Русі запровадили своєрідний перепис населення. Одиницями обкладання були вже наявні на той час **«рало»**, **«плуг»**, **«соха»** [3, с. 220–222]. У «Малом энциклопедическом словаре» Брокгауза і Єфрона (далі – Брокгауз) зафіксовано термін **«выходъ ордынскій»** зі значенням «данина, яку росіяни платили татарам з 1241 року» (Брокгауз). Кожен, хто ввійшов до державних списків, мусив вносити до казни **тагар** – податок пшеницею, двома мотузками, однією білою монетою, стрілою, підковою. Окремим податком татарами було введено **тагар з худоби** – з кожних 20 голів одну вимагали на користь хана [20, с. 96]. Крім того, татарські хани ввели **нузул** – повинність утримувати посла Орди зі свитою, **бігар** – повинність будувати дороги та укріплення, **улаг** – провинність забезпечувати кіньми поштові станції [20, с. 96], **ям** – повинність доставляти коней татарським послам і чиновникам [3, с. 224], яка у сучасних словниках зафіксована з таким значенням: «у Росії XIII– XV ст. – повинність селян і посадських людей перевозити урядовців та державні вантажі» [1, с. 1424]. Спочатку збором ординських податей і їх доставкою до ханського двору на території підвладних Золотій Орді землях Київської Русі займалися монголо-татарські збирачі – **даруги**, вони ж вели і перепис населення, та згодом цей обов'язок було покладено на руських князів [20, с. 97; 3, с. 131, 225].

Висновки. У часи монголо-татарської навали на українські землі «податки, які платили татарам», дістали узагальнену назву **татарщина** [15: 3, с. 925].

Після падіння столітньої влади Золотої Орди на київських землях повинності **іхраджат**, **харадж**, **нузул**, **бігар**, **улаг** зникли, а терміни на їх позначення вийшли з ужитку. Деякі терміни (**виход**, **ям**) мали місце у мові XIV–XV ст., але позначали інші повинності. Лексеми **тамга**, **ясак**, **ям**, **татарщина** закріпилися в українській мові і мають місце у текстах художніх творів, у історичних та лексикографічних джерелах сучасної української мови.

Перебування київських земель під владою Золотої Орди зумовило входження в мову східних слов'ян низки тюркізмів на позначення податків і повинностей, подальша історична доля яких неоднакова: більшість їх поступово вийшли з ужитку, деякі відомі лише як історизми і вживаються в художній та історичній літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ–Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. 1440 с.
2. Гончаров В.И. Очерки становлення и развития русского языка. Киев : ФАДА, ЛТД, 2002. 425с.
3. Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда и ее падение. Москва–Ленинград : АН СССР, 1950. 479 с.
4. Гумбольдт фон. В. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человечества : избр. труды по языкознанию / пер. с нем., под. ред. Г.В. Рамишвили. Москва : Прогресс, 1984. 397 с.
5. Етимологічний словник української мови : в 7 тт. / за ред. О.С. Мельничук. Київ : Наук. думка, 1982. 2006.
6. Эфендиев О.А., Фарзалиев Ш.Ф. О подати *тамга* и ее значении в городской экономике Азербайджана и сопредельных стран в XV–XVI вв. *Ближний и Средний Восток. Товарно-денежные отношения* : Бартольдовские чтения. Москва : Наука, 1980. С. 238–243.
7. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. 4-те вид., випр. та доп. Київ : Знання, КОО; Львів : Вид-во ЛБІ НБУ, 2002. 566 с.
8. Кирик Д.П. Про співвідношення понять філософська лексика і філософська термінологія. *Доп. та повід. Львівського ун-ту*. Львів, 1958. Вип. XVIII. Ч. І. С. 178–180.
9. Огар Е.І. Українська друкарська термінологія: формування та розвиток : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1996. 22 с.
10. Огієнко І.І. Для одного народу одна наукова термінологія. *Рідна мова.* 1935. Ч. 2. С. 3–8.
11. Панько Т.І., Кочан М.І. Українська літературна мова в її термінологічній розбудові. *Мова та її функціонування*. Львів : Світ, 1993. Вип. 24. С. 3–6.

12. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. Москва, 1982. 589 с.
13. Словник іншомовних слів / уклад. Л.О. Пустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
14. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : в 2 тт. / за ред. Л.Л. Гумецька та ін. Київ : Наук. думка, 1977. 1978.
15. Словарь древнерусского языка : в 3 тт. / сост. И.И. Срезневский. Репринт. изд. Москва : Книга, 1989.
16. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х тт. / сост. В.И. Даль. Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2007.
17. Худаш М.Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI– поч. XVII ст. : Київ, 1961. 165 с.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачев. Москва : Прогресс, 1973. Т. I–IV.
19. Чорна О.В. Українська термінологія податкової сфери: структура, функціонування, формування : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 145 с.
20. Ярошенко Ф.О., Мельник П.В., Андрущенко В.Л., Мельник В.М. Історія оподаткування. Ірпінь : НАДПСУ, 2004. 241 с.

РОЗДІЛ 6
МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 81-26
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.44

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИНОНІМІВ, УТВОРЕНИХ ШЛЯХОМ ПЕРЕСТАНОВКИ КОМПОНЕНТІВ, У ЯПОНСЬКІЙ МОВІ (НА ПРИКЛАДІ 習慣 ТА 慣習)

FEATURES OF FUNCTIONING OF SYNONYMS CREATED BY PERMUTATION OF COMPONENTS IN THE JAPANESE LANGUAGE (THE CASE OF 習慣 AND 慣習)

Букрієнко А.О.,
orcid.org/0000-0003-1993-827X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри східних мов та перекладу
Інституту філології
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті визначаються нюанси значень двох синонімів японської мови: 習慣 /шю:кан/ та 慣習 /каншю:/ звичай, звичка. Особливістю цих синонімів є те, що вони записуються тими самим ієрогліфами, але в різному порядку. Явище перестановки двох компонентів складеного слова є досить помітним у японській мові, зокрема при творенні синонімів. Зважаючи на великий словотворчий потенціал китайських ієрогліфів (як у власне китайській, так і в інших мовах, які послуговуються цією системою письма, зокрема в японській) були проаналізовані, на прикладі однієї пари, особливості синонімів, утворених шляхом перестановки місцями їх компонентів.

Припускаючи, що одній й ті самі ієрогліфи дають одне й теж саме значення, незалежно від порядку їхнього розташування у слові, була перевірена абсолютність цих синонімів з використанням прикладів їх вживання у японській літературі та публіцистиці. Для кожного слова було наведено по три приклади – цитати таких відомих японських авторів як Акутаґава Рюноске, Міямото Юріко, Арішіма Такео тощо.

З'ясувалось, що слово 習慣 /шю:кан/ може використовуватись у двох значення: і як «звичай», і як «звичка». При цьому, значення «звичка» виявилось менш поширеним, порівняно зі «звичаєм», оскільки із трьох прикладів у двох це слово було вжите у значенні «звичай», і лише в одному як «звичка». Більше того, виявилось, що інше слово, 慣習 /каншю:/, використовується виключно у значенні «звичай», а значення «звичка» зафіксовано не було.

Таким чином, було, по-перше, уточнено значення японського слова, що може бути корисним при укладанні словника чи редагуванні вже існуючого. По-друге, було показано, що синоніми 習慣 /шю:кан/ та 慣習 /каншю:/ можна назвати абсолютними лише з певними застереженнями, оскільки в них повністю збігається лише одне значення. По-третє, було визначено, що основним для ієрогліфів 習/шю:/ і 慣/кан/ є все ж таки значення «звичай», а не «звичка».

Ключові слова: синоніми, ієрогліф, перестановка компонентів, японська мова, значення.

This article deals with defining the features of meanings of two synonyms in Japanese language: 習慣 /shu:kan/ and 習 /kanshu:/ custom, habit. The peculiarity of these synonyms is that they are formed by the same characters, written in different order. The phenomenon of permutation of two components of a compound word is quite noticeable in Japanese, in particular, while talking about creation of synonyms. Taking into consideration a great word-building potential of the Chinese characters (in both Chinese, and in other languages using this writing system, including Japanese) the features of synonyms formed by replacement of their components (on the example of one pair) were analyzed.

Assuming that the same characters give birth to the same meaning regardless their order, the absoluteness of these synonyms has been verified, using the examples of their usage in the Japanese literature. There are three examples for each word – quotations from such famous Japanese authors as Akutagawa Ryunosuke, Miyamoto Yuriko, Arishima Takeo, etc.

It has been found that the word 習慣 /shu: kan/ can be used in two meanings: both as "custom" and as "habit". At the same time, meaning "habit" turned out to be less common than "custom", because two of three examples were used as "custom", and only one as "habit". Moreover, it turned out that another word, 慣習 /kanshu:/ is only used in meaning of "custom", while meaning "habit" was not recorded.

Therefore, at first, meaning of the Japanese word was refined, which may be useful when compiling a new dictionary or editing an existing one. In addition, it has been shown that one has to pay a great deal of attention while calling 習慣 /shu:kan/ and 慣習 /kanshu:/ absolute synonyms, since they only have one meaning in common. At last, it was established that the basic meaning of characters 習 /shu:/ and 慣 /kan/ is "custom", rather than "habit".

Key words: synonyms, character, permutation of components, Japanese language, meaning.

Постановка проблеми. Серед систем письма, які використовуються в наш час, особливе місце займає китайське ієрогліфічне письмо: це один із небагатьох видів писемності, який майже без змін використовується вже декілька тисяч років.

Аналіз останній досліджень і публікацій. Очевидно, що така система письма була предметом детального аналізу багатьох учених, які досліджували різні аспекти її функціонування: семантико-графічний (В. Резаненко, Хуншен Ши, О. Проваторова), прагматичний (М. Гурін, О. Русакова, Чіеко Кано, Юрі Шімідзу) тощо. В цьому контексті особливої уваги заслуговують дослідження, присвячені функціонуванню китайських ієрогліфів за межами китайського мовного ареалу: у корейській (Р. Карімова, Л. Киреєва), та японській (Н. Фельдман-Конрад, В. Резаненко) мовах.

Неодноразово предметом дослідження ставав і словотворчий потенціал цієї системи письма: ієрогліфи «мають високу продуктивність, обмежена кількість ієрогліфів може утворювати безкінечну кількість слів, які народжуються за потребами сучасного життя й мають надзвичайну експресивність» [4, с. 317]. Цей словотворчий потенціал перейшов із китайської в японську мову, де, з певними модифікаціями, став однією із ключових ланок японського словотвору. Базою для створення нових слів є той факт, що *он* (читання ієрогліфа, запозичене з китайської мови) є носієм значення. Іншими словами, «значимість *онів* призводить до вмотивованості значення складеного слова значенням його компонентів, до ясності його так званої внутрішньої форми» [3, с. 28], наприклад, 航海 /ко:кай/ плавання морем: 航 /ко:/ плавання (корабля) + 海 /кай/ море.

Зазвичай, роботи, присвячені дослідженню словотворчого потенціалу китайських ієрогліфів у японській мові є або частинами праць зі словотвору взагалі (при всій своїй важливості китаїзми не є єдиним джерелом творення нових слів у японській мові), або розглядають це явище з точки зору лексикографії (визначаючи його вплив на укладання словників). У 2008 р. була опублікована робота, у якій автори розглянули словотворчий потенціал китайських ієрогліфів у японській мові під дещо незвичним кутом: як впливає на значення перестановка компонентів у складених словах в японській мові, наприклад:

人家 /джінка/: 人 /джін/ людина, люди + 家 /ка/ дім, будівля = житло,

家人 /каджін/: 家 /ка/ дім, сім'я + 人 /джін/ людина = член сім'ї [1, с. 19].

Постановка завдання. Помітне місце у статті займає розгляд синонімів, які утворюються шляхом перестановки компонентів. Автори виділяють три типи таких синонімів: абсолютні, часткові та складені (різнокореневі) [1, с. 21]. Незважаючи на досить цікаві результати, подана робота має один помітний недолік: значення всіх лексем у ній взяті виключно зі словника, що, очевидно, не може гарантувати нам точності у визначенні абсолютності чи частковості синонімів, адже за межами розгляду залишаються нюанси значення, які можна побачити лише з контексту.

Метою нашого дослідження було визначити нюанси значень двох синонімів японської мови: 習慣 /шю:кан/ та 慣習 /каншю:/ звичай, звичка. Тому в поданій роботі ми спробували хоча б частково надолужити це, розглянувши синонімічну пару 習慣 /шю:кан/ 1. звичай, 2. звичка і 慣習 /каншю:/ 1. звичай, 2. звичка, залучивши приклади вживання цих слів з японської літератури, і перевіривши, чи дійсно «об'єднання двох ієрогліфів з однаковим значенням <...> приводить до утворення слова з таким самим значенням. І порядок розташування складників ніяк не впливає на значення цього слова» [1, с. 21].

Виклад основного матеріалу. Японським джерелом ми обрали електронний словник go辞書 з декількох причин. По-перше, він є достатньо відомим і легкодоступним, що полегшує роботу як нам, так і іншим дослідникам, які хотіли б розглянути подану тему. По-друге, в ньому наводяться приклади використання лексем, взяті з японської літератури та публіцистики: цитати таких відомих прозаїків як Акутаґава Рюноске, Міямото Юріко, Арішіма Такео тощо якнайкраще ілюструють особливості використання й функціонування певного слова.

Розглянемо спочатку слово 習慣 /шю:кан/ 1. звичай, 2. звичка. Воно складається із двох ієрогліфічних знаків: 習 /шю:/ та 慣 /кан/, кожен із яких має значення відповідно «звичка, звичай» та «звичай». Самі по собі ці ієрогліфи вже є синонімічними, і цілком логічно припустити, що й утворене ними слово також буде мати таке саме значення. Розглянемо приклади.

･･･彼女の髪は童女の習慣どおり、侍童のように、肩あたりまでの長さに切下にしてあった。･･･ 有島武郎 「クララの出家」

/Каноджьо-но камі-ва до:джьо-но **шю:кан** до:рі, джідо:-но йо:ні, ката атарі-маде-но наґаса-ні кіріса-ні шіте атта. Арішіма Такео «Курара-но шюкке»/

Її волосся, за дівчачим **звичаєм**, було обрізане по плечі, як у свити аристократа. Арішіма Такео «Монашка Клара» [6].

У цьому прикладі слово 習慣 /шю:кан/ використовується у своєму першому значенні: «звичай». Це стане очевидним, якщо проаналізувати слова, вжиті разом із ним. По-перше, це іменник 童女 /до:джьо/ дівчинка, після якого стоїть формальний показник приналежності の /но/. По-друге, це допоміжне слово どおり /до:рі/, яке означає спосіб дії. Разом це словосполучення означає «так як (цього вимагає) звичай дівчат», що було перекладено нами як «за дівчачим звичаєм».

・・・が、そういう心持になった際に、当然気が付かなければならないところの、今日の仕事は明日の仕事の土台であるという事――従来の定説なり習慣なりに対する反抗は取りも直さず新らしい定説、新らしい習慣を作るが為であるという事に気が付くことが、一日遅けれ・・・ 石川啄木 「性急な思想」

/Ґа, со:іу кокоромочі-ні натта сай-ні, то:дзен кі-ґа цуканакеребанаранай токоро-но, кьо:-но шіґото-ва ашіта-но шіґото-но додай деару то іу кото – джю:рай-но тейсецу-нарі **шю:кан** нарі-ні кан суру ханко:-ва торі-мо наозадзу атарашій **шю:кан**-о цукуру-ґа таме деару то іу кото-ні кі-ґґа цуку кото-ґа, ічінічі осокере Ішікава Такубоку «Сейкю:на шісо:»/

Але, коли в нього виник такий настрій, абсолютно природна думка про те, що сьогоднішня робота є фундаментом для роботи завтрашньої – що долати супротив думок та **звичаїв**, які вже встановилися, нічого навіть не виправляючи, і створювати нові думки та **звичаї** – то він запізнився на день. Ішікава Такубоку «Нетерплячі думки» [6]

У поданому уривку аналізоване слово вжито двічі, у схожому значенні, що й у попередньому прикладі, але з дещо відмінним відтінком. Спочатку використано слово 定説 /тейсецу/ визначений, встановлений в архаїчній для сучасної японської мови конструкції ～なり /-нарі/, що можна перекласти зворотом «які вже встановилися» (тобто такі, які вже є, існують). Далі, перед словом 習慣 /шю:кан/ стоїть прикметник 新しい /атарашій/ новий, тобто «новий звичай». Очевидно, що тут «звичай» означає «загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті народу <...>» [2, с. 128], а не «звичка, усталений спосіб, манера дії <...>» [2, с. 128], як раніше.

・・・病気をさせない心配から、病気になった時の心配、また、怪我をさせないように注意することから、友達の選択や、良い習慣をつけなければならぬことに気を労する等、一々算えることができないでありましょう。ある時は、それがために、子供を持たない人々を幸福・・・ 小川未明 「男の子を見るたびに「戦争」について考えます」

/Бьо:кі-о сасенаі шінпай-кара, бьо:кі-ні натта токі-нео шінпай, мата, кеґа-о сасенай йо:ні чю:і суру кото-кара, томодачі-но сентаку я, йой **шю:кан**-о цукенакереба нарану кото-ні кі-о ро:суру надо, ічіічі сан'еру кото-ґа декінай деарімашьо:. Ару токі-ва, сре-ґа таме-ні, кодомо-о мотанай хітобіто-о ко:фуку Оґава Мімей «Отоко-но хіто-о міру табі-ні «сенсо:»-ні цуйте канґаемасу»/

Починаючи від хвилювання, яке не призводить до хвороби, і до хвилювання, коли він захворів, також, починаючи від того, щоб звертати увагу, аби він не поранився, й до його вибору друзів, старатися: йому ж треба виробити собі гарні **звички** тощо – по одному й не перелічити. Іноді, через усе це, думаєш, які щасливі люди, які не мають дітей. Оґава Мімей. «Кожного разу, коли бачу чоловіка, думаю про війну» [6].

У цьому прикладі аналізоване слово вжито у своєму другому значенні, а саме «звичка», тобто «певний спосіб дії, життя, манера поведінки, висловлювання» [2, с. 128]. Що стосується контексту, то тут нам допомагають прикметник 良い /йой/ гарний, хороший та дієслово つける /цукеру/ завести (звичку), вжите в модальній формі необхідності ～なければなりません /-накереба нарімасен/. Разом це все перекладаємо як «треба виробити (собі) гарні звички».

Як можна побачити з наведених прикладів, слово 習慣 /шю:кан/ у японській мові цілком відповідає українським «звичай» та «звичка». Більше того, можна сказати, що обидва значення вживаються одночасно, хоча, здається, що «звичай» дещо частіше.

Розглянемо тепер друге слово із пари синонімів: 慣習 /каншю:/ 1. звичай, 2. звичка. Воно складається з тих самих ієрогліфів, що й аналізоване вище, тільки в іншому порядку.

一方科学者のほうではまた、その研究の結果によって得られた科学的の知識からなんらかの人間的な声を聞くことを故意に忌避することがあたかも科学者の純潔と尊厳を維持するゆえんであると考えるような理由のない慣習が行なわれて来た。なるほど物質界の事 寺田寅彦 「科学と文学」

/Іппо: каґакушя-но хо:-ва мата, соно кенкю:-но кекка-ні йотте ерарете каґакутекі-но чішікі-кара нанрака-но нінґентекіні кое-о кіку кото-о коі-ні кіхі суру кото-ґа ата камо каґакушя-но джюнкецу-то сонґен-о іджі суру юен деару-то канґаеру йо:на рію:-но най **каншю:**-ґа оконаварерте кіта. Наруходо бушшійукай-но кото... Терада Торахіко «Каґаку-то бунґаку»/

З іншого боку, що стосується науковців, то виник **звичай** – нічим не підкріплений – вважати, науковця, який, можливо, колись не прислухався до інших людей щодо знань, отриманих унаслідок цього експерименту, гідним поваги. Такий сам собі очевидний матеріалізм. Терада Торахіко «Наука та література» [5].

В поданому прикладі слово 慣習 /каншю:/ ми переклали як «звичай»: йому передує означення 理由のない /рію:-но най/ той, який не має причини. Очевидно, що тут значення цього слова цілком збігається зі значенням розглянутого вище 習慣 /шю:кан/.

しかしながら、この慣習は女を物件化したと同時に、女の影響によって男の行動が支配されたということは、男の側としてあるまじきことという戒律が厳存した。女子供という表現は、人格以前としての軽侮を示すとともに、男の被保護的な存在と見られていたのであ 宮本百合子 「暮の街」

/Шікашінаґара, коно **каншю:**-ва онна-о буккенка шіта-то томо-ні, онна-но ейкьо:-ні йотте отоко-но ко:до:-ґа шіхфй сарета то іу кото-ва, отоко-но кава-то шіте ару маджікі кото-то іу кайріцу-ґа ґенсон шіта. Онна-кодомо-то іу хьо:ґен-ва джіннаку ідзен-то шіте-но кейбу-о шімесу-то томо-ні, отоко-но хіхоґотекіна сондзай-то мірарете іта-но деа... Міямото Юріко «Кураші-но мачі»/

Проте цей **звичай**, разом із тим, що перетворив жінку на предмет, під впливом жінок почав визначати дії чоловіків, і дійсно, існували безглузді чоловічі норми поведінки. Фраза «інфантильна жінка» передає зневагу щодо характеру людини і, разом із тим, у ній видно захищене існування чоловіка... Міямото Юріко «Місто життя» [5].

Із контексту зрозуміло, що тут йдеться про «агальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті і побуті народу <...>» [2, с. 128]. Тобто, як і в попередньому прикладі, значення двох синонімів цілком збігаються.

文化の発展には民族というものが基礎とならねばならぬ。民族的統一を形成するものは風俗慣習等種々なる生活様式を挙げることができるであろうが、言語というものがその最大な要素でなければならない。故に優秀な民族は優秀な言語を有つ。ギリシャ語は哲･･･ 西田幾多郎 「国語の自在性」

/Бунка-но хаттен-ніва міндзоку то іу моно-ґа кісо-то наранебанарану. Міндзокутекі то:іцу-о кейсей суру моно-ва фу:дзоку **каншю:** надо шюджю нару сейкацу йо:шікі-о аґеру кото-ґа декіру деаро: ґа, ґенґо-то іу моно-ґа соно сайдайна йо:со денакереба наранай. Юе-ні ю:шю:на міндзока-ва ю:шю:на ґенґо-о ю:цу. ҐірішяҐо-ва тецу... Нішіда Кітаро: «Кокуґо-но джідзайсей»/

У розвитку культури народ має бути її основою. Речі, які формують народну єдність: традиції, **звичаї** тощо, можуть визначати особливості побуту, а мова – це найважливіший серед них елемент. Народи мають переваги у певних сферах тому, що їхні мови мають переваги. Грецька мова – філософія... Нішіда Кітаро «Мовна гнучкість» [5].

У поданому прикладі слово 慣習 /каншю:/ звичай використовується разом з іншим китаїзмом зі схожим значенням: 風俗 /фу:дзоку/ традиція. Більше того, використовує досить цікавий словотворчий прийом, поєднуючи ці два слова (між ними нема ніяких формальних граматичних показників, а це значить, що вони, принаймні візуально, сприймаються як одне слово): 風俗慣習 /фу:дзоку каншю:/. Українською це було б щось схоже на «традиція-звичай». У будь-якому випадку, очевидно, що в цьому прикладі, як і в попередніх двох, аналізоване слово означає швидше «звичай», ніж «звичка».

Висновки. Отже, можна зробити певні висновки щодо функціонування пари синонімів 習慣 /шю:кан/ та 慣習 /каншю:/ у японській мові. Метою дослідження було з'ясувати, чи дійсно вони є абсолютними синонімами. Відповідь на це питання буде і «так» і «ні». Дійсно, з одного боку, і значення, і контекст, в якому вони використовуються, дуже схожі, що дозволяє говорити про абсолютність цих синонімів. Проте, з іншого боку, неважко помітити, що друге слово з пари: 慣習 /каншю:/ не використовується у значенні «звичка», а лише у значенні «звичай». Іншими словами, дані синоніми є абсолютними, якщо говорити лише про одне (перше) їх значення, у той час як друге значення є лише в одного з них. А говорячи про значення саме ієрогліфів, можна сказати, що значення «звичка» знаходиться на периферії їх семантичного значення.

Звичайно, розгляд даної пари синонімів можна було б продовжити, залучивши додаткові приклади з японської літератури. Крім того, за межами нашої уваги залишились інші, не менш цікаві, пари синонімів, аналіз значень яких також обіцяє цікаві результати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андреішена М.С., Букрієнко А.О. Явище перестановки компонентів у складених словах японської мови. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури*. 2008. № 13. С. 18–24.
2. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. Київ: Видавництво «Аконіт», 1999. Т. 2. 911 с.
3. Фельдман-Конрад Н.И. Японско-русский учебный словарь иероглифов. Москва, 1977. 680 с.
4. Ши Хуншен. Типы образования китайских иероглифов. *Вестник чувашского университета*. 2016. № 2. С. 316–322.
5. 慣習. *go*辞書 : вебсайт. URL: https://dictionary.goo.ne.jp/word/慣習/example/1/ (дата звернення: 11.03.2020).
6. 習慣. *go*辞書 : вебсайт. URL: https://dictionary.goo.ne.jp/word/習慣/example (дата звернення: 11.03.2020).

УДК 811.531’373
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.45

ОПОЗИЦІЯ КОНЦЕПТІВ «ПРАЦЯ / НЕРОБСТВО» В КОРЕЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ)

OPPOSITION OF CONCEPTS “WORK / IDLENESS” IN KOREAN LINGVOCULTURE (BASED ON PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE SOMATIC COMPONENT)

Жила В.Г.,
orcid.org/0000-0001-8258-7551
асистент кафедри мов і літератур
Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена комплексному дослідженню вивчення опозиції концептів «праця / неробство» в корейській мові. Зокрема, представлені теоретико-методологічні основи дослідження та термінологічний апарат, здійснений огляд попередніх досліджень у цій галузі. Актуальність статті зумовлена зростанням інтересу до взаємозв’язків мови, культури та менталітету різних народів, зокрема корейського.

У статті увагу зосереджено на фразеологізмах із соматичним компонентом, адже саме фразеологізми є цінним джерелом інформації про менталітет і культуру, а соматизми з давніх-давен несуть у собі всю інформацію про людину. Головна мета статті полягає у вивченні особливостей образної репрезентації концептів «праця / неробство» в корейській мові та у розгляді їхніх оцінних характеристик. Матеріалом дослідження слугували 146 фразеологізмів, взятих із корейських фразеологічних словників і підручників.

Більшість фразеологізмів репрезентують роботу або робочий процес як з позитивною, так і з негативною конотацією. Проте фразеологізми з негативною конотацією за кількістю переважають, що пов’язано з основною тенденцією мови запам’ятовувати відхилення від норми в бік негативу. Проаналізувавши весь матеріал, автором було виділено 5 тематичних груп (старанно працювати, важко працювати, виконання роботи, працювати разом, трудова діяльність), які репрезентують концепт ‘робота’ і 2 тематичні групи (абсолютно нічого не робити і покинути роботу), що пов’язані з неробством.

Дослідження доводить широке використання соматизмів рука, нога, голова, плечі, тіло, спина, кістки, хребет, кров, що репрезентує ставлення корейців до трудової діяльності. Серед позитивних рис характеру корейців, менталітет яких ґрунтується на конфуціанських моральних стандартах, варто назвати працелюбність, старанність і повагу до праці, самовідданість, ентузіазм, зосередженість, співпрацю. До негативних варто віднести те, що важко працювати, а це призводить до фізичного та емоційного виснаження; відсутність відпочинку, припинення ділових стосунків, конкуренція у корпоративному середовищі, активне і пасивне неробство.

Ключові слова: фразеологізм, соматичний компонент, концепт, мовна картина світу, праця, неробство.

The article is devoted to the complex analysis of the study of concept opposition “work / idleness” in Korean. In particular, theoretical and methodological foundations of the study, its terminology have been observed. Also the previous researches in this field have been reviewed. The topicality of the article is determined by the increasing interest to the interconnections of language, culture and mentality of different nations, particularly Korean. The article focuses on the phraseological units with somatic components, because idioms are a valuable source of information about mentality and culture and somatic elements from the ancient times have all information about a person.

The main purpose of the article is to study the peculiarities of the figurative representation of the concepts of “work / idleness” in Korean and to consider their evaluation characteristics. The material for the research was 146 phraseological units which were chosen from the Korean idiom vocabularies and textbooks. The most phraseological units represent

work or work process with a positive and negative connotation. However, phraseological units with a negative connotation predominate, due to the main tendency of the language to remember the deviation from the norm.

In particular, after analyzing all the material, there were 5 thematic groups (work hard, hard to work doing work, work together, working process) representing the concept of the work and 2 thematic groups (do absolutely nothing and leave work or business) related to idleness. The study demonstrates the widespread use of somatic component like hand, leg, head, shoulders, back body, bone, spine, blood, representing the attitude of Koreans to work.

The positive character of traits of Korean people, which mentality is based on Confucians moral standards are hard work, diligence, dedication, enthusiasm, focus, cooperation. The negatives character traits are difficult to work with, which leads to physical and emotional exhaustion; lack of rest, termination of business relations, competition in the corporate environment, active and passive idleness.

Key words: phraseological unit, somatic component, concept, linguistic picture of the world, work, idleness.

Постановка проблеми. Аналіз і дослідження взаємозв'язків мови, культури та менталітету народу є одним із важливих завдань сьогодення. Адже саме «в мові виявляється характер і духовний овид нації, її світобачення, зокрема національна мовна картина світу» [9, с. 94]. Мова є компонентом культури, що відображає та зберігає в собі не лише культурно-історичні традиції, а й безліч фактів сучасності. Дослідження зв'язків мови, культури і мислення, які впливають на мовну картину світу, є актуальним і привертає увагу науковців вже протягом кількох десятиліть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовна картина світу – це предмет лінгвокультурології, завдання якої полягає в представленні ментальних і культурних репрезентацій, важливе місце серед яких займає концепт. Концепт – це ідеальний образ, що втілює культурно зумовлені уявлення про світ і культуру певного народу. Концепти складалися протягом всієї історії існування нації й фіксувалися в мовних конструкціях.

Розвідки концептології як галузі когнітивних студій все більше привертають увагу у мовознавчому просторі. Варто зазначити, що це справа колективних зусиль, проте головний внесок у розробку теорії та «кристалізації» концептуальної системи було зроблено вітчизняними та російськими вченими: О.С. Кубряковою, А. Вежбицькою, В. Масловою, І. Голубовською, О. Селівановою, В. Красних, Н. Артюновою та іншими.

Вербалізація концепту представлена різноманітними способами: словами, асоціативними зв'язками з іншими концептами, фразеологічними одиницями, пареміями. У цьому дослідженні увагу зосереджено на фразеологізмах, адже саме фразеологічні одиниці є цінним джерелом інформації про менталітет і свідомість певного етносу, культуру і позамовну дійсність. «Вони ґрунтуються на стереотипах етносвідомості і є репрезентантами культури народу» [10, с. 768].

Аналізу концепту «праця / неробство» присвячена значна кількість вітчизняних і зарубіжних праць, які фокусуються на дослідженні окремих концептів, зокрема праці або лінощів, на контрактивних і зіставних аспектах досліджень. На думку Р. Каримової, яка займалася дослідженням концептів «праця / лінощі» на прикладі паремій неспоріднених мов, інтерес до центральних лінгвокультурних концептів, зокрема праці, «пояснюється специфікою відображення системи цінностей соціальної поведінки та сприйняття світу» [5, с. 3]. Свої розвідки цьому концепту присвячували на матеріалі української мови [4; 9; 1], англійської мови [2; 3], німецької [5], польської [7].

Постановка завдання. Виокремити та проаналізувати кодекс відношення корейців до роботи крізь призму фразеологізмів – це масштабне і складне завдання. Цей пласт корейського життя залишився поза увагою дослідників зовсім не тому, що він неважливий або нецікавий, а тому, що він складний і потрібно розуміти культуру, конфуціанські традиції та соціальні норми в корейському суспільстві. У світлі актуальних розвідок, спрямованих на дослідження мовних картин світу, мало вивченою залишається корейська фразеологія, зокрема концептологія.

Метою дослідження є розгляд фразеологічних одиниць, що містять національно-зумовлені узагальнення дійсності концепту «***праця / неробство***». У процесі аналізу було відібрано фразеологізми з соматичним компонентом корейської мови, які описують уявлення про роботу та неробство, вилучені методом суцільної вибірки з фразеологічних словників корейської мови. За допомогою кількісно-статистичного методу було встановлено обсяг фразеологізмів, що репрезентують концепт «праця / неробство» (146 одиниць). Отже, згідно з виявленими даними можна зробити попередній висновок про важливість цього концепту для корейців і необхідність його дослідження.

Виклад основного матеріалу. Фразеологічний фонд мови – це найкращий спосіб встановлення специфіки національного бачення концепту «праця / неробство» та віддзеркалення його в мові та культурі. Як зазначає Р. Каримова, фразеологічний склад мови – це неоціненна лінгвістична спадщина, в якій відображені бачення світу, національна культура, звичаї, традиції та історія

народу [5, с. 12]. Фразеологічні одиниці (далі – ФО) займають провідне місце у вербалізації національних концептів, якими насичена корейська мова, та виражають певні поняття, в основу яких покладена оцінка факту.

Автор статті виділив фразеологізми з соматичним компонентом не випадково, адже соматизми є одним із найдавніших шарів лексики та найбільш тематичною групою фразеології. Висока фразеопродуктивність соматизмів, які фігурують у дослідженні, дослідження яких є важливим для характеристики картини світу як суттєвого складника корейської культури.

Під соматичними фразеологізмами автор розуміє довершені ФО, одним із компонентів яких є лексема на позначення не лише зовнішніх фізичних форм організму людини (ніс, око, рука, нога), але й елементів серцево-судинної, нервової та інших систем (кров, печінка, серце). Назви частин тіла відображають уявлення людини про себе, свою діяльність, зокрема про матеріальний і духовний аспекти свого існування, тому представляють неабиякий інтерес для дослідження мовної картини світу.

Праця / неробство належить до центральних концептотвірних понять корейської лінгвокультурної традиції. Вони є суспільно визнаним і природним способом задоволення і досягнення матеріальних потреб життєдіяльності та духовних благ не лише окремої людини, а й людства загалом. Крім того, праця є необхідною умовою існування та розвитку людини як особистості. Тому автор вважає за необхідне проаналізувати уявлення корейського народу про працю та неробство, ставлення до цих процесів і їх результати, взаємини між людьми під час роботи, про складність виконання роботи.

За допомогою аналізу фразеологізмів із соматичним компонентом на позначення концепту «праця / неробство» автор виокремив такі тематичні групи.

1. Старанно працювати

Ставлення корейців до трудової діяльності здебільшого криється у культурному бекґраунді. Воно зумовлене такими рисами характеру як працелюбність, старанність і повага до праці. З упевненістю можна сказати, що працьовитість корейців вже стала частиною далекосхідного іміджу. З давніх часів вважалося, що робота – це обов'язок, до якого потрібно докладати всіх зусиль. Корейці живуть, керуючись мудрістю: неробство – гріх, робота – честь. Повага до праці, яку без перебільшення можна назвати культом, пронизує всю країну. Менталітет корейців ґрунтується на основному постулаті: сумлінно працювати має кожна людина, тому що саме старанна робота може гарантувати їм краще життя і успіх.

До цієї групи входять ФО, що репрезентують у трудовій діяльності:

1) старанність, зосередженість – 머리(를) 싸고 (старанно працювати), 살을 깎고 뼈를 갈다 (докладати сил / зусиль), 코를 박다, 코를 박듯 (зосередитись, сконцентруватися на роботі);

2) самовідданість – 몸을 던지다 (цілком віддавати себе роботі), 몸을 바치다 (самовіддано працювати), 몸을 담다 / 두다 (присвячувати себе роботі), 뼈를 묻다 (віддаватися заняттю, роботі);

3) активність, ентузіазм – 발(을) 벗고 나서다, 발 벗고 대들다 (брати активну участь), 팔을 걷어 붙이다, 팔을 걷고 나서다 (засукати рукава, ревно братися до роботи), 손바람이 나다 (не покладаючи рук; працювати енергійно, з великим ентузіазмом).

До цієї групи автор включає і антипод – працювати не на повну силу: 몸을 아끼다 (працювати не на повну силу), 뼈를 아끼다 (не перетрудитися), 손을 늦추다 (працювати дуже повільно, не поспішаючи), 손(이) 뜨다, 손이 거칠다 (забарливий, неповороткий), 손(이) 서투르다 (невмілий, не звиклий до роботи через відсутність досвіду). Оцінкою повільної роботи є актуалізація лексем *берегти, повільний, важкий*, які привносять семантику «не повністю використовувати свій потенціал».

2. Важко працювати

У корейському суспільстві роботою «живуть». Корейці ставляться до роботи занадто серйозно, аж навіть до стану «непоміркованого трудоголізму». Корейці починають тренувати навик «бути серйозними і працелюбними» змалку: школярі виявляють надмірний ентузіазм до навчання (школа, гуртки, репетитори). За конфуціанськими догматами праця – виснажливий процес, який потребує терпіння та багато зусиль. З фізіологічної точки зору праця – фізична і розумова діяльність людини, яка корисна для неї. Проте при надмірному напруженні сил можуть виявлятися і негативні наслідки праці.

Для репрезентації групи «важко працювати» людина приводить у рух наявні в неї частини тіла та органи, втрачаючи фізичну силу, надриваючи або розриваючи певні зовнішні або внутрішні органи:

1) спину, хребет: 등이 휘다 (гнути спину), 허리가 부러지다 (ламати спину), 허리가 휘다, 허리가 휘어지다 (гнути / попогнути спину);

2) кістки: 뼈(가) 빠지게 일하다, 뼈가 휘도록 일하다 (працювати так, що кістки гнуться або падають);

3) кістковий мозок: 뼛골이 빠지다 (падає кістковий мозок);

4) кров, піт: 진땀을 내다, 진땀을 빼다, 진땀을 흘리다, 땀을 빼다 (лити, пролити піт), 피와 땀 (кров'ю та потом), 피땀을 흘리다 (до кривавого поту);

5) язик: 혀가 빠지게 (язик випадає), 혀를 빼물다 (висунути язик);

6) рука: 손이 닳도록 (працювати так, що аж руки стираються);

7) тіло: 몸으로 뛰다 (стрибати, ворушити тілом), 몸으로 때우다 (зашивати тілом).

3. Виконання роботи

В основі цієї групи лежить уявлення про своєчасність (швидкість) та якість виконання роботи і образ заклопотаної людини. Зокрема, у корейській культурі важливу роль відіграє культура «швидкості». Вираз «швидко-швидко» (빨리빨리) вже став своєрідною візитівкою корейців. Вони роблять все швидко – працюють, ходять, вчаться. Проте така поспішність з'явилася нещодавно, в період економічного «дива на річці Хан», що розпочався в 60-х рр. XX століття.

Для стрімкого розвитку країни корейці привчили себе працювати швидко і на повну потужність. Варто зазначити, що характер виконання робіт сучасної молоді вже відрізняється від «будівельників економічного дива», проте певна квапливість у культурі залишається. Зокрема, репрезентація швидкості виконання робіт репрезентується такими фразеологізмами: 간에 불붙다 (запалювати вогонь у печінці) – хапати з вогню (дуже швидко щось робити), 손이 재다 (швидкі руки) – вправні руки (швидкий, вправний у роботі.

Окрім головного завдання «швидко», не менш важливою задачею залишається відмінність та акуратність виконання робіт. Соматизм «рука» асоціюється з якісним і старанним ставленням до праці: 손(이) 맵다 (гострі руки), 손끝(이) 맵다 (гострі кінчики пальців), 손때(가) 맵다 (гострий відбиток руки).

Втім вектор швидкості не завжди асоціюється з якістю. До цієї групи автор включає і антипод – недбалість і неакуратність: 손이 거칠다 (грубі руки), 손이 뜨다 (розкрити руки), 손이 서투르다 (невмілі руки).

Робота покликана забезпечувати людині щасливе життя, але негативна оцінка змінює уявлення, коли через роботу людина не має часу відчути всі переваги матеріального та духовного блага. Надмірна зайнятість призводить до фізичних і духовних незручностей. Крайня ступінь зайнятості суб'єкта вербалізується за допомогою виразів, що апелюють до певних культурних прообразів корейського народу.

Відсутність відпочинку, заклопотаність і фізичне навантаження стає основою для таких фразеологізмів: 눈이 핑핑 돌아가다, 눈알이 핑핑 돌다, 눈이 돌다 (очі швидко крутяться), 발이 닳다 (ноги стираються), 발에 불이 나다 (вогонь на ногах), 발바닥에 불이 일다 / 나다 (з'явився вогонь на стопах), 손이 잠기다 (стиснуті руки), 손이 열 개라도 모자르다 (навіть десяти рук не вистачає), 눈 코 뜰 새 /사이 없다 (немає часу розкрити очі та ніс), 발목을 잡히다 (втримувати щиколотки).

4. Працювати разом

«Колективна свідомість корейців сформована в рамках, заданих конфуціанським вченням, яке протягом багатьох століть пропагувало ідеї колективізму, уніфікації та взаємопов'язаності всіх членів соціуму» [6, с. 48]. Корейці мають завищені очікування щодо взаєморозуміння та співпраці. Тому співпраця – більше можливостей, знань, ідей для того, щоб рухатись разом до спільної мети. Фундаментальним у співпраці є усвідомлення необхідності працювати в гармонії з оточуючими, покладаючись на чиюсь підтримку.

Саме соматизм *плече* (*어깨*) і є символом підтримки та співпраці в корейській мовній картині світу: 어깨를 겯다 – працювати плечем до плеча. Варто взяти до уваги і соматизм *рука* (손) як символ діяльності, співпраці, взаємозалежності та відносин. Рука як орган людського тіла виконує чимало важливих функцій, саме тому людина стала досконалою істотою, яка може працювати в команді. Працюючи в тандемі, люди можуть чітко розподіляти між собою роботу (손을 나누다), отримувати підтримку або допомогу (손을 빌리다), розраховувати на допомогу (손을 쳐다보다), мати товариські стосунки, співпрацювати (손을 대다, 손을 잡다, 손을 뻗치다, 손에 손을 잡다, 손을 맞잡다, 오른 손), розуміти один одного з півслова (입의 혀 같다).

Антипод співпраці репрезентується з тим же соматизмом *рука* в наступних ФО зі значенням «припинити відносини, сваритися»: 손을 씻다, 손을 끊다, 손을 닦다, 손을 떼다.

Варто звернути увагу і на той факт, що під гарною картинкою співпраці, взаєморозуміння і корпоративної етики схована жорстка конкуренція та страх втратити роботу. Загалом страх бути звільненим щоразу стає більшою проблемою для корейців: чималий відсоток працівників виходять на роботу навіть тоді, коли почувають себе хворими. У разі, якщо корейці хворіють вдома, частіше це відбувається за рахунок відпустки, яка складає 4–8 робочих днів.

Реалізація специфіки образу і умов соціального життя теж чітко прослідковується і у фразеологізмах, основою яких є соматизм *горло* (목)

або *горлянка* (*모가지*). Варто зазначити, що горло вважається символом життя або його виявом. Від стану горла залежать можливості людини до свого вияву або самовираження. Тож страх втратити роботу через звільнення часто асоціюється у корейській лінгвокультурі із погіршенням фізичного здоров'я і навіть зі смертю, а саме негараздами у вигляді зникнення або випадіння горла: 목이 달아나다, 모가지가 달아나다, 목이 날아가다, 목이 떨어지다, 목이/모가지가 잘리다. Хитке становище на роботі здебільшого оцінюється за допомогою фразеологізмів: 목이 붙어 있다 (ледве втриматися на роботі), 목이 /모가지가 간들거리다 (хитке становище). Конкретизатор «ледве хитається» вказує на небезпечне становище, що позбавляє людину спокою і рівноваги.

5. Трудова діяльність

Процес трудової діяльності – сукупність взаємопов'язаних дій людей або людини з метою виробництва матеріальних благ, необхідних для життєвих потреб. Процес трудової діяльності розпочинається з визнання необхідності і початку роботи: 주먹을 불끈 쥐다 – зібрати волю в кулак, наважитись щось зробити, 발을 디디다, 발을들여 놓다 – зробити перший крок, щось починати, 팔이 근질근질하다, 손이 근지럽다 (руки сверблять) – хочеться робити що-небудь, займатися чимось, 손을 대다 (торкнутися рук), 손을 적시다 (замочити руки) – братися за діло, ставати до роботи. Як бачимо з наведених прикладів у корейській культурі верхні і нижні кінцівки відіграють незвичайно важливу роль при виконанні роботи.

На результат трудової діяльності впливає і саме бажання людини. До фразеологізмів із соматичним компонентом *тіло (몸)* та *рука (손)*, які мають позитивну конотацію, належать група ФО зі значення «мати бажання працювати». Наприклад: 몸이 달다 (тіло горить), 몸이 근질근질하다 (тіло зудить) – аж руки горять (велике бажання робити що-небудь), 손이 근지럽다, 팔이 근질근질하다, 손이 근질근질하다, 손이 근질거리다 (руки сверблять), 오금이 쑤시다 (ломить підколінну ямку) – руки сверблять (комусь дуже хочеться робити що-небудь, займатися чимось).

У корейському суспільстві тривалий час працювали переважно підневільні люди. Вони були здебільшого нижчого соціального статусу, селянами або просто бідними людьми. Проте такі люди працювали не з власної волі. Репрезентація специфіки образу «працювати проти волі» з негативною конотацією зафіксована у таких фразеологізмах: 피를 빨다, 피를 빨아먹다 (смоктати кров), 고혈을 짜내다 (видавлювати кров і піт), 등가죽을 벗기다 (знімати шкіру зі спини) – пити, смоктати кров чиюсь (експлуатувати, змушувати тяжко працювати), 혀를 깨물다 (кусати губи), 혀 끝에 놀아나다 – працювати, зціпивши зуби (працювати проти волі), 허리를 굽히다 (гнути спину) – підкорятися, виконувати чиїсь побажання, 등을 떠밀다 (перекладати на іншу спину) – примушувати виконувати роботу.

З огляду на те, що «основою пізнання світу людиною є порівняння» [8, с. 74], то поруч із цінністю варто згадати та проаналізувати антипод праці – неробство. ФО зі значенням *незайнятість працею, лінь, бездіяльність* є невід'ємною частиною концепту *праця, трудовий процес* у корейській лінгвокультурі загалом й у фразеології зокрема. За конфуціанськими догматами неробство як негативна моральна якість людини засуджується в корейському суспільстві. Адже працьовитість вважається однією з основних національних особливостей корейського соціуму.

Проаналізувавши фразеологічний фонд корейської мови, автор виділив такі тематичні групи ФО на позначення неробства:

1. Абсолютно нічого не робити

Для виділення і опису групи «нічого не робити» автор згрупував фразеологізми у два типи: активний і пасивний.

Під «пасивною» бездіяльністю мається на увазі повна відмова від праці. При цьому людина приймає таке положення тіла, яке не дозволяє щось робити або ж прийняти таку позу, мета якої спеціально нічого не робити. Наприклад: 손을 맺다 (зав'язати руки), 손끝(을) 맺다 (згорнути кінчики пальців), 뒷짐만 지고 있다 (тримати руки за спиною), 팔짱을 끼고 보다 (тримати схрещені руки на грудях), 두 손 맞잡고 앉다 (сидіти, склавши руки) зі значення *сидіти згорнувши / склавши руки*; 몸을 사리다 (згорнутися у клубок), 몸을 움츠리다 (*берегти себе, уникати роботи*). В основі наведених прикладів – образ схрещених, зав'язаних рук або згорнутого тіла, що можна пояснити як «небажання працювати» і «бездіяльність». Варто зазначити, що особливістю семантики цих фразеологізмів є не лише загальне значення неробства, але й добровільна відмова від роботи.

До цієї групи належать і такі фразеологізми: 손 하나 까딱하지 않다, 손끝 하나 까딱 안 하다 (і рукою не повести), 손톱 하나 까딱하지 않다 (і нігтем не повести), 손가락 하나 까딱 않다 (не ворушити пальцем), 손에 물을 묻히지 않다, 손끝에 물 한 방울 튀기지 않다– палець об палець не вдарити, і пальцем не торкнутися (зовсім нічого не робити); 손(이) 비다, 손이 놀다 – відпочивати, не працювати, сидіти без діла. ФО 발을 묶다, 발목을 묶다 із семантикою «зв'язати руки і ноги»

буквально перекладається «зав'язувати ноги», що вказує на неможливість працювати через те, що якась інша людина не дає змоги працювати.

До «активної» бездіяльності автор відносить фразеологізм 손톱을 튀기다– «проводити час у розвагах, нічого не робити», що вказує на семантичне значення активної діяльності не в ході робочого процесу.

2. Покинути роботу

Людина з певних причин полишає свою роботу і переходить у стан бездіяльності. Соматизм *рука* у складі фразеологізмів зі значенням *лишати / кидати роботу* вказує на неробство: 두 손을 반짝 들다, 두 손을 들다, 손을 들다 – згортати руки (переставати щось робити, здаватися), 한 손을 떼다 – кидати розпочате, 손을 멈추다 – кинути, полишити роботу на півшляху, 손을 놓다 – кинути робити, припинити на деякий час, 손을 빼다, 손을 끊다, 손을 씻다 – згорнути руки (залишити справи, покинути роботу), 한 손(을) 늦추다 – давати відпочинку.

Також для репрезентації бездіяльності у ФО соматизм *нога*, який є символом переміщення, також може мати і антонімічне значення. Наприклад, фразеологізм 발을 빼다 із дієсловом «витягувати, виключати» буквально віддзеркалює стан неробства, пасивності. До цієї групи також належить і такий фразеологізм: 발을 씻다, 발을 끊다 зі значенням «покинути роботу або справи».

Висновки. Отже, можна зробити висновки, що корейському народу притаманні такі якості як працьовитість, дисципліна, професійна майстерність, відповідальність і швидкість у виконанні роботи. Таке ставлення до роботи в корейському суспільстві склалося історично згідно з конфуціанськими моральними стандартами. В ході трудової діяльності активізуються і виявляються фізичні та психічні властивості людини. Праця є джерелом різноманітних емоцій людини. У процесі діяльності чоловік переживає успіхи або невдачі.

Неробство – марнування часу, активна або пасивна бездіяльність, не виконання роботи. За фразеологічним контекстом корейської мови нероби – ті, хто не використовує свої руки і ноги для праці. Векторами подальших студій можуть бути більш детальні розвідки щодо цієї теми на матеріалі фразеологізмів, паремій та ієрогліфічних ідіом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артеменко Г.С. Фразеологізми із значенням неробства (логіко-когнітивний аспект) / Г.С. Артеменко // *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.* 2012. № 1. С. 19–23. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_fi_2012_1_5.
2. Банкова Л.Л. Вербализация концепта «труд» в британском варианте английского языка : автореферат дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Л.Л. Банкова. Нижний Новгород, 2007. 21 с.
3. Благодарна О. М. Об'єктивація концепту робота у сучасному британському та американському художньому дискурсі : автореферат дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / О.М. Благодарна. Харків, 2009. 22 с
4. Бобро М.П. Аксіологічна параметризація концепту «робот» та його вербалізація в сучасній українській мові / М.П. Бобро // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Філологія»*. 2015. Вип. 73. С. 116–119. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFL_2015_73_31.
5. Каримова Р.Х. Концепт «труд / лень» в паремиологии неродственных языков (на примере немецкого, английского, русского, башкирского и татарского языков) : автореф. ... канд. філол. наук: 10.02.20 / Римма Хатиповна Каримова. Уфа, 2004. 24 с.
6. Ковальчук Ю.А. Деконструкція традиційної тілесності в романі Хан Ґан «Вегетаріанка» / Ю.А. Ковальчук // *Східний світ.* 2019. № 3. С. 46–53. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/SkhS_2019_3_6.
7. Мирошніченко І. М. Фразеосемантичне поле «праця / неробство» в польській мові : автореферат дис. ... канд. филол. наук: 10.02.03 / І.М. Мирошніченко. Київ, 2010. 16 с.
8. Мусійчук В.А. Паремійні одиниці сучасної в'єтнамської мови: ономасіологічний і лінгвокультурологічний аспекти : дис. канд. філол. наук: 10.02.13 / Вікторія Анатоліївна Мусійчук. Київ, 2010. 245 с.
9. П'ятковська Т. Концепти української ментальності в мовному дискурсі паремій / Т. П'ятковська // *Рідний край*. 2014. № 1(30). С. 94–97.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
18. 김준기, 김향숙. 현대국어 관용어 연구, 2003.
19. 박경현, 국어 신체어의 은유적 확장, 명지어문학 15, 명지대학교 국어국문학과, 1983.
20. 박영준, 최경봉. 관용어 사전, 2007.
21. 최경봉. 우리말 관용어 사전 (의미 따라 갈래지은, 2014.
22. 한영목, 국어 신체어 관련 관용표현 연구, 교육학석사학위, 충남대학교교육대학원, 2001.

РОЗДІЛ 7
КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.124'373.46:34
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.46

ЛАТИНСЬКА РЕЛІГІЙНА ТЕРМІНОЛОГІЯ: СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД

LATIN RELIGIOUS TERMINOLOGY: STRUCTURAL APPROACH

Микитка М.-Д.Ю.,
orcid.org/0000-0002-2734-8272
аспірант кафедри класичної філології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Релігійна термінологія латинської мови як ієрархічно структурована незамкнута система, що функціонує в межах семантичного поля сакральності, пройшла довгий і складний процес становлення, сформувавшись у IV ст. на основі перекладу книг Святого Письма з гебрейської мови та старогрецької мови Ієроніма, релігійно-теологічних праць отців церкви, ітинерарій до святих місць, праць християнських письменників того часу Лактанія та Августина.

Питання становлення системи релігійних термінів у латинській мові ще не висвітлювалося у вітчизняному мовознавстві, що зумовлює наукову новизну пропонованого дослідження. У дослідженні процесу формування релігійної термінології латинської мови (далі – РТЛМ) проблема термінотворення є актуальною з погляду структурно-семантичних і лексико-граматичних особливостей.

Матеріалом дослідження послугували твори християнських авторів IV ст. «Сповідь» Аврелія Августина та «Паломництво Етерії до святих місць» анонімного автора.

У пропонованій статті висвітлюються основні аспекти структурно-семантичної організації релігійної терміносистеми латинської мови. У ході дослідження розглянуто однослівні терміни, що функціонують у межах РТЛМ.

З допомогою структурно-семантичного аналізу виявлено основні шляхи та способи творення релігійних термінолексем. Зазначено, що найбільш поширеним способом термінотворення є деривація, а саме суфіксальний словотвір. Подано перелік найбільш продуктивних/непродуктивних суфіксів.

Окрім деривації, у релігійній термінології відзначається тенденція до семантичного термінотворення, основними ознаками якого є надання загальновживаним словам нових чітких дефініцій, завдяки чому відбувається спеціалізація значень і термінологізація цих лексем.

За морфологічною ознакою найбільшу частку термінів становлять іменники та дієслова, менш продуктивними є прикметники та прислівники.

Особливу увагу в статті звернено на закономірності утворення складних термінів-композитів, визначено та проаналізовано найпродуктивніші моделі та структурні елементи. Етимологічний аналіз засвідчує, що поряд із власномовними складними термінами в РТЛМ функціонують композити, утворені за участі запозичених грецьких терміноелементів.

Ключові слова: релігійна терміносистема латинської мови, термінолексема, прості терміни, деривація, семантичне термінотворення, спеціалізація значень, терміни-композити.

Having formed in the IV century, the religious terminology of Latin language as a hierarchically structured, closed system, which has been functioning within the semantic field of sacredness, has undergone a long and complicated process of formation. It was originated on the translation basis of the Holy Scriptures from the Hebrew language and the ancient Greek language of Jerome, religious and theological works of the fathers of the church, itineraries to the holy places, the works of Christian writers of that time Lactanius and Augustine.

The scientific novelty of the proposed study is determined by the fact that the formation of the religious terms system in Latin language has not been yet discovered in domestic linguistics. The problem of term formation in the field of the religious terminology of Latin is attracting considerable interest due to its structural-semantic and lexical-grammatical features.

The primary source of the research were works of Christian authors of the IV century – "Confession" by Aurelius Augustine and "Pilgrimage of Etheria to the Holy Places" by an anonymous author.

This paper is an overview of the main aspects of the structural and semantic organization of the religious term system in Latin language. Mainly, the one-word terms that operate within religious terminology are described.

Structural-semantic analysis revealed the basic ways of creation of religious terminology. It is noted that the most common method of term formation is derivation, namely, suffix word formation. Besides, the most productive/unproductive suffixes are listed.

Except derivation, there is a tendency towards semantic term formation in religious terminology, the main features of which are to provide the common words with new clear definitions, which makes them terminologize and specialize in meaning.

It is important to note that morphologically, the majority of terms are nouns and verbs; adjectives and adverbs, on the contrary, are less productive.

Particular attention in the article is devoted to the regularities of complex terms-composites formation. In this context, we tried to identify and analyze the most productive models and structural elements.

Etymological analysis showed that, in addition to own Latin complex terms, there are some composites formed with the participation of borrowed Greek term elements.

Key words: Latin religious terminology, terminolexeme, simple term, complex term, derivation, semantic term formation, specialization of meanings.

Постановка проблеми. Висвітлення процесу становлення системи термінів неможливе без виявлення основних способів і методів побудови її інгредієнтів [13, с. 108], тому одним із найважливіших завдань у дослідженні закономірностей формування термінології лінгвісти вважають вивчення словотвірних процесів, що сприяють термінологізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання термінології були об'єктом дослідження таких науковців, як Л. Томіленко, Р. Дудок, В. Лейчик, О. Пономарів, Т. Панько, А. Барандєєв, О. Крижко, Є. Жерновей, О. Петрина, І. Ворона, Р. Стацюк та ін.

Способи термінотворення в окремих терміносистемах української та англійської мов проаналізовано в працях Л. Азарової, Н. Кудиної, М. Процик, М. Саламахи, Я. Мар'янко, Ю. Завгороднєва, О. Дуди та ін.

Певні напрацювання в дослідженні словотвірного потенціалу термінів є й у латинській мові. Зокрема, словотвір на матеріалі латинської риторичної термінології розглянуто в праці Х. Бабяк, аналіз термінів-композитів на матеріалі юридичної термінології здійснили О. Пилипів і Х. Вітрів, композитні характеристики латинської мови досліджувала Р. Оліщук.

Постановка завдання. Мета статті – установити особливості творення релігійних терміноодиниць (далі – РТО) та виявити їх основні структурні типи.

Поставлена мета передбачає розв'язок таких завдань: 1) виокремити основні структурні типи РТО; 2) з'ясувати шляхи та джерела формування РТО; 3) описати структурні моделі досліджуваних терміноодиниць; 3) здійснити класифікацію РТО з погляду формальної структури.

Виклад основного матеріалу. За змістом терміни належать до певної галузі науки, проте водночас вони є елементами мови й підлягають вивченню у відповідній галузі мовознавства [3, с. 230]. У лінгвістиці існує чимало спроб визначення терміна, проте науковці досі не мають єдиної думки щодо його дефініції. Різноманіття дефініцій поняття «термін» насамперед пояснюється відсутністю чітко визначених його характерних ознак, у результаті чого кожен науковець розуміє це явище по-своєму [18, с. 113].

Деякі мовознавці взагалі заперечують можливість чіткого визначення терміна. Наприклад, В. Лейчик уважає, що створення загальновизнаного визначення терміна є неможливим, оскільки термін є належністю та об'єктом низки наук, кожна з яких прагне виділити в терміні ознаки, вагомі з її погляду [11, с. 135–144].

Вичерпну дефініцію терміна, на наш погляд, пропонує О. Пономарів: «Термін – це одиниця історично сформованої термінологічної системи, що визначає поняття та його місце в системі інших понять, виражається словом або словосполукою, служить для спілкування людей, пов'язаних єдністю спеціалізації, належить до словникового складу мови й підпорядкується її законам» [16, с. 91].

Релігійними термінами вважаємо слова чи словосполучення, що є найменуваннями понять, явищ, предметів чи дій у сфері релігії. У загальній системі літературної латини ця лексика посідає важливе місце, оскільки утворює своєрідний і порівняно великий за кількістю тематичний розряд слів, що визначається як релігійна термінологія.

Уважається, що базою утворення термінів зазвичай є іменники, проте, на думку Р. Дудка, таке твердження є сумнівним, адже «основою для утворення терміна можуть слугувати прикметники, дієслова та інші граматичні класи слів» [6, с. 10].

Дослідження РТЛМ показало, що, крім іменників, у цій сфері зустрічаємо терміни, виражені дієсловами: *orare* (Conf, I, 19) – молитись; *ieiunare* (Per. Aeth. XXVII, 1) – постити; *baptizare* (Conf, I, 11) – хрестити; *exorcizare* (Per. Aeth. XLVI, 1) – виганяти бісів; *credere* (Conf, I, 1) – увірувати; *confiteri* (Conf, III, 6, 11) – сповідатись; *peccare* (Conf, IV, 12) – грішити; *vigilare* (Per. Aeth. XXXVII, 9) – здійснювати чування, *deprecari* (Conf, IX, 4) – молитись; *psallere* (Conf, I, 7) – співати псалми та ін.; прикметниками: *sanctus* (Conf, III, 10) – святий; *spiritalis* (Conf XIII, 2) – духовний; *corporalis* (Conf, XIII, 2) – тілесний; *insatiabilis* (Conf, I, 12) – ненаситний; *inimicus* (Conf, II, 9) – ворожий; *incorruptibilis* (Conf, III,1) – нетлінний та ін; прислівниками: *spiritaliter* (Conf, VI, 4) – духовно; *misericorditer* (Conf, I, 10) – милосердно; *vigilanter* (Conf, I, 2) – пильно; *innocenter* (Conf, II, 6) – невинно; *veraciter* (Conf, II, 2) – істинно; *miserabiliter* (Conf, III, 1) – нещасно; *sinceriter*

(Conf, III, 2) – щиро; *fidenter* (Conf, XI, 9) – з вірою; *immortaliter* (Conf, III, 2) – безсмертно; *patienter* (Conf, X, 33) – терпеливо та ін.

Проаналізувавши матеріал спеціальних релігійних понять, уважаємо за доцільне виокремити три групи різних за структурою термінів, а саме: прості (непохідні), похідні (дериватив ні) та складні терміни (композити).

Прості (непохідні) терміни – це номінації, коренева морфема яких співпадає з формою слова: *dominus* (Conf, IV, 5) – Господь; *vita* (Conf, VI, 11) – життя; *timor* (Conf, II, 6) – страх; *poena* (Conf, VII, 3) – кара; *bonum* (Conf, VI, 16) – добро; *corpus* (Conf, VI, 8) – тіло; *anima* (Conf, III, 6,8,11) – душа; *caelum* (Conf, IV, 3) – небо; *culpa* (Conf, III, 3) – провина; *salus* (Conf, VI, 2) – спасіння; *crux* (Conf, VII, 9) – хрест; *ira* (Conf, II, 6) – гнів та ін.

До простих термінів зараховуємо також номінації, які в мовознавстві мають назву номенів і володіють посиленою денотативністю й конвенційністю [9, с. 8]. І. Ворона зараховує їх до найнижчого шару термінологічної лексики, що є проміжною ланкою між терміном і власною назвою [5, с. 15]. Номени здебільшого зустрічаються в «Паломництві Етерії» та представлені запозиченнями з гебрейської мови: *Matheus* (Per. Aeth., XXXIII, 2) – Матвій; *Ioseph* (Per. Aeth., VII, 9) – Йосиф; *Salomon* (Per. Aeth., XXXVII, 3) – Соломон; *Moyses* (Per. Aeth., V, 3) – Мойсей; *Sina* (Per. Aeth., III, 1) – Синай; *Hierusalem* (Per. Aeth., XXV, 6) – Єрусалим; *Bethleem* (Per. Aeth., XXV, 8) – Вифлеєм; *Golgotha* (Per. Aeth., XXV, 6) – Голгофа та ін. Такі імена є прецедентними, тому що вони є засобом накопичення і трансляції духовних цінностей [17, с. 62].

Термінологічна лексика є частиною загального словникового складу мови, тому на ній також позначається дія всіх законів мови, зокрема й словотвірних. Для нових об'єктів номінації використовують наявні в мові способи словотворення, лексичні ресурси національної мови, лексику інших мов [19, с. 83].

Похідні терміни становлять значно більшу частку в досліджуваній термінології. Одним із найпродуктивніших способів їх словотворення є **морфологічний,** або **деривація**. За визначенням О. Ахманової, дериваціею називається творення нових слів за допомогою афіксів згідно зі словотворчими моделями, властивими для цієї мови [2, с. 129].

Одним із головних засобів поповнення РТЛМ є суфіксальний словотвір, який полягає в безпосередньому приєднанні суфікса до твірної основи, рідше за допомогою інтерфіксів. Найактивнішу участь у такому термінотворенні беруть іменники, що утворюються від твірних основ дієслів, прикметників, дієприкметників.

Значна кількість віддієслівних іменників у РТЛМ утворилася за допомогою партиципіального суфікса **-entia** (**-ntia**), який приєднувався до дієслівних інфектних основ, і за підтримки відповідних активних дієприкметників з його допомогою утворювалися іменники на позначення абстрактних релігійних понять: *invidentia* (Conf, II, 6) – заздрість; *paenitentia* (Conf, VIII, 3) – покаяння; *conscientia* (Conf, IV, 9; V, 6) – совість; *indulgentia* (Conf, IV, 3) – терпеливість та ін.

Суфікс **-ia** приєднувався здебільшого до основ прикметників та утворював іменники зі значенням властивості: *ignavia* (Conf, II, 6) – лінощі; *insania* (Conf, VII, 14) – божевілля; *molestia* (Conf, IV, 8) – смуток; *superbia* (Conf, V, 3,5,10) – гордість; *miseria* (Conf, VI, 1,6,16) – нещастя та ін.

Високу продуктивність у релігійній термінології виявляє суфікс **-tas**, який, приєднуючись до основ прикметників, утворював велику за обсягом групу іменників на позначення абстрактних релігійних понять: *vitiositas* (Conf, IV, 15) – гріховність; *humilitas* (Conf, VIII, 2) – смиренність; *divinitas* (Conf, VII, 17, 18) – Божественність; *humanitas* (Conf, I, 1) – людськість; *mortalitas* (Conf, I, 1; II, 2) – смертність; *tranquillitas* (Conf, II, 2) – спокій; *potestas* (Conf, VI, 10; VII, 2) – могутність; *pietas* (Conf, VI, 1,2) – побожність; *aequitas* (Conf, II, 6) – справедливість; *aviditas* (Conf, VI, 11) – жадібність; *animositas* (Conf, II, 3) – честолюбність; *castitas* (Conf, II, 7) – чистота; *lenitas* (Conf, V, 2) – лагідність; *unitas* (Conf, I, 20) – Єдинство; *prosperitas* (Conf, X, 28) – благополуччя та ін.

Суфікс **-tudo** перебував у структурно-семантичних відношеннях із суфіксом -tas і вже в класичній латині був малопродуктивним [20, с. 158]. В Августина зустрічаємо лексеми *pulchritudo* (Conf, VI, 16; VII, 17) – краса; *celsitudo* (Conf, II, 6) – велич; *maestitido* (Conf, IX, 12) – смуток.

Продуктивним був суфікс **-tio**, який приєднуючись до основ дієслів, утворював деривати, що вказують на дію: *praedicatio* (Per. Aeth. XXV, 1) – проповідь; *deprecatio* (Conf, I, 15) – благання; *oratio* (Conf, III, 11) – молитва; *benedictio* (Per. Aeth. X, 7) – благословення; *divinatio* (Conf, IV, 3; VII, 6) – віщування; *oblatio* (Conf, V, 9) – пожертвування; *operatio* (Per. Aeth. XXIV, 7) – служба; *lectio* (Per. Aeth. XI, 3) – читання; *purgatio* (Conf, VI, 2) – очищення; *commemoratio* (Per. Aeth. XXIV, 9) – поминання; *peregrinatio* (Per. Aeth.) – паломництво та ін.

Окремо хочемо звернути увагу на іменник *fornicatio* (Conf, I, 13; II, 2) – розпуста, який утворений з допомогою цього ж суфікса, проте від основи іменника *fornix* – розпусник.

Суфікс **-tor (-sor)**, що є індоєвропейського походження, використовувався для позначення назв діючої особи і здобув певну продуктивність для агентних імен у різних терміносистемах за моделлю *основа інфекта + суфікс* [3, с. 231]: *creator* (Conf, VI, 4)/*operator* (Conf, X, 34)/*conditor* (Conf, IV, 10) – Творець; *ordinator* (Conf, IV, 3) – Організатор; *sacrificator* (Conf, X, 34) – той, хто приносить жертву; *salvator* (Conf, III, 4) – Спаситель; *consolator* (Conf, V, 5) – Утішитель; *ditator* (Conf, V, 5) – Збагачувач; *rector* (Conf, III, 8) – Цар; *redemptor* (Conf, VIII, 6) – Визволитель; *peccator* (Conf, V, 10, 13) – грішник; *deceptor* (Conf, VI, 3) – обманщик; *praedicator* (Conf, VI, 2) – проповідник; *sectator* (Conf, X, 34) – послідовник, шукач.

Порівняно невелику продуктивність виявляє суфікс **-ium**, за допомогою якого творяться РТО на позначення дій чи станів: *odium* (Conf, IV, 8) – ненависть; *gaudium* (Conf, IV, 5,16; VI, 6) – радість; *vitium* (Conf, II, 3,6) – гріх; *ieiunium* (Per. Aeth. XXVIII, 3) – піст; *ministerium* (Conf, I, 1) – служіння та ін.

Суфікс **-itia** приєднувався до прикметникових основ та утворював групу іменників на позначення почуттів і морально-етичних понять: *maestitia* (Conf, III, 11) – смуток; *malitia* (Conf, II, 4; VII, 3) – злоба; *avaritia* (Conf, II, 6; III, 8) – жадібність; *pudicitia* (Conf, II, 3) – сором'язливість; *iustitia* (Conf, III, 7; V, 3) – справедливість; *amicitia* (Conf, IV, 4,6) – приязнь; *stultitia* (Conf, II, 6; V, 6) – глупота; *laetitia* (Conf, IV, 8; VI, 1) – радість; *tristitia* (Conf, II, 6) – сум.

У досліджуваному матеріалі зафіксовано невелику кількість іменників із суфіксом **-or**, який приєднувався до основ дієслів на -ere: *maeror* (Conf, IX, 11) – горе; *dolor* (Conf, IV, 5,8,9,15) – біль; *horror* (Conf, VII, 10) – побожний страх; *tremor* (Conf, II, 3) – трепет; *timor* (Conf, VI, 10) – страх; *ardor* (Conf, IV, 2) – пристрасть; *pudor* (Conf, III, 3) – сором; *candor* (Conf, III, 1) – чистота; *tumor* (Conf, VII, 18) – гординя.

Поодинокими в досліджуваній вибірці є деривати, утворені з допомогою суфіксів **-mentum**: *temptamentum* (Conf, VI, 3) – спокуса; *sacramentum* (Conf, VIII, 2) – таїнство; **-atus**: *caelibatus* (Conf, VI, 3) – безшлюбність; *cruciatus* (Conf, I, 14) – мука, страждання; **-ina**: *disciplina* (Conf, VI, 6) – суворість; **-cul**: *miraculum* (Conf, X, 35) – чудо.

Цікавим, на наш погляд, є суфікс давньогрецького походження **-issa**, з допомогою якого від форми іменника чоловічого роду утворені іменники жіночого роду: *diaconissa* (Per. Aeth. XXIII, 3) < *diacon* – церковна служителька; *prophetissa* (Per. Aeth. XXVI) < *propheta* – пророчиця.

Префіксальний спосіб термінотворення, як відомо, поступається суфіксальному й в РТЛМ обмежений невеликою кількістю номінацій, серед яких зустрічаються такі префікси: **in-**: *intemperantia* (Conf, IV, 1) – нестриманість; *inpietas* (Conf, III, 12) – безбожність; *incorruptibilis* (Conf, VIII, 1) – нетлінний; *infirmi* (Conf, VII, 19) – слабодухі; *immortalis* (Conf, X, 42) – безсмертний; *innocens* (Conf, I, 7) – невинний; *immortalitas* (Conf, VII, 18) – безсмертя; *infelicitas* (Conf, III, 4) – нещастя; *infirmitas* (Conf, X, 35) – безсилля; **prae- (pro-)**: *praedico* (Conf, VII, 19) – провіщати; *praenuntio* (Conf, V, 3) – провіщати; **re-**: *resurgere* (Conf, IX, 4) – воскреснути; **ex-**: *excusare* (Conf, V, 10) – виправдовувати; *exsurgere* (Conf, VIII, 5) – воскреснути; **archi-**: *archidiaconus* (Per. Aeth. XXIX, 3) – архідиякон; **ad-**: *acclinare* (Per. Aeth. XXXVII, 2) – схилятись; **ob-**: *obsecro* (Conf, XI, 22) – благати.

Префіксально-суфіксальний спосіб термінотворення. Відомо, що до префіксально-суфіксальних належать іменники, які утворюються одночасним приєднанням до твірної основи префікса й суфікса, а також ті субстантиви, що формуються на основі прийменниково-іменникових сполучень, у яких прийменники функціонують як префікси й реалізують свої словотворчі можливості разом із суфіксами [19, с. 94].

Серед термінів досліджуваної вибірки засвідчено модель **in-** + **S** + **-ia**: *iniuria* (Conf, III, 8) < in- + ius, iuris + -ia – несправедливість.

Похідними термінами також уважаємо такі, які утворились **морфолого-синтаксичним способом термінотворення**, або шляхом **конверсії**.

Конверсія, або непряма деривація полягає у виникненні нового слова внаслідок переходу слова чи певної його форми з однієї частини мови в іншу (субстантивація, адвербіалізація, ад'єктивація тощо) [8, с. 9]. Найпоширенішим способом такого словотворення є субстантивація, тобто перехід різних частин мови в іменники. Характеризуючи терміни, утворені за цим типом, ми виділили такі моделі:

1. Прикметник – іменник (**модель S<Adj**): *fideles* (Conf, IV, 15) – вірні; *mortales* (Conf, II, 2) – смертні; *turpes* (Conf, II, 3) – безчесники; *superbi* (Conf, I, 1) – горді; *humiles* (Conf, VII, 9) – покірні; *infirmi* (Conf, VII, 19) – слабодухі; *inpii* (Conf, X, 22) – безбожники; *lucernare* (Per. Aeth., XXV, 4) – вечірня.

2. Дієприкметник – іменник (**модель S<Part**): *Paralipomenon* (Per. Aeth. XLVIII, 2) – Параліпомен; *praedicans* (Conf, I, 1) – проповідник; *monazontes* (Per. Aeth. XXIV, 1) – монахи; *invenientes* (Conf, I, 1) – шукачі Господа; *affigentes* (Conf, VIII, 6) – новонавернені.

3. Числівник – іменник (**модель S<Num**): *quadragesima* (Per. Aeth. XXVII, 1) – Чотиридесятниця (Великий піст); *quinquagesima* (Per. Aeth. XXV, 6) – П'ятидесятниця.

Становлення РТЛМ супроводжувалося процесом термінологізації загальновживаної мови, оскільки «науки, які виникають, широко використовують загальну лексику для утворення своїх терміносистем» [7, с. 180]. На думку А. Барандєєва, «характер співвідношення й взаємодії спеціальної та загальнолітературної лексики зумовлений специфікою функціонування загальновживаної лексики в конкретну епоху, що супроводжується різним ступенем її термінологізації» [4, с. 26]. Одним зі способів переходу загальновживаної лексики в межах певної терміносистеми є **семантичний спосіб термінотворення.**

За твердженням Т. Панько, «такий термінотвір відрізняється від інших способів творення термінів тим, що в результаті його відбувається збагачення семантичної структури вже наявних у мові лексичних одиниць, причім наявна відмінність між семантичним словотворенням і семантичним термінотворенням. Семантичне термінотворення – це «підведення» під загальновживане слово чіткої дефініції, семантичне словотворення – поступова зміна значення слова» [13, с. 110].

Проаналізувавши досліджувану вибірку, ми виявили, що загальновживані слова, закріплюючись у межах релігійної терміносистеми, набувають цілком нового лексичного значення: лексема *ecclesia* (Per. Aeth. III, 5) – народні збори > церква; *temptatio* (Per. Aeth. XXXVI, 1) – випробування > спокуса; *basilica* (Per. Aeth. XXIV, 8) – царський дім > базиліка; *absida* (Per. Aeth. XLVI, 5) – склепіння > абсида, хори; *memoria* (Per. Aeth. XIII, 1) – пам'ять > могила; *cathedra* (Per. Aeth. XXXVII, 1) – сидіння, стілець > єпископська катедра; *martyrium* (Per. Aeth. XIX, 4) – доказ > гробниця; *presbyter* (Per. Aeth. XXIV, 8) – старець > пресвітер; *laicus* (Per. Aeth. XXIV, 1) – простолюдин > мирянин; *episcopus* (Per. Aeth. XXIV, 2) – наглядач > єпископ.

Погоджуємося з думкою І. Ворони, що «особливістю церковно-релігійних термінів порівняно з термінами загалом є те, що вони поєднують у собі властивості терміна й загальновживаного слова. Досить часто поряд із номінаціями, які ми зараховуємо до термінів, перебувають загальновживані слова, наділені релігійним значенням» [5, с. 14].

У результаті спеціалізації семантики в церковній латині загальновживане слово вживається, набуваючи нових значеннєвих відтінків. Наприклад, лексема *dominus* (Conf, IV, 5) – «господар, хазяїн» набуває релігійного значення «Господь»; лексему *serpens* – «змія» (Conf, VI, 12) у Августина зустрічаємо у значенні «змій спокуси»; *symbolum* (Per. Aeth. XLVI, 3) – «знак» спеціалізує значення «символ сповідування і віри, знамення»; *virgo* (Conf, VII, 8) – «дівчина» в релігійному значенні «Діва» (Марія); *discipulus* (XXXIX, 5) – «учень» у релігійній латині спеціалізувало значення «учень Христа, послідовник»; *euangelium* (Per. Aeth. XXIX, 4) – «добра звістка» > Євангеліє; *epistola* (Per. Aeth. XIX, 8) – лист > послання; *misterium* (Per. Aeth. XLVII, 2) – «таємниця» > таїнство; *neofitus* (Per. Aeth. XLVII, 2) – «новонавернений» > навернений у християнську віру; *orare* (Per. Aeth. XXIV, 6) – «говорити» > молитися; похідне від нього *oratio* (Conf, III, 11) – «промова» > молитва; *sermones* (Conf, VI, 4) – «розмови» набуває релігійного значення «проповіді»; *lavacrum* (Conf, I, 11) – «купання» > хрещення; *baptizare* (Per. Aeth. XV, 1) – «занурювати у воду» > хрестити; *exorcizare* (Per. Aeth. XLVI, 1) – «заклинати» > виганяти бісів; *propheta* (Per. Aeth. XVI, 1) – «віщун» > пророк; *diacon* (Per. Aeth. X, 3) – «слуга» > диякон; *clerus* (Per. Aeth. XXIV, 2) – «жереб» > клір; *antiphonae* (Per. Aeth. XXIV, 1) – «той, що звучить у відповідь» > антифон; *psalmus* (Per. Aeth. XXIV, 11) – «спів» > псалом; *angelus* (Conf, VII, 3, 5) – «вісник» > ангел; *monachus* (Per. Aeth. III, 1) – «самітник» > монах.

Складні терміни (композити). Композитами (від лат. *compositus* – складний) прийнято вважати лексичні одиниці, які в процесі еволюції мови створили систему вторинної номінації з особливим структурно-семантичним статусом, складаються з двох або декількох повнозначних елементів, характеризуються єдністю значень і співвіднесеністю в лексико-граматичній системі з тією чи іншою частиною мови [1, с. 31].

Н. Кудина під складним терміном розуміє двокомпонентний термін, цілісно оформлений, утворений складанням або переосмисленням загальновживаного складного слова, запозичений з іншої терміносистеми або ж індивідуально створений з елементів класичних мов [10, с. 47].

Характеризуючи композити, важливим завданням є виділити головні словотвірні моделі, оскільки

модель утвореного композита вказує на те, які конструкти словосполучення наведені в складному слові, а також на те, які додаткові засоби використовують для його утворення [15, с. 204].

За способом і характером сполучення основ терміни-композити, які функціонують в РТЛМ, можна поділити на два типи: деривати зі сполучним голосним (інтерфіксом) і складні номінації, утворені безпосереднім примиканням двох основ (без інтерфікса).

Серед композитів, утворених з допомогою сполучного елемента, домінуючою є модель **Adj + V**: *magnificare* < прикм. Magnus і дієсл. facio (робити) (Conf, IX, 4) – прославляти; *beatificare* < прикм. beatus (щасливий) і дієсл. facio (робити) (Conf, XI, 1) – робити щасливим; *vivificare* < прикм. vivus і дієсл. facio (робити) (Conf, VI, 4) – оживляти; *vaniloquus* < прикм. vanus (пустий) і дієсл. loquor (говорити) (Conf, VIII, 10) – марномовний, брехливий; *mirificus* (Conf, X, 35) < прикм. mirus і дієсл. facio (робити) – чудесний, незвичайний; *benignus* (Conf, V, 13) < прикм. bonus і дієслово gigno (народжуватися) – добросердечний; модель **Adj + Adj** представлена одним іменником: *sacrosancta* < прикм. sacer і прикм. sanctus (Conf, VI, 5) – Святе Письмо.

На основі вище проаналізованих утворень можна стверджувати, що основним сполучним елементом між основами є інтерфікс -i, рідше зустрічається -o.

Деякі композити утворені поєднанням двох основ з інтерфіксом та ускладнені суфіксами. Найпродуктивнішою є модель **Agj + V**: *sacrilegium* < прикм. sacer (святий) і дієсл. lego (збирати) + суф. -ium (Conf, V, 10) – святотатство; *sacrificium* < прикм. sacer і дієсл. facio (робити) + суф. -ium (Conf, IV, 2,3) – жертвоприношення; *sanctificatio* < прикм. sanctus (святий) і дієсл. facio (робити) + суф. -tio (Conf, V, 3) – освячення; *homicidium* < ім. homo (людина) та дієсл. caedo (убивати) + суф. -ium (Conf, II, 5) – убивство.

Серед композитів, утворених методом примикання, засвідчено іменник *omnipotentia* < прикм. omnis, e (весь) та ім. potentia (сила) (Conf, II, 2) – Всемогутність (модель **Adj + S**). Першим компонентом таких утворень є лексеми в родовому (Gen. Sing.) або аблятивному (Abl. Sing.) відмінках.

Менш продуктивну групу становлять юкстапозити – складні номінації, утворені словоскладанням. Серед таких номінацій засвідчено модель **Adv + S**: *benevolentia* < присл. bene (добре) + ім. volentia (бажання) (Conf, IV, 9; VI, 7) – доброзичливість; *benedictio* < присл. bene (добре) + ім. dictio (промова) (Per. Aeth. X, 7) – благословення.

Певна кількість складних термінів утворюється за допомогою субстантивованих дієприкметників, які є другим компонентом, що є досить поширеним явищем у латинській мові. Виходячи зі структури другого компонента вказаних утворень, виділяють дві моделі: утворення з participium praesentis activi та participium perfecti passivi [12, с. 33].

Проте в досліджуваній вибірці прикладів такого термінотворення небагато. З погляду належності першого компонента до різних частин мови ми виділили такі моделі: **Adj + Part**: *omnipotens* < прикм. omnis, e (весь, всякий) і дієприкм. potens (могутній) (Conf, IV, 15) – Всемогутній; **Num + Part**: *unigenitus* < числ. unus, a, um (один) і дієприкм. genitus (народжений) (Conf, V, 3; V, 10) – Єдинородний; **Pron + Part**: *nullidebens* < займ. nullus, a, um (жоден, ніякий) і дієприкм. debens (той, що має борг) (Conf, I, 4) – той, що не має боргів.

Малопродуктивними в РТЛМ виявилися композити, утворені за моделями **Adv + V**: *beneficium* < присл. bene та дієсл. facio (робити) (Conf, VI, 10) – добродійність; *superstitio* < присл. super і дієсл. sisto (sto) (зводити, ставити) (Conf, IV, 4; VI, 7) – забобони; **Sgen + V**: *artifex* – ім. ars, artis (мистецтво) та дієслово facio (робити) (Conf, I, 6) – Творець.

Композити, які входять до складу РТЛМ, можуть бути як власномовні, так і запозичені. Продуктивність того чи іншого способу словотвору релігійних термінів латинської мови так чи інакше залежить від зовнішніх впливів, а саме важливу роль відіграють грецькі компоненти, які становлять певну частку у творенні композитів.

Отже, з погляду етимології розглядаємо такі структурні елементи й моделі складних термінів:

- запозичення – запозичення: **Praep + S**: *exodus* < присл. ἐξ (з, назовні) та ім. ὁ ὁδός (дорога) (Per. Aeth. V, 6) – Вихід; **Num + S**: *decalogum* < числ. δέκα (десять) та ім. ὁ λόγος (слово) (Conf, III, 8) – 10 заповідей (декалог); **приставка + V**: *Paralipomenon* < παρα та дієсл. λείπω (залишати) (Per. Aeth.) – Параліпомен;

- запозичення – запозичення + латинський суфікс: **Adv + S**: *euangelium* < прися. εὖ (добре) та ім. ὁ ἄγγελος (вісник) + суф. -ium (Per. Aeth., XXIV, 10; Conf, VIII, 10) – Євангеліє; *eulogia* < присл. εὖ (добре) та ім. ὁ λόγος (слово) + суф. -ia (Per. Aeth. XV, 6) – благословення; **S + S**: *patriarchalis* < ім. ὁ πᾰτήρ (батько) та ім. ἡ ἀρχή (влада) + суф. -alis (Per. Aeth. VIII, 3) – патріархальний; **V + V**: *blasphemia* < дієсл. βλάπτω (кидати) та дієсл. φημί (говорити) + суф -ia (Conf, IV, 16) – богохульство.

Висновки. Отже, аналіз РТЛМ з погляду термінотворення дає змогу стверджувати, що структура латинських однослівних РТО представлена простими, похідними та складними номінаціями. Серед похідних термінів найбільшу частку становлять утворення з допомогою деривації.

Специфічною рисою досліджуваної терміносистеми варто назвати схильність до семантичного термінотворення, що характеризується спеціалізацією значень і термінологізацією загальновживаної лексики. Терміни-композити в РТЛМ не є продуктивними.

Перспективою подальшого дослідження цього напряму вважаємо аналіз термінологічних словосполучень, що становлять вагому частку досліджуваної термінології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Азарова Л.Є. Складні слова в українській мові. Вінниця : Універсам-Вінниця, 2000. 222 с.

2. Ахманова О.С. Словник лінгвістичних термінів. 5-те вид. Москва : Книжковий дім «Ліброком», 2010. 576 с.

3. Бабяк Х. Суфіксальний словотвір в іменниковій риторичній термінології Цицерона. *Іноземна філологія.* 2015. Вип. 128. С. 230–235.

4. Барандеев А.В. Основы научной терминологии : учебное пособие. Москва, 1993. 92 с.

5. Ворона І.І. Характеристика української церковно-релігійної термінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія».* 2016. Т. 1. № 23. С. 14–16.

6. Дудок Р.І. Лексико-семантичні параметри англійських фахових терміносистем (на матеріалі гуманітарних текстів). Львів : Світ, 2008. 304 с.

7. Дудок Р.І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 358 с.

8. Жерновей Є.Г. Релігійна термінологія сучасної французької мови : ґенеза, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 «Романські мови». Київ, 2003. 20 с.

9. Комарова З.И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. Свердловск : Изд-во Уральс. ун-та, 1991. 155 с.

10. Кудина Н.Г. Композитні характеристики складного терміна (на матеріалі сучасної англійської лісотехнічної літератури). *Іноземна філологія.* 1976. Вип. 42. С. 47–50.

11. Лейчик В.М. Термин и его определение. *Терминоведение и терминография в индоевропейских языках.* Владивосток : ДВО АН СССР, 1987. С. 135–144.

12. Оліщук Р.Л. Складні слова з дієприкметниковим компонентом (у другій частині) в латинській мові. *Іноземна філологія.* 1988. Вип. 91. С. 33–40.

13. Панько Т.І. Від терміна до системи. Львів : Вид-во при Львівс. ун-ту «Вища школа», 1979. 148 с.

14. Петрина О.С. Формування та функціонування англомовних та українських терміносистем банківської справи : дис. … канд. філол. наук : 10.02.17. Львів, 2016. 202 с.

15. Пилипів О., Вітрів Х. Характеристика латинських юридичних термінів-композитів. *Іноземна філологія.* 2015. Вип. 128. С. 203–207.

16. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української літературної мови. Тернопіль, 2000. 276 с.

17. Решетняк О. До питання функціонування біблійних символем з онімним компонентом як вербалізаторів концепту гріх в українській лінгвокультурі. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології :* збірник наукових праць. Слов'янськ, 2018. Вип. 7. С. 61–66.

18. Стацюк Р.В. Основні підходи до визначення поняття «термін» у сучасній лінгвістичній науці. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки».* 2016. Т. 2. № 5. С. 112–116.

19. Томіленко Л.М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. 160 с.

20. Maurouzeau J. Notes sur la fixation du latin classique. II. Le vocabulaire. *Memoires de la Societe de linguistique de Paris.* Paris : Champion, 1914. P. 146–162.

УДК 811.124'06'373.7
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.47

КОНЦЕПТ *ЛЮБОВ* КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛАТИНСЬКИХ ПАРЕМІЙ

THE CONCEPT *LOVE* THROUGH THE PRISM OF THE LATIN PROVERBS

Петришин М.Й.,
orcid.org/0000-0003-4060-7440
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загального та германського мовознавства
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Стаття присвячена аналізу концепту *любов* у латинській мові. У контексті нашого дослідження *любов* трактуємо як універсальний концепт культури, багатовимірний феномен психічного та емоційного життя людини, що посідає важливе місце в мовній картині світу будь-якого народу. Концепт *любов* – це комплекс уявлень про почуття, специфіка якого зумовлена сукупністю етнокультурних, соціокультурних та індивідуальних чинників окремого народу. Актуальність розвідки зумовлена відсутністю досліджень лінгвокультурної специфіки концепту *любов* на матеріалі латинських паремій. Метою роботи є виявлення семантико-когнітивних особливостей репрезентації концепту *любов* у латинських прислів'ях і приказках. Джерельною базою слугували латинські пареміологічні одиниці (195 одиниць), які репрезентують уявлення давніх римлян про любов та її прояви. Основним засобом вербалізації аналізованого концепту в мовній картині світу римлян виступає лексема amor. Аналіз паремійної спадщини дав змогу виокремити ключові семантичні ознаки та культурні конотації концепту *любов* у латинській мові. У римській ментальності любов має різні відтінки. Важливість і складність аналізованого поняття полягає в тому, що в ньому перетинаються біологічний, духовний, соціальний та особистісний компоненти. Любов у свідомості римлян – це сильне і світле почуття, радість, ласка, щирість, взаємність і довіра, турбота і безкорисливість, милосердя. Почуття любові не залежить від волі суб'єкта, вибір коханої людини часто не мотивований. Паремійна картина світу римлян акцентує увагу на важливості візуальних відчуттів у зародженні кохання. У структурі концепту виявлено негативні компоненти емоційно-психологічного стану, які актуалізуються через семи «біль», «смуток», «страх», «сум», «гнів», «ненависть», «ревнощі». Любов у римській ментальності – це не лише почуття між чоловіком і жінкою, а й відданість батьківщині, любов до батьків.

Ключові слова: концепт, паремія, національно-культурна специфіка, любов, латинська мова.

The article deals with the analysis of the concept *love* in Latin. In the context of our study, we treat *love* as an universal concept of culture, a multidimensional phenomenon of a human mental and emotional life, which plays an important role in the linguistic picture of the world of every nation. The concept *love* is a set of ideas about feelings, the specificity of which is determined by the complex of ethno-cultural, socio-cultural and individual factors of each people. The relevance of this research is due to the lack of linguocultural investigations of the concept *love* on the basis of the Latin proverbs. The purpose of the work is to find out the semantic-cognitive features of the concept *love* representation in the Latin proverbs and sayings. The source base was the Latin paroemiological units (195 units), that represent the ideas of ancient Romans about love and its manifestations. The main means of the analyzed concept verbalization in the Roman linguistic picture of the world is the lexeme *amor*. The analysis of the paroemiac heritage made it possible to single out the key semantic features and cultural connotations of the concept *love* in Latin. In the Roman mentality, love has different shades. The importance and complexity of the analyzed concept lies in the fact that it is a combination of biological, spiritual, social and personal components. Love in the minds of the Romans is a strong and bright feeling, joy, affection, sincerity, mutuality and trust, care and unselfishness, mercy. The feeling of love does not depend on the will of a person; a choice of a girlfriend/boyfriend is often not motivated. The paroemiac picture of the world of the Romans emphasizes the importance of visual feelings in the origin of love. The structure of the concept has revealed negative components of emotional and psychological state, which are actualized through the semes 'pain', 'sadness', 'fear', 'sadness', 'anger', 'hatred', 'jealousy'. Love in the Roman mentality is not only a feeling between a man and a woman, but also a devotion to their homeland, a love for their parents.

Key words: concept, proverb, national-cultural specificity, love, Latin language.

Постановка проблеми. Актуальним питанням сучасної мовознавчої науки є дослідження взаємозв'язку емоційних переживань людини з її когнітивною сферою. Любов – це багатовимірний феномен людських взаємин, що посідає чільне місце в системі етичних цінностей народу. Кохання належить до ключових концептів мовної картини світу будь-якого етносу, що не лише відображають спільний для людства спосіб осмислення міжособистісних стосунків, а й дають змогу з'ясувати особливості менталітету представників різних лінгвокультур. Серед засобів вербальної концептуалізації емоцій найбільш репрезентативними є паремії на позначення емоційно-чуттєвої сфери людини, що дає змогу виявити конотативні значення аналізованого концепту, проникнути в глибини національної ментальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт *любов* – це комплекс емоцій, специфіка якого зумовлена сукупністю етнокультурних, соціокультурних та індивідуальних чинників окремого народу. Зацікавленість дослідників

цією темою пояснюється тим, що аналізований концепт, на думку С. Воркачова, становить одну з базових цінностей та «екзистенційних благ», які виражають основні переконання, принципи та життєві цілі, і безпосередньо пов'язаний із формуванням у людини мети та сенсу життя [2, с. 34]. Специфіка мовної репрезентації концепту *любов* має певні традиції в сучасних лінгвістичних студіях. Привертає увагу розвідка Н. Єщенко, яка на матеріалі тлумачних, етимологічних, енциклопедичних словників встановила парадигматичні зв'язки лексем, що вербалізують концепт *любов* в українській мові, а також з'ясувала периферійні конотативні значення аналізованого концепту [4]. С. Форманова та О. Форманова досліджували концепти «любов» та «кохання» в українській лінгвоментальності як багатовимірний вербалізований мисленнєво конструкт людської свідомості в єдності понятійного, образного та ціннісного компонентів [9]. Комплексному аналізу лінгвокультурного представлення концепту КОХАННЯ на матеріалі українських паремій присвячена розвідка В. Калько. На думку авторки, досліджуваний концепт – це багатопланова сутність, пов'язана не лише з емоційною, а й із ментальною цариною та фізіологічними потребами індивіда [5]. Ґрунтовний аналіз когнітивних ознак концепту «любов» на матеріалі французьких прислів'їв і приказок здійснено Т. Яковець [11]. У сучасній лінгвістичній літературі зустрічаємо розвідки, присвячені вивченню аналізованого концепту на матеріалі класичних мов. Наприклад, Р. Оліщук та І. Макар розглядали різнорівневі мовні засоби вербалізаціїї концепту КОХАННЯ на матеріалі давньогрецького роману Ахілла Татія «Левкіппа і Клітофонт» [8]. Часткову спробу простежити змістове наповнення концепту amor, його ядерні та периферійні значення, емоційні й аксіологічні характеристики, а також місце в мовній картині світу давніх римлян знаходимо в розвідці В. Шовкового [10].

Однак особливості репрезентації концепту *любов* на матеріалі латинських паремій залишалися поза увагою дослідників. У зв'язку з цим назріла потреба вивчення етнокультурної специфіки абстрактно-емоційного концепту в латинській мові, що дає можливість краще зрозуміти культурну своєрідність давніх римлян.

Актуальність розвідки обумовлена спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на вивчення базових емоційних концептів, а також відсутністю ґрунтовних досліджень лінгвокультурної специфіки уявлень про любов на матеріалі латинських паремій.

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз універсальних і національно-культурних домінант концепту *любов* у латинській мові.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: узагальнити теоретичні засади дослідження концепту *любов* у сучасних лінгвістичних студіях; укласти реєстр латинських паремій, які репрезентують уявлення древніх римлян про любов; розглянути їх національно-культурну специфіку.

Об'єктом дослідження є концепт *любов* як важливий складник мовної картини світу давніх римлян. Предметом – засоби та лінгвокультурні особливості аналізованого концепту на матеріалі паремійної спадщини латинської мови.

Джерельною базою розвідки слугували паремії (195 одиниць), зафіксовані словниками крилатих латинських висловів, збірками прислів'їв і приказок, оскільки паремійний фонд мови – це джерело національно-культурної інформації, яка імпліцитно або експліцитно відображає аксіологічні моделі соціуму, акумулює особливе бачення і сприйняття емоційних концептів.

Виклад основного матеріалу. Кохання – це складний і багатовимірний психічний феномен, що неодноразово викликав зацікавлення лінгвістів, оскільки етнокультурне відображення емоцій у мові, співвідношення універсального та національного в уявленнях про почуття належать до популярних, але не повністю висвітлених питань у лінгвістиці. Почуття любові належить до основних морально-етичних цінностей будь-якого народу. Любов – це один із емоційних концептів культури, що має значення не тільки для окремого представника соціуму, а й для всієї лінгвокультурної спільноти, загальнолюдський феномен з яскраво вираженим ціннісним складником. В. Кононенко зараховує концепт *любов* до морально-етичних, абстрактно-емоційних концептів, оскільки на його розуміння накладаються філософські, етнічні, релігійні, психологічні та інші позамовні чинники, які, зрештою, й виявляють його комплексний характер [6, с. 113]. На думку С. Воркачова, аналізований концепт є телеономним концептом, високою духовною абстракцією, оскільки любов – це єдина сила, що протистоїть ентропії – руйнуванню та припиненню руху самого життя [1, с. 132]. Поділяємо думку С. Форманової та О. Форманової про те, що концепт *любов* належить до ментальних одиниць абстрактного характеру, що відтворює у мовній свідомості багатовіковий досвід інтроспекції етносу у вигляді універсальних та етноспецифічних уявлень про це почуття [9, с. 216].

У різні часи поняття любові мало свої особливості трактування. Кожна історична епоха по-своєму розуміла цей феномен. У світогляді будь-якої етнічної спільноти одним із найважливіших морально-етичних концептів є любов. Досліджуваний концепт визначаємо як один з головних емоційно-телеономних концептів світосприйняття давніх римлян. Головним засобом вербалізації концепту *любов* у мовній картині світу римлян виступає лексема *amor,* що мала значення «любов», «пристрасть, сильне бажання» [3, с. 54].

Розглянемо лінгвокультурні особливості концепту *любов* на матеріалі латинських прислів'їв і приказок. Дослідження корпусу латинських паремій із прямими номінаціями аналізованого концепту виявило низку афоризмів, які змальовують любов як всеохоплююче почуття. Любов – це могутня сила, яка руйнує стіни і кордони, частина духовної природи людини, одна з основних моральних цінностей: *Omnia vincit amor et nos cedamus amori*. Джерелом образної ознаки концепту *любов* були знання про живу і неживу природу. Досліджуваний концепт інтерпретували римляни за допомогою стихії вогню: *Amans ita ut fax agitando ardescit magis*.

Любов панує над світом. Цьому прекрасному почуттю, на думку римлян, підвладні не тільки люди, але й боги, адже ніхто не може уникнути ані смерті, ані кохання: *Vicit et superos amor*; *Amor etiam deos tangit*; *Nec mortem effugere quisquam, nec amorem potest*.

Почуття любові з давніх-давен окрилювало людину, надавало їй надію. Без кохання життя видавалося одноманітним, сірим і похмурим: *Nihil difficile amanti*. Для закоханих будь-які труднощі вважалися легкими: *Levis est labor omnis amanti*. Любов – це постійна праця обох, почуття, що не любить лінивих: *Amor odit inertes*. Любов у римській ментальності часто виступає синонімом втіхи і задоволення: *Amor est parens multarum voluptatum*. Кохання приносить не лише задоволення і радість, а й додає фізичних сил і здоров'я: *Is tantum in amore sanatur, qui quod desinit sibi debet*.

Проте любов не лише окрилювала людей, сприяла внутрішній гармонії, але й була супутницею страждань, які давній народ порівнював із кількістю черепашок на морському узбережжі: *Litore quot conchae, tot sunt in amore dolores*.

У мовній картині світу римлян знаходимо також думку про непостійність і швидкоплинність цього прекрасного почуття: *Brevis voluptas mox doloris est parens.*

Римляни вірили, що в природі немає ліків від кохання: *Amor non est medicabilis herbis*; *Omnes humanos sanat medicina, dolores solus amor morbi non amat artificem*. Єдиними ліками від кохання була сама любов: *Amatori unum remedium est amari*. Крім того, душевні рани і любовні розчарування загоює той, хто їх завдав: *Amoris vulnus sanat idem, qui facit*.

Кохання вважали сильнішим за смерть. Воно пробуджувало давнього римлянина до життя, спонукало до дій і змін: *Amor fortior est quam mors*.

На думку римлян, насильно милим чи милою не будеш. Кохання можна розпалити лише ласкою, а не силою: *Blanditia, non imperio fit dulcis Venus*.

Серце в уявленні давнього народу було не лише органом тіла, а й місцем народження почуттів, символом любовних переживань: *Amor, ut lacrima, ab oculo oritur, in pectus cadit*.

Любов – це не лише емоції, а й зорові відчуття. Джерелом виникнення цього прекрасного почуття вважали очі, оскільки, як зазначає В. Маслова, ця найдавніша міфологема характеризувала не лише фізичні, а й духовні здібності людини до осягнення явищ довкілля [7, с. 132–133]. Перевага зору над іншими формами чуттєвого сприйняття пояснюється тим, що вже в античний період візуальні відчуття були однією з найкращих форм чуттєвого пізнання: *Amor ex aspectu nascitur*; *Amor, ut lacrima, oculis oritur, in pectus cadit*; *Oculi amorem incipient consuetudo perficit; Oculi sunt in amore duces*. Візуальним проявом кохання в античному суспільстві вважалася блідість. Людина, на думку римлян, буває блідою у двох випадках: або закоханою, або в період навчання: *Pallet: aut amat, aut studet*. Крім того, у латинських пареміях відображено думку про те, що вибір об'єкта кохання є індивідуальним і часто немотивованим: *Amor caecus est*. Кохана людина завжди є найкращою, здається найбільш надійною, а її недоліки закоханий не помічає: *Quae mala sunt pulchra, ea pulchra videntur amanti*. У зв'язку з цим Овідій радив закоханому не помічати вад подруги, а помітивши, називати їх ознаками гідності (Ars amandi, II, 657–660).

Концептуальною ознакою аналізованого емоційного почуття є взаємність і довіра. Без них людина стає тривожною і підозрілою, відчуває себе в пастці. Довіра – це запорука щирого і справжнього кохання: *Credula res amor est*; *Si vis amari, ama*; *A nullo diligitur, qui neminem diligit*; *Iucundissimum est amari, sed non minus amare*. Але почуття любові доступно не всім. Про нього може говорити лише той, хто любив: *De amore loqui non potest, nisi qui amat.*

Зустрічаємо акцент на тому, що любов не минає, а залишає спогади і пам'ять у житті людини: *Vetus amor non sentit rubiginem*.

У результаті дослідження виявлено гендерну диференціацію розуміння почуття любові. На думку римлян, жінка наділена сильнішим почуттям: *Amor perennis castae coniugis manet*.

Важливим складником концепту *любов* є милосердя, під яким розуміли любов, що поєднувала переживання чужого болю як свого та порив допомагати ближньому. Співчуття і милосердя лікувало людські душі, сприяло пізнанню справжньої любові до ближнього: *Magnus est amor qui ex misericordia venit*.

Кохання у римській лінгвокультурі виступало синонімом концепту *безкорисливість*. Справжня любов – це бажання робити комусь приємне, не чекаючи від нього жодної користі: *Amare nihil est aliud, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla utilitate quaesita*.

Концепту *любов* у свідомості римського народу притаманні темпоральні та просторові ознаки. Тривала розлука і відстань ніколи не були союзниками кохання. Якщо людина рідко бачила коханого, то швидко віддалялася від нього: *Amori finem tempus, non animus facit*; *Quantum oculis, animo tam procul ibit amor*.

Справжнє кохання в ментальності римлян часто було суворим. У зв'язку з цим однією з когнітивних ознак концепту в мовній картині світу є покарання. Свідченням цієї тези слугує вислів: *Qui bene amat, bene castigat*. Ворогом кохання вважали образи, оскільки вони вели до кризи і розриву стосунків: *Iniuria solvit amorem*.

Любов – це рушійна сила, що змінює людину, робить її добрішою, сильнішою, дарує радість і гармонію. Це почуття в паремійній картині світу римлян наділено ознакою «неможливість приховати від інших». Його порівнювали з кашлем, який важко стримати: *Amor tussique non celatur*.

У результаті дослідження виявлено, що концепт *любов* тісно пов'язаний у римській лінгвокультурі з іншими емоційними концептами, а саме – концептами *ревність*, *радість*, *сум, страх, безумство*. Наприклад, емоційний стан ревнощів, страх втратити кохану людину, невпевненість у другій половині були, на думку римлян, виявом сили кохання: *Qui non zelat, non amat*. Латинський афоризм стверджує, що в цьому прекрасному почутті постійно змагаються біль і радість: *In Venere semper certant dolor et gaudium*. Давні римляни вірили, що любов не можна поєднувати зі страхом, адже він є поганим союзником у коханні: *Nemo amat, quos timet*; *Amor misceri cum timore non potest*.

Любов – це тимчасове божевілля. Навіть боги втрачали розум від кохання: *Amare simul et sapere ipsi Iovi non datur*; *Amantes amentes*; *Amare et sapere vix deo conceditur*. Аналізований концепт пов'язаний у римській ментальності з почуттям міри. Шалене кохання – це шлях до божевілля і навіженості: *Bonum est pauxillum amare sane, insane non bonum*.

У римській свідомості концепт *любов* у його духовному вимірі асоціюється з дружбою, яку в античному суспільстві вважали найвищою моральною цінністю, вершиною людських взаємин: *Amor in amicitia quatenus progredi debeat*. Люди, які кохали одне одного, могли були справжніми друзями, бо любов була джерелом дружби: *Fons et origo amicitiae amor est, nam amor sine amicitia esse potest, amicitia sine amore numquam*; *Amicitiam trahit amor*. Інколи дружбі надавали більшого значення, адже любов може завдавати шкоди, замість приносити благо: *Amicitia semper prodest, amor et nocet*.

У паремійній спадщині знаходимо поради щодо ліків від кохання. Лише наполеглива праця, на думку древніх, перемагає усе: *Cedit amor rebus, res age, tutus eris*.

Любов буває різною. Скільки на світі людей, стільки існує проявів цього прекрасного почуття. Любов буває щасливою і нещасливою, але найбільше засуджували римляни імітацію любові: *Peior odio simulatio amoris est*.

У структурі концепту виявлено негативні компоненти оцінно-психологічного стану, які актуалізуються через семи 'біль', 'смуток'. Справжня любов часто виступала символом страждання і смутку: *Ubi amor, ibi dolor*; *Verus amor est dolor*. У результаті аналізу виявлено паремії, в яких світле почуття корелює з негативними емоціями. Часто в серці людини любов і ненависть живуть поруч. Людина, яка сильно кохає, може одночасно й сильно ненавидіти: *Aut odit, aut amat mulier, nihil est tertium*; *Odi et amo. Quare id faciam fortasse requires. Nescio sed fieri sentio et excrucior*.

Зустрічаємо також паремії, в яких спостерігаємо бінарну опозицію *любов – гнів*, оскільки обидва поняття часто крокують у житті поруч: *Amantium ira amoris integratio est*; *Cogas amentem irasci, amare si velis*.

Кохання в римській лінгвокультурі постає підступним. На думку римлян, не легко розрізнити справжнє і фальшиве кохання: *Non facile diudicatur amor verus et fictus*.

Любов у свідомості римлян є несумісною з матеріальною вигодою. Там, де превалюють фінансові інтереси, не може палати вогонь кохання: *Cum propter pecuniam ames, idem amoris et spei finis est*.

В окремих латинських афоризмах відображено зневажливе ставлення до вияву емоцій у сенільному віці, адже кохання – це прерогатива молодих, а палкі почуття згасають у похилому віці: *Turpe senex miles, turpe senilis amor*; *Amorem canat aetas prima; Amor velis nolis in senectute frigidior est; Amare iuveni fructus est, crimen seni.*

Аналізований концепт у паремійній картині римлян має універсальний характер. Любов – це не тільки почуття між чоловіком і жінкою, а й відданість батьківщині: *Amor patriae suprema lex*; *Ducit amor patriae*; *Regum amor et patria maneant per saecula saeculorum*. Важливим складником концепту є батьківська любов, яка супроводжувала римлянина протягом життя, була джерелом його емоційної рівноваги і духовного здоров'я: *Patrius amor sit mihi semper lux*. У свідомості римлян любов була символом миру: *Pacis amor deus est*.

Висновки. Аналіз паремійної спадщини дав змогу виокремити ключові семантичні ознаки і культурні конотації концепту *любов* у римській лінгвокультурі. Любов – це багатовимірний феномен психічного та емоційного життя людини, розуміння якого має національно-культурну специфіку й обумовлене реаліями античного суспільства. У римській ментальності любов має різні відтінки. Важливість і складність аналізованого поняття полягає в тому, що в ньому перетинаються біологічний, духовний, соціальний та особистісний компоненти. Любов у свідомості римлян – це сильне і світле почуття, радість, ласка, щирість, взаємність і довіра, турбота і безкорисливість, милосердя. Почуття любові не залежить від волі суб'єкта, вибір коханої людини часто не мотивований. Паремійна картина світу римлян акцентує увагу на важливості візуальних відчуттів у зародженні кохання. У структурі концепту виявлено негативні компоненти емоційно-психологічного стану, які актуалізуються через семи «біль», «смуток», «страх», «сум», «гнів», «ненависть», «ревнощі». Любов у римській ментальності – це не лише почуття між чоловіком і жінкою, а й відданість батьківщині, любов до батьків.

Перспективу дослідження визначаємо в подальшому вивченні морально-етичних концептів у латинській мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воркачев С.Г. ЛЮБОВЬ как лингвокультурный концепт. Москва : Гнозис, 2007. 284 с.
2. Воркачев С.Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов ЛЮБОВЬ и СЧАСТЬЕ (русско-английские параллели). Волгоград : Перемена, 2003. 164 с.
3. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. 3-е изд., исправл. Москва : Русский язык, 1986. 840 с.
4. Єщенко Н.О. Змістовий потенціал концепту «любов» в українській мові. *Записки з українського мовознавства.* 2017. Вип. 24 (2). С. 43–50.
5. Калько В.В. Лінгвокультурний аналіз концепту КОХАННЯ (на матеріалі українських паремій). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013 (1). С. 44–48.
6. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу. Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.
7. Маслова В.А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений. Москва : Академия, 2001. 208 с.
8. Оліщук Р.Л., Макар І.С. Вербалізація концепту КОХАННЯ в романі Ахілла Татія «Левкіппа і Клітофонт». *Studia Linguistica*. Вип. 9. 2016. С. 23–29.
9. Форманова С.В., Форманова О.С. Концепти «любов» та «кохання» в українській лінгвоментальності. *Південь України : етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри* : зб. наук. пр. Одеса : ВМВ, 2011. С. 212–218.
10. Шовковый В.Н. Содержание концепта «Amor» в латинском языке. *Universum: Филология и искусствоведение* : электрон. научн. журн. 2014. № 1. URL: http://7universum.com/ru/philology/archive/item/891.
11. Яковец Т.Я. Когнитивные признаки концепта «любовь» во французских пословицах и поговорках. *Вестник СурГУ*. 2014. Вып. 3 (5). С. 98–100.

УДК 811. 14'02'
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.48

КРИТЕРІЇ ВИОКРЕМЛЕННЯ ОКАЗІОНАЛЬНО СУБСТАНТИВОВАНИХ ПРИКМЕТНИКІВ І ДІЄПРИКМЕТНИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ РІЗНОЖАНРОВИХ ТЕКСТІВ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ)

CRITERIA OF SELECTION OF OCCASIONALLY SUBSTANTIVIZED ADJECTIVES AND PARTICIPLES (ON MATERIAL OF TEXTS OF DIFFERENT GENRES OF ANCIENT GREEK LITERATURE)

Савчук Г.О.,
orcid.org/0000-0003-2808-718X
викладачка кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

Мета дослідження – визначити критерії виокремлення оказіонально субстантивованих прикметників і дієприкметників у давньогрецькій мові шляхом аналізу їх уживання в текстах різних жанрів. Головними методами дослідження є індуктивно-дедуктивний метод – для спостереження, аналізу й наступного синтезу фактичного матеріалу; описовий метод – для інвентаризації, класифікації й інтерпретації досліджуваних явищ мови. Подальша ідентифікація субстантивованих дієприкметників у текстах відбувається шляхом методу лексикографічної перевірки. У статті визначено базові теоретичні підходи до розуміння явища оказіональної субстантивації прикметників і дієприкметників і критеріїв їх визначення. Розглянуто особливості оказіональної субстантивації прикметників і дієприкметників у давньогрецькій мові. Результати роботи сприяють теоретичному і практичному дослідженню різножанрових текстів давньогрецької літератури, є внеском у розвиток сучасної мовознавчої науки, дадуть змогу глибше проникнути у внутрішні закони лексичного збагачення авторської мови, розширять уявлення щодо функціонування оказіональних субстантиватів у давньогрецькій мові. У результаті оказіональної субстантивації прикметники та дієприкметники вживаються в невластивих для них синтаксичних позиціях (у функції підмета, додатка, іменної частини складеного присудка), головним чинником цього процесу, на нашу думку, є контекст, тобто можна вважати контекстуальні умови визначальними для формування значення оказіональних одиниць у давньогрецькій мові. Однак на основі проаналізованого матеріалу доведено, що така залежність оказіонально субстантивованих дієприкметників (далі – ОСД) та оказіонально субстантивованих прикметників (далі – ОСП) не є абсолютною. На основі проаналізованого матеріалу ми дійшли висновку, що в давньогрецькій мові субстантивація в більшості випадків відбувається завдяки вживанню артикля. У дослідженні з'ясовано, що важливим критерієм оказіональної субстантивації в давньогрецькій мові є те, що пропущені іменники досить часто фігурують або в тих самих, чи сусідніх реченнях.

Ключові слова: критерій, оказіонально субстантивовані прикметники та дієприкметники, контекст.

The article is dedicated to consideration of defining criteria of selection of occasionally substantivized adjectives and participles in the ancient Greek language by analyzing their usage in texts of different genre. The main methods of investigation are inductively-deductive method – for supervision, analysis and next synthesis of actual material; descriptive method – for inventorying, classification and next interpretation of phenomenon of language which is analyzed. Next identification is made by means of lexicographic check. The basic theoretical approaches to understanding the process of occasional substantivation of adjectives and adverbs and criteria of their selection were defined in our work, the features of this process on the basis of the ancient Greek language are considered. The obtained results of our work will contribute to the theory of transition of parts of speech, enhance the understanding of the functioning of occasionally substantivized adjectives and participles in the ancient Greek language. Also results of our work will contribute to the theoretical and practical study of different genre texts of the ancient Greek literature, improve our knowledge about the language of Herodotus, Homer, Sophocles and Plato. In result of occasional substantivation adjectives and participles are used in not typical syntactical positions (in function of subject, object nominal part of compound predicate) and the main criteria, to our mind, which leads to this process is context. It means that contextual conditions can be considered as crucial for forming of meaning of occasionally formed parts of speech, which are analyzed in our work, in the ancient Greek language. But based on the analyzed material was proved that such dependence is not obligatory. In result of our research, we made conclusion that in the ancient Greek language substantivation takes place due to the use of the article. It was found that one of important criteria of occasional substantivation of adjectives and adverbs in the ancient Greek language is that missed nouns very often are used in the same or close sentences.

Key words: criteria, occasionally substantivized adjectives and participles, context.

Постановка проблеми. Одним із важливих питань під час розгляду оказіоналізмів є виділення критеріїв, за якими певне слово можна зарахувати до цього класу слів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідниця І.М. Плотницька вважає, що оказіоналізми – специфічна категорія, яка створюється в процесі оказіоналізації й об'єднує номінативні одиниці з індивідуальним, усвідомленим лише одним або кількома носіями мови контекстуальним значенням, що дає змогу кваліфікувати їх як індивідуально-авторські неологізми.

Без них характеристика лексичного складу мови того періоду, коли створені та вживалися ці одиниці, була б неповною [1, с. 3]. І.М. Плотницька акцентує увагу на спорадичності утворення оказіоналізмів, кваліфікуючи їх як індивідуально-авторські новотвори, значення яких проявляється в певному контексті.

Т.Г. Юрченко наводить таке визначення оказіоналізмів: «Оказіоналізм – це нове на певний час функціонування слово або стійке сполучення слів (нове за значенням і за формою, або тільки за значенням, або тільки за формою), створене за словотворчими законами цієї мови або з порушенням законів емпіричної продуктивності, яке відповідає потребам спілкування й ускладнене експресивно-оцінним значенням» [2, с. 4]. Цим визначенням підкреслюється зумовленість цих одиниць часом функціонування, звертається увага на семантичну й формально-граматичну новизну цих слів, на відповідність певним словотвірним моделям, на контекстуальну зумовленість і стилістичне забарвлення.

Досить детально дослідила цю проблему О.К. Чиркова. На думку автора, оказіональними варто вважати ті нові слова, котрі нерегулярно відтворюються в мові. При цьому дослідниця наводить три ступені нерегулярного відтворювання, на відміну від досить поширеної думки, що оказіоналізмами є лексеми, які вживаються один раз у певному контексті. О.К. Чиркова виділяє одиничне вживання (гапакси), слова, які зустрічають у джерелах один раз. Мінімальною відтворюваністю характеризуються слова, що неодноразово вживаються в одному тексті чи низці текстів. Епізодична відтворюваність характеризує слова, що стоять на межі існування в загальній мові, тобто такі слова час від часу з'являються в мові різних авторів, але вони ще не відомі для більшості мовців.

Другим критерієм є вмотивованість оказіоналізмів контекстом чи мовленнєвою ситуацією. Однак, на думку О.К. Чиркової, цей критерій не є найважливішим, хоча в працях багатьох дослідників знаходимо твердження, що саме вмотивованість певним контекстом є найважливішою ознакою оказіоналізмів. О.К. Чиркова вважає, що контекст лише в найзагальнішій формі мотивує появу оказіонального слова. Цей критерій не є обов'язковим, оскільки багато оказіоналізмів узагалі не вмотивовані. Третім критерієм автор називає наявність оказіональної словотвірної структури як структурної ознаки оказіональних слів. Важливим, на думку дослідниці, є четвертий критерій − одночасне використання недиференційованих за значенням чи стилістичних дублетів.

У результаті автор доходить наступних висновків, які, на нашу думку, є важливими для розуміння сутності оказіоналізмів. О.К. Чиркова визнає, що не можливим є чіткий критерій відокремлення нових оказіональних слів від нових узуальних слів, оскільки тут ми маємо справу з розвитком мови, з процесом переходу одного явища в інше. При цьому важливим є критерій регулярності використання слова в літературній мові. Тобто оказіональні слова – «це мовленнєве заповнення пустої «клітинки» лексичної, а іноді й стилістичної системи мови» [3, с. 97–101].

Проаналізувавши випадки вживання оказіональних субстантиватів у текстах різних жанрів давньогрецької літератури, ми дійшли висновку, що значення ОСД та ОСП зазвичай уточнюється й розкривається саме в контексті, поза контекстом інколи взагалі неможливо зрозуміти, про що саме йде мова. Наприклад, у Геродота знаходимо таку фразу: **τὸ** μὲν αὐτοῦ **ἐπιστάμενον** ... **τό** δ' **ὑπιστάμενον**[1] (Hdt. Hist. 4.2.2) − *те, що осіло зверху від нього (від молока), ... те, що осіло внизу.* З контексту ми розуміємо, що ці два ОСД позначають два складники збитого молока, які автор ще не може позначити назвами кінцевих продуктів − маслом (βούτιρον) і сиром із кобилячого молока (ἱππάκη), тому, щоб позначити проміжні продукти, називає їх за процесуальною ознакою *вертикальне переміщення* (підніматись/опускатись). У поезії Валерія Бабрія подибуємо речення: **ὁ δ' οἰκόσιτος** πρότερος ἦλθε δειπνήσων (Babr. 3.4) – *домашня першою прийшла пообідати.* Лише з контексту стає зрозумілим, що мова йде про домашню мишу.

Однак така залежність ОСД та ОСП не є абсолютною. Частими є випадки вживання ОСД з узагальненим значенням, коли під оказіоналізмом маються на увазі люди чи абстрактні поняття загалом: φιλεῖ δ' ὁ θυμὸς πρόσθεν ᾑρῆσθαι κλοπεὺς **τῶν** μεδὲν ὀρθῶς ἐν σκότῳ **τεχνωμένων** (Soph. Ant. 493-494) – *Душа, перш ніж злочинець буде викритий, хвилюється через те, що було підступно задумано й таємно;* νόμῳ δὲ χρῆσθαι παντί που πάρεστί σοι καὶ **τῶν θανόντων** χὠπόσοι ζῶμεν πέρι (Soph. Ant. 213-214) − *тобі дозволено користуватися всяким законом і відносно мертвих, і нас, які живемо.*

Оказіональні одиниці виокремлюють на різних мовних рівнях: фонетичному, морфологічному, лексичному, семантичному й лексико-синтаксичному. Найчастіше зустрічаються семантичні

[1] Тут і далі тексти авторів наводяться як джерела ілюстративного матеріалу за корпусом давньогрецьких текстів електронної бази даних Perseus. URL: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/collection?collection=Perseus:collection:Greco-Roman.

та лексичні оказіоналізми. Лексичні оказіоналізми передають відомі мовні значення за допомогою незвичного поєднання морфем. Семантичні ж оказіоналізми − це контекстуальне значення слів, що існує в мові. Критерієм диференціації цих видів оказіоналізмів є лексикографічні дані: лексичних оказіоналізмів немає в словниках, тоді як слова, що отримали оказіональне значення, відображаються в словниках. Найбільш цікавими для дослідження є саме семантичні оказіоналізми, які утворюються не лише за допомогою трансформації предметно-понятійного змісту слова, а й завдяки зміні конотативного змісту: зміни його емоційно-оціночних, експресивних, стилістичних та естетичних компонентів. Дослідження авторських семантичних оказіоналізмів є важливим, тому що вони є невід'ємною частиною ідіолекту письменника [4, с. 8].

О.В. Косович зазначає, що, беручи до уваги позамовну соціальну детермінованість виникнення оказіоналізмів, внутрішньолінгвальну потребу номінації та комунікації, ураховуючи різноманітні концепції тлумачення оказіоналізмів у лінгвістичній літературі, можна стверджувати, що в мовознавстві не існує чіткого визначення оказіоналізму. Дослідниця пропонує власне визначення цього поняття: «Оказіоналізми − це мовленнєві конкретно-ситуативні утворення, які реалізують експресивно-образну функцію, створені ad hoc за традиційними й нетрадиційними (новими) словотвірними моделями» [5, с. 5–6]. Отже, О.В. Косович звертає увагу на словотвірний аспект оказіоналізмів, на їх стилістичну функцію, ситуативність і відповідність і невідповідність словотвірним зразкам. Для інтерпретації оказіональних одиниць визначальними є ситуація, контекст, наявність у них слів із загальними семантичними елементами, а також функціональна частотність словотвірної моделі. Навіть найнезвичніший оказіоналізм містить у мовній системі словотвірну аналогію: кожне оказіональне слово в структурному та семантичному планах нагадує нам знайомий або відомий узуальний словотвірний зразок; уся індивідуальна численність і різноманітність конкретних словотвірних структур за своїм звучанням, будовою й морфемікою ґрунтується на потенційних можливостях і передумовах, закладених у самій мовній системі [5, с. 14].

Г.М. Вокальчук уважає, що поняття оказіональності одиниць лексичного рівня мови можна тлумачити дещо ширше від традиційного. Окрім структурно-семантичних новотворів, тобто таких, що відзначаються і структурною, і семантичною новизною, оказіональними словами у вузькому розуміння є також авторські варіанти загальномовних слів, які з різних причин набули в мовленні фонетичних або афіксальних видозмін без семантичного оновлення. До оказіональних належать також слова, що за формою збігаються з лексемами, які раніше існували в мові. При цьому автор актуалізує втрачене мовою слово з новим значенням або розширює семантику загальновживаної лексеми. Автор зазначає, що причинами, які спонукали авторів до творення нових слів, були переважно завдання стилістичного характеру: дати образну назву особі, акцентувати увагу читачів на додаткових, проте не менш важливих, на думку автора, ознаках особи, висловити власне ставлення до позначеної особи, дати їй певну оцінку. При цьому клас оказіональних назв осіб посідає помітне місце серед іменникових новотворів. Тісна взаємодія впливу соціальних чинників та індивідуальних потреб авторів у виявленні власного світобачення і світосприйняття зумовлювала активний пошук нових можливостей вираження певного змісту в межах словотворчої системи мови [6, с. 80–81].

В.В. Герман доходить висновку, що, з огляду на висновки мовознавців, можна вважати, що одні неолексеми творяться за високопродуктивними або неправильними моделями мови, але обидві групи створюються «на випадок», оказіонально, для певного контексту майстрами слова, тому мають право називатись оказіональними (або індивідуально-авторськими) новотворами. Оказіональні слова відзначаються структурно-дериваційним, граматичним, функціонально-стильовим розмаїттям, різною мовленнєвою скерованістю, а тому потребують певних класифікацій: за способом творення, прийомами творення, структурно-семантичними особливостями, походженням лексичної основи, стильовим забарвленням, характером мовленнєвої експресії [7, с. 5–6]. Стилістичні функції оказіональних слів зумовлюються їх частиномовною належністю, способами словотворення, контекстуальним оточенням. Природна експресивність оказіоналізмів поєднується з емоційно-експресивним забарвлення словотворчих ресурсів [7, с. 19–20].

Постановка завдання. Мета роботи – визначити критерії виокремлення оказіонально субстантивованих прикметників і дієприкметників у давньогрецькій мові шляхом аналізу їх уживання в текстах різних жанрів. Головними методами дослідження є індуктивно-дедуктивний метод – для спостереження, аналізу й наступного синтезу фактичного матеріалу; описовий метод – для інвентаризації, класифікації й інтер-

претації досліджуваних явищ мови. Подальша ідентифікація субстантивованих дієприкметників у текстах відбувається за допомогою методу лексикографічної перевірки.

Викладосновногоматеріалу. Проаналізувавши вищенаведені визначення оказіоналізмів, ми виділили таку низку критеріїв оказіональної субстантивації: 1) відхилення від мовної норми; 2) вживання в певному тексті, у певного автора; 3) контекстуальна обумовленість; 4) функціонування в певний час, у певній мовленнєвій ситуації; 5) специфіка значення й формально-граматичні особливості; 6) утворення за традиційними та нетрадиційними словотвірними схемами; 7) стилістична обумовленість; 8) регулярність відтворення.

Щодо критеріїв виокремлення оказіональних субстантивованих прикметників і дієприкметників на матеріалі давньогрецької мови, ми вважаємо за доцільне дещо розширити перелік наведених вище критеріїв. На основі проаналізованого матеріалу ми дійшли висновку, що в давньогрецькій мові субстантивація в більшості випадків відбувається завдяки вживанню артикля, оскільки артикль у старогрецькій мові може виступати не тільки при іменниках, а й при будь-якому іншому слові, ужитому в значенні іменника. Як зазначає Р.Л. Оліщук, приєднання артикля до будь-якого слова перетворює його в іменник, «субстантивує» його. Субстантивація різних частин мови, завдяки вживанню артикля, відбувається в старогрецькій мові легше, ніж в інших індоєвропейських мовах, і можлива в усіх відмінках [8, с. 12–13].

При цьому в поезії частіше трапляються випадки вживання субстантиватів без артикля, можливо, це пов'язано з вимогами ритміки. Наприклад, у трагедії Софокла «Антігона» з проаналізованих 56 прикладів уживання ОСП та ОСД в 43 трьох субстантивація відбулася без артикля, а в решті випадків – із артиклем, тоді як у IV книзі «Історії» Геродота на 51 приклад припадає лише один випадок субстантивації без артикля: τὸ δὲ μέγιστον οὕτω σφι ἀνεύρηται ὥστε ἀποφυγεῖν τε μηδένα ἐπελθόντα ἐπὶ σφέας, **μὴ βουλομένους** τε ἐξευρεθῆναι καταλαβεῖν μὴ οἷον τε εἶναι (Hdt. Hist. 4.46.2) – *Вони винайшли такий найбільший винахід, що ніхто, напавши на них, не може втекти й ніхто не може захопити тих, хто не бажає бути знайденими.*

Також важливим критерієм оказіональної субстантивації в давньогрецькій мові є те, що пропущені іменники досить часто фігурують або в тих самих, чи сусідніх реченнях*:* τοῦτο γιγνώσκων ὅτι ἥδ' ἐστὶν **ἡ σῴζουσα**…τοὺς φίλους ποιούμεθα (Soph. Ant. 188–189) – *знаючи те, що ця є рятівницею, ... ми знаходимо друзів.* Субстантивація відбулася завдяки еліпсису іменника ἡ χθών, який знаходимо в попередньому реченні. Частими є такі випадки й у Геродота: ἐς κύλικα μεγάλην κεραμίνην οἶνον ἐγχέαντες αἷμα συμμίσγουσι **τῶν** τὸ ὅρκιον **ταμνομένων** (Hdt. Hist. 4.70.1) – *у великий глиняний ківш, наливши вино, змішують із кров'ю тих, хто укладає договір.* ОСД вжито на позначення скіфів, про що свідчить фраза на початку речення: ὅρκια δὲ ποιεῦνται Σκύθαι ὧδε – *а укладають договір скіфи в такий спосіб.*

Інколи еліптовані іменники знаходимо в тих самих чи сусідніх розділах: οὔτε ἀποθνήσκειν ἑωυτοὺς νομίζουσι ἰέναι τε **τὸν ἀπολλύμενον** παρὰ Σάλμοξιν δαίμονα (Hdt. Hist. 4.94.1) – *вони (гети) вважають, що люди в них не помирають, а померлий відходить до бога Сальмоксія.* Очевидно, ідеться про кожного загиблого гета, оскільки розділ присвячено вірі гетів у безсмертя. Назву цього народу (Γέται) подибуємо в попередньому розділі. Тобто еліптовані іменники реконструюються з мікро- або макроконтексту.

У результаті субстантивації прикметники та дієприкметники вживаються в невластивих для них синтаксичних позиціях (у функції підмета, додатка, іменної частини складеного присудка). Тобто вони виконують в реченні ті ж функції, що й звичайні іменники. Також субстантивати можуть супроводжуватися означенням, як правило, неузгодженим: **οἱ** ἐκ τούτων αἰεὶ **γινόμενοι** (Hdt. Hist. 4.95.3) – *... ані ті, що від них завжди будуть народжуватися.*

Досить часто оказіональна субстантивація відбувається у звертаннях, які характерні для діалогічного мовлення, тому такі випадки вживання частіше трапляються в Платона: ἔχθραν δὲ καὶ ὀργάς, **ὦ ἄριστε** (Plat. Eut. 7b) – *гнів і незгода, о найкращий*; σκοπῶμεν, **ὦ ἀγαθέ**, κοινῇ (Plat. Krit. 48e) – *подивімось, о добродію, разом...* Також низку прикладів виявлено в трагедії Софокла «Антігона» та в поезії: **ὦ τλῆμον**, (Soph. Ant. 1227) – *О нещасний;* **Τάλας**, τὶ χωρεῖς οἶ μολὼν δώσεις δίκην; (Soph. Ant. 228) – *нещасний, чому ти так поспішаєш до кари?;* Τί μακρὰ δὴ φρονέεις, **τάλαν**; (Archil. 88) – *Що довго обдумуєш, нещасний?;* Μιμνῆ* **κακομήχανε**, (Hippon. 28 (2) – *пам'ятай той, хто робить зло.*

Для оказіональної субстантивації дієприкметників є характерною модель субстантивації, за якої еліптований іменник набуває партитативного значення при субстантивованому дієприкметнику й відповідну форму родового часткового відмінка: Σκύθαι μὲν ὧδε ὕπερ σφέων τε αὐτῶν καὶ τῆς χώρης τῆς κατύπερθε λέγουσι, Ἑλλήνων δὲ **οἱ** τὸν Πόντον **οἰκέοντες** ὧδε (Hdt. Hist. 4.8.1) – *Таке*

розповідають скіфи про свій народ і свою країну, а ті з греків, які живуть на узбережжі Понту, таке. Еліптований іменник Ἕλληνες залишився при субстантивованому дієприкметнику у формі часткового родового відмінка (Ἑλλήνων).

Поширеною є думка, що оказіоналізмом є слово, яке вживається лише один раз якимось автором у певному контексті. На наш погляд, такий підхід до розуміння оказіоналізмів не відповідає дійсності. Проведений аналіз показав, що деякі ОСП та ОСД можуть уживатися одним автором по декілька разів. Наприклад, ОСД οἱ οἰκέοντες знаходимо в Геродота тричі (Hdt. Hist. 4.8.1; 4.10.3; 4.32.1); ОСД ὁ θανών виявлено чотири рази в трагедії Софокла «Антігона» (Soph. Ant. 213–214; 93–94; 1029; 1030); ОСП ἀγαθός двічі трапляється в Платона (Plat. Krit. 48e; Eut.10.a) тощо. При цьому в кожному випадку під оказіоналізмом може матися на увазі інша людина, предмет чи абстрактне поняття. Також виявлено низку ОСД та ОСП, які трапляються в текстах різних авторів: ОСД τὰ κατήκοντα знаходимо в «Кіропедії» Ксенофонта (Xen. Cyrop. 1.2.5) та IV книзі «Історії» Геродота (Hdt. Hist. 4.136.2); ОСД ὁ θανών у різних формах виявлено в Софокла (Soph. Ant. 213–214; 93–94; 1029; 1030), у діалогах Платона (Plat. Eut. 4.b; 4e; 9a; 4b-c) і Геродота (Hdt. Hist. 4.11.3; 4.190.1; 4.180.2); ОСП τάλας виявлено в досліджуваній трагедії Софокла (Soph. Ant. 228) і поезії Архілоха (Arch. 88(2); ОСП τό μόρσιμον знаходимов Софокла (Soph. Ant. 236), а у формі множини цей ОСП виявлено в Солона (Sol. 6.55–56).

Висновки. У ході дослідження встановлено, що існує значна залежність оказіонального слова від контексту, однак така залежність ОСД та ОСП не є абсолютною. На основі проаналізованого матеріалу ми дійшли висновку, що в давньогрецькій мові субстантивація в більшості випадків відбувається завдяки вживанню артикля. При цьому в поезії частіше трапляються випадки вживання субстантиватів без артикля. Також важливим критерієм оказіональної субстантивації в давньогрецькій мові є те, що пропущені іменники досить часто фігурують або в тих самих чи сусідніх реченнях. Поширеною є думка, що оказіоналізмом є слово, яке вживається лише один раз якимось автором у певному контексті. На наш погляд, такий підхід до розуміння оказіоналізмів не відповідає дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Плотницька І.М. Оказіоналізми в літературно-критичних текстах: словотвірний і функціональний аспект : автореф. дис. … канд. філол. наук. Київ, 1994. 24 с.

2. Юрченко Т.Г. Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного: структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. … канд. філол. наук. Київ, 2003. 20 с.

3. Чиркова Е.К. О критериях отграничения окказиональных слов от новых слов литературного языка. *Современная русская лексикография*. Ленинград : Наука, 1975. С. 91–102.

4. Ковалевская Е.Г. Вопрос об узуальном и окказиональном в лингвистической литературе. *Узуальное и окказиональное в тексте художественного произведения* : межвузовский сборник научных трудов. Ленинград, 1986. С. 3–11.

5. Косович О.В. Оказіональне словотворення в сучасній французькій мові (на матеріалі мови мас-медіа, Інтернет-видань і художніх творів) : автореф. дис. … канд. філол. наук. Київ, 2008. 20 с.

6. Вокальчук Г.М. Оказіональні назви осіб в українській поезії 20–30-х років. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 8. С. 79–82.

7. Герман В.В. Індивідуально-авторські неологізми (оказіоналізми) в сучасній поезії (60–90-ті роки) : автореф. дис. … канд. філол. наук. Київ, 1999. 22 с.

8. Оліщук Р. Грецька мова. Синтаксис. Львів : ЛБА, 1996. 274 с.

УДК 811.143'373.43'25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.49

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ СУЧАСНОЇ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ ЛАТИНСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ ФІЛОСОФСЬКОЇ КАЗКИ АНТУАНА ДЕ СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ «МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ»)

THE SPECIFICS OF THE TRANSLATION OF MODERN NON-EQUIVALENT VOCABULARY INTO THE LATIN LANGUAGE (BASED ON THE MATERIAL OF THE ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY'S PHILOSOPHICAL TALE "THE LITTLE PRINCE")

Толстих Н.В.,
orcid.org/0000-0002-2157-2169
магістрант кафедри історії зарубіжної літератури і класичної філології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Статтю присвячено проблемі перекладу сучасного тексту латинською мовою, специфіку якого визначає наявність у тексті сучасної безеквівалентної лексики, яка зумовлена великим проміжком часу, що розділяє періоди функціонування двох мов. У статті висвітлено наявні дослідження, що стосуються систематизації поглядів на доречність тих чи інших способів створення неологізмів. Оскільки загальноприйнятого підходу до перекладу сучасних лексем, з яким погодилися б усі латиністи, все ще немає, особлива увага приділяється аналізу потенційних способів перекладу з погляду доречності їх застосування у конкретних ситуаціях. Як матеріал для дослідження було обрано латинський переклад твору Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц». У статті досліджуються способи перекладу наявної у творі безеквівалентної лексики різних тематичних груп, а саме топонімів, природних об'єктів, професій, предметів повсякденного побуту, транспортних засобів тощо. За морфологічною ознакою в окрему групу були виділені числівники та пов'язані з ними лексеми на позначення грошових одиниць і відрізків часу. Створені перекладачем неологізми та описові конструкції прокоментовано з погляду їх відповідності граматичним та фонетичним нормам латинської мови, пояснюються причини застосування того чи іншого способу. Було з'ясовано, що перекладач вдається до таких способів перекладу, як: надання нового значення наявному у класичній латині слову; створення описової конструкції; створення описової конструкції за аналогією; калькування; субстантивація прикметника середнього роду; латинізоване запозичення із сучасної мови або ж із давньогрецької мови. У тому разі, коли безеквівалентна лексема вживається у переносному значенні, перекладач шукає стійкий латинський вираз з таким самим значенням, що нагадує принципи перекладу фразеологізмів. Підсумовано, що описові конструкції на позначення деяких сучасних механізмів можуть бути незрозумілими поза контекстом, тому їх термінологізація неможлива. Вирішення питання про допустиму частку запозичень із сучасних мов і латинських слів пізніх періодів у перекладі є перспективою подальших досліджень.

Ключові слова: переклад, безеквівалентна лексика, запозичення, неологізм, калькування, «жива латинська мова», "Latinitas viva".

The article is devoted to the problem of translating a modern text into the Latin language. The specificity of such translation is determined by the presence of modern, non-equivalent words in the text. The non-equivalence is caused by the large period of time between the functional periods of two languages. The article mentions current studies concerning existing views on the appropriateness of various ways to create a neologism. Since there is still no generally accepted approach to translating modern lexical units, which all Latin scholars would agree with, the article is focused on analyzing potential ways of translation in terms of their relevance in particular situations. The Latin translation of Antoine de Saint-Exupéry's tale "The Little Prince" was selected as a material for the research. The article analyzes the ways to translate the non-equivalent words of different thematic groups, such as toponyms, natural objects, professions, household objects, vehicles etc. On the morphological grounds, numbers and related lexical units, used for denoting monetary units and time intervals, were selected into a separate group. The neologisms and descriptive constructions, created by the translator, are commented on in terms of their correspondence to the grammatical and phonetic rules of the Latin language and accompanied by the explanation of the reasons for using a certain method. It has been found that the translator applies the following methods of translation: to give a new meaning to an existing in the Latin language word; to create a descriptive construction; to create a descriptive construction by analogy; to create a calque; to substantiate a neuter gender adjective; to use a Latinized borrowing from a modern language or ancient Greek. In the case when a non-equivalent lexical unit is used figuratively, the translator uses a Latin collocation with the same meaning, which reminds of the principles of translating idioms. It was concluded that descriptive constructions used for designating some modern mechanisms may not be understood out of the context, so their terminologization is impossible. Resolving the problem of the acceptable share of the borrowings from modern languages and Latin words of the later periods in a translation is a prospect for further research.

Key words: translation, non-equivalent vocabulary, borrowing, neologism, calque, "living Latin language", "Latinitas viva".

Постановка проблеми. Натепер у сфері класичної філології спостерігається значне зростання інтересу до латинської і давньогрецької мов з погляду можливості їх використання як засобу міжнародного спілкування у контексті реалій сучасного світу. З'являється все більше сучасних

оригінальних та перекладних текстів латинською мовою, словників сучасної латинської лексики, журналів та електронних ресурсів, присвячених явищу, яке отримало назву "Latinitas viva". Окрім того, набувають поширення методики викладання латинської мови як сучасної, які передбачають спілкування латинською мовою і поповнення її лексичного складу сучасною лексикою. У зв'язку з цим виникає проблема перекладу латинською мовою сучасної безеквівалентної лексики, наявність якої зумовлена великим проміжком часу між періодами функціонування двох мов.

Аналіз останніх досліджень. Питання основних правил і принципів, якими потрібно керуватися під час перекладу сучасних слів латинською мовою, порушувалося на перших трьох Міжнародних конгресах «живої латини» (Авіньйон, Ліон, Страсбург 1956–1963). О.І. Солопов зробив спробу систематизувати наявні погляди й обрати оптимальні, на його думку, шляхи створення неологізмів. Учений віддає перевагу словотворенню з використанням коренів, засвідчених у латинській мові класичного періоду, або розширенню семантики наявної у класичній латині лексеми [1, с. 600–604]. До системи правил О.І. Солопова не увійшло багато поглядів, орієнтованих на сучасний підхід до створення неологізмів з активними запозиченнями із сучасних мов або ж з інших періодів функціонування латинської мови, проте він допускає такі запозичення в окремих випадках. Окрім О.І. Солопова, проблемі перекладу сучасної лексики латинською мовою приділяли увагу Ю.Й. Маадла, О.Г. Слєдніков та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Підходу, з яким погодилися б усі латиністи, досі немає, тому у різних словниках сучасної латини можна знайти різні позначення одного і того ж сучасного поняття. Крім того, слід враховувати, що вибір способу перекладу, вибір кореня або словотвірного елемента є досить суб'єктивним. Тому актуальною проблемою залишається пошук доцільних способів створення латинського неологізму, який буде відповідати всім нормам латинської мови і точно передавати семантику сучасного поняття.

Постановка завдання. Метою цієї роботи є дослідження наявних способів перекладу сучасної безеквівалентної лексики латинською мовою та їх аналіз з погляду доречності застосування того чи іншого способу у певній ситуації.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження способів перекладу сучасної лексики латинською мовою нами було обрано латинський переклад твору Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц» [2], оскільки в ньому наявна лексика найрізноманітніших тематичних груп. У кожній з груп переважають ті чи інші способи перекладу, і комплексний аналіз різноманітних груп лексики дає змогу охопити максимальну кількість способів перекладу у межах одного твору.

До першої групи увійшли сучасні топоніми. Для найменувань місцевостей, які були відомі давнім римлянам, ми знаходимо повний еквівалент у класичній латинській мові: Європа – Europa (фр. Europe), Африка – Africa (фр. Afrique). Сюди ж можна віднести лексему «Індія» (фр. les Indes). У творах Цицерона трапляється лексема "India", проте перекладач вживає цілком природну для латинської мови конструкцію «прийменник + назва народу, що проживає на певній території», – apud Indos (букв. «у індусів»). Вибір такого способу перекладу можна пояснити прагненням перекладача зберегти множину французької назви групи країн, що знаходяться на території Південної та Південно-Східної Азії. На момент написання твору (1943 р.) ці країни були об'єднані назвою «Британська Індія» (фр. Empire des Indes).

Останнє географічне найменування, яке можна віднести до цієї групи, – це Австралія (фр. Australie). Хоча Австралія була відкрита тільки на початку XVII ст., уже у Птолемея ми знаходимо припущення про те, що у південній півкулі є великий материк, який врівноважує Землю. Оскільки багато хто вірив в істинність його припущення, поширилася назва "Terra Australis Incognita" (букв. «Невідома Південна земля»). Така назва не була засвідчена у творах класичних авторів, проте саме так підписували на географічних картах Середньовіччя імовірно існуючий материк [3, с. 139].

Для деяких сучасних топонімів ми знаходимо тільки частковий еквівалент. Наприклад, на позначення сучасної Франції використовується лексема "Gallia, ae f", оскільки до римського завоювання ця територія називалася Трансальпійською Галлією (лат. Gallia Transalpina). Для позначення Росії (фр. Russie) перекладач знову використовує прийменник з назвою народу, який там проживав, – apud Sarmatas (букв. «у сарматів»). Для позначення сучасної території Сибіру (фр. Sibérie) перекладач звертається до скіфів, однак уточнює, що це не всі скіфи, а гіперборейські, про яких розповідає Геродот (Hdt. 4.32). У цьому разі перекладач теж використовує назву народу з прийменником – apud Hyperbor(a)eos Scythas. До цієї групи слів можна додати прикметник «сахарський» (фр. saharien), який є похідним від географічної

назви. Перекладач не створює новий прикметник, а використовує назву народу в родовому відмінку у функції неузгодженого означення – Garamantum (Garamantes, um m – гараманти). Наприклад, пустеля Сахара, у французькій назві якої використовується вже не прикметник, а іменник з прийменником (фр. désert du Sahara), позначається словосполученням "Garamantum solitudo". Так само перекладач позначає сахарський колодязь (фр. puits saharien) – Garamantum puteus.

Не мають еквівалента найменування таких материків, як Північна Америка (фр. Amérique de Nord) і Південна Америка (фр. Amérique de Sud). Оскільки вони не були відомі людям епохи античності, перекладач запозичує слово "America" з англійської мови, оскільки воно відповідає всім нормам класичної латини. Для позначення Південної Америки він використовує словосполучення "America australis", тобто створює кальку, а у разі із Північною Америкою він створює власне описове словосполучення – "America aquiloni subjecta", що означає «Америка, підвладна північному вітру». Для позначення Сполучених Штатів (фр. États-Unis) перекладач використовує словосполучення "Civitates Foederatae". Оскільки за часів античності не існувало поняття «штат», перекладач використовує близьке за семантикою слово "civitas" (громадянське суспільство, держава, громада).

Форма деяких запозичень була адаптована під норми класичної латини. Відомо, що у XVII столітті перша голландська назва Нової Зеландії була трансформована у латинське "Nova Zeelandia" [4]. Перекладач запозичує цю назву, але, оскільки для класичної латини не властиве зяяння, перекладач усуває його і наближає назву до норм класичної латинської мови – Nova Zelandia. Без змін була запозичена назва штату Арізона (фр. Arizona) – Arizona. Такого роду запозичення виправдовуються в тому разі, якщо місцева назва має неясну етимологію і не може бути перекладена, а також якщо вона відповідає нормам класичної латини [1, с. 419].

Крім топонімів, у тексті твору згадується безліч небесних тіл. Перш за все це планети (фр. planète), зірки (фр. étoile) і астероїди (фр. astéroïde). У класичній латинській мові існувало лише поняття "stella", яке об'єднувало усі небесні тіла. Лексема "planeta, ae f" (від давн.-гр. «πλάνης, ητος ὁ – мандрівник; планета») з'явилася у II столітті н.е. і вживалася лише деякими авторами і тільки у множині [5, с. 590]. Греки підкреслювали, що планета, на відміну від зірки, постійно рухається. Римлянам, щоб підкреслити таке розходження, досить було додати уточнюючий дієприкметник "errans": stella errans. Саме таке словосполучення використовує перекладач, воно ж трапляється у творах Цицерона [5, с. 726]. Жодного позначення не існувало для астероїда, оскільки вивчення астероїдів як окремих небесних тіл почалося у XVIII столітті. Відомо, що під час створення сучасного терміна були запропоновані два варіанти – давньогрецька лексема ἀστερίσκος ὁ (букв. «зірочка») і латинська лексема stellula, ae f (букв. «зірочка»), однак згодом вчені звернулися до більш придатного слова ἀστεροειδής (букв. «зіркоподібний»). Щоб уникнути запозичення, перекладач використовує відхилений варіант "stellula, ae f" і розширює семантику такої лексеми.

Серед безеквівалентних найменувань природних об'єктів можна виділити лексему «вулкан» (фр. volcan). В епоху класичної латини Вулканом називали бога вогню і ковальської справи. На думку римлян, під час роботи бога у кузні під горою з димоходу вивергалося полум'я. Таким чином, римляни не виділяли вулкани як окремий різновид геологічних утворень, тому на позначення вулкана у сучасному розумінні перекладач використовує описову конструкцію "mons ardens" (букв. «гора, що горить»). Саме так описували виверження вулканів стародавні римляни. Наприклад, в одній з промов Цицерона ми знаходимо фразу "Aetnam ardere dicunt", що буквально перекладається «говорять, що Етна горить» (Cic. Scaur. 29.1).

Тільки частковий еквівалент має лексема «океан» (фр. océan). Під лексемою "Oceanus, i m" римляни розуміли море, яке оточує весь світ, і саме у такому значенні це слово трапляється у Цицерона [5, с. 531]. У «Маленькому принці» йдеться не про Світовий океан, а про ті найбільші водні об'єкти, з яких він складається. Такий поділ Світового океану на ділянки почав формуватися тільки у XVIII столітті. Оскільки для перекладача важливо, щоб план змісту залишався незмінним, він запозичує у Цицерона описовий вираз – mare magnum – і дещо розширює семантику цього словосполучення.

До безеквівалентної лексики належать найменування професій деяких героїв твору. Наприклад, в античні часи не існувало таких професій, як ліхтарник (фр. allumeur de réverbères) або стрілочник (фр. aiguilleur). Для їх позначення перекладач використовує створені за аналогією описові словосполучення "curator lychnorum publicorum" (букв. «доглядач громадських ламп») і "curator biviorum" (букв. «доглядач розвилок доріг»). Основою для аналогії є словосполучення "curator

viae Flaminiae" (букв. «доглядач Фламінієвої дороги»), яке ми знаходимо в одному з листів Цицерона (Att. 1.1.2.8). Словосполучення "curator lychnorum publicorum" являє собою практично повний еквівалент, оскільки у Давньому Римі вже існувало вуличне освітлення у вигляді факелів або масляних ламп. У разі зі стрілочником ми спостерігаємо частковий еквівалент, оскільки у Давньому Римі не існувало нічого, що нагадувало б залізничну стрілку. З іншого боку, можна з легкістю уявити людину, обов'язком якої було б стояти на роздоріжжі і вказувати мандрівнику потрібний напрямок.

Варто окремо відзначити особливості перекладу деяких числівників. У Давньому Римі не існувало окремих числівників на позначення класів мільйонів і мільярдів. Для позначення мільйонів використовувалася описова конструкція "deciens centena milia", що означає «десять разів по сто тисяч». Вираз "centena milia" став стійким, тому у разі вказівки суми сестерціїв, що перевищує мільйон, він часто опускався [6]. Подібним описовим способом користується перекладач під час перекладу числівника «п'ятсот один мільйон шістсот двадцять дві тисячі сімсот тридцять один» (фр. "cinq cent un millions six cent vingt deux mille sept cent trente et un") – quinquies milies et sexies decies centena milia viginti duo milia septingenti triginta unus.

У тих випадках, коли числівник «мільйон» уживається в переносному значенні і позначає дуже велику кількість чого-небудь, перекладач замінює його латинським числівником «шістсот тисяч» (лат. sescenta milia). Наприклад, «мільйон років» (фр. "millions d'années") – sescenta milia annorum. Тут також використовується принцип аналогії. Числівник "sescenti, ae, a" у такому значенні можна знайти, наприклад, у Марціала: "Et dolet et queritur, sibi non contingere frigus // Propter sescentas Baccara gausapinas" (букв. «І журиться, і скаржиться, що не може знайти прохолоди, Баккара через шістсот (тобто багато) одеж вовняних») (Mart. Ep. 6.59.1). Не існувало жодного еквівалента на позначення мільярдів. У таких випадках перекладач уникає створення неологізму і використовує вже згадану описову конструкцію. Наприклад, два мільярди (фр. deux milliards) – vicies milies centena milia, тобто двадцять тисяч раз по сто тисяч.

З числівниками також пов'язані особливості позначення часу. Відомо, що у Давньому Римі для позначення відрізків години використовувалася дванадцяткова система дробів. 1/12 частина чого-небудь позначалася лексемою "uncia, ae f", це ж слово вживалося для позначення п'яти хвилин, мінімальної одиниці часу. У «Маленькому принці» перекладач часто має справу з проблемою позначення хвилин і навіть секунд. Для однієї хвилини він створює описову конструкцію "sexagesima horae pars", тобто 1/60 частина години. Якщо ж перекладачеві потрібно вказати більшу кількість хвилин, то він вказує потрібну кількість таких частин години. Наприклад, п'ятдесят три хвилини (фр. cinquante-trois minutes) – quinquaginta tres horae partes. З секундами перекладач має справу тільки один раз, коли вказується, за скільки часу вбиває отрута змії. Щоб не створювати позначення для ще меншої одиниці часу, перекладач замінює словосполучення «за тридцять секунд» (фр. en trente secondes) латинським виразом "momento temporis" (букв. «у мить часу»).

Варто окремо виділити переклад числівників, які називають вартість будь-якого об'єкта. Наприклад, в оригінальному тексті ми зустрічаємо фразу "une maison de cent mille francs" (букв. «будинок за сто тисяч франків»). Перекладач прагне наблизити читача до реалій Давнього Риму, тому франки замінюються сестерціями, а замість ста тисяч вказуються п'ятсот тисяч – domus quingenorum sestertium (з опущеною лексемою "milies"). Ціна ймовірного будинку вказана не випадково: саме за п'ятсот тисяч сестерціїв Цицерон планував купити Ланувійську садибу, про що він повідомляє в одному з листів до Аттика (Att. 9.9).

Найбільший пласт безеквівалентної лексики займають лексеми, що позначають предмети повсякденного побуту. Більшість предметів, що існували у Давньому Римі, перекладач ототожнює з тими предметами побуту давніх римлян, які виконували схожу функцію, і тим самим надає нового значення наявній лексемі. Наприклад, таким способом перекладено словосполучення «кольоровий олівець» (фр. crayon de couleur) – miniatula cerula. У Давньому Римі так називали шматочок воску кольору кіновері, яким робилися позначки під час читання. Для позначення сучасної авторучки (фр. stylographe) було використано слово "stilus, i m", яким римляни позначали паличку з гострим кінцем для письма. Лексема «краватка» (фр. cravate) була перекладена лексемою "focale, is n", яка у класичній латині має значення «шийна хустка, шийна пов'язка». У тому разі, якщо предмет не мав відповідника у Давньому Римі, перекладач створює описове словосполучення у термінологічному значенні. Наприклад, літак (фр. avion) описується як «машина, що літає» (лат. volucris machina), його мотор (фр. moteur) – як «самі рушійні сили машини» (лат. ipsi machinae nervi), потяг – як «засіб пересування, який тягнеться» (лат. tractum vehiculum), рушниця (фр. fusil) позначається словосполученням "arcus tonans"

(букв. «лук, що гримить»), а на позначення револьвера (фр. révolver) використовується вираз “funda ictus iterans”, що буквально перекладається як «праща, що повторює удари», тобто підкреслюється низка безперервних пострілів, що може зробити револьвер. Недоліком такого способу перекладу є те, що поза контекстом значення подібних виразів не очевидне.

В окремих випадках перекладач створює неологізми із давньогрецькими коренями, які отримали нові значення у сучасних мовах. Наприклад, аж до XVII століття не існувало такого поняття, як телескоп. Галілео Галілей назвав свій винахід латинським терміном “perspicillum” (від «perspicio, spexi, spectum, ere – уважно розглядати, ясно бачити»), а назву «телескоп» запропонував грецький математик Іоанніс Дімісіанос [7]. Словотвірна модель, яку використовував Галілей для створення свого латинського терміна, тобто «основа інфекта + кінцевий формант -illus (-a, -um)», була мало поширена у класичній латинській мові, тому перекладач створює неологізм “telescopum, i n” шляхом субстантивації середнього роду давньогрецького прикметника «τηλεσκόπος 2 – той, що далеко бачить».

Тільки у рідкісних випадках перекладач вдається до калькування. Наприклад, у французькій мові субстантивований прикметник “rapide” використовується на позначення швидкісного потягу. Перекладач субстантивує латинський прикметник середнього роду “celere” з таким самим значенням і створює семантичну кальку “celere, is n”. У латинській мові є також прикметник “rapidus, a, um”, від якого і походить французьке слово “rapide”, проте саме прикметник “celer, celeris, celere” використовувався класичними авторами для позначення швидкості засобів пересування (наприклад, корабля).

Подібну кальку перекладач створює для слова «бридж» (фр. bridge). До французької мови, як і до багатьох інших сучасних мов, це слово прийшло з англійської мови (англ. bridge – міст). Щоб дати зрозуміти, що йдеться саме про картковy гру, перекладач спочатку позначає бридж словом “chartulae, arum f”, яке у класичній латині має значення «маленькі папірці», а потім у дужках дає пояснення для читача: “... quam pontis lusionem vocant”, що буквально перекладається як «гра, яку називають грою в міст».

Висновки. Під час перекладу безеквівалентної лексики, яка трапляється у «Маленькому принці», перекладач удається до таких методів, як: надання нового значення наявному у класичній латині слову; створення описової конструкції; створення описової конструкції за аналогією; калькування; субстантивація прикметника середнього роду; латинізоване запозичення із сучасної мови або ж із давньогрецької мови. У тому разі, коли безеквівалентна лексема вживається у переносному значенні, перекладач шукає стійкий латинський вираз з таким самим значенням, що нагадує принципи перекладу фразеологізмів.

Можна зробити висновок, що перекладачеві вдавалося дотримуватися латинської мови класичного періоду, за винятком неологізмів, запозичених із сучасних мов на позначення безеквівалентних топонімів. Описові конструкції, які використовуються перекладачем на позначення більшості сучасних понять, у тексті виглядають цілком природно, проте слід зазначити, що описові конструкції, створені для позначення сучасних механізмів, поза контекстом можуть бути незрозумілими для адресата повідомлення, тому вони не можуть бути затвердженими як загальноприйняті терміни. Уникнути неоднозначності перекладу значною мірою допомагають запозичення із сучасних мов, проте надлишок запозичень буде порушувати стиль мови. Перекладач змушений обирати між збереженням стилю та ясністю перекладу для читача. Питання про допустиму частку запозичень, неологізмів і латинських слів пізніх періодів у перекладі все ще залишається відкритим і викликає безліч дискусій. Пошук єдиного й оптимального підходу до вирішення цієї проблеми становить інтерес для подальших досліджень у галузі “Latinitas vivae”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Солопов А.И. Начала латинской стилистики. Москва : Индрик, 2008. 695 с.

2. De Saint-Exupéry A. Regulus / transl. from French by Augustus Haury. Mariner Books, 2001. 96 p.

3. John Noble Wilford. The Mapmakers, the Story of the Great Pioneers in Cartography from Antiquity to Space Age. Vintage Books / Random House, 1981. 414 p.

4. Robin J. Watt. A Note on the Two “New Zealands”. *MapForum.Com.* Specialist Antique Map Magazine. URL: http://www.mapforum.com/09/9nz.htm (дата звернення: 24.02.2020).

5. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Москва : Русский язык-медиа, 2003. 846 с.

6. Jones J.M. A DICTIONARY OF ANCIENT ROMAN COINS. URL: http://ancientrome.ru/dictio/article.htm?a=342743228. (дата звернення: 24.02.2020).

7. Вавилов С.И. Галилей в истории оптики. *Успехи физических наук.* 1964. № 8. С. 583–615. Гл. 4. URL: http://old.ihst.ru/projects/vavilov/papers/galilei.htm (дата звернення: 24.02.2020).

РОЗДІЛ 8
ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.111: 659.1.012
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.50

ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ

ADVERTISING TEXT PECULIARITIES

Бігунов Д.О.,
orcid.org/0000-0001-6100-7765
кандидат психологічних наук,
викладач кафедри практики англійської мови
Рівненського державного гуманітарного університету

Виділення й дослідження мови реклами зумовлено таким екстралінгвістичним фактором як значимість реклами в сучасному суспільстві. Тому рекламні тексти відносять до текстів масового впливу, які вирішують комунікативно-прагматичне завдання, спрямоване на забезпечення надійності, тривалості та ефективності процесу комунікації.

Якщо спочатку функція реклами полягала в поданні широкого асортименту товарів споживачеві, то тепер вона стала інструментом у маніпулюванні соціальними цінностями та відносинами в суспільстві. Таким чином, рекламний текст виконує дві комунікативні функції – інформує та переконує. Саме тому він повинен відповідати таким характеристикам: бути доказовим (переконливим), логічним за формою і змістом, зрозумілим, коротким і лаконічним, оригінальним, неповторним та цікавим. Базовими підходами для створення таких рекламних текстів є фактичний підхід, підхід із вигадкою та емоційний підхід.

Реклама є однією із сфер функціонування термінології, яка характеризується специфічним уживанням професійної лексики з метою досягнення інформаційного сугестивного ефекту для успішного збуту товарів та послуг. Залежно від спрямованості рекламного тексту – спеціального або загальнодоступного – можна говорити про дві тенденції у вживанні термінів у рекламі.

Проте вказується, що для реклами краще використовувати терміни, котрі поширені в сучасній англійській мові. Їх уживання не вимагає ніяких пояснень на відміну від тих термінів, які мають обмежену сферу поширення й потребують різного роду коментарів. З іншого боку, реклама, яка має необмежені можливості у використанні необхідної лексики, може дозволити собі вводити в дозованому вигляді необхідні нові слова і шляхом частого постійного повторення за короткий термін домагатися їх освоєння. Здебільшого це стосується фірмових товарних знаків.

Також у статті розглядається класифікація стилів рекламних текстів і наводяться особливості, властиві кожному з них.

Ключові слова: рекламний текст, підходи, терміни, вплив, виразність.

The article states that the selection and study of the language of advertisement is due to such an extra-linguistic factor as the importance of advertising in modern society. That is why advertising texts refer to texts of mass influence that solve a communicative-pragmatic task aimed at ensuring the reliability, duration and efficiency of the communication process.

Initially, the function of advertisement was to provide a wide range of goods to the consumer, but now it has become a tool in the manipulation of social values and relationships in society. Thus, any advertising text performs two communicative functions – informing and persuading. That is why it should have the following characteristics: be convincing, logical in form and content, clear, concise, original, unique and interesting. The basic approaches for creating such advertising texts are the actual approach, the fictional approach and the emotional approach.

Advertisement is one of the spheres of terminology functioning that is characterized by the specific use of professional vocabulary in order to achieve an informative suggestive effect for the successful sale of goods and services. Depending on the focus of advertising text – special or public – there are two trends in using terms in advertisement.

However, it is noted that for advertising it is better to use terms that are common in modern English. Their usage requires no explanation, unlike those terms that have a limited scope and require a variety of commentary. On the other hand, advertisement that has unlimited possibilities of using the necessary vocabulary, can afford to enter in the dosage form necessary new words and by frequent constant repetition in the short term to achieve their development. In most cases, this applies to trademarks.

The article also discusses the classification of advertising texts styles and describes the features specific to each of them.

Key words: advertising text, approaches, terms, impact, expressiveness.

Постановка проблеми. Не викликає сумнівів той факт, що реклама надійно увійшла в сучасне життя, ставши частиною не тільки комерційної сфери, а й культури, й життя в цілому. Саме тому можна стверджувати, що виділення й дослідження мови реклами зумовлено таким екстралінгвістичним фактором як значимість реклами в сучасному суспільстві. Варто також зазначити, що інформаційна відкритість та збільшення з кожним днем різноманітних міжкультурних комунікацій піднімає проблему ефективності взаєморозуміння і взаємодії у глобальній, науковій і культурній інфраструктурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реклама, маючи в арсеналі безліч прийомів впливуй виразності, привертає увагу фахівців різних галузей науки: психологів (Б.Е. Гіденс, А.С. Кармин, Р.І. Мокшанцев та інших), соціологів (Ж. Бодрійяр, Б.С. Разумовський тощо), маркетологів (У.Ф. Аренс, К.Л. Бове, Д. Огілві та інших) та, звичайно, лінгвістів (В.В. Зірка, Б. Гарднер, Дж. Лакофф, Р.Дж. Харіс та інших).

Варто зазначити, що вивчають рекламу з найрізноманітніших сторін. Так, дослідник О.В. Медведєва пише: «Не секрет, що сьогодні реклама як об'єкт вивчення має величезну привабливу силу. Економісти, соціологи, психологи, історики, мовознавці, дизайнери, діячі кінематографу й телерадіомовлення вважають рекламу «своєю територією», яка підлягає вивченню, теоретизуванню й подальшому розвитку. Це говорить про складність і багатогранність реклами як явища, яке знаходиться «на стику» наук» [2].

Але, незважаючи на те, в якому саме аспекті досліджується реклама, всі дослідники погоджуються з тим, що реклама, перш за все, є актом комунікації між рекламодавцем і споживачем, певною формою спілкування. Як зазначає Дж. Ліч, «рекламування – це візуальна (письмова) дистантна комунікація, котра володіє специфічними рисами усної комунікації» [8]. Найважливіший засіб спілкування або комунікації – це мова, тому вивчення мови реклами, а саме рекламних текстів, стає нагальним й актуальним.

Постановка завдання. Саме тому **завданнями** нашої статті є: проаналізувати різні підходи до дослідження рекламних текстів; розглянути та описати вживання термінологічної лексики в рекламних текстах.

Виклад основного матеріалу. Рекламні тексти відносять до текстів масового впливу, які вирішують комунікативно-прагматичне завдання, спрямоване на забезпечення надійності, тривалості та ефективності процесу комунікації.

Так, відомий американський фахівець із реклами Джилліан Дайер (Gillian Dyer) у своїй книзі "Advertising as Communication" зазначає, що початкова функція реклами полягала в поданні широкого асортименту товарів споживачеві. Однак за останні роки функція реклами дещо змінилася. Вона стала інструментом у маніпулюванні соціальними цінностями й відносинами в суспільстві. Саме в цьому аспекті, як вважає автор, реклама сьогодні виконує ту функцію впливу, яку мають мистецтво й релігія на сучасне суспільство. Крім того, в певному сенсі, продовжує далі автор, реклама є «офіційним мистецтвом» передових промислових країн Заходу, яка заповнює газети й «оштукатурює» все міське середовище. За словами автора, реклама також впливає на політику та появу засобів масової інформації; посилює ідеї та цінності, необхідні для певної економічної системи [6].

Як зазначають дослідники Д.Е. Розенталь і М.М. Кохтев, сутність рекламного тексту можна узагальнити таким способом. Такий текст виконує дві комунікативні функції – інформує та переконує. Він обов'язково повинен бути літературно грамотним. Будь-який рекламний текст відрізняють конкретність і цілеспрямованість, які допомагають зрозуміти, чим рекламований об'єкт відрізняється від інших. Крім того, рекламний текст повинен відповідати наступним характеристикам: бути доказовим (переконливим), логічним за формою і змістом, зрозумілим, коротким і лаконічним, оригінальним, неповторним та цікавим [4].

Зі свого боку, дослідники Расел Лейн і Карен Кінг в 18 виданні своєї книги "Kleppner's Advertising Procedure" виділяють фактичний підхід, підхід із вигадкою й емоційний підхід як базові для створення рекламного тексту [7, с. 137].

Фактичний підхід спонукає зробити покупку, ґрунтуючись на тих перевагах, які описані в рекламі. Причому, у фактичному підході при створенні тексту розрізняють прямий і непрямий шлях впливу на споживача. Прямий шлях природно, не лукавлячи, говорить потенційному споживачеві: "*Do not hesitate! Go and buy! Call us for additional information!*" – *«Не зволікайте! Ідіть і купіть! Телефонуйте нам, якщо буде потрібна додаткова інформація!»*. Непрямий шлях завжди опосередкований, тобто порада або наказ дається в завуальованій формі, а одним із його прийомів є те, що багато хто (особливо хтось відомий) уже користуються цим товаром або послугою.

Підхід із вигадкою передбачає абсолютно неочікуваний спосіб рекламування товару. Зі свого боку, емоційний підхід використовує тексти, які

викликають різноманітні почуття, як позитивні (зацікавленість, захоплення, любов і так далі), так і негативні (відраза, переляк, огида тощо). Безумовно, що такі тексти супроводжуються величезною кількістю ілюстрацій.

Що стосується термінології, то процес її формування на базі загальнолітературної мови здебільшого починають вивчати з того моменту, коли формується термін. Виявлення мовних процесів, які зумовлюють появу терміна, а також механізмів, які сприяють переходу слів загальнолітературної мови в розряд термінів – одна з актуальних проблем термінології.

Варто зазначити, що ще не так давно термін найчастіше розглядався як екзотичне явище загальнолітературної мови. Вчені й дослідники, які займалися впорядкуванням і стандартизацією термінології, бачили в терміні лише мертвий знак або етикетку понять й об'єктів. Проте десь із середини 50х років XX століття з'являється новий погляд на термін. Він характеризується безпосереднім проникненням у сутність терміна, у специфіку його функціонування у спеціальних текстах і в спеціальному мовному побуті без приписування йому бажаних властивостей і якостей, який став основою зародження термінознавчого підходу, і який все ще продовжує формуватися.

Увагу дослідників привертають, перш за все, властивості терміна, котрі відрізняють його від інших одиниць мови, тобто характеризують термін як об'єкт термінознавства. Опубліковані останнім часом роботи, в яких детально досліджується ставлення вчених до терміна й термінології, дозволяють говорити про те, що найбільш вдалими визначеннями терміна були ті, які необхідною мірою вказували на зовнішні властивості терміна.

Отож, під термінами розуміється вся спеціальна термінологія, тобто лексика, яка вживається у спеціальних сферах людської діяльності, визначеними групами людей. Ця думка лежить в основі визначення поняття «термін» більшістю лінгвістів, незалежно від підходу у вивченні термінології.

Так, наприклад, Г. Пауль, відомий німецький учений, зазначав: «На певному рівні розвитку культури виникає спеціальна термінологія окремих ремесел, мистецтв і науки, яка вживається переважно або виключно представниками певних професій» [3]. Цю ж думку поділяє В.М. Лейчик: «Технічним же я називаю термін, коли або слово, або значення не є загальновживаним, а притаманним мові певної людини або групи людей» [1].

Крім того, варто зазначити, що термінологічна лексика у своїй більшості нейтральна й однозначна, проте окремі одиниці будь-якої терміносистеми несуть у собі певну конотацію, мають синоніми і є багатозначними. Перераховані вище явища, з одного боку, створюють комунікаційні труднощі, але, з іншого боку, вказують на мовну рухливість терміна.

Нині більшість учених дотримується думки, що значна частина термінів формується на базі загальновживаної мови, тобто використовується вся варіативність мовного матеріалу, термінологізація слів загальної мови, міжгалузеві запозичення, повторна термінологізація.

Отже, термін – це слово або словосполучення, яке служить для позначення поняття або спеціального явища у професійній області знань або людської діяльності і є основним об'єктом вивчення в термінознавстві.

Зазначимо, що реклама є однією зі сфер функціонування термінології, котра характеризується специфічним уживанням професійної лексики з метою досягнення інформаційного сугестивного ефекту для успішного збуту товарів та послуг. Залежно від спрямованості рекламного тексту – спеціального або загальнодоступного – можна говорити про дві тенденції у вживанні термінів у рекламі.

Якщо реклама розрахована на професіонала в тій чи іншій галузі науки й техніки, то в ній може вживатися спеціальна лексика аж до вживання вузькопрофільної і невідомої для звичайного читача. У цьому разі основна прагматична проблема полягає в коректному використанні наявної термінології. В іншій ситуації, коли реклама призначена для нефахівця, необхідно враховувати кілька особливостей уживання спеціальних слів у рекламі. Сучасна реклама, яка стала самостійною галуззю мовленнєвої творчості зі специфічними цілями й завданнями, має дуже велику читацьку, глядацьку і слухацьку аудиторію. Звичайний одержувач реклами, на сприйняття якого складено текст, може не знати спеціальну термінологію, навіть якщо її функція зводиться до того, щоб найоптимальнішим чином розкрити специфіку рекламних товарів. Отже, необхідно використовувати інші способи досягнення цієї мети. Оскільки в рамках спеціальної лексики виділяється кілька груп і підгруп, існує можливість за наявності будь-якої обмежувальної причини вдатися до вживання професіоналізмів, номенклатурних позначень (номенів), жаргонізмів.

На відміну від термінів професіоналізми можна охарактеризувати як неофіційні назви, поширені в рамках мови однієї професії, частіше в неформальній обстановці, як-от: *bong* – чудово,

відмінно; *boo* – чудовий; *classy* – стильно, модно; *fab (fabulous)* – приголомшливо; *kickapoo* – споживчий товар; *pep up* – «родзинка»*; the ticket* – «те, що треба!», «ось воно!»; *USP* (*Unique Selling Proposition*) – унікальна торгова пропозиція тощо.

Однак слід вказати, що для реклами краще використовувати терміни, які широко поширені в сучасній англійській мові: *brand* – товарний знак*, discount* – знижка, *function* – функція*, information* – інформація*, product range* – асортимент товарів. Їх уживання не вимагає ніяких пояснень, на відміну від тих термінів, які мають обмежену сферу поширення й потребують різноманітних коментарів, що невластиве природі широкої реклами, й тому вони не знаходять у ній місце. З іншого боку, реклама, яка має необмежені можливості у використанні необхідної лексики, може дозволити собі вводити в дозованому вигляді необхідні нові слова і шляхом частого постійного повторення за короткий термін домагатися їх освоєння. Здебільшого це стосується фірмових товарних знаків.

Як відомо, товарний знак – це позначення, яке розміщується на товарі чи упаковці для індивідуалізації товару його виробника. Вчені Т.О. Соболєва та О.В. Суперанська зазначають: якщо товарні знаки індивідуалізують, то індивідуалізують не товар, а право власності на товар [5]. Удалі з погляду словотворення товарні знаки входять у загальнолітературну мову. Під час створення товарних знаків утворюються елементарні ресурси національної та іноземної мов, а також стилістичні засоби типу контамінації, алюзій, метафор тощо.

Зі свого боку, В.М. Лейчик, розглядаючи промислову рекламу і її термінологію, зазначав, що в цій рекламі необхідно використовувати тільки стандартизовані або рекомендовані терміни (при їх відсутності – квазітерміни), які виключають будь-яку можливість неадекватного сприйняття [1]. У виданнях промислової реклами для неспеціалістів використовуються терміни ширшого обсягу й узагальненого змісту, оскільки вживання строго галузевої термінології часто шкодить рекламі, робить її незрозумілою й дивною. Наприклад, у тексті, що рекламує праску, вжили терміносполучення «ділатометричний терморегулятор», яке є цілком незрозуміле для пересічного покупця. На думку В.М. Лейчика, терміни іншомовного походження доцільно заміняти еквівалентами рідної мови або описовими конструкціями. Це зробить текст зрозумілішим і приверне покупців до об'єкта реклами [1].

Автор також наводить низку помилок, котрі трапляються у промислових рекламних текстах. Найпоширенішою з них є термінологічна тавтологія, викликана непотрібної деталізацією, частіше внаслідок паралельного використання терміна іноземного походження і його еквівалента рідною мовою, або через назву властивості, яка вже є в понятті, що виражається цим терміном: наприклад, «компресорна установка для стискання газу»; «Напівпровідниковий приймач на транзисторах»; «Система злиткоподачі для транспортування злитків» тощо. Тавтологія, як і використання ускладнених за формою термінів, ускладнює сприйняття тексту [1].

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що оскільки через проспекти, каталоги та інші рекламні видання часто відбувається перше знайомство потенційних споживачів із пропонованими промисловими виробами, то текст у рекламних виданнях повинен переконувати, бути точним, добре сприйматися, а наявність термінів у рекламних текстах має зумовлюватися цілями й завданнями, а також видом реклами.

Поговоримо про стилі рекламних текстів. Відповідно до літературних журналів, фахівці з реклами пропонують таку класифікацію стилів рекламних текстів:

1) *Оповідний стиль.* Виклад у вигляді розповіді, в якій описується або обіграється ситуація або наводиться приклад з історії, а згадка про рекламований товар з'являється лише вкінці як елемент, що розв'язує складну ситуацію.

2) *Діалогічний стиль.* У рекламі іноді вдаються до комбінації діалогу й розповіді чи ж повністю використовують діалогічну мову. Найчастіше суто діалогічний стиль зустрічається в рекламному форматі «комікс».

3) *Метафоричний стиль.* Цей стиль характеризується широким використанням віршів, порівнянь, гіпербол, протиставлень і гумору.

Також варто нагадати, що кожному функціональному стилеві властиві свої особливості синтаксичних побудов, типові конструкції, які вводяться в рекламний текст і взаємодіють у ньому зі спеціальним стилістичним ефектом. Наприклад, незвичне розміщення елементів пропозиції – інверсія, порушення звичайного порядку членів речення, в результаті якого який-небудь елемент виявляється виділеним й отримує спеціальні конотації емоційності й експресивності. Так, наприклад, у рекламі компанії «Кока-кола» знаходимо: "*Delicious this drink is!*" або "*Coca-Cola – light!*"

Інший стилістичний прийом, який доволі часто використовується в рекламних текстах – це переосмислення або транспозиція синтаксичних структур. Уживання синтаксичних структур у невлас-

тивих їм денотативних значеннях і з додатковими конотаціями називаються транспозицією. Так звані риторичні питання служать емфатичним твердженням. Позитивні за формою пропозиції можуть використовуватися як питання, якщо запитувач хоче показати, що він уже здогадується про те, якою буде відповідь, і йому це не байдуже. Вони також можуть служити як спонукання до дії: "*Fit for hiring?" "It's mind over matter?"*

Щодо експресивності заперечення, то, з точки зору теорії інформації, інформаційний зміст кожного повідомлення є функцією від імовірностей, які в нього входять. Якби позитивні й негативні речення мали б однакову ймовірність у тексті, тобто зустрічалися б однаково часто, то семантико-синтаксична характеристика речень, з яких складається текст, не була б сама собою інформативна. Але оскільки насправді негативні речення зустрічаються в середньому набагато рідше, ніж позитивні, то їх поява виявляється особливо інформативною.

З іншого боку, експресивність заперечення залежить від його функції вказувати на те, що зв'язку між названими в реченні елементами окремо не існує. В результаті, будь-яке заперечення має на увазі контраст між можливим і дійсним, що і створює експресивний та оцінний потенціал.

Pounce: *See No Weevil*.

Farmers: *You also won't see no bollworm, no pink bollworm, no tobacco budworm, no leaf perforation.*

Pounce: *Hear No Weevil*.

Farmers: *And you won't hear them little buggers, either.*

Порушення норм англійської мови в поданій рекламі може неприємно здивувати й послужити звинуваченням у тому, що реклама розвиває недорікуватість. Можна також звинуватити упорядника в тому, що він скористався стереотипами мови аудиторії (фермерів).

Проте, незважаючи на неправильне вживання подвійного заперечення й відмінка займенника, – це дуже розумно складена реклама, яка завоювала численні премії в середовищі рекламного бізнесу.

Висновки. Отже, підсумовуючи зазначене вище, можна сказати, що рекламні тексти відносять до текстів масового впливу, які вирішують комунікативно-прагматичне завдання, спрямоване на забезпечення надійності, тривалості та ефективності процесу комунікації. А розвиток міжнародної реклами, зі свого боку, зробив якісний переклад рекламних текстів однією з необхідних умов успіху рекламної кампанії. Однак, незважаючи на це, рекламна мова, зокрема англійська, донині не була глибоко досліджена й систематизована, що значною мірою ускладнює взаєморозуміння і призводить до змішування понять. Саме тому нам видається доцільним в подальшому розглянути особливості перекладу рекламного тексту, зупинитися на структурно-семантичному аналізі рекламних термінів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. Москва : КомКнига, 2006. 256 с.
2. Медведева Е.В. Рекламная коммуникация. Москва : ЛКИ, 2008. 280 с.
3. Пауль Г. Принципы истории языка / пер. с нем. А.А. Холодовича и др. Москва : Рипол Классик, 2013. 508 с.
4. Розенталь Д.Э., Кохтев Н.Н. Язык рекламных текстов. Москва : Высшая школа, 1981. 125 с.
5. Суперанская А.В., Соболева Т.А. Товарные знаки. Москва : Наука, 1986. 176 с.
6. Dyer G. Advertising as Communication. London; New York : Routledge, 1995. 230 p.
7. Lane R., King K. Kleppner's Advertising Procedure. London : Pearson, 2010. 840 p.
8. Leech G.N. English in Advertising. A Linguistic Study of Advertising in Great Britain. London : Longman, 1966. 210 p.

УДК 81:39
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.51

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ВЗАЄМОДІЇ МОВИ Й КУЛЬТУРИ У СВІТЛІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

SPECIAL FEATURES OF INTERACTION OF LANGUAGE AND CULTURE IN THE LIGHT OF LINGUOCULTURAL RESEARCHES

Богуцький В.М.,
orcid.org/0000-0003-2179-9037
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Національної академії внутрішніх справ

У статті розглянуто ключові особливості взаємодії мови й культури. З'ясовано, що мова й культура тісно взаємопов'язані між собою, адже мова не може існувати за межами культури; мова відтворює сукупність духовних та моральних цінностей культури того чи іншого народу; мова є складником культури, реалізовуючи функцію відбиття й накопичення менталітету народу, його історичного досвіду, ціннісних установок, етнічних констант його характеру.

Вивчення рівнів культури й мови демонструє ізоморфізм їх будови, а тому мова – не тільки елемент культури, а й своєрідний феномен, явище, яке співвідноситься з явищем культури; мова – це ще й інструментарій культури, знаряддя, завдяки якому культура розвиває людину й залишає на ній свій слід. Долучення до культурного простору неможливе без мови, так само, як належне вивчення мови не обходиться без аналізу й усвідомлення культурної інформації.

Лінгвокультурологічні дослідження опираються на осмислення культури як своєрідного простору існування людини, який проявляє своє найповніше втілення в мові. Для нашого дослідження найбільш доцільним є ціннісний підхід до осмислення суті культури, коли всі явища культури наповнені ціннісними орієнтирами, тобто підхід, який виражає ідеал, важливий для всіх представників культури. Цінність виступає об'єднавчим елементом між культурою та мовою, оскільки лише аксіологічно забарвлені аспекти культури набувають вияву в мові, створюючи концептуальні ментальні структури.

Невідворотнім етапом розвитку мовознавства стає виникнення лінгвокультурології. Відштовхуючись від ідеї В. фон Гумбольдта та його наступників щодо мови як випромінювання духу народу, практичного духовного складника, мовознавці у своїх дослідженнях намагаються встановити виняткові ознаки взаємовпливу мови й культури, наблизитися до розуміння того, яким способом мова детермінує світогляд людини, виявити самобутність окремої культури через її мову. На перший план лінгвокультурологічних досліджень виходить аналіз особливостей взаємодії мови й культури, в якій, по суті, фіксується репрезентація концептуальних структур, притаманна етнічній людині.

Ключові слова: лінгвокультурологія, феномен культури, аксіологічний підхід, ізоморфізм, мовний концепт, мовна культура, культурні цінності.

The article deals with the key features of the interaction between language and culture. It is found that language and culture are closely interconnected, since language cannot exist outside culture; language reproduces the totality of the spiritual and moral values of the culture of a people; language is an integral element of culture, realizing the function of reflection and accumulation of the mentality of a people, their historical experience, values, ethnic constants of its character.

The study of levels of culture and language demonstrates isomorphism of their structure, and therefore, language is not only an element of culture, but also a peculiar phenomenon, the phenomenon that correlates with the phenomenon of culture; language is also a toolkit of culture, a tool through which culture develops a person and leaves his mark on him. Access to the cultural space is not possible without language, just as a proper study of the language is not possible without the analysis and awareness of cultural information.

Linguistic and cultural studies are based on the understanding of culture as a kind of space of human existence, which manifests its fullest embodiment in language. For our study, a value approach to understanding the essence of culture is most appropriate when all phenomena of culture are filled with value orientations, that is, it expresses an ideal that is important to all representatives of culture. Value acts as a unifying element between culture and language, since only axiologically colored aspects of culture gain expression in language, creating conceptual mental structures.

The inevitable stage of the development of linguistics is the emergence of linguocultural studies. Starting from Wilhelm von Humboldt's idea and his successors regarding language as radiation of the spirit of a people, practical spiritual component, linguists in their researches try to establish exceptional signs of the mutual influence of language and culture, to come closer to understanding how language determines the worldview of a person, to reveal because of his language. At the forefront of linguocultural studies is the analysis of the peculiarities of the interaction between language and culture, which, in essence, fixes the representation of conceptual structures inherent in the ethnic person.

Key words: linguoculture, cultural phenomenon, axiological approach, isomorphism, language concept, language culture, cultural values.

Постановка проблеми. Зацікавленість процесом взаємодії мови й культури має тривалу історію серед науковців. Н. Толстой відзначає, що значення мови в утворенні культури народу, народної творчості та психології ще у XVIII–XIX ст. викликала неабиякий інтерес таких визначних філософів як І. Гердер та В. фон Гумбольдт. У подальшому тема співвідношення мови та культури інтенсивно вивчалася братами Я. та В. Грімм (у XIX ст.). Міфологічна наукова школа, заснована братами Грімм, мала продовження в дослідженнях А. Афанасьєва, Ф. Буслаєва, О. Потебні та ін. [20, с. 7].

Надалі австрійська плеяда «слів і речей» «зорієнтувала проблематику «Мова й культура» курсом точного дослідження окремих частин – «цеглин» мови й культури, довівши значущість культурологічного бачення в низці царин мовознавства, в лексикології та етимології перш за все» [20, с. 7]. У 30–40х роках зароджується визначна гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа, яка ґрунтується саме на ідеї неподільності та спільності мови й культури [20, с. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвокультурологія як окрема течія лінгвістики цілковито організувалася під кінець 90-х рр. XX ст., що знаменувало перехід сучасної антропологічної лінгвістики на нову стадію свого розвитку. Появу й подальший розвиток цього напрямку значною мірою зумовили дослідження таких відомих лінгвістів країн пострадянського простору як М. Алефіренка, Н. Арутюнової, В. Воробйова, І. Голубовської, В. Жайворонка, В. Маслової, Н. Слухай, О. Снитко, Ю. Степанова, Т. Радзієвської, В. Телії, М. Толстого, Г. Яворської та інших.

Лінгвокультурологія як сукупна сфера наукового знання про взаємовідношення і взаємозалежність мови й культури нині перебуває у фазі піднесення. Дослідники вважають, що становлення й виділення лінгвокультурології як самостійної наукової галузі нерозривно пов'язано із запитанням: складником чого є мова? Так, мова як найголовніше знаряддя порозуміння між людьми може бути елементом комунікативної взаємодії; як спосіб усвідомлення всесвіту, інформативного наповнення й міжособистісного корегування, мову можна розглядати як важіль впливу й закріплення соціальних відносин [10, с. 73]. Як стверджує А. Приходько, виділення лінгвокультурології в самостійну наукову галузь пов'язане з переосмисленням заявленого Е. Бенвеністом поєднання «мова–культура–людина» [14, с. 98]. І безпосереднє вивчення особливостей взаємодії між елементами цієї трійці формує підґрунтя для всієї проблематики лінгвокультурологічних розвідок.

Лінгвокультурологічне усвідомлення природи мови пов'язане з баченням В. фон Гумбольдта, який вважав, що мова – це дух народу, його посередник у сприйнятті та відображенні довкілля. За В. фон Гумбольдтом, мова начебто огортає народ чудодійним світлом: «<…> будь-яка мова має неповторне світобачення. Подібно до звуку, який стоїть між річчю і людиною, вся мова повністю постає між людиною і природою, що позначається на ній» [5, с. 80]. Тому лінгвокультурологічне вивчення мови є дослідженням, зорієнтованим на пошук національно-культурної специфіки мовних явищ, на виокремлення самобутніх ознак тієї чи тої культури, унікального світогляду окремого народу, способів та інструментарію концептуалізації довкілля.

Головними цілями лінгвокультурології є аналіз участі культури в побудові мовних концептів; пошук «культурних смислів» у певному елементі мовного знака; розв'язання проблеми наявності культурно-мовної обізнаності носія мови; дослідження дискурсів і концептосфери культури; формування поняттєвої установки лінгвокультурології, базуючись на класифікації наявних понять [12, с. 31–32].

Варто зазначити, що лінгвокультурологія тісно взаємодіє з когнітивною лінгвістикою, вони нерідко «конкурують» у межах новітніх лінгвістичних досліджень. Відмінність проявляється, передусім, в особливостях розміщення пріоритетів у згадуваній нами тріаді «мова – культура – людина», адже «з погляду когнітивної лінгвістики ми рухаємося від людини до культури, з точки зору лінгвокультурології – від культури до людини» [14, с. 98]. Як зауважує В. Карасик, «лінгвокультурологія – це напрям мовознавства, покликаний досліджувати культуру в мові і мову в культурі, тобто шукати закономірності мовної трансформації дійсності» [9, с. 4]. Різниця між когнітивною лінгвістикою та лінгвокультурологією чи не найяскравіше проявляється в тлумаченні сутності концепту. За наявності відмінних рис між цими лінгвістичними напрямками, А. Приходько зазначає, що «ключовим елементом обох галузей є мова, яка завжди стоїть на першому місці» [14, с. 98].

Постановка завдання. Таким чином, у рамках лінгвокультурології як окремої предметної галузі мовознавства вивчається взаємозв'язок мови й культури. Її предметом є перегукування мови і культури, їх взаємозалежність. У контексті лінгвокультурологічних розвідок мова постає як спосіб усвідомлення характерних ознак

національної культури того чи іншого народу, для вивчення аксіологічного виміру культури. Лінгвокультурологічне дослідження мовних феноменів уможливлює не лише виразне бачення суттєвих проявів культури, а й розуміння того, як культура укорінилась у мові. Поняття культури є основоположним для лінгвокультурології, тому видається доцільним дещо зосередити увагу на аналізі онтології цього явища.

Виклад основного матеріалу. Культура небезпідставно вважається одним із найскладніших понять в історії науки. Говорячи безпосередньо про дефініцію «культури», одностайності тут немає. За підрахунком американських культурологів А. Кребер та К. Клакхон з 1871 по 1919 рр. у вжитку було сім визначень культури, а з 1920 по 1950 рр. їх кількість уже сягнула 150 [7, с. 32]. П. Гуревич стверджує, що у вітчизняній літературі нараховується приблизно 400 дефініцій культури, і ця кількість не є остаточною. Це не дивує, оскільки, за словами дослідника, культура – такий же багатогранний феномен, як і сама людина. Буття людини настільки неосяжне й безкрає, що оформити його в одне визначення культури видається нереальним [7, с. 32].

Феномен культури досліджують фахівці з різних царин знання: лінгвістики, антропології, аксіології, історичної науки, соціології, філософії, культурології тощо. З огляду на це, науковці зосереджують свою увагу саме на ті сторони визначення культури, які якнайточніше відображають специфіку їхнього дослідження [7, с. 32]. Водночас очевидним є те, що історичний прогрес поняття «культура» проходив з дотриманням власної внутрішньої логіки [13, с. 341]. Спочатку усвідомлення культури просувалось від уподібнення її з усім, що було придумано людиною, до вивчення функціонування людини, її діяльності та комунікації, що створюють супротивний природному буттю надприродний рівень існування людини [13, с. 342]. Відомо, що поняття «культура» утворилося в часи античності й бере початок з латинського дієслова *colo, colere – обробляти, вирощувати*, а пізніше набуло значення *поклонятися, шанувати.* Сполучення слів, які мали переносне значення, на кшталт «культура душі», «культура розуму», «культ богів», «культ предків», з'явились трохи згодом. Наприклад, у творах Цицерона йдеться вже не про обробляння ґрунту, а про моральність. Філософ акцентував увагу на важливості духовної культури, маючи на думці, насамперед, філософію [7, с. 43–44]. Античне сприйняття культури подібне до поняття "*παιδεια" – освіченість*. У Середньовіччі поняття «культура» замінило поняття «культ», що вочевидь, зумовила теоцентрична направленість усіх сфер життя тогочасного суспільства. Отже, культ як прояв любові до Бога був неабияк актуальний. Відродження віддає перевагу античному розумінню культури. Культуру осмислюють як діяльну творчу основу людини, покликану гармонійно розвиватися та самовдосконалюватись [5, с. 44–45]. Як твердить П. Гуревич, термін «культура» наповнюється теперішнім значенням у XVII ст. [5, с. 45]. Так філософ-просвітитель С. Пуфендорф у своєму творі «Про право природне» (1684) пояснює культуру як супротивне до «природного стану» [13, с. 342].

Уже з XVIII ст. з'являються різні точки зору на сприйняття та розуміння культури. Просвітителі Франції розглядали культуру як прогресивний рух розуму людини і всього живого, на відміну від неуцтва та грубості. Просвітники, романтики і класичні ідеалісти Німеччини визначали культуру як процес змін філософського, естетичного, морального, правового й політичного світогляду людини, що сприяють розвитку людства загалом. З кінця XIX й початку XX ст. явища культури вже осмислюються з огляду на здобутки етнології, семіотики й антропології тощо. На ґрунті нового бачення культурних феноменів з'являються міждисциплінарні напрями: структуралізм, структурна антропологія, соціальна антропологія й культурна антропологія [13, с. 341].

Хоч й існує чимало тлумачень культури, проте вона так чи інакше стосується всіх без винятку сторін життя людини. Буття людини неможливе за межами культурного простору. Отож у нашому розумінні культура є винятковим феноменом існування людства, який відображає світ людини з його матеріальними й духовними проявами. Чітко розкриває й відбиває суть культури формулювання В. Телії: «культура – це система поглядів на життя і сукупність поглядів на світ, що мають семіотичну сутність» [19, с. 222]. Так само вдалим є визначення філософського енциклопедичного словника: «Культура – це своєрідна система прийомів забезпечення і сприяння людській життєдіяльності, котра проявляється у здобутках матеріальної й духовної праці, в накопичених соціальних нормах й інституціях, в моральних цінностях, у спільному поводженні людей із природою, у ставленні до самих себе та до інших» [21, с. 292].

Щодо співвідношення понять «культура» й «цивілізація», то нерідко вказують на їх несхожість та протилежність. Варто зазначити, що ключова несхожість цих явищ проявляється в тому, що сприйняття цивілізації неодмінно пов'язують з економічним, матеріальним, технічним розви-

тком людей. У той же час поняття культури має аксіологічне забарвлення, адже моральні пріоритети певної культури позначаються як на окремій людині, так і на всьому соціумі. Із цього приводу Т. Іглтон зазначає, що з кінця XIX ст. закріпилась норма порівнювати категорії культури й цивілізації. Так, «цивілізація <…> розуміється як відірвана від дійсності, відчужена, несвідома, утилітаристська й така, що перебуває в залежності від <…> віри в матеріальне процвітання; культура має внутрішню єдність, їй властива нерозривність <…>, оцінка самої себе, збірність. Отже розбіжності між культурою й цивілізацією у своїй основі містять конфлікт традиції і сучасності» [8, с. 22].

Якраз аксіологічність як найголовніша ознака культури та її вияви в мові першочергово цікавлять лінгвістів, оскільки дослідження особливостей мовного представництва ціннісної картини світу є одним із завдань лінгвокультурології [2, с. 22]. Важко не погодитись із думкою Г. Слишкіна, який вважає, що для лінгвістичного аналізу найприйнятнішим є аксіологічний спосіб визначення культури, витоки якого сягають ідей філософів баденської школи В. Віндельбанда та Г. Ріккерта [18, с. 26]. На думку прихильників такого підходу, всі прояви культури містять у собі якусь цінність, визнану людиною. Задля такої цінності певні явища або створюються, або вдосконалюються людиною [15, с. 55]. В. Віндельбанд зазначає, що окреме суспільство формує систему своєї культури внаслідок виокремлення й усвідомлення тих аспектів життя, які становлять підґрунтя його буття [3, с. 252], тобто відшукує те, що є найціннішим, та розглядає його як ідеал своєї культури. Беручи до уваги аксіологічний підхід «культура є направленість, і неодмінно направленість до ідеалу, і саме до ідеалу значнішого, аніж ідеал окремої людини – до ідеалу суспільного. Ідеал може бути різноманітним. Він може бути виключно духовним: блаженством, наближенням до божества <…>; ідеалом може бути обізнаність у чому-небуть <…>. Ідеал може бути суспільним <…>, але повсякчас – ідеалом співдружності… Ідеал безпосередньо для представника культури постійно є благом. Благо всієї спільноти, тут чи деінде, зараз чи згодом» [22, с. 34]. Саме сукупність культурних цінностей визначає неповторність та неподільність тієї чи іншої культури [16, с. 47]. Отримати доступ до системи цінностей духовної культури можна й за допомогою мови через аксіологічно марковані концепти, які є втіленням культури.

Культура для нас є цікавою в контексті її взаємодії та взаємозалежності з мовою. К. Леві-Строс стверджував, що «насамперед мову можна розцінювати як витвір культури <…>, водночас мова є складовою культури, вона представляє одну з її частин <…>. Окрім цього, мову можна розглядати і як умову культури», оскільки саме через посередництво мови дитина приєднується до культури спільноти, в якій вона перебуває. Заразом мова проявляє себе як рушійна сила культури через подібність їх будови [11, с. 74]. Підводячи підсумок своїм розмірковуванням про взаємодію мови й культури, вчений стверджує, що є доцільним тлумачення мови як незвичайної основи, на якій вибудовуються певні устрої, часом вигадливіші за неї, проте схожої форми, пов'язані з культурою в багатьох фазах її буття [11, с. 74]. Е. Бенвеніст змальовує ознаки взаємозв'язку мови й культури схожим способом. Так, дослідник стверджує, що саме за допомогою мови індивідуум входить у культурний простір – «освоює культуру», тому вивчення близькості мови як із міркуванням, так і з характерними ознаками поводження людини та її взаємозв'язок із підвалинами культури уможливлюють виразніше бачення глибинних процесів виконання свідомістю своїх функцій у роботі мислення [1, с. 32].

У межах лінгвокультурології вивчається те, яким способом мова віддзеркалює культуру і як у дійсності мова поглинає культуру, тобто мова досліджується як виняткове явище культури. В зазначеному контексті доречно тлумачити поняття «культура» в термінах, які пропонує В. Телія: «культура, як і мова, – це прояви свідомості, які відтворюють світобачення людини» [19, с. 224]. Має значення те, що між культурою та мовою є діалог, а «застосування тієї чи тієї мови відповідає певному коду культури» [19, с. 225].

На думку М. Толстого, мова й культура зіставляються як частина й ціле. Хоч мова й може виступати як засіб чи складник культури, проте її доречно характеризувати і як феномен автономний щодо культури. Разом із цим, мову й культуру можна порівнювати як рівноцінні та рівнозначні явища [20, с. 7]. Проте Е. Сепір не погоджувався з наявністю зумовленого зв'язку між мовою й культурою, стверджуючи, що «культуру характеризує те, що певне суспільство робить і думає. А мова є тим, як думає це суспільство» [17, с. 193].

Як стверджує І. Голубовська, «на початок XXI ст. завдання опису «контурів культури» вже завершене» [4, с. 34], і на переконання М. Толстого, «співставлення культури й мови в цілому, а найбільшою мірою конкретної національної культури й конкретної мови, демонструє такий собі ізоморфізм їх будов у внутрішньо ієрархічному

і функціональному ракурсі [20, с. 8]. Так, поєднання культури й мови може містити в собі паралелі: книжна мова відображає елітну культуру, побутове мовлення – «третю культуру», наріччя, говірки – народну культуру, жаргон – традиційно-професійну культуру [20, с. 8].

Твердження щодо ізоморфізму структур, що спостерігається в мові й культурі, наводить на усвідомлення мови як такого собі феномену, який реально існує самостійно від культури. Це доводять слова В. фон Гумбольдта: «Мова, і не лише мова в загальному, а окрема мова, якою б вона не була, сама по собі й для себе є об'єктом, який вартий сумлінного осмислення» [6, с. 348–349]. Водночас мова – це віддзеркалення існування окремішнього народу, його національних рис, менталітету, темпераменту й сукупності моральних пріоритетів, більше того: мова – духовна суть, яку складно повністю усвідомити й розпізнати: «Мова – це споріднена духовна енергія народу, яка надприродним чином відбита в певних звуках... Уся людина не вміщується в межі своєї мови; людина є завеликою для того, що здатні передати слова; однак, вона повинна обрамлювати словами свій незримий дух, щоб закріпити його, і вживати слова як підмогу для досягнення того, що виходить за їх рамки» [6, с. 346]. Вивчення мови сприяє розкриттю духовних загадок культури того чи іншого народу. Н. Толстой зазначає, що мова є «дзеркалом народної культури, народної психології й філософії, у багатьох випадках <…> єдине джерело історії народу і його духу» [20, с. 7].

Висновки. Отже, дослідження будь-якої культури без використання даних про мову народу не є довершеним, оскільки різнобарвність мов, їх невичерпне наповнення демонструє різноманітність культур народів, їх велич і неповторність: «Мови – це ієрогліфи, в які людина поміщає світ і свою уяву; <…> завдяки різноманітності мов для нас стає досяжним багатство світу і багатство того, що ми осягаємо своїм розумом у ньому; і буття людини стає для нас просторішим, адже мови щедро обдаровують нас різними способами мислення і сприйняття» [6, с. 347].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / под ред., с вступ. ст. и коммент. Ю. Степанова. Москва : Прогресс, 1974. 446 с.
2. Богуцький В. Основоположні категорії лінгвокультурології: категорія цінності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 58. С. 21–23.
3. Виндельбанд В. Избранное: Дух и история. Москва : Юрист, 1995. 687 с.
4. Голубовська І. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. Київ : Логос, 2004. 2е вид., випр. і доп. 284 с.
5. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / под ред. и с пред. д. филол. н., проф. Г. Рамишвили. Москва : Прогресс, 1984. 400 с.
6. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / сост., общ. ред. и вступ. ст. д. филос. н., проф. А.В. Гулыги и д. филол. н., проф. Г.В. Рамишвили. Москва : Прогресс, 1985. 450 с.
7. Гуревич П. Культурология : учебник. Москва : Гардарики, 2001. 3е изд., перераб. и доп. 280 с.
8. Иглтон Т. Идея культуры / пер. с англ. И. Кушнаревой. Москва : ИД Высшей школы экономики, 2012. 192 с.
9. Карасик В. Языковая матрица культуры. Москва : Гнозис, 2013. 320 с.
10. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
11. Леви-Стросс К. Структурная антропология / пер. с фр. Вяч. Вс. Иванова. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2001. 512 с.
12. Маслова В. Лингвокультурология : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : Академия, 2001. 208 с.
13. Новая философская энциклопедия : в 4 т. Москва : Мысль. 2010. Т. 2. 634 с.
14. Приходько А. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск : Белая Е.А., 2013. 307 с.
15. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / общ. ред. и предисл. А. Зотова. Москва : Республика, 1998. 413 с.
16. Садохин А. Межкультурная коммуникация : учебное пособие. Москва : Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. 288 с.
17. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологи / пер. с. англ. ; общ. ред. и вступ. ст. А. Кибрика. Москва : Прогресс, Универс, 1993. 656 с.
18. Слышкин Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты / дис. … д-ра филол. наук : 10.02.19. Волгоград, 2004. 326 с.
19. Телия В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Языки русской культуры, 1996. 288 с.
20. Толстой Н. Славянская этнолингвистика: вопросы теории. Москва, 2013. 240 с.
21. Философский энциклопедический словарь / под ред. : Л. Ильичев и др. Москва : Сов. Энциклопедия, 1983. 840 с.
22. Хѐйзинга Й. Тени завтрашнего дня. Человек и культура. Затемненный мир : эссе / сост., пер. с нидерл. и предисл. Д. Сильвестрова ; коммент. Д. Харитоновича. Санкт-Петербург : Изд-во Ивана Лимбаха, 2010. 456 с.

УДК 81'42
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.52

СЛОГАН ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ

SLOGAN AS A TYPE OF ADVERTISING TEXT

Віговська Л.А.,
orcid.org/0000-0003-4508-6488
старший викладач кафедри іноземних мов
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Реклама як складне соціально-психологічне явище привертає до себе увагу фахівців із різних галузей знань: психологів, маркетологів, економістів, соціологів, культурологів і, перш за все, лінгвістів. Реклама стала важливим елементом сучасного життя і в нашій країні, і за кордоном, ввійшла в низку найважливіших засобів впливу на багатомільйонну аудиторію. В ринкових умовах реклама є дієвим інструментом, за допомогою якого людина отримує інформацію, яка спонукає її придбати рекламований товар.

У поданій статті здійснюється спроба комплексного аналізу рекламного слогану як одного з видів рекламного тексту, його основних функцій та особливостей. У статті наводяться запропоноване сучасними дослідниками визначення поняття «реклама», а також подане тлумачення поняття «слоган», яке використовується в міжнародній рекламній практиці. Аналізуються рекламні константи, які забезпечують взаємодію між різними формами впливу рекламного повідомлення на споживача. Розглядається модель рекламної комунікації, відповідно до якої здійснюється процес отримання споживачем рекламної інформації. У статті пояснюється така особливість рекламного слогану як маркетингова цінність. Акцентується увага на найбільш поширених художніх прийомах, котрі складають художню цінність рекламної фрази. Визначаються основні засоби, які застосовуються під час написання рекламних слоганів і роблять їх успішними та дієвими. Це, зокрема, фонетична відповідність звукового складу змісту рекламного повідомлення, лексичний склад слогану та синтаксичні конструкції.

У статті підкреслюється, що рекламний слоган грає важливу роль у рекламному процесі. Він сприяє реалізації економічної ролі реклами, яка полягає в забезпеченні зв'язку між виробниками і споживачами товарів. Не менш значуща естетична складова слогану. Він виступає як рекламна константа, навколо якої вибудовується лаконічний, оригінальний, конкретний рекламний текст.

Ключові слова: реклама, рекламний слоган, рекламна константа, художня цінність, маркетингова цінність.

Advertising as a complex socio-psychological phenomenon attracts the attention of different specialists: psychologists, marketers, economists, sociologists, cultural marketers and primarily linguists. Advertising has become an important part of modern life both in our country and abroad, it has advanced closer to some of the most important means of influencing the audience of millions. In market conditions advertising is an effective tool by which a person receives information that encourages him to purchase the advertised product.

This article represents an attempt of comprehensive analysis of advertising slogan as a type of advertising text, its main functions and features. The article provides a definition of the term "advertising" proposed by modern researchers, as well as an interpretation of the term "slogan" which is used in international advertising practice. Advertising constants that provide the interaction between various forms of influence of advertisement on a consumer are analysed. The model of advertising communication is considered according to which the process of obtaining advertising information by a consumer is carried out. The article explains such a feature of advertising slogan as marketing value. It focuses on the most common artistic techniques that make up artistic value of advertising phrase. The main methods that are used when writing advertising slogans and that make them successful and effective are determined. They are, in particular, the correspondence of the phonetic sound structure to the content of advertising message, the lexical composition of the slogan and syntactic constructions.

The article emphasizes that advertising slogan plays a very important role in advertising process. It contributes to realization of the economic role of advertising, which is to ensure communication between the producers and consumers of goods. The aesthetic component of the slogan is no less significant. It acts as advertising constant around which a concise, original, specific advertising text is compiled.

Key words: advertising, advertising slogan, advertising constant, artistic value, marketing value.

Постановка проблеми. Рекламний текст є об'єктом аналізу як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Дослідження рекламного слогану як окремого вербального компонента рекламного тексту проводять А.В. Литвинова, Е.Г. Папов'янц, О.Д. Солошенко. Рекламний слоган, який є частиною рекламного процесу, становить інтерес із погляду вивчення мовних засобів його створення. Проблема дослідження слогану як найбільш яскравої та показової частини рекламних добутків залучає велику кількість фахівців у різних галузях гуманітарних наук [1; 3; 5; 6; 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні напрями дослідження рекламних текстів відображені в роботах багатьох науковців. Так лексичні особливості рекламного тексту вивчали Л. Баркова, Л. Винарська, С. Козлова, М. Кохтєв, Д, Розенталь, М. Щербина тощо. Фонетичні осо-

бливості аналізували О. Ксезенко, О. Мальцева та інші. Синтаксичні особливості досліджували Т. Лукша, І. Шестакова тощо.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути функції слогану, визначити ті особливості, які виділяють його серед рекламних продуктів, проаналізувати схему рекламної комунікації та деякі художні прийоми, які використовуються при написанні рекламних слоганів.

Виклад основного матеріалу. Реклама відіграє важливу роль в житті постіндустріального інформаційного суспільства. Вона є постійним супутником сучасної людини в повсякденному житті і здійснює вплив, значення якого важко переоцінити. Роль реклами вже давно не обмежується ані рамками комерційних комунікацій, ані суто ринковою діяльністю.

Можна сказати, що реклама – явище соціально-психологічне. Це багатоплановий товар, який торкається найпотаємніших ділянок психіки сучасної людини [1, с. 5].

Щодо поняття «реклама», то слід зазначити, що на сьогоднішній день існує велика кількість тлумачень цього терміну.

Ричард Сандхузен у своїй книзі “Marketing” визначає рекламу як повідомлення, яке розповсюджується за допомогою різноманітних засобів масової інформації [2, с. 442].

Сучасні дослідники пропонують таке формулювання цього поняття: «Реклама – це процес інформування населення про товар, ознайомлення з ним, переконання в необхідності його придбання [3, с. 8].

Одним із найважливіших елементів рекламної діяльності є укладання рекламних текстів. З погляду фахівця найбільший інтерес у лінгвістів викликає кінцевий продукт цієї діяльності, а саме – рекламний текст, одним із видів якого є рекламний слоган.

У сучасному значенні поняття «слоган» (sluagh-ghairm), яке походить з галльскої мови, вперше було використане наприкінці XIX століття. Спочатку його вживали як партійний девіз під час виборчої кампанії, а в 20х роках минулого століття стали використовувати як рекламний девіз [4, с. 519]. Первісне значення цього поняття «бойовий клич» повною мірою визначає одну з основних функцій слогану – привернути увагу потенційних споживачів.

Сучасне тлумачення цього поняття в міжнародній рекламній практиці є таким: «Слоган – це рекламна фраза, яка у стислому вигляді викладає основну рекламну пропозицію і входить в усі повідомлення в рамках рекламної кампанії» [5, с. 5].

Зазвичай слоган стоїть наприкінці рекламного повідомлення, поруч з ім’ям рекламодавця або рекламованої товарної марки – бренда. Ця позиція зумовлена тим, що слоган нібито підбиває підсумки рекламної кампанії, всьому показаному та сказаному в рекламі.

Разом із такими елементами рекламного повідомлення як ім’я рекламодавця або рекламованого бренда, фірмовий знак, фірмові кольори, музика слоган формує мережу постійних елементів, які забезпечують однаковість рекламних матеріалів, що мають на меті створити ефект упізнавання. За цими постійними елементами споживач відразу може визначити, до якої рекламної кампанії належить те або інше рекламне оголошення.

Крім того, функція слогану – служити сполучною ланкою між багатьма окремими повідомленнями, які входять у загальну рекламну кампанію і мають різні формати: макети у пресі, телевізійні рекламні ролики, щити зовнішньої реклами. Слоган з’являється в кожному рекламному повідомленні, незалежно від його формату й розміру. До того ж, він завжди з’являється в тому самому місці, де його звик чути або бачити споживач.

Цими основними функціями слогану визначається його особлива роль серед рекламних продуктів.

Як відомо, мета рекламної кампанії – продаж рекламованого товару або послуги. Досягненню цієї мети повинні бути підпорядковані всі складники рекламного впливу. Перш ніж створювати той чи інший рекламний продукт, тобто або друковану, або зовнішню рекламу, рекламіст повинен чітко уявляти собі, кому буде адресоване рекламне повідомлення, яким він збирається зацікавити потенційного споживача і як це краще зробити [6, с. 15].

Ефект впливу рекламного повідомлення на споживача визначається не одним лише правильним і точним інформаційним змістом. Також є важливими й емоційні, часом підсвідомі, реакції, викликані почутим або прочитаним рекламним повідомленням. Цілком природно, що настільки різні функції не присутні однаковою мірою в кожному з елементів рекламного повідомлення. Відбувається своєрідний «поділ праці» між компонентами реклами. Всі словесні елементи (слоган, хед-лайни, основний текст) традиційно виконують функцію, яка інформує, апелюючи переважно до розуму споживача. У той же час за емоції більше за все «відповідальні» зображення, відеоряд та музика.

Так, існують особливі рекламні елементи, що є базовими складниками будь-якої рекламної кампанії. Їх іноді називають рекламними констан-

тами. До таких постійних елементів відносяться фірмовий знак, ім'я рекламованого товару і слоган. Вони наявні у всіх рекламних матеріалах, забезпечують єдність форми та єдність змісту рекламної кампанії. Однією з головних функцій рекламних констант є забезпечення взаємодії між різними формами рекламного впливу.

Особливість рекламних констант полягає в тому, що вони повинні бути здатні існувати ізольовано, у відриві від інших елементів рекламного повідомлення. Повинно бути достатньо сполучення слогану з логотипом (для візуальних повідомлень) або слогану зі звучним ім'ям бренда (для аудіореклами), щоб споживач зміг відразу зрозуміти, про який товар ідеться, і легко уявити його собі.

Рекламний слоган як одна з рекламних констант повною мірою відповідає описаним вимогам. Існує достатньо ситуацій, коли рекламне повідомлення змушене обмежуватися мінімумом місця й часу. В таких випадках слоган і графічне або звукове відтворення імені бренду є єдиними елементами рекламного повідомлення, які, незважаючи на свій лаконізм, повинні задовольняти вимогам, що висуваються до будь-яких рекламних матеріалів – передавати інформацію про товар і стимулювати попит на нього з боку потенційних споживачів. При цьому на слоган лягає основне навантаження, бо саме він повинен передати споживачу інформацію про продукт, додавши їй належну форму [2, с. 36].

На нашу думку, перш за все потрібно зрозуміти принцип роботи рекламного слогану. Розглядаючи сучасні схеми або моделі, які описують рекламну комунікацію, нам здається, що найбільш точною є наступна: сприйняття – запам'ятовування – залучення.

Відповідно до цієї схеми взаємодія споживача зрекламноюінформаціеюздійснюєтьсяутриетапи.

1. На етапі сприйняття людина знайомиться зі слоганом. Від того, якими будуть перші секунди зустрічі споживача зі слоганом, залежить, чи буде рекламна фраза допущена на більш високий рівень чи назавжди загубиться в потоці непотрібної інформації.

Сприйняття відбувається швидко і, безумовно, за кілька секунд свідомість не встигає обробити і проаналізувати зміст фрази; вона просто реагує на незвичайний стимул, незвичний, яскравий сигнал ззовні, відмінний від оточення. Тому основним елементом впливу на етапі сприйняття є форма слогану.

2. Етап запам'ятовування можливий лише в тому випадку, якщо сприйняття пройшло вдало. Слоган допускається на другий рівень, де обробляється вже зміст рекламної фрази.

Для того, щоб запам'ятатися, слоган повинен мати для споживача визнану цінність. Цінність може бути як утилітарною (слоган містить важливу фактичну інформацію), так і художньою (слоган є вдалою з художньої точки зору фразою, якою можна при нагоді скористатися).

3. Етап залучення – найважливіший. На цьому етапі слоган доводить свою придатність, здатність виконувати покладені на нього рекламні задачі. Суть залучення полягає в тому, наскільки інформація про продукт, який міститься у слогані, здатна підштовхнути споживача до конкретних дій, тобто до купівлі рекламованого товару.

Не кожен слоган, що пройшов етап сприйняття та запам'ятовування, в змозі забезпечити залучення. Залучення виявляється в момент обмірковування і придбання споживачем того чи іншого товару. Якщо в цей момент слоган витягається з пам'яті як одне із джерел інформації про продукт, то його здатність залучати може бути визнана високою. Якщо ж у цей вирішальний момент споживач не згадує рекламну фразу – це провал, якому не допоможуть ні позитивне сприйняття, ні успішне запам'ятовування [3, с. 94].

Однією з особливостей рекламного слогану є його маркетингова та художня цінність.

Маркетингова цінність слогану полягає в наявності в ньому фактичної інформації про об'єкт реклами – бренд або організацію. Як і будь-який рекламний продукт, слоган повинен, насамперед, нести споживчу інформацію про товар, яка до того ж має бути актуальною. Відомо, що серед багатьох характеристик кожного товару споживач виділяє основні, найбільш важливі для нього, і другорядні. При купівлі необхідного товару, в ситуації вибору між декількома наявними брендами, споживач буде порівнювати їх на основі тих характеристик, які мають для нього першочергове значення.

Художня цінність рекламної фрази складається з тих художніх прийомів, що автор застосував при її створенні [5, с. 12].

Вищий прояв художньої цінності слогану – його здатність запам'ятовуватись як удала фраза і, в ідеальному варіанті, увійти в повсякденну мову, але при цьому не втрачати зв'язку з об'єктом реклами. Існує велика кількість технік для досягнення подібної мети. Комбінація й поєднання наявних технік, які застосовуються для художнього втілення текстових рекламних ідей, визначає художню цінність слогану.

Слоган, як і будь-який твір словесного мистецтва, підкоряється законам поетики, засно-

ваним на особливостях мови, якою написана рекламна фраза. Його загальна художня цінність складається з окремих художніх прийомів, застосованих автором. Рекламний слоган, звичайно ж, як і будь-який художній твір, є унікальним, але оскільки рекламна творчість має підкорятися чітким рамкам маркетингової цінності, необхідно виділити й систематизувати найбільш часто застосовані прийоми, що на практиці довели свою успішність та дієвість.

У процесі опису окремих художніх прийомів, котрі використовуються під час написання рекламних слоганів, та їх ролі в рекламній творчості ми спиралися на систему художніх прийомів, яка була розроблена І.А. Морозовою і яка, на нашу думку, видається зручною й ефективною. І. Морозова послідовно рухалась упошуках вербальних технік, які себе зарекомендували, йдучи у структурі добутку від меншого до більшого [5, с. 54]. Таким чином, вона виділила три виміри слогану як словесного добутку: звук; слово; речення.

Основою фонетичної адекватності рекламної фрази є її благозвучність, відповідність звукового складу змісту рекламного повідомлення. Досягається це використанням слів, у складі яких переважають звуки із семантикою, подібною за загальним змістом до переданого повідомлення.

У лінгвістиці «алітерація – це повторення приголосних або голосних звуків на початку близько розташованих ударних складів» [7, с. 282]. Але це повторення має бути приємним для слуху, щоб воно не почало дратувати [8, с. 73].

Часто за допомогою вдалого звукового рішення рекламний слоган не тільки передає загальну ідею, але і спроможний дати підсвідоме орієнтування на товарну категорію, спосіб і ситуацію використання товару.

Ритм, тобто «будь-яке рівномірне чергування, наприклад, прискорення і уповільнення, ударних і ненаголошених складів, і навіть повторення образів, думок тощо» [7, с. 292] у слогані робить його більш структурованим. Це дозволяє людині, по-перше, краще сприйняти фразу, і, по-друге, швидше її запам'ятати.

Перш за все, звичайно, ритм присутній у римованих слоганах. Але цим далеко не вичерпується застосування ритмічної організації слів у процесі створення рекламних слоганів. Ритм особливо ефективний тоді, коли слоган відносно довгий. При чіткій ритмічній організації кількість слів у слогані можна збільшити без істотного збитку щодо ефективності рекламної фрази, хоча слід зауважити, що збільшення довжини повинне бути розумним.

Надзвичайно важливою справою є добір слів для створення слогану, оскільки саме вибір слів багато в чому визначає якість рекламної фрази.

Лексичний склад слогану диктується маркетинговою інформацією про споживчі переваги товару. Кожен предмет або явище, які існують навколо нас в об'єктивній реальності, описуються в мові визначеною кількістю слів – іменників, прикметників, дієслів тощо. Тому копірайтер, тобто фахівець із розробки рекламних слоганів, повинен знайти якомога більшу кількість слів, які відносяться до кожної значущої рекламної одиниці, яка входить до складу слогану, і відібрати з них найбільш придатні.

У процесі створення рекламних слоганів копірайтер може використовувати різні мовні фігури, однією з яких є каламбур. «Каламбур – це стилістичний прийом, гра слів, заснована на комічному обіграванні співзвучних слів або словосполучень із несумісними значеннями» [9, с. 192]. Каламбур будується на багатозначності, омонімії, омографії тощо.

Окремо потрібно виділити використання фразеологізмів у створенні рекламних фраз. «Фразеологізми (або ідіоми) – це стійки сполучення слів, які складають єдине ціле з погляду значення» [10, с. 127]. Практика використання фразеологізмів широко розповсюджена як у закордонній, так і в україномовній та російськомовній рекламі. Це цілком зрозуміло, оскільки фразеологізми яскраві, виразні, барвисті і, разом із тим, складають частину активної лексики носіїв мови. Тож копірайтеру залишається тільки додати до цього вдалого, легко пізнаваного художнього прийому трішки необхідної рекламної інформації. Перевага фразеологізму полягає у його звичності. Сполучуваність слів передбачувана, тому що одне з них автоматично тягне за собою інше, і це значно підвищує здатність споживача сприймати, запам'ятовувати й відтворювати рекламний слоган [5, с. 76].

Отже, безумовно, лексика грає досить важливу роль у створенні ефективного рекламного слогану.

Як уже згадувалось вище, останній вимір слогану – це речення або, говорячи іншими словами, використання синтаксичних конструкцій.

Синтаксис є одним із найважливіших прийомів, що застосовуються для написання рекламного тексту. Порядок слів – вільний, багато інверсій. Трапляється зловживання розділовими знаками з метою досягнення бажаного ефекту.

Однимі з найбільш популярних художніх прийомів, що застосовується під час написання

рекламних слоганів, є симетрична конструкція речення, яка виявляється в тому, що слоган чітко членується на кілька частин, складених по єдиній моделі.

Найчастіше такі речення складаються із двох частин і з'єднуються тире або двокрапкою, але можна зустріти конструкції із трьох та більше частин.

Іноді рекламісти використовують незакінчені речення або речення, які не мають початкової чи кінцевої частини. Відкритість таких синтаксичних конструкцій позначається трьома крапками.

Слоган із відкритою конструкцією викликає у споживача підсвідоме бажання доповнити фразу, що пояснюється властивим людині внутрішнім прагненням до завершеності. При цьому вся рекламна фраза повинна бути побудована так, щоб у споживача не виникало декількох варіантів її завершення. Повинен бути всього один варіант, який має відношення до рекламованого продукту [5, с. 84].

Висновки. Рекламний слоган є однією з найважливіших складників рекламного тексту. Підсумуємо, слоган – це лаконічна фраза, яка має на меті спонукати до купівлі споживача як за допомогою свого стилю, так і за допомогою елементів емоційного або раціонального впливу. Слоган має широку сферу застосування і, як частина реклами, грає велику роль у процесі рекламування товарів та послуг. Він може бути складником рекламного тексту або окремим, незалежним реченням.

Створюючи слогани, рекламіст може використовувати деякі художні прийоми з метою підвищення сприйняття та запам'ятовування товару, який рекламується.

Подальшу перспективу вбачаємо в дослідженні функціонально-комунікативних типів рекламних слоганів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пронина Е.Е. Психологическая экспертиза рекламы. Москва : РИП–холдинг, 2003. 100 с.
2. Richard L. Sandhusen Marketing. NY. : Barron's Educational Series, Inc., 2000. 600 p.
3. Мокшанцев Р.И. Психология рекламы. Москва : ИНФРА, 2002. 230 с.
4. Galliot M. Essai sur la langue de la reclame contemporaine. Tolouse : Edouard Privat. Editeur, 1955. 579 p.
5. Морозова И.А. Слагая слоганы. Москва : РИП–холдинг, 2003. 170 с.
6. Джулер Д., Дрюниани Б.Л. Креативные стратегии в рекламе. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 384 с.
7. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. Москва : Флинта : Наука, 2002. 384 с.
8. Рецкер Я.И. «Тетради переводчика». Выпуск 03. Москва : ИМО, 1966. 187 с.
9. Стилистика английского языка / А.Н. Мороховский и др. Киев : Вища школа, 1984. 248 с.
10. Казакова Т.А. Практические основы перевода. Санкт-Петербург : Союз, 2002. 320 с.

УДК 811.111'42'276.6:32:008
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.53

ПОЛІТКОРЕКТНІСТЬ АНГЛОМОВНОЇ КУЛЬТУРИ І ГІПОТЕЗА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ВІДНОСНОСТІ

POLITICAL CORRECTNESS OF ANGLOPHONE CULTURE AND THE HYPOTHESIS OF LINGUISTIC RELATIVITY

Караваєва Т.Л.,
orcid.org/0000-0001-8755-8282
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Тер-Григорьян М.Г.,
orcid.org/0000-0001-7558-2533
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У статті розглянуто феномен політичної коректності з точки зору його наукової обґрунтованості, що спирається на ідеї Сепіра-Уорфа. Згідно з їх гіпотезою, мова, що визначає мислення, здатна впливати на свідомість і формувати світоглядні орієнтири. Отже, мовні реформи дозволять шляхом встановлення спеціальних норм мовного етикету створити єдиний комунікаційний простір і програмувати толерантну мовленнєву поведінку всіх учасників комунікації.

Вважається, що «політично коректна» людина не повинна мати расових і етнічних упереджень, боротися з проявами національної нетерпимості. Ідеї мовної політкоректності спершу були спрямовані проти сексизму та етнічно-расових упереджень. Нині це сукупність культурно-поведінкових і мовних норм, спрямованих на недопущення дискримінації за національною, расовою та статевою приналежністю, віком, станом здоров'я та деякими іншими ознаками.

Будучи не тільки лінгвокультурною, а й ідеологічною реалією, політкоректність стосується соціального і політичного життя багатьох країн світу. Мовними маркерами політкоректності є не тільки лексеми з негативним конотативним фоном на позначення людини за ознаками фізичного стану, етнічної і статевої приналежності, але й комерційно мотивовані назви на кшталт бюджетне весілля, економ-клас і такі політично-пропагандистські вирази як пенсійна реформа, ринкові ціни, європейський рівень цін, справедливі тарифи, реформування системи освіти, стабілізація гривні тощо.

Поширення вимог політкоректності на думку багатьох науковців призвело до спроб приховати негативні явища в політичній і соціальній сферах. Опоненти ідей політкоректності пояснюють своє критичне ставлення гіперкоректністю, перегинами у використанні політично коректних слів і висловлювань, які часто доводяться до абсурду; відсутністю чітких критеріїв і вимог; недовірою мовців до ідеї вирішення соціально-політичних проблем засобами мовного реформування та унормування.

Ключові слова: політкоректність, гіпотеза лінгвістичної відносності, лінгвоідеологія, мовні реформи, толерантність.

The article considers the phenomenon of political correctness from the point of view of its scientific validity, which is based on the ideas of Sepir-Whorf. According to their hypothesis, language determines consciousness, and is able to influence worldview guidelines. Thus, language reforms will allow, through the establishment of special norms of speech etiquette, to create a single communicative space and program of the tolerant speech behavior of all participants in communication. It is believed that a "politically correct" person should not have racial and ethnic prejudices, fight manifestations of national intolerance.

The ideas of linguistic political correctness were initially directed against sexism and ethnic, racial prejudices. Today it is a combination of cultural, behavioral and speech norms directed at non-discrimination on the basis of national, racial and gender affiliation, as well as age, state of health and some other signs. Being not only a linguistic and cultural, but also an ideological reality, political correctness concerns the social and political life of many countries of the world.

The language markers of political correctness are not only lexemes with a negative connotative background for designating a person according to his / her physical condition, ethnicity and gender, but also commercially motivated names, for example, in the Ukrainian language, a budget wedding, economy class, etc. and political propaganda expressions, such as, for example, a pension reform, market-based prices, the European level of prices, fair tariffs, the reform of the educational system, stabilization of the hryvnia and others.

According to many scholars, the proliferation of political correctness demands has led to the attempts to hide negative phenomena in the political and social spheres. Opponents of the ideas of political correctness explain their critical attitude, first of all, by hypercorrectness, excesses in the use of politically correct words and expressions, which are often brought to absurdity; secondly, the absence of clear criteria and requirements; thirdly, the speakers' distrust of the idea of solving socio-political problems by means of linguistic reform and normalization.

Key words: political correctness, hypothesis of linguistic relativity, linguideology, tolerance, language reforms.

Постановка проблеми. Зародившись у США на початку 80-х років XX століття, явище «політичної коректності» (або політкоректності) поступово поширюється в усьому світі. Термін «політкоректність» було вперше вжито Карен де Крау у 1975 році [Кисельова]. Феномен «політичної коректності», яка є й ідеологічною реалією, і культурно-поведінковою, і мовною тенденцією, досить швидко почав впливати на політичну та мовну культуру західноєвропейських країн. Окремі випадки вияву цього явища спостерігаються й у сучасному українському політичному дискурсі.

Політична коректність (далі – ПК) в першу чергу відбивається в мовленнєвій поведінці, сучасній ідеології західної демократії, що ґрунтується на аксіологічних концептах «справедливість», «рівноправ'я» і «дотримання прав людини».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на досить широке розповсюдження, ПК не отримала, на думку авторів, повного осмислення в науковій літературі, особливо в лінгвістичних дослідженнях. Розгляд проблем, пов'язаних із ПК як феноменом, властивим американській культурі, проводиться переважно дослідниками із США. Це, зокрема, роботи Д. Адлера, А. Блума, Д. Лео та багатьох інших.

Одними з найвідоміших дослідників цього явища в лінгвістичному аспекті у Росії є С.Г. Тер-Мінасова, Е.А. Вашурина, Ю. Гуманова, Е.В. Панін, Е.В. Шляхтіна, в Україні це О. Голубовська, Н.В. Космацька і Л.В. Ващук, хоча їх праці присвячені розгляду мовних маркерів політкоректності у зіставному перекладацькому та міжкультурному аспектах.

Отже, явище ПК, на жаль, майже не досліджене українськими вченими, що зумовлює **новизну** пропонованої наукової розвідки та її **актуальність**, яка пов'язана з необхідністю осмислення лінгвотеоретичного підґрунтя та мовних стандартів ПК, тлумачення цього феномену, а також недостатнім рівнем вивчення виявів ПК в Україні з точки зору лінгвоідеологічного змісту поняття.

Постановка завдання. Метою пропонованої розвідки є визначення феномену ПК, його лінгвістичного підґрунтя як лінгвокультурної категорії в системі понять когнітивної і політичної лінгвістики.

Для досягнення поставленої в роботі мети було використано такі **методи дослідження:** описовий метод – для опису теоретичного і практичного матеріалу; методи аналізу та синтезу – для дослідження теоретичного матеріалу й створення висновків; методи класифікації, структурування й систематизації теоретичної інформації та результатів дослідження.

Виклад основного матеріалу. Політична коректність (від англ. *political correctness* – політична правильність) – культурна і мовна тенденція, налаштована на зміну усталених термінів, здатних зачепити почуття того чи іншого індивідуума. Деякі дослідники (С.Г. Тер-Мінасова, Крістіан Дельпорт, З.С. Трофімова, В.В. Майба) зосереджують свою увагу на ПК як на позитивному явищі, деякі вважають, що ПК – це негативне та загрозливе явище (Л.Г. Іонін, Бертран Вергелі й Джонатан Чейт).

Російська лінгвістка С.Г. Тер-Мінасова називає ПК «потужною культурно-поведінковою та мовною тенденцією». Дослідниця вважає, що термін «політична коректність» є невдалим через слово «політична», яке підкреслює раціональний вибір за політичними (а отже і нещирими) мотивами на противагу щирій турботі про людські почуття, прагненням до тактовності, мовного вияву хорошого ставлення до людей [11, с. 46–47].

Оскільки поняття ПК досить богатоаспектне і неоднозначне, його трактування викликає багато суперечок серед сучасних науковців.

ПК глибоко проникла в мову і культуру багатьох країн. Вона торкнулася всіх галузей життєдіяльності людини. У роботі С.Г. Тер-Мінасової «Мова і міжкультурна комунікація» йдеться про те, що «політична коректність мови виражається в прагненні знайти нові способи мовного вираження замість тих, які зачіпають почуття гідності індивідуума, порушують його людські права звичною мовною безтактністю і/або прямолінійністю щодо расової та статевої приналежності, віку, стану здоров'я, соціального статусу, зовнішнього вигляду тощо» [11, с. 67].

Політи́чна коре́ктність або **політкоре́ктність** за відомостями з української вікіпедії – «сталий стиль, тобто політика толерантного ставлення до суперечливих явищ у суспільстві з метою стримування розростання руйнівних образ чи прихованих суперечок. Часто вона включає в себе регламентований стиль мовлення, регламентовану термінологію та поведінку» [https://uk.wikipedia.org/wiki/Політична_коректність]. На жаль, серед українських словників іншомовних слів автори не знайшли визначення цього поняття.

"The Oxford Dictionary of New Words" підкреслює зв'язок політичної коректності з відторгненням дискримінації: «Політична коректніть – підлягання ліберальним або радикальним переконанням відносно соціальних питань, що характеризується пропагандою прийнятих ідей і відмовою від мови і поведінки, що вважається дикримінаційною або образливою» [14, с. 239].

У російській політичній енциклопедії під політкоректністю розуміють «тактовне, суспільно прийняте ставлення до різних політичних і суспільних груп, що виключає будь-яку можливість дискримінації, образи національних почуттів, ущемлення гідності, прав і свобод окремих осіб або соціальних груп за політичними, расовими, релігійними та іншими ознаками» [1, с. 173].

О.В. Шляхтіна розглядає політичну коректність з точки зору мови і зазначає, що «політична коректність – це концепція, згідно з якою із мови варто прибрати всі слова та вирази, які можуть образити чи принизити гідність людини безтактністю або прямолінійністю, тобто прибрати будь-які вияви вербальної агресії» [12, с. 29].

Як мовна категорія політична коректність має відповідні категоріальні ознаки: а) інтегральна ознака – відсутність мовної одиниці, яка дискримінує людей за расовою, національною, статевою приналежністю, станом здоров'я, віковим і соціальним статусами; б) диференційна ознака – здатність мовної одиниці виключити вияви вказаних вище видів дискримінації [6, с. 187].

Під політкоректністю автори розуміють комунікативну стратегію, яка характеризує намір мовця стримувати відкрите вираження вербальної агресії, яка може стати поштовхом до різного роду конфліктів. Це відбувається за рахунок особливої регламентації мови, пов'язаної з уявленням про те, що заміна одних мовних одиниць іншими, більш коректними, може змінити культурну традицію, а отже і ставлення людей до того чи іншого явища. На думку авторів, політкоректність – поняття-гасло, яке демонструє ліберальну спрямованість сучасної американської та європейської політики щодо коректування мовного коду.

Результати. Відповідно до гіпотези лінгвістичної відносності американських лінгвістів Е. Сепіра та Б. Уорфа, сприйняття навколишнього світу та поведінка людей залежать від тієї мови, якою вони спілкуються. Саме ця концепція дозволяє носіям мови використовувати певні слова та конструкції, програмуючи поведінку людей. Вона є концепцію залежності логічної будови мислення й пізнавальної здатності народу, що у свою чергу спирається на деякі положення філософії мови В. фон Гумбольдта.

Розуміючи, що певні слова і словесні конструкції віддзеркалюються в поведінці людей, послідовники гіпотези дійшли висновку, що лінгвістичний детермінізм, який виявився в роботах Сепіра та Уорфа, дозволяє шляхом встановлення спеціальних норм мовного етикету працювати над створенням єдиного комунікаційного простору і програмувати толерантну мовну поведінку всіх учасників комунікації.

На думку авторів, політична коректність базується на ідеях лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа про залежність мислення і поведінки членів мовного колективу від мови. Тому своєрідним виправданням реформи мови в межах концепції ПК слугує теорія мовного детермінізму Сепіра-Уорфа. Згідно з нею виділяються дві групи дослідників: ті, хто вважає, що саме мова створює і підкріплює, наприклад, нерівність статей (Д. Спендер) і ті, хто розглядає мову лише як вияв цієї нерівності (К. Міллер, К. Свіфт) і вважає наївним думати, що лінгвістична реформа може радикально змінити ставлення до жінки в суспільстві [7, с. 86–87]. Головна проблема полягає в тому, наскільки кардинальною повинна бути реформа. Критики політкоректності зазначають, що корінні перетворення можуть призвести до спотворення граматичної структури мови, яка формувалася протягом століть.

Незважаючи на ці доводи, в сучасній англійській мові вже окреслені тенденції щодо подолання не тільки сексизму в мові, а й дискримінації за різними ознаками. Адже мовні зміни покликані також і на виправлення реальної або передбачуваної дискримінації, уникнення нанесення образи. Це означає, що мовна коректність є підставою для здійснення політичної коректності в суспільстві. Вона надає мовцю оптимальну мовленнєву стратегію поведінки в конфліктних ситуаціях. При цьому «політична коректність прагне не лише пом'якшити істинний сенс того, що відбувається, а й захистити пригноблених, у тому числі й засобами мови» [12, с. 29].

Слід підкреслити, що будь-яке «політичне виправлення» мови має на меті (на рівні декларативних цінностей) не нанесення образи, а табуїзацію визначених слів і виразів та заміну їх іншими, політично коректними, новостворюваними як первинні або вторинні найменування. Це означає, що ПК є не просто реакцією на конфлікти культурного характеру в суспільстві, але і спробою вирішення таких конфліктів за допомогою мови.

На думку М.А. Кронгауза, «поняття політичної коректності використовує лінгвістику для пошуку тих рис буденної мови і мовної поведінки, які склалися під впливом традиційної культури і нав'язують сучасним носіям мови різні уявлення, пов'язані з нерівністю і несправедливістю» [5, с. 372]. Використовуючи слова, в конотативному значенні яких закладена негативна оцінка, носії мови таким чином на підсвідомому рівні сприймають поняття, які позначаються

цими словами. Поділяючи цю точку зору, прихильники політичної коректності вважають, що змінивши мову люди зможуть докорінно змінити форми мислення.

Отже, гіпотеза лінгвістичної відносності стала одним із головних фундаментів доктрини політичної коректності, що пропонує знаходження нейтральних або навіть емоційно позитивних замінників образливих і табуйованих виразів, які зачіпають почуття і гідності індивідуума, вражають його мовною нетактовністю або прямолінійністю щодо расової і статевої приналежності, віку, стану здоров'я, соціального статусу, зовнішнього вигляду тощо. Згідно з цією гіпотезою людина, яка з дитинства називає інваліда *людиною з обмеженими фізичними можливостями*, ставитиметься до інвалідів інакше, ніж той, хто називає її *калікою*.

Висновки. ПК як продукт політики та ідеології має великий вплив на політичну сферу суспільства. Важливою особливістю політичного дискурсу є те, що політики часто намагаються завуалювати свої цілі, використовуючи номіналізації, метафоризацію, особливу інтонацію й інші прийоми впливу на свідомість електорату й опонентів. Саме тому з терміном «політичний дискурс» неминуче пов'язаний термін «політична коректність» [10, с. 149].

На перших етапах формування концепція ПК відігравала позитивну роль, оскільки позначала розвиток ідей гуманізму та терпимості. На думку багатьох дослідників, нині поняття ПК використовується як один із компонентів прийомів розладу єдності суспільства. Маніпулятори під гаслами толерантності та захисту гідності людини використовують ПК як політико-психологічний прийом для спростування ідеологічної бази опонентів, порушення їхньої впевненості у своїй правоті, зниження психологічної стійкості і морального духу. Можливо, їх мета – зміни в масовій свідомості, які від задоволеності своїм становищем призведуть до невдоволення та готовності до протестів і навіть деструктивних дій, тобто розпалювання протестних настроїв у суспільстві. Мовні реформи не здатні вирішити реальні соціально-політичні та економічні проблеми, тому корисність їх сумнівна, адже частина суспільства, яка відчуває себе ображеною, сприймає їх як лицемірство та нещирість.

Досить цікавим є твердження Л.А. Городецької, яка вважає, що «головною причиною появи і розвитку політкоректності є небажання політиків, громадських діячів і комерційних організацій втратити частину свого електорату або клієнтури внаслідок вживання некоректних виразів» [3, с. 16]. Автори погоджуються з нею, бо майже в усіх випадках коректність англійської мови викликана комерційними мотивами, адже в центрі ідеології Заходу знаходиться людина, яка розглядається як потенційний клієнт, споживач.

Процеси заміни неполіткоректної лексики політкоректною можна порівняти з евфемізацією, її новим різновидом, що маркує зміну дискурсивних практик. Мовними маркерами політкоректності є не тільки лексеми з негативним конотативним фоном на позначення людини за ознак фізичного стану, етнічної і статевої приналежності, а й комерційно мотивовані назви, на кшталт *бюджетне весілля, економ-клас, бюджетний відпочинок*.

Аналогічно цінникам 99.99 грн психологічно більш позитивно сприймаються *товари економ-класу, економ-магазину,* ніж *товари низької якості* або *магазин товарів другого гатунку*. Люди, які споживають такі товари, також не будуть відчувати себе фінансово неспроможними, невдахами, якщо увага сфокусована на економності як мотиві покупки.

В українському дискурсі нові номінації *соціально незахищені, малозабезпечені, люди з обмеженими фінансовими ресурсами* стали замінниками слів *нужденні, бідні, жебраки.* Можливо, процес подолання бідності в Україні та вияву етнічних упереджень розпочинається на мовному рівні та продовжиться на ментальному, політичному й економічному рівнях. Адже люди добре усвідомлюють, що стоїть за *лібералізацією цін* (підвищення, зростання цін), бо вже звикли до «політкоректних» назв «непопулярних» заходів у сфері економіки.

Одним із пріоритетних завдань політкоректності є звільнення суспільства від пережитків расизму і націоналізму. Виходячи з відомостей, які наведено в численних дослідженнях ПК англомовного дискурсу, можна стверджувати, що мовні зміни, спрямовані проти расових і етнічних упереджень, припускають, що необхідно переглянути назви окремих націй і етнічних груп (етноніми), які з певних причин сприймаються як образливі і принизливі. Таку роботу необхідно провести в українському політичному і масмедіа дискурсах.

Вважається, що «політично коректна» людина не повинна мати расових і етнічних упереджень, боротися з виявами національної нетерпимості. Протиріччя виникають у зв'язку з найменуваннями національних і етнічних груп. Налічується чимало прикладів сучасного американського англомовного дискурсу: слово *Indian* «індіанець» не вважається коректним, більш коректні терміни

Native American «корінний американець» або *indigenous person* «місцевий житель». Та ж доля спіткала слово *Eskimo* «ескімос», яке почали замінювати назвою *Native Alaskan*, якщо йдеться про корінного жителя Аляски, або *Inuit*, коли мається на увазі канадський ескімос.

Отже, загальна маса трансформацій стосується лексичного складу мови, оскільки лексика є найбільш рухомим рівнем мовної системи, який миттєво реагує на зміни, що відбуваються в суспільстві. Обмеження накладаються на вживання того чи іншого слова або виразу, що вказує на недоліки людини, її расову або етнічну приналежність. Натепер простежується постійне збільшення кількості заборонених слів і заборон на конкретне обговорення деяких сфер життя, що знаходить відображення у спеціальних словниках політично коректної лексики. На думку авторів, українські дискурсивні практики потребують спеціального аналізу політкоректної лексики для створення класифікації тематичних груп і кількісних підрахунків поширення такої лексики в різних дискурсах.

Феномен ПК є одним з елементів не тільки англомовної картини світу, але й одним із базових понять сучасної світової політичної культури. При всій неоднозначності ідей політкоректності, їх безперечний позитивний сенс полягає в тому, що вони акцентують увагу на ролі мови в створенні позитивної атмосфери у відносинах між людьми. Будучи не тільки лінгвокультурною, а й ідеологічною реалією, політкоректність стосується соціального і навіть політичного життя багатьох країн. «Політкоректне» замовчування або викривлення правди про певні події або факти рано чи пізно призводить до того, що проблеми набувають ще гострішого характеру. Тож політкоректним буде не «вуалювання» та приховування правди, а застосування всіх можливих політкоректних засобів для вирішення нагальних проблем суспільства.

Спершу політична коректність була спрямована проти сексизму та етнічно-расових упереджень. Нині вона є сукупністю культурно-поведінкових і мовних норм, спрямованих на недопущення дискримінації за національною, расовою та статевою приналежністю, віком, станом здоров'я та деякими іншими ознаками. Крім цього, в деяких контекстах ПК інтерпретується як прагнення приховати негативні фактори в політичній і соціальній сферах.

Гіпотеза лінгвістичної відносності стала одним із головних фундаментів доктрини політичної коректності, що пропонує знаходження нейтральних або навіть емоційно позитивних замінників образливих і табуйованих виразів, які зачіпають почуття і гідність індивідуума, вражають його мовною нетактовністю або прямолінійністю щодо расової і статевої приналежності, віку, стану здоров'я, соціального статусу, зовнішнього вигляду тощо. Стрімко розповсюджуючись, політична коректність доходить до крайнощів і стає предметом насміхань та гумору. В результаті ефект «коректності» зменшується, іноді навіть стаючи протилежним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Большая актуальная политическая энциклопедия / за ред. А. Белякова та О. Матвейчева. М. : Эксмо, 2009. 412 с.

2. Віщак Л.В. Мовні маркери політкоректності у французькому й українському медійному дискурсі: зіставний аспект : маг. дис.; Київський політехнічний університет. Київ, 2018. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/25618/1/Vishchak_magistr.pdf (дата звернення: 24.02.2020).

3. Городецкая Л.А. Концепция многокультурности в американском образовании и её применимость к российским общественным реалиям. *Вестник МГУ. Сер. 19. «Лингвистика и межкультурная коммуникация».* 2001. № 1. с. 16.

4. Космацька Н.В., Віщак Л.В. Мовні маркери політкоректності у французькому медіа тексті. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Перекладознавство та міжкультурна комунікація»*. 2018. Вип. 1(2). С. 50–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvxdupmk_2018_1%282%29__11 (дата звернення: 19.02.2020).

5. Кронгауз М.А. Слово за слово: о языке и не только. М. : Издательсикй дом «Дело» РАНХиГС, 2016. 480 с.

6. Панин В.В. Политическая корректность как культурно-поведенческая и языковая категория : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Тюмень, 2004. 217 с.

7. Кипрская Е.В. Национально-специфические особенности политкорректной лексики (на примере английского и русского языков). URL: http://www.lingvomaster.ru/ files/167.pdf (дата звернення: 16.02.2020).

8. Киселева Т.В. Коммуникативная корректность в языковой картине мира. *Языковая семантика и образ мира :* материалы междунар. науч. конф., 7-10 октября 1997 года. Казань : Казанский государственный университет, 1998. 115 с. URL: http://www.ksu.ru/science/news/lingv_97/n62.htm (дата звернення: 13.02.20).

9. Політична коректність. URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/Політична_коректність (дата звернення: 12.02.2020).

10. Попова Е.А. Политический дискурс как предмет культурно-лингвистического изучения. Языковая личность: проблемы значения и смысла. Волгоград : Перемена, 1994. С. 143–152.

11. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М. : Изд-во МГУ, 2004. 624 с.

12. Шляхтина Е.В. Языковой аспект политкорректности в англоязычной и русской культурах : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Ярославль, 2009. 213 с.

13. Ravitch D. Multiculturalism: E Pluribus Plures. Are You Politically Correct? *Debating America's Cultural Standards*. New-York : Prometheus Books, Buffalo, 1993. 185 p.

14. ODNW: The Oxford Dictionary of New Words / edited by Elizabeth Knowles, Julia Elliott. Oxford : Oxford University Press, 1997. 357 p.

15. Fairclough N. Political Correctness: The Politics of Culture and Language. *Norman Fairclough.* City of Lancaster : Lancaster University, 2003. 28 p.

16. Weigel M. Political correctness: how the right invented a phantom enemy. The Guardian. 2016. URL: https://www.theguardian.com/us-news/2016/nov/30/politicalcorrectness-how-the-right-invented-phantom-enemy-donald-trump (дата звернення: 11.02.2020).

17. Chait J. Not A Very P.C. Thing To Say. *New-York Magazine.* 2015. URL: http://nymag.com/intelligencer/2015/01/not-a-very-pc-thing-tosay.html?gtm=top&gtm=bottom. 67 (дата звернення: 10.02.2020).

УДК 81'42:34
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.54

ЮРИДИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК СЕМІОТИЧНА КОНСТРУКЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ

LEGAL DISCOURSE AS A SEMIOTIC CONSTRUCTION OF A PROFESSIONAL COMMUNICATIVE SPACE

Матвєєва С.А.,
orcid.org/0000-0002-8357-9366
кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри прикладної лінгвістики,
порівняльного мовознавства та перекладу
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Проблема термінознака, його змістовного наповнення та тлумачення отримала нових рішень у зв'язку з акцентом уваги дослідників на питаннях когнітивних процесів породження, передачі та інтерпретації термінознака. Розуміння семіозису юридичного термінознака як базової концептуальної одиниці правової семіосфери отримує нові рішення у світлі аналізу правових комунікативних процесів, що відбуваються у межах юридичного дискурсу. При цьому особливої уваги потребує сам юридичний дискурс як знакова система професійної мовної картини світу правника.

Статтю присвячено розгляду юридичного дискурсу та семіозису термінознака як результату когнітивної діяльності правника. Метою роботи є дослідження семіозису правового термінознака, що функціонує в юридичному дискурсі. Об'єктом розвідки є юридичний термінознак, предметом – семіотико-дискурсивні характеристики термінознака.

У роботі представлено результати дослідження семантичного наповнення правового термінознака «a displaced person / переміщена особа», що функціонує в англомовному та українськомовному юридичних дискурсах, за результатами аналізу словникових статей (тлумачних, двомовних) і сучасних юридичних текстів. Аналіз словникових дефініцій, перекладацьких еквівалентів і дискурсивних варіантів демонструє відсутність єдиного сталого підходу до визначення змістового наповнення нового термінологічного знака, тобто наявність різних стратегій концептуалізації дійсності в різних мовах.

Комплексний підхід до вивчення семантики термінознака дає змогу акцентувати різні аспекти значення термінологічного знака. Дослідження семіозису правового термінознака, що функціонує в юридичному дискурсі, демонструє різні моделі породження його змісту. Семантика терміна на позначення суспільно актуального явища відчуває на собі суттєвий вплив національно специфічних чинників, що відбивається на функціонально-семантичній специфіці термінознака.

Ключові слова: знак, юридична метамова, термінознак, семіозис, семантика терміна, переклад.

The problem of a term, its meaningful content and interpretation has received new solutions through the emphasis of researchers on the issues of cognitive processes of creation and interpretation of the term. Understanding the semiosis of the legal term as the basic conceptual unit of the legal semiosphere receives new solutions in the light of the analysis

of legal communicative processes occurring within the legal discourse. Legal discourse itself, as a sign system of the lawyer's professional linguistic world view, needs special attention.

The article deals with the legal discourse and semiosis of the term as a result of the cognitive activity of a lawyer. The purpose of this work is to study the semiosis of a legal term functioning in legal discourse. The object of the paper is the legal term, the subject is the semiotic and discursive characteristics of the term.

The paper presents the results of the study of the semantic meaning of the legal term "a displaced person / переміщена особа", functioning in English and Ukrainian legal discourse, based on the analysis of dictionary entries (explanatory, bilingual) and modern legal texts. The analysis of dictionary definitions, translation equivalents and discursive variants demonstrates the lack of a single approach to determining the meaningful content of a new terminological sign, that is, the existence of different strategies for conceptualizing reality in different languages.

A comprehensive approach to the term semantics allows emphasizing of various aspects of the term meaning. The study of the semiosis of the legal term functioning in legal discourse demonstrates different models of its content. The semantics of the term denoting a socially relevant phenomenon is influenced significantly by nationally specific factors, that is reflected in the functional and semantic specificity of the term.

Key words: sign, legal metalanguage, term, semiosis, semantics of a term, translation.

Постановка проблеми. Проблема термінознака, його змістовного наповнення та тлумачення отримала нові рішення у зв'язку з акцентом уваги дослідників на питаннях когнітивних процесів породження, передачі та інтерпретації термінознака. Розуміння семіозису юридичного термінознака як базової концептуальної одиниці правової семіосфери отримує нові рішення у світлі аналізу правових комунікативних процесів, що відбуваються у межах юридичного дискурсу. При цьому особливої уваги потребує сам юридичний дискурс як знакова система професійної мовної картини світу правника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістичний напрям науки про знаки й знакові системи – семіотики – бере початок із робіт Ф. де Сосюра, який запропонував розуміння знака як конвенціональної одиниці, «цілого, що виникає внаслідок поєднання (асоціації) певного позначення (сиґніфіканта) з певним позначенням (сиґніфікатом)» [8, с. 89]. Він убачав бінарність лінгвістичного знака в тому, що той «поєднує не річ і назву, але поняття та акустичний образ» [8, с. 87] і «є двосторонньою психічною сутністю» [8, с. 88]. Ф. де Сосюр підкреслює умовність знака та наголошує на необов'язковості зв'язку між значенням і вираженням. Американський філософ і дослідник прагматизму Ч.С. Пірс [9, с. 480] наполягав на трьох складниках знака: репрезентамені, референті та інтерпретанті. Ця концепція враховує людину, яка визначає своє ставлення щодо об'єкта та смислу. Продовження ідеї Ч.С. Пірса знайшли в роботах Ч.В. Морріса, який розумів структуру знакового процесу – семіозису – як поєднання чотирьох компонентів: знакового засобу, десигнату, інтерпретатора та інтерпретанти [9, с. 401]. Ч.С. Морріс визначив три аспекти знаку: синтактику (яка встановлює відношення одного знака до інших), семантику (відношення знака до того, що він означає) та прагматику (відношення знака до того, хто його використовує), тобто ця концепція враховує ситуацію та характеристики комунікації.

Наприкінці XX століття розпочинаються дослідження галузевих аспектів семіотики, серед яких і семіотика права. Найбільш розробленою теорія семіозису права представлена в американській школі. Зокрема, американська засновниця семіотичного напряму в правовій галузі Р. Кевельсон розглядає право як складну знакову систему та акцентує увагу на універсальності правового дискурсу [14, с. 1988].

Сучасна вітчизняна семіотика розглядає семіозис як «процес функціонування знаків, що становить собою єдність генеративних, кодувальних та інтерпретативних процедур» [7, с. 17]. Нові підходи в межах семіотики права запропоновано українською дослідницею О.М. Балинською, яка визначає семіотику як «науку не тільки про механізми і способи виникнення знаків, але й процес їхнього руху в інформаційному полі, виконання ними властивих тільки їм функцій і забезпечення гармонізації природи речей об'єктивної реальності та природи їх означування людиною» [1, с. 5] та зазначає, що саме «такого збалансування потребує сфера функціонування права» [1, с. 5]. І хоча авторка приділяє значну увагу розкриттю концептуальної природи семіотики права з огляду на такі її складники, як сигнал, код, знак, символ, особливого аналізу отримує явище «денотації у праві як процес закладення у право-знаки тих значень, що відображають предмети або явища об'єктивної дійсності та утворюють понятійну сутність, з якою цей знак співвідноситься як символ із об'єктом означування» [1, с. 87].

Постановка завдання. ***Метою*** нашої роботи є дослідження семіозису правового термінознака, що функціонує в юридичному дискурсі. ***Об'єктом*** розвідки є юридичний термінознак, ***предметом*** – семіотико-дискурсивні характеристики термінознака. ***Матеріалом*** дослідження є словники юридичних термінів, англійсько-українські юридичні

словники, правові документи англійською та українською мовами. Фактичним матеріалом стала термінологічна конструкція *a displaced person / переміщена особа*, що функціонує в юридичних текстах англійською та українською мовами.

Виклад основного матеріалу. Знакова система юриспруденції наділена всіма характерними рисами знакової системи як такої. В межах правової знакової системи утворюється й функціонує вербальний правовий знак – термінознак, який є одиницею цієї системи та потребує розгляду з позицій правової семіотики й спеціального лінгвосеміотичного тлумачення.

З філософського погляду знак є «матеріальним предметом (явищем, подією), що в процесі спілкування людей виступає як представник якогось іншого предмета, властивості, відношення й використовується для придбання, зберігання, перетворення, передачі інформації» [9, с. 228]. Тобто знак є матеріальним об'єктом, який заміщає інший об'єкт і виконує роль певного посередника між адресатом і адресантом. Говорячи про термінознак, можемо визначити його як мовну одиницю, що в процесі професійного спілкування називає термінопоняття – той елемент мислення, що є результатом узагальнення предметів і відображення їхніх спільних ознак, – й використовується для номінації певного термінологічного явища в процесі професійної комунікації.

Галузь права справедливо вважається однією з найскладніших семіотичних систем, яку утворює сукупність знакових конструкцій, що функціонують у правовому інформаційно-дискурсивному полі й віддзеркалюють правову дійсність засобами різних знакових систем. Уся ця сукупність вимагає пошуку нових підходів до розуміння законів її формування й функціонування, а також реалізації засобами професійної мови, тобто формування особливої галузі наукового аналізу – лінгвосеміотики права.

Під правовою семіотикою розуміють «галузь семіотики, спрямовану на вивчення системи знакових одиниць, що лежать в основі законотворчості» [12, с. 128]. Особливості метамови права як однієї із складників і важливих характеристик правової семіотики зумовлені специфікою юридичного змісту й сфери спеціального використання, в якій провідну роль відіграє прагматичний складник застосування продуктів юридичного текстотворення. Саме метамова визначає базові знаки професійної мовної системи й встановлює правила їхнього функціонування.

На думку О.М. Балинської, специфіка юридичного дискурсу «дає підстави говорити про творення і сприйняття правових знаків як єдиний цілісний процес семіозу (виникнення, руху й функціонування цих знаків)» [1, с. 217], який передбачає певну процедурну послідовність процесу комунікації в межах юридичного дискурсу, а саме: «1) поелементне відтворення правової дійсності у вербальних відповідниках, що передаються літерами і містять історію, етимологію, аналогію утворюваного слова (терміно-поняття), а також 2) поступове розкриття значення, закладеного в це слово (прочитання іконічного зображення, накладення на нього соціального індексу та розкриття смислу через зіставлення з минулим досвідом і проєктування подальшої поведінкової рефлексії)» [1, с. 218]. Ця послідовність потребує вироблення особливого підходу до аналізу змісту й тлумачення значення термінознаків юридичного дискурсу. Як стверджує американська дослідниця права Р. Кевельсон, «проблема тлумачення в праві – це не просто проблема узгодження основних понять, а проблема згоди в тому, що коли вони використовуються різними людьми, є певний загальний спільний зміст, який дозволяє закону бути чимось більш стійким, ніж ідіосинкратичним викладенням певних принципів, які можуть лежати поза рамками самого закону» [14, с. 296].

Зрозуміло, що семіотика права, як і будь-яка інша семіотична система, «формується в певному етнокультурному середовищі, використовуючи його вербальні сигнальні позначення, етнотипові для того чи іншого національного сегмента світової правової дійсності. Тому сигнали права однієї правової системи іноді незрозумілі для суб'єктів права іншої системи» [1, с. 27]. У зв'язку з впливом багатьох екстралінгвістичних факторів на процес правової комунікації часто професійні міжмовні контакти ускладняються саме дією етнокультурних і національних соціальних факторів. Наприклад, юридичним терміном, який набув нових відтінків значення й експресивного забарвлення в сучасному українському правовому дискурсі, є термінознак *тимчасово переміщена особа*.

Термін *переміщена особа* є калькою англомовного терміна *a displaced person*, який в англійській мові має значення *"one who, for military or political reasons, is unable or unwilling to return to his own country"* [16, с. 453] (*той, хто з військових або політичних причин не має можливості або бажання повертатися до своєї країни* – тут і далі, якщо не зазначено інше, переклад – *С. М.*). Тлумачний словник української мови пояснює значення терміна *переміщена особа* так: *«особа, силоміць вивезена з тимчасово окупованої території до чужої країни»* [3, с. 229].

Зіставлення семантичного наповнення цього термінознака у двох національних юридичних дискурсах демонструє зовсім різне ставлення до аналізу причин та ідентифікації соціального стану такої особи: якщо в англомовному (у цьому випадку – американському) юридичному дискурсі актуалізовано бажання та можливості людини, навколо якої відбуваються події (*'unable or unwilling'*), то україномовний правовий дискурс акцентує на дії, вчиненій над людиною (*«силоміць вивезена»*). До того ж обидві дефініції визначають статус такої особи на різних етапах життя: якщо англомовний термін наголошує на поверненні людини – *'unable or unwilling to return to his own country'*, тобто передбачає наявність можливості повернення та прояву волі самої людини, то українськомовний термін характеризує людину з невизначеним майбутнім і відсутністю будь-якого вибору: *«вивезена з тимчасово окупованої території до чужої країни»*. Цю тезу доводять і зазначені різні напрями руху (*'return to'* і *«вивезена з»*), і наявність в українського терміна семи на позначення окупації (*«з тимчасово окупованої території»*) тощо.

В інших тлумачних словниках англійської мови семантичне наповнення цього термінознака подібне до українського, наприклад:

"someone who has been forced to leave their home, especially because of war or a natural disaster (= something that causes a lot of damage) such as an earthquake, flood, etc." [10];

"a person expelled, deported, or impelled to flee from his or her country of nationality or habitual residence by the forces or consequences of war or oppression" [15];

"a person forced from his home or country, esp by war or revolution" [11].

У правовому дискурсі європейських країн термін *a displaced person* має особливе семантичне наповнення – з увагою на специфічних деталях і зі зсувом визначення убік енциклопедичності: *"a third-country national or stateless person who has had to leave their country or region of origin, or has been evacuated, particularly in response to an appeal by international organizations, and is unable to return in safe and durable conditions because of the situation prevailing in that country, who may fall within the scope of Art. 1A of the Geneva Refugee Convention and Protocol or other international or national instruments giving international protection, in particular:*

(i) a person who has fled areas of armed conflict or endemic violence;

(ii) a person at serious risk of, or who has been the victim of, systematic or generalized violations of their human rights" [17].

Таке визначення акцентує на соціально важливих для європейського простору деталях, а саме: *a third-country national or stateless person – громадянин третьої країни або особа без громадянства, the Geneva Refugee Convention and Protocol – Женевська конвенція та протокол про біженців, international protection – міжнародний захист, armed conflict – збройний конфлікт, human rights – права людини*.

Крім визначення самого поняття, на сайті Європейської комісії вибудовуються тезаурусні зв'язки цього термінознака, що розширює межі розуміння ідеї, яка стоїть за самим термінознаком, і його ролі в глобальному правовому дискурсі:

Broader Term(s): forced migrant

Narrower Term(s): environmentally displaced person

internally displaced person

Related Term(s): (civil) war refugee

de facto refugee

displacement

refugee [17].

Подальший розвиток семантики термінознака *a displaced person* і поява наступного поняття зумовлені новими соціальними обставинами – через певні суспільні події з'являється термін *an internally displaced person*. Сьогодні термінологічні словники не містять цього терміна, оскільки, як відомо, лексикографія часто не поспіває за потребами суспільства. За подібних обставин (поява нової галузі, що потребує юридичного регулювання, поява нового явища, що вимагає визначення правового статусу, тощо) часто визначення нових правових термінів і роз'яснення їхнього змісту з'являються безпосередньо в текстах нормативних документів. Наприклад, термін *an internally displaced person* вперше розтлумачено в документі "Guiding Principles on Internal Displacement" («Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення»), прийнятому Агентством ООН у справах біженців 1998 року: *"persons or groups of persons who have been forced or obliged to flee or to leave their homes or places of habitual residence, in particular as a result of or in order to avoid the effects of armed conflict, situations of generalized violence, violations of human rights or natural or human-made disasters, and who have not crossed an internationally recognized State border"* [13, с. 1]. В українському перекладі цього документа термін *внутрішньо переміщені особи* наведено як *«особи або групи осіб, які були змушені покинути свої будинки або місця постійного проживання, зокрема, в результаті або з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини,*

стихійних або антропогенних лих і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон» [5, с. 7]. Слід зауважити, що переклад українською мовою цього документа було виконано лише 2017 року. Ба більше, авторство перекладу належить громадській організації, тобто він не може вважатися офіційним юридичним документом.

Основними семами терміна *an internally displaced person* / *внутрішньо переміщена особа*, закріпленого в цьому документі, є такі:

forced or obliged – змушені, тобто таке переміщення відбувається проти волі таких осіб, чим пояснюється використання дієслів, які позначають такі дії, що мають наслідком дію суб'єкта – підмета речення в англійському терміні та дієприкметника пасивного стану минулого часу в українському терміні;

have not crossed an internationally recognized State border – не перетнули міжнародно визнаний державний кордон, тобто ці семи акцентують на обставинах, що призвели до такого стану людей, яких називають ці терміни, виникли всередині країни, і, як наслідок, на таких осіб розповсюджуються всі права і обов'язки громадян певної країни та які не мають особливого статусу з огляду на міжнародні права, характерні для людей такого становища.

Двомовні англійсько-українські словники юридичної термінології містять один варіант перекладу терміна *a displaced person – переміщена особа* [2, с. 164; 4, с. 327; 6, с. 172] і взагалі не містять перекладу терміна *an internally displaced person*, еквівалент до перекладу якого може бути виведено зі складання перекладів його компонентів: *displaced* / *переміщений* [2, с. 164] + *person* / *особа, людина, суб'єкт* [2, с. 385].

Отже, аналіз словникових дефініцій, перекладацьких еквівалентів і дискурсивних варіантів демонструє відсутність єдиного сталого підходу до визначення змістовного наповнення нового термінологічного знака, тобто наявність різних стратегій концептуалізації дійсності в різних мовах.

Висновки. Отже, комплексний підхід до вивчення семантики термінознака дає змогу акцентувати різні аспекти значення термінологічного знака. Дослідження семіозису правового термінознака, що функціонує в юридичному дискурсі, демонструє різні моделі породження його змісту. Семантика терміна на позначення суспільно актуального явища може відчувати на собі суттєвий вплив національно специфічних чинників, що відбивається на функціонально-семантичній специфіці термінознака. Перспективним убачається застосування семіотичного підходу до аналізу юридичного термінознака, репрезентованого в правовому дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балинська О.М. Семіотика права : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
2. Бик І.С. (ред.). Англо-український дипломатичний словник. Київ : Знання, 2006. 579 с.
3. Білодід І.К. (ред.). Словник української мови : в 11 тт. Т. 6. Київ : Наукова думка, 1975. 832 с.
4. Карабан В.І. Англійсько-український юридичний словник. Вінниця : Нова книга, 2004. 1085 с.
5. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. Агентство ООН у справах біженців, 2017. 26 с.
6. Муравйов В.І., Шевченко Л.І. (ред.). Англо-український словник міжнародного, порівняльного і європейського права. Київ : Арій, 2010. 608 с.
7. Павлюк Л.С. Знак, символ, міф у масовій комунікації. Львів : ПАІС, (2006). 120 с.
8. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінґвістики. Київ : Основи, 1998. 324 с.
9. Шинкарук В.І. (ред.). Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
10. Cambrigde Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org.
11. Collins English Dictionary. URL: https://www.dictionary.com.
12. Danesi M. Encyclopedic Dictionary of Semiotics, Media, and Communications. University of Toronto Press, 2000. 266 p.
13. Guiding Principles on Internal Displacement. United Nations Publication, 1998. 15 p.
14. Kevelson R. The law as a system of signs. New York : Plenum Press, 1988. 331 p.
15. Merriam-Webster.com Dictionary. URL: https://www.merriam-webster.com.
16. New Webster's Dictionary of the English Language. Surjeet Publications, 1988. 1824 p.
17. The European Commission. URL: https://ec.europa.eu.

УДК 81'373.233
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.55

ЕРГОНІМІЯ: ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ЕРГОНІМІВ

ERGONYMY: TASKS AND FUNCTIONS

Позніхіренко Ю.І.,
orcid.org/0000-0003-2953-405X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального мовознавства і германістики
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

У статті розглядається ергонімічна лексика, яка займає особливе становище в ономастиці, характеризується низкою властивих тільки їй функцій. Ергоніми характеризуються важливістю внутрішньої форми як мотивувальної ознаки, що лежить в основі їх найменування. Також важливий зв'язок із поняттям, яке позначене об'єктом номінації. Отже, значення ергонімів – складний комплекс смислів, що складається зі специфічних денотативних і конотативних компонентів. Виконуючи всі функції імені власного (номінації, диференціації, ідентифікації), ергонім виконує додаткові прагматичні функції: інформативну, рекламну, меморіальну та естетичну. Номінація в ергонімії має такі особливості: вторинність ономастичних назв; індивідуальність кожного акту іменування; тісний зв'язок імені з іменованим об'єктом і культурно-історичним тлом, на якому воно виникло. На підставі штучних офіційних імен утворюються неофіційні – природно сформовані еквіваленти в усному спілкуванні, а природні (народні) найменування слугують базою для створення офіційних імен. Процеси номінації характеризуються постійною взаємодією об'єктивного (сам об'єкт номінації, стереотипи сприйняття й мислення, мовні традиції) і суб'єктивного (запас уявлень пам'яті, асоціацій, симпатій та антипатій номінатора, його здатність і ставлення до номінативної діяльності). Ергонім є знаком соціокультурного простору, частиною мовного простору міста, у межах якого відбувається його комунікативна реалізація. У зв'язку з цим ергонім є продуктом народної свідомості, який відображає всі сторони духовного й матеріального життя кожного соціуму. Так, мотиваційна історія сучасних ергонімів останнім часом стала предметом загального обговорення в ЗМІ й об'єктом пильної наукової уваги. Це пов'язане з «номінаційним хаосом», який характеризує ергоніми, коли відбувається спонтанне й суто індивідуальне ім'ятворення з боку власників іменованих об'єктів без урахування особливостей потенційних споживачів.

Ключові слова: ергонімія, ергонім, функції егонімів, номінація егонімів, номінаційний хаос, ономастика.

In the article, the ergonomic vocabulary is characterized by a number of functions inherent only to it, which occupies a special position in onomastics. The ergonomics are characterized by the importance of the internal form as the motivational trait underlying their name. Also relevant is the concept that is indicated by the nomination entity. Thus, the meaning of ergonomics is a complex set of meanings, consisting of specific denotative and connotative components. Performing all the functions of the name (nomination, differentiation, identification), the ergonomic performs additional pragmatic functions: informative, advertising, memorial and aesthetic. The nomination in ergonomics has the following features: the secondaryity of onomastic names; the identity of each naming act; close association of the name with the named object and the cultural and historical background on which it originated. On the basis of artificial official names are formed unofficial – naturally formed equivalents in oral communication, and natural (folk) names serve as the basis for the creation of official names. Nomination processes are characterized by the constant interaction of the objective (the object of the nomination itself, stereotypes of perception and thinking, linguistic traditions) and the subjective (the stock of ideas, memory, associations, sympathies and dislikes of the nominee, his ability and attitude to the nominative activity). The ergonomic symbol of the sociocultural space is part of the linguistic space of the city within which its communicative realization takes place. In this connection, the ergonomics is a product of the popular consciousness, which reflects all aspects of the spiritual and material life of every society. The motivational history of modern ergonomics has recently become the subject of widespread debate in the media and a subject of close scientific attention. This is due to the "nominational chaos" that characterizes the ergonomics when spontaneous and purely individual creation occurs by the owners of named objects without taking into account the features of potential consumers.

Key words: ergonomics, ergonomics, functions of egonims, nomination of egonims, nominative chaos, onomastics.

Постановка проблеми. Загалом термінологічні різночитання й різні підходи в трактуванні природи ергонімів свідчать про підвищений інтерес ономастики до цього розряду власних назв. Так, мотиваційна історія сучасних ергонімів останнім часом стала предметом загального обговорення в ЗМІ й об'єктом пильної наукової уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд мас-медійних матеріалів показав, що журналісти й філологи відзначають низький культурний рівень і суб'єктивні переваги номінаторів у виборі назви для підприємства, фірми тощо. Характерною рисою більшості наукових робіт, присвячених ергонімам, є звуження об'єкта дослідження межами одного регіону чи міста, локальна географічна прив'язка назв ділових об'єднань людей. У цьому разі дискусійним є питання про перенесення прагматичних виявлених ознак або семантичних моделей, притаманних локальним ергонімам, на ергоніми в межах

однієї лінгвокультури або навіть на ергоніми загалом як клас, не залежний від географічних чи інших особливостей.

Постановка завдання. Завдання статті полягає у формулюванні теоретичних положень, пов'язаних із питаннями встановлення функцій ергонімів, їх статусу як знаків соціокультурного простору.

Виклад основного матеріалу. О.В. Суперанська називає більше ніж 30 функцій власних назв. Крім мовних (комунікативна – повідомлення; апелятивна – називання; експресивна – виразність; дейктична – указівна), дослідниця виділяє також специфічні ономастичній функції, що мають екстралінгвальний характер: ідентифікації об'єкта, соціальної легалізації особистості, ритуальну, ідеологічну, емоційну [4].

Функції ергонімії випливають зі специфіки власних імен загалом, а також із розуміння значення власного імені. Виділяються такі функції ергонімів:

1. Номінативна, або називна функція, яка є первинною, основною мовною функцією всіх власних назв. Кожне ділове об'єднання людей вимагає власного імені, щоб оточуючі змогли виділити, дізнатися про цей заклад (ідентифікувати його) і відрізнити його від інших подібних об'єднань (диференціювати). Наприклад, велика кількість ресторанів зумовлює необхідність появи в цих установ різноманітних назв: *Вернісаж, Дача, Хата Рыбака, Валентино, Партизан, Tarantino Grill* тощо. Отже, цю функцію ергоніма можна охарактеризувати як ідентифікаційно-диференціювальну.

Як відомо, кожна назва наповнена своєю інформацією. Ергоніми можуть орієнтувати людину в просторі, указуючи на місце розташування ресторану: *Подольский*, що розташований на Подолі, *Бакінський бульвар*, що знаходиться на однойменній вулиці, *Балаклава* – розташований у місті Балаклава. Проте найчастіше ергоніми містять інформацію іншого змісту:

1) повідомляють про специфіку об'єкта (про асортимент товарів або послуг): ресторан *СушиЯ*, *Авто-Гриль, Львівська майстерня шоколаду*. Об'єкт продажу може бути позначений прямо: *Гаряча Картопля, Тістечко*; метафорично: кав'ярня *Зустріч, РозгуяеФФ*; метонімічно: *кухня Пампушка*, *Батьківський Пиріг*; асоціативно: *Берлога, Берегиня* тощо;

2) орієнтують на певного клієнта, побічно характеризуючи адресата (дитяча кав'ярня *Бебібар*, пивний бар *БирБар*);

3) позначають об'єкт продажу, послуг через назву суб'єкта, що виробляє або пропонує товар (кондитерська *Пекар*, кав'ярня *У Руслана*);

4) називають місце виробництва товару або специфіку (кав'ярня *Вареничная на Крещатике*, ресторан *Ваш Лаваш*).

Проте нині з'явилася велика кількість назв, які не виконують інформативну функцію, семантично повноцінні тільки для номінатора або для вузького кола осіб. Наприклад, назва ресторану *На-Децу-До-Газди* на одному із закарпатських діалектів означає «На чарку до господаря», ресторан-кав'ярня *ЖеТо,* здається, що назва походить від французького *Gateaux*, що означає *тістечко*, однак усе значно простіше, це перші літери імен господарів: Женя й Толик. Можна виділити ще подібні типи ергонімів:

1) назви, орієнтовані на лідерство (паб *Адмирал*, кав'ярня *Альфа,* ресторан *Атаман,* кав'ярня *Барон, Буржуй*);

2) назви-міфоніми, де використовуються імена богів (ресторан *Амадей*, ресторан *Афина,* ресторан *Афродита*);

3) найменування знаків зодіаку, які мають значення для власника фірми (ресторан *Овен*, кав'ярня *Дева*, кав'ярня-бар *Водолей*). Відзначимо, що найменування другого і третього пунктів слугують для номінатора своєрідними «оберегами»;

4) у деяких випадках номінатори називають свої підприємства власними іменами своїх родичів. Наприклад, *Вареничная Катюша, Анна Ахматова, Брюс, Вакула, Возле Дианы*;

5) відзначені випадки семантично «порожніх» назв, вибір яких зумовлений лише їх фонетичним виглядом (ресторан *Веро, ВЕТ, Вимга*).

2. Рекламна функція. Ергоніми переважно є рекламними іменами (крім деяких назв громадських організацій: Громадська організація людей з обмеженими можливостями; міських установ: ЖЕУ-4; навчальних закладів: ЗОШ (загальноосвітня школа)). Рекламні ергоніми – це власні імена рекламного характеру, які належать внутрішньоміським об'єктам та об'єднуються функцією реалізації товарів і послуг. Подібні назви мають на меті привернути, зацікавити, змусити відгукнутися споживача як потенційного клієнта, покупця (ресторан *Вино Гриль*, Київ; ресторан *ВиноГрад*, Вишгород; кав'ярня *Винсент и Фрида*, Ялта; ресторан *ВИП*, Хуст; ресторан *Витряк*, Корсунь-Шевченківський).

3. Естетична функція (назви викликають позитивні асоціації, «красиво звучать»): ресторан *Бриз*, *Чарівна Лампа*, *Вольные ветра*. Насамперед такі імена отримують підприємства побутового обслуговування: готелі, ресторани, кав'ярні тощо: *Вечірні вогні*, *Спокуса, Фантазія, Шахерезада, Едем*.

У зв'язку з тим що в ергонімів «внутрішня форма виявляється потрібною й навіть запрограмованою в назві» [5, с. 73], вони, крім називної, інформативної та рекламної, виконують ще меморіальну функцію (у назвах відображають імена засновників: *кофейня Леваковского, Кобучевская усадьба*, історичних особистостей: *літературна кав'ярня Анни Ахматової, ресторан Да Винчи*; назви популярних музичних груп: *кав'ярня Кар-Мен, кав'ярня Наутілус*; улюблених пісень: *бар Жовта субмарина*; відомих художніх фільмів: *Мимино, Колобок, За двома зайцями* тощо).

У зв'язку з появою великої кількості приватних фірм в умовах ринкових відносин і жорсткої конкуренції назви виконують і функцію охорони власності. Внутрішня форма стає обов'язковим компонентом семантичної структури найменування, підпорядковується традиційній або навіть спеціально розробленій регламентації й, відповідно до розвитку суспільства, регулярно оновлюється шляхом перейменувань. Так, назви охороняються спеціальними законами: в українському законодавстві є Закон України «Про найменування географічних об'єктів» (від 31.05.2005 № 2604-IV), що регулює процес ергонімійної номінації та подальше функціонування назв.

На думку більшості дослідників, функція інформативності для комерційного ергоніма є пріоритетною. Багато авторів (Б.З. Букчіна, Г.О. Золотова, І.В. Крюкова) відзначають, що саме раціональна інформація відіграє головну роль під час продажу товару [1, с. 49–56, 75, 32].

Номінатори, що роблять вибір на користь інформативної точності перед рекламною яскравістю, виграють. Останнім часом намітилася нова тенденція до збільшення кількості інформативних ергонімів. Назви фірм, які нічого не повідомляють про об'єкт продажу, усе частіше супроводжуються інформативними доповненнями (наприклад, *САХАР. Нічний клуб* тощо).

Ще більш ефективним стає ергонім, якщо він виконує водночас інформативну й рекламну функції, про що писала Н.Г. Михайлівська [5, с. 54]. Іноді ці функції проявляються тією чи іншою мірою, перекриваючи одна одну.

Реалізація цих функцій поляризує сучасну ергонімію, розділяючи на зони найменування таких типів: інформативні, рекламні, рекламно-інформативні.

Отже, функції міських ергонімів різні, але всі вони мають вагоме значення для ономастичногоо простору міста. Чим більше функцій притаманні ергоніму, тим швидше номінатор досягає своєї головної мети –привернення уваги клієнта.

Головними функціями «товарного» ергоніма є інформативна й рекламна. Завдяки інформації, укладеній у власному імені, та способу її подачі ергоніми досягають своєї основної мети – привертають увагу споживачів.

Імена власні можуть містити інформацію двох типів: рекламну й раціональну. Раціональна інформація актуальна для споживача. Зазвичай це повідомлення про об'єкт продажу: *Пиво, Водка-бар, Суши*. Об'єкт може бути позначений через суб'єкта продажу: *Веселий Пекар, У Кума* – або через адресата: *Кумася, Донечки, Журналіст*.

Рекламна інформація – це різного роду оцінна характеристика: *Княжий, Зірка, Престиж, Люкс*.

Описові назви зосереджені виключно на виконанні інформативної функції: *Львівська майстерня шоколаду, Квартира на Подоле* тощо.

Поєднання в одному ергонімі рекламної та раціональної інформації є найбільш ефективним: інформативно-рекламні назви інформують про об'єкт продажу й водночас дають підприємству високу оцінку. Наприклад, назви ресторанів і кав'ярень: *Смарт кав'ярня, Бібліотек, Гості*.

Ідеальні інформативно-рекламні власні імена вдається створити далеко не завжди. Цьому перешкоджає низка об'єктивних труднощів, головні з яких – виняткова складність виділення певної раціональної інформації про об'єкт продажу. Наприклад, численні натепер багатопрофільні підприємства, що пропонують найрізноманітніші товари невизначеному за своїми параметрами покупцеві, просто не можуть мати інформативних назв.

Єдина раціональна інформація, яку можуть містити назви таких підприємств, – це вказівка на багатопрофільність і різноманіття пропонованого асортименту: *Все плюс всі*, на *Подоле, Москва, Евразія* тощо.

В інших випадках, яких виявляється більшість, багатопрофільні підприємства змушені використовувати суто рекламні назви: *Кентавр, Мистер Чарли, Край Рай, Кристалл*. Зауважимо, що багатопрофільні підприємства час від часу вибирають собі назви-символи: *Море по колено, Мазох, Круті кошики* тощо.

Суто рекламні назви, що не містять інформації, актуальної для споживача, використовуються нині дуже широко для об'єктів різного призначення й профілю діяльності, навіть для тих, які в принципі могли б мати інформативні власні імена.

Для реалізації рекламної функції використовується цілий набір різних засобів. Найбільш універсальними серед них є:

– лексеми, що характеризуються певними семантико-стилістичними якостями. Говорячи про рекламні назви, дослідники зазвичай мають на увазі тільки такі власні імена. Рекламні назви можуть створюватися у двох регістрах: *верхньому й нижньому*. Верхній регістр звичайний для рекламних назв, призначених для найширших верств споживачів: *Амулет, Бельведер, Борисфен, Вернисаж* тощо. Нижній регістр включає неестетичні слова, слова, що шокують широкий загал. Подібні назви орієнтовані на вузьке коло посвячених осіб, які протестують проти громадського порядку, – *ПодшоФФе, Е-мое, ДерЕвня, Епонский городовий* тощо;

– структурно-словотворчі засоби. Для реалізації рекламної функції можуть використовуватися назви з різними словотворчими компонентами «престижності», що символізують високу якість пропонованої продукції: ресторани *Золотой лев, Королевский делижанс, Мажор*;

– лексичні засоби інших мов, як правило, англійської: *Дівайс, КайзерхоФ, Дежа Вю* та інші. Іноді для спільних підприємств підбираються назви, що складаються зі слів різних мов: *Бар BQ, Contact кав'ярня.* Серед іншомовних назв, значення яких не зрозуміло для більшої частини споживачів, виділяються дві групи; їх з деякою умовністю можна було б назвати: а) ергоніми-варваризми – запозичені слова в графіку мови-оригіналу: *Buena Vista, Whisky Corner, Vintage*; б) ергоніми-екзотизми – іншомовні слова, що передаються засобами української графіки: *Італідзе, Сіті, Кав'ярня Стріт* тощо;

– графічні засоби. Особливе графічне оформлення ергонімів часто буває супутнім засобом створення рекламного ефекту. Зазвичай воно використовується як додаток до семантико-стилістичного або іншого засобу. Серед графічних засобів реалізації рекламної функції можна виділити кілька різновидів: а) архаїчні елементи кириличного алфавіту – кав'ярня *К'Кава, О'Нілас*; б) стилістичне (ненормативне) використання заголовних букв під час оформлення складних назв та абревіатур: ресторан *МАИ, ЛеМон* тощо; в) використання цифр у назві: *7 П'ятниць, М 12, 12 Стульев*.

Рекламний та інформативний компоненти реалізуються у власних іменах різних типів. Для залучення уваги споживача найбільш актуальною виявляється раціональна інформація, що міститься в ергонімах. Це інформація про об'єкт продажу в широкому сенсі слова. При цьому об'єкт може бути названий прямо.

Нині утворення ергонімів здійснюється без опори на теоретичну базу номінації. Номінаторами є співробітники численних рекламних агентств, які здебільшого не мають спеціальної підготовки, але найчастіше це самі власники, які не завжди є носіями досить високого мовно-культурного рівня. Фахівці з організації рекламної діяльності І.А. Гольман та Н.С. Добробабенко пишуть, що, на жаль, потворні з погляду рекламіста назви товарів і найменування організацій – типовий випадок у роботі рекламних компаній [3, с. 35].

Відзначаючи невирішеність сьогодні проблем, пов'язаних із номінацією торговельних підприємств і товарів, провідний фахівець у галузі товарних знаків К.Дж. Веркман зазначав, що невдало дібрана назва завжди буде перешкодою, скільки б коштів не вкладали в рекламу. Необхідно вивчати вплив не тільки самого слова, а і його етимологію та дистрибуцію, контекст тощо [2, с. 129].

Виникнення подібних назв може бути пов'язане з неточним розумінням номінаторами значень використовуваних слів. Наприклад, кав'ярня у Львові під назвою *Кнайпа*. Слово «кнайпа» прийшло з Німеччини й позначає корчму або пивну. Кнайпа – це гастрономічний заклад, у якому подають в основному спиртні напої. У Німеччині, згідно з регіональними законами про заборону куріння в ресторанах, ознакою кнайпи є відсутність кухні. В Україні, наприклад, це поняття найчастіше вживається на Галичині, особливо у Львові, де, маючи на увазі кав'ярню, говорять кнайпа.

Історична назва перших кав'ярень – *конфеточная* – також пов'язана зі Львовом, де були кондитерські, у яких до кави пропонували свіжоспечену випічку. Кілька десятиліть тому на Галичині досить часто вживалося слово *пивна* – заклад, де передусім можна було випити пива. У домашньому господарстві слово *пивна* вживалося тільки в одному зі своїх значень, а саме: підвал, погріб. Цікаво, що у Львові багато кнайп і пивних розміщені в підвалах і напівпідвалах [6].

Іншою важливою відмінністю кнайпи від ресторану є її традиційна роль як місце зустрічей і спілкування населення, особливо у вихідні та на свята, коли вона стає місцем зустрічі друзів і знайомих. Залежно від місцевих особливостей різних країн світу такі заклади називаються по-різному: в англомовних країнах раніше історично називали таверною, а тепер пабом, в Італії, Франції, Австрії та багатьох інших країнах – це кав'ярня, у країнах Середньої Азії – чайхана, а в Україні – шинок [6].

Установи, що вибрали собі невдалі імена, досить швидко закінчують своє функціонування. Інформативність ергоніма по-різному сприймається й оцінюється номінаторами та споживачами.

Номінатори загалом перебільшують значення рекламного характеру власного імені, намагаються створювати яскраві назви.

Інформацію, яка міститься у власних назвах, споживач сприймає загалом набагато більш узагальнено, ніж уявляють собі номінатори. Переважна кількість ергонімів, які побічно характеризують об'єкт, споживач зараховує до неінформативних назв. При цьому вони можуть імпонувати йому своєю милозвучністю, яскравістю, загадковістю й подібними якостями.

Інформативність ергонімів для споживача – пріоритетний компонент. Саме раціональна інформація насамперед відіграє головну роль під час продажу товару. Тому номінатори, що роблять вибір на користь інформативності, обрали правильний спосіб номінації. Невипадково нині простежується помітна тенденція до збільшення кількості інформативних ергонімів. Поряд із неінформативними назвами установ, які нічого не повідомляють про об'єкт продажу, усе частіше з'являються інформативні доповнення.

Висновки. Ергоніми характеризуються важливістю внутрішньої форми як мотивувальної ознаки, що лежить в основі їх найменування. Також важливий зв'язок із поняттям, яке позначене об'єктом номінації. Отже, значення ергонімів – складний комплекс смислів, що складається зі специфічних денотативних і конотативних компонентів.

Виконуючи всі функції імені власного (номінації, диференціації, ідентифікації), ергонім виконує додаткові прагматичні функції: інформативну, рекламну, меморіальну та естетичну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Букчина Б.З., Золотова Г.А. Слово на вывеске. *Русская речь*. Москва, 1968. № 3. С. 49–56.
2. Веркман К.Дж. Товарные знаки. Создание, психология, восприятие / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1986. 520 с.
3. Горбаневский М.В. Национальные образы в топонимии Москвы. *Топонимика и международные отношения*. Москва : МФГО АН СССР, 1991. С. 25–39.
4. Суперанская А.В. Имя нарицательное и собственное. Москва : Наука, 1978. 241 с.
5. Суперанская А.В. Историческая ономастика. Москва : Наука, 1977. 227 с.
6. Сіль. Ресторанний гід-путівник українськими ресторанами (2017). URL: http://saltawards.com/uk/2017/gid/.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 14
Том 1

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 64х90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 35,10. Замов. № 0520/135. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефон +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.